

T U D O M Á N Y T Á R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

L I T T E R A T U R A.

SZERKEZTETI

ALMÁSI BALOGH PÁL.

ÖTÖDIK KÖTET.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 4 1.

L I T E R A T U R A.

LITERATÚRAI

M E L Y K É P E K,

I.

GEORGE SAND (Mad. Dudevant.)

Ezen sphynx-faju könyveszi hermaphroditától, ezen nőfőtől, legujabban két könyv fekszik előttünk „Lettres d'un voyageur, és Mauprat regény.” Mindkettőt egybefogjuk, és belőle, jól, rosszul, azon örök figyelmet érdemlő 's érdekes tüneménynek szerkeztjük képét, mely férjfi öltönyben, szírával szájában, mint irónő lépett fel.

Természetes, hogy közönsége mindazon iratát mesterműként tekinti, mellyhez a' bírálat nyulni nem mer, ha úját Párisban megégetni nem akarja. A' kis nő' csudálói néhány év óta állítják, hogy regényei: Indiana, Valentine, Lelia 's a' t. csak szellemdús költemények, mellyek alatt a' merész ujitó rejtezik, ki közvetve, sejtetlen és alá addig a' társas intézvény' alapjainak, míg elég erősnek nem érzeni karját azok' szétrombolására. Hányszor nem ismétlék felei, hogy ezen regények általános új erkölcsi alakulást fognak eszközölni 's új jövődöt a' nők' számára, és czélzatuk nem kevésbb, mint a' család', és családi élet' örök romlása, mely szerintök nem egyéb, mint egy nyomoru mult' roskadozó régi romja, mellyre az újonnan ifjudó emberiségnek hatalmas előhaladtában semmi szüksége, 's azért azt halomra dönti.

George Sand rövid időre elhagyá regényeit és utazni ment. De utazását leíró levele csak folytatása azon nagy szándoknak, mi szerint a' mult század' alchimistái, javaikat, életöket a' bölcsesség köve' feltalálására szentelék; de 30—40 évi tűzfuvás', tégelytüzesítésnek más eredvénye nem lön, mint néhány csillogó, de idomtalan 's haszontalan éreztalak, mel-

lözve azon vészes durranásokat, mérges gőzöket és ragályokat, melyek a' vegyítgetés, forralás, főzés, olvasztásból keletkeztek. Illyenek az ifju iskola' kísérletei.

George Sandnak az utazás csak alkalmul szolgált mindenről beszélhetni, politica 's könyvművészet felett jobbra 's balra csapongni. Tájéleírásról, népek' élete 's erkölce feletti jegyzetekről nála szó sincs. Mindég, mindenütt, minden alkalomnál személye lép színre, és mi azzal közvetett, vagy közvetlen viszonyban áll, és mi az ő kedvéért a' párisiakat érdeklí, elfoglalja és tartósan megnyeri. Így, például Velenczében mit sem látott mást a' sajkánál, melynek vánkosain ő gondatlanul elnyulva fekütt, közelében a' kormányos' athletai alakja, és férfias arczvonallal, olly ellenét, mely a' hölgyi gyengéd idomzat' kecsét, igen kiemélé. Schweiczban az alpesek' amphitheatruma előle hátra vonul. Ez' óriás hegyek között a' Mont-blanc' tövénél, a' chamouni völgyben a' mer de glace-on csupán arra gondol, mi még Genfben nagyon hatott rá, t. i. Liszt' mesterkelten rendezett haja, és az ifju Herman' kéj ábrándos tekintete, mocskos haja mellett. 'S ezt nevezik osztán Párisban fenséges, nagyszerű költészetnek, csudálatra méltó stylnek, hatalmas képzelet, és nagy, mély gondolatnak. — Igen, ha a' styl nem volna más, mint szavak' őszhangja, phrasisok' egybeillősége, a' képzelet nem más mint természetlen, és természet elleni jeleneteket költő és kiszínező tehetség, vagy gondolatokat szerkesztő, mik minden fenállót őszvedöntenek, és mind az ellen kikeljenek, mi ez ideig jó, és mívelt embereknél értékkel bírt. Ezen ellentétben G. S. valóban kitünő tehetséget árul el. Iratainak van sok helye, mely jobban, összeillőbben hangzik sok versezetnél, de még jelesbbek volnának, ha a' szerzőnő olly szertelen eredetiség után nem áhitoznék, hogy épen nem tartja magát a' legjobb példányhoz, a' természethez. Mert mit ér egy jól írtt könyv, ha rosszúl van gondolva? mit ér azon gazdag képzelő erő, — mely csak csudásokat, és nevetségeseket terem? nevezhetni azokat írói ügyességnek, de lángésznek bizony nem. Bár ollykor a' sophismák vonzatosok p. J. J. Rousseau-nál, ámde következetességgel és értelemmel fizessenek, és ne gyermekeken, mint G. Sandnál egyik tárgyról, másikra ugrosva.

Az utazási levelek, erős, embergyűlölő, és gúnyos szint viselnek, mely csudáisan ellenkezik, a' gyermekséggel, melyekben a' lelkes hölgy olly gyakran tetszős, és gyermekleg tűnik fel, változékony-sága ollykor nevetséges, mert ha most egy fűszál felett költői magasztaltságban látjuk, nyomon az ifju világí' hangulatára tér. — Párisban őt viveurnek nevezik, ki kávéházak, füstölő társaságok után sováro-g. Illyenkor azt hiúnók, hogy ő egy röpke vidor sziczkó. És csaló-

dunk, mert a' csillogó máz, a' csufolódás és merész gúny alatt, egy bús, egy elkinzott és fájdalmasan roncsolt kedély' kinyomatát találjuk minden fenálló ellen. A' kis nőnek semmit sem használt magát a' társasági rend, és szokás alól kivenni, az ellen feltámadni, 's szerencsétlenségét annak tulajdonítani, mert lát a' társaságban néhány okost, ki őt sajnálja, felette vállat vonít, mi valóban szomorú, kinzó érzés. Kezdi átlátni, hogy a' társaság, és okos fenálló elleni küzdelme, minden lelki ereje' daczára is czéltalan, és hogy süketlen fogja tollát koptatni, hogy néha el is fárad, és más utra tér. Így előbbi irataiban keserűn, élesen, és hevesen nyilatkozott a' házasság és családélet ellen, mi épen természetesnek látszik, ha ki a' madame' magányos életét ismeri. Most maga is átlátja, hogy igen is messze vivé a' dolgot, és kijelenti, hogy neki tulajdonkép', a' szent irás' és törvény' értelmébe, a' házasság ellen semmi kifogása nem volna; csak azt állítja, hogy a' férjek' rossz viselete jogosítja a' nőket rendetlenség, és bujaságra. — Nem sokára azt is át fogja látni, hogy azon tétel, mit nők gyakran felhoznak mentségökre, csak olyan tetsző, de helytelen állítás, melyet így kell változtatni: a' társaság, kivált annak nő része, sokkal szigorúbb legyen a' rossz férjek' iránt, megvetéssel kell azokat bélyegeznie, és kebeléből kizárni; az erkölcs' ítélőszéke előtt mindkét nem' egyenlőségét kell követelnie, és úgy a' nőt is megvetés, és kizárással büntetni, ki elég szemtelen férje' korlátlanságait mentségalapúl hozni fel — mint George Sand nyilván merénylet — ha vétekbe süllyed, család kapcsolatok tép, és a' sz. Simonisták' értelme szerint szabad hölggyé lesz.

Mind ezen tévelygések annál sajnálatra méltóbbak G. Sandnál, mert ő lelkes nő. Legtöbb hibáit baráti' túlzott hízeltételeinek tulajdoníthatni, ő bizonyosan gyakran meggyóná magának csendes állapotjában tévelygését, gyöngéit, és érzé, ismeré azon látszatos philosophia' üres voltát, melly hasztalan erőködik egy nőnek ki semmit nem hisz, semmit nem reményl, szégyenítő rossz érzelmét, kínos helyzetét leplezni. Az utazási levelekben van egy jeles hely, hol G. Sand tehetsége, törekvése, 's ennek sikere felett olly nyíltan, olly jellemzőleg nyilatkozik: „kevélységem eleinte megsértetett, levertetett, de ismét feltámadt, és megvallám magamnak, hogy bár fáradt, kimerült, de mégis jó gyalogló, és báuyász vagyok. Így ismét bár inogva folytatám utamat, és ha estem, mindig mondtam: én mégis csak talpon vagyok, esésem nem esés, a' kövek nem kövek. Bár sokan méltán nevettek rajtam, mások hittek szavaimnak, mivel azzal bírtam, mit a' művészek költészetnek, a' katonák hazudozásnak — blague — szoktak nevezni.

Mauprat regényben G. Sand sokkal fenebb áll, mint leveleiben, és minden előbbi irományiban, ezen középkori beszély ugyan is, nem csak csillogó stylje által kitünő, de érdekteljes is. Ha az író nő mindég így az igazság mellett maradt, ha tehetségét görcsös fordulatok rangatódzások nélkül az események' elbeszélésére, jellemek' hű festésére használta volna, melyeket termékeny képzelődése teremte, akkor senki sem tagadná meg tőle az első helyet Franciaország' regényírói között. Ezen regényben bár szenvedélyesen mutatkozik a' lángoló nő, de szív és lélekkel, melyek az érzés' árnyékait jelenítik. Csupán a' szerelmet nem tudja valószínűen festeni, azt mindég, mint örvongést, dühöt, kábultságot, hamisan, túlzottan színezi. Az csak oroszlán és tigris szerelem, nem mint ezen érzelem az emberéletben feltűnik.

(Blätter z. Kunde der Lit. des Auslands 1838. Nr. 25.)

D. I.

II.

B A L Z A C.

Ezen termékeny író sokáig nem juthatott Párisban azon tetőre, melyre öt néhány év előtt hirtelen részint talentom, de legkivált pajtáság emelték, sőt hogy korábbi regényei' még felmaradt példányaitul meneküljön, maga a' mélyen súlydolt Figaro fogá fel ügyét, és a' példányokat előfizetőinek ajánlá jutalmul.

Már két évvel ez előtt volt a' balzaci regény jelentve, és az csak most jelent meg: Histoire de la grandeur et de la de cadence de César Birotteau, parfumeur, chevalier de la Legion d'Honneur, adjoint au maire de l'arrondissement de la ville de Paris. 2. vol. Paris, 1838. Ámde Figaróval szólva, magok az elemek is összeesküdtek a' kiadás' akadályozására, az az, a' már kész ivék megégtek a' könyvárosnál. Megjelentével olly zavar volt, a' hirdetések' dagálya, mint gyógy és öltöző szerek' ajánlatánál a' francz, és angol lapokban. Egy lapban szóról szóra ez állt: „César Birotteau est un tableau immense, un poème entier qui pourrait bien n'être qu' un chef — d'oeuvre. Tant pis pour lui.“ Lehet a' charlatánságot tovább vinni? Birotteau bár nem mérhetlen kép, nem bevégezett költemény, de derék tréfa, vidor enyelgés, melly egy kis kötetben igen jól jött volna ki, két kötetben vizenyős, áradozó, hosszas és untató gyakran. Szerző

a' párisi boutiquier-t vagy kis kalmárt sok sajátsága, és nevetségességeivel furcsán, de valólag akará lefesteni, és ez neki részint sikerült is. Mi több, némelly jelenetei a' regénynek igazság, természetesség, mint helyes comica által feltűnők. Sajnálhatni, hogy Balzac, idegen példánytól vett szenvedélytől magát mindég elhagyja kapatni, értem a' szeszélyt apró egyességekre, 's leírásokra való terjeszkedést. Jó része a' könyvnek hajszálnyira hasonlít a' kereskedő' törvényszék jegyzőkönyvéhez, és a' szerzőnek nagy figyelmet kelle fordítnia a' kereskedési perek', és tönkrejutás' ügyeire, mit ő olvasóinak ismét élvezetül ad, bár azoknál kevés köszönetet nyersen érte.

Igaz, sok igazság van ezen beszélyben Birotteau' buk-táról, de sajátságos érdekét még sem költhet. Személyei mind gyermekesebbek, nevetségesebbek, mint sem valakit állandóan vonzhatnának. Úgy van; a' fő tárgy, a' regény' sarka, Birotteau' becsületes igyekezete, mi szerint buktaból felemelked-jek, hitelezőit kifizesse, és a' kereskedői törvényszék által elébbi helyzetébe vissza tétessék, a' sok rossz jó tréfák után maga sem vonzatos. Balzac itt is, mint mindenütt elhanyagolja a' kifejlést. Képelete dús, szelleme lelékeny, de egyik sem tartós, sőt lomhának is mondhatnók. Legyen egy ragyogó eszméje, phantasiája, vagy elmés gondolatja, ezt ő mint vázlatot, sokszor csak mint czímet veti papírosra és rögtön édes farniente-jébe hull, 's akkor a' regényt a' mint lehet apró leírások, részletességek, és különös isméretekkel kiérkesztéssel bevégzi. A' regényhős egy becsületes illatszera-áros, egy egészen sajátságos párisi kép, ipar és takarékos-ság által, kényelmes helyzetbe jutott annyira, hogy illendőn és vidámon élhete volt körzetében. De ha az embernek igen jól van dolga, jégre megy tánczolni. A' nagyravágyás erőt vön rajta, és nagy kedve jött kitűnő szerep' vitelére. Nem elégült meg többé jövedelmével, nagy vállalatokra erőködött. Még egyéb is fúrta begyét, polgármesteri másod rendű segéddé, sőt jeles kenőcsei miatt a' becsületrend' lovagjává is nevezetett. Hogy most a' királynak köszönetét és jobbagyi hódolatát bizonyíthassa, mulhatatlannak tartja életmódját megváltoztatni, és egész házáat nagyobbyszerű lábra állítani, ezért nagy vállalatokba avatkozik, ügyes, ravasz zsebmetszőkkel jószágokat vásárol, őt szépen zengő beszéddel rászedik, és pénzétől megfosztják, mert Birotteau igen jól ért olaj, szappan, kenőcs készítéshez, 's eladáshoz, de általában mit sem ért ipari, és kereskedési dolgokhoz. Csak hamar elpusztul, tönkre jut, vagyonát, javait hitelezőinek kénytelen engedni. Szerencsére több becsületérzéssel bír, mint sem a' gondolatot elbírná, hogy mások ő miatta veszettek, tehát kemény munkához fog. Előkelő emberek pártolják, és neki

hivatalt szercznek, mellynek jövedelmét egészen adóssági' le-
rovására fordítja. Ezen igyekezetében gyermekei hathatósan
segítik, mellyhez csatlakozván a királyi kegyelem, a' tör-
vénszék által állásába visszatétetik, és végre egy becsületes
ember' diadalérzésével hal meg épen visszahelyeztetése' napján.

Birotteau' jelleme élesen és jól kivitt, különös vegyü-
lete van benne a' gyöngédnek és egyszerűnek, nyíltság' és árusi
ügyességnek, mi a' párisi árusokat bélyegzi, mint szinte tel-
jes járatlanság mind abban, mi szűk hatáskörén tul van.
Mind az által a' jellem sok comicumot, de egyszer'smind fi-
gyelemremeltót is nyer. Minden más személyei a' regénynek
gyengén árnyékoltak, és egészen mindennapi alárendelt sze-
repűek.

(Blätter z. Kunde der Lit. des Auslands 1838. Nr. 33.)

D. I.

III.

DE LA MENNAIS.

Ezen férjfi, kétségtelenül legnagyobb írója a' mai Fran-
cziaországnak, és legujabb könyve által: *Le livre de peuple*,
Paris, 1838. a' legkitünőbb elmék, maga Châteaubriand fölé is
emelkedék, kit nem csak méltóság, fenség, és művészet, de
gondolattmélység által is meghalad. Ezen népkönyvben —
inkább könyv a' néphez — valódi fenséges ékesszólás lejt,
és soha az erkölcs, erény, tisztább, méltóságosb nyelven nem
szóllott. Itt ott hibás okoskodást, sőt néhol túlzást, és néze-
teiben következtetlenséget, mint szinte a' népnek ajánlott utat
illetőleg, vigyázatlanságot, előre nem nézést, hányhatni szemé-
re szerzőnek, de ragyogó nyelvét senki nem tagadhatja, és
mi ez oldalról kívánunk róla szólni.

Ő ezen alap elvből indul ki: Isten boldogságra tereunté
az embert, 's e' végre megáldá a' szükséges tulajdonokkal,
hogyha teljesen határtalanul nem is, de részletesen boldog le-
hessen, de az emberiség az isten' jóságos akaratút, nemes aján-
dokait, szomoru célokra használja, mert maga magát nyo-
moru létele kárhoztatá: isten' törvénye csupán a' szeretet' 's
atyafiság' törvénye. De emberi szenvedélyek abból kiváltsá-
gok', elnyomások', érzés' és különzések' törvényeit csináltak,
törvényét az egyenlenségnek, melly két részre osztja az
embereket. Egyik rész bár igen kicsiny, csaknem mindent
bir és parancsol, másik végetlen, számtalan, de engedelmes-
kednie, és dolgoznia kell, hogy urait táplálja, ruházza, azok-

nak lakot, gyönyört, 's éleletet szerezzen, míg maga hideget, éhséget, nyomort, és mindennemű szükségét szenved. E' szerint a' természeti rend egészen megbomlott, és a' nép, ha szenved, ne az isten' gondviselését vádolja, de csupán magát, mert neki csak vissza kell térnie azon rendbe, melyet világ' teremtetése óta embernek kimutatott, az egyenlenség azonnal szűnni fog, és egyenlőség álland helyére, a' gonosz gyököstől vész, és jólét fog ismét uralkodni, millyen csak lehető, a' próbák' és átmenetel' ezen világában. A' nép rabszolgává lőn, mert nála sem előrelátás, sem szelidség, igaz tett nincs. Egyesüljön az véreivel, ne áldozza egész jövőjét haszonvágy' jelenéleletéért, határozza meg csak célját, ahhoz jeleljen pályát, erejének, hatalmának semmi ellent nem állhat. Az egyenként lakó hódok, alig készíthetnek vihar, szél ellen gunyhót magoknak, és mihelyt társaságban egyesültek, erős gátokat építnék legdühösebb árák ellen.

Ezen hasonlatban szól de la Mennais a' néphez, és tulságba viszi ékesszóló bosszankodása, mert úgy látszik, azt lázadásra akarja bírni. Mi azonban nem való, mert mindjárt ezután jönnek a' legjózanabb tanácslatok.

Szerinte a' társas állapot' ezen új alakításához első készítő lépés az, hogy a' nép hagyja el baromi szenvedélyeit, élvezetét, azon rút kicsapongásokat, mellyek őt rabszolgává alacsonyítják, midőn általános függésbe jut azoktól, kik azokat hasznokra tudják fordítani. — Sok jeles helyéből, csak néhányt emelünk ki:

„Ti fájdalom', kin', munka' emberei, kik a' nap' terhét viselitek, ti szegények, kiktől örökségtek e' szép termékeny földön elragadtatott, mért ül gyász szemitekben, mért borongó némaság ajkitekön, mikor a' természetben minden ebred, és a' bajnalhoz felnosolyg, mikor a' kis madárlák harmatnedves szárnyaikat rázogattják, és ágról ágra röpkedve zengik öröm dalaikat, mikor a' rovarok a' fűben zsongnak bonganak? És ha a' szelid fény keletről kisugárzik, melly mintegy nagy menyvirány kifejlik, miért nem űzi el az a' sötét borukat homlokaitokról. A' méhek bevonulnak kasaikba, nektek nincs honotok, nincs védhelyetek? A' kolláncs seiyem köntöst bir hideg ellen, a' ti tagjaitok csupasz, meztelen; a' legkissebb féreg védelmet, táplálékot talál levelén, és ti emberek, szűkölködtek mindenik nélkül. És bár a' gondviselés irántatok nem volt kevésbé kegyes, nem keményebb mint ama' boldog állatkák iránt, de mit isten nektek adott, az emberek ismét elvették tőletek. Mit hagytak ezek nektek isten' jótékony adományiból? az adományokból, mellyeket ő mindenkinék egyenlőn ajándékozott, a' végtelen tengerből magából egy csepp nem vehettek, az nem tiétek, az a' kóhozé (fiscusé.) És ez így fog maradni mind addig, míg a'

törvényadóknak érdekekben álland a' dolgok' ezen folyamata-
tát megtartani, védni. Állapototok' némi javulását csak úgy
reménylhetitek, ha a' társaság' igaz érdekeit felfogni, és kör-
mányzásában részesülni tanulandótok. Tanuljatok hát valamit,
fejtsetek ki értelmességtöket, és a' helyett, hogy borházak,
's más rossz helyeken pazarlnotok időtöket, használjátok azt
ti magatok', 's gyermekeitek' hasznos polgárokká képzésére.
Helyzetetek azonnal javulni fog, és a' házasság megszűnik
nyomor' és szegénység' viszonyává lenni, mint eddig volt,
felfogni tanulándjátok valódi magas rendeltetéstöket, és be-
lőle nem nyomó nehéz igát, nem kegyetlen lánczokat csinál-
ni. A' férjfi, és hölgy, a' férj és nő, azon jogokkal birnak,
csak tehetségeik, hatáskörük különböző. A' hölgy nem szol-
gálója a' férjfinak, még kevésbé rabja, de társa, segéde,
csontából csont, húsból hus. Azon arányban, mint fejlik
az erkölcsi lélek valamelly népnél, nyerik a' hölgyek méltó-
ságukat, szabadságukat, mindazáltal azon szabadságot, mely
rend, kötély, erkölcs és szabálytól fel nem oldoz, hanem szol-
gai függéstől szabadít. Férjfiak tisztelet, szeretet, védelem
a' hölgyeknek. Hölgyek! legyetek engedelkenyek, böcsadók,
szereleintellyesek a' férjfiak iránt. Isten embernek erőt adott,
nehéz munkát halmoza rá, ellenben nektek hölgyek, kelle-
met, gyengédséget, szelidséget, lágytságot adott, hogy azok-
kal ti a' férjfi' munkáját könnyíthessétek, és fogyhatlan tiszta
öröm forrásokká tegyétek. Ha kezetek homlokáról a' verej-
téket letörli, feledi fáradaimait, és ha kedélye szomorú, bú-
terhelt, egy szó, egy nyájas tekintet töletek szívébe nyugo-
dalmat, ajkára mosolygást varázsol. Az ember magányosan,
mint a' nád szélről ide 's tova hajtatik, 's e' közben pana-
szos hangokat ad. Emberek! sok leczkét ad nektek a' ter-
mészet, nyissátok fel szeméiteket, és a' legkissebb gyengébb
állatoktól oktatást nyerendetek. Midőn a' hullámokat a' téli
vész tajtékozva dühöngteti, a' szegény vizmadár párjával szik-
la repedésbe vonúl, 's egymástól melegszik fel. Vannak az
életben is szélvész, vegyetek példát a' madárról, és akkor
sem fagyasztó szél, sem habzó hullámok nem ártanak.

Illy pontból nézi la Mennais, és joggal a' család éle-
tet, mint egyetlen segédet, egyetlen jobbító, és ujászulő
intézetét az emberi nemnek. Mi, sehol sem igazabb, mint
Francziában, hol a' családélet legritkább, és olly kön-
nyen nem is boldogulhat, mert vele a' társas jellemben, élet-
ben, mint szinte a' nép' erkölcsi létében, olly sok más el-
lenkezik, vagy akadályozza azt.

Ezt eszközteni, hontársait erkölcsileg tisztítani, és ma-
gasztalni kétségtelenül fő célja ezen jeles könyvnek a' nép-
hez, és népért. Hathatósan ismételi az író hontársainak,
hogy életök', és viszonyaik' óhajtott javulása hirtelen nem

eszközölhető, hanem az csak az idő' feladata. Mindenek felett azon szükséghez ragaszkodik, mi szerint minden erőszakos változtatást, forradalmat kerülni kell, mert ezen horzasztó eszközök, csak megrázzák, és romlással fenyegetik a' társaságot.

(Blätter zur Kunde der Lit. des Auslands 1838. Nr. 31.)

D. I.

GRIEKGAI SZEMLE.

PHILOSOPHIA.

Characterismi principum philosophorum veterum, Socratis, Platonis, Aristotelis, ad criticam philosophandi rationem commendandam scripsit Ph. Guil. van HEUSDE. Amsterdam. Müller, 1839. 16 3/4 iv. n. 8-adr. Ára 3 for. 15 kr. e. p.

Felbuzdítva azon hatalmas mozgalomtól, mely Német-
honban utóbbi évtizedek alatt a' görög philosophia' történetét olly jelesen elősegíté, 's egyik felfedezésről másikra ösztönzé, gyakorlatibb irányzatú szomszédink, a' Franczok 's Hollandok, nem elégedének meg azzal, hogy az idegen vagy saját vizsgálódás által e' mezőn nyertet őszintén elfogadják, 's e' tanulmányok' további befolyását korunk' életére 's gondolkodására, a' tudomány' halkan munkáló erejére hagyják, hanem tüstént az élő nemzedékekben akarák munkájok' gyümölcsét látni, 's a' régi philosophiát, akár csak az ő legnagyobb 's tökélyesbb kifejelettségében, akár pedig — ha mindjárt újabb elemekkel vegyített — eclecticismus' alakjában ismét életbe vezetni. Az érdemtellyes *van Heusde* is, kit igen korán ragadott el tudományok- 's világtól a' halál, 's kiről majd sokratesi iskolájának ismertetésekor is dicséretesen fogunk e' lapokban emlékezni, élének legnagyobb részét arra

fordítá, hogy a' sokrates - platoféle philosophiát lényegében 's alakjában újlag korunk' tanulmányává tegye; hol a' természet munka, mellynél fogva Baco óta a' gondolkodó lélek magának egy egészen új világot alkotta, 's körökbe emelkedék, hova eljutni az ó-világnak soha nem lehetne, vagy tellyesen ignoráltatott, vagy csak annyiban ismertették el, a' mennyiben az Platoból indult ki 's ő hozzá tért vissza; általában az újabb kornak valódi 's lényeges nyereségül mégis csak a' tevőleges anyag' teljessége tulajdonítaték, mivel a' történet- és természettudományok ujra meg ujra összevezérlik a' gondolkozó szemlélődést, míg az alakra nézve Plato mindenha elére a' tetőpontot, mellyen tulmenni vakmerőség volna. *Van Heusde*-nak tőlünk jelenleg említendő utolsó munkája is, mellyet bevégezni a' derék férjfinak fájdalom nem lehetne, hason törekvésből 's Plato iránti hasonló szeretetből indult ki; itt azonban mégis látunk némi előhaladást; nem Plato többé egyedül az, kivel szerző foglalkozik, hanem azon nagy név, — mellynek hatalmas csengése mostan újlag hangosabban 's tisztábban zengi keresztül tudományunkat, mint századok óta, az Aristoteles' neve ötet is megragadá, kire igaz, csak a' legfelületesb figyelmet fordítá, 's ezért róla csupán a' legnyomorubb 's zavart nézetet nyervén, most már nem állítja többé mai philosophiánk' legfőbb feladataul a' tiszta 's szeplőtlen platonismus' felélesztését, hanem hogy Plato 's Aristoteles egymás mellé állítva, az ő sajátos tehetségök- 's tulajdonaiknál fogva hatalmas öszmunkálásra egyesüljenek, szóval, szerző egy bíráló eclecticismusra törekszik, a' mint az jelennen Franciaországban mindinkább uraságra kap, 's hol legalább azon érdeme leendő, hogy a' puszta materialismust tudományból, 's ha isten akarja élethől is kiszorítja. Valjon ezen eclecticismus, mellyet előkészíteni fő célja e' munkának, az igazi-e? valjon az, mint szerző felfogja, általában korunk' életére 's tudományára elég erős 's tartós behatást gyakorlani képes-e? majd később meglátjuk; minden előtt néhány szót kell e' munka' alapjául szolgáló terv 's ennek kivitele felett részletenkint előre bocsátunk.

Szerző korunk' törekvését: elmúlt korszakok tudományának eredményét legfensőbb szempontból vizsgálni 's belőle a' legjobbat mint egy — még folyvást kamatozó kincset megtartani, maga résziről is pártolandó, éles, rövid 's életeli rajzot akara nyújtani a' görög ó-világ' legjelentősb bölcséinek jelleméről életben 's tudományban. E' jellemrajzban szerző, a' nélkül, hogy az időrendhez szorosan ragaszkodnék, legelőször a' minden bölcsék' legnagyobbait, Sokratest, Platot, 's Aristotelest, lefesteni, — mi az előttünk fekvő könyvben történt meg — 's azután a' Sokrates előtti philosophia' főnökeire visszatérni, 's végre a' későbbi iskolák' leghíresebb

neveit hozzá mellékelni szándékozta; azonban a' derek férfi' hirtelen elhunyt idején korán meghiusítá e' szándék' tellyes kivitelét. Ez bizonyára egy nagyszerű 's bajos vállalat volt, mellynek ujdonságát szerző talán a' *characterismi* új szó által is akará jelenteni; bajos kiváltkép' azért, mivel olly különböz, ugyan azon egyénben ritkán egyesült tulajdonokat kívánt. Mert annak nem vizsgálódásokat kellvén magában foglalnia, hanem a' vizsgálódás' eredményét rövid, összevont 's élesen kifejező előadásban az olvasó' szeme eleibe állitnia, nem csak az egyes philosophok' életéről 's tanjáról a' legalaposabb 's behatóbb, sőt bizonyos fokig bevégzett tanulmányt feltételezi, hanem még e' mellett a' valódi jellemt' felfogása 's rajzolása nem csekély művészi jelességet is igényez. Nagyon méltán szokták a' jellemet általában a' művészet' legfenségesbb diadala gyanánt tekinteni, mivel abban az egyéni az észképivel tellyesen egybevág, mert az embernek, kit jellemzeni akarunk, egyszer'smind a' maga legbensőbb 's legmélyebb sajátágában, 's typicus jelentőségében kell előtűnni megjelenie, mint valamely nemzet' 's az emberiség' életében egy bizonyos kifejlési korszak' köz pontja, mint valami eszmé' bajnoka vagy organuma; de valóban annál bajosabb lessz általán hű jellemrajzát adni az egyénnek, minél inkább ennek tettei 's művei a' szellem' belső tettei 's művei, pedig tellyességgel ez az eset olly férjfiaknál, kik egy új, az élet' minden mezejét átható szellemi irány' elején állottak, kiknek egész életök egyedül az eszmének, 's az eszmé' átalakításának- 's elterjesztésének vala szánva. Mert legyen bár a' philosoph' külélete még olly élénk 's fontos, de legsajátibb élete az igazságban lakik, 's jellemének festője csak akkor találja el az igazit, ha tisztán 's híven kimutathatja, milly szint ölte annak szellemében az igazság, 's milly alakban adá azt az utó nemzedéknek által; a' külélet' viszonyai 's sorsa ellenben illy egyéneknek jöbbára hátfélbe tolatvák, 's majdnem jelképi jelentőséget nyernek, mivel nem egy könnyen történhetik meg, hogy egy valódi nagy bölc, azon eszméhez, mellynek felszentelt organumául magát elismerte, még a' legcsekélyebb életviszonyokban is, hűtlennek mutatkoznak. Az itten tehát már egy lényeges hiány szerzőnk' vázolatiban, hogy a' jellemnek épen ezen küöldalát majd nem egészen elmellőzé, mert csak Sokratesről közöl néhány egyes legismertebb, de korántsem egy egészszé összeolvadt, jellemző vonásokat; Plato' 's Áristoteles' életéről ellenben épen semmit, holott milly híven tükröződik e' két hős' életében az ő tanjok, mintha bennök mindkettő ugyan azon egy forrásból credt volna! De más lényegibb tekintetben is, tanjok' jellemének előterjesztésében, mennyi tévedést mutat elő a' felfogásban, mennyi hiányt az alakban, a' különben olly csi-

nosan 's meleg kebelvel irt munka! Mert míg Sokrates' képét, ezt az annyira plasticus, a' legkisebb vonalmig élesen kifejezett, typice jellemző alakot, szerző csak nyomorult árnyékrajzként vezeti előnkbe, még az isteni Plato' alakját is, holott őtet szerző legjobban szereté, csak gyenge kétes fényben tünteti elő, de egészen zavart 's a' ráismerhetlenségig elferdített az Aristoteles' képe. E' mellett az előadási mód olly hosszás, színellen, a' tárgyat osztályok- 's rovatokra úgy feldaraboló, hogy belőle egy életteli összképnek lehetlen kifejenie. Így állítvák össze Sokratesről ügygyelbajjal először kortársainak, azután az utóvilág', végre saját ítéletei emagáról, 's még csak most kezdődik a' jellemkép, mi illy módon alig lehet más valami, mint az egyes rovatok alatt már elősoroltak' unalmas ismétlése; hasonlókép' követi a' Plato 's Aristotelesről szinte szétágazó vázolatokat is egy ítélet, melly előbb mód'- és rendszerök' hibájit 's jelessegeit egymás ellenében majd nem pedánsilag méregeti, 's még csak azután járul hozzá az összevont jellemzet, mi azonban mindenik philosophról egyetlen egy lapon végződik. Ítéletünk' bővebb igazolására elég leend néhány szavakat mondani. — Szerző Sokrates' rajzzával kezdi munkáját; itt az ő tiszta 's szelid szellemétől, 's Platoval sok évi foglalkozása által megért ítéletétől méltán várhatók, hogy majd azon sok homályos 's dőre rágalmon keresztül, melly által ujabb időben ama dicő alakot fénytől megfosztani, vagy legalább is hamis 's kétes világba helyezni kísérlek, egy nyugalmas, pártatlan, mely szót fogna hangoztatni, ez által egy olly nagyszerű, elmentétekben dús jellem' valódibb méltánylását legalább előkészítendő. De ez nem sikerült neki. Egy olly világtörténeti személyességet, mint Sokrates, előállítani, nem elég néhány jegyzetke vagy jellemvonás; hanem inkább fel kell a' rajznak emelkedni az akkori görög 's nevezetesen athenai élet' minden viszonyinak legszabadabb áttekintésére, 's minden előtt azon hatalmas fordulatot jól erősen szemügyre vennie, melly akkor a' görög erkölcsök- 's művelődésre nézve beköszöntött; ekkor Sokratesben azon kor' legfőbb képviselőjét, de egyszerűsmind két tökéletesen különböző művelődési korszak' élő eszközlőjét is látandjuk, 's rá fogunk találni a' Sokrates' jellemében azon nagyszerű ellentétekre, mellyek akkorában a' görög életet mozgaták, de csúdlani fogjuk egyszerűsmind azon hatalmas szellemet, melly a' különböző elemeket életben 's tudományban szép egységbe 's összhangzathoz olvasztá, 's erkölcsi természetének mélyében békére talált, mitől akkor Athena' köz 's szellemi élete olly távol vala. E' szempontból kell Sokrates' valódi 's méltó jellemrajzának mindenha kiindulni. De itt épen úgy van, mintha Sokrates még most is azon jól ismert ironiájával ereszkednek le sokakhoz, kik azt

hiszik, hogy ötöt végre úgy mint volt, felfogták legyen, 's mintha mondaná nekik: milly távol vagytok ti tőlem mégis, hogy engem' megértsetek, 's mint nem hasonlítok azon képhez, melyet rólam magatoknak alkotni szerettek. Szerzőnk e' képhez lelkesedéssel 's hő kebelvel lépett, de azt híven 's elevenen visszaadni hiányzott neki a' színek' élénksége, 's minden előtt amaz életteli alak' teljének 's gazdagságának mélyebb ismerete. Nevezetesen egy kissé nem oly felületesen kellett volna azon nehézségeknek, legalább közelgő, feloldását teljesítnie, melyek Sokrates' valódi megértését mindenkor leginkább akadályozák, 's melyek Némethonban is újabb időben sokféle szóvitára találtak, 's némi véleményharczot idéztek elő. Ide tartozik először is a' plato- 's xenophonféle Sokrates közötti már sokszor megvitatott különbség, minél szerző nem igen állapotodott meg, hanem színeit leginkább, bármilly fontosnak tekintse is Plato' előadását, Xenophon' rajzából kölcsönzé, holott csupán mind a' két előadás' egyesítésiből válhatott volna egy valódi jellemkép; mert habár Plato a' Sokrates' tanját egy végtelenül gazdagabb, saját szellemének mediumán keresztül vezetett alakban adja is elő, mint ezt Parmenidessal is tévé, azért Sokrates' jelleméből bizonyára épen oly kevéssé csinált egy valótlan ideált, mint a' Parmenides, Protagoras 's oly sok másokéiból nem, hanem azt legteljesebb életvalóságban rajzoló. Ha szerző csupán a' platoi rajzokat követte volna inkább, melyek a' Xenophonféleket mélységre és igazságra nézve oly végtelenül felülmulják, úgy azon elragadtatással határos lelkesedés' elemét (sympos. p. 174. 175. 220.) jobban ki fogta volna emelni, mely a' tiszta 's értelmes görögvilágban akkor oly idegen vala, 's nyomatosan egy új- a' szellem' mélyébe ható irányzatra mutat; Sokrates' *δαμόνων*-jának is helyesebb magyarázatot adott volna, mert az által Sokrates sem a' lelkiismeretet, sem pedig valami mysticust, megmagyarázhatlant nem akart a' maga szellemi életében jelenteni, hanem egy — igaz kortársai előtt tökéletesen érthetlen — jelképi kifejezéssel kívánta a' szellem' korlátlan szabadságának istenrokon elemét kimondani, mi nála még azon kisszerű életviszonyokban is munkásnak mutatkozik, melyeket legtöbben, tévőleg vagy természeti törvény' hiányában, mint valami közömböst vagy véletlent tekintik. A' második, hajosabb kérdést, mely mind eddig eléggé megfejtve nincsen, 's egészen kielégitő megfejtését soha sem is reménylhetjük, t. i. milly viszonyban áll az igazi Sokrates a' comicus', név szerint Aristophanes' Sokrateséhez? Szerző igen is nem hagyta tekintet nélkül, 's különösen meg kell neki adnunk, hogy egy illy című taldalékban „*quaestiones Aristophaneae*“ Aristophanes' erkölcsi becsét 's az ő — tréfa alá rejtett mély komoly-

ságát illőleg méltánylá, sőt ötlet, egy kevéssé helytelen kifejezéssel, mint Sokrates' meg Plato' elődjét (Vorläufer) jellemzé. De ugyan miként vélheti szerző (29. l.), Sokrates' fonák felfogása miatt, Aristophanest kimentettnek az által, hogy ő nem annyira a' megért férfit, mint az ifju, szerző' véleménye szerint, még némely hibák- 's gyarlóságokban szenvedő Sokrateset akár festeni? Valjon Sokrates (ol. 89. l.), midőn a' fellegek először felhozták, ifju volt- e még? 's volt- e életében valaha olly időszak, melyben ő, egy Protagoras' vagy Hippias' módjára, dús gazdag ajándokért zárt helyen természetfeletti bölcseséget előterjesztett, 's hasonlóul egy Trasymachoshoz igazságot igaztalansággá elfacsarni tanította volna? mert hogy az ő természettanulmányai, melyeket mint ifju gyakorolhatott, a' comicust vázolatára nem indíthaták, már Reisig (praefatio ad nub. p. XIII.) a' legvilágosabban megmutatá. Maradjunk tehát egyelőre a' mellett, hogy a' comicusok nem kevesbbé mint a' tragicusok, személyeket nem történeti valóságban, hanem észképi színezetben állíták elő, a' miért azután némely jeles egyénre csupán azért költöttek bizonyos hibákat, mivel a' költő ő benne véle látni egy ártalmas korirány' központját; hiszen meennyit kelle Euripidesnek is tőle felvennie, csupán azért, hogy benne nem annyira az egyes személyességet, mint inkább az egész ifju Athenét gondolá eltalálni; épen úgy ruházá fel Sokrateset is, — kinek azon kor' minden életviszonyába egészen más erővel, mint bár melyik sophista, beható, mindent felvizsgáló 's megrázó hathatóságát elég világosan megismeré, — némely kétséggül valótlan vonásokkal, melyek mind nem a' valódi — hanem az észképi, mondhatnók a' typice felfogott Sokratesre illenek, kit ő mint ősi rend' 's szokások' feldulóját, mint egy reflexion épült ingatag erkölcsan' alapítóját, mint kételkedőt mindenben, mit természet 's szokás megszentésitének, de különösen mint hazafiutlan világpolgáriság' hirdetőjét tekinté, képtelen lévén, úgy mint volt, Sokrates' tanjában a' fensőbb igazságra találni, mely által ez mindazon viszonyoknak még inkább egy magasbb ihletést kölcsönze. Ezzel szoros kapcsolatban van egy harmadik kérdés, melyet szerző fájdalom csaknem egészen érintetlenül hagyott: mily viszonyban volt Sokrates egy részről a' sophistákhoz, más részről pedig nemzetéhez 's egész korához? Ha korábbi időkben szokás volt a' sophistákat általában kárhóztatni 's őket Sokratesnek, mint minden hiábavaló 's gonosz' képviselőjének ellenébe állítani, úgy mainap néha azt halhatjuk, hogy Sokrates maga valamennyi sophisták' legnagyobbika volt, ki, habár lényegére 's erkölcsi valódiságára névzenélők sokkal feljebb állott is, mégis tanítás módjában magát hozzájuk hasonlóvá tette, 's valóban a' tőlők megkezdett

minden erkölcsi 's politicalai fogalmak' felforgatását csak tovább folytatá 's be is végzé. E' részben az igazságot csak akkor lehet kipuhatolnunk, midőn mintegy az ellenséges táborba hatva, az úgy nevezett sophistákat az ő egész sajátóságokban 's eleve beszitt erkölcsi ítélet nélkül alapos vizsgálat által kiismerni igyekszünk, azon módon, miként a' nemes *Welcker* mindenek közt legelőször a' Prodikos' tiszta 's szenttelen képét, mint Sokrates' egyik érdemes elődjéét, ismét helyre állítá; meglátnók akkor, hogy nem valamennyi sophista felhet a' sokratesseli összehasonlítástól, de megismernők egyszer'smind, milly nagy volt az üreg, melly őtet valamennyitől, — még a' legnagyobb 's elmésebb sophistáktól is, elválasztá; mert míg ezek szüntelen csak a' régibb philosophiák' formáiban mozogtak, Sokratesel a' gondolkodás' és életnek egy egészen új elve jött a' világra, elég hatalmas az üres scepticismus' 's holt dialecticának győzelmesen ellentállani. A' mi azonban Sokrates' világi helyzetét 's nemzetéhez viszonyát illeti, erre nézve, mióta *Hegel* tanításain a' philosophia' történetéről azon tételt megállapítá, hogy a' státus Sokrates iránt törvényszerű volt 's Sokrates' pörét igen elmésen egy tragoediához hasonlítá, melly előnkbe hasonlókép' két különböző jogkör' összeütközését állítná, meglehetősen meggyökerezett *Forchhammer*' véleménye, miszerint Sokrates' elítéltetése, mit ez előtt ellenmondás nélkül joggyilkosságnak (Justizmord) tekintének, magasabb szempontból véve mégis egészen igazságos volt.

Nincs itt helye azon lényegi nagy tévedésbe ereszkedni, mellyen a' Sokrates' elítéltetéséről felhozott nézet alapul; csak azt az egyet legyen szabad ezennel megjegyeznünk, hogy itt ismét példáját látjuk, a' németeknek már sokszor szemökre vetett azon rosz szokásnak, mi szerint valami nagy ember' elmés szaván addig rágódnak, míg arra ő maga sem fogna többé ráismerni. Sokrates bizonyára tragicus hős volt, nagyobb 's dicsőbb, mint valaha a' tragoedia' színpadán megfordult; de ő itt mégis „hatalmas indulatok' küzdése marad egy nevezetes célra? „Akarjuk-e Sokrates' nyomorult ellenségeit nemes 's dicső lelkeknek — akarjuk-e ezek' gyenge küzdését, ama' férhjunak pártosság' ármánya felett magasan álló erkölcsi fensége ellen, a' hon' ősi szokása' 's erénye' nagyszerű védelmének nevezni, mi valóban soha melegebb pártolóra nem talált, mint épen Sokrates? — nem volt-e főleg akkor Athena' népének erkölcsi ereje annyira megtörve, a' nyilvános 's házi élet' talpköve oly hatalmasan meg-ingatva, hogy dőreség volt volna, egy ősz' halálától, kinek iskoláját úgy is bántatlanul hagyák, egy — több évtizedek' óta elhanyagolt állapot' helyreállítását várni? Szintügy azon szokásba vett állítás is, mi szerint a' sokratesi tan leginkább

elősegíté a' státus' belső felhomlását 's okozá minden hazai érzelmek' kihunyását, nem egyéb mint teljes történet elleni tévedés. E' mellett legközelebb Plator 's Xenophonra gondoltak, kiknek valóban nem leheté vétkül tulajdonítani, ha azon nyomorú 's méltatlan gyakorlattól (Treiben), mely a' peloponesusi háború' utóbbi fele óta Athenában uralkodott, magokat az undorig visszaszítatni érzék; de valjon ki tagadhatná, hogy a' sokratesi tan' mely erkölcsiségéből merült fel minden nagy 's dicső, mit Athena általában szabadságának utóbbi idejében még felmutathat? nem volt-e névszerint Demosthenes (mit szerző is elismer) át meg áthatva azon tan' tiszta 's nemes szellemétől, 's nem egy valóságos Sokratést követő' tökéletes képét mutatják-e beszédei's tettei? Így tehát inkább azt vagyunk kénytelenek mondani, hogy Athena még sokkal gyalázatosabban 's feltarthatlanabbul ment volna romlásának elibe, ha polgárai között Sokrates nem lett volna. Szerző' előadásából azonban sem az nem tetszik ki, miként támadhatott azon kornak sokszerűen egymásbavágó gazdag művelődési elemeiből egy Sokrates, 's miként volt ez, minden erkölcsi nagysága 's fensége mellett, mégis csak korának fia, sem pedig az, mint hathatott szelleme a' legkülönbözőbb iskolákban, mintegy legkülönbözőbb színezetekre megtörve, mégis életbe, tudomány 's művészetbe folyvást teremtetőleg, míg csak Görögország létezett. De szerző csakugyan túlságoskodni látszik, midőn Sokratesnek egy indulatok' zajától hányatott, sőt buja 's kicsapongó ifjúságot tulajdonít; (30. 55. l.) az ő szerény szava Zopyrus fenhéjázó physiognomicushoz, melyet Cicero (Tusc. IV, 37.) feljegyzett, ilyen állítás' elfogadására bennünket nem jogosít fel, 's egyébb hagyományt e' pont felett nem ismerünk; azt azonban elmondhatjuk róla, hogy erkölcsi természete szüntelen tusakodó, küzködő maradott, 's hogy képe nem azon szelid, derült, önmagában legtökéletesebb harmoniává fejlett szépséget állítja előnkbe, millyet ő előtte egy Sophoklesben, utánna pedig egy Platoban csudálunk, valamint jellemeli, de nem szép külseje is az athenai arczalkat' közönséges typusát viselé; mert a' határtalan erkölcsi szabadságnak tőle először világosan felfogott eszméje, szellemének mélyéből hatalmasan 's feltarthatatlanul, erőszakos folyamként, ömle ki 's szét egész valóján, 's előidézé benne azon szabad 's ellenálthatlan vágyódást, miszerint gondolatait az egész világgal mindenütt közölje, azon gúnyos ösztönt, hogy mindent szóba vegyen 's megrostáló alanyi reflexio alá vessen, mi némelly felületes figyelmezőt már akkor arra bírhatott, hogy ötet a' sophistákkal egészen egy sorba helyezze. — Nehány helyes nézetet foglal magában a' Plato' írói jellemének 's dialogico-mimicus modorjának rajzolata, de hibázik benne

mégis a' Plato' iratainak egymásutáni megjelenéséről szöλλő chronologico-geneticus' áttekintése; mert a' platoféle művészet' tökéletes felfogása mégis csak olyan vizsgálatokból támadhat, millyeket *Schleiermacher* legelőször érintte meg, 's *Hermann K. F.* a' legszerencsésbb sikerrel folytatott, valamint a' platoi philosophiát magát is nem lehet máskép' előterjeszteni, mint nagyobb teljesség 's mélység felé való lassu haladásának eredeti kifejlődése szerint; és szerencsénkre Plato' kifejlődésének egyes fokait 's korszakait nagyobb bizonyossággal mutathatjuk ki, mint más akár mellyik görög íróét. Egy ilyen vizsgálat szerzőnek is megmutatta volna, mikép' a' dialogusnak töle olly méltán dicsért életteli valóságos dramaticai formája legművésziebben Platonak egyenesen csak inkább propaedeuticai irományiban van kiképezve; minél gazdagabb 's mélyebb lőn pedig ismerete, annál jobban látjuk az előadás' mesteriségét vissza lépni, míg későbbi munkáiban a' dialogus mindinkább egy majdnem közönbős formává süllyed, mindinkább összefüggő tudományos nyomozásoknak enged helyet, mint ezt már Parmenides 's Philebosban, de még világosabban láthatni Timaeos, Kritiás 's a' törvényekben; a' gondolat itt mintegy túlhaladá a' formát, Plato maga rázza le mindég jobban 's jobban a' dialogus' szorító bilincseit, 's mindinkább közeledik az előadás' szorosan tudományos formájához, mellyet Aristoteles a' philosophiába mindenkorra bevezetett. Már csak egyedül ezért is óvakodjunk tehát a' dialogust a' philosophiai gondolkodáshoz legalkalmazottabb előadási formának tartani. Egyébiránt különösen hangzik 's egy kissé nagyon is int bennünket az egészségesben gyakran igen zord 's izetlen hollandi lényre, midőn szerző Platonak az ő ugymondatot poëtizáló fenségét szemére veti (112. l.) 's midőn később még annyira megy, hogy a' véleménye szerint igen buja 's fenhéjázó speculatiót gáncsolja, mi különösen Philebos 's Parmenidesben tűnnék ki, (139. l. 's t.) 's mit azután elég nagylelküleg Plato' ifjúságával akar mentegetni; természetesen valami új volt előttünk, mind a' két jeles művet, mellyekben a' nagy ember' legférjásabb, sokféle küzdés 's munka által a' gondolat' legtisztább szabadságára vergődött érettsége olly világosan tündöklök, mint valami ifjúkori dolgozatokat 's dagályos negéd' ömledézéseit jellemezve látni! De Plato' nagyszerű 's csudált, habár némelly részeiben még kevésbé felvilágosított természetphilosophiájával is Timaeosban hasonlő történik, szerző ezt is (145. l.) mint üres, ámitó tévedést elmellőzi, 's Platonatól a' tudomány' ezen mezején minden értelmet megtagad, valamint általában mindent, mi a' közönséges felfogó erőt felülmulja 's speculativus világnézetekre emelkedik, vagy a' tiszta fogalom' mélyébe leereszkedik, mint a' tiszta platonismus' kinövését

tekinti. Szerző a' maga Platóját egy kissé nagyon is a' Cicero' szemüvegén nézi keresztül, kinek magas érdemeiből bizonyára mitsem vonunk le, ha azt állítjuk, hogy előtte Plató' valamint Aristoteles' legmélyebb 's legjobb oldala mindég zárva maradt. A' mi ezentúl még Platoról mint aestheticus, ethicus, 's politicusról mondatik, részint magában igen hiányos, részint alaptalan, mert elkülönözve egyenkint, nem összefüggésben a' Plató' legfensőbb eszméjével állítatik elő; szerző bennünket csupán egyes osztályiba vezet, a' platói óriás épíletnek, de sem azon titokteljes tervet nem közli velünk, melly az egész épületnek alapul szolgál, sem az egész' 's részeinek művészileg arányos tiszta viszonyinak áttekintésére nem emel fel bennünket. Igaz, valami is lett volna az, mintegy 50 lapra a' platói philosophia' egész tartalmát összeszorítani! — Aristoteles' rajzában csak azon egyet emelhetjük ki, hogy szerző megveté, az ő realismus 's empirismusáról a' nekünk előbb oly kedves módon szóllani; szerző elismeri, hogy Aristoteles egy egészen új tudomány' — a' metaphysica' — teremttője, egy Platót felülhaladó dialectica' alapítója volt; de egyszer'smind legnagyobb diadalát ezen aristotelesféle dialecticának a' syllogismus' formájában helyezi, a' nélkül, hogy meggondolná, mikép' Aristoteles maga is, ezen tőle feltalált vagy legalább kiképzett gondolkodásformának csak viszonylagos érdemét tudván, azt soha sem használá fensőbb igazságok' felfedezésére 's érzékfeletti dolgok' bebizonyítására; a' metaphysica pedig szerzőnek (169. l.) mint alapjában elhibázott kísérlet tűnik fel, a' dolgok' lényegét megismerni; de mennyire nem ismerheti mégis Aristotelest az, ki az ő oly tiszta, oly hiánytalanul alantól fokonként magasabbra haladó, a' legelvontabb gondolkodás' minden mélységeibe 's tévutaiba oly beható 's mégis mindég a' legszilárdabb valóság' világára ismét felemelkedő speculatioját a' Wolf' logico-mathematicai módszerével összeállítja! 'S így végre is csak azon régi, Némethonban is nem egészen elenyészett panaszra jövnünk vissza, mi szerint Aristoteles' philosophiaja materialismusra vezet (173. l.), hogy ő az emberi természetnek csupán hüvelyét, nem pedig magvát ragadá meg, csak az értelmet 's nem a' benső érzelmet 's kedélyt kémlé, hogy tanja a' nagy' 's isteni' ismeretét soha elő nem segíté, politicája' 's theologiájának semmi szilárd elve nem volt, 's amaz különösen minden országjavító erőt nélkülöze; hogy végre ethicája Plató' magas álláspontjáról alacsony, szük körbe süllyedett. (170—177.) Aristotelesnek tehát először természetbúvárnak 's csak azután kelle philosophusnak lennie, holott épen megfordítva csupán a' tiszta tudás' mezején nyertek nagyszerű felfedezései, természetesen rendkívüli tulajdonok' szövetségében, 's ezek tevék ötet képessé, szilárd alapot vetni mindenkorra a'

természettudományoknak. De szerző Aristotelesnek felülmulhatatlanul világos, velős 's hatályos, a' legszerencsésebb szóképzésekkel gazdagított írásmódját is keményen korholja, 's mint beharapódzó nyelvromlás' kezdetét adja elő! 'Tehát Aristoteles egy nyelvrontó, ki nemzetét, sőt az egész emberiséget a' legalkalmasabb tiszta fogalmi kifejezésekkel ajándékozá meg, kinek lángeszű szóalakításai oly' világosak, szellemiek 's át-látszók, hogy azok a' mindenütt keresztül fénylő gondolatot csak gyöngéd aetheri boríték gyanánt körítik! Szinte itt olvassuk (171. l.), hogy Aristoteles, midőn a' lelket mint *ἐν-τελέχεια*-t határzá, lényegének ismeretét inkább elhomályosítá mint felvilágosítá; igaz, szerző e' fogalmat csak az ott idézett Ciceroféle helyből (Tusc. I, 10) látszik ismerni; olvas-ta volna csak Aristoteles' munkáját a' lélekről, azt fogta volna találni, hogy egyenesen ezen oly' gazdag fogalomban fekszik kulcsa az egész aristotelesi tannak, épen mint az eszmének látszatosan fenségesbb, de alapjában nem oly' mély fogalmá-ban állott a' platoféle *philosophia*' kiindulási pontja, 's ekkor szerző Aristoteles' tanját talán nem csak helyesebben, hanem benső összefüggésben is adta volna elő. Épen azon szó is helyes például szolgálhatott az aristotelesi szóképzésre, mit, távol attól, hogy a' görög nyelv' szellemének ellenmondana, épen a' nyelvszellem' mélyéből fejte ki 's teremte elő. Hogy szerző Aristoteles' módszerét 's írásnemét a' Platonéknak ellenében mindenütt sötét árnyékolatba helyezi nem csudáljuk, mivel ez századok óta megszokott ítélet; kevesbbé megfogható, miként szerző Aristoteles' leghomályosbb irataihoz a' lélekről (de anima) szöveget számítja, holott ez épen a' legvilágosabb 's legjobb-bak közé tartozik. De általában úgy hozta volna magával a' méltányosság, hogy Aristoteles' írói jelleméről az eldöntő ítélet addig felfüggesztessék, míg az egyes aristotelesi iratok' valódisága', kidolgozaskora' 's történetéről, valamint célja-'s formájáról, a' különösen *Brandistól* megpendített, de természetesen még első kezdetben álló vizsgálatok némi eredményre jutottak volna. — A' két rendszer közötti különbség 's kapcsolat feletti elmélkedést szerző a' plato 's aristoteles-féle *philosophia*' történetének rövid rajzával kezdi meg; bizonyára egy igen dicséretre méltó pótlék, ha csak egykissé mélyebben hatott volna a' kimeríthetlen tárgyra. Így azonban az mit szerző a' platonismus' történetéről mond, voltaképen arra szorítkozik, mit Platoról a' rómaiak, név szerint Cicero, tartottak, 's a' platoféle tanulmányoknak a' Medicisek' általma alatti feleledésére, miről nem is olvasunk egyebet a' rég-inél; az új platoi *philosophia*, melly tisztább alakzatban a' platonismust csakugyan tovább képezé 's előbb ismeretlen me-zőkre vezeté által, a' szokott hatalomszóval *mysticus*' 's vak-buzgónak nevezetik; a' derék egyházatyák, Kelemen, Origi-

nes, de mindenik előtt a' platoi szellemtől át megáthatott Ágoston nem is említettnek; szintolly kevéssé van szó a' platoi irány' életéről a' középkorban, 's a' platoi tanulmányok' mostani virágzásáról különösen Némethonban. Szerző az aristotelesi philosophia' történetében is, az Aristotelest követő egyházatyák' egész során 's a' középkor' nagyszerű philosophiáján keresztül, mellynek legnagyobb főnökei magokat Aristoteles' tanítványinak vallák, rögtön átugrik *Bacóra*, kit Cartezius 's Kanttal együtt, ez utóbbit mégis csak igen sajátlanul, Aristoteles' valódi követőinek nevezi az újabb időben. Igaz, e' mezőn még végetlenül sok teendő van, mivel a' középkor' philosophiája előttünk még folyvást a' hét pecsétű könyv, 's Aristoteles' dolgozatai is az araboknál nem egykönnyen idézethetnek elő homályukból. Ki a' plato 's aristotelesféle philosophia' történetét egészen a' jelenkorig leírni akarná, mihez minden esetre még egészen más előkészületek kívántatnának, mint millyeket eddigelé bírunk, annak egyszer'smind mindazon szellemi hatalmak' történetét fel kellene vennie rajzolatába, mellyek az ő 's új korban majd akadályozólag, majd segítőleg hatottak az emberiség' kifejlődési folyamatára; mert mindenkor, még azon időkbén is, midőn irataik majdnem elhangzának, találkozunk azon két nagy névvel, 's egészen más szellemi irányzat 's mezőre áttételve a' legkülönfélébb formákban, mégis szüntelen tartott azon ellentét 's küzdés, melly már az ő világban, mind a' két rendszer közt fennállott. Mindég egyesül a' Plato' nevével némi élénk szellemi emelkedés, minden jó igaz 's szép iránti nemes lelkesedés, a' legfőbb dolgok' ismeretére törekvő szabad ösztön, de melly elfajulásában könnyen a' külvilághoz csatlakozik, 's egy képzeletekben 's alakatlan sejtésekben érzelő 's tobzódó szelleméltre vetemedik; az Aristoteles' nevéhez pedig az igazság' bizonyos alakjában némi kéjelmes megnyugvás kapcsolatik 's a' tudomány' alaposan mély áthatása 's átdolgozása akár a' tiszta fogalom' elemében, akár az érzéki világban; de itt is közel vannak egy lelketlen, elfásult formalismus' 's egy szintolly lelketlen empirismus' tulságai, mihelyt a' tanulmányokból Aristoteles' élénk szelleme 's tanjának valódi értelme eltűnt. — A' két rendszer' egymáshoz viszonya's összeköttetésök' szükségessége feletti nyomozatokban örömmel olvastuk azon igen való megjegyzést, mi szerint csak akkor lehet mindkettőt valóságos összeköttetésbe hozni, miután lényeges különbségeik a' legtisztábban megfejtetvék. De szerző előtt mégis egészen másképp' áll a' dolog, mint előttünk; ő mindkét rendszer' sajátágát inkább abban helybezi, mi bennök hiányzik, mint abban, mivel azok bírnak, 's így nélkülozi Platoban először a' kiműveltebb aristotelesi logicát 's metaphysicát, azután mindent, mit mi tannak szoktunk ne-

vezni, a' tevőleges tudomány' tellyességét 's terjedelmét, névszerint a' természettudományokban; Aristotelestől ellenben megtagadja azon magasbb ideális irányzatot, azon benső zenéjét 's harmoniáját a' platoi szellemnek, melly bennünket lelkesítő szeretettel tölt el minden jó, szép 's igaz iránt, azon nevelő 's képző erőt, szóval a' platoféle tan' rendtartását, melly különösen az *aesthetica* 's *ethica*-ban mutatkozik. Így tehát összeköttetések csupán abban állana, hogy egyik a' másiknak a' maga tellyességéből engedjen, 's mi, szerző' véleménye szerint, Platoval idealisták 's theoreticusok legyünk, Aristoteles pedig tanítson meg bennünket a' tudás' tárgyát történet 's természetből összeszedni, rend 's módszeresen feldolgozni, osztályozni, meghatározni, bevezetés (*inductio*) 's *syllogismus* által tovább vinni; Plato tárja fel előttünk a' tiszta tudás' 's minden tudományt átható eszmék' országát; Aristoteles pedig a' tulajdonképi világbölcsesség' 's szaktudományok' tágas mezejére vezessen bennünket. De egy ilyen összeköttetéssel, melly mégis mindig csak a' legfelületesebb *synthesis* volna, keveset nyerhetnénk, sőt az már magában lehetetlen; mert ha Plato nem volt volna egyéb idealistánál, Aristoteles pedig realistánál, úgy az ilyen tellyességgel szétágazó szellemi irányzatok' összeegyesítésével mindenkorra fel kellene hagyni, 's békén az egyénekre bízni, Plato' vagy Aristoteles' ösvényén akarnak-e inkább haladni?; de a' dolog nem így áll. A' legfőbb' 's legjobb' valóságos egyesülését, az örökkel valóét, mind a' két férfi' tanjában keresni se' szükséges, az meg van már az igazság' magasb egységében, melly mindkettővel közös, 's mindenki világosan láthatja, kinek ezen egységet a' látszatos ellenmondásból kikeresni esze 's kedve van.

Plato' 's Aristoteles' legfőbb törekvése mégis oda volt irányozva, hogy feltalálják a' kapcsolatot, melly a' valóságot az eszméhez, az anyagot (*die Natur*) a' szellemhez köti, 's mindketten megtörek mindenkorra az utat, mellyen egyedül lehet feloldozni e' rejtvényt, csak hogy Plato az ő eszmetanijában az eszme' általánossága 's a' valóság' egyénisége közt még mindig meghagyá a' választó mélységét, mellyet Aristoteles az *energia*' 's *entelechia*' fogalmai által betölteni 's kiigazgatni igyekezett, mikép' csak az egyénben nyerheti az általánosság' valóságos tellyesültét 's létrejöttét; így tehát Aristoteles az igazi ismeretet csakugyan nevezetesen elősegíté 's távol attól, hogy a' platoi szemlélődés' mélységét a' tudás' terjedelmében ellapályosította volna; még a' platonismus' igazságát inkább mélyebben kifejté, 's arra még tisztább kifejezést alkalmazott. Mondjunk le tehát arról, hogy mindkét tanból önkénytelen egy úgynevezett egészet összefoltozni akarjunk, hanem örüljünk a' szerencsének, mi szerint jelenleg azon állásponton vagyunk, mellyen mind a' két rendszerben némi utólagos, tel-

jes, osztatlan, — habár a' különböző egyéniségek által különböfélekép' színezett — világ 's szellemismeret nyerhetünk 's mindkettőre nézve egyiránt emelkedhetünk.

Ezen vizsgálódások után hiszi szerző, hogy utat nyitott azon eredményre, melyet egy — *quaestiones criticae* című — toldalékban, mint korunk' philosophiájának legfőbb célját állítja fel, t. i. egy Plato 's Aristotelesből összetett eclecticismusra. Igen is, ő nem akar syncretismust 's indifferentismust; az eclecticismusnak kellene megelőznie, mit szerző részint a' szellem' 's tulajdonainak sokratesi vizsgálatában, részint az ő 's ujkori legnevezetesebb philosophiai rendszerek' szigorú kifürkészésében helyhez, hogy mindenikből a' legjobbat helyes ítéllettel kiválogatni lehessen; ezen módszert szerző igen határozattan megkülönbözteti Kant' criticájától, ki az önvizsgálat' igazi eszméjéből indult ki ugyan, de az alkalmazásban mégis álösvényre vágott, mert a' szellemi élet' totalitását nem valódi sokratesi szellemmel fogá fel 's kémlé, hanem azonnal transcendentalis tévutakra bolygott; azonban mi németek jól tudjuk, hogy Kant' tulajdonképi nagysága épen ezen transcendentalisságban feküdt, mert a' szellem' erejét 's tehetségeit, 's általában az alacsonyabb ismeretet már elődjei, *Locke* és *Hume*, eléggé megvizsgálák, de az ő balhatatlan munkája volt, a' gondolkozó szellemet az empirismus' untató lapályáról, 's a' materialismus sivatagjai 's posványai közül az örök értelmi eszmék' tiszta magasságára vissza vezetni, 's ezeket, melyek szinte a' szellem' totalitásához tartoznak, az ő egész tisztaságuk 's önállásukban, egészen elkülönözve az érzéki beavatkozástól, megismertetni. Egyébiránt szerző nem tartozik azokhoz, kik a' philosophiában magokat örök béke' reményével kecsegtetik, sőt igen átlátja, mikép' egy ilyen béke csak a' temető' nyugalma fogna lenni, hanem azt kívánja, hogy a' philosophok legalább az alapelvekben megegyezzenek. Azonban épen itt a' csomó; a' legkülönbözőbb kezdetek sokszor hasonló eredményekre vezetnek, de a' tudás' 's gondolkodás' elvei felett vita fog lenni, míg csak gondolkodó lények lakják a' földet. De abban mégis igaza van szerzőnek, hogy ezen vitának, habár mindig újra kezdődve is, mégis csak egységre kell visszavezetnie, 's hogy ezen egységet nem lehet biztosabban elérni, mint a' philosophia' története által, mely mintegy azon közönbös tért képezi, melyben az egymás iránt legellenségesebb rendszerek' követői, egymás mellett békén megtelepedhetnek. Végre korunk' philosophiájának céljául az egyetemiség 's humanitas tűzetik ki, mire általában a' kor törekszik, 's ki nem egyezne meg itt szerzővel örömet azon megjegyzésben, mi szerint e cél' elérésére a' philosophiának nem lehet elkülönöznie, hanem

concretnek kell lennie, 's a' tudomány' 's művészet' egész gazdagságát magában felvennie. De szerző az ecclecticismusból utóvégre se' lából ki, 's itt legyen szabad ismertetésünk' végezetéül e' pont feletti megegyezés végett még egy pár észrevételt felhoznunk. Először ugyan is épen nincs szükségünk többé oly szorgosan ügykezni különböző rendszerek' egyesítésén, mint talám a' későbbi görög philosophia Platot 's Aristotelest összeolvasztani törekedett, hisz' az elvek' 's rendszerek' minden harcán felül erősen áll a' keresztyénység, a' magasbb, elveszthetetlen egység, ezen örökké munkáló életgyöker, melyből a' közép 's ujabb kor' minden philosophiája szívta legjobb nedvét; mert állítsa bár egyik vagy másik philosophia magáról, hogy a' keresztyén-ségtől egészen függetlenül igyekezett magát fentartani, mi nem hisszük neki, mert lehetetlen, épen oly lehetetlen, mint hogy egy ember, míg él, az őtet környező életlégtől független lehet; az újabb időben általán csak két határozottan keresztyénelleni szellemirányzatot ismerünk, az egyébiránt oly csudálatra méltó spinozismust, mely szinte nem keresztyén földön sarjadzott, és az új francia materialismust, mely már Franciaországban is mainap' nem tartatik többé philosophiának. De továbbá a' gondolkodás időnkben már régóta megszűnt a' Plato' 's Aristoteles' nevei körül mozogni. E' férjfiak' irományai nekünk mindég a' legtisztább 's fenségesbb gondolatok' új bányája maradand; és soha nem fog elenyészni azon helyeg, melyet szellemök a' tudományra 's a' tudomány' nyelvére mindenkorra rányomott; de egészen más feladatok azok, mellyek a' jelen életet mélységiben ingatják, feladatok, mellyek' feloldására a' régieknél némi jelesen buzdító intést találhatunk, mellyeket azonban csak az újabb kor állíthata fel egész terjedelmökben, 's próbálhatja meg feloldásukat. Általában őrizkedjünk, nehogy különbfélék egy egésze ecclectice összeolvasztani igyekeztén, a' philosophiaiszemélyességek' 's rendszerek' erőteljes egyéniségét szemünk elől mindinkább elveszítsük; korunk jelenleg arra törekszik ugyan, hogy a' hatalmas egyéniségek' fényét elrombolja, 's belőlök csak egy úgy nevezett általános' silány tükörképét hagyja fel, de bizonyára ezentúl is, mint eddig, minden valódi előmenetel a' tudományban, valamint művészet 's társas életben, kiváló egyénekhez fog csatlakozni, valamint újabb német philosophiánk, még mindég egy Kant', Fichte', Schelling', Hegel' magasztalt nevéhez ragaszkodik, 's ezen neveknél, mellyek' mindenike egy teljes 's magában elzárt szellemirányt képez, 's mellyeknek azért egymást félretolniok nem szükség, hanem egymás mellett igen jól fenálhatnak, nemzetünk', sőt az emberiség' magasbb gondolkodása mindaddig meg fog állapodni, míg ismét egy düselméjű,

erős szellemü egyén a' léleknek újabb feladatokat ad, vagy a' még oldatlanok' új megfejtését merészlendi. Az ecclecticismust azonban, mint azt Cousin 's mások jelenleg Franciaországban terjesztteni szándékoznak, 's mellynek viszonylagos fontosságát fenebb már elismerők, lehetlen a' szellem' lényegi előhaladásának tartani; az mint minden fél 's összetett egy darabig a' régi épületet összetarthatja, de egy új épületet új eszme szerint valóítani képtelen.

Szerző' latin nyelve mesteri 's egy Némethonban még fellyül nem mult minta, a' min csak Cicero' nagy példája szerint philosophiai dolgokról épen olly világosan 's tetszetesen, mint élesen 's határozattan kifejezhetjük magunkat. Annál inkább feltünőbbek az egyes hiányok, mint: a' *praesertim*' gyakori használata *praecipue* helyett, (5. 198. 214. l.) *sensim sensimque*, (103.) *interius cognoscere*, (5.) *summi quique* (234.) *quam plurimi* e' helyett *plurimi*, (201.) azután ezen barbarismus *aderant doctrinae*, (157. l.) *eminere* dativussal, (207.) a' kötetlen nyelvben használtatni nem szokott, *sequaces eorum*, (219.) *Cultus* általában szellemművelődés' értelmében, (251.) az igeajtogatásokban is fordul elő néhány helytelen, e' helyett: *cadebat aetas Aristotelis in illa tempora* (155.) így kellett volna: *cecidit*, e' helyett: *quod quam male ei cederet, eventus docuit*, (170.) így *cesserit*. Ezen mondatban: *desiderat aetas nostra, confitentibus omnibus, vim moralem*, (245.) a' *vis moralis* és az abl. abs kétértelmű.

(Allgem. Lit. Zeit April. 1840.) után

M. J.

Der Spinozismus historisch und philosophisch erläutert mit Beziehung auf ältere und neuere Ansichten von Dr. H. C. W. STEWART, Ritter d. O. d. würtemb. Krone, ordentl. Prof. der Phil. u. Ephorus d. w. theol. Sem. zu Tübingen. — Tübingen, Osiander, 1839. IV. és 265 lap. 8-adr. Ára 1 for. 13 kr. e. p.

Huszonhárom év folyt már el, miolta a' szerző a' cartesianusi philosophia' befolyásáról a' Spinozismusra irt vala. Ezen vizsgálatokat most ismét elővette még egyszer, vagy maga előtt tartotta egész életében; mert amaz iratában is: Über die Leibnitz'sche Lehre von der prästabilierten Harmonie in ihrem Zusammenhange mit früheren Philosophemen betrachtet, 1822. ismét, meg ismét visszatér ezen themára.

A' spinozismus' literatúrája nem igen nagy kiterjedésű; ha az ember olly hosszú évekig foglalatostkodott vele, mint a' szerző, előre feltehetni, hogy azzal tökéletesen megismer-

kedett. A' mi ezen literatúrához legközelebb fekszik is, a' Cartesius', Malebranche', Leibnitz' 's t. írásai, mind azt ő jól ismeri, és tudja ezen ismereteket historiai érzékkel használni a' Spinozismus' különféle talányainak felvilágosítására. Mert ezt különösen jó néven kell ő tőle vennünk, hogy ő nem azok közül való, kik azt hiszik, hogy tökéletesen megfogtak valamelly philosophiai rendszert, mihelyt elsült nekik átlátni, miként álnak öszhangzásban annak egyetemes elvei az azokból lehozott fő eredményekkel, és azután miként függ össze ez az egész a' philosophiai képzettség' közönséges menetelével. A' nélkül hogy ezen feladatot elmellőzné, gondosan beereszkedik ő a' tannak legkisebb egyes részeibe is, és csak ott találja a' legnagyobb nehézségeket, hol az ember a' rendszertől magát elszakasztja, és abban olly' fokán nyilatkozik, melly a' maga kielégítését kiváa a' rendszer' felkán túl hág, 's a' 'jövendő' csiráit árulja el. Tudja ő, hogy az emberi szellem kimeríthetetlen mélységű, 's hogy annál fogva a' történet, melly e' mélységet felfedni akarná, végetlen feladatot talál maga előtt. Ezen nézetek mellett természetes dolog, hogy ő némelly igen elterjedett véleményekkel a' Spinoza' tanja felől harczba keveredik, nevezetesen mind azokkal, kik, ha nem minden philosophiai rendszereket is, de legalább a' Spinozáét tökéletesen következetesnek magasztalják. Azért mondja vizsgálatai' végén a' Spinoza' ethicájáról (a' 184. l.): „Mind ezeket már áttekintvén, — berekesztésül szükségesképen azaz ítélet támad fel bennünk, hogy a' Spinozismus épen nem érdemli a' tudományos következetesség' és bevégeztség' dicséretét, melly arra olly sokszor 's olly örömet térítetik. Sőt inkább olly rendszer gyanánt kell azt tekinteni, melly által egy egészlenségre (totalításra) törekedő, de túlható physical jellemmel küzdő világ és élet-nézetről áltmenetel a' tiszta és szabad eszménytől álthatott 's kormányzott rendszerekre eszközöltetik.“

Ref. ezen szavakat azért hozza fel, mivel azok az egész munka' irányát kijelelik, melly nem oda céloz, hogy a' spinozai rendszernek tökéletes előterjesztését adja, legalább nem egyenlően kivitt módon, hanem e' rendszernek némelly pontjait csak röviden érdekli, másokat ellenben részint polemiai tekintetben, részint a' felhozott szavak' igazolása végett, szélesen kiterjeszkedve vizsgálat alá veszen. Csak ez által lehet a' munka' elrendelését is kimenteni, melly egy rövid bevezetés után először egy értekezést ad a' Spinozismus' historiai viszonyáról 's csak azután nyújt a' Spinozismus' alapfogalmainak 's alaptételeiről és a' spinozai világtanról szóló két más értekezésben áltnézetet a' Spinoza' rendszeréről. Mert ha a' Spinoza' historiai viszonyának vizsgálatánál az ő rendszerének ismerete már előre fel nem tevődne, úgy azt nem lehetne

megérteni, mivel az eredmények nem egyes adatokból, hanem a' tan' összefüggéséből folynak. Noha ez által a' munka értők' számára irotnak mutatkozik, mindazáltal ref. kéntelen megvallani azon véleményét, hogy a' munka' két részeinek megfordítása csak kedvezően fogott volna hatni az olvasók' meggyőződésére.

Az első értekezés a' Spinozismus' viszonyáról, először annak a' Cartesius' philosophiájávali összefüggését vizsgálja meg és e' célra ezen philosophiának előterjesztéséből indul ki. Ezen értekezés részint olly dolgokra terjeszkedik ki meg lehetős bőséggel, mellyek a' szóban forgó viszonyra nézve csekély fontosságuk, p. o. a' 41—50. l. áll egy elmélkedés Cartesius' ethica tanjairól, mellyek a' munka' további folytatában alig említetnek többé. Az illy dolog köszönetet érdemel, de e' helyen nem vártuk azt. Ezután legelőször a' Cartesius' rendűta adatik elő, mellynél ref. megütközött abban, hogy a' geometriai vagy euklidesi rendűt' alkalmazása egészen elmellőztetik, és általjában az egész iratban csak egyszer említetik meg mellesleg, holott a' Spinoza' megítélésére nem csekély fontosságú dolog az, hogy ő e' rendűtnak követésében a' maga időkorá' 's különösen Cartesius' nézeteitől függőnek mutatá magát. Ellenben szélesen bele ereszkedik a' szerző azon vizsgálódásba, micsoda viszonyban áll a' cogito, ergo sum a' Cartesius' isten' lételét mutogató erősségeihez, 's mennyiben alapítják meg ezek az igazságróli meggyőződés. Nem helytelenül hajlik a' szerző azon nézethez, hogy, mint a' 15. l. kifejezi, a' szemlélődő gondolkodásban a' prioritás az isten' eszméletét illeti, azaz, hogy Cartesiusnál a' concret lételnek minden bizonyossága az isten' létéből foly. Ezt erősítik több helyek, mellyek a' Cartesius' tanjának atyafiságát a' Spinoza-éval ebben a' pontban világosan kitűntetik. Ellenben kétségkívül van, hogy az időnél fogva az én' eszméletét illeti a' prioritás. Ámbár ref. mind ezt helyesnek találja, mindazáltal fenakad némileg abban, vallyon Cartesius bízatos belátásra jutott-e e' tárgy felett. Ő a' philosophiában olly alaptételt keres, mint a' millyenek a' víthatatlan mathematicának bizonyos alapzatul szolgálnak; 's úgy hiszi, illyet lelt a' cogito, ergo sum-ban. Ez neki bizonyos lettdolog (10. l.), 's ezzel együtt neki a' gondolkozásnak minden módjai mint lettdolgok bizonyosak, mellyek közt van az isten' gondolatja is, melly azután ötet még egy más igazságról teszi bizonyossá a' gondolkodás' igazságán kívül, és ezen igazságnál, az isten' valódiságánál fogva győzi meg annakutána magát Cartesius a' testvilág' valódisága felől is. E' szerint az én' eszmélete nem csak az időnél fogva elv, hanem a' philosophiai ismeretnek, 's magának az isten' fogalmának is elve, 's ez ismét elve lesz a' testvilág' ismeretének, mellyel foglalatoskodik főként Cartesius

a' physicához ki különös hajlandóságánál fogva. Ezzel nem akarom tagadni, hogy Cartesius gyakran olly módon fejezi ki magát, melly a' szerző' nézetének kedvez; de ennek oka csak az ő ügyetlen előadásmódja, 's különösen ügyetlen polemicája, ennek alapját pedig ismét abban kell keresni, hogy a' Cartesius' látköre két igen különböző gondolat tömegből áll, melyek' egyike inkább hagyományként, másika inkább eredetileg belenőtt. Amahoz tartoznak minden gondolatok, melyek a' theologiát illetik, az ő ontologiai erőssége, fogalma a' létalapról 's t. ef., ehhez ellenben az ő physical fogalmai, melyeknek a' cogito, ergo sum alapul szolgál. A' skepticismus, melyet ő a' maga cogito, ergo sum-jának eleibe bocsát, nem alapos eléggé azon theologiai fogalmak' megrendítésére, melyeket ő a' jesuiták' collegiumában la Hoche-ban beszívott vala. Új vagy félen új alapot ad azoknak, 's ezzel ismét mind készen és megigazulva állnak azok előtte. Ez a' jegyzet sokat megfejt Cartesiusnak nem igen összefüggő tanja és az ő Spinozához viszonya körül. Spinozában ugyan ezen gondolat tömegek vannak, nem egészen egyezve ugyan, mert Cartesius és Spinoza természetesen ecclectice bállnak azzal, a' mi hagyományként bennök lakik, de mégis igen közelítve, csak hogy ő nála a' theologiai az, a' mi eredetileg, a' physical, a' mi hagyományként jött reá. Ennek azután természetes következtetése, hogy Cartesius a' tan' physical, Spinoza theologiai oldalát emeli ki nagyobb előszeretettel és felülhatólag. Így van ez azon pontra nézve is, melly e' jegyzetekre alkalmat nyújtott. A' minden dolgok' istenből lehozása, 's minden igazságnak az istenben alapítása Cartesiusnál csak epizód, Spinozában a' tan' szelleme; amannál a' clare et distincte cogitare minden, ez a' cogito, ergo sum-ot egészen elhagyja, és az ellenébe a' cognitio intuitívát hozza be. Ezen utóbbi pontot a' szerző is igen helyesen kiemelte, 's az első pontra nézve csak abban nem láttatott elég vigyázással eljárni, hogy a' Cartesius' tanjainak jelentését Spinozára nézve azzal zavarta össze, a' mit az Cartesiusra és más kortársaira nézve jelentett.

E' mellett könnyű a' csalódás, ha az ember valamelly későbbi tan' csiráit egy korábbiiban keresi. Még két más tan-cikkelyben lelem, hogy a' szerző ezen kőszalat nem egészen került el, bár mint kell is egyébként javálnom az ő felfogását a' cartesiusi tanra nézve. Az egyik pont az emberi akarat szabadságát illeti. Miután a' szerző Cartesiusnak e' pont feletti ingadozásait kifejezte, azt mondja (a' 36. l.) hogy a' Cartesius' tudományi itélete a' véges világlények' szabadságának tagadása mellett szől, ámbár a' mi subjectív érzésünk' és belső tapasztalásunk' bizonyágtétele a' szabadság mellett felhozatik. De attól függ a' dolog, hogy megtudjuk, melly

felé hajlott Cartesius, és vallyon tudományi ítélet nyomott-e előtte többet vagy tapasztalás. Ezen pontot csak igen vigyázva lehet elhatározni, mert épen ebben vágja kereszttül egymást Cartesius' theologiai és physikai irányzata szinte összezavarodott módon. Az a' mechanikai magyarázasmód, melylyet ő a' physicában követett, szükségessé képen fatalismusra láttatik vezetni; de azonban a' physica' methodusa a' szabadság' tapasztalásában is, ha bár az csak úgy látszó lenne is, nagy fontosságot helyhetett, és Cartesius az ember' szellemi életét is csak ugyan más fényben nézte, mint az állatok' életét, mellyeket ő automatoknak nyilvánítani nem átalott. Physicája' elveit a' legmagasabb fokig üzni, szándékán kívül volt a' practice képzett világfinak. Más oldalról úgy látszhatnék első tekintetre, hogy a' theologiai irányzat kedvezett a' szabadságtannak. Legalább a' jesuiták, Cartesius' tanítói, kiket egész éltében különös tisztelettel említt, a' legbuzgóbb védői voltak az akarat' szabadságának. De ellenben azt sem tagadhatni, hogy azon theologia' elvei, mellyel Cartesius ifjú korában megismerkedett, lényeges irányzatuknál fogva a' Thomas', Anselmus' és Augustinus' rendszerőkei voltak, 's így azon helyek is, mellyeket szerző a' maga nézete mellett felhoz a' praedestinatio' tanjához hajlanak. Képződésének illy bonyolt elemeiből erednek Cartesius' ingatag nyilatkozásai az emberi cselekvés' szabadságáról és szükségéről. Nem lehet neki semminémileg bizonyos elhatározást ezen pontok felett tulajdonítani; az ő rendszere nincs annyira kiképződve, hogy az a' feletti kérdések' megfejtését minden kétségek' feloldására kívánni lehetne; csak egy pontban érdeklí ez a' rendszer a' vitázás' pontját, t. i. a' tévelygés' alapjairól való kérdésben; de épen ebben a' pontban Cartesius az akarat' szabadsága mellett szóll, hogy az Isten a' tévelygés' szerzőjének és csalónak ne láttassék.

A' másik pont, mellyben a' szerző' ítéletével a' Cartesius' tanja felől meg nem egyezhetem, azon vélemény, hogy Cartesius a' physikai befolyás' rendszerét megvetette, és a' helyett az alkalmi okok' rendszerét vette fel. E' végett (a' 27. l.) azon munkájára hivatkozik, mellyet a' Leibnitzi praestabilita harmonia' tanjáról irt. De én ezen irat' vizsgálódásait nem tarthatom kimerítőeknek, mivel a' szerző abban a' Cartesius' iratára de passionibus semmi tekintettel nem volt. Csak annyit engedhetni meg, hogy az alkalmi okok' tanjának csirái a' Cartesius' irataiban feltaláltnak, a' szerző pedig ezeket felülhatólag kiemelte, hogy Cartesiust közelebb vonhassa az ő követőihez.

Miután már a' szerző a' Cartesius' rendszerét megvizsgálta, igyekezik megmutatni, mennyiben vannak ő benne a' spinozai tanfogalom' alapjai 's mennyiben nincsenek. Ő ezen

alapokat egy magában biztos gondolatból kiindulás' methodusában találja, a' substantia' megfogatában, különösen a' végetlen és szükségesképi substantiáéban végetlen attributumokkal, melyet minden dolgok' munkáló oka gyanánt kell gondolni a' teleologiai előterjesztésmód' elmellőzésével, továbbá a' gondolkozás és kiterjedés közötti ellentétben; hogy más kevésbé fontos pontokat elmellőzzek. Ellenben lényeges különbségeket is talál a' Cartesianismus és Spinozismus között, melyekből különösen kiemeli, hogy Cartesius a' scientia intuitívát nem ismeri, a' világot az Istennek nem szükségesképi természetéből, hanem közönyös akaratjából hozza le, és az Istennek a' kiterjedés' attributumát nem tulajdonítja, hanem csak a' gondolkozás' attributumát. Mi az utolsó pontot illeti, lehetségesnek tartja ugyan, de nem valószínűnek, hogy az a' Cartesius' rendszerében találtató elvek' következetesebb kiviteléből eredett (80. l.). A' második pontot megismeri ugyan annyiban a' cartesiusi alapelvek' következetesebb kivitelének, a' mennyiben az által az Isten' határozatlan akaratjának gondolatja elhárítatik, csak az azzal egybekötött megkülönböztetés az Istennek közvetett és közvetetlen producálása (előhozása), végetlen és véges productiói között, nem látszik neki a' Cartesius' tanjából származni (76. l.). 'S a' scientia intuitíváról is Cartesius semmit sem tud. (64. l.).

Innen valószínűnek leli a' szerző, hogy Spinoza keleti tanokból is merített és első értekezésének második része azzal foglalatoskodik, hogy a' Cabbala', Móses Maimonides', új platonikusok' 's a' t. befolyásának nyomait a' Spinoza' tanjára felkeresse. Ezen nyomok azonban csekélyek, azért is maga megvalja a' szerző (a' 85. l.), hogy a' keleti világszemléletnek csak alapformái munkálhattak az ő rendszerére. Hivatkozik itt Spinoza epistol. 21. és eth. II. prop. 7. schol.-ra, mely helyek minden bizonnyal megegyeznek a' zsidók' régi, de igen megvesztegetett traditióival, de még inkább Pálal 's talán minden egyéb régi philosophusokkal is. Midőn már Spinoza ezen helyekben csak azt nyilvánítja, hogy némely zsidók mint egy ködön által látták az igazságot, tehát épen nem vehetik fel, hogy illy ködös útmatások vitték volna őtet az igazság' nyomára, hanem sokkal valószínűbb az, hogy az ő tulajdon szelleme, mely csakugyan sokkal következetesebb, mint a' Cartesiusé, az ő rendszerének theologiai megfogataiból olly gondolkozás módot tudott magának kifejteni, melynek hangjai nyugotnak 's keletnek legkülönbözőbb viszonyai közt megértetnek. Ezt legbiztosabban mondhatni azon módról, melyel ő az Isten' két attributumait gondolja magának; mert ez fogatánál fogva áll kapcsolatban a' Cartesius' tanjával. Ellenben a' scientia intuitiva, natura naturans és naturata kifejezések minden bizonnyal régibb hagyó-

mányra mutatnak, melyet mindazáltal nem szükség olly megszíról hozni le, mint a' szerző akarja, hanem az akkor elterjedett scholastica philosophiában, a' cartesiusi és spinozai theologia' annyában van annak alapja. A' kifejezésekkel gondolatok mennek ált, de ezek gyakran más értelemben magyaráztatnak és fejtenek ki, mint a' hogy azon kifejezések' szerzői akarták vala.

Meg kell még jegyezni, hogy a' szerző az által, hogy Spinozának a' natura naturans — és naturata-róli tanját keleti hagyományokból hozza le, el hagyja magát ámitatni, hogy ama' tan (95 l.) „a' keleti emanatiói rendszernek saját szellemében egészen“ feltaláltatik. E' két rendszer közt nagy különbség van, melyet egyébként a' szerző sem tagad, t. i. hogy a' spinozizmusban épen semmi ipar sincs a' végetlent a' végessel közvetíteni, ellenben az emanatiói tan lényegesen illy közvetítésre indul ki. Ha bár Spinoza azon helyek szerint, melyeket a' szerző (a' 93. 's k. l.) felhordott, néha illy közvetítésre látszik is kiindulni, mindazáltal mind e' helyek semmi különös 's nyilvános erővel e' részben nem bírnak.

A' második értekezés a' spinozizmus' alapfogalmairól és alaptételeiről főképen három (a' szerző szerint) hibás nézeteket ostromolva a' Spinoza' tanja felől. Az első az attributumoknak substantiához viszonyokat illeti. Erdmann, mint a' szerző megjegyzi, Hegel' előjárása után (Gesch. der Phil. III. 380. l.) az újabb philosophia' historiájában azt igyekszik megmutatni, hogy a' substantia' attributumai csak meghatározatok, melyeket egy külső értelem viszen a' létalaphoz (sustantia), mely magában egészen határozatlan. Ezen nézetet múltán ostromolja a' szerző. Azonkívül, hogy az igen nyersen van kifejezve, midőn Spinozának olly értelem' képzetét tulajdonítja, melly a' végetlen substantián kívül volna, holott inkább az ő tanja a' végetlen substantián kívül mindent eltöröl, ellenmond az a' substantia' fogalmának is, melly a' Spinoza' egész tanjának alapul szolgál; mert ezen megfogat szerint a' substantia attributumok nélkül nem lehet, sem nem gondoltathatik. (114. l.). A' másik nézetet hasonlóul Erdmann említett iratában és Schlüter egy saját iratban a' Spinoza' tanjáról (Münster 1836) hozták elő. Ez Spinozának azon tanját illeti, hogy az Istennek van ideája a' maga lényéről és mindenről, mi az ő lényéből szükségesképen következik, 's hogy szinte úgy az emberi szellemnek is van, vagy legalább lehet ideája magáról és a' maga ideájáról az Istenben. Erdmann megvalja, hogy a' Spinoza' rendszerének előadásába felvette ezen tételeket is, ámbar nem tudja mit tegyen velek és azok neki épen nem látszottak a' többiekhez illeni. Ő ebben Schlüterre utal, ki a' felől így nyilatkozik: az idea ideae, öneszmélet mint fogalom' fogalma, Hegelnél némiképen minden mindenben, Spinozánál kivételként 's mintegy izolált kövérségként

úszik fenn az ő realismusa' vizein. Ellenben a' szerző teljes igazsággal megmutatja, hogy ez a' tan a' spinozai rendszer' értelmével a' legszorosabb kapcsolatban áll, „úgy hogy azoknak, kik az isten' ön-tudásáról tant mint nem-igazi spinozait megvetik, az ő rendszere egész végig és még a' végnél is feloldhatlan talány marad“ (129. l.). Igen helyesen teszi ő azon utasítást, hogy a' Spinoza' egész tanjának alapul szolgál azon tétel, hogy a' valóságos ideával annak eszmélete is szükségképen össze van kötve, és hogy az isten' szeretete ön magához 's az ember' boldogsága az isten' szeretetében Spinoza szerint az isten' ismeretétől függ, és így azon czélt, melyre ő ethicáját intézte, 's ahozképest az ő ethicájának egész alakítását is felre kell vetni, ha az isten' ideáját önmagáról és az ember' ideáját az ő istenbeni ideájáról erősen nem tartja az ember.

A' szerző' polemicájának harmadik pontjánál valamivel tovább kell mulatnom, mintbogy azzal nem nyilváníthatom olly egyértelműnek magamat, mint a' két elsővel. Ez a' modusnak 's azzal együtt a' determinatiónak fogalmát is illeti, mely két fogalom Spinozánál összefügg, és ha nem mindenkor is, legalább közönségesen ő töle összekötetik. Igen helyesen harczol ugyan a' szerző azok ellen, kik e' tételt: *determinatio est negatio*, annak megmutatására akarják használni, hogy Spinoza semmi attributumokat nem akarhatott a' substantiának tulajdonítani, mert minden attributum már meghatározatja és így tagadása is lenne a' substantiának (130 's k. l.); de a' determinatio' fogalmának használása teljességgel nem is jön elő Spinozánál ezen viszonzatban, hanem csak az attributumok' modusaira és affectióira való viszonzatban. Azt is meg kell engednünk a' szerzőnek, hogy ama' tétel nem arra szolgál Spinozának, hogy a' véges dolgok' valóságát eltörölje, a' mennyiben azok az isten' modusai és affectiói gyanánt gondoltatnak (132 's k. l.). De midőn a' szerző tovább arra megyen, hogy az egyes dolgoknak olly jelentést vagy valóságot tulajdonítson, mely által magának az istennek valósága modificáltassék, tehát ebben ötet ref. nem követheti. A' szerző t. i. úgy véli (a' 134. l.), hogy az isten Spinozának az egy tiszta substantia, mely attributumaiban magát determinálja és az által a' véges-való lelkeket és a' véges-való testeket előhözza és csak az által lesz magát eszmélővé (135. l.), és ebben találja ő a' dolgok' kifejlésének vagy processusának fogalmát az isteni substantiából az ő attributumai szerint (137. l.). Az erősségek, melyeket e' mellett felhoz, nem kielégítő; sőt inkább a' dolgok' létének megkülönböztetésében, quatenus in Dei attributis comprehenduntur és quatenus etiam durare dicuntur, nem, mint a' szerző' (a' 136. l.) állítja, az elsőben alsóbb, a' másodikban felsőbb foka a' lételnek van kifejezve,

hanem megfordítva a' dolgok' egyedül helyes ismerete azon gondolatban foglaltatik, hogy azok az isten' attributumaiba vannak befogva, ha ellenben azokat idő szerént tartós dolgok gyanánt gondoljuk, csak a' képzelődés által és zavarosan fogjuk fel azokat. Maga a' szerző is kéntelen (a' 137.l.) megvallani, hogy az ő nézete Spinoza' tanjának olly magyarázatát foglalja magában, mellyet ő e' férjfiúnak nyilvánásos és világos szavaival nem erősíthet. Mi az isten' ideáját illeti, az ellen az eth. I. prop. 5. dem.-hoz kell magunkat tartanunk, melly szerint a' substantia csak depositis suis affectionibus et in se considerata tekintetik igazán, de a' depositis suis affectionibus nem foglalja magában az attributumoktól való abstractiót is, azért is az isten' gondolatja cogitatio vagy öneszmelet nélkül a' Spinoza' rendszerében nem alapul. Mi pedig a' világot illeti, Spinozának azon tételéhez kell ragaszkodnunk, mellyet maga a' szerző többször felhoz: totam naturam unum esse individuum, cujus partes, hoc est omnia corpora infinitis modis variant, absque ulla totius iudividui mutatione. Hogy e' tételben a' natura naturata-ról, vagy a' világról van beszéd, annak alkotja világosan kimutatja, és a' mi abban a' testekről mondatik, az a' Spinoza' gondolkozásmódja szerint kétségtelenül a' szellemekről is szól. Minthogy már Spinoza mindenütt azt sürgeti, hogy az egyest az egészben gondoljuk, tehát épen minden attól függ, hogy mindent az ő változhatlan lényében fogjunk fel. Erre törekedik a' Spinoza' tanja minden részeiben. Az itt szemügyre vett vizsgálódások' végén értésünkre adja a' szerző, mi közeli rokonságban áll az ő nézete szerint a' Spinoza' tanja a' szemlélődő philosophia' újabb rendszereivel, de tartok tőle, hogy épen azon kísértetés ámitotta el őtet, hogy a' spinozismust ezen rendszerek' értelmében magyarázza.

Ezen épen előterjesztett nézet természetesen nagy befolyással volt a' harmadik értekezetre is, melly Spinozának, a' világról tanjáról szól. Mindazáltal a' maga magyarázásának, mellynek merész voltát jól látja, nem enged a' szerző igen nagy játéktért nyerni. Elismeri, hogy Spinoza mind a' mellett a' világnak semmi tulajdonképi kifejtözését, semmi fokonként haladó kifejlést abban nem tanít, (144's k. l.) Ezt a' szerzőnek fellyebb nyilvánított nézetével a' spinozai tan' irányzatiról nem lehetne megegyeztetni, ha az a' vélemény nem volna, hogy Spinoza az ő rendszerében észrevehető tendenciákat nem tudja következetesen kivinni, és nevezetesen a' világról tételeiben a' keleti gondolkozásmódra való hajlaidóságot hátrább lépteti.

Rövid jegyzetek után Spinozának közönségesen a' világról's különösen a' természetről szóló tanja felett, az emberről való tan feletti bővebb vizsgálódáshoz fordul a' szerző,

még pedig legközelebb ahhoz, mi annak ethikai oldalát illeti. E' mellett főként arra tétetünk figyelmesekké, hogy Spinoza' tanja szerint a' cselekvés és szenvedés, jó és gonosz közötti ellentétek csak egy tisztán subjectiv képzelmódban oldozódnak fel, és hogy a' Spinoza' ethicája nem egyéb, mint az emberi szellem' két állapotjáról fogalom, mellyek' egyike *servitus humana*, másika *libertas humana* gyanánt bélyegeztetik. Az embernek, igen helyesen jegyzi meg a' szerző, semmi választása sincs e' két állapot közt, mi több a' Spinoza' tanja szerint még önkénytelen haladást is egy kevésbé tökéletes állapotról tökéletesebbre, nem lehet felvenni, sőt inkább ez azt kívánja és világosan kimondja, hogy minden, bár melly időben és bár melly helyen tökéletes legyen. Ide járulnak azután kétségek az ethikai elem felől a' Spinoza' tanjában, és annak lehetősége felől, hogy azzal a' *cognitio intuitivá* és a' lélek' halhatatlanságát, melly pedig állítatik, megegyeztessük, kivált ha azon általános parallelára nézünk, melly a' testi és szellemi természet közt vonatik.

Ezen kétségek feltámadnak minden emberben, ki a' Spinoza' rendszerét a' maga összefüggésében előítelel nélkül áttekinti. De más kérdés az, vajon juthatni-e türethető, 's legalább *psychologicé* kielégítő feloldásra azon az úton, mellyen a' szerző indúl, midőn a' 180 's k. l. ismét a' Spinoza' tanjának fellyebb említett magyarázatára emlékeztet, és úgy véli, hogy Spinoza egy oldalról az egyes dolog' kilépését a' *potentialis* állapotból, a' mint az az isten' végtelen gondolásában van, vette fel az *actualis* időszerinti lételbe, de más oldalról visszalépést is ezen *actualis* időszerinti lételből az isten' végtelen gondolkodásába, a' nélkül hogy ennek az eredeti *potentialis* állapotba való pusztá visszatérésnek kellene lenni. Ez a' visszatérés vagy jobban kimondva visszatérve létel jelentené azután a' lélek' halhatatlanságát és az istennek szemlélhető ismeretét és szeretetét. Ref. e' nézetben sem követheti a' szerzőt. Azon nehézségek, mellyekbe Spinoza tagadhatatlan bizonyolja magát, nem annyira abban láttatnak neki alapulni, hogy ő a' maga rendszerének idománál fogva a' világi dolgok' határozott lételéből a' kimenetelt feltalálni, hanem inkább abban, hogy a' bemenetelt abba megnyerni nem tudja. Ez az oka, hogy neki minden dolgok az ő való voltoknál fogva (*ihrer Wahrheit nach*) tökéletesek, és ebből természetes következtetés az, hogy azok az ő való voltoknál fogva örökkévalók és az isten' szemléletében vannak. A' Spinoza' ethikai kíváncsát tehát csak abban áll, hogy a' lélek vetkzze le azon látszatot, mellyet körüle a' képzelődes' ámitásai elterjesztettek, mintha ő mulandó (ideig való) *affectiókban* volna, és a' helyett a' *substantiát depositis suis affectionibus* nézlelje. Ez az ő *theologiai* gondolkozásmódjának következése. De

azonban nem tudta megmutatni, honnan származnak a' képzelődésnek amaz álmításai, hanem hogy azokat legalább látszólag származtassa, a' Cartesiusi physicának amaz előterjesztéseibe meríti magát, mellyek az ő időkorában uralkodtak és a' testvilág' minden kifejtőzését mozgalmak' mechanikai következménye gyanánt fogták fel. Az ő párhuzoma a' testi és szellemi között következetes kivitele volt ugyan amaz előterjesztésmódnak, de azon nehézségekbe is bonyolta őtet, mellyekkel harezolni látjuk, midőn az isten' szemlélhető ismertetére és a' lélek' halhatatlanságára jut.

A' szerző berekeszti iratát a' Spinoza' politicájának kifejtetetésével.

Ez ritkán méltattatott philosophiai állópontból, annál nagyobb érdem tehát, hogy azt a' szerző kiterjeszkedve vizsgálat alá veszi. Ő itt is újra ugyanazon ellenmondásokat találja. „Az a' jog- és státustheoriája“, így szól (a' 213. l.) „tisztán physical, de a' kifejtésben és kiképzésben ez a' jellem következtelenségig enyhítetik, mit alkalmasint egy magasbb szellemi elem' titkos befolyásának tulajdoníthatni.“ Ezen ítélet' alapos volta ellen semmi nyomos ellenvetést tenni nem lehet. —

Götting. gel. Anzeig. (1839. 150—152 St.) után

A. B. S.

BIBLIOGRAPHIA.

1. MANUEL *législatif et administratif de l'instruction primaire* etc. (Az első oktatás' törvényhozó és törvénykiszolgáltató kézikönyve; új törvénykönyv, mely módszeres és okoskodó rendben, minden hivatalos végzéseket magában foglal, melyek a' különféle osztályu iskolákat illetik, jegyzetekkel és magyarázatokkal); KILIAN által. — Paris, *Ducrocq.* 1839. 8-adr. Ára 7 fr. 50 c. — Jelen munka, mely eddig hiányzott, magában foglalja a' királyi tanács' minden végzéseit, rendeleteit, körleveleit 's más igazgatási tetteit az első oktatás' dolgában; a' szerző' jegyzetei 's magyarázatai világosan kifejtik a' törvényhozó' célját, az eszközök annak elérésére 's a' részletek' alkalmaztatását, a' köz oktatás' minden ágainak egymással öszhangzásba hozására. A' második részben minden elő van adva, mi a' leányiskolákat, a' kisderek' 's felnöttek' iskoláit illeti. De nem csak az első oktatásra felügyelőkre nézve hasznos ezen munka. A' legjobb documentumokat nyújtja az a' francia egyetemi (universitási) rendszer' megítélésére 's egy olly pillanatban, melyben a' nyilvános oktatás mindenütt mély elméletek' 's komoly studiumok' tárgya, hecses utasításokat nyújt az a' vitatásra. Csak a' kár, hogy az egyetem' egész törvényhozása, nincsen elő adva, olly móddal hogy annak alkalmaztatásáról, az oktatás' minden lépcsőire, itélni lehetne.

2. L'IRLANDE *sociale* etc. (Irland, társasági, politicalai és vallásos tekintetben); *Gustave de Beaumont* által. Paris, 1839. 2 dar. 8-adr. Ára 16 fr. — Irland' politicalai helyzete több évek óta olly tárgy, mely a' publicisták' figyelmét, a' legnagyobb mértékben foglalataskodtatja. Az angol parlament' keblében nem volt vitatkozás, valamelly fontos tárgyról, mely valamelly pontnál fogva, azzal öszvefűggsébe ne hozott, vagy mely ürügyül ne szolgált volna azon rémalaknem' kihívására, melynek szakadatlan megjelenése, Angliára nézve valóságos lidércz. Mióta kivált Irland O'Connelben olly buzgó ügyvédre, olly ékesszólló védnökre talált, nyomorusági egész Európát megindították. Minden párt a' continensen fegyvert csinált abból magának ügye' támogatására. A' catholicusok hitsorsosaik' elnyomását látták ott az angol egyház' járma alatt; a' republicanusok ugy tekintik Irlandot, mint valamelly tüzes üszköt, melynek rendeltetése meggyújtani a' tüzet, mely az angol

alkotmány' aristocraticai épületét öszveroskassza; angolhon' ellenségei arra használták ezt, hogy kormányát, státusszerkezetét, erkölceit 's nemzeti jellemét gyalázhassák. De mind ezen lármák közt a' kérdés' mélyét fel nem fogták; megelégedtek a' lettdolog' megismerésével, okait nem vizsgálták. Könnyebb lármázni mint vizsgálni, 's a' politicában sokkal gyakrabban követik el azon hibát, mint egyebütt, hogy a' vizsgálatot elhanyagolják, hogy a' dolgoknak csak egy oldalát veszik tekintet alá, 's hogy a' sympathiák előtt az észet elhallgattatják. Beaumont ur' munkája, Francziahonban első, melly a' dolgot öszvesen terjeszti elő, 's ezen szerencsétlenségek' okainak keresését, a' pártszellem' elfogultságával bizonyosb forrásokban keresi. Lelkiesmeretes munka ez, mellynek czélja az igazság' kikeresése, 's azonnal kitűnik, hogy szerző nem határozá meg előre meggyőződéseit, hanem azok figyeletei' és studiumainak eredményei. Beaumont ur, kétszer volt Irlandban 's ott mulatta alatt nem hanyagolt el semmi oktatmányt 's közel vizsgálá az embereket és dolgokat, egy ítélletes vizsgálódó' egész szigorúságával. Irland' szenvedései, egy zsarnok kormányzás' eredményei, 's a' jelen helyzet, melly Angliát felforgatással látszik fenyegetni, mire áldozatja adandja a' jelt, az erkölcsstelen, önző és csavargó 's fájdalom a' világban gyakran uralkodó politica' eredményeinek rettentő példáját látszik nyújtani.

3. *TRAITÉ de la folie des animaux* etc. (Értekezés az állatok' örültségéről, ennek viszonyairól az emberek' örültségéhez 's a' jelen törvényhozásokhoz, megelőzve egy értekezéssel, az örültség' encyclopaediájáról 's követve egy próbátétellel, miként lehessen örültséget önkénytesen hozni elő); PIERQUIN által. Paris, 1839. 2 dar. 8-adr. Ára 15 fr. — Ezen munka egy sor emlékirásból áll, különbféle igen különös tudományos dolgokról. Néha szerzőnek igen eredeti eszmei vannak, mint midőn a' nevetést azzal vádolja, hogy azzal magát az ember lealacsonyítja, 's hogy az bölcshez vagy philosophushoz illetlen. Azonban átaljában véve úgy látszik, hogy tárgyát igen jól érti, 's értekezéseiben igen sok érdekes részleteket lehet találni, mellyek buzgalommal 's éles elmével tett számos figyeletek' gyümölcsei. Ő úgy véli, hogy az állatoknál meg lehet bizonyos jelekből esmerni az örültséget 's előadja az illy természetű bajok' gyógyítására szükséges dieteticai eszközöket. Panaszkodik, hogy mind eddig igen kevés gondot fordítottak az állatokra, 's hogy olly könnyű elhatározásba kerül ezek' megöletése, a' helyett hogy azok' meggyógyításáról gondoskodnának. A' munkát egy próbátétel zárja be arról, miként lehet önkénytesen hozni elő örültséget. Szerző hirtelen áttekintéssel előadja, miként lehet hatni az értelmi tehetésekre, azokat felingerleni, módosítani, megzavarni vagy

egészen is megrontani. Megmutatja, hogy ezen veszélyes mesterségről már a' régieknek is volt valami esmeretök 's az önkényes örültségek' osztályába sorozván a' részegség vagy valamelly ingerlő substantia által okozott bódultságot, a' törvényhozó' figyelmét ezen tárgyra függeszti, megjegyezvén, mi fontos dolog a' törvények' módosítása, 's azoknak a' tudomány' előmentével összhangzásba hozása. —

4. *VOYAGE autour du Caucase* etc. (Utazás a' Kaukazus körül, a' Cserkesszkek 's Abkhazoknál, Colchisben, Georgiában, Armeniában és Crimeában); Fred. DUBOIS de MONTPEREUX által. — Paris, 1839. 2 dar. 8-adr. 's átlással. — Jelen utazást, melyet különösen nevezetesítnek a' még kevésbé esmert tudományokról tudományos tanúrományok, igen tiszteletes módon különböztet meg a' párisi geographiai társaság, melly annak jutalmat szavazott. Szerző svajczi születés, ki csaknem egyedül vállalá 's hajtá végre azon nehéz feladatot, megvizsgálni a' Kaukasust, pontosan meghatározni annak geographiai helyzetét, 's megismeretlni az azt lakó különféle nemzeteket. Hogy ezen czélt elérje, nem félt kitenni számtalan veszélyeknek magát. Használá is a' háboru által nyújtott eszközöket excursiók' tételére a' Cserkesszkek földjén, sokáig lakott egy orosz erősségben. A' kémlelések végett kiment csapatokat követte ő, 's a' sereg' tisztjei által segítettvén tudományos munkálkodásiban, védkéséretet kapott, valahányszor azt szükségesnek vélte. Így nagyszámu igen érdekes adatokat gyűjthetett 's ha munkája nem bir magas literáriai érdemmel, bir a' helyett azon fontosbb jelességgel, hogy alapos adatokkal gazdag 's hogy új nagy becsű nézeteket nyújtván a' tudománynak, ennek haladását elősegíti. A' geographiai társaság méltólag jutalmazá Dubois de Montpereux ur' igyekezeit. Ezen szerencsés siker kettős érdekű, mert ismét egy példája ez annak mit nem vihet valaki végbe, ha őt a' tudomány' szerelme vezérli 's ha czélja' elérésében állhatatos. Illy nemű egyenes eredmények azt igyekeznek kívánni, hogy a' kormány' pártolása és segedelme, nem elmulthatlanul szükségesek a' tudomány' 's szép művészségek' menetelének biztosítására. Svajcz ezen tekintetben különös példákat nyújt. Nem régiben egyszerű privát emberek egy hajót készítettek ki a' világ' körülhajózására 's a' kereskedés' és tudomány' terjesztésére; ime itt egy más privát ember, ki ön maga' ereje által egy igen nagy fontosságú geographiai munkát végez be. Ugyan azon évben, két svajcz festő, Calame Párisban, Hornung Londonban fényes sikerrel állítják ki képeiket. Végre Robert Leopold, Pradier, de Chaponnière, hasonlókép' svajcziak, mi bizonyosága annak, hogy ha a' pártfogás néha felmelegítette szárnyai alatt a' geniust, a' szabadság szülni tudja azt, 's mit lehetne tőle többet kívánni? —

5. *HISTOIRE des Osmanlis et de la monarchie espagnole* (Az Osmanlik' és a' Spanyol monarchia' historiája, a' XVI és XVII. századokban); németből fordítva RANKE Leopold után, 's jegyzetekkel kísérve, J. B. HUBER által. — Paris, 1839. 8-adr. Ára 7 fr. 50 c. — A' három hatalmasság, melly a' XVI-dik század' elején legnagyobb hatalmat gyakorlott Európában, a' török birodalom, a' pápaság és a' spanyol monarchia valának. A' fény' magas fokára jutván el: uralkodának azok akkor a' világon, de bizonyos idő mulva, belső 's önkeblökben véghezment forradalom által leesni kezdének, melly őket lassankénti gyengülések által teljes romlásra juttatá. A' pápaság' történetét már előadá egy más munkában Ranke ur; jelen munkában, a' más két hatalmassággal foglalatoskodik 's előadván haladások' menetelét, valamint leesésök' történetét is, jelen állapotjokra eleven világot vet, azon okokra, mellyek Spanyolországban a' polgári háborúkat örökítik, 's mellyek a' török birodalomnak semmi állandóságot nem ígérnek. A' legelénkebb érdekü kép ez, melly igen különös részleteket foglal magában, mert szerző csaknem egészen esmeretlen 's a' legnagyobb érdekü tanulevelekkel gazdag forrásokból merített. Számos, régi kéziratok' gyűjteményét vizsgálta ő meg, 's különösen azon tudósításokat használta, mellyeket a' velencei követek be szoktak a' republica' kormányának nyújtani, haza tértökkor. Ezen mind eddig elhanyagolt tudósításokat gazdag bányáknak tartá ő, mivel számtalan 's méltán hiteleseknek tartható adatokat nyújtanak azok, a' különböző státusok' erkölceiről, a' különböző státusok' segédforrásiról, valamint minden bizonyos értékű egykoru eseményekről. — Mind az Osmanlik', mind Spanyolország' historiája, talentum 's részrehajlatlansággal irvák, mellyeket annál nagyobb gyönyörrel lehet olvasni, mennél ritkábbak az ilyen könyvek. Némethon régóta azon kiváltsággal bir, hogy a' tudománynak hazája, 's mikor írói ezen első érdemhez a' stylus' és magas nézetek' talentumát kötik, bizonyosak, hogy mindenhol kétségtelen fensőségre számolhatnak.

A. B. P.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

TITOKNOKI JELENTÉSEK.

I.

Néhai *Gorove László*, míg élt a' magyar academia levelező tagja, a' maga és testvérei, *Lajos és Károly*, nevében ezer pengő forintból álló ajánlatot tett, mellynek kamatai, lehuzatván a' társaság' tőkéi nevelésére azoknak egy hatoda, a' következő módon lesznek a' literatura előmozdítására fordítva: 1) 1839. május 1-jétől számítva, az első négy év lefolyása után az ezen idő alatt összegyűlt kamatösszev, vagy is az említett hatod levonása után fenmaradó 200 forint c. p. az ezen négy év alatt megjelent legjobb erkölcsjavító munkának adatik ki, illyennek nem létében ollyannak, melly a' magyar történettudományt, kivált a' régiség- és oklevél-ismeretet mozditja elő, 's illyennek is hiányában a' magyar gazdaság' előmenetelére ható legjobb könyvnek: akár academiai költségen jött légyen ki az illető könyv, akár máskép, kivétetvén még is mind azon munkák, mellyek akár academiai, akár más bár melly jutalommal koszorúztattak. Két hasonló becsű munka közt, az eredeti elsőséggel bir a' fordított fölött. 2) A' második négy évben azon 200 forintnyi jutalomért bár melly, de különösen mégis physical, természettörténeti, ethikai, vagy aestheticai tárgyú, az ifjúság képezésére ható pályamunkák vihatnak. A' feladás tárgyát a' társaság az alapító, 's kimulta után István fia befolyásával fogja meghatározni. 3) Ha az első időkörbeli jutalom, arra mineműsített munka nem léte miatt ki nem járt volna, a' társaság abból is úgy, mint a' 2-ik pont alatt előadatott, pályadíjt fog alkotni, 's így e' második időkörben két rendbeli jutalom kiadatni. 4) A' harmadik négy évi időkör jutalma ismét az elsőnek, a' negyediké a' másodiknak módja szerint adatik ki; 's ez így váltogatandja egymást szünet nélkül. 5) A' jutalmak kiosztása az academianál bevett szokás szerint mindenkor a' köz ülésben fog történni. Melly intézkedés az íróknak tudomásul, illetőleg ösztönül ezennel közzé tétetik. Pesten a' IX. köz ülésből, sept. 8-án 1840. Dr. *Schedel Ferencz*, titoknok.

II.

Wahlner János, a' betléri vasművek' igazgatója, az academia természetiek' tárárt 147 darab válogatott magyar ásványpé-
1841.

dánynyal nevelte: a' miért neki ez intézet' részéről ezennel a' legszivesb köszönet mondatik. Pesten, dec. 25-én 1840. Dr. *Schedel Ferencz*, titoknok.

III.

A' magyar tudós társaság játékszini választmánya munkálatairól tizenharmadik ertesítés. A' mult év második felében a' választmány ismét tiz színművet fogadott el, u. m. 1) *Lignerolles Luiza*, drama 5 felv. *Dinaux* és *Legouvétól*, ford. *Tompa Imre*. 2) *A' lyoni hölgy*, drama 5 felv. *Bulwertől*; ford. németből *Lang Ádám*. 3) *A' számüzött*, drama 5 felv. *Soulié* és *Dehay* után *Fekete Soma*. 4) *Hogy kell összeesküdni*, vigj. 5 felvon. *Scribe* után *Dobrosi*. 5) *A' regélő*, vagy két állomás, vigj. 3 felv. *Picard* után francziából *Fekete Soma*. 6) *Utazás Dieppbe*, vigj. 3 felv. *Wafflard* és *M. Fulgence* után francziából *Fekete Soma*. 7) *Idegen nő*, drama 5 felv. *Weissenthurnné* után *Kiss Iván*. 8) *Leány és nő*, vigj. 2 felv. *Dartoistól*; ford. *Zsivora József*. 9) *Molière mint szerető*, vigj. 2 felv. *Colomb* után *Zsivora J.* 10) *Éjfélt* után, vigj. 1 felv. franczia után *Dunkel Tivadar*, ford. *G. J. Ezek*, valamint a' régebben szerzett 105 szinmű is leiratás végett bár melly színésztársasággal közöltetnek az academia titoknoki hivatala által. Pesten, a' kis gyűlésből dec. 28-án 1840. Dr. *Schedel Ferencz*, titoknok.

A' porosz kir. tud. academia' jutalom- kérdései.

(*Hivatalos közlés*).

I.

Quaestio, quam Academiae Regiae Scientiarum Borussicae
Classis Physica et Mathematica certamini literario in Anno
1842. proponit.

(Promulgata in coetu solemni anniversario Leibnitii memoriae
dicato die IX. M. Jul. Anno 1840).

Quametsi historia evolutionis embryi mammalium recentio-
rum physiologorum opera multum augmenti ceperit, sunt ta-
men quaestiones majoris momenti, quae solutionem penitio-
nem requirant. Ex quo autem primitiva partium elementarium
organicarum formatio ex cellulis plantarum cellulis similibus
atque analogia structurae vegetabilis et animalis physiologis
innotuerunt, nova etiam problemata universae historiae evo-
lutionis parata sunt. Academia scientiarum regia, utrisque
prospiciens votis, exposcit continuum seriem observationum
accuratarum microscopio instituendarum circa primum evolu-
tionis stadium embryi animalis cujuspian ex classe mamma-
lium, usque ad formationem intestini et vasorum sanguineo-
rum foetalium in chorio factam implantationem. Illustretur
origo chorii, utrum hoc sit novae formationis, an mutatione
strati in ovo ovarii jam obvii perficiatur; adumbretur, quo-
modo vitelli stratum germinativum in formandis systematibus
organicis diversis intercedat, quomodo parietes trunci foeta-
lis, amnion, allantois et integumentum internum ovi a non-
nullis serosum dictum, in ovo mammalium formentur. Eas
vero observationes, quae in adumbrando seriori evolutionis
processu post stamina prima formationum ovi essentialium
parata, aut quae in differentiis evolutionis diversorum mam-
malium dilucidandis versantur, ab ambitu et finibus hujus
quaestionis alienas academia declarat.

Constituta est dies Martii xxxi. anni mdcccxxii. ultra
quam nullae commentationes ad certamen admittentur. Adden-
dae sunt ex more solito commentationibus schedulae, quae
contineant nomen auctoris, obsignatae, atque iisdem inscrip-
tionibus, quae commentationibus praefixae sunt, insignitae.
Praemium, quod est centum ducatorum aureorum, adiudica-
bitur in coetu solemni Leibnitiano, qui habebitur mense
Iulio mdcccxxii. Quod reliquum est, competitoribus in con-
scribendis commentationibus lingua uti licet sive Germanica,
sive Latina, sive Gallica, sive Anglica, sive Italica.

II.

Preisfragen der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften zur Jubelfeier des Regierungs-Antritts Königs Friedrichs II. auf das Jahr 1844.

Bekannt gemacht am Jahrestage des Regierungs - Antritts
Friedrichs II. den 31. Mai 1840.

I.

Preisfrage der physikalisch - mathematischen Klasse für den 31. Mai 1840.

Der durch seine Allgemeinheit und Einfachheit gleich merkwürdige Satz, welchen die Wissenschaft Abel verdankt, scheint den Keim zu einer vollständigen Theorie aller Integrale zu erhalten, deren Element eine algebraische Function der Veränderlichen ist. Für die einfachsten Formen dieser Function geht der Abelsche Satz in die längst bekannten Grundgleichungen der trigonometrischen und elliptischen Functionen über, und man kann aus dem Umfange und der Wichtigkeit, welche die Theorie dieser beiden Gattungen von Transcendenten durch die wiederholten Bemühungen der Mathematiker erlangt hat, schon jetzt mit grosser Wahrscheinlichkeit auf die künftige Bedeutung der allgemeinen Theorie schliessen, welche Abel durch seine Entdeckung vorbereitet hat. Was bis jetzt auf dem von ihm gelegten Grunde, hauptsächlich durch Legendre, Jacobi und Richelot geleistet worden ist, kann als ein erster, wichtiger Anfang zu einer ausgedehnten Disciplin betrachtet werden, welche den Analysten ohne Zweifel noch lange Stoff zu den umfassendsten Untersuchungen geben wird. Für diese Untersuchungen scheint die Analogie, welche der Gegenstand mit den schon so vielfach erforsten Transcendenten ähnlicher aber einfacherer Natur darbietet, ein mächtiges Hilfsmittel an die Hand zu geben, von dessen Benutzung man sich um so grösseren Erfolg versprechen darf, als durch die völlige Umgestaltung, welche die Theorie der elliptischen Functionen in neuerer Zeit erfahren hat, diese selbst der schon früher ausgebildeten Lehre von den Kreisfunctionen ähnlicher geworden ist.

Wenn gleich nämlich die eben erwähnte Erweiterung und Bereicherung der Integralrechnung wie alle bedeutenderen analytischen Entdeckungen nicht aus einem einzigen, sondern aus dem Zusammenwirken mehrerer sich gegenseitig unterstützenden Gedanken hervorgegangen ist, so scheint doch einem derselben die grösste Wichtigkeit beigelegt werden zu müssen, weil er mehr als irgend ein anderer zu dieser Umgestaltung wirksam gewesen ist und alle Theile der neuen Theorie innig durchdringt. Während die früheren Bearbeiter dieses Gegenstandes das elliptische Integral als eine Function seiner Amplitudo ansahen, geht die neue Betrachtungsweise wesentlich von dem entgegengesetzten Gesichtspunkte aus und behandelt die Amplitudo oder vielmehr gewisse trigonometri-

sche Verbindungen derselben als Functionen des Integrals, gerade wie man schon früher zu den wichtigsten Eigenschaften der vom Kreise abhängigen Transcendenten gelangt war, indem man den Sinus und Cosinus als Functionen des Bogens und nicht diesen als eine Function von jenen betrachtete. Die zahlreichen und glänzenden Resultate, welche die Folge dieser neuen Behandlung gewesen sind, machen es im höchsten Grade wünschenswerth, dass dieselbe Betrachtungsweise auf die complicirteren Transcendenten angewendet werde, welche Abel in die Wissenschaft eingeführt und deren Fundamenteigenschaften er begründet hat. Einen bedeutenden Schritt in dieser Richtung hat schon Jacobi gethan, welcher gezeigt hat, dass die den Abelschen Integralen entsprechenden umgekehrten Functionen zwei oder mehr Veränderliche enthalten und die merkwürdige Eigenschaft besitzen vier- oder mehrfach periodisch zu sein. Dieses Resultat wirft ein ganz neues Licht auf die Natur dieser Transcendenten, lässt aber zugleich den ganzen Umfang der Schwierigkeiten erkennen, welche der vollständigen Darstellung dieser umgekehrten Functionen im Wege stehen und welche zu überwinden sind, wenn die Theorie der Abelschen Transcendenten auf denselben Grad von Ausbildung gebracht werden soll, welchen die der elliptischen Functionen schon erlangt hat.

Von den Vortheilen überzeugt, welche der Analysis aus der weiteren Entwicklung dieser Theorie erwachsen müssen, glaubt die Königliche Akademie, welche durch die Gedächtnissfeier der Thronbesteigung Friedrichs des Zweiten veranlasst wird, eine ausserordentliche Preisbewerbung zu eröffnen, eine der Würde dieser Feier angemessene Wahl zu treffen, wenn sie diesen Gegenstand den Mathematikern zur Bearbeitung vorlegt. Sie verlangt daher:

„Eine ausführliche Untersuchung der Abelschen Integrale, und besonders der Functionen von zwei oder mehr Veränderlichen, welche als die umgekehrten Functionen derselben anzusehen sind.“

Die Akademie enthält sich jeder näheren Bestimmung über den Umfang, welcher der Behandlung des Gegenstandes zu geben sein wird, da nur die Bearbeitung selbst darüber entscheiden kann, ob die Abelschen Integrale schon jetzt in ihrer ganzen Allgemeinheit mit Erfolg untersucht werden können, oder ob man sich zunächst auf besondere Klassen derselben, und vielleicht sogar auf diejenige beschränken muss, welche unmittelbar auf die elliptischen Functionen folgt.

II.

Preisfrage der philosophisch - historischen
Klasse für den 31. Mai 1840.

Das Jahr 1840 ruft die Jahre 1640 und 1740 ins Gedächtniss zurück, in welchen zwei der denkwürdigsten Herrscher, Friedrich Wilhelm der grosse Churfürst und König Friedrich II., ihre segensreiche Laufbahn begannen. Wie

viele bedeutende Männer, Thaten, Umwälzungen sich seitdem auch gedrängt haben, unläugbar steht fest, dass jene vieles Frühere und Spätere dauernd überstrahlen werden. Worauf aber dieser Ruhm sich wesentlich gründe, dies sollten jetzo, wo Theilnahme ohne Partheilichkeit möglich ist, Männer von Geist und Gelehrsamkeit nachzuweisen versuchen. Hierbei müsste vor Allem ins Auge gefasst und entwickelt werden 1) ihre nach allen Seiten thätig eingreifende Verwaltung des Innern, 2) ihr Verhältniss nach Aussen und ihre politische Handlungsweise, 3) die Stellung, welche sie abgesehen von den oft vergänglichen Erscheinungen und Einrichtungen der Gegenwart, in der Weltgeschichte und in Rücksicht auf die gesammte Fortbildung der Menschheit einnehmen. Die königliche Akademie, welche die Lösung dieser Aufgabe zu veranlassen wünscht, sieht ein, wie dieselbe von solcher Schwierigkeit und solchem Umfange ist, dass man darauf denken muss sie zu erleichtern und abzugrenzen. Dies wird möglich, wenn man, wie es auch die Natur der Sache mit sich bringt, den Hauptnachdruck auf den König legt und den Churfürsten nur als erläuterndes Gegenbild hinstellt, und wenn man den reichen Stoff, vorzüglich durch Zurückstellung der besondern Kriegsgeschichte und durch eine sinnvolle Behandlung, auf ein übersichtliches Mass zusammendrängt.

Mit Bezug auf diese Wünsche und Andeutungen stellt daher die königliche Akademie folgende Preisaufgabe:

„Eine aus beglaubigten Quellen geschöpfte Darstellung
 „der Regierung Friedrichs II. mit vergleichender Beziehung
 „auf den grossen Churfürsten, so dass entwickelt werde: 1) das System, der Inhalt und die Richtung
 „ihrer innern Verwaltung und ihrer äussern Politik, 2) welchen Einfluss
 „hierauf die Zeitverhältnisse und der Zeitgeist, so wie die Verschiedenheit der
 „Charaktere und der Bildung der beiden Herrscher ausübten, 3) welchen Werth
 „und welche Folgen ihren Grundsätzen und Thaten sowohl für ihre Zeit als in
 „weltgeschichtlicher Hinsicht beizumessen seien.“

Der Termin für die Einsendung der Beantwortungen dieser Preisfragen, welcher in deutscher, französischer oder lateinischer Sprache abgefasst sein können, ist der 1. August 1843. Jede Bewerbungsschrift ist mit einem Wahlsprache zu versehen, und derselbe auf der äussern Seite des versiegelten Zettels, welcher den Namen des Verfassers enthält, zu wiederholen. Die Ertheilung des für die beste Beantwortung jeder dieser beiden Preisfragen bestimmten Preises von 200 Dukaten geschieht in der öffentlichen Sitzung am Jahrestage Friedrichs II. im Monat Januar. 1844.

LITERATÚRAI

M E L Y K É P E K.

IV.

S C R I B E.

Gyakran méltán tagadták meg ezen élmés, szerenés és termékeny vígjátékirótól, a' fentebbi comoedia' talentomát. Igen, ő 5 felvonásos darabokat is irt, tehát minden nemben, és azok a' theatre françaisban is adattak; utólszor pedig Cameraderie-je, melly most előttünk van. Ámde egy hosszan nyújtott vaudeville enyelgés, még nem valódi vígjáték, ahhoz több kell mint mennyi itt van: élesen, részletesen festett valódi jellemek, helyes szempontból felfogott és helyesen keresztül vitt cselekvény, természetből vett comikai irányzatok erkölcsi czéllal, és végre létszeres egész, mellyből tisztán kitetszik, hogy a' költő jól ügyelt tárgyára.

Az előttünk fekvő Scribeféle darabban mind ebből kevés, vagy semmi sincs meg, úgy tűnik fel, mint egy hosszára nyújtott vaudeville, mellyben szerző az ének-strophákat elfeledé.

Valóban a' pajtáság a' mai Franciaországban és kivált úteres központjában Párisban, egy a' legfelölőbb fonákságok 's nevetségek közül. Bár merre forduljunk, mindenütt ott találjuk azt, most egy, majd más alakban. Zsarnok' kénye alatt áll csaknem egész időszaki sajtó, regény, költészet; mintegy hatalmas sphynx elfogva tartja a' hivatalhoz, hatalomhoz, befolyáshoz vezető utakat; legnagyobb, legfényesebb teremekben ő a' törvényadó. Ki magát alázatosan járma alá hajtja, legyen bár bangó, lángésznek kiáltja; ki pedig azt nem teszi, sőt saját függetlenségét meg akarja tartani, legyen bár legkitűnőbb tehetségű, birjon bár mi sok ismérettel, ritka sajátsággal, az minden utakat, ösvényeket zártan fog maga előtt találni, mindenütt akadályra bukkanni, és vágyai, törekvése iránt sehol legkissebb részvétre sem számolhat, vele 's tettével senki mit sem fog gondolni. Scribének hát tellyes joga lett volna kora' ezen fonákságát szinpadra vinni, mint Molièrenek a' képmutatást és szenteskedést Tartuffe-jában. Hanem úgy is kellett volna azután cselekednie, mint e' nagy comicus tön. — Scribe úgy

terjeszti elő azon dicső és következet gazdag assurance mutuelle-t, mint nyilván szemtelenül űzött társalgást, mely lepletlen előleges tan szerint működik. Volna csak úgy, akkor sokáig nem állhatna, és soha oly ártalmassá nem is lehetett volna, mert ha átláthatná a' közönség rúgóját, kerekzetét, bizony nem hagyná magát általa orron fogva hurczoltatni 's oly gyalázatosan megcsaltni. De a' pajtáság el akar rejtezni, és vagy szürkületben, vagy sötétben dolgozik. Scribe inkább torz — mint hasonképét adá annak. Emberei mind túlzottak.

Fő személye egy ifju ügyvéd, ki tehetsége, igyekezete és fáradozása mellett sem tudott függetlenségre jutni, azért is a' pajtáságba állott. Merre csak fordul, mindenütt kedvezőn fogadják, szerfelett kitüntetik, magasztalják és mint a' század' egyik legnagyobb szellemét dicsőítik. Követel kell választani a' kamrában a' pajtáság rá szavazand; de ármánykodás jó közbe mi ezen urakat más gondolatra bírja. Egyik tulnyomó befolyás kiszorítja a' másikat, 's a' mint egy újabb kijelelt, erősb pajtásággal lép fel, azon urak hirtelen hozzá állnak. Szinpadon, jó színészekből adva ez mind lehet comicum; csakhogy inkább bohózat mint fenebbszerű vigjáték. Egy derék, hathatós jellem sincs benne. Egy orvos legmunkásbb tagja a' társulatnak, kegyasszonyának feltétlenül hódolva, minduntalan sürögni forogni kénytelen, mint a' nőnek szeszélye hozza magával. Ebből comicum quid pro quo és zavar származik, 's Scribe' abbéli ereje el van esmérve. A' többi pajtás mind igen együgyű, és zsibpiaczi kifejezettel beszél. A' vigjátéknak nyomosbb és méltóbb szókkal, élesebben, és hatósbban kellene fellépni a' mai francia élet' azon utálatos sepredeke, azon kedvkereső szolgálatra kész hazugság ellen, mely úgy látszik az erkölcs' és izlés' elrontását, a' tudományosság' lealacsonyítását, cselszövényeknek leendő útnyitást, és az által a' valódi tehetség' megbuktatását tűzi ki czélul magának. Ha Scribe darabjában leginkább a' pajtáság' követválasztásra való befolyását akarta festeni, akkor élesebbnek kell vala lennie ezen visszaélés ellen, mely Franciaország' jövőndőjét oly szörnyű következményekkel fenyegeti.

Midőn Molière kora' képmutatói, pedant női, szép lelei, marquisei, és kellemes leányzói ellen fellépett, kik akkor udvart és várost igazgatni akartak, sújtásai élesek, találók és ugyan csak elevenbe vágók valának; — ezek nem csak a' nézőt nevettek, hanem körömhégyig kijelelek azokat is kik ellen intéztettek. Scribe ném jelel ki senkit és befolyás 's eredmény nélkül marad magát kivéve, mert, mivel egyre kitűnő kegyben áll közönsége előtt, a' darab neki szépen jövedelmez. Irja azt más, kétségtelenül megfogott bukni; de Scribe' számára Párisban a' nevetés és tetszés mindég, még függöny fel-

huzás előtt is kész; mi sok kedves vaudevillejiből könnyen magyarázható, de sok szelleműs kezdőre, kik magokat a' felsőbb vígjátékban kitüntethetnék, veszélyes kőszál.

(Blätter z. Kunde der Lit. des Auslands 1838. Nr. 28.)

D. I.

V.

KRÜDENER ASSZONY.

Valeria, „a' nevezett nő' regénye, mely 1804 látott először világot, legközelebb ismét kiadaték, annak bizonyosságára, miszerint az újabb belletristicai iratok' özöne, mely Franciaországban az izlés' tellyes revolutiójára mutatott, vagy azt előkészíteni látszott, feledésbe nem sülyesztheté azon régibb könyveket, melyek határozott bélyeggel, és némi jelentőséggel bírnak. Az új kiadást Franciaország' egyik legderekabb critica kíséri a' szerzőnő' jellemzetével, melyből annyival is inkább közlünk mutatványt, mivel a' nő' regényes irányzata, és viszontagságai egész Europa' figyelmét magokra vonták.

„Ollykor kedvünk telik“ mond Saint -Beuve, „kortársainknál vizsgálni, mely vonások vannak bennök korábbi idők-ből, és melyik' fokára kell helyheznünk a' társas fejlődésnek, hogy őket jól felfoghassuk. Ha például úgy találjuk, hogy de Souze asszony 18-ik századi, melyet még jelenben is folytat; más oldalról úgy látszik de Duras Madame, bár a' restauratiót legjobb árnyéklattal képviseli, mégis élete, ékes stylje szenvedélyes és ájtatos érzelmei 's halála által némi költői távolban a' 17-ik század' legszívrhatóbb eseményeit ábrázolja. Most, ha Krüdener asszonyhoz közelítünk, rejtélyes sz. fénye és szürkülő halvány arcza mellett 's a' kétes félvilágosságban, melyből ő felénk mosolyog, sejdítésünk a' jelen és legközelebb mult századokon túl tesz bennünket, és nem is kételkedünk őt' egy sokkal régibb korba helyezni. Úgy tűnik ő fel, mint a' közép korból egy szent, mint éjszak' szentje a' 13-ik századból, mint egy magyarhoni szent Erzsébet, vagy a' lovagrend' nagy mesterének nővére, ki Liefland' beljéből a' Rajnától vonzatva, az udvar' zajában, vigalmaiban sokáig élt, szerelmes volt, és szerelemre gyújtá azon kor' híres szerelem dalkait, rémes regényeket írt, végre istenhez térvén türelemes lőn, 's visszatartá a' körűle zsiibongó ámitókat, hizelgőket, erkölcsöt hirdetett, vigasztalt, a' tömeget mozgásba hozá, és a' pusztában a' madarakhoz beszélt.

Illyennek kellett vala Kr. asszonynak lenni, hogy sorsa' mértékét egészen betöltse, hogy ne csak kellemes regényirónő; kevéssel azután mosolyra fakasztó felvilágosult legyen, hogy, nem mint történt vele, szerepe' másik felét 's egy életet elhibázzon, melyet egyenesen istennek, emberiségnek és isteníge' szolgálatára kellett vala szentelnie. De mit volt mit tenni? ő a' 18-ik században született, a' német lovagrend' ivadéki lutheranusokká lettek, maga is az, és egy követ' nője volt, 's mint az kénytelen előbb a' nagy világ' életét, kéjeit, kétségeit megízlelni, és midőn attól megmenekült, midőn a' történeti események' lángja ezen hő szellemet olly fagyos körzetben ragadá meg, és hívé, hogy a' jóslás' órája megérkezett, melyben felváltva sebesíthet és gyógyíthat; akkor tapasztalá, hogy igen kevesen ügyelnek rá, hogy mint Ilion' meddő jósnője el van feledve, hogy még azok is, kiket merész ékeszólása pillanatra megkapott, vissza estek, hogy ő maga bizonyos felekezett, szabály nélkül emeltetett fel a' catastrophok' lángleheletétől, hogy ő, ki csak felvilágosságot látott, a' jövődő' nyomát elveszté szemei elől; Krimin-ben halt el, a' nélkül hogy többet hagyott volna hátra mint egy elkapott hópehely, egy villámfény és egy kiáltás a' szörnyű zivatarban.

Született Rigában, a' balti tenger' partján előkelő családból, a' tájon midőn Staël asszony Franciaországban, mint háró Wietingoff' leánya élé gyenge ifjúságát, mint ezt, Valenciában olly örömmel festé. Szelid, festői mezei jószág' ölen nőtt fel, korán élvezve már a' társas élet' és világ' tiszta örömeit. Az időben éjszak' főbb nemességét ellenállhatatlanul vonzá magához a' művészet' dús Párisa. Fejdelmek, királyok szerencsének tarták, ha ott csak kis ideig mulathattak. Követeik a' francia philosophiának és társalgásnak lényeges ékei voltak; még emlékeznek rá, milly megkülönböztetve élt ott Gleichen báró dán, és Kreutzer gróf svéd követ; az ifju lieflandi nő e' közben jött Párisba.

Tizennegyedik évében jegyzé el Krüdener báró' rokona, még maga is fiatal, de jóval idősbb; ez iránt úgy látszik soha többet nem érzett mint festi, midőn azt mint grófot Valeria' férjeként szinte fellengőn lépteti fel. Krüdener úr, ki több europai udvarnál orosz követ volt, magával hordá nőjét is, kivel jelenleg foglalkozunk, és ki merre fordult, mindenütt szívüket bájolt.

Korábbi élete' egyes esetei nem érdeklenek bennünket, a' zendület' kitörése előtt érte el 20-ik évét, mikor még semmi literatúrai hírrel, igénnyel nem bírt, egyszerű divathölgy, úgy látszik a' zendület' kitörése nem változtatá meg az akkor még egészen világi nő' életét, melyet később a' végesemények olly igen felmagasztaltak. Szenvedélyei, gyengéd örömei, érzelmei azon boldog életkorban sokkal zajosbbak voltak, mint sem ki-

vülettök egyébre figyelhete. Lelke' mélyebb vonása oly volt — hogy Valeria' kitételével éljek — mint a' csörgeteg, melynek moraja elvesz a' nap' zajában, és csak alkonyatkor lesz ismét hallható. Az 1789 és 1795-ik évek' daczára, midőn már lát-noki, bibliai szövatok zendültek meg, midőn Sant-Martin már ismeretesbb lőn, 's villámát írá, midőn de Maistre első nyilvános fenyegetőzését szórá, midőn Staëlnő érzelmekről szólva a' political' szónoklat' hatalmas fokára emelkedék, úgy látszik Krüdener asszony Párist, melyet később második Niniveként nézett, folyvást Athenének tekinté.

Lipcséből, 1795-ben Bernardin de Saint-Pierre-hez irt levelében csak annyit mond, hogy személyes nagy fájdalmak, atyja' halála, tán más titkos bánat, Lieffland' égalja ideggyenge életművezetét az utósó 14 hónap alatt megrengeték, melyből végre épülni kezdett. „A' láz, mely véremben égett,” így ír, „elmúlt, agyvelőm' rohamja megszűnt, a' remény és természet ismét közeledik, keserű bánatok és felelmes viharoktól lázasztott lelkemhez. Igen! a' természet ismét nyújtja édes vigasztaló mulatságait, nem fedi többé halottlepel szemeim elől... Most, midőn lelkem' erejét vissza nyerem, emlékezetim megújulnak, gondolatim kegyedhez villannak. Hogy van kegyed e' nyugtalan zavaros időszakban?“ Egyetlen szava az egész levélnek, mely történeti eseményekre czéloz. Krüdener ur akkor Dániában volt követ, nőjét pedig Lipcsében hagyá fiját nevelni. Krüdener asszony' tekintete, mihelyt szellemélete ismét feléledt, Paul' és Virginia' írójára, és Párisra fordult.

Több utazási után Európában, ismét visszatért Párisba 1801-ben, a' béke, társaság és tudományok ujra éledése' esztendejében. Még folyton ifju szép és elragadó kellemű volt; kicsi, fehér, szőke — azon hamuszőke hajjal, millyen csak Valeriának volt — kevéssé setétkek szemekkel; hangja szelid, beszédmodja teljes lágysággal, zenével, mi sajátságos kecs a' liefflandi hölgyeknél; lejtése csábító, tánca csudásszép. Ékszerai csupán neki illettek, képzelődése mindég újakat talált, mely tekintetben némelly mesterfogatok' szűkében volt. Csak a' shawltánczra 's azon báli ékruhára emlékezzünk, midőn Valerie' szőke hajfürteire egy szép kék mályva koszoru tűzetett. Úgy képezelem őt mindég, mint midőn Garat' éneklése alatt egy fényes esti mulatságba élénken lépett fel, minden az aetheri neszü lépések felé fordult, minden azt hívé, hogy a' megtestesült zenét látja.

Párisban, hol akkor épen René jelent meg, Berlinben, hova kevéssel azután vissza tért, és hol minden posta napon legújabb ékszereket kapott — gyűjtögeté egybe — mig Staëlnő Franciaországban Delphinjét kiadá — Krüdener asszony régiebb emlékeit, tán korábbi leveleit is, és elkezdé Velerie-jét.

Valerie megjelent a' XII-ik évben — 1804 — Párisban az író néve nélkül. Midőn Staëlnő dicsősége' teljes fényében elismertette a' 18-ik századi franczia iskolától Németország felé kezdett fordulni; Krüdenernő született német, hazája' akkori virágzó literatúrája' daczára Franciaországra függeszté szemeit. Annak jobban kedvelt nyelvén írt egy kis remeket, melyben az éjszaki szin, zavaros vegyület nélkül gazdagítá és terjeszté a' La Fayette és Souze-féle genre-t. Saint Preux, Werther, René után is eredeti birt lenni, hódolt egyszer'smind honának és mienknek, és nehézkedvű skandináviai földieit megismerkedtette a' valódi franczia styllel. Gusztav szerelmi tébolyodtsága' tetőpontján így ír: „Néhány kedvencz író van előttem, Klopstock' Gray' Racine' odáji; keveset olvasok, de ezek álmodozásimat ez életen túl vizsik. Ugyan nézzük Gray-t sőt Racine-t, Klopstock után, ez lágy vegyület. Azonban Valeriában még inkább tisztul, világosodik a' német lelkesedés mint Staël asszony nál, bár milly sentimentál legyen az, és úgy szólván bizonyos izléssel páruulva, bizonyos mérséklett franczia alakot ölt. Mi eredetileg könnyen Klopstocki ódává lehe-tett volna, hozzánk Berenice' nyelve' hangján zeng.

Delphine valóban erő szenvedély és ékes egyességekkel teljes könyv; de az egész még sok kívánni valót hágy fel, és közben - közben az olvasóra hatás zavartatik gyakran. Azon könyvek ellenben, melyek tulajdon terveiket végrehajtják, melyek' olvasása a' lélekben mintegy folytonos képet szűl, az utóvonalgig tökélyest, a' nélkül, hogy a' vázoló-ón eltörnék, vagy színei széllyelfolynának, azon könyvek mondom, bár mi tartalmuk, nagyobb műbecsessel bírnak, mert azok magokban egészszek. Egyébiránt Valerie a' gondolatfenség', és érzelem' hathatóságára nézve egy nagyobb tartalmu regény után sem áll; mindenik előtt van pedig azon tekintetben, hogy a' természeti viszonyt, a' legvalódibb egységet különös ügyelés nélkül sem veszté el; az, mint író nője maga, az össhangos hatás' végtelen kecsével bír.

Valeriában vannak maradandó helyek, vannak divatszerrűk, melyek már becsoeket veszték. Voltak a' regény' osztályában igen kitűnő elmék csak mulékony hatással, terményeiket eleinte magasztalták, néhány év után feledék. Valerie ellenben maradandó és mindég érdekes sajtáságokkal fog bírni, 's egyike azon olvasmányoknak, melyeket az élet' különböző szakáiban háromszor is élvezhetni.

Ezen regény' meséje egyszerű mint Wertheré; egy ifjú barátja' nőjébe szerelmes. De itt az öltöztetés és ideálon keresztül olly valódiságot vehetni észre, mely az előadásnak eredeti élénkséget ad. Werther öngyilkossá leendett, ha Lottét nem szereti is, ő magát megölte volna a' természet, a' végtelen, az általános miatt; Gusztáv ellenben csupán Valeria iránti

szerelme miatt hal meg. Ezen szerelem a' darab' első felében támad, halad és tiszta érzelmektől gyámoltatik; viharos változásait egymást váltó színtérek, vonzó képek jelelik a' legnagyobb szerencsével, az ártatlan, gyanútlan barátság mellett. Így, midőn Velenczében, hol egy éji multság' alkalmával a' Villa-Pisaniban, Gusztáv egy épületszárny' mellett menvén zenét hall, és egy nagy virágedényre hágya benéz az ablakon, midőn a' tánczban Valeriát csudaszépen lejtni látja, és végre elkábulva, a' mint Valeria az ablakhoz közelg ajkait az üveghez nyomja, mely belől kedvese' karjához érintkezik, lángfolyamot vél magába szívni; míg a' kedves semmit nem érez, semmit nem tud. Milyen találó jelképe sorsuknak. Egy vékony üveg köztök, egyik oldalán izzó tűz, másikon hű közönység! Így Valeria' névünnepe, mellyen a' gróf őt feddenni akarta, Gusztáv egy gyermeket küld, hogy Valeriának szerencsét kívánjon, és ezzel eszmélteti a' grófot, hogy e' napon Valeriának békét hagyjon; Valeria megindult, a' gyermeket megcsókolá's vissza küldé Gusztávhoz, ki azt épen azon helyen csókolja meg, és ott egy könnyet vévén észre felkiált: „Oh Valérie, te nekem csak könnyet küldhetsz, csak azt adhatsz!” A' gyász elválás, a' jeggyűrű, melyet úján érez, mihelyt kezét érinti, minden érdekesebb jelenetnél új alakban tűnik fel.

Valeria'képe ezen változatoknál szinte mindig minden lehető helyzetben elő jön, mosolyogva, búsan, érzékenyen, és ezer hű tükrök által kellemteljesen visszasugározva.

A' második kötetben néhány hiba van, mely a' darab' regényességére vonatkozik; én hiszem a' költés itt kezdődik. Átalában az illy' tulajdon emlékekből támadt szívregények' kimenetele soha sem felel meg egészen a' valóságnak. Nagyobbrészt igazak azok, de költeménnyel kell folytatni, és ideális segéd eszközökkel végezni, mi különös figyelmet kíván, nehogy a' szint a' természetnek feláldozzuk. A' hős' halála mulhatlan, azt hihetőn kell előadni, míg a' hős' maga valahol — félig gyógyultan — él. A' regény' második felében van egy hely, midőn Gusztáv épen válni akar Valeriától's azt nyugtalanul mulattatván, homlokát hirtelen megsebzí egy ablakhoz dültében, ez valóban csalékony és szerződés szerinti megsebződés, a' leggyöngédebb szerető aligha magát így megsebezhetné; kevéssel azután Gusztáv Valeria' háló teremén megy keresztül, ki ártatlanul szendereg, és ellent nem állhat a' kísértetnek, hogy őt még egyszer meg ne nézze, Valeria álmában e' szókat sugozja: Gusztáv, halál; így ez hivatalos regényes álom, mi az 1803-diki tiszta érzelgő mesékhez tartozik. Szerencsére Gusztáv' helyzete mindjárt visszatér a' valósághoz. Egyike a' legjobban sikerült helyeknek az, midőn Valeria a' sajkában kissé aggódva, miután épen Gusztáv' kezét bizalmasan keblére nyomá, a' legkisebb ijedésre férje keblére dül: „oh mint érzem

e' pillanatban semmiségemet és mind azt mi bennünket külön zár." Mint meggy Gusztáv egyedül bánatával a' hegyek közé, mint ábrándozik halála előtt az őszi hónapokban és a' vad fergetegben mint lesz csak nem Renévé, 's mégis mint különbözik attól a' zord természet' ölen növvő mandula fának, a' száműzött mandula fának — mellyhez magát hasonlíttja — kellemes képe által; melly virágzik ugyan, de virágít a' szél elszórja. Gusztáv' rajoskodó magánya némelly perczeiben Wertherhez hasonlít, sőt még ama' költői hangulathoz is közelít azon hymnusféle dalban. „Tébolygok a' hegyeken áthatva drága szagos vizek illatától?! különbözik attól mégis, mert megveti az öngyilkosság' gondolatát, jámbor, ártatlan, tiszta marad, még zavarádásában is, és imádkozik még kétségbeesésében is. Szóval Gusztáv az olvasó' mint szinte Valeria' lelkében is csak néhány könnyet hagy hátra, és olly nemű emléket, melly egész életen-át megmarad és azokat ékesíti, kik rá fogékonyak.

Néhány hely az írónő' későbbi oktató komolyságát viseli. Gusztávot így beszélteti: „Tudod barátom, hogy szükségem az embert szeretni, én azt általában becülésre méltónak tartom, 's ha az nem volna, nem vesztett volna rég el a' társaság? Rend a' mindenség' bélyege, erény a' legerősebb hatalom. De a' nagy világot, azon osztályt, melly nagyravágyás, pompa, gazdagság által a' többtől különl özik, úgy nézem mint láncsás küzdött, hol minden lépten szabotázástól tarthatni; a' bemenetnél bizalmatlanság, önzés, haszonvadászat, melly minden nagy és szépnek született ellensége, örökös és törvényeket szab, mellyek minden nagyvrató' nemes gerjedelmet, egyetlen eszközt a' lélekemelkedésnek, jólétnek elfojtanak. Gyakran tünődtem azon, mi okozza azt, hogy végre minden nagy világban élők egymást megűtálják, és csaknem mindnyájan az élet' átkozásával halnak meg. Tulajdonképen kevés rossz ember van; kit lelkiismerete nem korlátoz, zabolázza a' társaság. A' szív' útait becület, az erény' ezen gyenge, kevély leánya őrzi, és megveti az alacsony tetteket, mint a' természeti ösztön iszonyodik a' kegyetlenségtől. Hát külön véve minden embernek nem volna jó tulajdonai, nem némelly erényei? És mi okozza tehát a' vétkek' nagy sergét, melly bennünket folyton kínoz? Legnagyobb erkölcstelenség a' jó iránti közönyösség.

Krüdener asszony itt azon ragályos metéllyre céloz, melly nem csak az úgy nevezett nagy világban, hanem általánosan a' világban mindenütt meg van; azon Pilatusféle kézmosásra miért Dante az embereket poklokra hánnya, 's mi ellen korunkban olly sok nemeslelkű annyira kikelt.

A' styl Valeriában, mint kiemelt helyein megtetszik, a' kor' érzelő divatja' alszínét viseli. Így egészen izlésnélküli az, midőn a' gróf egy szép carrarai márványlapot küld fíja' sir-emlékéül, melly mint mondja, „rózsaszín mint az ifjuság, és

fekete erekkel dús mint az élet.“ De illy izlés elleni hibák ritkák 's a' styl általában helyes.

Mind Német, mind Franciaországban csudás kedvességgel fogadtatott Valeria a' felsőbb körökben. Ligne herczeg' irományi közt annak folytatását találhatni, melly csupán enyelgése ezen szelleműs férjlinak. Mint mondja, Galitzin' bájos nője egykor nem estelizhetett a' sirás miatt, mellyet Valeria okozott, hogy ez a' következő napra előzve legyen, a' regény' vigasztaló bevégzését küldé a' herczeg nőjének, mellyben Gusztáv ismét életre jó. Ezen parodia' gyenge érdeke rég elenyészett. Egyébiránt a' német költők rosszul vevék, hogy a' szerzőnő anyanyelvét elhagyá, maga Goëthe is sajnálattal nyilatkozik ezen nagytehetségű nő' elpártolása felett.

A' német visszahatás Franciaországra, vagy legalább a' férjaira ki kormányán ült, Krüdener asszonyban egy párthivére talált; és fokontként azon szerephez közelíte, mellyben utóljára feljelent. Már Valeriában feltűnő az első Consul elleni érzelmek' nyomá, midőn a' gróf nagy művészek' szobrait, festményeit vizsgálja, mellyeket saját hazájokban Olaszországban kell látni, honnan elhozni botorság volna. Enghien herczeg' megöletése, ezen eredeti ellenérzelmek gyűlölséggé, haraggá változtatá. A' berlini mulatás, ott a' királynévali bizalmas társalgás, és az 1806-diki események ezen ellenérzelmek tetőpontra emelék; ezen időszak körül, ha jól emlékezem, Svecziában bár még mindég csillogó körben, de azon korban, mellyben a' pótolhatlan ifjúság mulik, nagy változás történt Krüdener asszony' lelkében, mint maga szereté mondani; a' kegyelemnek egy sugára meghatá őt, és a' valláshoz fordult, eleinte ugyan még a' gyarlóságnak gyenge szívével, és azon hathatós látnoki jellem nélkül, melly később benne kifejlett. Vallásos befolyása a' királynéra, határtalan hódolata azon hőslelkű szerencsétlen iránt, a' vigasz' és remény' malasztja, mellyet annak nyújtott, eléggé ismeretesek.

Az átmenetel' évei alatt Németországban utazott, 's most Badenben mulatott közeledve a' nagy világhoz, majd a' morva szerzetet látogatá, majd a' karlsruhei Jung Stillinget hallgatá, és vele predikált a' szegényeknek. Teljes erővel szabadulni akart a' nagy világ' gondolkozása és érzelmeitől; de kevésbbre mehetett mint hivé. Az új ösvényen, és mint Plato-val nevezé „lelke' királyi pályáján, magával vívé korábbi élete', és hiu képzelő tehetsége' érzélgőségét, csak hogy az örök tetszvágy, szeretni vágyá változott, vagy inkább ezen alakban folytatódott.

Az 1812-diki év' eseményei végre meggyőzék a' felől, hogy hivatása missionariusság, és az úja született Németország' mozgása, melly sok buzgó bajnokot, nemzeti költőt, és ékesszóló röpkéirat szerzőt támasztott, neki is az evangyeliomi Wellédának, éjszak' látnoknőjének helyét kimutatá. Feltűnő,

hogy Krüdener asszony különösen az éjszaki népekben bízott, Franciaországéhozi lángoló szerelennel egyesíté azokat keblében. Hevült képzelődése az újabb mívelődés' forrását, bölcsőjét, a' régi Németországön túl keresé, és hitte, hogy egy táborozás kibékítő eszköz lenne Attila' betörésével az emberiség' javára.

Az 1814-ki évet Párisban, Schweiczban, különösen Lichenthalban tölté, hol szegényt táplált és vigasztalt; továbbá Elsaszbán, Strassburgban. Nem esmerte még személyesen Sándor czárt, bár közönséges megváltónak, fehér angyalnak nevezé Napoleonnak ellenében, kit fekete angyalnak hitt. Ennek csak pusztá emléke, mely őt' mint árnyék kíséré, jósnői szent remegésbe hozá, mihelyt róla kezdett beszélni, jóslgatá minnennek Elbábóli kijövendését, és a' csapást, melyet magával hoz. Tekintetét az 1815-diki évre függeszté, abban várta a' nagy változást és a' föld' újá születését.

Mivel pedig azon év jóslatát némileg igazolá, bizalna önmagához és political befolyása öregbült. Kevéssel a' 100 nap előtt ismerni kezdé Sándor császárt, és őt' igen fogékonynak találá. Ezen fejdelmet már akkor nagy Sándorhoz, Cvrushoz hasonlíták, Krüdenerasszony haladá mind ezt és Jézushoz hasonlító. Ezen nyilatkozat őszinte hite volt, de a' nagy világban forgottsággal és beszínló ügyességgel páruult, mi nem is maradt süker nélkül. Párisban állandó tanácsadója volt Sándornak. Többször látogatá napjában, együtt imádkoztak, kérve a' szent lélek' segélyét munkáikra. Azon időben vallá egy barátjának, hogy sokszor nagy erőködésbe kerül hiúsága' gerjedelmeit elnyomni, ha meggondolja, milly mindent telető befolyással van a' leghatalmasbb fejedelemre. A' császár egy szemlénél különös figyelemmel és méltánylattel volt iránta. Ezen ünnepély' alkalmára bocsáta közre egy röpiratot e' czimmet: Camp de Vertus, érzelmei, csillogó vágyai jobban kifejezvék soráiban, mint mi tehetnők.

„Ki nem szólna így önmagához, ha a' campaniai mezőn állna, hol Attila megtörtetett: ime egy második istenostora veretett le. Mindég csak egy volt a' vétek, 's az, semmit nem akarni tudni az élő istenről. Mint nem teljesültek szived' hártartalan vágyai boldog Sándor, midőn te ama' mennyei napon azon sikon, hol 600 ével az előtt 100 ezer francia a' navarrai király' jelenlétében 180 eretnek' megöletését gyászszövéetnek világánál nézte, midőn mondom te 150 ezer orosz által a' szeretet' vallásának becsületét megmentve látád? Oh, ki nem remélne mindent, ki ezen mennyei napban részesült? ki nem gondolna a' hitnek minden diadalára a' szeretet' minden tanításaira, ki Sándort a' nagy zászlók alatt látá? ki mer többé kétkedni, hogy nagy a' lelkesedés, és ki nem mondná az Apostol után: „a' régi elmúlt és minden újá lőn“? Azon számtalan romok

felett ki nem érzene valami újnak szükségét. Az emberek, kik tisztult nézeteik által kormányon ülnek azon tiszta világosságban láták ezen korszakot, melyet az irás' dicsősége a' felett elterjesztett... A' természet megjelenté vizsgálóinak, a' tudományok sejtették, a' gyalázattal fedett politica észre vévé pusztulásaiban. Igen, mindnyájan, részint örülve a' megfejlett nagy titoknak, részint remegve az idő' fátyola' fellebbenésétől, reményt vagy félelmet éreztek ezen szak előtt. Oh Franciaország! mellyik kebel nem dobbant érted is, látva a' történeteket, te hajdan olly nagy, 's bal sorsodból kikelve még nagyobb leendő. Oh Franciaország! hogy te tanácsodból a' mindenhatót száműzni akartad. Mondjátok az elbámult népeknek, hogy a' francziákat tulajdon dicsőségek fenyíté meg; mondjátok meg a' reménytelen embereknek, hogy a' melly por feltámad, ismét leszáll, és a' sir' poraival vegyűl.

És te ős Franciaország, Gallusok' hajdani örököse, sz. Lajos' és sok más szentek' leánya, lovagkor' állandó képe, kinek álmaid a' világot elbájolák, térj magadba ismét, halhatlansággal teljes, ment vagy a' halál' békőitől, nem mint azok, kiken a' gonoszság erőt vőn, hogy parancsoljanak vagy szolgáljanak. Egy tekintéssel a' keresztre, melly a' mezőn hagyatott mint fenséges oltár, melly maga körül egyesítend minden, zárja a' kis iratot: „itt imádtatott, — úgy mond — Jézus az előtte kedvességben lévő hősöktől, itt esdeklett éjszak' népe Franciaország' boldogságáért.“!

Ezen szavakból kitetszik, melly szempontból tekinté és javaslá Krüdener asszony a' szent szövetséget, de álma hamar elmúlt, melly pillanatra Sándoré is volt, ellenséges érdekek és valóságos nagyravágyássá változott, mit azon nemeselelkű chimérák jól tudtak hasznukra fordítani. Röpkéirában nyert diadala, befolyása' tetőpontját jeleli. Sokban komoly aggodalmat ébresztett az, kik őt' minden módon távolítani törekedtek a' császártól. Mihelyt Franciaországot elhagyá Sándor, Krüdener asszony sebeshaladva veszté kegyelmét, a' buzgó becsülés, mellyel íranta Sándor viseltetett, utóbb idegenséggé, végre üldözéssé fajult.

Miután Krüdener asszony Franciaországot elhagyá, beutazá a' német státusokat, és ingerelvén mindenütt a' népet csaknem kiutasítatott a' kormányoktól. Midőn ezért a' Journal des Debats-ban Bonald úr gúnyolná, egy barátja Constant Benjamin kelt pártjára a' Journal de Paris-ban emlékeztetvén a' patricius megtámadót, mivel tartoznék M u n n i c h tábornagy onokájának. Több apró iratot is közlé tett, de eredetisége már nem volt. Utóljára szabadságot nyert Pétervárra mehetni, de onnan a' görögök' részére nyilatkozván, csak hamar száműzetett és meghalt 1824-ben Krimmben, hol egy türedelmes intézetet akart létesíteni.

Mi Krüdener asszony' viszonyait, 1815 körül, nénnelly híres személyekkel, kik vele bizonyos pontokban kezet fogtak, illeti, következő jelentés legven tudomásul. Ízlését Staël asszony becsülé Valeriában; de political és történeti gondolkozása sokkal más helyegü volt, mintsem annak költői magasztaltságában osztozhatott volna, azt inkább megmosolygá. Ezt nem tévé Constant Benjamin; ki 1815 gyakran látá Krüdener asszonyt; és nála vigaszt 'stápot nyert lelkének bajaiban. Ezen akkori híres publicista' balesetei ismeretesek; vallásos érzelmei szinte fel voltak lázadva, és az erény ezen végső határáról viharosan ismét lelkébe tértek és szinte végharczot kezdtek.

Egy kedves udvariság olly állásba helyezte bennünket, hogy nehány sort közölhetünk, mellyek azon férjfi' lelki állapotját tárgyzazzák:

„Krüdener asszonyt láttam tegnap“, így ír Constant Benjamin, „előbb társaságban, majd több ideig egyedül. Olly hatást eddig nem érzettem, millyet a' nő rám tett, és az ma reggel még hathatósult. Egy kéziratot küldé hozzám, azon kérelemmel, hogy kegyednek saját kezeibe adnám. Örömet olvasnám együtt kegyeddel, igen jól érzém magam felette, bár semmi újat nem foglal, csupán mit minden kebel magában érez, 's mint szükség vagy szerencse szinte nem is lehet új, hanem több helye az iratnak szinte lelkemből van véve. Olly igazságok azok, mellyeket mindennapi'akul nevezhetnénk és engem' mégis mélyen érdekelték. Midőn ezen szókat olvasám, mellyekben azonban semmi meglepő: be sokszor iríglyén azok' sorsát, kik izzadva dolgoztak, munkát munkára halmoztak, és mindenik napjok' végén nyugalomra mentek, a' nélkül hogy tudnák mikép' az emberben bánya van elrejtve, mellyet ki kell kutatnia; százszor mondom magamban, 'légy ollyan mint a' többi' — könnyekre fakadtam. Egy zivatáros elpusztult életre való emlékezés, millyen enyim is volt, mellynek szirtein én is szinte dühvel küzdtem sorsommal, megkapott engem, meg mint festeni nem tudom.

(Blätter z. Kunde der Lit. des Auslands 1837. Nr. 114—116.)

D. I.

VI.

A. CARREL' IRÓI TULAJDONA.

A' csak kevéssel ez előtt, C. Girardin nagy sajtó-revolutionairrel történt párviadalban megölt híres journalist, és a' National' fő szerkeztőjének, Armand Carrelnek tudományos

emlékül szenteli Nisard egy terjedelmesbb irományát, melyben azt mint politicust, magányos embert és író-t ismerteti; 's mivel személyes barátja is, nem politicus párthíve, úgy hiszszük, a' Franciaország' kárára korán elhunytak érdemeit hűn és részrehajlatlanul adja elő. Mit Carrelről, mint politicus és magányos emberről mond, ránk nem tartozik; ellenben mi stíljét illeti, arról érdekes lesz közlenünk mit mond, mely író-t Châteaubriand is így magasztal: ő egy tömött, szilárd, ügyes és oktanos író, stíljében a' cselekmények' szabatos ékesszólása él, ő mélyen vés, írásmóda kőbe metszett történet. Ezen méltánnyalattal egyezik Nisard:

„Carrel azért lön csak íróvá, mert körzete nem volt, melyben közvetlen hathatott volna. És lehető e' miatt lett ő sajátos jellemű jeles író. Kik az írást hivatásként tekintik, bár milly ügyesek legyenek, ritkán kerülük ki a' kor' izlése iránti hódolatot, mely a' legjobb lelkületet, legserenesebb szellemet elrontja. Ez igaz, kivált korunkban, melyben a' legeredetibb fők is kísértetbe esnek, némelly szeszély és divatalakzatok által, melyek mint eredetiségre vezérlő eszközök ajánltatnak, a' mellett azon csábító tulajdonuk is van, hogy bizonyos sikerrel járnak. Az írók' száma, kik saját kedvökért irnak, igen kevés, legtöbbben még a' legügyesbbek között is irnak, hogy olvasóiknak tessenek, pedig az olvasók' lelke, izlete már sajátos irányzattal és szabattal bír; vagy még inkább öntudat nélkül utánzó, kik hiszik, hogy saját lelkükből szedik az eszméket, pedig azokat kölcsönzik csak. A' hivatal és hivatás szerinti író, bírjon bár milly eredeti lélekkel, először azt nézi, mint irnak korában, mi sikerül, és mint olvasónak neki is mi tetszik. És e' szerént intézi stílusát, az izlés minden változásának hódol az újabb divatnak, és folyton kedves, a' nélkül hogy jó író volna. Mindazok pedig kik irnak, hogy irjanak, nem menekülnek meg ezen sorstól; fényes tollak ők, de tartalom nélkül. Ellenben, ki úgy ír mint cselekszik, és cselekesznek mások, kinek az írás cselekmény, azaz lélekkel és szeretettel, az mindjárt eleinte kitűnhetik, és nem kell át bujkálnia a' sokféle alakulásokat, melyekben még az eredetiségre is ragad utánzás. Ha ösztöne van, azaz hona' nemtőjével megegyező sajátosságai vannak, kitűnő íróvá lehetend, a' nélkül hogy arra gondolna, hogy író. Az előttünk lévő íróról épen ezt mondhatni. Bár a' katonaiskolától kezdve sokat írt, nem gondolt arra, hogy írói nevet szerezzen. Eleinte eszközül használta az írást ismeretek' szerzésére, mint melyeket majd használand, egy még előtte homályosan lebegő nem írói célra. Később szenvedélyévé lön, 's eszközévé lelkekre, és események' menetelére hatni, vagy legalább magát mulatni. Írói példány, és ideál volt előtte a' tett' embere, mely elmondja mit cselekedett — mint Cae-

sar és Napoleon; később tökéletesültek nézetei e' tárgyban. Előleges vonzalmait megtartá, de megtanulta azt is, hogy nem csak hadban lehet cselekedni, mint Caesar és Napoleon; hanem otthoni csendben épen úgy, mint a' világon keresztül vonuló táborban. Carrel' eszméje e' tárgyban következő: mivel hogy a' cselekvés legszabadabb és eredetibb munkáság; hogy jól irhassunk épen olly belső erőből kell indítatnunk, mint az melly tetre ösztönöz. Úgy de ezen lélekállapotban nem mást teszünk, mint egy nemes szenvedélyt elégtünk ki, egy nagy igazságot védünk, egy eszképet törekszünk valósítani, és e' nélkül a' legjobb író is, csak a' nyeglek közt jelejšbb.

Ifjúságától kezdve írónk a' katonai és történeti tanokat gyakorlái, spanyolországi fogsága alatt csupán emlékgyakorlásból írá az új és régi történetek' átnézését. Szorult környülménnyel jöven Párisba elfogadá az „Anglia' meghódítása a' Normannok által“ czímű könyv' híres szerzője A. Thierry' azon ajánlatát, mi szerint történeti nyomozásaiban segédévé lön. Ezen férjfi sürgetésére írá Schottland' történetét. Később az új Görögország' történetét. 1827-ben jelent meg: „Az angolországi ellenzendülés' története.“ Ez az első munka, mellyben Carrel alkalmat vett egy rokon időszak' festésénél a' restauratio' politicája felőli hitét nyilvánítani, vagy azt legalább sejdítetni. A' czim kiadja a' tartalom' irányát. Szerző midőn az angol ellenzendülést vázla, a' francia restauratiót akará inteni, a' könyv e' szerint inkább történeti röpkéirat, mint történeti munka. Egyébiránt azt, hogy szenvedélyesen íráttott, mi sem gyanítatja. E' munka nem igen nevelé írói hírét. Ha érdemül tekinték is azon lelki erőt, melly hozzá megkívántott, nem lelék mégis benne azon sajátágos előadói tehetséget, mellyről az író megismerhetni. Csak miután két nagyobb czikkje a' spanyol hadról megjelent 1823-ban, tarták őt' méltónak az írói névre. Általános vélemény azoknál, kik rövid dicsó pályáját figyelemmel kísérek, hogy ez idő körül szellemén némi reménytelen változás történt, és hogy Carrel a' gátat, melly eddig fejlődését akadályozta szélyl rontá. Némelly előkelő személyek azzal dicsekszenek, hogy ezen lapok' megjelentével már sejték Carrel' jövendőjét. Vallyon helyes-e ezen nézet? Az igaz első fellépte szerény volt. De épen az mutatja szelleme' fensőbbségét, hogy kezdett és a' közidőkben 's a' haladással szelleme is előhaladt, melly külső és belső élet minden jeles lelkület' sajátja. Hiszem, már szerény' áttekintésénél jóslani lehetett az írói nagy nevet. Egy barátja sejdíté azt, mint mondják, kinek önkénytes halála később olly hathatós panaszra fakasztá. Az előítélet, melly Carrel' érdemét előbb elismerni tiltá ez: Senki, ki az előadás' szerzői te-

hetségével nem bír, nem író, a' szó' magasbb értelmében. Ezen érzelem egészen helyes volt a' század' elejebeli írókra, kik az igazi francia nyelvet elnyomták némi elvontsági rhetoricával — gyenge viszhangja a' 18-ik század' elenyésző nyelvének. De ezen érzelem előítéletté vált azon időtől fogva, mióta a' festői előadást, figyelemre méltó kiváltság, különös tehetség gyanánt kezdték tekinteni, miután elkezdék dicsérni és függetlenné tétel a' gondolattól, és miután azon sajnálatból, hogy literatúránkból kiveszett a' sajátosság, stylus theoriát csináltak, melly a' tartalmat az alaktól különzé. Ezen előítélet legnagyobb divatjában jelentek meg Carrel' korábbi irományai. A' helyett, hogy bennök a' kifejezés' talpra esettségét, szilárd érzelmet, benső hathatóságot és a' styl' tárgyhoz simulását nézték volna, azt keresék mi bennök nem volt. A' 23 éves altiszt' irataiban nem vevék észre az irányt, és nem lelék mit az olly könnyen utánazhatók volna. A' történeti áttekintés, több cikkelyek az amerikai szemlében, az 'Ellenzendülés' története, egyik iskolához sem tartoznak, épen azért jó francia nyelven irattak.

A' festői kifejezésnél sokkal hecsesbb tulajdönt találók én Carrel' minden korábbi irataiban, mellyet nem kell féltetni a' divattól, mert utánozhatlan; értem a' nyelv' egyéniségét a' tárgyak' és eszmék' minden nemében. A' had, kormányzás, politica, státusgazdaság, szokások, azon szavakon, jeleken kívül, mellyeket a' köznyelvből bírnak, még egy csomó sajátosságos kitételeket használnak, mellyeknek eleven, eredeti értelmeik azon fogalmakat tárgyazzák, mellyek velök kapcsolatban állnak. Ezen egyéni nyelvnek helyes ismerete és könnyű biztos használatából sokkal inkább megismerhetni a' jó író, mint a' festői kifejezésből. Carrelnél önkényt foly minden eszmék' nyelve; de mivel az eszmék még vagy nem voltak érettek, vagy teljesen sajátjai, azért is nyelve sajátosságos ugyan, de még nem ékes. Lelkének teljes erejét egész a' spanyol cikkelyekig nem ismeré. Hogy némi kedve elleni hivataltól meneküljön, tollhoz nyult különös vonzalom nélkül. Szenvedélytől nyer az iromány élénk szint, de nem középszerű lelkek' szenvedélyétől, kik ha körültök lárna van, jajgatnak; hanem lelkes gondolkodók' szenvedélyétől, melly nem egyéb okosságnál, gyámolítva a' kedély' minden hatalmával. Míg szenvedélyes nem volt, nem szerkezett Carrel, némelly egykorui példája szerint, élénken színezett festői stylt. A' szenvedély' órájáig szabad volt teljesen, mint író jeles alapzattal bírt, mellyen csak szenvedély változtathatott valamit, színezve; a' nélkül hogy annak ép, erős lényét illetné. Ezen színezet, melly a' szokat festi több helyen díszlik a' spanyol cikkelyekben. — A' süker' tudományában Carrel nem tökéletesíté magát, kifejezése csupán azért hó és színezett, mert sajátosságosak, tiszták, nagyszerűk

voltak gondolatai. Azon sajátsága is közös volt nagy írókkal mi szerint styljét kellő arányban tartá a' gondolatokhoz, 's hol ezek a' képzelettel nem emelkedtek, egyszerű maradt. —

(Blätter zur Kunde der Lit. des Auslands 1837. Nr. 101—103.)

D. I.

GRIEGAL SZEMLE.

RÉGI TÖRTÉNETTAN.

Fasti Hellenici. The civil and literary Chronology of Greece, from the earliest accounts to the LVth. Olympiad. By Henry Fines CLINTON, Esqu. M. A. late student of Christ Church. Vol. 1. 435 l. 4. Oxford. At the University Press 1834.

Ez a' nagy terjedelmű munka kétségkívül egy a' legfontosbb segédszerek közül Görögországnak — nem csak, hanem keletnek és rómának is — politicalai 's literatúrai történetére, és alkalmasint legtöbb figyelmet érdemel azok között, melyeket a' classica tanulmányok Angolországban a' legújabb időben létre hoztak. Be is van immár végezve, mivel ezen első kötet a' megjelenés' sora szerint harmadik, miután először (1824) a' második, melly az 55—124 Olympiás közötti időt foglalja magában, azon túl pedig (1830) a' harmadik, melly a' 124 Olympiástól kezdve Augustus' haláláig megy, kijött. Azon fogatkozások, melyeket a' munkának több évi használása mellett találtunk, nem annyira a' szerzőben, mint az ő dolgozásának természetében alapulnak. A' szerző' célja és feladatja hozzá magával, hogy a' politica és literatúra történetének chronologiáját, mint különöst és magán-állót adja elő; 's Clinton úr, mint más chronologusok is, a' történeti esetek' korábbisága 's későbbisége feletti kérdéseket, gyakran chronologiai datumokból akarja meghatározni ott, hol ezek nyilván elégtele-

nek, zavartak és egymásnak ellenmondók, hol csak magára a' dologra, az esetek' belső viszonyára, az állapotok' természetes kifejlésére való benézés nyújthat meggyőző előterjesztést az idő-következésről.

Az első kötetben, melyet most bírálunk, a' tiszta chronologiai vizsgálatoknak ezen közönséges tökéletlenségekhez járul még a' *mythologiai* terrain' különös nehézsége is, mellyen épülnek félen ezen rész' nyomozatai. Igaz, hogy a' szerző nem tartozik azon álmythus-pragmatismus' iskolájához, melly a' mondákat minden erővel lehető történetté változtatja; sőt a' mythusi genealogiák' neveit három classisra osztja, olyakra, mellyek valamely népet vagy tájékat ábrázolnak személyként, olyakra, mellyek valamely valódi viszony' kifejezésére költettek, 's harmadszor tulajdonképi historiai személyekre; de részint a' két classist igen megszorítja, részint elmulatja a' mythusi személyeknek más szintolly fontos és bő nemeit, mint nevezetesen az istenektől és az istenek mellé rendelt daemonektól származott Herosokat, és Heroínákat, kikből vannak p. o. összerakva csak nem egyedül az attikai *mythologia'* első három vagy négy származékai. De mi azon alaptételt illeti, melyet Clinton úr munkája' bevezetésében megállapítani igyekszik, hogy minden mythusi lényeket, mellyekről meg nem mutathatni, hogy az első vagy második osztályhoz tartoznak, a' harmadikhoz kell számlálni, ez bizonynyal ellenkezik minden historiai valószínűséggel. Mert mivel sok mythusi személyek' lénye és ősi alakja homályban fekszik, tehát ezeket csak azon analógiák szerint ítélhetni meg, mellyek' jelentése világos kombinatiók és következtetések által elő van terjesztve. Nem találhatjuk hát alaposnak a' szerzőnek azon felvételét, melly szerint p. o. Danaos-t, Kadmos-t, Herakles-t *real persons'*-nak nyilvánítja, kivált midőn az ellenkezőt éppen ezen mythusi személyeknél meglehetősen világosan be lehetne bizonyítani.

A' genealogiai mondákon kívül a' némelly helyeken létező írási emlékeket, 's nevezetesen a' királyok' vagy papok' lajstromát is úgy nézi Clinton úr, mint *authenticus* bizonyságokat még a' mythusi időkből is. Úgy véli p. o., hogy a' *spartai* királyok' lisztái a' dorsi hódoltatás' időkorában kezdődtek, és az *argosi Hera'* papnéinak lajstromok éppen olly idős, mint a' trojai had, vagy talán még régiebb lehetett. Az ugyan bizonyos, hogy ezen documentumok képestleg régiek, midőn a' legjáratasabb nyomozók előtt — az argosiai Hellanikos, a' spartaiak még Eratosthenes előtt is — eléggé biztosítottaknak látszottak, hogy egész időszakok' chronologiai felszámításának alapul tétessenek. Mind a' mellett azonban kénytelenek vagyunk felvenni, hogy azon időben, mellyben az írástudást a' görögök közt bizonyosabban ki lehet mutatni, azaz, a' nyolczadik vagy legfeljebb kilencedik században Kr. e., állították össze, a'

tartomány' történeteiben jártas spartai, a' legidősebb emberek' emlékezései után, és a' templomjok' régiségére kevély argosi papok, mindenféle nyomok és gyanítások után ezen lajstromokat.

A' szerző a' tárgyjal bánást ezen kötetben igen czélirányosan úgy rendel el, hogy az olimpiád-számolás' kezdete előtt semmi chronologiai táblát nem állít fel, hanem az *első fő részben* a' Görögország' régi törzsokeiről, azok' lakhelyéről, alapulásairól, vezéreiről, genealogiáiról szőlő tudósításokat összefüggő textben fejtegeti, igen sok utasításokkal a' fellette gazdagon kikészített jegyzetekben. Ezen elrendelés szerint ez a' rész két fő czikkelyekre oszlik, melyek' elseje „Early inhabitants of Greece“ czímmel, mind azon néptörzsekről értekezik, valamelyek a' Heraklidák' úgy nevezett visszatértők előtt Görögország' tartományait bírták vala. Ezen néptörzsek' sora ez: Pelasgok, Lelegek, Kaukonok, Dryopok, Aonok, Hyantok, Temnikék, Károk; azután következnek a' helleni törzsek, kiknek regénytörténetét a' szerző, Deukalion, Hellen, Aeolus, Xuthus, Achaeus, Jon, Amphictyon, Dorus mythusi személyek szerint rendezi el; erre a' keletről bevándorlottak adatnak elő a' tőlők alapított dynastiákkal, Danaus a' maga utódjával Herkulesse, Pelops, Cadmus, 's Dardanus is, a' hol egyszer'smind — nem egészen a' maga helyén — az arcadiai királyok' sora is felhozatik. Ez' egész résznek végén beéri a' szerző azon két, tagadhatatlanul bizonyos, de nem épen új kihozással, hogy a' hellenek és pelasgok ugyan azon nemzethez tartoztak, és a' pelasgok a' szóinak görög értelmében ősi bentlakó (aboriginal race) népek voltak. Tulajdonképi nyomozatokra e' törzsek' viszonyairól, nemzetiségéről, vallásos tiszteletmódjáról, általában ez egész részben nem ereszkedik; — e' mellett a' mythusi genealogiaknak is igen *közvetlen* historiai becsét tulajdonit, 's nagy fáradsággal igyekszik azokat megigazítani 's a' valószínű történethez közelebb vinni, holott azok ott, a' hol származtak, koránt sem uralkodók' sorai voltak, és csak a' későbbi mythologusok 's chronologusok hoztak némi rendszeres összefüggést azokba.

Ezentúl a' mythologia és történet közötti átmeneti időszakra fordul a' szerző, melly a' Heraklidák' úgy nevezett visszatértéktől Koroebos' olimpiádjáig terjed, 's legelebb egyetemes tábláját adja azon uralkodó familiáknak, melyek ezen időben előjönnek, azután igen hasznos és kielégítő módon előadja ama' három fő eseteket, az aeolisi, dorisi és joniai költözködést, az ez által előállott telepekkel együtt Peloponnesusban és Kis-Ázsiában. Továbbab a' régiek' számolati és rendszerei, melyek szerint Trója' eleste, 's az Iphytos', Lykurgus' és Homer' időkorá igen különbözökép' határozottattak meg, nagy szorgalommal és éles elmével fejtenek ki. Mi illeti Trója'

időszakát: megjegyzi a' szerző, hogy Apollodor a' Diodor' tanúsága szerint, igen is eltávozott egy évvel az Eratosthenes' számától, és 407 helyett 408 évet tett; de Clinton úr Porphyrios' és mások' jelentésének adja az elsőséget, mely szerint Apollodor is egészen egyezve Eratosthenessel, csak 407 évet vett fel. Ekképen Troja' feldúlása az Alexandriaiak' chronológiája szerint, minden ingadozás nélkül, a' mi időszámálálásunk előtt 1183-ra tevődhetnék. Csak Kallimachosról állítja Clinton úr, hogy 56 évvel kevesebbet számlált, csak 13 olympiádot vévén fel Iphytos és Koroebus közt; míg bíráló e' 13 olympiádokat nyolczéveseknek, 's így az Iphytos és Koroebos közötti időszakot ugyan annyinak vette, mint Eratosthenesnél. Azon szép combinatiók, melyek által Böckh (Corp. Inser. T. 11. p. 329) kimutatta, miként számolták ki a' régibb chronologusok a' költők' híradásaiból Troja' bevételének még hónapját és napját is, a' szerzőtől helybe hagyatnak. A' Lykurg' spartai királyokhoz való atyafiságos viszonyairól szóló tudósítások' különbözőse, a' szerzőnek egy szerencsés és nagyon valószínű gyanítása által igen megkisebítették, 's az által egyszer'smind a' kíváncsós és szinte szükséges megegyezés a' Proklidek' vagy Eurypontidek' házából való királyok' sorában helyreállítatik. Ezen különbözőségek t. i. általján fogva oda mennek ki, hogy az Eurypontidek' házából való három királyok: Prytanis, Polydektes és Charilaos közé az *Eunomos* név különbözőkép' iktattatik be, vagy Polydektes és Charilaos közé (Herodot), vagy Prytanis és Charilaos közé (Simonides), vagy Prytanis és Polydektes közé (Pausanias és mások nagyobb részint). Clinton úr immár azt gyanítja, hogy Eunomos (a' törvényes) általában merő költemény a' Lykurg által behozott törvényességre (*eunomia*) nézve, és csak más neve vagy poétai leírása volt Polydektesnek (144. l.). Midőn bíráló ezen ideát igen valószínűnek leli, ugyan akkor nem érthet egyet egészen azon közelebbi kifejtéssel, melyet annak a' szerző ad. Mert ha Polydektes az Eunomos melléknevet kapta volna, bizonyosan kellene az ő uralkodása' emlékében valami alapnak lennie arra, hogy ő törvényesnek neveztessek; összefüggésben kellene neki a' Lykurg által alapított eunomiával állnia, mi pedig a' Clinton úr által elfogadott hagyományok szerint épen nem úgy volt, melyek szerint Lykurg csak a' Polydektes' halála után lépett fel törvényadásával, mint országhormányzó a' kisédejü Charilaos helyett. Ezen mesés Eunomosnak nyilvánvalókép' csak a' Lykurgról szóló hagyományokban van helye, a' midőn az írók' nagyobb része Plutarch után Lyk. 2. Lykurgot Eunomos' fijának nevezé, 's csupán Simonides tartá őt, — nem tudjuk micsoda okokból, — annak testvérének. Egy szóval, Lykurg azon poétai 's mythologiai módon neveztetett Eunomos' fijának, mely Spartában bizonyosan sokáig fen-

állott, nem más értelemben, mint melyben a' költők Apollon' vagy a' Muzsák' fíjainak nevezetnek; 's minthogy neki a' hagyomány szerint egyszer'smind egy spartai király' fíjának is kelle lennie; tehát ezen Eunomosnak, kinek neve a' régi anagraphákban épen nem lehetett, valami módon a' király-lisztákba be kelle csúsztatnia, mi azután, a' mint épen megjegyeznék, három különböző módon történt meg.

A' *második fő része* az előttünk lévő munkának előadja a' Koroebos' olimpiádjától fogva, 776 Kr. e., az 55, 2. Olimpiádig (559 Kr. e.) való időket, még pedig úgy, hogy először egy lehetőségig teljes chronologiai tábla adatik, mely három columnában, az elsőben az olympiai győzteseket, a' másodikban a' politikai élet' eseteit, a' harmadikban a' literatúrai tüneményeket foglalja magában, azután pedig egy appendixben különös nehézségű vagy is olly pontok, melyek összefüggő értekezést kívánnak, vétetnek különös vizsgálat alá. Ezen excursiók az előttünk lévő kötetben érdeklik; 1) a' Phidon' argosi király' időkorát; 2) a' messenei hadakat; 3) a' mediai királyokat; 4) az assyriai birodalmat; 5) a' bibliai chronologia' egybe hasonlítását; 6) a' spartai királyokat; 7) a' görög költőket, hol a' szerző jó bőven és literáriai tudósággal bele ereszkedik a' homerosi költemények' történetébe is.

A' sok jeles értekezetek közül, melyek mind a' táblákban, mind a' toldalékokban foglaltatnak, nehéz volna egyeseket kijelelni. — A' *literatúrai chronológiában* mindenkor megmarad a' szerzőnek az a' dicsérete, hogy a' fenlévő tudósításokat meglehetősen teljességben tekintetbe vette, és elfogulatlan ítélettel megvizsgálta; mindazáltal épen itt legkevésbé eléгийthet ki magában egy *csupa chronologiai* előadás, mely csak a' külső tudósításokat combinálja, a' nélkül, hogy a' művészetek' és tudományok' belső kifejlési menetére ügyelne. A' három muzsikust és költőt, kik alapíták főképen a' görög rhytuica' és muzsika' rendszerét, *Terpander-t*, *Olympos-t* és *Thaletas-t*, illy rendbe teszi Clinton úr: Olympos 738—700 Kr. e.; Thaletas 690—660; Terpander 676—644.

A' chronologiai okok e' mellett: *először*, hogy Olympos Suidas szerint a' Gordios' fíja Midas alatt élt, 's a' mythusi Midáson kívül egy másik Midas Eusebiustól 10, 3—21, 2. Ol. (738—695 Kr. e.) tétetik. De a' Midas és Gordios nevek általán fogva egyetlenek, melyek egymást változtatva a' phrygiai királyi dynastiában előjönnek, és így Olympost olly Midással is lehet egykorúnak tenni, a' ki sokkal későbbben uralkodott. *Másodszor*, Plutarch írja Athenaeossal együtt, hogy Thaletas rendelte el a' muzsikai előterjesztést a' gymnopaediák' innepén, melynek felállítását Eusebius 28, 4. Olymp. (665-re Kr. e.) határozza; de mivel Thaletas mellett, hasonló viszony-

ban a' gymnopaediákra argosi Sakadas is említetik, kiről bizonyos, hogy a' 47 olympiádban élt, tehát a' szerző is (201. l.) semmi határozottat nem tud abból következtetni azon kívül, hogy Thaletas a' gymnopaediák után (665 K. e.) virágzott. *Harmadszor*, a' szerző arra hivatkozik, hogy Thaletas, ugyan csak Plutarch szerint, már a' kolophoni lyricus Polymnestos által is magasztaltatik, Polymnestost pedig Alkman a' maga költeményeiben említé. Immost Clinton úr a' lakoni lyricust Alkman, Suidas és Eusebios szerint 671—631-re K. e. (27—37 ol.), Polymnestost 675—644-re (26—34 ol.) teszi, és így Thaletással kéntelen felmenni szinte 690-ig. De a' régi chronographusok (Welcker *Alemanis fragm.* p. 1.) Alkman a' 42 ol. körül, Kr. e. 612-re tették. Fő dolog pedig az, hogy Alkman' lyricája már olly különféleségét mutatja a' költés nemeknek és metrumi formáknak, hogy lehetetlen ötlet Terpander' kortársának tartani, kinél a' formák' legnagyobb egyszerűsége találkozik. *Negyedszer*, Plutarchból bizonyos, hogy Thaletas Olympost utánozá, vagy inkább az ó-hellen muzsikának ez által tett ki szélesbítését használá és folytatá. De ez által csak Thaletas' viszonya Olymposhoz, nem pedig e' két muzsikusé Terpanderhez állapítatik meg, holott ez utóbbi viszonyt kell előbb meghatározni, mivel a' literáriai chronológiának ezen egész osztályában, Terpander az egyetlen teljesen szilárd pont, mivel jól egybefüggő datumoknál fogva, melyek a' Karneoniák' és Pythioniak' lajstromaiból vétettek, bizonyosan tudjuk, hogy Terpander a' 26-dik olympiádtól fogva (676 Kr. e.) 33 olympiádig (648) állott a' helleneknél dicsősége' virágában. De van egy, szembetünőleg okleveles tudósítás Plutarchnál (de mus. c. 9.), mely a' kérdésben lévő viszonyt maga egyedül megállapíthatja, 's mellyről nem foghatjuk meg, miért tévé azt utánok Clinton úr sok gyengébb tanúbizonyságoknak. E' szerint a' muzsikai előadások' első elrendelése a' spartai innepeknél, Terpander' munkája volt, 's csak a' második Thaletasé és más muzsikusoké, kik a' 47-dik olympiádig lemennek; és így nem lehet kétleni, hogy Thaletas Terpandernél ifjabb volt, és mint egy csak a' 40 olymp. körül virágzott. Ugyan az fog kijönni abból is, ha e' három mesterek' műveit megvizsgáljuk; azok szerint nem csak Thalestat, hanem Olympost is kéntelenek vagyunk Terpander után tenni. *Terpandernek*, öntanútétele szerint a' legelső egy octávát magában foglaló húros muzsika', a' heptachord' feltalálójának, ki legelső láta el költeményeket muzsika - notákkal (Klem. Alex. Strom. I. 364. I. Pott.) és mint kitharodai nomák' componistája történeti meghatározottsággal neveztetik meg, ki még az epicus költés' egyszerű versmértékével élt — régiebbnek kell lennie, mint *Olympos'*, ama' phrygiai flótás', ki mythusi eleitől öröklött 's már igen mesterségesen kiképzett flóta-muzsikája által a' helleneknél olly'

figyelmet gerjesztett, hogy az által a' flóta a' görög muzsikában a' cziterával egy rangu helyet nyert, és a' kitharó dai nomák mellett az anló daiak is, melyek közönségesen ifjabbaknak tartattak (Plutarch. de mus. c. 4.) szokásba jöttek, ki továbbá ezen nomákban a' három görög hangnemek' legmesterségesebbekét 's legnehezebbikét, az enharmoniai, mesterségesen kéképzette, 's szinte úgy a' harmadik rhytmusnemet, melyből a' paeoni verslábak erednek, legelő l használatba hozta, 's a' ki egyszer'smind a' muzsikába némi szenvedélyes és ábrándos kinyomást hozott be, melly Terpander előtt még egészen idegen volt, — és így még néhány évvel régibb, mint *Thaletas*, ki mind ezen újításokat az Olympos' flótamuzsikájából felvette, és az Apollo-cultusban szokásban lévő karénekeket, a' pacánokat és hyporchenákat megfelelő tónban 's characterben kéképzette. Ha tehát Polymnestos-t és Alkman-t is felvesszük ezen sorba, Arionnal együtt, ki Alkman' tanítványának mondatik, és az argosi muzsikust és költőt Sakadas-t, következő, a' szerző' tudósításától igen különböző chronologiai táblát nyerünk: Terpandros, virágzott 26—34 ol.; Olympos 30 és 40 között; Thaletas mintegy 36—42; Polymnestos 40 ol. körül; Alkman 37—45 ol.; Arion (Periander' kortársa) 40 ol. után; Sakadas 47—50.

Götting. gelehrte Anzeigen. (1837. 90—92. Stück) után

A. B. S.

Geschichte des Hellenismus von Joh. Gust. DROYSSEN. Erster Theil, (mit besonderem Titel.) Geschichte der Nachfolger Alexanders, von J. G. DROYSSEN. Bei Franz Perthes. 1836. XVI. u. 766 S. Ára 6 for. p. p.

E' könyv csak kezdete egy nagyobb munkának, melyben a' szerző czélul tűzte ki keletnek a' görög nyugottal nagy Sándor' hódítása által alapított egybeolvadását minden innen származó eredményekkel együtt kifejtetni, 's ezt keleten a' Sassanidák' országában 's Mahomed' intézvényiben győztes hazai elem' visszahatásáig, nyugoton pedig a' Sándor után támadt literatúra, 's művészet utolsó byzanti viszhangjáig nyomozni. Az ide tartozó jelenetek' összességét Droysen úr Hellenismusnak nevezi, minthogy ez ismeretes nevezet sajátosan kifejezheti a' nem görög eredetű népek' görög műveltségüket 's erkölcsüket. A' munka' folytatására tartván fel e' terv' megvizsgálását, most csak a' jelen darabot, mint önálló egészet veendjük figyelemre. Tartalma, külső political története nagy Sándor' birodalmá-

nak a' Diadochok 's Epigonok alatt, mint a' régiek nevezték a' Sándor' legközelebbi utódjait vezérei alatt, 's erre következett ivadékok Sándor' halálától 323-tól a' Gallusok' népvándorlásáig és Antigonus Gonnatás' trónra léptéig 278-dik esztendőig Kriszt. előtt.

Ki a' szerzőnek eddigi dolgozatait, Aristophanesét, Aeschylusét, nagy Sándor' történetét, 's a' rajnai muzeumban megjelent értekezéseit olvasta, 's belőlök a' szerző' előadási tehetségét, kifejezéseinek szabad és természetes eleventségét ismerni tanulta, nem fog csudálkozni, ha mi is legelől ezen oldalát érintjük a' jelen munkának, 's hitünket kimondjuk, mi szerint benne az előadás olly kedveltető, olly magához vonzó, millyennel nem sok történeti dolgozat dicsekedhetik. Különféle hiányos kútfőkből fáradsággal összerakott, 's helyenként csak egybevetés által kikövetkeztetett történetírása olly érdekekkel bír, millyenre egy alakba öntött, 's egy lélek által felfogott történetírás csak számot tarthat; a' viszonyok' csudás változásai, a' történet' több fő személyeinek képzelet-dús elme szárnyalásai pedig némelly olvasó előtt talán még a' regény' kellemével, is felérnek. A' szerző tökéletesen érti, mint kelljen egyes személyeket a' színpad' eleire állítani, 's lehetőleg fényesen megvilágítani, mi által az olvasó' figyelme hozzájok kötetetik, és utánnok a' legbonyolodottabb viszonyok között is eligazodik. Így mindjárt nagy Sándornak halála után Eumenes lép fel, a' nemes bajnok, a' nagy országnok, ki — ha macedoni születéssel dicsekedhetett volna — könnyen mint ország-alapító egy uralkodóház törzsökévé lehetett volna. Igaz ugyan, hogy nem tudjuk, mennyit kelljen a' hazáért, Sándor' családjáért tett nemes áldozataiból nem macedoni származata' rovasára írni (erről a' szerző sem kezeskedik), melly körülmény önző tervek' koholását nem javalhatta: azonban Eumenes' tetteiben annyi nagyság, józanság, és természetesség van, hogy szándékának nagyságát, 's nemességét is könnyen elhisszük.

Bukása az első, igazán szívreható szomorú jelenet nagy Sándor' szétszakadozott országa' történetében. „Szerencsétlensége volt — így szöli a' 309-ik lapon róla a' szerző — hogy mindég csak a' királyságért kívánt küzdeni, a' maga személyéért pedig soha sem akart, nem akarhatott szerezni.“ Utánna Demeter a' győztes Antigonus' fíja lép fel a' színhelyre, ki, bár milly állhatatlan, 's változó eszü volt is, bár milly terv nélkül, 's csak a' körülmények' kívánnai után folytatta is pályáját, nagy mértékben bámulásra gerjeszt az által, hogy mindenütt, hová viszonyi hajították, végetlen gazdag kútfőket tudott saját lelkéből, és személyességéből meríteni, 's merész nagyszerű gondolatokat 's terveket pazarolva teremteni, melyek okosabb vezetés alatt több mint egy ország' boldogságát megalapíthatták volna. E' két férjfi' alakján nyilván legnagyobb

szerелеmmel mulat a' szerző, és eleven, de nem hazug ecsettel festi azokat: azonban Ptolomaeus, a' mértékes, az életokos férfji, ki eleitől fogva nem engedi magát képzeleti képek által vakítatni, a' szilárd, harcshoz úgy mint országláshoz értő Seleukus, a' hasznát alattomban kileső Lysimachus, a' lovagi Pyrrhus, 's más több hatalmasok előtte és utánna több mint pusztá nevek, 's alakok történeti drámájában, 's mennyire az eszközök engedik, életet önt beléjük.

A' cselekvények', 's characterek' vizsgálásánál, melyeket a' történetíró sajátképen nem magyarázhat ki, legfellyebb valamely népnél vagy időszakaszban uralkodó vezérelvekre vihet vissza, legkülönösebb gonddal fejtegeti a' szerző a' törvényeket, melyek a' dolgok' hatalmas helyhezetében hozattak, 's felül állván a' személyességeken a' történetíró önnálló fürkészésének legszebb tárgyai. Fő gondolat, melyet a' szerző mindég szeme előtt tart miként mindég inkább lehetetlenné válik egy közönséges macedoni birodalomnak, Európát és Ázsiát egybeölelőnek felállása, miként inkább és inkább kifejlik több országokra a' népek' sajátságaihoz képest a' szétszakadozás' szükségé, 's épen e' körülményben találja szerző a' Hellenismus' származását.

Öt ízben mindég nagyobb nagyobb világban tűn elő e' lehetetlenség. Először Perdikkas a' fő hatalomra igényt tartó igazgató az ellenséges Satrapák által elnyomatik, majd a' királyi család' barátjai 's védjei Polysperchon és Eumenes, ellenségeiktől Kassandertől 's Antigonustól meggyőzötnek, 's a' királyi ház ön vétkei 's idegenekei által elenyézik, azután Antigonus' terve — mi szerént maga nevére merészség és szerencse által akart újabb Sándor-birodalmat alapítani — az ip-sosi csata által füstbe megyen; Demeter' álmai pedig mint más-ik Sándor macedoniából, 's görögországból Ázsia felett uralkodni — csak álmok maradnak; végre az öreg Seleukus' szándéka Ázsiában szerzett hatalmát, 's uraságát ifjusága' hazájába macedoniába átültetni, Keraunus Ptolomaeus' orgyilkossága által semmivé lesz. Ez eszmének, melyet nagy Sándor költött fel, mindég erőtlenebb nyilatkozásait, 's a' mindég erősebb világban feltűnő szükségét a' macedoni országokhoz csatlakozni, 's velők bensőbb viszonyba lépni, mely szükségét már maga Sándor is utódainál előbbre nézven elismert, noha kétséges, miképen szándékozott magát hozzá alkalmazni, kimutatni, 's törvényszerű haladásában nyomonozni, feladata a' szerzőnek, mit olly szerencsésen meg is oldott, hogy hozzá valamit tenni alig lehetne.

Csak a' kár, hogy mint maga a' szerző is az 561-ik lapon megjegyzi a' képnek más oldala hibáztván — a' dolgok' akkori helyzetét tökéletesen szemlélni nem lehet. Droysen úr csak a' katonai vállalatokat, 's az uralkodók', 's népek' sorsa'

hirtelen változásait adja elő e' kötetben, mint ezt legtöbb történetírók teszik, annak előadását pedig, mennyiben hatottak Ptolomaeus Soter, Seleukus, Lysimachus országaikra, csak későbbre tartja fel, holott ennek előleges tárgyalása nélkül a' hadi történetekről csak tökéletlen fogalmunk lehet. Sőt kétkedni van okunk vallyon ezen vizsgálatok megfelelőnek-e a' várakozásnak, melyet maga a' munka' címje felébreztett, 's több helyeken világosabban kifejtett, mint a' 6-ik lapon ezt mondja: „Sándor' országának el kellett bomlani, épen annak mit ő egybefoglaló kapocs gyanánt tekintett 's ápoltt kellett szükségképen eldaraboltatni. A' kiélt, 'sperzsa kényuraság alatt kihalt keleti népsajátságok nyugoti szellem által felelevenítvén mindenik néphen felébredett saját természeti, történeti, országlási és vallásos sajátságai' életre hozásának vágya, mindenik nép más meg más anyagokat hozott e' vegyülethez, 's nihelyt a' nyugotról került elemekkel elegyedés megkezdődött, természetesen annyi változatai fejtettek ki a' Hellenismusnak, a' milly különfélék a' nép sajátságok valának. E' munkálat az alatt míg a' királyi vezérek országért küzdöttek, a' népek között folyton folyt, 's mindég nehezebbé tette a' pályabér' kivívását. Vegyük fel már most rendre az országokat, melyeket a' szerző a' Hellenismus' meg annyi változatainak tekint. Egyiptomról felesleg bizonyos az, miként a' néptömeg Perzsák, Görögök, Romaiak alatt pap-urasági szerkezetéhez, élete módjához annyira hív maradt, hogy tekintőleg az egészet, ezen Egyiptom 's Pharao idejebeliék között kevés különbség van, 's az idegenek' urasága Egyiptomban inkább csak folytonos katonai hódítás' bélyegét viseli, mely a' belső dolgokba csak annyiban avatkozott, mennyiben az uralkodók' közvetlen haszna kívánta. Syriában is nem sokkal volt különben, kivéven hogy itt az ország' belseje is, nem csak a' tengerpart mint Egyiptomban, a' Seleucidák által itt ott alapított görög gyarmatokkal inkább meg volt tarkázva. E' városok' népessége mint különösen Anthiochiáról tudjuk, vagy valódi görög származatú volt, vagy legalább görög szokásokkal 's erkölcsökkel bírt, 's bizonyos köztársasági intézvények, mint tanács, népgyűlés, mindennemű testületek által igyekezett a' görögországi szabad városokat utánozni. De a' falusi nép siriai maradt, még Chrysostomus János' idejében is Antiochia' vidékén nem görögül, hanem siriai nyelven beszéltek. Innen a' két polgárisodás' egybeolvadásának csekély nyomai vannak, nevezetesen az antiochiai isteni tisztelőben a' siriainak kevés része van. Annnyival kevesebb figyelemre méltót mondhatni a' belső ázsiai népek' egybeolvadásáról; a' görög míveltség 's nyelvisméret, mely a' párthus királyok' sőt az indus-scytha fejedelmek' pénzén is szembetűnő — az első görög szüdarabokat is jászattak legalább helyel közel — alig terjedett a' királyi udva-

ron túl a' nemzetre. Babiloniában fenmaradt a' Chaldaeusok' oskolája, hol pedig perzsák laktak, a' mágusok' vallása. Nem ereszkedvén azon nehéz kérdésbe, mint állott a' műveltség és vallás azon időben Ázsia' belsejében, annyit bizonyosan állíthatunk, mi szerint a' görög élet csak sziget' módjára egyes pontokon, mint Seleucia Eufrates mellett, mely még Plinius' idejében is macedoni szerkezetű volt, mutatkozott. Egész népek teljes elgörögösödésére csak Kis-Ázsia' népei példák, jelesül Karusok, Lydusok, Misiaiak, Phrygek, kik Sándor' idejében még barbarok, két század alatt annyira elgörögösödtek, hogy Cicero szükségesnek találja (pro Flacco 27) a' romai bírákat figyelmeztetni, miként ők nem törzsökös görögök legyenek. Úgy látszik, miként e' Kis-Ázsia volt a' romlott görög nyelvnek — melyet *Ἑλληνισμός*-nak neveztek — első hazája, mint ezt több grammaticusok' írásiból gyanítani lehet, jöllehet csak Alexandriában és Antiochiában művelődött ki állandó táj-szóllássá, hol azonban nem a' Hellenek, hanem a' felületesen görögösödött barbárok éltek vele. Hogy ezen táj-szóllás kapott be a' Zsidókhoz is, kik e' két városokban nagy számmal laktak, könnyen kimagyarázható a' körülményekből. E' szerint a' macedoni uralkodók főképen a' Diadochok alatt nem tapasztaljuk a' görögöknek 's ázsiaiaknak egybeolvadásukat, csak azt látjuk, miként a' görög műveltség győztes fegyverek' kíséretében több szétszórt pontokon megtelepszik, 's ekép' a' törzsök népességen kívül még egy másik támad, mely kelet és Görögország között mint egy öszveköti kapocsá lessz, 's mint ilyen mindég nagyobb fontosságot nyer. Egyébiránt mind a' két neme a' műveltségnek mind a' görög, mind az egyiptomi 's napkeleti sokkal tömöttebb alkatu minthogy egyik a' másikon könnyedén keresztül hathatott volna, 's a' képzelődés, és saját gondolkozásmód más irányt vehetett volna; legalább a' görög részről nem sokat mutathatunk, pedig nem csak Athent, hanem a' Ptolomaeusok' és Seleucidák' udvarait is vizsgálat alá vévén, miben a' görög keletiesedett volna, kivévén talán né-melly keleti istenségeknek görög alakban elismerését 's a' di-va't- és fényűzés' egyes czikkeit. Mert a' királyságot sem tekinthetni úgy, mint keleti intézvények' görögökre alkalmazá-sát, minthogy a' görög köztársaságokra tekintőleg egy mace-doni király sem nevezte magát *Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων*, hanem csak Hegemon vagy Strateg névvel, a' keleten elszórt Helle-nek is megtartották a' szabad alkotmányos intézvényeket, 's nem is a' perzsa királyok' utánzásáért, hanem nagy Sándor' utódjainak tartatni vágyván vettek fel előbb Antigonus majd a' többi Diadochok királyi czimet.

E' futólag tett czélzások után hisszük, hogy a' szerző szo-rosbabban meghatározandja, mit kíván értetni a' Görögország' 's kelet' egybeolvadásán, vagy a' Hellenismuson. Jelen kötet

inkább csak az uralkodók' 's vezérek' történetírásával foglalkozván, keveset árthat az említettük képzet' tétovázó értelme, kivévn, hogy némelly vállalatok, hadi készülétek, 's háborúk homályosabb világban borognak nem lévén felvilágosítva az illető tartományok' népességi, igazgatási, 's népeleti állapotja. Annyival tisztábban áll a' szerző' 's az olvasó szeme előtt, minden mi görög földön történik; kitűnőleg világosan adatnak elő Athene' viszonyai, 's alkotmányának külső történetével egybefüggése. Dicsérettel említendő még, miként a' szerző nem engedé magát megkapatni többűj történetírók' indulatos szenvedélyétől, mi szerént a' Kassander' idejebeli Athenieket erővel nagy és nemes embereknek akarják tenni Athene' legdicsőbb korszaka' nyilvános gyalázatával.

Ki a' szerző által használt kútfők' mivoltát ismeri, csudálkozni foghat, mint lehetett olly csonka és különmemű tudósításokból olly jól összefüggő, 's egy szellemű történetet írni. Bizonyosan nem teheti vala ezt a' szerző, ha adatot adatra halmoz. Ő legbizonyosabb kútfőkből határozott fogalmat szerkez magának a' nagy Sándor' halála utáni dolgokról, e' vezér-fonalat erősen tartván kezében bízott léptekkel halad a' különféle kútfők mellett, ez által egy bizonyos sinórmértéket nyer, mellyhez a' történet' folyamában minden egyes adatokat mér, 's munkája nem csupán száraz kronika, hanem pragmatica történetírás lessz. Előadása' folyamában gyakran hivatkozik a' kútfők' állapotjára, nem hallgatja el a' nagyobb hézagokat sem, mint a' 311-ik esztendei béke utánit, 's a' még érzékenyebbet az ipsosi csata után 299—297, de az előbbeni 's utáni hiteles adatokkal bizonyított állapotokból e' hiányokat ügyes és könynyű kézzel tudja kipótolni, elannyira, hogy az olvasó a' criticus helyeken könnyen által esik, 's a' történet' folyamát felvont figyelemmel várja.

A' felirásokat, 's pénzeket is, mellyek a' történet dolgoknak még közvetlenebb bizonyosági mint a' szerzők, illőleg méltatva használta. A' numismatica' mezején is figyelmet érdemlő gyanításokkal lép fel.

Ámbár kivonatát adni e' könyvnek, mellynek becse főképen a' részletes előadásokban áll, bíráló czélul nem tűzte ki, mindazonáltal azok' kedvéért, kik legalább az elrendelést vágnak tudni, tartalmát röviden közli. Az előbeszédben szabadon ugyan, de illőleg méltatva mások' érdemeit fejtegeti a' szerző, e' munkának viszonyát Mannert' becces könyvéhez 's más újabbakhoz. A' bevezetésben megmutatni törekszik a' Diadochok' idejének fontosságát. — Egyébbiránt négy könyvre osztja munkáját, ezekből az *első* négy szakaszban leírja a' nagy Sándor' halálától Antipater' haláláig időt 323—319; *második* megyen Eumenes bukásáig 315.; *harmadik* Antigonus' vesztéig 301.; *negyedik* Antigonus' Gonnatas uralkodása' kezdetéig 278.

A' függelékek között az első tárgyalja a' Diadochok' történetének kútfőit (főleg azokat, melyekből Diodor és Plutarch merítettek), második némely chronographusok' számlálását (főleg mint lehet a' királyok' canonját Eusebiussal megegyeztetni), harmadik nagy Sándor' végrendeletét, (melly a' két elbeszélések szerint, melyeket szerző helyesen megkülönböztet, mesének 's apocryphusnak látszik, negyedik nagy Sándornak (megmutathatólag hamis) megétetését, ötödik Rhodus városa' fekvését (Lapie' földképe után), hatodik némely adatokat foglal magában a' középkorból (mellyek között — nem tekintve ez úttal költészeti becsokeket, némely megjegyzésre méltó tudósítások vannak a' Sándor' gyarmatairól).

Egy célirányosan készült időszámlálási tábla, 16 leszármazási táblák, a' nevezetesebb királyokat 's vezéreket mutatók, némely pótlékok, 's egy tartalom, mely a' nagy Sándor' történeteinek névjegyzését is magában foglalja, 's olly mellék személyeket is befoglal — kikeről e' munkában emlékezet nem lehetett — zárják be e' jeles könyvet, 's útba igazítanak ezen szövevényes vidékein a' világtörténetnek.

Götting. gelehrte Anzeigen (58—59. St. 1837.) után

B. T.

Lehrbuch der griechischen Staatsalterthümer aus dem Standpunkte der Geschichte entworfen von Dr. Karl Friedrich HERMANN, ord. Prof. der Philolog. an der Universität zu Marburg. 2-te mehrfach veränderte und vermehrte Auflage. Heidelberg.

Mohr. 1836. 29 1/2 iv 8-adr. Ára 3 for. e. p.

A' szerző' czélja, mint maga mondja, kettős; először, academiai előadatok' számára tanítókönyvet írni; másodsor, a' philologiai publicum' használatára összeállítani azt, mi, mint a' legközelebbi évtizedek' vizsgálatinak következménye, a' mondott olvasókat közelebből érdekelheti. Lélekismeretünket követve e' könyvet, maga körében, legtökeletesebbnék 's öntanításra legalkalmasabbnak elismerjük, mit előttünk az olvasó publicum is már tett, minekutánna az első kiadás' példányai kevés év alatt (1831—36) elfogyván, új kiadás lett szükségessé; azonban úgy látszik, mintha a' jeles munka azon követeléseknek, melyeket academiai leczkékre készült könyvek iránt tehetni, kevesebb felelne meg. A' szerző kisebb kört választott magának, 's csak javallhatjuk, ha azt mondja, hogy a' státus' és jogrégiségek nem csak magokban, mit sarkai a' közéletnek, olly nyomosak, hogy külön előadást kívánnak, hanem hogy

kútfejeikre nézve, minden más régiségek felett terjedelmesebb és tökéletesebb kidolgozást engednek. De midőn magát így egy felül korlátozza, annyit és annyifélet, mi ezelőtt historiai leczkékben vizsgáltatott, felveszen, hogy a' könyv, mint maga mondja, történeti előadásoknak is szolgálhat alapul.

Tartalma az első részben: némenly tekintetek a' görög státúselet' viszonyaira előhistoriai időben, mennyiben nyomdokát a' historiaiban is láthatók. Itt a' szerző a' görög előidő' bélyegéről szől, 's nevezetesen annak néposztályai' (kastenartig) intézeteiről; a' nép' törzsökeiről 's ágairól; végre a' különböző státúsek közötti jogviszonyokról, hol kivált az Amphictyonok' egyesülete rajzoltatik le a' legkésőbbi időkg. A' második rész leginkább a' Heraclidák' hódításaival foglalkozik, 's azon változásokkal, mellyek következményekül történtek; Doris, Creta és Lacedaemon intézkedéseivel; Lacedaemon' és hegemoniája' történeteivel, viszonyaival, a' romai meghódításig. A' harmadik részben előadatnak a' különböző kormányalkatok, a' hős-idei királyságtól kezdve a' zabolátlan népuraság' kicsapongásáig, és a' macedoniai túlerő általi meghódításáig. A' negyedik rész a' gyarmatokat vizsgálja 's a' gyarmati jogviszonyokat; az ötödik, hatodik és hetedik Athene' bel történeteit, alkotmányát a' Romaiak' uralkodásáig; a' nyolczadik végre azon szövetséges státúseket, mellyek a' görög történetekben némi fontossággal bírnak.

Mit a' szerző státúsrégiségek' nevezete alatt ért, az csupán csak formája és csontváza a' polgári együttlétnek, melly a' státúseletét és lényegét, görögök' értelmében, be nem töltvén, csak eszköz bizonyos czélokra, melly czélokat azonban a' szerző sehol nem érint. Az első kiadás' 51. §. szerint, a' státús azon személyekből áll, mellyek tanácskozásban és határozásban bár miképen részt vesznek; holott nem tagadhatni, hogy vannak tagjai a' státusnak, mellyeket ámbár a' mondott tisztekben nem részesülnek', személyek és joggal bírók' sorából ki nem törölhetni. Mert midőn mondatik, hogy a' státús maga magának czél, ez annyit tenne, hogy bizonyos osztály' igazgatása 's önfentartása maga magának czél. Már pedig, görögök' értelmében, fentartás és igazgatás nem czél, hanem eszköz, eszköze a' státústagok' lehető legnagyobb boldogságának. Aristotelesnek a' státús' lényege a' *κοινωνια βίου*, czélja pedig, *τελος*, ez, *ευ ζην, καλως ζην*, avagy: *ζωη τελευτα και αυταρκης*. Polit. I., 1, 8; III., 4, 3; 5, 14. A' státús' erkölcsi része régieknél olly fontos, hogy nem csak írásaikban fő feladata a' politícának: *το ποιους τινας και αγαθους τους πολιτας ποιησαι και πρακτικους των καλων* (Arist. Eth. I., 10.) nem csak írásban mondom, hanem életben is olly annyira, hogy görög státúsrégiségek' igaz és élénk rajzolatai e' nélkül

el nem lehetnek. — Megjegyzésre méltó, hogy a' feljebbi értelembetározás e' második kiadásból kimaradt; minthogy azonban a' többi azt felteszi, nem tartottuk feleslegesnek arra emlékeztetni, 's némelly észrevételekkel felelni.

Az 53. §. olvassuk, miképen Görögországban leggyakrabban az által eredtek alkotmányváltozások, hogy a' törvényhozási és igazgató hatalom, a' bírói hatalom' elnyerésére szüntelenül egymással küzdöttek; továbbá hogy a' bírói hatalom tulajdonképen a' felség' (Souverainitát) széke és létszere. Mi az elsőt illeti, nem annyira hatalmak' küzdéséről szólhatunk, mint azokéről, kik bennök osztoznak. Azután, például szoros oligarchiában, csak az oligarchák és a' többi néptömeg között lehet küzdés. Valahol pedig a' státushatalmak külön osztályok' sajátjai; ha például, a' törvényhozás az egész népé, az igazgatás pedig gazdagoké vagy nemeseké; ott a' nép hatáskörét tágitani 's az igazgatást korlátozni fogja a' nélkül, hogy a' bírói hatalom volna közvetlen célja. Másodszor: a' bírói hatalom nem széke és létszere a' felségnek, mit a' szerző abból akar következtetni, hogy régenten írott törvényt nélkülöző időkben, a' bíróban testesült az igazság és törvény. Mert a' bíró' tiszte, sértéseket kiegyengetni, nem pedig mozgatólag és izgatólag hatni a' státuscél' elérésére. De még akkor sem felség, midőn vagy az igazgatás' embereit vonhatja felelet alá; vagy — mint Athenében a' *γραφη παρανομων* által — a' törvényhozás' határozatit megsemmisítheti; mert ekkor szintén csak tagadó sarka, még az állító, következőleg sokkal becsebb, tanakodó és határozó gyűlésekben helyezik. Aristoteles szerint (Polit. IV., 11, 1.) a' *βουλευομενον* a' *κυριον*, mert kezében van a' *πολεμον και ειρηνης, σιμμαχιας και διαλυσεως*, és mi itt a' fő dolog, a' *νομων'* hatalma.

Az 54. §. mondatik, hogy Görögország' legrégebb idejében az igazgató hatalomé volt legyen a' felség, mi által kétség kívül csak az értetik, hogy a' tanakodó és bírói hatalom akkor az igazgatás' fő tisztjeiben, a' királyokban, egybevegült. Már pedig a' szerző maga mondja, miképen a' királyok nemesek' tanácsával éltek részint jog, részint pedig hatalmas szokások' következtében, 's e' szerint a' királyok sehol sem voltak *μονογλωμονες* (Dionys. A. R. II., 2.); minél fogva a' királyi hatalom' *ανυπερθυνον*-át csak abban kereshetni, hogy nem voltak bizonyos és meghatározott formák és szabályok, melyek szerint azokat kérdőre vonni lehete, 's az aristocratiai elv' első kifejlődése abban állott, hogy erre nézve bizonyos rend határoztatott meg.

Továbbá a' szerző szerint (59. §.) oligarchiába ment által az aristocratia, valahányszor törvényre és törvényes szokásra nem ügyelve, csak önérdékét mozdította elő; mert ilyenkor a' nép is kezdett érdekeire ügyelni. E' nézet talán

csak félig igaz. Mert a' dolog' természetében van, hogy az aristocratia, azaz a' nemesek' urasága magát túl elje minden illetén elfajulás nélkül is, A' nép' tömege sok jót és érdemest rejtez — kik az alkotmánynyal meg nem férhető követeléseket téven megbuktatják az aristocrátiát, annál előbb és bizonyosban, minél inkább ragaszkodik a' régi törvényhez és szokáshoz. Az oligarchiai elem itt nem a' törvénytelenység, sőt inkább a' törvény' oktalan fentartása, megváltozott viszonyok' dacára, mivel néha közjóra 's nevezetesen anyagi közjólétrei ügyelés is megférhet — és az igazságtalanság csak abban van, hogy tisztelet és kormányban részvét nem minden érdemesnek áll nyitva.

A' 66. §. az ostracismust úgy tekinti, mint a' korlátlan democratia' sajátját. Ez nem így van. Athenében az ostracismus olly időkben hozatott be, melyekre még jól illik a' πολιτεια, sőt az αριστοκρατια nevezet is (Plut. Aristid. c. 2). Azután Aristoteles szerint (Polit. III., 8, 4.) az ostracismus nem csak népuraságban szükséges, hanem oligarchiában és tyrannisban is, mi a' szerző által felhozott helyből (V., 7, 7 és 8) is kiviláglik. Itt azonban αποδημητικη παραστασις alatt nem annyira szoros értelemben vett számkivetést értünk, mint inkább megbízást, hivataladást, mellynél fogva a' megbízottnak külföldön kellett lennie. Így küldetett Cimon a' perzsák ellen hadakozni (Plut. Pericl. c. 10.), 's a' t. Veszedelmes egyenetlenségek' orvoslására más módjai is voltak a' régieknek, de melyekről szerzőnk hallgat. Így nem voltak épen ritkák olly határozatok (Aristoteles. Pol. II., 4, 4), melyek által rendkívüli gazdagság 's nevezetesen földbirtok korlátoltatott.

Ezen kevés észrevétel tanújele, miképen a' szerző' véleményei élénk részvétet gerjesztettek bennem; 's ha ez alkalommal inkább eltérő nézeteket hoztam elő, mint hosszú dicseget' könnyen untató szavait, ezt csak azon igaz tiszteletnek tulajdoníthatni, mellyel a' szerző iránt nem lehet nem viseltetnem.

Jahrb. für wissenschaft. Kritik (Nov. 1836.) után

V. A.

K Ö N Y V T Á R T A N .

Catalogus Codicum manuscriptorum Bibliothecae Palatinae Vindobonensis. Pars I-a Codices philologici latini Digessit Stephanus ENDLICHER. Vindobonae 1836. apud F. Beck X. 402 S.
Ára 4 for. 45 kr. e. p.

Ezen szép kötetű darabbal kezdetik meg, mint az előbeszéd jelenti — a' bécsi csász. kir. udvari könyvtárban lévő kéziratok' tartalomkönyveinek közzétételük, e' régi óhajítás valószínűtlen gróf Dietrichstein fő felügyelő úr' szorgalmának — mi szerént a' könyvtárnak rábizott tudományos kincseit nem csak szaporítani, hanem azokat haszonvehetőkké is tenni igyekszik — köszönjük. Egy nevezetes része ugyan a' kézirat gyűjteménynek a' közönség' tudomására jutott Lambecius', Nessel', Kollar' és Denis' fáradozásai által. Hammer pedig „Fundgrube des Orients“ cím alatt, azon könyvtárban találkozó arab, perzsa és török kéziratokat ismertette meg, de az említett munkák' megjelenése óta a' könyvtár olly tetemes szerzeményeket tett, hogy azok a' császári könyvtár' kincseiről most már kielégítő tudományt nem adhatnak. A' feljebb kimondott óhajítás' teljesítésére indító okul szolgált még az intézet' szüksége is — mert a' meglévő tartalomkönyvek, vagy inkább előkészületek azokra — nem olly rendelkezésre álló, hogy a' kéziratok' foglalatjai' könnyű áttekintését lehetővé tették 's a' feltalálhatást könnyítették volna. Ezen okoktól indítva elhatározta a' felügyelő gróf, miután a' kéziratoknak újabb elrakása elrendeltetett, 's két évvel ezelőtt (herculeo labore, mint a' kiadó mondja) végrehajtatott volna — az előbbi könyvtárnokok' Gentilotto', Forlosia', Heyrenbach' és Schwandtner' 's a' mostani örök' Kopitar és Eichenfeld' előkészületeik után, a' kiadó által szerkezendő új tartalomkönyv' készítését megindítani. E' vállalatot olly dícséretesen kezdte meg a' kéz alatt lévő darabbal a' szerző, hogy méltán sajnálhatnók, ha folytatásában bár mi okból is gátoltnék.

Jelen darabban 432 kötet van befoglalva, melyek classicus szerzők', némelly egyházi atyák', 's középkori írók' kézírataiból állanak; a' körülírások rövidke ugyan, de kielégítő; a' kézirat' foglalatja, idejekora', lapok' száma, a' formatum' megismertetését kísérik a' kötetben foglalt munkák' címjei, előbb ugyan a' szokott, majd a' kéziratnak saját jegye szerént. Ismeretlen 's kiadatlan kéziratoknál a' kezdő 's zárszavak is közöltetnek, mint szinte a' másolók' zárírásai, ha azok a' leírók' neveit 's költét az írásnak befoglalják, p. o. sevillai Isidorus' Codexének a' IX-dik századból nevezetes zárírása, Nro 410. 289. lap.

Továbbá feljegyeztetnek korábbi birtokosi a' kéziratnak, az érte fizetett ár, ha azok a' kéziratban feljegyezve vannak, 's a' gyűjtemény, melyben a' csász. kir. könyvtárba kerültek előtt találkoztak, valamint a' kéziratok' sajtósági, tekintőleg a' toldalékokra, vagy az elrendelésben szembeötlőbb eltérések-re a' szokottól, p. o. költeményekben, 's levelekben; csonka kéziratoknál pontosan kijeleltetik, hol szakadnak meg. Az auctorok' kéziratai ezeknek rendszeres elrendelésök nélkül együvé helyheztetvék, olly módon, hogy a' vegyes kéziratoknak a' közöttök találkozó első munka után adatott hely. Literáriai utasításokban takarékos volt a' kiadó, leginkább egyházi atyák', 's a' középkoruk' ismeretlenebb kéziratai mellett alkalmazván azokat. Cicero' beszédei' kézírata mellett azon hasznos jegyzés van, hogy az hihetőleg egy florencziai Codexnek apographionja. Nagyon érdekes közlemények adatnak egyes kéziratokból, p. o. Pliniusnak Codex Historiae naturalissa úgy nevezett uncialis betűkkel írott kéziratából töredékek, melyeket a' szerző az általa különösen kiadott Ulpianus' töredékeivel együtt a' poitoui Hilárius' híres papir Codex' bekötésénél fedezett fel (Nro 233. l. 125), továbbá versus de proverbii vulgaribus (Nro 281. l. 173.) 's két tréfás költemények (Nro 285. l. 187. 188.), mint szintén kivonatok a' st. blasieni (l. 135.) és pegauai zárdák' halott-jegyzékeiből (l. 158.) Glossarium latinumból (l. 295). Nagyon tanulságos a' Historia miscellára a' 432. szám alatti (l. 308). Codex' körülményes leírása.

Ékességére szolgálnak e' kötetnek a' közlött három szép fac similék, melyek ábrázolják a' senatus consultumot de Bachanalibus, Livius' V-dik Decása' öt első könyveinek pompás Codexét, melyet a' csász. kir. könyvtár az ambrasi gyűjteménynek köszön, 's az Ulpianus' említettük töredékét, melynek a' 402-ik lapon a' szerző kijavított lenyomását közli. E' tartalomkönyv' használata' könnyebbségére Concordia Siglarum cím alatt hármas összehasonlításai vannak a' kéziratok' számjainak, mint ezek jelen tartalomkönyvben felvették a' régibb jegyekkel együtt, 's egy a b c szerénti lajstromuk az auctoroknak utalványokkal a' tartalomkönyvben megnevezett munkákra, 's azok' számaira.

WILKEN után (Jahrb. d. wiss. Kritik Nro 89. II. 1836).

B. T.

Les manuscrits françois de la bibliothèque du Roi, leur Histoire, et celle des textes allemands, anglois, hollandois, italiens, espagnols de la même collection par M. PAULIN. Paris 1. Format in Folio maximo. Paris 1836. chez Techener. XXXII. u. 394 S. 8.

Feltűnő jelenet, hogy e' könyv' megjelenéséig azon véghetetlen kincsekről, miket a' párisi könyvtár francia kézírata-
1841. II.

tokban bír, aránylag nagyon keveset tudtak. A' nagy párisi lajstrom — melybe a' könyvtárnak körülbelől százezerre menő kézírataiból csak tizenhatezer vagyon bejegyezve — csak azokat említi a' francziák közül, melyek történetesen deák kézirat mellett valának; a' becses „Notices et Extraits“ számra tekintve is, csekély figyelembe vétethetnek, minthogy csak 250 számokat tárgyalnak, ezek között francia kézirat nincsen több hatvanöttnél. Így történt, hogy — kivéven Van Praet' jeles vizsgálatait Louis de Bruges', Seigneur de la Gruthuise-ről 's kézíratairól, Barrois' Librairie protypographique des fils du Roi Jean-ját a' francziák semmit sem tettek francia kézírataik' megismertetésükre, midőn Molini és Marsand az olaszt, Santaren a' portugált komoly vizsgálatásaik' tárgyává tévék, és sok tudni méltót közlének.

E'képen a' francia könyvtárnokoknak mintegy becsületekben állott hasonlót tenni, 's Paris úr, a' köz könyvtárok' örjeinek egyike vevé fel a' kesztyűt, 's a' kéz alatt lévő könyvel ajándékozá meg a' közönséget. Maga is igen érzi, mi nagy munkába fogott, midőn ezt mondja: „il eut fallu, une congrégation des Bénédictins“, 's távulról sem követelvén magának ana' nagy emberek' esmereteit, éleslátásukat, tapintatukat, 's fíradhatlan szorgalmukat, csak ezen érdemet kívánja megnyerni „d'exprimer sur certains points, jusqu' alors obscurs, quelques aperçus judicieux, ou quelques notions claires - - - et de faire ici moins un Catalogue, qu' une histoire des manuscrits.“ Nem tagadhatni, miként a' tudós szerző e' szavaival lehető számtalan kérdések 's ellenvetések ellen, — melyeket minden oldalról várhat — akarja magát biztosítani. Azt mondja, hogy: „Budé, Chastelain Amiot, Sainte Marthe, de Thou, du Puy, Colbert, Bignon, egyes alapítványok' lajstromainak kidolgozásukkal megelégedtek, 's terjedelmesebb lajstromokat szükségeseeknek nem tartottak, 's ezért azokra maig is szükség nincsen „tovább“ kézírataink régi jegyeik — típusaik — alatt olly általános hírüek, a' járulékok a' franciaia különféle változások alatt olly számosak és sokfélék“ végre egy kéziratlajstromtól olly keveset kíván, hogy szerinte az nem más, mint nevet, tárgyat 's álláshelyet magában foglaló inventariom, — illy és hasonló szavakról a' *franciaia* tudóst majd félre-esmérjük, majd igen is megismerjük! Mire való ez a' feszes példázgatás, melyben híres emberek' hosszú névsora bennünket meg nem vak'that mert gondoltak-e ők valaha lajstromaik' *közzétételére*? Mire a' kéziratok' jólszerzett *képes* hírók hivatkozás, mintha nem lehetne módot találni arra, hogy tudományos rend köttessék össze a' régóta fennálló számok' megtartása' szükségével? — e' részben csak Endlichernek új munkájára emlékeztetjük. Mire való végre a' kézirat-lajstrom' fogalmának önkényes megszorítása — melynek a' mi

nézetünk szerint egészen másnak kell lenni, mint „indication de la place des volumes, la table générale des leurs matieres, le nom reconnu des leurs auteurs.“ Ez elég lehet a' könyvtárőrnek, de nem elég a' közönségnek; 's távol vagyunk, hogy megesmernők ezen nyilatkozás' igazságát: „Hors de là tout ou presque tout dans une bibliothèque, peut donner matière a des longues discussions, a de grandes incertitudes, tout peut devenir le sujet d'un livre utile ou d'une intéressante dissertation, mais jamais l'objet d'un véritable catalogue“, mert a' lajstromnak minden esetre többnek kell lenni, mint ennek, a' lajstromnak minden a' könyvtárban létező kisebb nagyobb könyveket 's töredékeket a'kép' kell külső 's belső sajátságaik szerint sorozni, hogy az idegen is elesmérje más könyvekkel 's hasonczímu' kéziratokkal ugyanazonosságukat, vagy azoktól különbözésüket.

Nem hagyhatjuk helyben a' könyvnek tervét, mely ezen darabban csak in folio maximo írott kéziratokat tárgyal, mert ezen felosztás tudományellenes és történetes. Ezen felosztás a' könyv' tartalmának átnézését szerfelett nehezíti, a' hasonneműeknek egybevetése és hasonlítását által sok időt hijában elveszteget. Azt sem látjuk által, miért adá a' szerző e' könyvnek a' leírt címet, midőn benne franczia kéziraton kívül más egyetlenegy sincsen.

Kitűnő hajlandósággal foglalkozik a' szerző a' középszázadok' költészeti szüleményivel. Sajnálni lehet, hogy heraldikai vizsgálódásaiban nagyon is terjedelmes 's a' mértéken túl majd az unalomig kicsapongó.

Hálás méltánylással esmérjük el a' szerző' igyekezetét és szorgalmát, és ha tervén lényeges változtatásokat teszen, 's heraldikai irányának korlátot vet, munkájának kedvező fogadtatást jósolhatunk.

Jahrbücher für wiss. Kritik (Nro 38, 39. 1838.) után

B. T.

BIBLIOGRAPHIA.

6. *THE POETICAL Works of Thomas MOORE* (Moore Tamás' poétai munkái maga által öszveszedve). Tíz darabban. Első darab, London. *Longman*, 1840. 8-vo. Ezen első darabban az „anacreoni odák“ és a „fiatalkori versek“ vannak. Ezeket a' szerző' autobiographiája előzi meg, egész Londonba érkezé- séig. Szerző vidám tollal írja le gyermekie éveit, fiatalkori örömeit, pajkosságát és poétai pályáját. Címképül a' szerző' gyönyörűen metszett feje áll Lawrence után. Moore' magas poétai érdemeit nálunk is minden esmeri, ki előtt az angol li- teratúra nem ismeretlen.

7. *TWO SUMMERS in Norway*. (Két nyár Norvégiában); az „Angler in Ireland“ szerzője által. 2 dar. 8-adr. London, *Saunders and Otley*. 1840. Ezen munka' fő feladata a' lazacz- halászat, mellet szerzője felette érdekesen ad, még azokra nézve is elő, kik e' halászatnak nem barátai. Azonban egyéb tárgyak is vannak abban érintve. Tájleírások, városok, né-pek, szokások, sőt political intézkedések 's ezeknek hatásmódja is, tárgyai adott alkalommal a' szerző' előadásinak. Vannak azonban tárgyak, melyeket szerző egészen elhanyagolt. Nor- végia' political alkotmány 's a' nép' jelene és szokásai szerző által koránt sem dicsértetnek annyira mint Laing úr által. Nem mintha ő nem csudálna sokat mi Norvégia' lakosinál sajátságos, hanem mivel az ő felette democraticus rendszerök' gyakorlati sikere, messziről sem olly kielégítő a' nemzet' értelmes részére nézve, mint azt a' nevezett scot író adja elő. A' közönséges ügyvivés' irányzata, 's a' végrehajtók' féltékenysége a' törvény- hozást nem csak elhalasztja és fenakasztja, hanem fel is forgatja.

8. *THE ENTOMOLOGICAL Cabinet etc.* (Bogarászati kabi- nét, vagy a' britt bogarak' természethistoriája). Első és 2-dik szám, képekkel. *GEORGE SAMUELLE*, A. L. S. az „Entomolo- gist' s Ususul Compendium“ írója által. London, George *Hen- derson*. 1840. — Jelen munka húsz számból álland, ára min- deniknek egy shilling 's ha beveződik tökéletes gyöngy leend. Szerző' vizsgálódási terjedelmesek 's felette pontosak voltak, 's lángkedve (enthusiasmusa) a' vizsgálódásban olly báját hord ma- gával, melly mindenben kedvet képes gerjesztetni az entomolo- gia eránt, ki a' munka' egy két számát megtekinti. A' képek nagy szabatosság 's világossággal rajzolva, és felette termé- szet után színelvék, még ott is hol az, a' legesudálatosbb ra-

gvogást 's szingazdagságot fejt ki; mert hol szórt el egyebütt a' természet szépségeket olly vesztegetve 's olly sokfélekép, ékesíté fel a' leglinomabb gépelyzetet 's fejté ki az általunk úgy nevezett ösztön' titoktelyes munkálatit, mint épen a' bogarak' országában? Illy és más szívható 's az itt leírtt és lefestett teremtményekkéhez tartozó igazságok' és körülmények' vizsgál-gatása által tanítatik némi magasbb fokán a' philosophia 's a' lélek a' legjobb értelemben felemeltetik, a' minden dolgok' terem-tőjének megfogására és imádására. Ezen munka kellemetes társ leend a' mezőkön 's jó oktató a' kandallónál.

9. *THE MODERN literature of France.* (Francziahon' jelenkori literatúrája); GEORGE W. M. REYNOLDS, a' Pickwick Abroad' 's a' t. szerzője által. 2 dar. 2-ik kiadás, London, G. Henderson. 1840. — Jelen munka az olvasót könnyen félrevezetheti, azon gondolatot ébreszthetvén benne fel, hogy itt a' jelenkori franczia literatúra' minden ágát feltalálándja. A' czími ennelfogva hibás, mivel kivéve De Tocqueville-t és Michel Chevalier-t, nincs a' poéták 's novellistákon kívül egy szerzőről sem emlékezés. Legnagyobb részét ezen két darabnak, fordítások foglalják el a' legjobb franczia novellák 's versezetekből. Szerző, mint előbeszédében mondja, Párisban laktában, a' nemzeti gárdánál szolgált 's módja volt így a' nap' legkitűnőbb szerzőivel megismerkedni. Minden esetre az angol criticusok, jelen munkát erősen ajánlják honfiainknak, mint melly a' franczia literatúráról érdekes és bő esmertetést nyújt.

10. *LIEDER UND BALLADEN* des Schotten Robert Burns. Übertragen von Heinr. Jul. HEINTZE. Mit dem Bildnisz und einem kurzen Lebensabrisz des Dichters, nebst erläuterte Anmerkungen, gr. 12. 13 Bogen. Braunschweig, Westermann, 1840. Ára 2 for. 15 kr. c. p. — Burns' az ayrshire-i bárd dala-it és balladáit egy évben hárman fordították Németországban, Gerhard, (Leipzig, Barth) Kauffmann (Stuttg. u. Tüb. Cotta) és Heintze. Noha ezen költemények — így szól egy angol criticus, — olly dialectusban írvák, melly a' költő' ihletéseit el-rejteni látszik, német írók előtt, 's megsemmíteni az idegen' kísérletét, hív fordítás' adásában; de mégis olly gondolatok vannak azokban, mellyek elég ragyogással sugárzanak, hogy a' föld' legtávolabb szögletébe érhesse-nek, 's ott igazi erejök 's melegségökben éreztesse-nek. Hihetőleg, így szól tovább, nem messze az idő, mellyben a' scot szántóvető' verseit jobban értik 's méltatják Némethonban, mint Goethe' nagy híré drá-máját Angliában, mellynek angol öltöztetésére pedig olly szá-mos próbák tétettek. Heintze' próbatételét szerencsésnek lehet mondani 's ha néha hiányzik is Burns' gazdag humora és pathosza, de máskor mind a' költői érzés' felfogásában, mind a' rimben, eredetijével szerencsésen versenyez. Mutatványul álljon itt Duncan Gray' fordítása.

„Duncan Gray kam her zu frein ,
 Ha, ha, die lust'ge Freit!
 Als zu Christnacht wir voll Wein,
 Ha, ha, die lust'ge Freit!
 Gretchen that gewaltig dick,
 Gab ihm manchen schnöden Blick;
 Duncan fuhr erschreckt zurück,
 Ha, ha, die lust'ge Freit'

Duncan bat und Duncan fleht',
 Ha, ha, die lust'ge Freit!
 Sie blieb taub wie Ailsa-Craig,
 Ha, ha, die lust'ge Freit!
 Duncan scuftz in Liebesnoth
 Weinte sich die Augen roth.
 Sprach von Strick und Wassertod,
 Ha, ha, die lust'ge Freit!

Zeit und Glück sind Ebb' und Fluth,
 Ha, ha, die lust'ge Freit!
 Versmähte Lieb' gar wehe thut,
 Ha, ha, die lust'ge Freit!
 Soll ich, sprach er, wie ein Fant
 Sterben, weil sie hirnverbrannt?
 Geh sie doch — ins Pfefferland!
 Ha, ha, die lust'ge Freit!

Wie 's nun kam, genug 's hat Grund,
 Ha, ha, die lust'ge Freit!
 Sie ward krank — als er gesund,
 Ha, ha, die lust'ge Freit!
 Ihren Busen Etwas drückt,
 Bis ein Seufzer sie erquickt,
 Und was aus dem Aug' ihr blickt!
 Ha, ha, die lust'ge Freit!

Duncan hatt' ein weiches Herz,
 Ha, ha, die lust'ge Freit!
 Und mit Gretchen war's kein Scherz,
 Ha, ha, die lust'ge Freit!
 Duncan konnt' ihr Tod nicht sein,
 Und der Zorn wiegt' Mitleid ein;
 Nun sind froh sie in Verein,
 Ha, ha, die lust'ge Freit!“

11. *ESSAI d'une philosophie sans système* etc. (Philosophia rendszer nélkül, vagy philosophiai következtetések, közönséges és nem vitatott letdolgok szerént) Probatétel idősb Rogniat által. — Paris, *Hachette*, 1839 2 dar. 8-adr. Ára 15 fr. — Rendszernélküli philosophián Rogniat úr olly philosophiát ért, mely nem alapul általános elveken, vagy valamely elvont theorián, hanem egyedül letdolgokon, 's fokonyként fejlik ki, az emberi értelem' rényei, 's azok' eredményeinek megfigyelése által. Az ember' természetét ő csak a' külvilágali viszonyaiból eredő nyilatkozványokból igyekszik kimagyarázni. A' philosophiai empirismus' egy neme ez, mely bár mit mondjon a' szerző, csakugyan mégis rendszert képez, csupán hogy előlegesen nem határozza meg a' korlátokat, nem egyeztetí össze a' részeket 's egészen a' tapasztalásra támaszkodik, mellytől követeli a' további kifejléseket. Kétségkívül ez a' módszer kevésbbé általános 's nem látszik a' hibának alávetve úgy mint az, mely azon kezdi, hogy egy rendszert alakít, mely alá rendez illik nem illik minden letdolgot. A' figyelés és tapasztalás legelső mesterei az embernek mindenben; nem tehet ő azok nélkül semmit, 's minden theoria, mely nem állja ki a' próbát azok' olvasztó tégelyében, csak a' képzetet' álmai közzé számítandó. Valóban az ember csak a' tapasztalás által tud, 's figyelet nélkül el van veszve rá nézve a' tapasztalás. Azonban úgy látszik, hogy egy illy mód nem alkalmaztathatik veszély nélkül a' philosophiára. Már a' természeti tudományokban is gyakran megszorítja az a' nézeteket 's megakadályoztatja az előmenetelt, ha vele visszaélnék. Ha mindenben, mi az emberi értelmet illeti, csak a' tapasztalás az egyetlen eszköz, mely által annak tehetségeit, ezek' természetét és terjedelmét ismereni akarjuk, meg kell vallani, hogy így létalapja 's eredetére nézve alig fogunk valamit tudni. Ha a' letdolgok' országából ki nem lépünk, a' teremő elemhez fel nem emelkedhetünk 's ha láttatnak is némelly adatok következtetéseket nyújtani, az isten, az örökkévalóság 's halhatatlanságnak esmeretéhez juthatásra, csupán ezekre támaszkodni épen nem tanácsos. Szabad tért nyitna az az ellenkezőknek, kik ugyan azon adatokat, más nézetpontokból tekintve, könnyen megvívhatnának az eleikbegördített bizonyító okokkal. — Mind e' mellett is nem tagadjuk, hogy Rogniat úr' módszerének számos és tagadhatatlan hasznai vannak, 's csak azt akarók mondani, hogy bár mi rendszernek is a' világon, kizáró 's igen általános alkalmazása, a' philosophiát csak lealacsonyítaná köre' terjedelmét igen megszorítaná. Egyébiránt Rogniatúr, könnyen ki engedi magát kaptatni az általa kitűzött utból 's ezen tekintetben el lehet mondani, hogy philosophiájának nincs rendszere. Terjedelmes és független szelleme, nem enged magának korláto-

kat szabadni. Az értelem' munkálódásiróli előadása 's azokból húzott erkölcsi következtetései nagy érdekléssel bírnak. Ha a' philosophia' elemeit a' lettdolgokból merítvén, népszerűsíteni kívánja azon jeles eszméket 's jó elveket, mellyek őt lelkesítik, szándékának csak örvendeni kell, mert jobb igyekezeteket kebelben hordani már nem lehet.

12. NOUVEAU *manuel de géographie physique*. etc. (A' physikai földleírás' új kézikönyve, vagy bevezetés a' földtan' studiumába); J. J. N. HUOT által. — Paris, 1839. 8-adr. Ára 3 fr. — Ezen kis munka, a' cosmographia', meteorologia', és természethistoria' minden esmereteit magában foglalja, mellyek a' földtani tünemények' studiumát könnyíthetik 's mellyek öszvesége a' physikai földleírást teszi, vagy is leírását mind annak, mi a' földgolyó' külső héját illeti. Huot ur, ki az Encyclopedia méthodique-ba irtt dolgozásiróli 's azon leczkefolyamról esmeretes, mellyet Buffon' munkáinak folytatásában közczett, a' physikai földtanban foglalt mindennemű számos esmereteket, talentommal tudta rövid summába foglalni. Kézikönyve nagy érdeket nyujt 's minden részben megfelel a' physikai tudományok' jelen álláspontjának.

A. B. P.

POLGÁRISODÁS ÉS

L I T E R A T Ú R A,

MINT OK ÉS EREDMÉNY.

A' literatúra a' polgárisodás' próbaköve. Az egyikkel a' másiktól ítélni; fa és gyümölcs.

Hidjunk a' romlatlan ó kornak, ha mondja, hogy a' népek' főnökei erős férjfiak és hősök; törvényhozói ihletett emberek 's költészek valának.

Valóban, ha önmegtartások' eredménye elég volt, a' körül környezni őket, ki védhette 's megoltalmazhatá: sokkal bensőbb érzelmhez kellene szólni, hogy egymást szeretni 's védni bírattassanak. A' költészet ott megtevén tennivalóját; szózatára, vagy jobban, revelatióra, jóslataira szellem és szív felfelvilágosodának, a' család állapodott lón; ő a' kormány' typusa lett.

Igy jeleltetett meg kezdetben a' költész *látnok és ihletett* egyenlőn jellemző nevekkal. Valóban van-e fenségesebb ihlet, mint: feltárni az embernek sorsát 's határzatát! — A' szent tűz, mit ők meggyújtának, nem hamvad el soha. Milly kellemes őket követni, ha városról városra mennek, szent himnuszait énekelve, 's nézni a' hallgatásokra összetólt tömeget! A' mag elszóratott; meghozandja gyümölcseit. A' sokaság a' csudás után vágyódik, csudálatot 's megindulást lehell be minden pórusan: az emberszívből a' jövőnek ösztöne él, egy jobb élet' látmányául. Az egyszerű kebel a' legnagyobb mértékben költői idegzetű; a' gondolat nála érzeményekbe, a' kép szavakba fordítódik; azon körökben mozog szüntelen, hol a' földiségek' látása elenyészik; hol titokteljes ragyogások búvólik el a' szemet, hol a' lélek mintegy ég 's föld között lebegve találkozik.

Ime az összeszerkezett nemzet! kellékei körszűkek, élete egyhangú. Olly társaságban, hol a' romlottság csirában sem létezik, hol az ember mintegy földből születettnek, e' föld' gyermekének nézi magát, melly gyengéd anyaként táplálja őt; hol nagy készülétek nélkül él, mert hitvány vágyakat nem ismer, hol a' gondolat túl nem megy a' család' látkörén 's érzeményén: a' literatúra' — erkölcsi — ez édes viszsugárzata, — kell,

hogy szende legyen, mint a' gyermekiség, tiszta forrás' vizeként, egyszerű, mint szokásai, szóval: tiszta szűzként, ki-nek kecsét szentetlen leh sem törte meg.

De a' társaság nem állapotadás végett alakult; törvénye haladás, mint a' gravitatio, a' csillagzatoké. Minden átidomúl az egyetemben, az erkölcsi rend mint a' physical; de semmi sem vesz el, 's a' változás csak perczeni. Egyedként a' társaság mozog, legtöbbnyire haladás végett. Néha, és feltűnő összhangzattal, melly tán tulajdonkép' csak mód, biztosabban megérni a' czélt, letérni látszik a' követnie kellő útról. Végre a' lettdolgok felhalmozódnak, az eszmék érnek, a' látpontok megváltoznak, a' végzet beteljesül 's a' változás végbemegy. De azért minden nem nyereség 's haszon. A' termékenység' öléből jönnek elő a' vész' halálmagvai; a' rend és bizodalombontó anyagok felgyűlnek. A' felsőség' szeretete lép a' kötelességnek, a' góg az egyenlőség' édes érzeményeinek, a' keménység a' szívességnek helyébe; a' szenvedélyek kifejlenek, 's a' szív elzárkozik.

E' fontos korszakban a' természettörvény ki nem elégít többé, a' kényszerület lép elő, a' polgártörvényt egyesíteni hozzá, e' hideg eredményét önzővé lett polgárisodásnak. A' baj szűli a' gyógyszert; de a' szer meg nem gyógyítja a' bajt, csak eltukmálja (pallier). Végetlen köztér választá el e' két világot: mult és jelenkort; mélység nyílt közöttök.

A' társaság' eredetében a' törvény szívbe volt vésve, most ércbe metszetik. Az első, élő lap, áldozatokra lelkesíte: semmibe sem kerültek. A' másik, holt betűk, kötelez reájok: szenvedhetlenekké lőnek. Úgy lőn! — az erkölcsök csökkenetek, a' rend megzavarodott, a' kis szám a' nagy felett parancsnokol; a' vélt új jog az erőhez csatlakozott, az engedelmesség nem önkényes többé, a' parancs szigorú, a' bizalmatlanság és rettegés minden oldalról ébredsz.

Ez' új társaság' számára csakhamar új literatura keletkezik; miként a' drabant tartozik azon csillagzat' mozgalmait követni, melly gravitatiojába ragadja. Ne keressük többé a' természetiességet; kecsé lerombolva; erő és nagyság uralkodik helyén. A' fényűzés elűzi az egyszerűséget, mesterség követi a' természetet.

Csakhamar új ösztönök, új vágyak ébrednek; zabolátlan dicsvág' rosz savából jó elő a' társaságot elborító fekély. Elsőben a' lélek betegszik el; a' fene később a' szívet kapja meg; a' törvény nem látszik többé egyébnek az egyszerűségnek vetett lesnél, 's az ember igyekszik tőle megmenekedni. Különböztetünk, 's betű és értelem ellen okoskodunk. A' küzdések' kezdetöket veszik; fel kell tartani őket 's a' szónok megjelen.

A' szónok: a' nagy, a' magát jó és rosztban tőkélyesített (ha szabad mondani) társaság' embere. A' szónoké a' *forum*, a' meleg viták, a' political nyomozások, egyes érdekek, az ügyvédpad 's a' szónokszek. Benne nincs semmi jóslati, bíralma nem a' költészet; a' számára maradt tér nem kevésbbé szép. Szelleme magas, műveltsége nagy; becsületes, szó-ügyes férjfiúnak határoztatik; ez azt teszi, hogy erkölcsének olly szigoruaknak kell lenni, mint szavainak. Gyalázat és vész reá, ha a' becsület nem szabálya tetteinek, miként beszédeinek!

Az agg és civilisatioval jóllakott nemzettel járdaló literatúra, minél bűnök és szenvedélyek fényes nappal forronganak, hol a' siker mindent igazol, hol a' lángész annál ritkább, minél terjedtebb az oktatás; a' literatúrára szükségkép' azon színeknek kell nyomva lenni, miket a' társaság viszsugároz; echo az, visszaadó a' hangokat, ha megüttetik.

Ha minden arany súlyért adatik el, büntelenség mint diadal; ha lázas visio' játékszerül hisszük magunkat; ha körröskörül minden összeroskadni látszik, megkülönböztetése nélkül, minek megjelenni kellene; az átmenet' e' zajlásában, hol felfedezésekül megyünk ki, a' nélkül, hogy előrelátnók, hol kötünk ki; csudálhatni-e, ha a' művész, tollal vagy ecsettel, a' művész, e' szabadítókos teremtmény, a' jövőni kétkedéstől kaphatik meg? mindenhonnan e' nagy szót hallva viszhangzani: szerencse! felé fordul, a' helyett, hogy a' távol és bizonytalan dics után fusson? Kitagadtatva szép egeből, a' földre fordul' 's a' tömegként, ezt kérdi magától: létezendik-e holnap e' világ?

Röviden, valamint szűz és festői (ha e' kifejezésekkel élni szabad) társaság van, mondhatni, hogy azonkép' van szűz és festői literatúra is; mindkettő tőkélyes öszhangzatban; természetes gyermekekhez hasonló, kik ugyanazon bölcsőt hagyják el, ugyanazon forrásnál oltandók el szomjokat. Később, ha a' társaság emberkorú lesz, ha csínosságával igyekszik ragyogni, a' literatúra kényszerítve van nyomait követni, 's eredeti idomait, otrombákul, megvetni.

És ha végre a' társaság alapján ingadoz, ha a' nagy dolgok' kora megérkezett, ha az emberi szellem határokat nem ismerő röptét von, a' csudalétesítések' és kielégíthetlen kellek', az energia' és lankadtság', lelkesület' és hideg számítások', kétség' és hit' e' ragyogó korszakában, milyen lehet a' neki megfelelő literatúra? Forrongó, szenvedélyes, lázas, sőt eltépett, kicsapongó, egység mint rend nélkül, minden tulajdon, minden hiánnyal bíró; az erőt tulzásig vive, alacsony-ságig leszálló, csak természetesnek híve magát; úgy hogy vagy szertelen magas, vagy alacsony. Elemek' küzdése ez; ha megszünnendik, feltűn a' világ.

Ezen egyenetlenségek, hogy úgy mondjam: szökellések, erős, de azért nem nyugtalanító bájj bizonyos jelei. Előleges, csaknem mondhatnám: gondviseleti helyzet' pecséte az, mely eltűnő múlt 's alig nyiladozó jövő közé lép.

Azon tekén, melyet lakik, két út van tárva az emberek előtt: egyik földhöz szögzött, másik az egekig emeli. Ha az eszmény' világát egyszer elhagyá, a' positiv' világába lépendő, igen nehéz utára visszatérni; cretai tömkeleg ez, Ariadne' fonala nélkül. A' hideg analysis megölte a' csillogó synthesisist. Az ember nem elégszik meg mondani, mint egykor a' híres mérnök: „mit mutat ez?” Azt kérdi, mennyit hoz be. Megszűnt költész lenni, iparos lőn: itt a' szerencse. A' szerencse! halljátok 's bukjátok meg.

Annyi-e ez, hogy minden veszve lőn 's a' literatúra nagy veszélyben volna? Bizonyosan nem; 's némelly kitérés' daczára, a' haladás' útja meg nem szűnt még a' nagy emberiségtörvény lenni. Az istenség' műve ez; semmi sem gátolhatja fel teljesületét.

Van gyümölcs, mit az idő és tapasztalat érlel, gyümölcs, mit a' bölcse tartalékban tart, 's mely épen jó időben, a' civilisatiótól elbódult, 's egyszer'smind jólét után szomjazó embernek kínálkozik; ez édes gyümölcs — a' tudomány! Ez pótolja ki a' gyermekkor' szép álmait, az érett korhoz illő hideg realitással, a' mulatság' művészeit a' hasznos mesterségekkel, a' szív' világát a' felfedezésekével. 'S mivel nem adott e' két nagy fénynek egy időben keletkezni 's jótékonyan ragyogni földi világunkon: igyekezzünk élvezni a' bírt javakat, hasztalan sajnálkozások nélkül azok után, miket elveszítők; visszajöhetnek.

Történjék a' mi lehetend, a' mi kissé szeszélyes 's kósza literatúránkon. *) Erős okaim vannak új és igazságos sikereket jóslanom neki.

Elsőben ügyesek foglalkoznak vele; 's még legszerencsétlenebb napjainkban is több csudálatraméltó művet tapsolhatunk meg; végre, mivel nincs lehető halál egy nagy nemzetre, mely oly gyakran enyhíté szomját a' dics' fokán, 's mert a' literatúra csak a' képviselte nemzettel veszhet el. Töröljétek le Franciaországot Europa' térképéről 's a' sötétség' birodalma kezdetét veendi.

Végre és főleg, mert mindég az emberiség' haladása, e' változhatlan, öröklő, teremtő és megtartó hatalom felett öröködik, mit az, egészen pantheisticus, ó kor *sorsnak, rendnek, végzetnek* nevezett, az az vaknak és süketnek; 's mit az

*) Az író egyetemi szempontjából hona' literatúrájára tér át.

okosabb, felvilágosultabb új kor határtalan bölcsnek, 's megszűnés nélkül cselekvőnek ismere; 's mihez, igaz neve' hiányában, melly mindég rejtény marad, fő lény', egyetemi gondviselés', isten' neve alatt könyörg.

TALAIRAT báró után, a' France littéraire' 1838-dik octoberi füzetéből.

Kazinczy Gábor.

GRITIGAL SZEMLE.

ÚT- FÖLD ÉS NÉPLEIRÁS.

Lebensbilder aus beiden Hemisphaeren. Vierter bis sechster Theil. PFLANCZERLEBEN. NATHAN, *der Squatter-Regulator, oder der erste Amerikaner in Texas.* Vom Verfasser des Legitimen, der transatlantischen Reiseskizzen etc. Zürich, Schulthess, 1836. 1837. 71 iv, 8-adr. Ára 9 for. p. p.

Ezen szellemdús rajzolatok' szerzője még esmeretlen. Dicséretére el kell mondanunk, hogy a' tollából folyt művek között, ez előttünk fekvő legújabb, még érdekesbb, mint a' korábbiak (nagyon ritka eset a' sok regényírásban), és hogy ő, úgy Coopert, mint Waschingtón Irwinget, ha a' rajzolatok' érdemében felül nem múlja is, de igen a' színezet' gyengédségében, és melegségében. Ha nem csalatkozunk, ezen tengeretűli képek, nem fognak mint más tűnő napi jelenetek enyészni, hanem tiszteletteljes helyet a' maradandó becsű munkák közt nyerezni.

A' „termesztők' életében“ Louisianába tétetünk át, a' francia Creolok' víg gazdaságába, kik olly kiáltó ellentétben állnak az éjszaki státusok' angol lakosival, és kiknek még a' négerek is kiváló sajátlagos ostobaságot tulajdonítanak. Belépünk a' Creolok' házába, velök élünk, és velök mintegy megbárátkozunk, mi különösen szerző' ábrázolói tehetségének válik

dicsőségére. Valóban ritka tehetséggel bír közvetlen valóságú áltatást szerezni, és ellesni a' természet' kisded vonásait, mely-lyek a' képzelő erőt kényszerítik magát egészen a' rajzolt ál-
 lapotba tenni. Olly vonzalmasan, mint a' házi élet' víg kedve, és fesztelensége, rajzoltatnak előnkbe a' Creolok' nagyobb ven-
 dégségei, bálai, és játékai, hol az ó francz udvariság a' szép természetességgel legkellemesebben vegyülve tűnik fel. De e' mellett szerző épen nem hizeleg, hanem találólag emeli ki a' könyelmű vonást a' franczia lelkületben. Ezen képekben élet-
 tet, valóságot, és természetet lehel minden. Tudva mennék ezen franczia természetők halk enyészcsök' elibe. Szerző erre azt mondja: „Ők nem képesek a' zsurlódást kiállani a' szabad polgárokkal, (jól meg kell jegyezni éjszaki Amerikát értem) sőt tőlök, kik gyermek koruk óta szoktatvák magokon uralkodni, ereiket minden irányzatban használni tudni, mind inkább be-
 szigeteltetnek, szorítatnak, és végre elnyelettetnek. Nem pusztán csak a' mi európai, és az ő amerikai nevelésük' lényeges különségében szegül franczia gyarmataink' elmaradásának oka, halk meg- és beszorítása, hanem kulcs is a' nagy történetani talány' megfejtéséhez: mint sikerülhetett az angoloknak 70 év-
 vel ezelőtt, a' számos és hadértőbb francziáktól tiszszerte na-
 gyobb birtokaikat elragadni, és utódaiknak, az éjszakameri-
 kaiaknak minket francziákat kényszeríteni, hogy erkölcsaink-
 ról, szokásainkról, sőt gondolkozásmódunkról is lassanként lemondván, helyettök különös úton és módon az övéiket fo-
 gadjuk el, mellyek nem sok évtized múlva nemzetiségünk' bé-
 lyegvonásait egészen kioltandják.

A' néger sklávok szinte olly kellemesen rajzoltatnak, hogy nem jut eszünkbe, láttuk-e jobban előadva valahol ezen mos-
 toha állapotot. Szerző a' néger természetet, fajsajátságot, sa-
 játságában adja elő, és ezen jelenet' inkább víg, mint szomorú o[d]dala körül forgódik, melly azon oknál fogva történik, hogy bennünket nem baromi, hanem mívelt, jó kedvű természetők-
 hez viszen. Elvégre valahára itt lesheti meg gyönyörrel az em-
 ber a' négereket, 's nem ijesztetik örökös korbács pattogás, és nem rázatik iszony jelenetek által, miket mai regényiróink olly igen szeretnek. Egyébiránt szerző osztakozik azon félelem-
 ben, mikép az éjszaki státusok' déli tartományait St. Domin-
 goéval hasonló sors érendi. Mit a' négerkérdés felett mond, ala-
 pos, és történeti adatokon fekvő. Anglia, melly jelenleg rab-
 szolgákat hányja az éjszakamerikaiaknak szemére, feledé azt, hogy a' rabszolgákat először épen maga tola rájok: „Ők nem tartottak, és nem tarthattak tengeri hajókat, nekik csupán a' parti hajózás volt engedve; — a' tengeri és kereskedési hajó-
 zás ő angol királyi felsége' jobbágynak, a' három egyesült királyságban lakóknak vala feltartva, kik egyedül úzék az egyedárosságot olly czikkelyek' ki- és bevitelével, millyeket a'

kormány a' gyarmatokba hordani megengedett. Egyik ága lón csak hamar ezen szabados kereskedési czikkelynek, miután a' gyarmatok némi jólétre emelkedtek, az afrikai négerék' bevittele. Az első bevétel történt egy hollandi hajó által, (1620-ban), még pedig a' britt kormány' jóváhagyásával, mely azt azonnal magához ragadta, és azután csupán csak britt hajóknak engedte meg, szóval egyedárosságra emelte. Ezen kereskedési egyedárosság ellen a' gyarmatoknak általában semmi szavok nem volt 's nem lehetett, de igen sok ezen új ág, az afrikai négerék' behordása ellen. Nem feledék ők, mikép az afrikai szerecsenek' behordása, kik más árúczikkek szerént köz piacon mint thee, czukor, és fűszer bocsátatának kótyára, a' rabszolgaságot tartományukban gyökeresíteni, örökíteni fogná, az első rabszolga kereskedőhajók' megérkezése is közönséges zúgást ezért okozott. A' gyarmatok tehát tüstént eltökélék magokat, az emberkereskedés ellen az angol parlamentben óvást tenni; tettek is, esdekelve kérték a' kormányt, kimélné meg őket az afrikaiak' bevitelétől, 's az azzal járó rabszolgaságtól. Massacuset, Pennsylvania, Maryland elsők tevék, a' többiek követék példájokat. Hogy önöknek ezen óvástevés' komolyságáról és a' tevők' kétségbeeséssel ha' áros kitérésökről fogalmuk legyen, elegendő leszen Georgia' példáját felhozni. Ezen gyarmat legutolsó 's legifjabb vala angol uraság alatt alapult nagy telepek között. Származása a' XVIII-ik század' első felének utolsó évtizedére esik, tehát azon időszakban, midőn a' középkor' durvasága a' terjedő világosodás előtt már elenyészett, midőn a' kormányfiak emberibb elveknek kezdtek hódolni. A' derék Oglerthorpe vala alapítója, és első kormányzója. Alig vala a' gyarmat megalapítva, már a' britt rabszolga kereskedőhajók kikötőiben megjelentek, és, a' britt kormány' jóváhagyásával, a' vásárt megnyitották. Hijában tett óvást a' kormányzó, a' tanács — koronajog volt meghatározni a' bevételczikkeket; — a' britt tengeri hajózás' érdekében fekszik, mondák, olly kereskedéságot pártfogolni, mely annyi hajót foglalatoskodtat; a' gyarmatok' java csak alárendelt dolog vala. A' gyarmatosok, és a' kormányzó, és a' tanács kérelmeikkel elutasítottak. Az első nem boldogulás őket kérelmük' ismételésétől nem rettenté el; forróbban esengtek másod, harmad, negyed ízben, tízszer egymás után, mint a' gyarmat' kormányiratai mutatják, 's a' vég felelet fáradatlan óvásukra lón: a' kormányzó' letétele, a' tanács' pírónsággali eleresztése, 's a' rabszolgakereskedés erősebben mint valaha, folytatott. De kellett a' gyarmatbelieknek rabszolgákat vásárlani? kérdi d'Ermonvalle. Nem lehetett azokat mint a' thees ládákat Bostonban a' tengerbe hányni, felele Richards. És őn ha csak kissé ismeri is az emberi természetet, át fogja látni, mikép minden polgári társaságban vannak nyereségkívánók, kiknek csak ön-

hasznuk van szemeik előtt, nem ismét kötelességük is. Akadtak természetesen emberek, kik a' szerecseneket megvevék, mások pedig emberibb indulattól lelkesítve vásárlák, hogy azon szív-szaggató inségből, mellynek a' rabszolga hajókon, és vásárpiazcokon kitéve valának, kiragadják. De Georgia' szerencsétlen járása koránsem rettenté el a' többi gyarmatokat kérelmük' megújításától, kértek, esenkedtek annál inkább minél inkább hatalmazott a' gonosz. Az éjszaki tartományokban pedig valóbizony, mint tölök telt, akadályt is tettek a' rabszolgák' bevitelének és vásárlatának; de a' déli tartományokban, hol a' kevésbé szabadelmű alkotmány nagyobb hatalmat adott a' kormánytól beültetett kormányzóknak, a' rabszolgák kevés híján egyenest tolattak a' gyarmatosokra. A' gonosz közönségesse' lön, és olly mélyen érzetté, hogy épen ezen rabszolga-kereskedés egyike lön azon okoknak, mellyek végre a' támadást állíták elő. Van a' függetlenségi kinyilatkoztatás' eredeti rajzában, mellyet Jefferson, Adams, Liwingston, Sherman és Franklin előlegesen készítenek, és Jefferson írásba foglalja, egy cikkely, melly a' sok sérelmek között, mellyek a' gyarmatosokat fegyverfogásra, és az angol iga' lerázására határzák, azt is felhozza: „hogy az angol király egy idegen népet hazájából kiragadván, 's a' tengereken túl hurczolván, mint rabszolgákat az éjszakamerikai gyarmatokban eladja, és olly idegen néppel, idegen fajjal véres vásárt üt, 's mi több, nem pirúl, épen azon rabszolgákat, kik mint ollyanok, az ő pecsétje alatt adatnak el a' gyarmatosoknak, uraik, tulajdonosaik ellen lázadásra ingerelni.“ Mikor a' státusok kivívták magokat, már minden késő volt. A' congressusnak nincs hatalma egyes tartományok felett; a' déli tartományok, mellyek a' többséget teszik, a' rabszolgák' használatát igen megszokták, sőt vagyonuk' legnagyobb része rabszolgákban állott.

Ezen nagy természet- 's erkölcsrajzolatban levő sok epizodok közt különösen szembe tűnik egy, egy igazi amerikai elődit, egy romlott asztalost festő, ki a' népuraság' barátját játsza. Fenyőmag, rágdohány (Kautabak) és bűn, arcát olly fákó színnel voná be, minőt rendszerént kiégett szenvedélyek szoktak magok után hagyni. Kiégett szenvedélyek boldog isten! Az ifjú ember 23 éves, és 8 nappal ez előtt ezen kérdéssel jöve e' tartományba, van-e szükség ácsremek asztalosra; midőn igeneltetett, megmarada, és előmbe álla mikor a' mezőről visszajövék, egyik kezét bal nadrágzsebjében, másikkal egy darab rágdohányt tartván, mellyből harapdált, és az alatt tetőtől talpig kéjelmesen méregetett; fejében színehagyott hódkalap lábnyi magas bokrétával, rajta kopott fekete frakk, mellyben legalább négy holnapig hált egymás után, pantalon szinte olyan, mindenik lötyögván' fityegvén, lábán szennyes harisnya, elnyútt czipő; hóna alatt egy csomó czigarro és újságok, hi-

hetőleg testi, lelki tápláléka, — az egész ember iszonyatos érzéstelenség. Én őt a' törvényszék' kölönczei' egyikének tartám, kiket délkeleten vérszopóknak keresztelünk, de csalatkoztam, megértvén beszédéből, mely tudtomra adá: hogy ő nemes ember (gentleman), ki velem mint ács és asztalos, törvényes egyenlőség' fejében ideigi viszonyba akar lépni. Most tudám meg ki áll előttem, egy az úgy nevezett ágról szakadtak közül, egyik nevéndéke amaz új népurasági iskolának, ki, ha bennünket képes volna valami kibékeltetni a' rabszolgaság' átkaival, azt teljesen végrehajtani alkalmas volna. Sokat hallván éjszakon ezen emberek' foglalkozásáról, érdemesnek tartám ezen messze elterjedt mérges szömörceének egyik ágával közelebbi esmeretséget kötni — midőn sokba semmi esetre sem kerülhet. Kérdésemre, mit értene a' törvényes egyenlőség' alatt, kávéfekete evpermeteget fecskende fogatlan szájából, és érte — egy dollártól ötven kamatot napjában nagy asztaltartással és lakással, mint egy polgárhoz és nemes emberhez illik. — Wright úrra vágék, venné próbára, 's díját határozná meg első napi munkája után. Huszonnégy óra múlva azon terembe jöve, hol én Houward asszonnyal valék: hódkalapja, mint szokott, jobb fülén, bal keze nadrágzebében, 's magát olly állásba tévé, minőbe teszik magokat a' nyugoti Creolok, mikor baromcsordáik előttök elballagnak. Mi előtt szólna, újlag evet fecskende a' lepelre, mellyen Louise' hájos arca egészen elfanyarodott; akkor igazi pennsylvani módra laconice mondá: kételkedik, hogy mi sokáig együtt maradhassunk, ő gyanítja, én nem tudok nemes emberrel társalkodni, ő asztalos és ács, de polgár és nemes ember, a' ki azért, hogy bérért dolgozik, kevésbbé mond le a' finom velebánásról. És ez nem nemes emberes, mikép ő egy külföldivel ét két reggel, délben, estve, teremben terített asztalra tétesse. És a' ki őt így látja és látta, éjjel nappal kalapját fejében, mint az ő testamentomi királyoknak koronájok, azt kell és kelle hinnie, mikép ő egyike a' kiküldött felséges népbiztosoknak, hogy vagyonomat a' szántóföldi elvek szerint egy csomó ács, varga, és szabó közt felossza. — Éles gúny játszák körül barna evvel teljes szája' szélét, melly tudtul adja: várj csak, a' mi napunk is majd megjön. Louise türelmetlen lett, és szinte kifakadt, hogy tüstént el nem utasítám. De Louise, olyanok mint ő, ezrenként, százezrenként is vannak Éjszakamerikában, és nagy tengeri városiban. Newyork, Philadelphia, Baltimore ollyakkal van tele, mondhatni ollyak uralkodnak bennök. Ők rendelkeznek a' választások felett, az ő műszereik vannak a' gyűlésekben, congressusban. Nekik van saját hivataluk, elnökük, titoknokuk, kiküldöttjeik, tökéletes szervezetők, újságai, mellyek a' kedves népet készítik terveik' valóítására. Ezen tervek' igaz, csudások, de nem újak. Az, a' mit ők akar-

nak, a' régi római plebejusok' szántóföldi törvénye, csakhogy a' mostani, igazi népuri modorban készítve. Ők nem csak onnan akarnak elvenni, a' hol igen sok van, és oda tenni a' hol igen kevés van; hanem alaptételök szerint, ezen áldott egyenlőségi állapotot tartóssá is kell tenni, 's az értelem', esmeret' minden egyedáros helyeit eltörölni, elpusztítani. Egyetemek, akademiák költségességek miatt csak gazdagoktól járhatók, csak henye szemlélődések' melegágyai, aristocrata kizáró vélemények' aknái, túlnyomó értelem népuri elvvel általában összeférhetlen; középszerűség az ő jelszavuk, csak az által marad fel ezen drágalátos elv szeplőtlen tisztaságban. — Igen, így beszélnek, papolnak, tanítanak, ha nem akarjátok hinni, olvassatok meg egyet ötven ujságlapjaik közül: éj a' mi népuraságunk! Igen szép — papiroson, de kételkedem, hogy az ő nagy apostoluk még 1828. is ugyan azon buzgólkodó volna, a' ki volt 1801-ben. — „Ezen neműnépuralkodás' fenei rettenetesen kezdenek fényre jőni. Csak valljuk meg, mikép szerkezetünk, törvényhez ragaszkodásunk és egész polgári alakzatunk, hangzódását, és irányát ó Angliától kapta. Tiszteletünk a' törvény iránt, polgári intézeteink' védbástyája, jobbadán utókongása Anglia' erős kormányzablájának, mellyel a' szenvedélyeket igazgatja, 's azon mélyen beoltott tekintetnek, mellyel nagy nevét őrzeni megtudta, — és a' mellyek ránk átjutván, adák státushajónknak is azon kedvező irányt, mellyet még soká megtart, miután az evezőn kiadott, mint a' felszerelt hajó, irányát még soká megtartja, ha szinte az evezőt elvesztette is. — De a' kötelek erőszakosan kezdenek ereszkedni, az alatság szakadozni, a' történettani nagy emberek' tekintete elenyészett; vargáink, szabóink Washingtonról és Franklinról úgy beszélnek mint inasaikról, minde-nik azt hiszi, különb alkotmányt tudott volna adni. Szomorú kórjelei ezek a' negédes, megromlott nedveknek!“

Figyelmeztetjük még olvasóinkat az episodok közt egy orkán' leírására' Missisipi' pompás természet rajzolatára, és egy spanyol határőrtiszt' kiváló sajátlagos háztartására. Texas-ba megyünk, 's vele ott találkozunk, szerző röviden így bélyegzi az erőszakos Squatter-Regulatort: „Ott állá ő a' paraszt, bőrzubbonos, republicanus, erdőkerülő, favágó, a' ki: mint kinek sem üstje, sem komlója — a' spanyol igazgatás ellen felkel, seregeit veri, háborúban annak kormányzója ellen támad, száz földiével egy ellenséges idegen országba letelepül, és ezt mind olly nyugalmasan, olly kéjelmesen, olly egész sans facon teszi, mintha egy szomszéd erdőkerülőt verne meg, 's arra a' jogczímet öklében és zsebében hordaná. Álmélkodánk rajta, még illy lelkületet csak ugyan sohasem láttunk. Az a' gyakorlati elme, akarám mondani élnitudás, és tudatlanság, az a' gyengéd érzés, és érzéketlenség, és furfangság,

merevénység és hajlékonyság, zavarba hozának bennünket. Soha sem láttam veszedelmesebb terveket természetesebben kiálkozó nyíltszívűség' álorczája alatt." De szerző ezen lelkület' kifejtésénél az erdőkerülő' beszéde' áradozásába esett, melly által Cooper kellemei' éldeletét olly igen megepésíti, vagy legalább nehezíti; és azért bennünket a' munka' ezen része annyira mint a' két előbbi, nem mulattatott.

Literaturblatt (Nro 16. 1838.) után

D. I.

Visit to the great Oasis of the Libyan Desert, etc. Az az: Látogatás a' Lybia' sivatagábani nagy Oasis-nél; Ammon', 's a' többi Oasis' régi, 's mostani állapotának leírásával, HOSKINS G. A. a' Szerescsenországbani utazások' szerzője által; egy földképpel, 's templomokat, vidékeket 'stb. ábrázoló, 's a' szerző által a' hely' színén végzett rajzolatok után készült husz rézmetszettel. Egy kötet. 8-adr. 338 lap. London. Longman-nál. 1837.

Jelen kötet Longman, és Murray urak által összeszedett utazások' csinos gyűjteményével párosulva láta világot kényelmes 8-rét idomzatban. Minden kötethez szintolly' idomzatu kő, vagy fametszetek vannak mellékelve, mellyek majd mindig elég világos ábrázolatát adják az emlékek, épületek, 's a' helyek' fekvéseinek. E' metszetek' gondos végrehajtása nagy részben kipótolja azok' kisded terjedelmét, 's majd mind annyi tárgyra nézve eléggé helyetteszik amaz olly kényelmetlen, 's olly drága ív nagyságu metszeteket. Illy kiadási módot az utazásleírások' 's az ezekhez kapcsolandó rajzolatok' nagyobb részére alkalmazhatni, kivéven az olly művészek' műveit, kiknek ez a' keresetmódjuk, és főleg az építészekét, kiknek körülményes rajzaikat lehetlen teljes, kis arányokra szorítani. Minden más, illy tárgy munká, mellynek szerzője jobbadán nem hoz egyebet a' hely' színéről jobban vagy kevésbé kidolgozott vázoknál, jelen idomzatot legcélszerűbben használhatja; illy rajzolatok ugyan is többet nyerne a' kicsinyre szorítás, mint nagyítás által.

E' munka a' nagy Oasis-nak minden, eddig megjelent, leírása' legteljeshibét foglalja magában. Cailliaud urnak 1818-ban arra intézett utazása óta több vándor követé annak lép-teit, 's ugyan azt meglátogatók. Illyenek Drovetti, Hyde, ... Archibald Edmonstone, 's végre Pacho urak. Ez utolsó igen érdekes, és jó rajzolatokkal ellátott, körülményes leírása miatt figyelmet érdemel. Hoskins ur, ki 1832-ben, 's így

tizennégy évvel később látogatá meg a' nagy Oasist, mint Caillaud, szinte körülményesen leírja azt, 's leírását csinos vidékrajzokkal kíséri, melyeknek minden esetre hiveknek kell lenni, minthogy a' hely' színén ügyes festész által rajzolatának.

Mi e' munka' tizenhat fejezetét, melyekből az egész áll, egyenként röviden átnézendjük.

A' két első a' szerzőnek Thébábani tartózkodása, — ottani életmódja, — 's az utasok' szükséges óvakodásáról, továbbá az Oasisekhez teendő ut' megkezdése előtti szükséges előkészületekről közöl némelly előleges ismertetéseket. E' két fejezet érdekes leírással kedveskedik ugyan, de vannak benne itt ott érdektelen apróságok is, melyeket azonban mi, a' harmadik fejezetre térve, elmellőzünk.

Hoskins ur, Hay ur' társaságában, Risigathól (Thébán felüli falu) indult meg; egyike ez a' pontoknak, honnan az Oasis-hoz szándékozó karavánok kiindulnak; a' másik kető: Esneh dél, — és Farshout éjszakon. Az utasok mindszenhava' 15-én reggeli tíz órakor indulván meg, négy napi utazás után ugyanazon hó' 19-kén reggeli tíz órakor a' nagy Oasis' határát képező, *Hagel Bel Badah* nevű, hegylánczhoz érének.

Az Oasis' tekintete, a' hegylánczról nézve azt, nem igen felel meg a' felőlei képzetnek. Képezzünk magunknak egy hosszú, az egész látkörön elnyúló halmokkal körülövedzett völgyet; az abbani egész tért olly mozgékony anyagu fővénymok lepik el, hogy a' leggyengédebb szellő elegendőnek látszik azoknak mozgásbai hozására. A' kíváncsi szem itt egy keskeny, pálmaligetekkel vegyes, zöld szegélyt pillant meg; egyébiránt, némelly bokrot kivéve, melyek az Oasist öntöző, különböző, források' menetét mutatják, növénylét' legkisebb nyomára sem akadand: úgy látszik, mint ha egy rop-pant fővénnyel nyúlna el a' völgyben, melynek vize ellepé az egykor ott díszlett növénylétet. E' zöld ligetek, mint mindannyi sziget, tűnnek fel e' fővénytengeren.

A' hegyláncznak a' völgy' aljátóli magassága mintegy 1200 lábnyinak látszik. A' hegyek' csúcsai egészen kopaszok, vulkán idomúak. A' hegytető, 's völgy' alja közti távolság 3 mérföldnyi. A' lejtővetel két órába kerül.

Az utasok ez éjt egy patak' szélén tölték. Hoskins ur a' régieknek, valamint a' mostaniaknak az Oasis' szépsége, — 's termékenységről állításait igen túlzottaknak találja. E' túlzást ő a' megjárt szikár sivatag, 's a' végre vízzel 's zöldséggel ellátott földközi ellentétnek tulajdonítja. Véleménye szerint az Oasis' tekintete távol van attól, hogy a' Nil' mosolygó partjaival vetélkedhetnék. Nézete szerint a' Herodot' idejében nyert „boldogok' szigete“ nevét sem igen érdemli meg.

A' völgyet tehát keletről az említett hegyláncz keríti. Iránya, valami csekély, kelet feléi hajlással, éjszokról délre nyúlik. Közegyenben a' hegylánczczal, mintegy 12 ezer lábnyi távolságban, létez egy vízfolyam, melly néhány mérföldrei futása után a' homokban eltűnik. Akáczfák őrzik partjait, 's több pálmaligeten átsurran. A' völgy' más oldalát egy részben *Gibel el Gharb* (nyugati hegvek) nevű hegyláncz keríti; egy másik, *el Gern* nevű pedig átterjeszkedik a' völgyön; 's éjszokon, a' központon fekszik, pálmaerdőtől környezve, az Oasis' fővárosa *El-Khargeh*.

El-Khargeh' tekintete, távolról igen csábító; 's ez a' várost környező, és mulató ligetként, szinte fallal kerített pálcza erdőnek tulajdonítható. A' fák közt mutatkozó, 's itt ott felettük látható lapos háztetők, a' két mecset' kúptetői, 's tornyai igen meglepők. Éjszokról a' falon belől van a' scheikék' sírkertje; délről ismét egy sírkert; a' sírok' kúptetői még inkább nevelik a' város' regényes tekintetét.

A' sírdombok' építészete majd ugyan egy: néha bizonyos ékességgel díszített tetejü kúp nyugszik a' meglehető magaságú alapfalon. A' sírkertek' érdekét igen neveli a' gondolat, mi szerint azok' keblében nem csupán scheikék, kik csak faluk', 's helységek' előjárói valának, hanem független fejedelmek, kis köztársaságok' főnökei is aluszszák örök álmaikat.

A' homokpuszta keletről egész a' város' faláig tart, mellynek közeli szomszédságát iszonyú mozgó fővényhalmok teszik. „Mi előtt e' rendkívüli halmokat látam, mond Hoskins ur, meg nem foghatám, miként nyelhet el a' fővény egész karavánokat. Nagy szélvész mind annyit könnyen mozgásba hozza; 's könnyen elhiszem a' belföldiek' azon állítását, miképen e' halmok, szél által felkapatván, hirtelen eltűnnek, máshol ismét leszállandók. E' homokpusztán, 's illy halmok alatt vélik Cambises' seregét megfulladottnak. Alig jöhetni a' gondolatra, mi szerint az emberhez olly közel olly borzasztó eszközei vannak az enyészetnek.“

A' scheikék, 's a' helység' nevezeteseb személyei meglátogatták az utasokat, kik igen műveltek, — 's megelőzőknek mutatkoznak. Gyümölcsöt, 's ürüt hozának magokkal, mit az utasok nekik pénzben kifizetének. Hét év óta, mint mondák, nem láttak Európáit. A' fő scheik ajánlkozik a' város' megmutatására; melly ajánlatot az utasok örömmel elfogadjának.

Az utcák szűkek, tekervényesek, 's majd egészen fedve lévén a' mindkét részcsohl háztetők' ereszei által, sötétek; idegennek lehetlen volna el nem tévedni e' tömkelegben. Örömmel lép ki az ember e' zugokból egy kised piacra, hol ismét világot lát, 's e' piac a' *bazar* (vásárpiacl).

A' bazarról a' város' nyugoti részén fekvő kertek' egyikebe vezeték az utasokat. Ezt, mint az Oasis' kertjei' legszebb-

bikét, igen magasztalgaták. Hoskins ur azonban nem igen találá oly különös dicséretekre méltónak. Számos, minden rend nélküli, gyümölcsfával vala ellátva. A' természet sokat tőn, a' művészet, némelly a' fák' táplálatára czélzó szokások' használásán kívül, majd semmit. Pálmafákon kívül narancs-, 's citromfák is vannak benne, gyümölcseiknek inkább bősége, mint minősége által nevezetese; továbbá gyümölcscsel terhelt tengeri baraczk, — 's igen szép olajbogyóval diszló olajfák, melyek' terményei azonban, nem értvén a' lakosok azok' elkészítéséhez, nem megehetők; de olajt jót adnak. Meg kell mindazáltal megjegyznünk, miképen e' kerületben az olajfák, és szőlővesszők nem igen tenyésznek; a' nap' sugárai oly forrók, hogy a' fa' egy részéni gyümölcsöt elfonnyasztják, mi előtt a' másik felén létezők megerhetnének.

A' házak El-Khargehban, mint az egyiptomi falukban, földbe építvék, 's lapos tetővel fedvék: vannak köztök nagyok is, és számos egy emeletű. Átaljában mindannyi' tekintete szegénységre, 's tisztátlanságra mutat.

E' város', 's egész Oasis' lakosinak arczvonatikban (csékely kivétellel) nem lelhetni oly erős, elkülönző bélyeget, mint a' Nil' partjain létező Arabokéiban; arczszínök világosb, mint Egyiptomnak ugyan azon szélesség alatti lakosié; leginkább megismerhetni azonban őket beteges, halavány színök, érzéketlen és tunya kinézésök, 's élenktelenségök által. A' halványság leginkább az asszonyokon, 's gyermekeken észrevehető; a' férjfiak, a' naphevé' befolyásának inkább kitétetvék, egy kevésbé jobban néznek ki.

Közönséges nyavalyájok, melly legnagyobb pusztítást tesz köztök, bizonyos, minden nyár' vagy ősz' közeledtével rendszeren megjelenő váltólázból áll; 's ezt a' risvetések' kipárolgásinak nem tulajdoníthatni, minthogy az Oasis' oly részei, melyekben semmi ris sem tenyésztetik, szintűgy kitétetvék ama láz' dühöngésének. Szinte nem okozhatni a' lakosok által nagy mennyiségben felemésztetni szokott pálmagyümölcsöt, mint némelly utazó gondolá. Hoskins ur a' rosز viznek tulajdonítja, mit az év' forró szakában, a' lakosok temérdek mennyiséggel isznak meg. Sokat szenvednek továbbá szemnyavalyában is, mi szintén számos, és keserves következménnyel jár.

E' völgy' szabad lakosa, bár milly ártékonyan hasson reá az éghajlat' befolyása, nem örömet cserélné el helyzetét a' Nil' partjai' lakosiéval. Ámbár ugyan is az egyiptomi basa' uralkodása alá mondatik tartozni, tetteleg azonban elég nagy szabadságot élvez. Katonai szolgálat végett soha sem kénytelen elhagyni hazáját. Nincs kitéve semmi kényúr' dagályos bánásmódja — és zsarnoklatinak. A' vitákat, és vétkeket részrehajlás nélkül a' scheikiek ítélik meg. El-Khargehban ugyan egy török tisztviselő is lakik, de ennek rendelte-

tése nem egyéb, mint az évenkénti csekély adót beszedni; 's minthogy minden katonai védelmet nélkülöz, a' józan ész tanácsolja neki — a' néphez simulást, és tisztelni annak szokásait, balitéleteit.

A' basa tán semmi körülményben sem árul el olly józan ész, mint a' libiai homok-pusztának, jelenleg uralkodása alatti, Oasisai' kormányában. Midőn határaikon berontott, sergei makacs, de legyőzött, ellenállásra találtak. Győzelme' gyümölcsét nevezetes adó tévé. Ha minden kerületben katonákat hagyott volna: kiadásai jövedelme' nagy részét felemésztendék vala; zsarnoki bánásmódjok felingerlendék a' lakosok' boszuszuját, 's az egészségtelen éghajlat' áldozatául kétségkül számtalan katona veszendé el.

A' basa okosbna tartá az adóvételben mérsékeltséget mutatni, 's a' helybeli kormányzást a' tartomány' főnökeinek kezékben hagyni. Míg illy okosan viszi szerepét e' völgyben a' basa, nem félhet, hogy az Oasisek hatalma ellen feltámadjanak.

Több scheik 's kereskedő gazdag és független. Az Oasis' pálmagyümölcsei, különös jó hírben lévén, a' Nil' vizéhez szállítvák, igen jó áron kelnek el; visszajövet gabonát, minek nagy szükségét érzik honukban, fűszert, kávét, 's különféle házi eszközöket u. m. tűkröt, nyaklót 'stb. hoznak magokkal, mik náluk szinte igen kelendőek.

Az Oasisban terem ris, mi azonban a' deltáinál alávalóbb; gabona, köles, 's a' fenemlített gyümölcs. A' jólét' legnagyobb forrásának mindazáltal a' pálmaerdőket kell tartani.

A' férjfiak' ruhaviseleteik nem sokat különböznek a' Nil' partjain lakók' öltözeitektől, csakhogy amazoké valamivel egyszerűbbek. A' nőnem nem köteleztetik befedni arcát, 's ritka eset, hogy valamelly szerénytelenség által szépségei', kecsői' eltakarására kényszeríttetnék. A' nőneműek' ruházata itt gazdagabb, 's válogatottabb, mint Egyiptomban; arcuk' halványasága érdekesbökké teszi őket, vonásaik általjában szabályosbak, 's arczalkatuk kellemesb.

Itt sokkal nagyobb befolyással bírnak mint a' Nil' völgyébeniek; jobban becsültetnek a' férjfiaktól; náluk áll a' pénz, 's a' kereskedési egyezkedések rájuk bíznak.

Az Oasisbani tartózkodása alatt Hoskins ur mindenkép' törekvék a' népesség' számáról valamit kitudni; az araboknak e' tárgybani minden mondáikra semmit sem építhetni. Összehasonlítván az, e' pontbani kérdésekre adott feleleteket, az Oasis' egész népessége mintegy 4300 lakosból állhat, kik közül 3000 El-Khargeh-ban lakik.

Ín ez kivonatban az Oasis' leírása, melly a' kérdéses munka' harmadik, negyedik, és ötödik fejezetében foglaltatik; a' hatodikban kezdődik a' nagy templom' leírása, mellyel már

Cailliaud ur is „*Voyage à Méroé*“ című munkájában helyesen ismerteté meg a' közönséget.

E' templom hat mérföldre van a' várostól. Ámbár utazónk annak már több leírását olvasá, mégis kellemesen meglepeték, midőn illy távoli tartományban olly szép romokat pillanta meg.

Épületét nem csupán építészete, hanem a' falakon lévő érdekes metszetek, 's képzetűi felírások is teszik figyelemre méltóvá. Szébb helyre állítani e' templomot lehetlen volna. A' Nil' partjain létezők nagyszerűbbek ugyan, de illy kellemes ponton állót ritkán lelhetni. Gyönyörű pálmafák kölcsönzik neki árnyakat; egy kis folyó susog százados romjai közt.

Hoskins ur e' templom' vizsgálatásában, lerajzolván az építészet' minden nyomát, 's a' metszeteket, és egyéb képzetűi felírásokat lemásolván, tizenöt napot töltött.

Az egész omladék' hosszúsága 500 lábnyi. A' tulajdonképeni templomé azonban csak 140. Az épület' homlokzatát kivéve, mi bevégezve soha sem volt, az egész nagyszerű alkotmány' külrszét szobrászatok lepik el, mik egyébiránt, nem ábrázolván egyebet csupa áldozattáteleknél, silány érdekűek. Az építésmód mindannyi részén rosz, darabos, idomtalan. Az épület' déli oldalán egy tevépárduczot is láthatni.

A' templom' végéhez mintegy 43 lábnyira egy kisebb épület' romjai léteznek, hihetőleg az egykori paplak' maradványai. Mi a' templom' belsejét illeti, az nem csak festői, hanem igen különös metszetei által érdekes is. Az épület' nagy részét azonban ellepé a' homok: az éjszaki oldalon majd az oszlopok' tetejét éri; a' déli rész egy kevésbé szabadabb. Úgy látszik, miként az erőszakos szelek majd változatlanul mindég éjszakaról fúnak.

A' templom' felső részében, úgy látszik, hajdan némelly keresztyén remeték ütének tanyát. Téglalakásuk' egy része még látható.

A' déli részt több, de mindég az Ammon-Ra-nak áldozó Darius királyt képező, szobrászat ékesíti. Hoskins mindannyit, valamint a' képzetűket is gondosan lemásolá. Egy képzetűi táblácska négyszer ismétli Darius' nevét következő címek' kíséretében: „Pharao' fija, Isis', és Osiris' fija, Ammon' kedveltje.“

Darius' nevéből, mely e' templom' képzetűiben majd egyedül áll, következtethetni, mi szerént építésének kezdete, 's nagy részbeni végrehajtása Darius persa király' uralkodása alatt történt.

A' templom' szent helye kétfelé vált. Ez elválásnak azonban később időkbeni történte eléggé kitűnik abból, hogy e' nyílás a' falon lévő különös metszetet ketté hasítja. A' tetőt

roppant tömegű kövek képezik. Valamint a' templom' egyéb részei, úgy a' szent hely is, telvék homokkal. Hoskins ur, egy el nem temetett töredék után, a' szobrászatnak érdekes létét gyanítva, azt a' homokból jóformán kiásá. „Miután két darabot egészen homályosnak lelénk, mond az utazó, mind-egynek gondoltuk akár éjjel, akár nappal dolgozzunk. El-khargeh-ből történt elutazásunk előtti éjt reggeli három óráig a' templom' szenthelyén töltém. Ki nem próbálá, milly terhes dolog olly' forró éghajlat alatt több napot rajzolva tölteni, alig fogja méltánylani tudni mint azt, a' mibe nekünk az éjnek munkával töltése került a' templom' szenthelyén. Meg kell azonban jegyeznem, mi szerint amaz, egészségünk', sőt eltünket veszélyeztető, 's olly fárasztó munkára nem az önző vágy — egyedül birni e' szobrászatok' rajzait-, hanem a' buzgalom határza bennünket, olyasmit hozhatni hazánkba, mi véleményünk szerint, az őskor' szokásairól, 's művészeiről szerzett ismereteink' őszvegét némileg nevelheti. Mi mindegyik szobrászat' képmását papírosra vehénk; 's ezek az általunk nyilvánra bocsátottak.“

E' három rézmetszeten ábrázolt szobrászatok, az Egyiptomban gyűjtöttek közt legkülönösebbek. A' szenthely' minden falát ezek fogják el. Minden fal öt fekirányos övre oszlik. Minden öv csupán egy, vagy pedig több, de függőleges vonal által egymástól elkülönzött tárgyat foglal magában; minden képlegi csoportot képzetűi felírás kísér. E' csudás állásokbani istenségek' különczös, 's mondhatni bolondos módon szerkezett állatok', madarak' rajzai' egyvelgénéel rendkívülbbet lehetlen képzelni. Bizonyos azonban, hogy mind e' jeleneteknek határozott, 's kiszabott értelmök van, 's az, e' templomban tartatott isteni szolgálattal viszonyos szertartások, és hitvallásokat jelentik. A' később kor mind ezek' értelmét még felfedezendheti; mi a' jelent illeti, bátran elmondhatni, miképen a' képzetük' olvasásában legjártasbb tudós is kénytelen megvallani, mi szerint azok' megfejtése tudománya' körét túlhaladja.

„A' képzetük' tárgyábani felfedezések, úgy vélem, — mond Hoskins ur, — egy kevésse tulmagasztaltatának; a' mi kevés azonban kétségkülileg fel van fedezve, már az is nagy fontosságu. A' királyok' neveinek megfejtése felette jótékony befolyásu vala a' történettudományra, 's meg nem foghatom, mikép' kételkedetik ember, ki szint' e' tartománybani emlékjeleket vizsgál-gatá legkevésbbé is, a' kérdéses elmélet' általjános elveiről. E' szép találmány' segítségével már most határozottan kijelelhetjük a' korszakot, mellyben a' különféle épületek' külön részei alkottatának; ennek köszönhetjük azt is, hogy már most minden kétkezés nélkül állíthatni, miképen az el-khargehi templom Darius' országlása alatt építteték.“

Hoskins ur e' szép találmány' fő dicsét ifj. Champollion-nak tulajdonítja; méltányolja rendkívüli éles esztét., 's állhatatosságát; kedvezőleg említi azonban Young tanárt is, 's megérinti a' szemrehányást, melyly Champollion-nak olyképen tétetik, mintha ez az angol tudós' érdemét elcsajátítani törekedett volna.

Az el-khargeh-i templom' leírását végezve, Hoskins ur megjegyzi, miképen azt sokkal nevezetesebbé teszi a' végtelen homokpusztabani különös, és festői fekvése, mint az abban lelhető művészeti munka; építészete nem jó, szobrászata középszerű. Azt mutatja-e ez, hogy az egyiptomi művészetek Dariusz alatt e' részben elfajulának, vagy talán az Oasis' messzesége miatt e' tájon a' művészet nem vala oly' sikerrel, mint a' Nil' partjain üzhető? Ezt felette nehéz meghatározni. Holott a' Sebenytusban lett, 's a' régiségek' gyűjteményében létező csonka szobor oly' munka, mellynél művésziebbet a' Ramessés' idejéből, bár mely szobrászat sem mutathat. Ebből kitetszik, miképen a' későbbkori persa uralkodás alatt még Egyiptomban oly' tökéletes művek létesülének, melyek az egyiptomi művészet' legszebb korszakának is csak díszére válhatandának.

Az Oasis' jelességei közt a' nagy templom után a' *Necropolis*, vagy is sírkert jön. Fekszik ez a' város' éjszaki részéhez egy, 's egy negyed mérföldrei dombon; a' sírhalmok lépcsőnként emelkednek a' domb' oldalán, 's a' lapályról mindannyi látható; itt ott utcákat képeznek, 's az egész jól épült faluhoz hasonlít.

A' sírhalmok' száma mintegy 150. A' domb, mellyen azok építvék, vulkán eredetűnek látszik. A' homok az utcákba benyomult, a' magasság azonban, mellyen azok' nagy része nyugszik, nem engedi az épületeket homok által eltemettetni.

A' Hoskins ur által közlött sírdomb-rajzokból eléggé kivehetni azok' építészetét, 's fekvését. Kemény téglából építvék, majd általánosan, egy egy szobából állnak, mellynek belrészét majd mindég boltív ékíti; a' boltívek közt szinte téglanyagu, falhoz kapcsolt, 's dóriai, vagy corinthusi szabatu oszlopok diszelnnek. A' sírhalmok' némellyikét kúptető, nagy részét azonban lapos tető fedi. Minden sírban van egy múmia akna; e' sírhalmok' keblében azonban rabló kezeknek kellett egykor dűlniök, minthogy minden szoba' földén, egykor múmiát takart, gyolcs darabok hevernek; a' gyolcs közönséges, millyent az alsóbb ranguak' testére szokás használni. Vannak azonban némelly jobban épült sírépületek is, hol a' földön heverő gyolcs darabok jobb minőségűek, 's bársony szegéllyel ellátvák.

A' XI szám alatti rézmetszvény a' sírkertnek, valamint terjedelme, úgy építészete által egyiránt meglepő, 's legmagasabb ponton fekvő, fő épületét ábrázolja. A' homlokzatot tizenegy

oszlopon nyugvó tiz félkörű boltív ékesíti. Minden boltív alatt nyíltak van hagvva világosság végett, 's egy egy háromszegű vakablak, mi alkalmasint képállásul szolgált. Belseje, mit a' XII számu rézmetszvény mutat, nem kevésbbé nevezetes. A' már most jobbadán lecsett tetőt négyszegű oszlopok tarták. A' még most is látható kereszt bizonyítja, hogy ez' épület egykor keresztvén templomul szolgált. Ezen kívül Hoskins ur egyik sírhalom' kupfedele alatt egy máltai keresztet is talált, 's ő erősen hiszi, miképen e' sírkert keresztvén korszaki. E' sírépületek' nagy részén látható díszesség azon gondolatra vezet, miszerént azok régibb kor' művei, 's hogy a' megkezesztelkedett népség azokat később foglalá el. E' pogány sírhalmok' elcsajátításánál sem kellett habozóbbaknak lenni a' keresztvéneknek, mint ugyanazok' templomaiknak használatánál. Egyébiránt e' nagy sírváros újabb bizonyúságul szolgál, mi szerint a' régi Oasis számos népség' központja vala. Az elkhargehi templom' éjszakketén sziklában vájt két sír van; az egyik, nem lévén egészen bevégezve, úgy látszik, soha sem használták. Mintegy száz lépésre délfelé egy különös sokszegű épület' maradványait láthatni, melly hajdan, Hoskins ur' véleménye szerint, valamelly római kormányzó' sírjául szolgált.

Nem messze ezektől, a' római korszakban készült két kis templom' romjai léteznek; az egyik' falai még fenállnak, 's képzetükkel, és szobrászatokkal ékesítve; de fájdalom, köve olly' lágy, hogy a' szobrászatok jobbadán már elkoptak; mind e' mellett Adrián, és Antoninus csiszárokat, különböző istenségeknak áldozó helyzetben mégis megkülönböztethetni; a' képzetük majd olvashatlanok, stylusa nem rossz. Egyébként, úgy tetszik, mintha e' kis templom erősség gyanánt is szolgált volna.

Miután el-khargehben majd tizenöt napot töltött Hoskins ur, elhagyá azt, az Oasis' egyéb részét vizsgálgatandó. Délnek vevé útját, 's 250—300 lakosból álló faluba érkezék. Az utzásokat narancsfák díszítik. Kevéssé kelet felé, két elszigetelt fekvésű zárdá van. Innen dél felé számos dombon fekszik Byrese nevű, 600 lakost számláló, falu.

Az Oasisnak délről utolsó Maks nevű falujától utazónk Douch-el-Qalah-hoz vezettetémagát, az ottani régi templomot megnézendő. Ez' épület' romjai nevezete bkek fekvésök', mint építészetök' szépsége miatt. Domitian', Traján', és Adrián' neveket viseli, mit egy, az épület' előrészeni, 's általunk megfejtett, felirásból tudánk meg.

E' felírás szinte azt bizonyítja, hogy azon fejedelmek' országlása alatt az Oasis virágzó állapotot élvezett; miután ugyan is ez' épületnek helybeli lakosok valának teremtoi, honnan veendék ezek ama' nevezetes költséget, melly nélkül illyesmit

nem létesíthetni, ha önmagukban nem lelék a' szükséges kútforrásokat? 's most nem látni egyebet egy nyomorú falunál. Az építéset' stylusa elég jó. Az épület' belsajét egy kis szobrászat ékesíti; mi azonban nem sokat ér. Tárgya ugyan az, mi a' többié. Egy áldozattevő királyt ábrázol, kinek nevét azonban fájdalom, nem olvashatni. Az épület' homlokzatát díszítő szobrászaton egy római császárt láthatni Serapis', Isis', és Horus' társaságukban. A' szobrászat' stylusa elég jó; a' kő' lágyága miatt mindazáltal a' képzetük majd egészen olvashatlanokká levének.

A' templom' hátulso falát ékesítő szobrászaton Domitián császár áll, Horus istenségnek áldozólag, mint azt a' felettei képzetük hirdetik. A' többi szobrászat hasonló tartalmu. Úgy látszik tehát, miként a' templom Domitian', felirásos előépülete pedig Traján' kormányása alatt építették.

A' templomot jól épült, 's lépcsőkkel ellátott fal keríti. E' kerítéstől mintegy 30 ölnyre ismét egy téglá omladék látszik, melly Hoskins ur' véleménye szerint, szinte templom vala. Első udvara majd egészen összeroskadt; a' második, 's harmadik meglehetősen állapotban vannak. Hoskins ur' örömet folytatandá útját dél felé, körülményei azonban vizsztatérésre kényszeríték. Visszajöttében még két helyen állapodék meg, u. m. Kasr-Zayan, és Kasr-Ouatyban, hol szinte régi templomok léteznek.

A' Kasr-Zayani templom egy roppant lapály' közepén emelkedő halmon nyugszik. Ha a' XV szám alatti rézmetszvényről ítélünk, melly azt távolból nézve ábrázolja, úgy fekvését gyönyörűnek mondhatni. Mintegy 230 lábnyi hosszú, 's 84 lábnyi széles kemény téglá fal környezi. A' bejárásnál kő töredékek hevernek, mellyek' egyikén görög felírás van. A' bevezető kapu' szobrászatai a' Cneph', Osiris', Isis' és Horus' tulajdonaikkal bíró istenségeknek áldozó Antonin császárt ábrázolják. A' görög felírás jelenti, hogy a' templom *Améné-bis*, 's az azon időben imádott istenségeknek Antonin császár' jóllétéért emelteték. Az első alatt, Hoskins' ur' véleménye szerint, Amun-Neb, vagy Amun-Knep értetődik.

A' Kasr-Zayanból távozó Kasr-Ouatyba érkezik. A' XVIII számú rézmetszvetből, melly annak környékét mutatja, láthatni, miképen e' falu egy dombon fekszik, mellyről az egész vidéket messzire láthatni. A' rézmetszvény az Oasis' e' vidékét igen kedvező alakban tünteti elő. A' templomot környező téglá falak itt rosszabb helyzetben vannak, mint egyebütt. Ez' épület' tervének sok hasonlósága van a' douch-el qalahi, és kasr-zayani templomokéval. A' bevezető kapu' szobrászata egy, az Amun-Ra', Maut', és Horusnak áldozó királyt, képez. Az első a' templom' fő istensége. Az egyetlen király' neve, mellyet Hoskins ur a' képzetük közt talált, 's a' melly

több helyen ismételtetik, Ptoleméus Evergétésé. Legkevésbé sem kétkedhetni tehát, hogy e' templom országlása alatt épült. Átaljában az egész szobrászat', különösen pedig az előépületi oszlopfej' stylusa elegendő lett volna utazónknak, mint mondja, készítettésök' korszaka' kijelölésére. A' „Ptoleméus Evergétés“ név' olvashatása azonban sokkal elhatározóbb bizonyítmány a' stylusok' összhasonlításán alapuló minden gyanításnál.

Hoskins ur a' többi Oasist, különösen a' nyugoton levő *dakkelit* is meg akará látogatni, 's ezenkül próbát tett volna, a' homokpusztán keresztül, Cambises' hadi útját követve, az Ammon Oasishez juthatni. A' láz azonban, melly valamint társait, úgy őt' is meglepé, a' vágy szerezcsenországi utazása' megkezdendése miatt jó idején Thébeben lehetni, vele ama' terveket abban hagyaták, 's Egyiptomnak tartván, ugyanazon úton, mellyen azt elhagyá, a' Nil' partjaihoz szerencsésen megérkezék.

Kirándulása ekként csak a' nagy Oasist tárgyazá, mellyet, mint látánk, elég körülményesen leir. A' munka' 11—16-ik fejezetei a' többi Oasis' leírását közlik; mi azonban más, ama' tájakon megfordult utazók' u. m. Browne, Caillaud, Drovetti, Archibald, Edmonstone, 's Minutoli tábornagy' utazás-leírásaikból van kölcsönözve. Minthogy ekként ama' fejezetekben ollyasmi nem létez, mi már általánosan tudva nem volna, feleslegnek tartjuk azokon bibelődni. Hoskins ur egyébiránt az általa meglátogatott Oasisra nézve azon megjegyzést teszi, mi szerént az annak keblébeni emlékjelek' egyike sem előzi meg Darius' korszakát, 's hogy az egyik templom Ptoleméus Evergétés' országlása alatt, a' többi hét pedig romaiak által építettének; 's így gyaníthatni, miképen a' persa uralkodás' korszaka előtt a' nagy Oasis vagy egészen néptelen volt, vagy legalább nem vala, mint azután lón, olly' számos népség' központja.

Ezen Oasisnak a' romaiak' korszakábani gazdagságát, és fontosságát, valamint az, azon időben készült, számos szent épület, úgy a' nagy templom' falára vésett két görög felírás is elegendő bizonyítják. E' két felírás az egyiptomi fő tisztnek a' kerületek' kormányzóihoz intézett kör leveleit foglalja magában; mellyekből kitetszik, hogy a' központi igazgatóság szint' olly' fontosnak tekinté az Oasist, mint a' Nil' völgyébeni kerületeket. Az oasisi kormánytisztnek, egy határozatát megelőző' levele, azt rendeli, hogy ama' határozat mindenhol, nem csak a' fővárosban, hanem a' kerület' minden városaiban, nyilváníttassék. Ekként tehát a' fővároson kívül az Oasisban több város is létezett.

A' munkát egy toldalék zárja be, mellynek tartalmát az Oasisban Hoskins ur által ujonnan lemásolt öt felírás teszi: u. m. az el-khargehi templomon lévő két nagy, 's egy, ugyanotti

harmadik' töredéke; továbbá a' kasr-zayani, és douch-el-qa-lahi, már fentebb említett, két felírás. Ámbár e' másolatokat olly' pontosoknak, és teljeseeknek, mint Caillaud, és Pachourakéit, nem mondhatni is: Hoskins urnak azonban amaz ujon-nani másolatra fordított fáradsalmát felesleges, 's egészen elveszettnek még sem tarthatni.

LETRONNE után (Journal des Savans. Mars et Avril 1838).

— o —

Cinco Meses en los Estados-unidos de la America del Norte, desde el 20 de Abril, al 23 de Setiembre 1835. Diario de Viage de D. RAMON DE LA SAGRA, Director del Jardin botanico de la Habana y Miembro de Varias Sociedades sabias nacionales y Estrangeros. Paris, Renouard. 1836. XL. és 427 l. n. 8. Ára 2 Rthlr.

A' szerzőnek Havanából az egyesült státusokbaí utazásánál csak addig volt célja ott mulatni, míg szükséges lenne a' természetbúvárság' némelly kedvelőivel szövetkezést kötni, 's azután Európábaí visszatértében az amerikai posta-hajók' kéjelmességét hasznára fordítani. Naponként nőtt azon intézkedések iránti érdeke, melyeket ott néhány legrégibb 's leginkább előrehaladt városokban talált; az erőteljes ifjúságtól az élemedett korig, az ártatlanságtól a' vétekg elomlott ember' helyzetét megjobbitni, 's végre elhatározá magát gyűjtött jegyzeteit hazája' hasznára újászületése' jövőndő időpontjának számára megismertetni. Bár ezen írat az út közt, vagy e' tartomány' csatornáin tett csendes hajókázás közben nyert nyugalmas pillanatokbani keletkezése' nyomát hordozza, mégis a' valóság' 's hűség' bélyegét viseli. Mindazáltal előre ovakodik azon véleményytől: mintha a' spanyol népnek a' szabadság' megért gyümölcsét nyújtani nem akarná, sőt inkább minden igaz honbarátot felszólít: hogy a' nagy csoport közt tudományos, erkölcsi 's vallásos ismereteket terjesszen, mielőtt földi javakat, általa még érthetlenekeket mutatna neki. A' szerző mindenütt e' célra mutat, midőn munkájában sok helyen az egyesült státusokbani ifjúság' oktatásáról tudósít. New-Yorkban meglátogatá a' vasárnapi iskolákat, hol hat éven alóli gyermekek első családokból tanítók 's tanítónők által reggel két, délután egy óráig olvasásban, erkölestudományban, 's illendő magatartásban oktattnak. Az iskolák 1816-ban állíttak; számuk, részint szentegyházakban, részint más illendő épületekben jelenleg 67-re hág, 965 tanító' 's 1030 előkelő asszony' felügyázása alatt. Az unio plebaniából tanítványok' száma 13,303,

köztök 1264 fekete. Hanem e' számba a' methodista, püspöki, és hollandi reformatus egyház' vasárnapiskolái nem foglaltatnak, mellyek szint' annyi tanítványt számlálnak. Ugyan ezen intézkedés taláztatik az egyesült státusok' egész kiterjedésében; a' comitek' tudósítása szerint 1835-ben 10,723 vasárnapiskola volt; e' között 929 Maine-ben 33,655 tanítvánnyal, és 942 Pensylvániában, hol előbbi években, hivatalos tudósítások szerint, 5—15 évkorú 400,000 gyermek közül 150,000 sem nyert oktatást, mivel az atya az oskolapénzt nem fizethet le. Ki van számítva, hogy magában Philadelphiában a' mesterembereknek 10—12,000 inasik vannak, kik közül soknak nincs tehetsége arra, hogy magát oktattassa; 1831-ben tehát ezen ifjak' erkölcsi 's tudományos művelésére intézeteket keletkeztek, mellyben most közülök több száz, téli estvéken át a' természettudomány, mechanica, és földtanban stb. oktatást nyer, 's mellyben sok asszonyok is részt vesznek. Egy ehhez tartozó kabinet hasznos könyveket 's időszaki írásokat foglal magában, és egy más összeköttetés: mesterségtanulók' számára könyvtári társaság állítaték 1820 óta, 's 1832-ben már 8,000 kötetet birt, hogy így az oskolát már elhagyott ifjakban az olvasási ízlést előmozdítsa. A' gyűjtemény hetenként négyszer áll nyitva, 's a' most érintett évben 921 olvasó ifju fordítá azt hasznára.

Más dícséretes intézkedés a' pörgyermekek' számára állított oskola a' kis 'Tompson szigeten Boston mellett, olly' gyermekek' felvételére 's menedékeül, kik szüleiket elveszték, vagy kik az ezek általi gondviselést nélkülözik, mi szerint ők vétkes tévedésektől megoltalmaztassanak. Több nagytekintetű személyek egyesültek e' célra, földet vásároltak, 's ehhez különös épületet is álltának, hova tehát a' gyermekeket gőzhajón vivék át diadal közt. A' szerző' jelenlétekor 65 gyermek volt itt többnyire mind 12 éven alól, de a' házban 200 fér meg. Jelenleg a' vallás' és erkölestudomány' elveiben, egyébiránt az első alapelvekben oktattatnak; minthogy a' gyermekek még kicsinyek, mezőn gabona-tisztogatásnál 's összeszedésnél egyebet nem dolgozhatnak, hanem későbbben korukhoz mért munkát végezend-nek, 16 éves korukig itt maradván.

New-York' városában az iskolák a' nyilvános oktatási társaságtól függnék, melly külön biztosokat rendel felvigyázókul. A' gyermekek' számára kezdő-iskolák vannak itt, mielőtt a' nyilvános iskolákba mennek. Abban az abc-ét, olvasni, számot vetni, földleirást, 's az emberekkel társalkodás' elveit tanulják; a' leánykák kevés varrást. Mihelyt pálatáblán írni tudnak, átmennek a' nyilvános iskolába, hol olvasáskor a' helyes hangjelezést, írni, számot vetni, földleirást, a' földgolyókkal élest, földképrajzolást, az angol nyelvtant, a' szavaltást, a' számvitelt, a' történetírást 's mathesis' elemeit a' trigonometria planáig

tanúlják, a' leánykák ezen felül a' varró-munkákban képeztetnek ügyesekké. A' gyermekek' száma ezen különféle iskolákban 7354 fiú, és 6543 leánygyermek, kik közt az elsőb-
bekből 611, az utóbbiakból 631 fekete van. Az oktatás ezen iskolákban megjobbított lancasteri tanításmód szerint megy, hanem csak a' tanítók' korlátozott fizettetése nagy kár, kik a' tanítási 8 hónapok alatt meg nem kapnak 12 1/2 dollárt havonként. Ez teszi szükségessé, hogy készületlen tanítókat is el kell tűrniök, kik azután hibás módszert követvén, ez által a' tanu-
lók' haladásait hátráltatják.

A' newyorki státusban a' nyilvános iskolák' tőkéje 1,791,322 dollár, mellynek kamataiból évenként 100,000 d. külön cantonokban osztatik szét. Az iskolákrai valóságos költség 1,262,671 d., mellynek hiányát az összes lakosokra vetett adó pótolja, a' tanítók' 398,137 dollárnyi fizetése pedig önkénytes adakozásokból, 's a' tanulók' szülei, vagy gyámtyjaitól gyűl össze. A' gyermekek' száma a' státus' minden iskoláiban 1834-ben körülbelől 531,240 volt; ez az 5—16 éves gyermekekkel 's az egész népességgel összevéve mutatja: hogy majdnem minden gyermek oktatást nyer, és hogy 3, 95 lakos közt mindég egy iskolás gyermek van.

A' felsőbb művelést, melly a' collegiumokat foglalja magában, egy társaság vezeti, mellynek newyorki egyetem a' neve, de mellyet a' tulajdonképi, 's New-York' városában csak a' minapiban felállított egyetemmél össze nem kell zavarni. A' társaság 21 tagból áll, kik regenteknek nevezetnek, a' collegiumokra felvigyáznak, évenként segítséget osztanak ki, a' tanítványokat érdemök szerint osztályozzák, 's ezekről a' törvényhozást tudósítják. Egyébiránt kinekkinek szabadságában áll a' kormánynak minden meghatalmazása nélkül elemi iskolákat 's tanító-intézeteket állítani 's elrendezni; de mik csak magány-intézetek gyanánt nézetnek, 's New-York' városában ilyenek számosan vannak, mint minden grófságokban is. Ama' társaság, az egyetem, legújabb tudósítás szerint áll a hat felsőbb collegiumból, a' nyugot' orvostudományával és sebészsé-
gével együtt, a' siketnéma intézetet és 68 academiát, a' tulajdonképi egyetemet New-Yorkban, és az orvostudomány' collegiumát a' városban ide nem számítván. E' collegiumokban, és az említett 68 közül 63-ban 5296 tanuló volt, kik közül 3741-en a' négyhónapi cursust kitarták. Mind ezen collegiumokban és intézetekben számvetéstudomány, algebra, és földmérés, nyelvtan, helyes kimondás, irott értekezések' készítése, szavalás, földleírás, természettudomány, mit itt mindég természetphilosophiának neveznek, és közönséges történetirás tanítatik. Több intézetekben még csillagászat, vegytan, az egyesült státusok' története, logica, erkölcsi philosophia, ékes-
szólás, földmérészet, franczia nyelv, és muzika járul hozzá;

némelyekben még felsőbb mathematica, építőmesterség, kőrtudomány, természethistoria, hajózási 's kézműtan, statistica, rajzmesterség, 's az oktatásmód' tudománya tanítatik. A' szerző' nézeteit csak helyeselhetjük, ha a' tanulók' feleslegessége ellen kikel, a' melly korlátolt tanuló kor mellett csak felesleges ismereteket szül, 's tudatlan iskolatanítónak ad létet! — A' szerző az oktató intézeteken kívül New-Yorkbóli utaztában, Philadelphian, Baltimoren keresztül Washingtonba, 's innét vissza New-Yorkba, honnan az Éjszakyolyon és Erickcsatornán Nyugotpointba (Éjszakamerika' egyetlen katonaiskolájába), Utika, Syracuse, Auburn, Genev, Rochester, Albany, Nordhampton, Boston városokba a' connecticuti státuson át újra New-Yorkba a' tébolyodottak' házaiba, kegyes intézetekre, börtönökre, kór-, 's ifju gonosztévőket javítóházakra fordítá figyelmét, elrendezéseket a' legkisebb részletességig kísérvén.

Mind ezen különféle intézkedésekre az éjszakamerikai szabad státus' lakosai sok szorgalmat 's pénzt fordítanak, 's azokat így egy részben a' tökéletesség' meglehető fokára emelik. Különösen a' büntető- 's javítóházak emeltetnek ki, annyira, hogy ezek az európaiak' figyelmét is magokra vonák. A' szerző először a' philadelphiai dolgozóházat látogatá meg, melly a' foglyok' teljes elkülönzéséről 's bezáratásáról ismeretes, mint-hogy a' pensylvaniaiai státus e' büntető rendszert egész szigorúságában meghagyá, mindazáltal az egyes tartókhani dolgozás vele össze van kötve, mivel azt a' foglyok' részéről nem csak szórakodás, hanem vigasztalás gyanánt is tekinthetni, melly nélkül nem létezhetnének. Munka közben tulajdon elmélkedéseiknek átengedtetnek, lelkismeretök pedig a' biblia' olvasása 's a' lelki pásztor' predikációi által csendesül le; ezen reménységű, mellyet az emberszerető törvények magános czélláikba is lövelnek, nyugalmas gondolkodásra gerjeszti, 's erkölcsi átváltozásra teszi őket hajlandókká, hogy majd, mint becsületes emberek a' beléjük oltott elvek szerint a' megtanított mesterség' gyakorlatából éljenek.

Vas ajtón érhetni át nagy közép térre, mellyből a' felvigyázó a' csillagformában összejövő hét folyosót egészen végig láthatja. A' négy hosszabbak közül mindegyikben két emeletben 136 szobácska van, a' három rövidebbekben pedig csak 100; következésképp az egész épület 844 czellából és 28 földalatti börtönből áll. A' rabok szobácskaikban fonással, szövással, csizma- 's ruhakészítéssel foglalkozva, nyugodt 's egészséges színben voltak. Bolthajtásos lakjaik' padozata fából van, azok télen keresztül menő csövek által melegülnek és egy ablak által világosulnak meg, mellyet a' rab tetszése szerint kinyithat 's betehet. A' bútortzatot egy fekhely, egy pad, egy asztal, 's egy mozgathatlan ürszék teszi, mellyet az alul keresztül folyó

viz szag nélkül tart. Minden laknál van udvartér, hol a' folyó határozott órákban a' szabad levegőt 's napot éldelheti, 's némi mozgást tehet. A' porkoláb nem megy a' czellákba be, hanem az eledelt az ajtóban kis ablakon nyújtja be, azt a' folyosón menő szekérről vévén le. A' rabok kávét és $\frac{2}{3}$ rész rozs, $\frac{1}{3}$ rész kukoriczából sült egy font kenyeret kapnak reggelre; délben húslevest 's kukoriczakását, estve hasonlóképekását szörppel. E' fenyítőház 1829-től, építetése óta 337 rabot számlál; 238 fehér férfit, 95 feketét és 4 fekete némbert. E' számban volt 25 részeges, 65-en gyakran megrészegedők, 157 pedig csak néha, 80 mértékletes volt, és 20 bizonytalan, 67-en sem olvasni sem írni, 78-an tudtak olvasni, de írni nem, és 192-en többé vagy kevesebbé oktattva voltak. Mind ezek közül a' büntető-idő' lefolyta után 80 kijött, 16 kegyelmet kapott, 's 15 meghalt; 1835' kezdetén még 218-an maradtak, de mely a' kezdeti számmal nem üt össze.

A' baltimorei fenyítőházban a' rabokkali bánás az előrebocsátott philadelphiaitól eltávozik; mert itt a' rabok nagy műhelyekben az oda állítottak' felvigyázata 's a' szerződés szerénti vevők' vezérlete alatt dolgoznak, noha a' rendszabások a' munka' és hallgatás' tekintetében ugyan azok. A' rabok' 320 tartói csak kicsinyek, a' világosságot a' külső udvarba szolgáló légutak, és az ajtóknak a' közép folyosó felé vezető vas rúdjai által veszik. Egymás felett 5 sor tartó van, miknek a'jtai egy széles tábla' segítségével kettenként csukotnak, 's egy erős zár által a' falba záratnak. A' dolgozó helyeken kívül, melyekre egy új dolgozóház' építetése jelenleg szükséges, itt fonnak, posztót 's szőnyeget szőnek, gyapjufésüt, cipőt, 's keféket készítnék. Minden rabnak meg van a' maga bizonyos munkája, mit elvégezvén, tulajdon nyereségére dolgozhatnak, mely a' szövésnél egy rőfre három centimet tesz.

Napfelkelttől napnyugotig dolgoznak, 's éjjelre mindenik a' maga tartójába bezáratik. A' némberek ugyan ezen szerént egy asszonyoság' felvigyázata alatt pamutot fonnak, varrnak, mosnak 'stb. 1833' végén itt 363 rab volt, kikhez 1834-ben még 123 jött. Ezen 486 közül év' folytában ítéletnél fogva szabadon 85 bocsátatott, 14 kegyelmet kapott, 10 meghalt; 1834' végével hát még 277 maradt a' házban, kiknek vigyázatára 's ápolására 'stb. 17 embernél nem használtatik több, 's ennyi elegendő.

A' Hudson folyam melletti sing-singi dolgozóház' megnevezését elmellőzzük, melyet az auburni ház' megteltsége' tekintetéből az igazgató a' rabok' egy részével építtetett, 's 1828-ban végzett be. Itt is, mint Auburnban, szorgalmas dolgozás, szófogadás, és szeghetlen hallgatás, törvény! Az ellenszegülési ritka esetben mind egyik, mind másik helyen a' korbácsot

használják, mint mit az igazgatók egyetlen eszközhöz tartanak az ily' helyeken szükséges fenytést erejében fentartani. A' szerző ezen erőszakos eszköz' használata ellen nyilatkozik, mivel az némelly büntető intézetekben nélkülözhető volt; viz 's kenyér-melletti bezárást, a' nappali világosság' megfosztásával tettek a' testi büntetés' helyére. Bostonban is, hol még divatozik, csak 10 korbács engedtetik meg a' legvégsőbb esetben a' fő porkolábnak, felőle jegyzőkönyv is viendő, 's ez a' felvigyázóknak a' fenyítékház' heti megvizsgáltatásakor előmutatandó. Ezen fenyítékház gránitkőből épült 4 emeletre, mindegyik 76 tartóval, 38 egy sorban, 's közben három lábnyi széles folyosóval. A' 304 cella 7 láb magas, 7 láb hosszú és 3 1/2 láb széles; a' fekhelyen kívül van bennök egy tárn, rajta biblia, 's egy párkánydeszkán kés, kanál, villa 's fésű.

Tetszés, 's követésre méltó intézetek Éjszakamerikában a' *javítóházak* ifju gonosztévők' számára, *House of Refuge* névvel, New-Yorkban 's Philadelphiában, melyekről a' szerző 12 és 76 old. értesít. Az első ama' városban néhány emberbarát alapítá, kiknek szívök az ítélőszékek által elítelt ifju emberek' sorsán megesett, olly' meggyőződésben: mivel a' mind két nembeli olly' szerencsétlenek közül sokat szülei' elhagyása vagy elvesztése, nyomorúság, tudatlanság, és csáb hozott börtönbe. Hogy tehát az ifjúságot a' gonosz tetthezi hajlandóságtól elvonják, 's azoknak hibás erkölcstudományát, kik valójában bele estek, kijobbítsák, szövetkeztek, számukra önkénytes gazdag ajánlások által menedékhelyet alapítandók. A' kormány e' dicséretes vállalatot méltánylá 's elősegíté, az alapítóknak a' pénzeszköz' használatát, a' felvigyázók' kinevezését, a' házban maradási idő' meghatározását, 's a' felvett ifju emberek' 20-ik évekig tartó gyámságát átengedvén. Ezek valójában igazi menedékre találtak a' nyomorúság 's gonoszság ellen; tisztán ruházkodnak, tápláltatnak, erejeket felül nem mülo munka által kellemesen foglalkoznak, oktatást nyernek, mellyet nem ismertek, koruk' más egyéneivel ártatlan 's az egészséget előmozdító játékokban egyesülnek, 's a' jobbak' példái által jóra buzdítatnak, melly magában is nagy jutalom. Erkölcsi javulásuk' eszközléséül szolgál:

1). Az olvasás-, írás-, számvetés, és földleirásbani 'stb. oktatás (az 1833-ban felvett 194 közül 105 sem olvasni sem írni nem tudott, és az 1834-ben érkezett 218 közül 129 hasonló esetben volt).

2). A' szorgalom- 's munkássághoz szoktatás, mert a' házban különféle műhelyek vannak, hol székeket, lábbelit, ruhát 's ércz-szegeket csinálhatnak; a' leányok mosnak, főznek 's ruhát készítnék. Ha valamelly ifju magát jól viseli 's eléggé van oktatva, mestersegtanulásra adatik, ha nem jól viseli magát, a' házba jó vissza.

3). Erkölcisége' megjobbítása 's a' vallási és társas kötelességek' teljesítésére felgerjesztett hajlandóság. Az idő a' házban imigy van felosztva: virradatkor felkelnek, 's miután minden nevendék fekhelyét elrendezé, adott jelre a' pitvarba mennek mosódni, innét az udvarra ruháik' 's tisztaságuk' megvizsgálása végett. Ezt a' reggeli imádsággal megkezdett oktatás váltja fel, 's nyáron 7 óráig tart. Ekkor rövid időköz következik reggelizésig, azután délig a' műhelyekben. Mosdás, és evéskor egy óra van engedve, 1—5-ig ismét kézimunka, azután pihenés, vacsorálás, 8-ig tanulmányok 's esti imádság. A' szerző itt egy hat éves, igen meglegegedett 's szorgalmas gyermekeket talált; általában a' 16 évet nem haladák meg. A' némbéri osztály legnagyobb rendet tisztasággal párosíta. Egy városi asszonytársaság vigyáz fel ezen osztályra; asszonyságok 's tanítónők vezetik ezen oktatást, 's vigyáznak a' leánykák' magokviselésére, kik 1828' elein 36-an voltak a' házban, 's hozzájuk az év' folytában 41 jött, 34 pedig elbocsátatott. Fiugyermek 159 volt itt, és 153-mal szaporodtak, 126 pedig elbocsátatott. Az intézet' keletkeztétől 1835' kezdetéig mindössze 1120 fiu 's 360 leánygyermek volt. A' befogadottak' legnagyobb száma idegen atyáktól származik, kik gyermekeiket a' szegény anyák' elégtelen gondjára bízva, magok nyugotra vagy más országokba vonulnak élelmők után, (218 gyermek közül, kik atyjokat bejelenték, amerikaiak csak 78-an, feketék 50-en voltak, a' többi pedig idegen). Hasonló módon 1828-ban Philadelphiában is alapítaték *menekvő*, és *javitóház*, mellynek egész elintézése csekély különsséggel ugyan az.

Szembetűnő azon megjegyzés (425 l.), hogy az egyesült státusokban, miknek fenyítő- 's javító-házaik általában remek intézkedéssel bírnak, semmi jó 's célirányos fogházak nincsenek, hol a' gonosztevők vétkeik' vizsgálata alatt 's az ítélet' elvárása közben őriztetnének. Minden foglyok egészségtelen 's tisztátlan börtönökben vannak rakáson, kik a' jobbaknak elfajult gonosztévőkkel összekeverése által a' bűnniek valódi iskolájává lesznek, és a' kevesbbé vétkesek, a' csupán ideiglen elfogottak, elromlanak.

Az itt említett intézetekkel egyszer'smind terjedelmes tudósítások is vannak az egyesült státusokbani csatornák 's köutak felől, melly célra itt igen gyakran vas pályák vannak határozva, mik Európában is jelenleg gyakori — talán túlvitt — alkalmazásra találnak. A' Niagara-esés' majdnem költői leírása nem hiányzik, mellyet a' szerző meglátogata, 's a' 174 lábnyi magas vízrohanás alatt is keresztül ment. Midőn útitársaival azon nyílásba lépett, mellyet egy felől a' sziklák, más részről a' leomló víz képez, a' lég sűrű esővel, mint forgószeél, oly erővel tört szemközt, hogy általa a' leledzés

gátoltaték. Szorongó mellyel, 's behúnyt szemekkel folytaták tapogatódzva útjokat, a' kiálló kövekhez támaszkodva, nehogy leessenek a' mélységbe, melly a' vizeket elnyeli. A' láрма akkora volt, hogy szót nem hallhata az ember, 's mikor szerző szeméit kinyitni próbálta, azon különös útját vizsgálándó, csudálkozásában e' ritkanemű színjáték felett elállt szeme szája. Egy a' szemnek megmérhetlen magasságról egész halom-víz csök le, mellynek szörnyű vastagsága alig bocsátá keresztül a' nap' sugarait. Lábainál mélység nyelé be a' leomló tengert, 's részint mint víz és hab-forgás veté azt vissza. Az omlás vég nélkül süvöltő erős szelet okozott, a' süvöltés a' boltozat' tetetjén visszhangzék, 's nagy esőcseppeket jégesőképen hányt le. *Don Ramon* azt vélé, hogy a' világ összeomlása közben a' titokteljes örökkévalóságba megy által, nemtetszést, félelmet, vagy valami más borzadást csak egy perczig sem érezve. —

Nem eléglé a' szerző naplóját kinyomatás által megismertetni, ezen útazása közben tetemes számú emlékiratokat, értesítéseket 's jegyzeteket is gyűjte, miket 12 nagy kötetben a' királyi könyvtárba Madridban teve le, 's mellyeknek tárgyai a' vaspályák, csatornák, vízvezetések és gőzhajók, kézműházak, börtönök és büntető-intézetek, kór- és irgalomházak, vakok' és siketnémák' intézetei, az ifjuságképzés, a' kereskedés, hajózás, jövedelem, polgárkatonaság, bankok, földművelés, törvényhozás, népesség stb. E' munkát 1837-ben René Baïssas francziára fordítá át.

(Allg. Literatur Zeit. Apr. 1838. 75. sz. 593—600 lap).

Lettres sur l'Islande, par X. MARMIER. Paris 1837. 1. köt.
8-adr. Ára 7 fr. 50 c.

Marmier tagja volt ama' választmánynak, melly a' tengerészet' ministere által létesítve a' múlt év' május havában Island' vizsgálgatása, népszokásai', éghajlata', 's története' megismerése vegett szálla hajóra. Marmier urra jelesen a' régi islandi literatúra némelly maradványinak, 's a' tudományok' jelen helyzetéről okfőknek e' vidékeni gyűjtése bizatott, hol a' lakosoknak, örök tusában elvén a' velők valóban mostoha anyaként bánó természettel, Europa' egyéb részéveli közlekedésre sem idejök, sem eszközök nincsen. E' kiküldetés' következménye, úgy látszik, megfelelt a' franczia akademia' céljának; ennek köszönhetni ugyan is e' jeles könyv' megjelentét, mellyhez hasonlót ifju divatos íróinktól nem igen nyer a' közönség. A' „*Lettres sur l'Islande*“ érdekteli ábrázolatot nyújt, mellyben a' vizsgálgató ész e' szilárd, 's komoly czélra tuda-

mánnyal párosul; mi azonban élénk vonzattal hat majd minden olvasóra. Előadása nem üres, és igényes; írásmódja nem pöffeszkedő, 's nincsenek benne hatásra számoló gondolat, 's meggyőződés nélküli szóvirágok; szóval e' munka nem ama' jelenleg mindent ellepő, röpirati 'literatúrából való. Előre tudá Marmier, miképen Islandban régi kéziratokból roppant gyűjteményt nem tehetend, majd minden emlékirataik Koppenhágába vitetének, 's hasztalan járna az útaz szalmakunyhóból szalmakunyhóba egy szerencsétlen veresszakot, egy szegény ellefedett *saga*-t felfedezendő. A' vidék' vizsgálata azonban, lakosai' életmódja, 's szokásaik' ismerete sokkal becsesebbek literatúrájokat ismertető illyes töredékeknel; főleg illy' tartományban, hol minden lépten valamely természeti felfordulás' nyomára akadunk, hol az embernek szüntelen vulkánok 's jég ellen kell vagyónát, 's éltét védelmezni. A' Scaldok' költészete, komoly énekeik', 's azok' szigorú öszhangjának felfogására látni kell ama' természeti tünetek által feldúlt, sovány, vulkánnemű száraz földet, hol hamun, 's lánál kívül egyebet nem láthatni, hol virág, 's egy fűszál nem nő, 's mellynek határit, mennyire szem lát, egy részről háborgó tenger, másfelől jéghegyek teszik.

E' szomorú magány' közepett' itt ott elszórvák a' legnyomorúbb életet élő, becsületes, iparkodó lakosok; legnagyobb veszélyeknek kitétetvék, a' legsúlyosabb munkával keresik durva élelmüket, mit mindenkor szíves, 's jóakaró nyíltsággal készek megosztani a' náluk menedéket kereső útassal. De ha a' természet fősvényekedék ajándékival az islandiakra nézve, mintegy pótlólag, mit mindenhol láthatni, hol az embereknek durva éghajlattal, hálátlan földdel kell tusakodniok, e' tusa kifejté értelmi tehetségeiket. Nevezetes, hogy szerzőnk e' nyomorú, islandi szalma kunyhók' mindegyikében lel néhány könyvet, egy bibliát, 's *saga*-kat, mellyeket a' lakosok egész családjuk' jelenlétében olvasgatnak, 's vasárnap a' templomban szomszédaikkal, kik még azt nem olvasák, másért kicserélik. A' tanulási vágy mindenfelé elterjedt, 's minthogy illy' tartományban, hol a' lakosok olly messze elszórvák egymástól, nyilvános iskolákat nem alapíthatni, minden családban az anya egyszer'smind tanítónéja gyermekeinek, a' hosszú téli estéken át olvasni, írni tanítván őket. A' pap e' nevelésre felügyel, 's eszközöket, elemi könyveket szolgáltat a' szegény halász-nőknek. A' polgárisulás' útján sok tekintetben előbbre haladt boldog vidékeink sokban tanulhatnának, 's példát vehetnének e' félig vad népről, jóllehet nekik sem egyetemök, sem collegiumok nincsen.

Marmier élénken festi az islandi köztársaság' történetét, melly 1264-ben Norvégia' hatalma alá esett. E' korszak óta Island semmi történeti érdeket nem nyújt, 's évkönyveiben

csak szomorú ábrázolata lelhető „mind ama' csapásoknak, mely-lyek szüntelen ostromozák, a' vulkánoknak, melyek szétszag-gaták kebelét, a' betegeskedéseknek, melyek a' népséget meg-tizedelék.“ — Földrengések, dögvész, jég, vulkáni kitérések, járvány, éhség, szóval semmi se hibáz, 's a' lakosoknak egy-kori, százezerre menő száma, lassanként ötvenezerre olvadt.

Mint a' középkornak Németországban *minnesinger*-ei, Normandiában *trouvér*-ei, úgy Islandnak is voltak boldogabb korszakában *scald*-ai. Énekeikben a' költészek tanácsot adának a' főnököknek, 's lángrálobbanták a' harcznokokat. Énekeik még a' népvándorlások' idejéből veszik eredetüket, 's ebből láthatni, mi szerint a' költészetet már ama, napkelet-ről jött népek is tisztelték, kiket a' Romainak, mivel nyelvö-ket, szokásaikat, 's törvényeiket nem értették, vadonczoknak nevezték.

A' régi *saga*-k nem csak mint költemények, hanem mint mondák is becses hagyományok. Ugyan is az éjszaki tarto-mánynak, melynek hőseit, 's vitézi nagy tetteit éneklék, régi történetről ezek egyedüli okleveleink.

A' literatúra azonban ez izlandi szalmakunyhók' magá-nyában folyton mívelteték, de caractere a' tartomány' sorsá-val együtt megváltozék. A' költészet búcsut vón a' többi hozzá nem illő hősi iránytól, magát az elszigetelt sötét helyzet-hez illőbb, érzelő, 's búskomor leplébe burkolandó. A' tu-dományok köztök szenvedélyes, 's ügyes kutatókat lelének, kiknek lépteit nem személyes dicsvágy, hanem maga a' tudomá-ny-szeretet vezérlé. E' különös tartományban ugyan is a' tudós többnyire a' nélkül, hogy munkáját közlené, meghal, 's a' tömeg' tapsaira nem számol, holott nálunk majd mindég ez a' czél, 's jutalom.

Érdekes leveleit Marmier egy élő költész' két költemé-nyének fordítmányával végzi, melyek mind a' gondolatokra, mind külsejökre nézve nevezetesek. Az egyik hazafiúi ének; tartalma: hogy e' leghidegebb, 's nyomorúbb tartomány is képes magzataiba a' legforróbb honszeretetet sugallani. A' má-sik érzelő költemény, melly vallásos szellemet, 's mély bús-komorságot fejez ki.

Bulletin litt. et scientif. (Nro 4. 1837.) után

AA.

BIBLIOGRAPHIA.

13. ROLAND *Furieux*. (A' dühös Roland), új fordítás, Ariosto' életével 's jegyzetekkel; M. A. MAZOUY által. Paris, Knab. 1839. 3. dar. 8-adr. Ára 27 fr. — Gyönyörű, nagy gond-
dal kivitt, 's nagy számu többnyire igen érdekes fametszetek-
kel ellátott kiadás. Kevés munka nyújt annyi anyagot az úgy-
nevezett könyv-illustrióra mint a' dühös Roland. Különb-
nemű epizódok, dramaticai scénák, 's kellemteljes leírásokkal
annyira bővelkedik cz, hogy a' művésznek választási zavarba
(embarras du choix) kelle esnie 's azon igyekeznie, hogy ma-
gának nagy mezőt ne engedjen, nehogy minden lap képekkel
legyen halmozva. Minden költői művek közt kétségkívül Arios-
to' Rolandja a' legmulattatóbb, 's nem szűnik meg az olvasó
csudálni, miként tudja felfüggesztetni szerző a' figyelmet elejétől
fogva végig, ezen hosszú hős költeményben, a' tudvágyat szüntel-
lenül ingerleni, 's feltartani az érdeket a' chaos' azon nemében,
mellyet mindég jobban összebonyol, szünetlenül szaporítván
azon számos fonalat, mellyeket ezen csudálatos szövődék' te-
remtésére használ. Add hozzá ehhez egy könnyű 's eleven poe-
sis' báját, 's egy harmoniával teljes nyelv' minden segédszerét,
's megfogod érteni, hogyan foglalt Ariosto, minden trefás tetsz-
alakja' 's vig formái' ellenére is, első helyet azon nagy ge-
niusok közt, kiknek remek munkáik minden időkorok' 's min-
den nemzetek' gyönyörűségét teszik. Nehéz volna a' dühös Ro-
landot a' poetica által előadott költeménynemek' valamellyike
alá sorozni, annál nehezebb azok' törvényeivel összehangzásba
hozni. Azonban meg kell még is vallani, hogy az egy eredeti,
követhetetlen munka, melly épen mivel egészen eltér a' járt
utaktól, azt bizonyítja be, hogy a' genius maga tud magának
utat csinálni 's váratlan felfedezéseket tenni ott, hol mások
csak nehézségeket 's akadályokat látnak. Dante és Ariosto meg-
egyeznek abban egymással, hogy, önmagokból emelkedtek ki,
ha szinte tudományos kutatások által rá lehet is akadni a' for-
rásokra, mellyekből merítettek. Egy illy' remekmunka' fordítá-
sa felette sok nehézséggel jár. Csaknem lehetetlen egyik nyelv-
ből a' másikba átvinni, azon költői szépségeket, mellyeknek
harmoniaja egy báj 's energiával teljes nyelv' hangzatos hajlon-
gásin nyúgszik. Annál kevésbbé képes ezt a' hidegebb szellemű

francia nyelv tenni, de annál nagyobb nehézségekkel is jár az, honnan mind eddig a' prosai fordítások leginkább kedveltettek. Mazuy ur' új fordítása, akár hűség, akár stylusra nézve előzőit jóval felülmúlja, 's munkája méltán számolhat az olvasók' kedvezésére, kiknek gyönyörködését a' kiadás' ékessége nagyon nevelendi. Mikor találkozik hazánk' költői közt valaki, ki olaszhon' e' dicső remekét honi nyelvünkbe öltöztetni megpróbálja? Honi nyelvünk' költői szelleme 's kellemetős formái reményleni engedik, hogy ügyes kezek közt egy illy fordítás, a' pálmát minden idegen fordítások közt könnyen magáévá tehetné.

14. OSTEOGRAPHIE, ou description iconographique comparée etc. (Csontleírás, vagy is az új és ásvány hátgerinczes állatok' öt osztálya' öszve hasonlított csontvázának és fogrendszerének képes leírása, az állat- és földtannak alapul szolgáló); M. H. M. DUCROTAY DE BLAINVILLE által. — Paris, 1839, első szállítmány 4-edr, és átlás, fol. Ára 28 fr. — Cuvier' nagy munkái 's bámulatatos felfedezései óta, a' hasonlító anatomia, minden állattani osztályozás' első alapja lön. Szükség hát, hogy annak studiuma megkönnyítessék, 's ezen czél' elérését semmi sem segítheti annyira elő, mint nagy alaku képek' gyűjteménye, a' szükséges tudományos magyarázatokkal követve. Hogy ezen gyűjtemény a' szükséges terjedelemmel bírjon, ötrendbeli képekből álland, melyek 1) az egész csontvázat; 2) egész fejeket; 3) az illőleg választott jellemző részeket; 4) a' fogrendszert, a' fogak' gyökercivel 's 5) az ásvány csontokat, 's a' régiek által hátra hagyott állatképeket tárgyzandják. Mi a' textust illeti, a' pusztán leíró részen kívül, szerzők egy historiai és critical rész is kívánnak adni, melyben az ásványcsontok' különbenemű csoportozatának osztályozási elveit, azoknak jelen geographiai elosztását, 's végre azt adandják elő, mikor és mióta esmertetnek azok az emberek' historiájában, 's miként jutottunk mink azok' ismeretére. Eből láthatni, hogy jelen munka nagy és drága, de a' geologia 's természettudományra nézve igen fontos lesz, 's teljes rajz-gyűjteményét adandja a' párisi muzeum' illető részének, mely leggazdagabb Európában. Már az első szállítmány is magas eszmét nyújt azon nagy gondról, mely ezen pompás munkára fordítatik. Mikor lesz honunk olly szerencsés, hogy egy nemzetünk' méltóságához illő könyvtárral bírván, a' külföld' dicső remekait, melyek egyesek' tehetségét túlhaladják, de a' melyeknek bírása a' tudomány' sebes haladására nézve, elmulhatlan, magának megszerezheti!

15. TERRE ET EAU. (Föld és víz, beszélgetések az ifjuság' számára); Mme MARCET után angolból fordítva Mme *Tourte-Cherbulier* által. Paris, 1839. 12-edr. Gyermekek, egy kertben apró homokhegyek' csinálásával mulatják magokat; anyok ki őket játékokban meglepi, alkalmat vesz magának a' phy-

sicai földleírás' némelly pontjainak magyarázatára, 's mivel a' gyermekek, kérdezősködésinek vége hossza nincs, magyarázatról magyarázatra menvén, egy teljes leczkefolyam alakul. A' földet 's vizet illető minden tünemények előfordulnak ekként, igen egyszerű 's világos beszélgetésekben, egy sor lettdolgot 's a' gyermekek' érdekét ingerlő apró tapasztalatokat nyújtván. Mme Marcet már hasonló talentommal adta elő a' chemiát, a' physicát, füvésztudományt, 's politikai gazdaságot. Munkái angolhonban nagy szerencsét tettek, 's a' francia fordítások hasonló becsre jutottak, noha a' publicum az illynemű oktatmányokra mind eddig kevésbé vala hajlandó. Mme 'Tourte-nál méltóbb tolmácsra nem találhatott volna a' lelkes angolnő' munkája, de alkalmasbra sem a' könyv' józan ítélettel 's elmés módosítására, mire szükség volt annak ön honábai átplántálásánál fogva. Honunk még ezen tekintetben is felette hátra van más művelt nemzetektől. Mi alig bírunk egy két jó gyermekmunkával, 's azok is vagy stylusoknál fogva nem felelnek meg a' czélnek, vagy drágaságoknál fogva a' nagyobb publicum' tulajdonaivá nem lehetnek. A' helyett hogy angol, francia, németthonban minden új év hosszú sor új munkát hoz gyermekek' számára, nálunk bujdosó csillagként jelenik meg néha néha egy a' literatúra' egén 's az is többnyire vagy a bc, vagy legfeljebb olvasó könyv, oly nyelven írva nagy részt, melly minden másnak inkább mint gyermeknek való. Hasonló értelemfejtő, esmeretnyújtó munka, mint millyet itt megismertettünk, alig találkozik egész literatúránk' mezején. Ha érjük el azon időt, mikor nőink magasb érzetektől lelkesítve, a' francia, angol és német lelkes nők' nyomdokait követve, gyermekeink' nevelésében tettegesb részt vesznek mint eddig, 's a' helyett hogy a' mindennapi körben mozognak, vagy a' multság' végnélküli alakjaival foglalkoznak, a' kor' komolyb kívánatinak is megfelelni igyekeznek? Literatúránk' jelen állásában Mme Marcet' munkáinak honunkhoz alkalmazott fordítása — mit egy magyar Mme 'Tourte tehetne — minden esetre nagy nyereség volna.

16. *HISTOIRE de la langue et de la littérature des Slaves* etc. (A' szlávok', oroszok', szerbek', csehek', lengyelek' és lettek' nyelvének, 's literatúrájának története, indus eredetök' régi emlékeik' 's jelen állapotjok' tekintetéből); F. G. EICHOFF által. — Paris et Genève, *Cherbulier et Cie.* 1839. 8-adr. Ára 9. fr. Eichoff ur' neve, tudós munkáiról eléggé ismeretes 's érdekekkel teljes leczkéi, mellyeket a' Sorbonne-nál tartott, biztos kezességet nyújtanak ezen új munka' fontosságáról. A' tudósok ethnographiai elméleteket 's igen nevezetes nyelvtani esmereteket találnak abban, mig a' művelt ember bájjal teljes olvasmányt nyer. A' nyelvek' összehasonlításában otthon van

szerző, 's mint jó író, eleven képeket, ragyogó észrevételeket tud nyújtani 's ékes fordításában, az általa áttekintett különbnemű literatúrák' szépségeinek illő méltatást vívni ki. Munkája négy részre van osztva: az első a' szlávok' történetét; második nyelveket; harmadik literatúrájokat; 's a' negyedik több nemzeti poemáik' fordítását a' textussal szemközt, foglalja magában. Láthatni ebből, hogy ő nagy terjedelmű tárgyát ügyesen 's minden oldalról felfogta.

17, *PRINCIPLES of political economy.* (A' nemzeti gazdaság' elvei); M. MAC CULLOCH által, megrövidítve az iskolák' számára; jegyzetekkel 's egy bevezető értekezéssel kísérve; M. PINHEIRO-FERREIRA által. Francziára fordította M. P. SADLER. — Paris, 1839. 12-edr. — Csaknem közönségesen érzett szükség a' nemzeti gazdaság' elveinek beiktatása, az első oktatás' elemei közé, hogy így annál biztosb úton legyőzetheszenek azon különbnemű előítéletek, mellyek a' szabadelmű nevelés' fokozatos kifejlődését akadályoztatják. Úgy látszik valóban nincsen is ezen cél' elérésére 's az okoskodás' becses tehetőségének jókori kifejlesztésére jobb mód, mint annak az ember' itt alatti jóléte 's boldogságaira nézve illy fontos tárgyra alkalmazása. A' nélkül hogy a' nemzeti gazdaságot kiemeljük azon korlátokból, hová azt legügyesebb vizsgálói helyezettették, nem lehet annak valóságos erkölcsi befolyását megtagadni a' társas életre, mellynek anyagi 's értelmi érdekei egymással oly szoros összeköttetésben vannak, hogy egymástól baj nélkül el nem szakaszthatnak. A' political gazdaság, a' gazdagság' tudománya; előadja ez azon módokat, miként kell arra szert tenni, azt nevelni 's azon feltételeket, mellyek annak kifejlését előmozdítják, vagy megakadályoztatják. Már, a' gazdagság, mind abból áll, mi az emberre nézve szükséges, hasznos, vagy kellemes; nem csak anyagi termékek, hanem nagy számú anyagtalanok is mehetnek be annak birodalmába. Nem lehet hát tagadni, hogy ez igen közel érintkezésben van az egyének' erkölcsiségével, mert bizonyos, hogy az értelmi kifejlődés egy annak első biztosítékai közül, 's hogy az nagy részt az anyagi jóléttől függ. Mennél több esmerettel bír az ember igazi soknemű érdekeiről, annál hihetőbb, hogy igyekezend egyet sem sérteni meg azok közül, 's a' political gazdaság' józan tanítmányainak az a' megbecsülhetetlen haszna van, hogy a' társasági érdeket állítja a' külön érdekek' siralmas önzése' helyébe. Ezen tekintetben hatalmas segéd ez az erkölcsi leczkére nézve, 's szerencsés öszhangzásban van a' felebaráti szeretet' elveivel. Ha egyszer a' political gazdaság' elemei a' nevelés' egy részét teendők, 's az iskolákban tanítatnak, csakhamar nagy számú siralmas előítéletek fognak elenyészni, a' népszerű eszmék magash' irányt 's okirányosb menetelt kapnak; nem lesz többé lehető a' tömegeket fellázítani csupa theoriákkal, mellyek csak a' kép-

zelődést ingerlik 's a' józan ész láb alá tapodják. Mac Culloch ur' munkája ezen célnak teljesen megfelel, 's olajtandó volna annak honi nyelvünkre fordítása is, annyival inkább mivel nálunk ezen nagy hasznu tudományt mind eddig csak azok esmerik, kik a' külföldi literatura' gazdagságát éldelni szerencsések.

18. *Cours d'économie politique.* (Politikai gazdasági leczkefolyam); M. P. Rossi által. — Paris, 1839. 2 dar 8-adr. Ára 15 fr. — A' hires professor' ragyogó hire, azon köz kívánságot gerjeszté, hogy leczkéi, mellyek néhány év óta az erkölcsi és political tudományok' tanítására olly fényt vetettek, közzé tétessenek, annyival inkább, mivel Francia hon nem birt kijelelt political gazdával J. D. Say óta, kinek munkái még sok fogvatkozást hagytak fen. — A' political gazdaság, még olly új tudomány, hogy a' tudósok, alig egyeztek meg köre' terjedelmén, 's nyelve még mind eddig sincs meghatározva. Lehet hát gondolni mi ingerrel bír egy teljes munka ezen fontos tárgyról, mellyben elő vannak azon valódi elvek adva, mellyek annak alapját teszik. Ezen elméletek kedvező fogadtatást ígérnek Rossi' munkájának, kinek egyébkint a' critica azt fogja talán vetni, hogy nincs tudományos alakja, komoly hangja, szigoru menetele, mellyek elmulhatlan tulajdonai olly könyveknek, mellyek maradandó oszlopjelei leendének az emberi elne által követett útnak az előmenetel' pályáján. De nem kell feledni, hogy Rossi ur olly közönséghez szóll, mellynek nevelése ezen tekintetben még nincs bevégezve, 's mellynél a' political gazdaság' elvei közönségesen véve még ismeretlenek. Ennél fogva kötelesnek vélte magát hoszszasabban mulatni az első elemeken, 's azokat olly világosan adni elő, mint csak lehetséges. De épen ebből az következik, hogy leczkéi minden által könnyen érthetők lévén, sokkal többek által fognak olvastatni, mintha azokat tudományos alakban adta volna, 's egy illy tudomány' termékeny elveit népszerűvé tenni igen kívánatos.

19. *HISTOIRE naturelle des poissons d'eau douce.* (Középponti Europa' édes vizi halainak természetlhistóriája); L. AGASSIZ által. Paris et Genève. Ab. *Cherbulier* et Cie. 1839. fol. színelte képekkel. Első szállítmány. Ára finom papiroson 100 fr. közöns. pap. 75 fr.

20. *MONOGRAPHIE d'échinodermes vivans et fossiles.* (Az élő és ásvány töviskes-bőrűek' monographiája). Ugyan az által. U. o. u. a. 4-edr. képekkel. Első szállítmány. Ára 20 fr.

Mind két munkát a' legnagyobb gond jellemzi; a' képek, szerző' szemei előtt készítve ritka tökélyvel bírnak; az elsőben a' színczet nevezetes szépségű. Agassiz ur' hire, mellyet magának az ásvány halak' természetlhistóriája által szerzett, ezen két új munkának kedvező fogadtatást ígér a' természettudósoknál. A' tudományok' előléptetése végett alakult britt társaság

által a' szerzőnek ítelt jutalmak képessé tették őt, munkáinak ekkénti bevégzésére. Az édes vízi halak' természethistoriája mi az anyagi kivittelt illeti, sokkal felülmúlja Cuvier' munkáját, 's mi illeti a' tudományos érdemét, mivel csak egy osztályáról szól a' halaknak, szükségkép' részletesb leírásokat, 's minden legkisebb különféleségeikben jobban leírt jellemeket nyújt. A' textus három nyelven van írva: angolul, németül és francziául. — A' tövishesbőrűek' monographiája nem kevesebbé nevezetes. Szerző mind azon anyagoknak hirtokába tette magát, mellyek némi világot vethettek ezen osztályra, mellynek stúdiuma által úgy hiszi, hogy azon fokkonkénti átalakulás' nyomait feltalálhassa, mellyen átmentek a' geológiai formációk' összességén keresztül, a' különbözőnemű életműves lények, mellyek megelőzték az ember' megjelenését a' földön. Ezen első füzetben a' *Salenia*, *Goniopygus*, *Peltastes* és *Goniophorus* nemek foglaltatnak. A' réztáblák' száma öt, mellyek 154 nagy gonddal 's gyöngédséggel rajzolt figurát nyújtanak. —

21. PROJET *de réforme sanitaire* etc. (Egészségi reformjavaslat); a' kereskedési és földművelési ministeriumnak bemutatta A. F. BULARD, aug. 5-én 1839. Paris. 8-adr. Bulard ur, ki a' dögvész' vizsgálatával bizatott meg a' franczia kormány által, két évig mulatott 'Törökországban, 's dicséretes buzgalommal szentelte magát ezen rettenetes ostor' stúdiumának. Tapasztalatai szerint haszontalanok 's ártalmasok mind azon bilincsek, mellyekkel az útasok 's portékák mind e' mai napig terheltetnek a' vesztegházakban; mellyek most is csaknem olly szerkezetűek mint eredetüké' valának, midőn még a' tudomány nem vezethette a' félelem' ösztöneit 's nem mondhatott semmi bizonyost a' ragály' elve 's meneteléről. Véleménye annál fontosabb, mivel már előtte is több tudósok hasonlóan nyilatkoztak. Nem tagadja Bulard ur a' ragályt, de gyorsabb 's bizonyosb módokat ajánl annak legyőzésére. Már két évvel ő előtte dr. Gosse, néhány hasonló eszmét nyilvánított. A' dögvész' menetelének stúdiumából kiviláglik, hogy az a' légmérséklet' hirtelen változásával enged, 's hogy ereje hirtelen alábbhagy, midőn a' hideg vagy meleg magas fokra emelkedik. Ezen elvből indulva, mellynek igazsága felől Bulard ur is meggyőződött, minden eddigi veszteglési rendszabások helyett, csak a' lehető legmagasb légmérséklet' alkalmazását ajánlja. Szerinte elég volna az útasokkal, legfeljebb egy hétig, minden nap néhány órát, egy 32 foknyi (Reaumur) melegségű szobában tölteni 's a' portékákat is fogékonyságok' különfélesége szerint, kisebb nagyobb légmérsékletnek tenni ki 's nem tovább sohasem 14 napnál. Ezen rendszer szerint a' vesztegházak' szerkezete felette egyszerű lenne, 's a' kereskedés megszabadulna az eddigi igen terhelő bilincsektől. Bulard ur érdekes részleteket ad a' víz

alá merítés' eredményéről is, melyet keleten oly bizonyos óvoszernek tartanak, hogy a' dögvészesek' megmosott 's egy két óráig vízben állott fehér ruháját félelem nélkül használják. Kiváncos volna, hogy a' kormányok ezen érdekes adatokat illőleg méltassák 's használják, a' közönséges egésség' biztosítása 's a' kereskedés' előmozdítására.

22. *BABEL: publication de la Société des gens de lettres.* — Paris, 1840. Első darab, 8-adr. Ára 9 fr. 12-edr. 6 fr. — Igen mulatságos, így szól egy francia criticus, hogy a' litteratorok' társasága, önkényt ezen czímet választá magának, mely oly szerencsésen jellemzi a' jelen francia literatúra' elveit 's irányát. Mert nem nyujt-e ezen híres társulat új zavart, ha nem nyelvekben, legalább eszmékben, tanokban 's ellenkező elemekben; valóságos chaost, melyben mint minap igen naif megvallá egyike főnökeinek, egyedül a' kereskedői szellem uralkodik 's szab irányt? Mint Balzac mondá utolsó védbeszédében, a' mai nemességnek sem akarhatja, sem elég módja nem lévén, vadáskutyafűzérei 's cselédei mellett, az írók' kichezett seregét is tartani; ezek egy társaságot alkottak, melyben minden tag talentomát vagy legalább tolat felajánlja, hogy a' literatúra' köz uradalmát művelje. A' nagy geniusek, kiknek száma mint látszik, mindennap nevelkedik, nemeslelkűen ajánlik kezeiket, kevesbé megáldott tisztársaiknak. „A' legbölcsebb 's legmagasb (risum teneatis!) erkölcsi elvek' védpaizsa alatt, imposant egységbe szövetkeztek, melynek nagy jövőndő néz elébe; mert ha az ipar-egyesület mozgatja a' világot, az értelmek' egyesülete' munkáját előre meg lehet érezni. Ezen szerencsés erkölcsi központosulás' első eredményének, első bizonyosságának, egy literatúrai munkának kellett lennie; 's a' litteratorok a' *Babelt* nemzik“! — Jelen gyűjtemény a' *Livre des Cent et un, Cent et une nouvelles, Salmigondi* és más sok ily nemű vállalatok' méltó függeléke, 's azokéhoz hasonló sorsnak néz elébe. Egy két szellemdús töredék mellett, húsz aljasságot 's harmincz rossz portékát találunk itt, 's bizonyos lehetsz, hogy egyetlen egy lapot sem, melyre a' genius nyomta volna letörülhetlen bélyegét. Természetes dolog; mert egy magas elméjű ember, ki munkája' becsét érti, nem fogja azt, hasonló tartóba méríteni. A' genius maga megy 's nincs szüksége a' közép-szerűség' vállaira hágni, hogy felemelkedjék, 's méltó kevelysége mindég akadályoztatni fogja attól, hogy hasonló speculációkban részt vegyen.

23. *HISTOIRE de la littérature de l'Europe etc.* (Europa' literatúrájának története a' XV-ik, XVI-ik és XVII-ik században); Henri HALLAM után angolból fordította, Alph. BORGHERS. — Paris 1839. 2 dar. 8-adr. Ára 15 fr. — Hallam igen tudós történetíró, ki mint látszik sokat olvasott, sokat tanult.

Azon kép, mellyet Europa' literatúrájáról nyújt, mély esmeretét mutatja a' különféle nyelveknek 's az ezeken megjelent remekmunkáknak. Elégge teljes, noha szükségeskép' igen megrövidített munka ez, mellyben érdekekkel követhetni az értelem' kifejlődésének menetelét Europa' különféle tartományiban. Szerző' nézetei közönségesen véve igen ítéletesek, mellyeket tiszta izlés dictált, 's mellyek minden nemzeti előíteltől 's igazságtalan részrehajlástól menttek. Inkább elbeszélő mint ítélt, 's az ész nála magasb nyelven szóll mint az érzés. Ha ezen historiai irány megóvja őt a' szenvedély' tévedésitől, hidegséget önt az más részt munkájára, 's nem kell abban sem enthusiasmust, sem bosszankodást várni. Nem igen találni abban olly ragyogó észrevételeket, 's olly roppant és elmés tekinteteket sem, mellyek az ügyes literatort bélyegzik, 's mellyek a' munkáknak olly hatalmas ingert adnak, millyek p. o. Villemainéi. Az europai literatúra' jól készített nomenclaturája ez, a' repertorium' egy neme, melly tanács kérdésre jó, de olvasásra nem igen kellemetes munka, 's a' különbenmű literatúrák' öszve hasonlító stúdiumát nem találod abban. A' szerző által használt synchronisticus rend, árt az érdeknek, 's a' hasonló nemű különbféle termékek' öszve hasonlító stúdiumát ellenzi. Nagy változásokat nyújt ez az igaz, de azon hirtelen és folytonos átugrások egy tárgyról a' másikra, melly stúdiumnak nem kedveznek, 's a' különbenmű literáriai munkák' teljes méltatását nem engedik. Szerző e' szerént elhanyagolja a' magasb, terjedelmesb nézetspontokat, honnan roppant láthatárokat foghatni fel, 's mellyek elmés észrevételek' gazdag bányáját nyújtják. —

A. B. P.

A' MAGYAR NÉV' EREDETE.

MAGYAROK A' MONGOLOK KÖZT.

Régiségbúvárságom' célja az is lévén, hogy nemzetünk' származása 's ősi szokásait illető adatokat, minden alkalmas kutatóból feljegyezni igyekeznék, többi közt egy kivonatból, melly Hammer' híres munkájából (Fundgruben des Orients V-ikköt. II-ik füzet 30-ik lap) készült, következőket jegyeztem: Ewila persa szerző, régi keleti útleírásában, szóról szóra fordítva így nyilatkozik: A' Persáktól származó hitetlenek közt

Manutschernek négy fia a' törzsökatyák. Ezek eltávozván *Agra* (Erla)-ban telepedtek le. Kérdeztevéen ott, kik legyenek? így feleltek: *Matschar-is*, az az mi négyen vagyunk. Ezen *Matscharból* eredhetett későbbben a' *Madschar* vagy magyar szó. Mennyi hitelt érdemelhet ezen adat, 's mi fontosságot tulajdoníthatni ezen szószármaztatásnak, lássák az ahhoz értők.

Mi illeti a' magyarokat *Chinában* 's a' *Mongolok* közt, *Abel Remusat*, azon két rendbeli emlékiratában, melyek nem rég a' parisi *academia'* értekezései közt megjelentek, miután azon számos öszveköttetések, melyekben *Europa'* fejedelmei állottak a' 13-ik és 14-ik századokban a' *mongol Chánokkal* előadva volna, azt is említi, hogy egy holta napjaiglan száműzött angol, ki Ázsiát minden irányban átutazá, 's végre a' *Mongolok'* kezébe esett, ezek által tolmácsként használtatott azon követségnél, melyeket ők viszont, *Europa'* fejedelmeihez küldöttek. Ezen angol vala az, kit a' *mongol Chán* 1241-ben, *IV Béla királyunkhoz* hazánkba olly meghagyással küldé, hogy őt' hódolásra 's a' *Mongoloknak* fizetendő adóra felszólítsa. Melly felszólításnak, hogy királyunk akkor, elegendő ellenállási erő' megszerzése nélkül meg nem felelt, még most is hat egész század' iefolyta után, hazánk méltán sajnálhat.

Egy évtizeddel azután, a' keresztény foglyok' száma *Ketletázsia'* minden tartományaiban nagy vala. Így *Ruisbroeck*, ki 1254-ben *Karakorumban*, a' *mongolok'* fővárosában, melly $47^{\circ} 32' 24''$ északi szélessége, és $13^{\circ} 21' 30''$ nyugoti hosszúságra fekszik *Pekingtől*, tartózkodott, ott sok magyarok, oroszok, holgárok, kunok, örmények, görögök, németek és németalföldiekre talált. Vala ezek közt egy *Metzből* származott 's *Magyarhonban* rabságba esett asszony is, ki egy oroszhoz ment férjhez. Volt egy *Guillaume Boucher* nevezetű *Párisból* származó, francia aranyműves is, kinek fiát, mint a' *mongol* nyelvet igen jól beszélőt, szinte tolmácsként használtak. Ha ezeket a' legújabb történetadatokkal összehasonlíttjuk, nem lehet azon következményre nem jutnunk, hogy valamint a' *Rómaiak'* dicsősége' hanyatlása óta, a' kelet' durva 's számtalan csoportjai testi erőhatalom által legyőzék a' nyugotot, úgy már századok óta 's főleg jelenkorunkban, nyugotnak kis csoportjai, csak lelki erő 's műveltség gyümölcsei által hatalmasításának, a' kelet' számtalan népét, 's most még mennyei országát is legyőzendék.

Kiss Ferencz.

Áttekintete a' külföld' legújabb hadi LITERATÚRÁJÁNAK.

bevezetésül egy pillanat a' mienkre is.

Honi literatúránk közt a' hadi legtermékenyettebb! De nem esuda, mert nincs valódi nemzeti katonaságunk, túladdt ezen a' magyar, midőn az állandó katonaságot törvényesen megalapítá, azt akkor mintegy száműzve kebléből a' nemzetiségből kivetkeztette; királyaink' bölcs kormánya atyailag felfogta az árvát, ezredeinket, meghagyván ugyan rajtuk némi nemzeti színt, a' többi seregeinek vonalába sorozta. Intellectualis érdekekben ezredeink nyertek ugyan ezen adoptioval, mert a' tisztikar kiegészítve több jeles nem magyarok által, kiképeztetése egyenlő lépést tartott az ausztriai hadsereg' nem magyar osztáylaival, a' becsmezőn ők is hirt 's nevet szerettek, diadalmakban osztoztak a' többi ezredekkel, híven ragaszkodtak előjáróikhoz, kik őket a' béke' idején, habár idegen nyelven, de mégis oktatták, a' bekövetkezett hosszas háborúkban sok véres csaták' kikűzdésére vezérlették, el nem csüggyt alhatatossággal a' nyilvános veszélyben el nem hagyták, osztoztak velők jóban, rosszban egyiránt, így intellectualis érdekekben nyertek ugyan ezredeink, mint mondám, de vesztettek a' nemzetiségben, vesztettek még többet a' nyelvben, mert erre majd hogy semmi szükség sem volt, minden oktatás, fegyvergyakorlat, parancsszó, német nyelven folyt, honfiaink közt ha találkozott is néhány, kik nem felejtve nemzeti nyelvüket azon irtak, de más tudományszakra fordítottak elmethetéseiket, hadi munkával a' honi irodalomban senki sem lépett fel; 's így hadi nyelvünk, ha volt is, kellett is lenni, mert szelleme hadász volt a' régibb magyarnak, később elhanyagoltatott, egészen elveszett.

1809-ben, midőn a' magyar 1741-hez hasonló lelkesedéssel, de nem hasonló sikerrel, nyúlt fegyveréhez, szeretett királya' thronját védeni, a' hon' keblében nyomult győztes ellenségétől a' még mentve maradt részeket oltalmazni, dicső

nádorunk' közbenjárásával létre jöttek ugyan a' hadi szabály könyvek nyelvünkön, de a' veszély' multával leszált lováról a' nemes, lerakta fegyverét, a' dőlczeg harczparipa azóta nem jött nyereg alá, a' lerakott fegyvert rozsdá borítja, 's így az akkor hirtelenében alkotott hadinyelv ismét feledékenységbé dült. Tizenhét évig senkinek eszé'ágában sem jött az elkezdett munkát nagyobb sikerrel folytatni, mert a' mit én is, 's több egyes magyar tisztek is a' német regulament' könnyebb érthetése végett irtunk, említést sem érdemel, mert az mind csak papíroson maradt; kérdés: ha léteznek-e még?

De végre hosszas szunyadozás után több lelkes hazafi felhevülve a' hon' szép nyelve' szeretetétől, academiát alkottak, azt hálá az égnek 1825/7 XI törvénycikk által meg is alapíták. Festetics László gróf, maga is 1809-ben a' felkelt nemesség között, már akkor nyilván fájlalta, minő nehézséggel kellett küzdeni a' nem létezett magyar hadi nyelven, nemzetileg a' csak czúnében vitézlő rendet a' hadi tudományokra oktatni, fellépett ő is segítőleg a' romra, mellyen Széchenyink kitézte nemzeti zászlónk már élénken lobogott, az academiához egy, a' hadi tudomány körül dolgozó rendes tag' számára tiszteletdíjt alapított. Több évig üresen maradt e' hely, negyvenöt magyar ezredben nem találkozott egy sem, ki alkalmas lett, egy sem, ki a' nehéz munkát felvállalta volna, míg végre 1838-dik évben boldog emlékeztű Tanárkynk elfoglalta a' 8 esztendeig üresen állt széket.

De mintha a' magyar hadi irodalmat a' sors' sanyarú keze nyomná, Tanárky alig végezte-be főherczeg Károly' strategiai elveinek 1-ső része' fordítását, alig kezdte az academia' megfigyásából a' hadiműszótárhoz adatokat szerzeni, elhunyt. Nekem juta az üresen hagyott szék' elfoglalása, 's így tisztem, annak mennyire erőm engedi, meg is felelni. Kivántam vala a' honi nyelven irt hadi literatúrát áttekíteni, belátásom szerint véleményemmel felszólalni; de fájdalom még nincs, a' magyar hadi írók' kicsiny száma mind inkább fogy, most ismét *Baricz György'* alezredes' elhunytával eggyel kevesült, azért kéntelen vagyok más nyelven irt hadi literatúrát a' figyelemzetés' tárgyává tenni, hogy alhoz alkalmazván magunkat, mi e' tekintetben is ébredjünk, haladjunk, mert ebben valóban leghátrább vagyunk.

Az alatt, míg mi elhanyagolva hadi állományunkat, elhanyagolva így hadi literatúránkat is, semmit sem tevének, sokat, igen sokat tettek Europa' más nemzetei, ezeknél — mondhatni, — a' hadi tudomány és művészség tetőpontjára eljutni készül. Tekintsük bár a' tüzéséget, vārerosítések, tengerészetet, a' föld' leábrázolását, a' hadi nép' felfegyverkezését, mindenben majd nem hihetetlen előmenetelt veszünk észre. Temérdek munkák, rakásra irt könyvek, folyóiratok terjesztik szét a'

világ' minden részeiben e' nagyszerű tudományt, e' hatalmas művészséget. Meg van hát előttünk törve az út, nekünk nem szükség új találmányokon törni fejünket, nekünk csak szorgalmasan tanulnunk kell, híven követnünk az előttünk haladókát, nyelvünkre átfordítanunk a' legjelesebb munkákat, csak igyekezet legyen és jó szándék, és eltökélt akarat, ha meghonosítjuk köztünk a' külföld' elmeszüleményeit, ha bár egy hamar el sem érhetünk is más nivelt nemzeteket, de közelíthetünk hozzájuk, 's így a' kívánt siker el sem is maradhat.

Nem szükség itt nekem bővebben fejtegetni a' hadi álmány' a' közzéletheti nyomatékos szükségét, szabad elnével, buzgó lelkesedéssel kimondotta azt itt e' teremben boldogult Tanárkynk, igen érdekes székfoglaló beszédében, kimondotta ezt Szontaghi Gusztáv is, midőn az utolsó közgyűlésben gyászbeszédét tartotta, az elhunyt hadtudományi rendes tag felett, nem szükség azt állításokkal bebizonyítanom, hiszi ezt körünkben mindenki, hiszi ezt mindenki e' termen kívül is, ki csak pillanatot vet országos állásunkra, mert bár mily reménydús virágban fejlődjenek is ki hazánkban más hasznos tudományok és szép művészségek, de ha azokat a' nemzeti függetlenség oltalmában nem tartja, csak hamar elnyomhatja azokat még gyenge csirájában akár mily reactio; egy kaján irigység, egy megtörténhető political tévedés nem csak hogy elnyomhatja fejlődő literatúránkat, de egy tollvonással ki is törülheti minden oldalról idegen népektől körülvevett maroknyi nemzetiségünket az országok' sorából. Mi tarthatja pedig fen a' nemzeti függetlenséget, palladiumát honi literatúránknak? a' törvény' szentsége, és jó fejedelmünk' szilárd akarata; de mi teheti a' törvény' szentségét, a' fejedelem' akaratját állandóvá, mi teheti a' nemzeti függetlenséget maradandóvá? a' nemzet' ereje, fegyvere! Ennek kimiveltetését is kell tehát igyekezetünk' tárgyává tenni, ezt el nem mellőzhetjük a' nélkül, hogy minden kincünket ne veszélyeztetnénk.

Szóltak ugyan többen a' publicum előtt folyóiratokban, azt bebizonyítandók, hogy a' hadtudományi osztály szorosan nem tartoznék a' tudóstársaság' köréhez, alkalmasint mivel ez más nemzetek' tudóstársaságainál nem létezik. Van ugyan valami való ez' állításban, mert a' hadtudomány' kimiveltetésének terjesztése egyedül a' kormányt illeti, mert a' végrehajtó hatalom' kezében áll a' katonaság; de más országokban létezik nemzeti haderő, így keblében csak nemzetileg terjedhet a' hadtudomány is, mivel pedig mint beszédem' kezdetében kimondottam, nálunk nincs, így nincs hadi nyelvünk sem, következőleg tehát az academia' feladása; mert alapszabályai közé tűzte ez: *a' tudományok', és szép művészségek' minden nemeiben a' nemzeti nyelv' kimiveltetését, a' hazai nyelv' egész gonddali csinosabbá, és gazdagabbá tételét, a' hadi nyelvet*

is megalapítani, kicsinosítani, és így a' nyelvet hadtudományi munkák' kiadására alkalmazni. Ki tagadhatja ezt, ha csak egyszer'smind a' hadtudományt a' többi tudományok' sorából kitukmálni nem akarná? Majd ha egyszer az isteni gondviselésnek tetszend és elérjük azon kort, melyben országosan, és törvényszerűleg megalapítva a' nemzeti katonaság létre jöhet, majd ha szeretett fejedelmünk kimondja a' Ludoviceumra hatalmas legyen szavát, létezzék már akkor hadinyelvünk is, alkalmazva már eredeti vagy fordított hadtudományi munkákra, hogy így ebben is meg legyen törve az ösvény, melyen tovább haladhassunk.

Vegye tehát az olvasó közönség következő a' külföld' mezején tett, jövődöben még teendő hadtudományi szemlémet, mint elődolgozatokat a' hadtudományban, mint figyelemztetést, mit tett a' külföld legújabbán a' hadi literatúra' körében, hogy ha majd növekedő erőnk összepontosul, tudhassunk eszközökhöz nyúlni, ismerhessük azon munkákat, melyekre szükségünk leend. Tervem tehát Tudománytárunk' literatúrai részében saját nézetimet részint, részint pedig a' külföld' folyóirataiból kölcsönözteket, mint hadtudományi szemlét közre bocsátani, 's így megkezdve:

HADTUDOMÁNYI SZEMLE.

I. *Militärische Betrachtungen aus den Erfahrungen eines preussischen Officiers. Mit 32 Figuren, und IX Plänen.* Megjelent Berlinben, 1838.

Ha ezen, — a' hadtudományi irodalomban a' jelesek közé számítható, — munkát szorgalmasan átolvassuk, és saját nézeteinkkel összehasonlíttjuk, állítani merjük, hogy a' szerző azok' számához tartozik, kik a' legveszélyesebb harc- pillanatokban sem vesztik el lelki ébrenségüket, az elválasztó eszközökhöz nyúlni minden tétovázat nélkül értenek, őt — hisszük — a' természet egy soha nem kétségeskedő hadvezérnek alkotta. Ha az, e' munkában foglalt, alapszabályokat tanulásunk' tárgyává tesszük, homlokunkhoz nyulunk, csudálkozunk, vallomást teszünk: hogy ez' ideák elménkben már rég szunnyadozva rejtőztek, sejdítettük, hogy kell lenniük, csak nem értettük azokat tökéletes tisztaságban létre hozni, midőn pedig azok egyedül az örök igazságon épülvők. Nem találni e' munkában közönségesen már ismert, régi és gyakran itt 's ott olvasott szabályokat, melyekkel általában a' tapasztalatlan, 's ki nem mivelt fiatalságot megismertetni szokjuk, nincs ezek közt semmi azon szorongó, minden történhető baleseteket félenken elmellőzni igyekező, de a' komoly valóságban egyhez sem értő pedantismusból, hanem itt minden a' művészettől, 's az értelmi tehet-

ségtől kifejtett tisztaságban áll, mikép' kell, és illik a' mindent szétromboló veszélyek' daczára, biztosan a' legnagyobb zavarodásból is megmenekülni, a' kitűzött célhoz jutni, vagy olalmi állásban visszavonulni.

A' tisztelt szerző munkáját következő fejezetekre osztja:

1. A' csata rendezés, és a' gyalogság' tüzének hathatósága.
2. A' szabadtérieni megtámadása az ellenségnek, és biztos védelembeni vergődés.
3. Csatár túsa, vagy a' lövészek' és vadászok' kötelessége.
4. Az úton, és erdőbeni harcz, és egy útmutatás a' véletlen meglepő rohanatok' alkalmával.
5. A' harcz, és a' harczmunkálat, és egy példa a' harczgyakorlathoz.
6. Egy csata' váratlan kezdete, összeverekedés.
7. Végőrszolgálat.
8. Toldalék, melyben röviden ismétli az előbbi fejezetekben említetteket, azokat több gyakorlati tanításokkal egészen szemléltetővé teszi.

E' könyvet eléggé nem ajánlhatni minden katonatisztnek, kivált hadseregeink' fiatalabbjainak, kiknek keblükben, — mint hinni szeretjük —, a' harczbani haszonvetőség teljes mértékben létezik, de alkalmuk még nem volt a' hosszas béke időben, szerzett tanulmányaikat az ütközetek' nehéz pillanataira alkalmazhatni. E' munka' olvasásával szemléltetővé lesznek előttük minden oly' események, melyekről még eddig sejtésük sem volt, millyennek képét az évenkénti bár milly' tudománnyal tervezett tábori gyakorlatok elő nem varázsolhatják. Milly' jól csend majd egykor, ha valóságra kerülend a' sor — ki állhat pedig jót érte, hogy Europa' békés nyugalma meg ne zavartassék — a' zavarba jöhető tapasztalatlanságnak, a' szabadító ösvényt, ha bár csak pillanatra is, maga előtt feltűnésben látni, 's reá ismerni, melyen a' veszélyek' tömkelegéből biztosan megmenekülhetni. Nem lehetne szívesen nem venni, ha egy, a' hadtudományban jártas magyar katona e' jeles munka' fordításával hadiliteratúránk' parlag mezejére fellépne 's ifjuságunknak, kikből bátor harczosok válhatnak, tanulságos kézi könyvet nyújtana.

II. *Feldzüge des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden wieder die Türken, grösstentheils noch bis jetzt unbenützten Handschriften bearbeitet von Freyherrn Philipp von Rödern. 1-ter Band.* Megjelent Carlsruheban, 1839. a' markgróf' mellképével, 14 oklevéllel, és 1 átnézeti földképpel.

A' hadtörténeti literatúra minden tekintetben egy megbecsülhetetlen kincset nyert e' jeles munka' megjelenésével. Előnkbe adja ez a' nagyérdemű Lajos markgrófnak (ki egyébiránt is mint császári tábornagy hazánkban a' török ellen számos győzelmeket vívott ki, 's Buda' visszavételénél nevezetes

szerepet viselt, és a' várnak rohanattali elfoglalásánál kitünő bátorságával, hadvezéri ügyességével mindég virító babérkoszorút a' historia' emlékjázaiban szerzett magának), harcznevezetességeit részletesen, 's hiteles oklevelekkel behozonyítva. Örömmel teszi le mindenki a' könyvet kezéből az átolvasás után, a' ki csak az akkori időszak' dús eredményü harczeseteivel közelebbről megismerkedni kíván, azon időszaknak, melyben az ozmán dicsőség' tetőpontjára jutva, csak hamar hanyatlani kezd, 's végromlásának magva gyökeret vert a' socialis életviszonyt megvető, és a' szünteleni táborozásban mind inkább elszilajdó nép' jellemében. A' szerző előtt, ki őrnagy a' badeni nagyfejedelemség' tábornoki karánál, a' nagyfejedelem' házi levéltára nyitva állt, 's így dolgozásait — szorgalmasan merítgetve a' gazdag kútforrásból, — historiai pontossággal, a' legértelmesebb előadással nagy becsüvé tette, 's azon időszak' harczeseményeinek kiegészítésére nagyszerű adatokat gyűjtött.

A' munkához todalékul csatolt közleményben igen érdekes oklevelek, ütközeti jelentések, manifestumok, a' császári hadsereg' állapotjáról hiteles leírások vannak; ha a' hely' szűke engedné tanuságos lenne e' jeles munka' tartalmával részletesen már csak azért is megismerkedni, mivel a' harczesetek, melyekben a' markgróf tetteges részt vőn, hazánkban történtek, de azt majd csak akkora halasztjuk, midőn majd befejezve az egész munka kezünkön leend.

III. *Geographisch topographisch-statistisch-hydrographisch, und orographisches Lexicon von Siebenbürgen. Wien, 1839. 4. kötet. Szerzője Treunfeldi Lenk Ignác csász. kir. nyugalmozott altábornagy.*

Erdély területére Csehországhoz hasonló, általában külföldön még kevesé ismert ország, pedig e' több tekintetben felettébb érdekessépg tartomány méltán megérdemli a' kísérletet helyheztesésével, politicali felosztásának számos tulajdonságaival közelebbről megismerkedni. A' megismertetésnek a' szerző, ki több évig hivatalképg Erdélyben tartózkodott, kitelhetőleg igyekezett megfelelni, midőn minden város', falu', pusztá', hágó', nevezetesebb hegyek', ezeknek vonalai', elágazatai', úgy szinte a' folyók', 's patakok' neveit magyar, latin, német, és oláh elnevezésével, természetü jellemeinek érdekes leírásával, előterjesztésével foglalatoskodott. Továbbá feltehalálható e' munkában a' tartomány' nagysága, fekvése, területe, és népességének általában, és részletesen, menyiben az a' három főbb nemzetet, u. m. magyart, székelyt, és a' szászit illeti, szorgalmas leírása. A' terület' előadásában tekintetben vette a' szerző, a' kerületek', megyék', székek', és a' folyók' vidékének felosztását. Mivel pedig az egész munkát Erdélyország' földképi leírása tökéletesítésének elősegeléséül tekint-

hetni, azért statistikai érdekekben oly számos és becses adatokat lehetni fel benne, millyeneket a' földképekhez csatolni tán nem is lehet, millyeneket pedig a' föld' megismertetésénél mégsem nélkülözhetni. Vannak az illyesek közt több igen helyes tájbeli, történeti 's mineralogiai adatok, 's több egyéb nevezetességek, mellyeket tudnunk a' földleírásnál minden esetre kell, 's nagy liha ha nem tudunk.

IV. *Militär-Geographie von Europa*. Második megbővített, 's kijobbított kiadás. Megjelent Prágában, 1839. Szerzője Rudtorffer Ferencz, ezredes.

E' munka' első kiadása megjelent 1835-ben, már akkor nagy részvétellel fogadtatott. Az igen tisztelt szerző most a' második kiadásban az előbbi táblás formátumot elmellőzte, ezért az egész igen sokat nyert, mivel a' mostani a' kitérő czélnek inkább megfelel, 's megegyez a' hadi geographia' lényegével. Jelenkorban még nem elégszünk már egyes jelenetek', városok', házak', népesség', iparüzés', földmívelés', marhatenyésztés', kereskedés', hajókázás', utak', hidak', várak', erősségek' 's más egyebek' száraz előszámolásával, most már a' tudnivalóság a' hadi geographiától többet kíván, értette ezt a' tisztelt szerző, azért is igyekezett annyit adni, a' mennyi csak egyes ember' korlátolt állásától kitelhet.

E' második kiadás kétségkívül a' legjobb, mit csak hadi geographiai ügyben még eddig bírunk, minden más illyes előbbi munkák vele nem mérkőzhetnek; mivel azok közül egy sem adja előnkbe mind azt oly' világosan, mint azt kellene, hogy egy státus' összes védelmi rendszere a' legbelsőbb mélységig kitűnő lehessen.

Minden egyes ország következő áttekinteti pontokban adatik Rudtorffer' munkájában elő:

1. Történeti, hadi, és polgári tekintetben.
2. A' tengerpartok', szigetek', hegységek', csatornák', fő közlekedési vonalok', vasutak' hadtudomány szerinti leírása,
3. Az országok' természeti, szellemi és technikai miveltisége.
4. A' státus' alkotmánya, és igazgatási formája.
5. Pénzügye, hadi ereje és topographiája.

A' katona' egész figyelmét megérdemli e' munka, és igen ajánlható, bár minél előbb honi nyelvünkre híven lefordítva, mi is bírhatnók e' kincset, melly nélkül egy hadvezér sem foghat bizonyos sikerre számítva a' sereg' kormányához.

V. *Untersuchung über die europäischen Militär Brückenkonstrans, und Versuch einer verbesserten allen Forderungen entsprechenden Militär-Brückeneinrichtung*. Szerzője Birago Károly, az ausztriai tábornoki karnál őrnagy. Megjelent Bécsben, 1839, n. 8. négy tervrajzzal.

A' 4 fejezetre osztott könyv az 1-sőben előadja a' hadi hidak' történeti vázlatát a' legrégibb kortól folyó század' utolsó

tizedéig; a' 2-ik leírja 's bírálja általában az europai státusok' mostani hidkészületeit; a' 3-ik' foglalta pedig mind azon akadályok' legyőzésének analysise, mellyek eddigelé a' hidkészületek' hasznavehetőségét gátolták, és vizsgálat alá veszi mennyiben felelnek meg a' most fenálló hidkészületek az előfordulható hadi akadályok' elmellőzésének; a' 4-ik végre azon feltételeket alapítja meg, mellyek a' hadi hidkészületek által teljesítendő, hogy mind azon kívánatoknak megfelelhessenek, mit tőlük a' mostani hadviselés teljes joggal vár, befejezésül javaslatot ad a' szerző saját belátása szerint minőknek kell lenniük illyes hidkészületeknek.

Ez' igen jeles munka' fejezeténkinti bírálatát *Heller Friderik* kapitány, a' csász. kir. tábornoki kartól, tudományszerüleg előadja, az öst. milit. Zeitschrift m. évi folyamata' 2 és 3 füzetében, a' mellyet én annak idejében egész kiterjedésében közre bocsátani szándékoztam, most csak azon óhajtasomat nyilatkoztatom ki: vajha találkoznék valaki magyar hadi tiszteink közt, ki Birago' jeles munkájának fordításával, hadi literatúránkat bővíteni magára vállalná. Birago a' hidak' elkészítésében egy olly auctoritás, ki magának nevet szerzett Europa' hadtudósai közt, az ő találmánya szerént futóhidak divatba jöttek több hatalmasság' hadseregénél, 's azok' hasznavehetőségét több alkalommal tett kísérletek behizonyították.

IV. *Abhandlung über die Feldbefestigungskunst, den Angriff und Vertheidigung der Feldbefestigungen, nebst einem kurzen Anhang über Kriegsbrücke. Für die Schulen der kais. kön. öst. Artillerie, von Johann Fischmeister, Oberlieutenant in kais. kön. Bombardier Corps. Mit 10 Kupfertafeln. Wien, 1840.*

Ámbár a' hadi literatúra' ezen szakában, a' mellyről e' jelen munka értekezik, már több igen helyes dolgozatok jelentek meg, de tekintőleg a' tüzér iskolákat, hiányzott mégis a' tábor erősítési tanról egy olly czélirányos dolgozat, mellyet a' tanulóknak számára kézi könyvül használni lehetett volna. E' hiányt leginkább érezte a' tudós szerző, ki több év óta a' bombár testképző intézetében maga is tanító, több akadályokkal küzdeni kénytelen volt, hogy nevéndekéit a' tábori erősítések körül megkívántató dolgozásokra legkönnyebben megtaníthassa; azért használva báró Unterberger altábornagynak még 1807-ben legfelsőbb parancsra kiadott, de egyedül a' hadi főbb tisztek' használatára irt derék munkáját, annak 1-ső részét átdolgozta, és így útmutatást adott a' fiatal tüzéreknek, mikép' kelljen önmagoknak árkászok', és tüzaknászok' hiányával legczélszerűebben tábori kisebb, vagy nagyobb kiterjedésű erősegeket, a' természetben gyakran előforduló akadályok' daczára is, a' védelemre legalkalmasabakat elkészíteni. A' 2-ik részben tanítja, mikép' kelljen a' tüzéreknek a' tábori erősegeket

megtámadni, mikép' azokat védelmezni, tekintőleg leginkább az álgymelletti szolgálatot, ámbar mind a' három felfegyverkezett együtt hatása sincs elmellőzve, mert egy sokoldalulag kimivelt tüzérnek nem csak saját hatáskörét kell ismernie, hanem szükség, hogy tudja és értse a' gyalogság' 's lovasság' hatáskörét is, mivel ő harczol ezekkel is egybekapcsolódva közösen, vagy küzd ezek ellen is, 's így jól kell neki ismerni a' lovasság' 's gyalogság' erejét, kell ismerni azok' sérthető gyengébb oldalait. Toldalékul oktatást ad a' hadi hidakról, úgymint: mikép' kell a' hajóhidat a' folyó' partjai közé beakasztani, mikép' azt ismét elbontani; mennyi terhet bírhat el egyilly hajóhid, milly tulajdonságoknak kell azon hajóknak, lapoknak, vagy hordóknak lenniük, milyenekre hidakat rakni akarunk; értesít a' repülő és futóhidakról, azok' elkészítéséről, szétbontásáról; a' folyók' átgázatairól, melyeken ha 3 láb mélységűek is, a' tüzszer' veszélyeztetése nélkül álgukkal, társzekerekkel áthajthatni, végre tanítást ad az utak' csinálásáról.

A' tanítás' könnyebbítésére 10 rézmetszetű táblán, 130 képleget ad.

A' mint már több jeles tartalmu hadtudományi dolgozatoknál ohajtásomat kijelentettem, hogy sokat nyerne literatúránk azoknak fordításával, úgy e' legutóbbinál is ohajtásomat ismételnem kell, mivel ez azonkívül, hogy hasznos útmutatást nyújt minden katonának, ki csak a' más fegyverkezet kötelességeivel is megismerkedni kíván, egyszer'smind hadi akademiánk' létrejöttével tanító könyvvül is szolgálhat.

(Folytatjuk).

Kiss Károly.

GRIECCAR SZEMLE.

SZÉP LITERATÚRA.

Ruy Blas. Drame par V. Hugo. Paris, 1838.

Brüsszelben az „Orientalok” költésének e drámáját kifütyölték. Ez, hihetőleg onnan jó, hogy a belgák minden alkalmon kapnak, szabad nemzetnek nyilatkoztatni magokat. Ha regényeiteket, gondolá a földszin, melly oly szigorun ítelt, után nyomtatjuk is, még sem tesszük azt ítéleteitekkel; ha, fájdalom, azon helyzethen vagyunk, jegyzőkönyveiteket elfogadni kénytetvén, legalább feuilletonaitoktól akarunk menten maradni. A belgák Ruy Blas-ból political ügyet csináltak, mert bár több löweni sert isznak, mint bort, még sem hiszem, hogy annyira érzik és értik Shakespearét, hogy Hugo Viktortól aesthetikai lázt kapjanak.

Hamarább is megbarátkoznám a brüsszeli földszinnel, ha Ruy Blast, a helyett, hogy kifütyölé, kinevette volna. Mert e dráma kétségkűl sok szellemmel van irva, s szépségeket fejleszt ki, mik felett a hugoi darabok közönséges kellék: alarczokat, szőnyegajtókat, titkos erkélyeket, rögtöni, pusztán egy titkos ajtózár-okozta meglepéseket stb. elnézzük. Kifütyölni valóban nem lehet, de nevetni kell felette. A fenséges e műben t. i. oly közel határos a neveltségessel: még csak különös parodiái talent sem kell, hogy könyezés helyett nevéssünk; de csak kis időre zárjuk be szemünket, s az egész összefüggését tanítványi leczkeként egész csendességben hallgassuk végig, s nem tehetendünk egyebet, mint nevetni. Meg nem foghatom, hogy mert Hugo, ha nem hívé, hogy az *ujjászületés* (renaissance) színháza megnyitásában csak nők és lojak veendnek részt, oly szédítő pályára lépni fel, pályára, hol csak egy hajszál választja el a tragoédiát a bohózatától, pályára, hol a parodia rübezahlszelleme a tragical pathost minden oldalról gúnyolja és bosszantja, hol a láb minden parányi kisiklása vaudevillebe visz és harlekinádéba, vagy leg-

alább a' romai saturnálokba, hol a' szolgák néhány napra formaruhákat uraik' togájával cserélték fel. A' tett' igazságául: hogy a' fenségéstől a' nevetségességig csak egy lépés van, jövőben nem Napoleon' orosz táborozását, de egyenlő joggal Hugo Viktor' Ruy Blas-ját, hozhatandja fel.

Tudjátok-e, mi az: lokaj? lokaj ostoba falusi ördög, ki a' városba jön 's semmi hasznos kézmesterségre valódi talentoma nincs. Szolga lesz egy vendégházban, vagy néhány ifju' öreg' és nőtlen' csizmáit tisztogatja. Egy felszólítás a' heti lapokban elhatározza őt, a' formaruhát felvenni. A' formaruhával megkapja az érzelmet, hogy egyedül áll, 's valamit kell képviselnie. Rendes illedelmet kap, valamit himni kezdvén magáról. Szürke posztó kabátot hord, zöld hajtókával, veres mellénnyel, kokárdos kalapot 's tiszta barisnyákat. Asztalnál szolgál, a' mártást egy hölgy' száz tallérba került ruhájára önti, 's joga van könnyed meghajtással mentegetőzni ki. Kártyákat ad a' játszóasztalokra, 's azért egy részét kapja a' nyereségnek; a' házkapuig világít a' vendégeknek, 's egy pengő forint borra valót kap, ha ura gazdag, pénzváltó, kinek először ajánlatának, jövőben kevesebbet. A' lokaj a' prosaiság' eszménye, 's egy illy lokaj Ruy Blas.

No igen, asszonyságaim, Ruy Blas több mint Jancsi, kit önök szép dalai miatt a' víg szappanosnak neveznek, több mint Vilmós, ki olly szeretetreméltón tud a' színmű felett itélni, ha estve haza kíséri önöket, 's a' köpennyel a' páholyerkélyben várakozék önökre, 's az ötödik felvonást hallá; spanyol lokaj ő, regényes hajdú, olly földről inas, hol fige és narancs terem; de szerencsétlenségre, csak ugyan tudjuk, hogy Ruy Blas Spanyolországban is lokaj; a' költész olly kéméletlen volt jó barátja iránt, el nem hallgatni azt; látjuk hogy Spanyolországban az inasok ép' úgy mint nálunk, bál után a' gyertyamaradványokat összeszedik a' gyertyatartókról, halljuk, hogy Don Sallust, e' tragikai inas' ura, igen gyakran parancsolja neki: fermez la porte! Ouvrez la fenêtre! Hugo Viktor még csak magasb határozatot sem tulajdonít lokajának annál, hogy lokaj legyen; Ruy Blas nem olly inas, ki valamit beszél francziául, szabad óráiban flótázik, 's reggel csizmatisztításánál zsebkönyvek' régi évfolyamait, mikből a' rezek kimetszettek, olvassa. Ruy Blas nem is olly tudós, mint heidelbergi inasom, ki Thibaut' és Mittermaier' állását a' törvényes világban igen szorosan le tudá czirkalmazni, sem olly érzelékeny, mint egy gazdasszonyom' lánya, ki, ha az uraság hon nem vala, zongorához ült, 's néhány accordot üte, mivel nekem valamit akart, mit gyakran elbeszélt, megmutatni, t. i. nem dallák bölcsőjénél, hogy idegen emberektől egye kenyerét. Ruy Blas ugyan, mint mindjárt látandjuk, legalább státuscancellár lehetne, annyi szónoklat- és szellemmel bir; de a' költész azért

nem hagy fel az ellenzettel; Ruy Blasnak a' lokajból kell előjönni, 's a' lokajba esni vissza ismét. Ez addig a' nevetséges e' műben, míg megmutattuk, hogy nem is való.

Bírálnak abban sem szabad a' nőkhez hasonlítani, hogy a' könyvek' előszavait átüssé. Olvasnunk kell azon gőgös előszót, mellyel Hugo Viktor Ruy Blas-ját a' világba küldé, trombitaharsányt, mellyel Shakespeare' királyai fellépnek. Miután tevém, úgy lelem, hogy valaki valóban genialis költő lehet, 's mégis egyszer'smind charlatan. *) Hugo ez' előszóban nyegléhez méltó szentelenséggel kiáltja ki érdemeit. Elég roszt, hogy e' világban a' geniének bajjazzójával kell birni, ki a' népet előkiáltozza, 's urát akkép' dícsérje, hogy maga elpirul; a' boltban: könyvárosok, bírálók e' bajjazzók, de ki lenne, mint Hugo Viktor, a' maga saját polichinellje? A' felénk német kedély ijedezt és fájlalja, e' hetykélkedő szavallásokat hallván, miket egy szellemdús költő saját érdemeire áraszt. A' költemény csendes nászéji hallgatagságban fogamzott, 's aztán elnyomott fájdalommal szült mű nekünk; a' mi Faustunk, Wallensteinunk, Egmontunk 'stb. mind előszavak nélkül jelentek meg; hogy dörömbözhet annyira 's hazudhat olly rettenetesen egy költő, boldog lankadásban nyugodván ki művétől, mint Hugo Viktor ezen előszóban! Mert ha csak az igényesség volna, mondanók, nemes önérzet legyen ez nekünk, melly talentjét illeti; de hazudságok, mikre nézve a' költő elég könnyenhivéseget tesz fel rólunk; hetykélkedések, mik itt a' költemény' rúgóiu mondtnak, még ez pedig csak a' diadal-maskodó zajongás és lázongás, melly a' költőt megkapja, miután műve győzött. Mi mindent adjon hát elő e' Ruy Blas? Háromféle czélnek szolgáljon: 1. a' gondolkozóknak, 2. a' nőknek, 3. a' tömegnek tessék; 1. a' szellemet, 2. a' szenvedélyt, 3. a' kíváncsiságot elégítse ki; 1. vigjáték, 2. tragédia, 3. melodrama legyen. 'S most számtalan szép dolog jön, minek mind Hugo Viktor' czéljában kellett lenni, midőn e' művet írni gondolkozék. Azon egyszerű igazság, *hogy szép színművet akarna írni*, milly hazudságokkal iratik itt körül. Hinni akarnók, a' költő valóban olly izetlen, mint itt igyekszik lenni, valóban olly prosai, olly képzeletlen, olly semmi egyéb, mint speculans, 's puszta theoreticus. Minden alak saját czikelyt képviseljen a' historia, psychologia, és aestheticában; úgy van az, mintha Goethe előszóval adta volna ki Faust-ját, mellyben mind azt czélozni nyilatkozik, mit 30 évvel később Schubarth, Weisze, Goeschel, és mások benne fellelni

*) Az academiai viszonyú nyeglével (*Zsebszótár* 460 l.) lehetlen megbarátkoznom.

hittek. Hugot igényesnek festék, ki ez előszót olvassa, elhiitt bohónak kénytelen tartani.

Mindjárt a' nézők' megkülönböztetése gondolkozókra, nőkre, és tömegre, hasztalanság. A' földszin az aesthetica, odébb semmi. Ha a' tömeg a' változást, a' nők a' szenvedélyeket, a' gondolkozók jellemeket szeretnek-e, valódi költőnek fel sem kellene venni. Shylok character; mint ilyenben minden megvan, mi a' nézők' ama' három képzelt osztályát érdekelhetné; a' valódi költő nem speculál; ha az egyik övé, a' másik is az. Hol a' műbíró mondja: ott élet van, ott character van! ott az első sor is mondandja: ott szenvedély van! 's a' karzat: ott érdek van! E' statistikai különbsztetések hasztalanok, de a' későbbi aestheticaiak hazudságok lesznek. Lásuk, milly pompával hirdeti ki Hugo a' felfedezést, hogy a' modern drámában vigjátéknak kell lenni a' gondolkozók', tra-goediának a' nők', melodrámanak a' tömeg' számára. Mit mindég tudtunk, hogy a' valódi szomorújáték, egy történetet gombolyít le, minek ép' olly feszítőnek, mint hihetőnek kell lenni, hol érdeket, életet és fájdalmat egy időben leljünk, azt Hugo Viktor új tan' köpenyében adja elő. A' valódi kristály-költemény egy időben tükröz vissza, a' genie' napjában sem viselend soha minden szint, mik Hugo Viktor szerint inkább műszeri keverékek' eredményeiül látszanak. Azért Ruy Blas, mint Hugo' minden drámája, valódi és nemes mű' jellemét, mert épen különböző, gyakran egészen távol czélokból összeirattatvák, 's hogy nem mindennek minden, de mindenkinek valamit akarnak adni. És még most e' fogásuk' széles magyarázatát; pompázó rajzát azon gyeugeségeknék, mik itt új érényekül adatnak ki! 'S magok e' rodomontadokat is tán még a' felülegesség' osztályába helyezhetjük. A' valódi hazugság csak ott kezdődik, hol Hugo Viktor műve' characterit bonczolja fel, 's szerepei alá eszméket tol, mikről vagy mindjárt kezdetben gondolkozék, úgy költő nem volna, vagy rólok csak később teszi fel, akkor charlatan lenne. Mivel már minden körülmény közt az elsőnek kénytetünk tartani, minden esetre a' másodiknak kell lennie. Nem akarok időzni, azon szép dolgokat, miket Don Sallust, Don Caesar, a' királynéből 'stb. historiai szükség' egy neméből kihozni tud, vizsgálandó; csak azon tét, hogy Ruy Blas, mint személy, a' nép' typusa legyen, hogy e' lokaj mindazon szép tulajdonokat képviselje, miket mi democraták az alsóbb néposztályban szeretünk és tisztelünk, ez valóban ocsmány fogás, súly szini hatáscuriosumból, socialis kérdést, a' század' kérdését csinálni. Azt a' párisi kapuőrökkel, lokajokkal, 's csizmatisztítókkal hitesse el Hugo, ne velünk! Engedjen meg azon véleménynél maradnunk, hogy azon hatást számítá ki, mit egy királynőbe szerelmes lokajnak előhozni kell; engedje meg nekünk democra-

táknak, ha elég inaestheticusok volnánk is, műve' szövényét ízletesnek lelni, legalább annak socialis nyomósága ellen protestálnunk! Sőt feltéve, ízlésünk' árán akarnók megengedni, hogy a' nép' hajlamai és nyomora egy lokaj' személyében képviselhetők, van-e a' műben valami, mi ez irányt a' költő' eredetiül hitetné el? Ez az inas filkó; hogy személyesítheti a' népet, mely bár nyomorú, de ingerelve, oly erős is! Hogy lehet Ruy Blas, ki a' IV-ik felvonásban nyugodtan tér vissza ismét formaruhájába a' nép, miután a' nép egyáltalában nem alávaló, egyáltalában nem túnya. De Don Sallustot majd kezére kéri, hogy a' nép, ha már egy tréfa által komolyan miniszter lőn. Elég, ha Ruy Blas a' nép legyen, a' maga *gyengeségében*, úgy azt mondjuk, hogy Hugo Viktornak joga volt annak adni ki; de akkor tragoediájának vigjátékká kellett lennie, mert cseléd lelkek csak a' bohózatban tűrhetők, vagy a' tragoediában akkor, ha udvari marschallokban 's miniszterekben nyomorognak.

De Ruy Blas nem is a' nép, már azért sem, mert a' nép inkább hasznos kézmesterséget tanul, élhezik, vagy meghal, mint cselédruhát húz fel 's inas lesz. Ha Hugo hizelegni akart a' népnek, gorombaságot monda neki; lokaját egy eszme' martyrájává 's így népszerűvé akarta tenni, 's csak így mutatja meg vele igazán, milly keveset érezhetünk e' körülmények közt érte. Hugo a' népet, a' külvárosokat, a' Palais Royal' sepredekével, mely örömmel tenné szerencsését, cserélte fel. Azon pinczérekre gondolt, kik magok ohajtának kávéházat szerezni; azon másokra, kik szívesen bírnának magok kocsi, a' fővárosok' modern szerencsevadász' sepredekére, nem az erkölcsös, szorgalmas, szerencsétlen népre. Ha Ruy Blas harisnyaszövő, utszaseprő, fazékas lenne, az volna a' democratia. De már szabók, csaknem, körülbelől borbélyok, de bizonyosan lokajok — ez az aristocrátiához tartozik.

Miután Hugo Viktor mint egy viaszképteremben, minden személyét pálczával kezében kimagyaráza; így szól mankós styl-jében: le sujet philosophique de Ruy Blas c' est le peuple aspirant aux régions élevées; le sujet humain c' est un homme, qui aime une femme; le sujet dramatique, c' est un laquais, qui aime une Reine. Az utolsó volt kétségkűl a' főtárgy, talán az egyetlen; a' többiek igen férgesek. Abban, hogy valaki magas körök felé sovárg, semmi philosophiait nem láthatok; ellenben igen hitvány philosophia, üres álmadozásoknak 's dicvágyó eszméknek adni meg magát. Le sujet humain, c' est un homme, qui aime une femme. — Valóban, ez érdeken igen sok mással osztakozik a' mű, 's rossz lenne a' sikerre nézve, ha egyéb rovással nem bírna. Így bohóczkodik Hugo Viktor tovább is, 's homokot szór francziái' szemébe. — De a' charlatant eléggé hallottuk; menjünk hát a' sátorba 's beszéljünk

magával az orvossal. A' charlatán elrekedt; halljuk most a' költőt.

Don Sallust egy előkelő kormányfi' helyével a' madridi udvarnál, a' királynő' kegyelt szeretőjét is reménylve játszhatni; de az ifjú királynő, a' jókor elerőtlenült II. Károly' neje, gyűlöle. Bukott 's száműzeték. Akkor egy meglesett beszélgetésben hallja, hogy inasa Ruy Blas, nem kevésbé szerelmes a' királynőbe, 's magát rajta megboszulandó, elhatározza ezt az ifjú embert hamis cím alatt az udvarnál fellépetni, azon reményben, hogy a' királynő elébejövend hajlanának. Ez megtörténik; a' magas hölgy ép' a' thrón' lépcsőjéig, épen hálószozája' ajtójáig segéli kegyenczét. A' mint Ruy Blas szerencséje' fokán van, megjelen Don Sallust 's kényszeríti ismét felvenni a' eseléd ruhát. A' szegény' kétségbeesésén 's a' királynő' fájdalmán alapszik a' mű' tragikai pathosa. Don Sallust alkalmat tud lelni a' dolgok' valódi viszonyának felvilágosítására, midőn a' királynő és Ruy Blas épen légyottot adnak egymásnak. Ez leszúrja a' gúnykaczagó ármányzót, 's aztán, mert a' királynő magán kívül van, hogy szerelmét inasnak ajándékozá, mérget vesz. Midőn késő, elárulja neki a' hölgy, hogy még sem szűnnek meg szeretni őt, Ruy Blas meghal, 's a' királynő vigasztalhatlanul tér vissza egy Hugo Viktori titkos szőnyegajtón a' palotába.

Két, a' műhöz alig tartozó alakról, Don Caesar és Don Guritauról halgattam 's mégis ők tán a' legeredetibbek az egész drámában. Színzetők, egyediségek van, míg a' többiek csak a' valóban velős, 's képdús versekben irt mű' meséje' legomboxoltasául szolgálnak. Mindjárt e' hiányában egyedi characteristicának, mit különben Hugo az egész újabb francia dramával oszt, van a' fő hibák' egyike, mit a' criticának Ruy Blasban megtorlani kell. Tudjon bár a' költő előszavában még olly nagy dolgokat mondani műve' minden egyes személyességéről, érdekök egyiknek sem megy túl a' műven, 's annak anecdotján. Egy character sem éli túl a' czélt, mire itt használtatott; mindenik haj és bőrostól felhasználatik a' mese által. Milly más-kép' Shakespearenél a' classici német tragoediákban! Viszonyok' 's száz más drámai lehetőségek' milly dús kincsaknája fekszik a' britt 's a' nagy német költők' character-eiben! Miként lehetne mindegyikét olly jól, egy más, mint az előttünk fekvő történetül használni, 's sajátága' más oldalában fejleszteni ki! Az egész új francia dráma szegény characterekben. Ott a' vigjáték csak anecdotákat nyújt, a' szomorújáték csak komoly ármányokat, mellyeknek fejtésére a' személyek lehető élénk műszerekül használtatnak. Ez a' Don Sallust, ez a' királynő, ez a' Ruy Blas stereotypek, kiknek csak öltözet kell, hogy ma státusügyben, holnap szerelmi történetben, holnapután bohózatban játszanak. Nem jellemek, de a' *szinművészek*

ők! Schiller annyira gondos volt, minden idomának praegnans, csak őt illető physiognomiát adni; Hugo Viktor azt hiszi, hogy eleget tett a' characteristicának, ha csupán elmondja: Don Salluste est vetu de velours noir, costume de cour du temps de Charles II. La toison d'or du cou. Pardessus l'habillement noir, un riche manteau de velours vert clair, brodé d'or et doublé de satin noir. Epée à grande coquille. Chapeau à plumes blanches. Hugo az öltönytárból veszi characteristicáját.

Nem ismerem eléggé a' francia nyelvet e' dráma' benső poetai tartalmát tökélyesen méltányolhatni. Nekünk, kik a' költészet' *részletében*, oly roppantul meghaladtuk a' francziákat, rég megszokott és mindennapi az, mi a' párisiakat mint valami új, elragadozza. Ha Hugo Viktor természetesb's lyricusabb, mint eddig a' cothurnuson Franciaországban szokás vala, az bennünket, kik nagyobbban bírnunk, kevésbé lephet meg. Csak így lesz, lehetend nekem az egész' organikai szövényszeről competentér ítélni's megvallani, hogy a' két első felvonás igen jól van kitéve, hogy cselekvések tisztán's életteljesen lép a' szem' elébe, hogy, legyen bár a' párisi nevelés, következetességektől, mit nekik a' költő tragikai komolyságában adni tuda, elragadtatunk. De Ruy Blas' híres beszéde után megszűn a' cselekvés' természetessége, motivektől's fordulatoktól váltatik fel, miket csak comoediáskodásnak nevezhetünk. Az élet megszűn, a' színpad kezdődik. Nem emberek ők többé, de színészek. A' IV-ik felvonás vígjáték egészen, magábanálló, száz vaudevillehez hasonló. Nem tartozik az egészhez, az egész nem tartozik hozzá. Az V-ik felvonás nem egyéb, mint a' négy többi' facitja. A' számadás, mit feladott factorokból mindenki maga tehetne meg; semmi új impulsus nem jó a' cselekvényhez, semmi rögtön motiv, melly a' műnek mint kell, rögtöni's minden előkészület mellett mégis váratlan befejezését adja. Ruy Blas' első fele egy eszmének, másika a' színművészeknek van szentelve.

Még a' III-ik felvonás' közepéig sincs semmi a' lokaj' eszméjében, mi ízlésünket megsérthetné. Don Sallust' bosszúja ördögi's bizonyosan igen drámai. Mosolyognunk kell persze, hogy Ruy Blas már valóban szerelmes a' királynőbe. De e' merész hypothesis is megengedhettük volna a' költőnek, ha csak művé' közepén decrescendo nem kezdődik. A' tragoediának crescendo kell hágnia az ötödik felvonásig, hol egy rögtöni bukás a' kivívt magasságból, rázkódtat meg bennünket. De Ruy Blas már a' III-ik felvonás' közepéből ismét lefelé megy. Minden drámai erő és feszültség fel van vele áldozva; a' IV-ik felvonás' hors d'oeuvrejét kellett segélyül szállítani, csak hogy az ötöt kihozhassa. Nem, én oly merész vagyok igényleni magamnak, hogy a' dolognak más fordulatot adtam volna. Ruy Blas-nak, grófnak, kegyencznek kellett maradnia. Don Sallust

nem gazember, boszúja fashionable, persze kissé éles tréfa volt, miből Ruy Blas véres komolyságot csinál. E' vérnek kell őt az ötödik felvonásban megbuktatni. Önmaga által kell esnie, tülemelése által, bukni; csak így volt egy művész, 's természetzerű dráma' hőse. Először alacsony sorsa és szerelme, aztán egy ármány és szerencséseje, aztán saját szabadsága, mely erőteljes ura lételének, elhittség és bukás, így volt minden dráma, mely Sophokles óta egyed' sorsával foglalkozott.

De ne mondjátok, hogy Ruy Blas-t eredeti rangja gátlá magasságán megálni! Titkát csak don Sallust ismere; ki hiszen don Sallustnak, ha ő, mint száműzött, merészkedett volna is elárulni magát 's az inast? Spanyolországban élünk; olly földön, hol Ruy Blas nem első fejedelemnői kegyencz lett volna, ki alacsony sorsból emelkedett fel. A' békefejedelem Godoy testőr volt. Spanyolországban mindenki nemes, csak a' mór és zsidó nem. Más volt volna, ha Hugo Oroszországba teszi át művét 's Ruy Blas-ból császári kályhafűtőt csinál. Oroszországban a' rabszolgaság azt teszi (Izidor és Olgára emlékeztetek), hogy a' nemszabad *qualitative* van megbélyegezve; Ruy Blas kéntelen lett volna magát homlokba ütni 's e' felkiáltással: átkozott! már a' III-ik felvonásban ismét cselédruhájába mászni vissza. De mint lokaj és hajdan szabad, azzal nem tartozott 's legkevésbé Spanyolországban, hol a' dragonyosok és heréltek kezdet óta szerencsésebbek voltak a' fejedelemnőknél, a' magas grandezza elerőtlenült sarjainál.

De még több; Ruy Blas maga a' költőnél ellenmondás. Kinek bátorsága van egy királynőbe szerelmesedni, annak valóban bátorsága is van őt a' spanyol udvarnál uralkodó körülmények mellett, ha egyszer bírja, meg is tartani. Továbbá, ki olly sok ügyességgel mozog magas szerepében, kinek, mint Ruy Blas-nak, olly sok statistikai, erkölcsi, political és historiai ismerete van, hogy ama' magában igen szép beszédet (a' III-ik felv.) tarthatja, az valóban csak akkor tér a' cselédruhájába, ha kénytelen, 's az illy szükségesség sehol sincs motíválva. A' költő' puszta szeszélye az, sarka a' melodramai érdeknek, miről Hugo előszavában beszél, e' hódolatnak, mit a' tömegnek, a' karzatnak kell hozni. Ruy Blas-nak don Sallust iránt egy titok, büntett, vagy mint Oroszországban, születésével kellett volna lekötöztetve lenni, de nem praenumberando kapott hónapi fizetése, vagy azon kis papir által, mit magáról ada. E' papir egy „castiliai becsületű“ embernek igen, de egy lokajnak lelkismereti nehézség nem lehetett. Mit akarunk? Hugo Viktor inkább elismerendi, megbánja, hogy hőset természetlen módon olly nagy szónokká 's első ministerré tévé, hogysen magától az ismét cseléd ruhájába visszatérő lokaj hatását elvétesse. Bizonyosan inkább rossz psycholog akar lenni, mint szinpadiatlan. Nem gondol az izlésre és természetre, ha a'

mellett félnie kellene, hogy a' curiositásból, melodrámai érdekből valamit elveszít. Hiszen Ruy Blas-ja oly szelid jószág neki, hogy hat hónapig, a' királyné' igyekezete mellett, mindég magasbra hág, 's mégcsak nem is merészkedék azért szemé közé nézni! Igen, igen szép olvasónőm, Ruy Blas-nak nem kell többnek lenni kegyed' Jancsijánál, ki oly ostoba filkó, de különben jó lélek! — A' státustanácsbani beszédéért engedelmet kér tőlünk Hugo Viktor.

Gutzkow Károly után (Telegraph, 1839. 35—38. sz.).

Kazinczy Gábor.

Les origines du théâtre moderne, ou Histoire du génie dramatique, depuis le 1-mier jusqu' au XVI-me siècle, précédée d'une introduction contenant des études sur les origines du théâtre antique; par M. Charles MAGNIN. — Tome 1-er; in 8-o XXXII. 522 pages. Paris. 1838.

E' könyvnek, mely egyik legkitűnőbbike a' mult 1838-ik évben megjelenteknek, 's mellynek szerzője csak hamar reá a' „*Feliratok*“, és *szép tudományok* akademiájába“ történt felvételése által meg is jutalmaztaték, már czíme előlegesen megismerteti az olvasóval, mi előtt az a' munkát megelőző jeles figyelmeztetésbe bocsátkoznék, annak terjedelmét, 's a' szerző által felvett terv' ujdonságát. Ő nem onnan indul ki, honnan az e' tárgyban eddig megjelent munkák' szerzői, ő nem ábrázolhatja a' XIII-ik század' óta Európában alakult színművész társaságok', 's egyéb egyesületek' alapulásait: visszamegy ő az első századig, meg lévén győződve a' közvélemény' ellenére, hogy a' játékszín az ő világgal korán sem enyészett el, hanem különböző idomok alatt még oly időkben is létezett, hol annak legkisebb nyomára sem akadhatni, csak hogy a' critica számba nem vevé azt, mi egyedül bizonyíthatandá be világosan annak öröklétét; továbbá, hogy megezáfolthatlan próbákkal támogathatni az állítást, hogy annak történetirátában legkisebb hézag sincs, valamint okoskodással megmutathatni, hogy abban hézag nem is lehet, mivel az az emberi társaságokban folyvást létező tehetségből származik, bár minő légyen is ott a' divat, bár minők a' cselekvés' hatásai. A' színművészi tehetség, — így nevezi azt a' szerző, — jelenleg a' szín pad' három nemében mutatkozik leginkább u. m. dalműben, 's a' „Théâtre Français“ és a' „boulevard“ játékszínehez hasonlókban, mellyeknek az ezt követendő kötetekben megjelenendő további vizsgálódásai háromféle, u. m. papi, aristocratai, és népszerű származatot tulajdonítandnak. Igen terjedelmes bé-

vezetést szentel továbbá annak megmutatására, miként a' színpad' e' három neme már a' régi időkben nem csak létezett, hanem ott foganzott is; azt állítja ugyan ott, hogy a' nép' mulatságára tartott színjátékok ugyanegyek a' mostaniakkal, 's mintegy összefűző lánczul szolgáltak a' régi játékszin, és az újabb időkben a' papság', 's a' magasb osztályok' törekvései által létesült mostani színpad közt. E' bevezetést, ámbár igen messziről veszi tárgyait a' szerző, mellékműnek még sem nevezhetni. A' görög és latin társaságok', és tudományok' történetiratából származtatja ott a' törvényeket, melyeknek kalauzúl kellett szolgálni a' mi színművészi tehetségeink' kifejlesztésében; ugyanott egy teljes, sőt több mint teljes lajstromban előad a' classici ókorból mindent, mi legkisebb viszonyban állhatott a' színpaddal, mi csak távolról is legpárányibb befolyással lehetett a' színművészetre. Ekkénte' tudós, és elmés előszóban elkészíti, és vezeti olvasóit a' tanulmányra, melynek történetirati, sőt tudományos érdekét igen jelesen festegeti, ámbár önmaga megvallja, hogy az emlékekben, melyeket vissza állítani törekszik, költési érdemet nem mindég le lehetendni, hogy neki a' költészetet legtöbbször a' munkán kívül, a' színjáték mellékleteiben, sőt maguknál a' nézőknél is kell néha keresnie. Én a' szerző' éles elméjét, és észtehetségét kétségbe nem vonom, de azon állításához, mi szerént „az emberi ész, az érzékiség, és képzelődés még azon perczen is nevelkesznek, és erősbülnek, midőn a' nyelv már elhal. stb.“ megegyezőleg nem járulhatok; részemről én e' lélek' felfogásai, 's az ezeket kifejező eszköz közti egyenlenség' létezését, 's hogy a' nyelv képes légyen megsemmülni, vagy is működésében felakadni a' nélkül, hogy jobban vagy kevésbé magával ne ragadja a' gondolatot is, nem lehetem. Illy elv, ha elfogadódna, még a' régi vad időkbe lökhetné vissza a' jelen nemzedéket.

Miután a' szerző, a' színművészeti szellem' természetét vizsgálgatván, kutatási ösvényén a' költészetnek három fő nemére u. m. lyrai-, hőskölteményi, és színműirei osztását észre veszi, azzal vádolja e' felosztást, hogy egészen külszerű, 's felületes, és nem vesz egyebet számba az idomok' különféleségénél. Ő mást óhajtna, egy tudományos módszer által lényegeseb lelkületeken, például a' költészek által utánoztatni szokott emberi lélek' szenvedélyein alapuló felosztást. Az illy észszerű óhajítás ellen semmi kifogásom sincs, csak hogy tán ana' régi felosztás sem tartózkodik olly annyira a' költészetén kívül, hogy semmi tárgyat nem érintene, jelesen kétféle: u. m. az író vagy magába zárkozik, 's tárgylt önmagát veszi fel, mint például az odában, 's az ezzel rokonmű költeményekben; vagy pedig, mellőzve ön személyét, olly dolgokat

vesz fel, 's ádoló beszély-, vagy párbeszédben, mellyek személyével legkisebb viszonyban sincsenek.

A' lyrai, hőskölteményi, és színműi nemeknek egy elvre, az utánzásrai szorításával sincs jobban megelégedve Magnin ur, ki azt, — nem tudom mi okból, — ál-aristotelesinek nevezi, jöllehet Aristoteles' költészetének első fejezetében ugyan az világosan ki van fejezve, 's innen vevék azt az újabb criticusok is: *Dubos*, *Batteux*, *Marmontel*, 's egyebek, kik ellen pert indít. Nem védheti-e azonban magát Aristoteles' követője e' szónak „utánzás“ (imitation) elfogadása miatt, melly szó kevésbé erőttetett, mint az, melly alatt senki sem fogna egyebet érthetni egy csupán plasticai származéknál? Mondjuk ki azt, mi épen nem elsavárás, e' szóval: „*kifejezés*“ (expression), 's alkalmazható leend a' költész' minden elmeszüleményire, mind a' mellyekben magát ábrázolja a' költész, mind olyakra, hol a' költész' szelleme személyén kívüli tárgyakkal foglalkozik.

Magnin ur, úgy látszik, visszatér a' régire, hol a' költész tehetőség' egységét alapítván meg, annak az olly művészetekben, mellyek fülhez és szemhez intézvék, kifejezési eszközöket: u. m. hangokat, 's képeket, tulajdonít; a' költészetbeni eszközökül a' hangászatot, és festészetet állítja fel, mellyekből származtatja azt, mi mind az *én*, mind a' *nem én*-t, a' költész' munka-anyagát: egy részről az ódát, más részről a' hőskölteményt, és színművészetet kifejezi.

Szerző, miután elmésen megállapítja e' megkülönböztetéseket, mellyekben több összhangzás látszik lenni, mint ő gondolná, amaz elméletekkel, mellyek' romjain véli azokat alapítani, megjegyzi, miként a' költészet' elemei mind azon elmeszüleményekben lelhetők, mellyek azzal némi rokonságban vannak, csak hogy egyenetlen arányban és ezt nevezi ő hangászati, és költészeti értelemnek: és valóban a' hősköltemény-író, 's színműíró elbeszéléseik-, és színjeleneteikben ugyan-egyeknek mutatkoznak, 's a' lyrai költész' személyes, és benső sugallatai telvék külső tárgyokról vett benyomásokkal, 's kép-pekkel. A' költészet' e' nemei, a' mint kezdődnek 's végződnek, mind ez összevegyülés által történik, 's ezen összevegyülés egyike a' fő jellemeknek (character), mellyek alakulá-
suk', és süllyedésök' korát kijelelik. Mind ebben a' szerzővel megegyezem, de nagyobb fontosságot tulajdonítok, mint ő, a' nemek' időszámolásának; nem azon időszámolásnak, melly egy híres előbeszédben *) a' régi költészetet az óda', és hősköltemény' határi közé szorítván, a' színművészet', a' valódi színművészet' kezdetét a' keresztyénség', sőt Shakespeare' kor-

*) Victor Hugo, Cromwell. p. III—XXV.

szakánál keresi; hanem azon időszámolásnak, mely világosan előadja a' görög literatúra' történetét; e' literatúrát, melynek kifejlődése olly szabad, olly teljes vala, melyben egymást felváltva követték: hősköltészet, lírai és színműköltészet, mely a' két elsőből látszik származni.

Ezen egymásutáni következés korán sem vala csupán véletlen. Vannak okok, melyek a' képzelődés' illy' vagy amollyan eszközeinek bizonyos korszakokban inkább, mint másokbani uralkodó, sőt majd kizáró divatozását vonják magok után. A' társaságok' gyermekkora, tudatlanságok-, 's kíváncsiságoknál, és azon szükségnél fogva, melyet az előbbi idők' szohagyományinak megőrzésében bizonyítanak, természetesen nem egyéb mesecsoporthozatnál. Mig amaz írásmódi könnyűséget, a' rímek' azon különféléségét, az összhangzat' ama' gazdagságát, melyet a' lélek' belső érzelmeinek hangászat-, és költészeti kifejezése igényel, magokévá teszik, időre van szükségök. Így folytak a' dolgok a' görögöknél. Világ' kezdetétől fogva soha sem volt egy népnek is, — ha alkalmazható e' kifejezés, — kedvezőbb lyricai helyzete, mint ennek, 's az óda' létesülésének egy sem adott sebesb irányzatot. Mielőtt azonban e' tekintetben annyi forma alatt, annyi, 's olly különböző lángelmék' erőködései által kitűnt, a' hősköltészet' hosszú kifejlésének kelle előbb elkészíteni, előre idomítani annak képzelődését, képezni nyelvét 's hallását. Ez veté meg csakhamar a' színművészet' alapját. A' hősköltemény' ideje megérkezék; az alkalmi-versköltők észrevétlen a' történetírat felé vándorlának, melynek amaszt pótolni kelle. Közelge a' korszak, hol a' tündöklőt nem annyira hajhászó beszélyekben nem maradt egyéb emberi események-, szenvedélyek-, 's a' színmű' elemeinél. Az ódának, más részről, miután a' szív' mélyében forrongó, 's kitörni óhajto minden érzelmekkel megismerteté bájszavát, új anyagra, sugalmait megiljíttandóra volt szüksége; hol keresheté ezt máshol, mint a' hősköltészetnek színműileg felfogott emlékeiben. Új költészi formát kelle tehát felfedezni, mely az életet, sem beszélyek, sem szenvedélyes kitéréssek, hanem valamely közép út által, mely szint' olly érdekes mint amazok, 's ékszöllő, mint emezek, de sokkal tettelegeseb a' színműi cselekvés által, szóval egészen elkészülve fejezi ki az óda' és hősköltészet' első megközelítéséhez.

E' megközelítés előtt azonban, mely első emlékjeleiben látható a' görög színpadnak, hol a' lyricai és hőskölteményi rész' bősége 's terjedelme a' tulajdonképeni színműnek még igen csekély, haladólagi nevededésre rendelt helyet hagynak, nem volt-e az ódában, sőt magában a' hőskölteményben is valami színműi észrevehető? Magnin-t ez okból meg nem róhatni, hogy különös kutatásai által, miután előlegesen meg-

határzá e' szónak: „színmű“ értelmét, mind ezt felállítja. „Én minden művet így nevezek, mond, hol a' költész, mellőzve önszemélyét, beszél 's működik, vagy költött személyek' neve alatt a' színészeket olly célból működteti, és beszélteti, hogy a' hallgató közönség' kíváncsiságát, 's rokonérzelmet felingerlje. (13. lap).“

A' felváltás' e' nemét egy részben már mind a' hősköltemény' beszélyeiben, hol a' költész gyakran szóhoz juttatja hőseit, 's egyes helyek' felmondatóban megvolt, melyek e' változó szavazatu beszélgetéseket, és szenvedélyes testmozgalmakat követék. Mi előtt az egyes helyek' szavalói, küzdve a' valódi színpad ellen, erősb lábra kapának tudtok nélkül, sőt az egész világ' tudta nélkül, már léteztek bizonyos nevei a' színészeknek, 's ki őket hallá, lehetlen kételkednie, hogy abban, mit ők olly nagy megindulással és keccsel ábrázolgtak, egy új nem' t. i. a' színmű' elemei ne létezzenek.

Ezen elemeket a' költészet' egy más formája, a' lyricai t. i. szinte soká titokhomályban tartá. Midőn vagy személyes, vagy költött érzelmeiket dalolák egy, két, vagy több hangolatu énekekben, melyeket vagy egymásnak felelve, vagy együtt adának elő, 's melyeket utánzó táncz követe, nem lehet-e már itt bizonyos pontig mind azt, mi a' színművet, annak helyzeteit 's magánybeszéd, párbeszéd 's kardal alatti hármaskifejezését észrevenni? nem látunk-e itt működő színészeket? Ünnepeles megemlékei a' mythologiai szóahagyomány' leltudolgaának énekek, 's vegyes tánczok által, mint például Bacchus', 's egyebeknek tett tiszteletök' alkalmával, nem nyújtják-e már ezek kettős jellemét a' színműnek: a' vigat és szomorut?

A' számos és érdekes ábrázolatokat, hol Magnin a' hőskölteményi felmondás', ének', táncz', az az: a' görögöknél létezett lyricai kifejezés' történetiratába bocsátkozik, átaljános pontokra vontam össze. Kitűnik ezekből, hogy Görögországban a' színmű öntudata nélkül régóta létezett. Már ez is igen különös dolog, hogy annak kifejlése, mit magában rejte, 's független, és megkülönböztetett állapotbai jutása csupán eseti, 's véletlen vala. Mikép' lehet ez? — mint mások, ugy Magnin is előadja, csak hogy ennek előadása nagyobb határozottsága.

Eleinte az újság utáni kapkodás, jöllehet nem minden ellenzék nélkül, a' Bacchus' ünnepeinéli dithyrambicus énekekbe idegen tárgyakat szerkeszte. Mi természetesen több helyen megesett; midőn a' szomorujáték feltaláltatott is, e' feltalálás' dicsősségét más népek az Athenaiaknak megtagadák, illyek valának a' többek közt a' Doriaiak, 's Sicyoniaiak. Azon kedvező bizonyítványok közt, melyeket Magnin (33 's 34. lap.) állítja a' támogatásául használ, megemlíthette volna Alexandrinus Dioscorides' egy igen csinos epigrammáját. A' költész Sophocles-

ről beszélteti a' sirdombját díszítgető Bachus' szobrát. „Phliont-ból megérkezem, — ezt mondatja vele — még akkor faragatlan isten valék. . . fából alkotva, ő arannyal diszesített fel, 's finom bársonyba öltöztetett. . . .“

E' Phliont-, az az Sicyon tartományból, hova e' város tartozik, érkezett Bachus koránsem tevé még a' szomorujátékot, mint azt Dioscorides akarja erősíteni. A' szomorujáték nem támadhatott csupán némelly, a' dithyrambus' énekeihez csatolt, műdarabokból. Miből kelle tehát annak összeszerkeztődni? miként jutott a' követelt szomorujátékosok' mindannyi nemzedékei után, mellyeket Suidas előszámlál, 's mellyek alkalmasint szinte nem valának még egyebek lyricusoknál, a' Thespis által képzelt formához? Magnin figyelmesen átforgatván (36. 's 37. lap.) Pollux', Diogenes Laërtius', 's Donatus' némelly műveiket, mellyek régiségökre nézve ugyan eléggé biztosak, de egyszer'smind elégtelen tekintetűek, kevésre becsüli mind azt, mit Thespis tett. „Előtte, mond ő, midőn a' kardal elfáradt, a' legjobb énekes fellepett egy az oltárhoz közeli *χ' έλεος* nevű visszhangpadolatra. Az énekes illy nemére léptetve a' kardalpadnak, melly körül folyvást énekek, 's dithyrambicus tánczok folytanak, bebeszökelt a' kardalok közé rögtönzött magánydalaival. Thespis vala, úgy mondják, első, ki a' kardalokétól különböző mértéken készíté 's írá e' mellék darabokat, mellyek csak hamar legjelesb főműnek is tartatának. Önmaga Thespis is felmondá, vagy valamely színész által, kit ő tanított, mondatá fel e' magánydalokat, mellyeket azóta *mellék műveknek* neveztek.“ Megvallom, ha Thespis' újítása csak ennyire terjed, sem azt meg nem foghatom, miként tulajdoníthatának a' régiek neki olly rendkívüli fontosságot, sem azt, mi által érdemlé azon tiszteletet, hogy Paros' évkönyvében mint történetirati korszak jeletessék meg. Mindabban, mit Thespisről hallunk, vagy olvasunk, hézagot lelünk, mellyet irományok' hiányában be nem tölthetünk, hacsak gyanításokhoz nem folyamodunk. Plutarchus írá *), hogy Solon Thespis' játékát akarván látni, a' játék' végével bosszusan kérdé Thespist, nem szégyenli-e magát ekként hazudni az egész közönség előtt. Miből állott a' hazugság, mellyet Athena' törvényhozója e' költésznek szemére lobbanta? Ha nem csalódom, abból, hogy idegen szemére neve és öltözete alatt lépett fel a' közönség előtt, 's azt költött eseménynek olly előadásával mulattatá, mi szerént az való, 's jelenkori volna. Ez a' színműi cselekvés', színpadi csalatás' hazugsága vala; 's ha Tespis vala, ki e' pontban első vétkezett, miben

*) In Solon. XI..

mi ugyan átaljában a' régiekkel együtt meg nem egyezhetünk, melly véleményünket az újabb critica is igen elmésen megerősíté *), úgy mind azon megtiszteltetést megérdemlé, mit nem is érdemelhete meg másként, mintha e' művészet' fellelőjének tekintethetik.

De tán eléggé, sőt igen is soká késünk e' pontnál: térjünk Magnin urral a' vígjáték' eredetére, mellynek előzvényeit, kezdetét szinte felleli a' költészet' e' vegyületében t. i. a' hangászat-, és tánczban, mellyet a' görögök után *choristica*-nak nevez. E' művészetnek csak ugyan volt is víg oldala; miután magokat az állatok' bolondos utánzásával felvidíták, mellyeknek azután, Magnin szerint, erkölcsi irányt törekvének adni, továbbá különféle alakok' agyrémes alkotásában, hol az ember az állattal összevegyül, Pan, Satyrák 's egyebek, de csak hamar kiüzvék a' dithyrambushól a' szomorujáték által, 's kik a' satyricai színmű' színészei lőnek, a' tekintet' csökkenése miatt, ők is sülyedének, mit a' szerző a' felvett új alak miatt vél bekövetkezhettének, mellyben egyenest ön emberi személyét támadja meg a' színész, hol magát az emberiséget teszi gúnyjátékká 's kacajjá; azon részét az emberiségnek, melly vagy rablánczok közt sínlódva éli napjait, vagy részegség, 's egyéb hibák, kicsapongások, 's vétkek által a' legmélyebb erkölcsi sülyedésben van. 'S ez' okból mindenféle, szemérmet sértő, szabados tánczok jöttek divatba, főleg szüreti mulatságok' alkalmával, vagy más szabados vigalmaknál, hol rögtönzött gúnynyilak váltásában gyönyörködének, paraszt kocsikon, mellyek parasztos pompával járák meg a' város' utszáit. Susarion a' vígjátékot, részéről athenai leleménynek tartja, mi később Siciliában Epicharmus által tökélyesbíteték; e' javítást azonban az Athenaiak csak igen későn vevék fel nyilvános játékaik' körébe.

Görögországban 's egyebütt, mint Magnin első fejezetének végén megjegyzi, a' kifejezés' különféle eszközei azonnal független létre törekvének. Így a' táncz, minden szó-segély nélkül, már magában kis színműi cselekvésekkel lépett fel. Ekként a' fuvolászok, lemondván a' csupán más hangszert, vagy éneket kísérő szerény szerepet, bizonyos göggel, mi a' költész' izlésével nem igen szokott megegyezni, a' pythiai játékoknál csupán művészetök' segélyével, az istennek Python gyógy feletti győzelméről minden körülményt kifejezének, 's ezt több különböző darabokban, miket Magnin, ezeket is felvett

*) Nézd egyebek közt: *Observations nouvelles sur l'origine de la tragédie, et de la comédie grecques*, par M. Raoul-Rochette. tome 1. p. 270. et suiv. de son édition du *Théâtre des Grecs*, de Brumoy. Paris. 1820.

tárgyához kapcsolandó, bizonyos elmejátékkal, nézetem szerint azonban, a' nyelvvel metaphoricus visszaélés által a' „műszeri színmű” működéseinek“ nevez. A' hangászat, 's folyó szavakat közti viszonyban, a' költött személyek' nevében működő, 's beszélő színészek' közbejöttét, melly által Magnin a' színművet akará kifejezni, mély belátás nélkül nem minden ember veendi észre.

Magnin', bevezetése' második fejezetében e' megjegyzésem' ismétlésére több alkalmat nyújtand. Olly dolgokra akadok itt, mellyeket, ha ott nem leltem volna, kétségül igen boszontkodnám, minthogy azok felette különösek, de a' mellyek, szóval, a' színműhez csupán képlet (figure) és hasonlóság által egyenlíthetők. Az általam feljebb idézett értelembetartat, 's a' mellyre már egyszer hivatkozáim is, véleményem szerint meg nem engedi, hogy e' név komolyan adassék sok valódi comedianak, mellyek minden időben, egész világon játszatának, 's nem hiányoztak a' görögöknél több nézőjátékokban, mik a' közönség' szemeit, füleit mulattatá, a' nélkül, hogy legkisebb színműi valamit rejtettek volna magokban. Ez azonban a' második fejezet' minden ócsárlása nélkül legyen mondva, hol egy éles műveltség a' görögöknek egy színpadát ismerteti meg velünk: nem hivatalos, nyilvános színpadát, mellyet szerző a' hőskölteményi 's lyricai idomokból léptetett elő, hol eddig bezárva tartattak, mit azonban, eléggé ismert sorsára hagyván, jelenleg elhagy: hanem egy másikat, melly eddig kevesé foglalkodtatá a' criticát, de azért mégis az első mellett létezett, melly amazt megelőzé, túlélé, 's mellynek különféle nyilatkozásai a' *L'histoire des institutions, et des moeurs*“ által csak bizonyítólággal említettnek meg, Magnin ur által feltaláltattak, 's „Drame hieratique, drame populaire, és drame aristocratique“ czím alatt, kiadattak.

Ha az igen számos, felette tömött lettdolgok' mindegyikének taglalatába bocsátkoznám, a' könyvnél, mellyről itt szólok, jóval vastagabbra terjedne értekezésem. Csak azt jegyzem meg tehát bezárólag, hogy első pillanatra kevés összhangzás látszik itt az ugyan egy város' egyenlőknek tartott polgárai' gyönyöreinek democraticai elvével; ezen elvet törvényei közé iktatá Plato *), 's ezen nyugvék az athenai democratia' színműi alkotmány a' szomorú-, 's vígjátékok' gyönyörű napjaiban. E' színmű, melly részét tevé vallásos szertartásaiknak, 's mellynek színészei az általános czím: „*Διονυσιακοι τεχνιται*“ által mintegy a' papság' toldalékinak tekintettek; e' színmű,

*) De Rege. VII.

mellyet az egész nép látott, 's megítélt, és végre olly színmű, mellynek előadása részint a' státusz, részint a' fensőbb osztály' némelly polgárainak bőkezűsége által létesüle, az illy színművet lehet egyszerre papinak, népszerűnek, és aristocratának nevezni. Tegyük hozzá még azt, hogy a' szomorujátékban a' tárgyak' vallásos, és nemzeti jelleme, az emberi szenvedélyek' finom kifejezése, a' vígjátékban pedig a' vagy erkölcsi, vagy politicai irányzat' komolysága, finom tréfavegyület holmi bohós vígsággal, egy és más részről a' democratiai egyenlőséggel egészen megegyező mulatságot nyújtanak, az az: mellynek értelmisége a' legfensőbb 's finomabbtól a' legalantibb-, 's durvábbig mindenütt megfordult. Múltán el lehetett különösen Aristophanes' darabjairól mondani, mit Labruyère mondott Phabelesius' könyvéről: „*C'est le charme de la canaille c'est le mets des plus délicats.*“ A' democratia' szellemének az időben, midőn az Athenaiaknál a' legtökélyesb kifejlődése a' színműi lángésszel találkozok, bizonyos összeszövött egységgé kellett volna önmagát átváltoztatni, mi e' korszak' akár szomorú, akár víg előadásinak egyenlőn tulajdonított. Magnin ur' hivatalos színpadának egysége a' míg tartott, meg nem engedheté ama' népcsődületet, mivel ellentétben hármas színpadot épít: papit, népszerűt 's aristocratáit. Mielőtt azonban ez képeztetett, a' politicai és izlési forradalmak után, midőn elemeinek elszigetelése, vagy elszórakodása által is virágozhaték e' sokszerű színmű, mellynek nyomait Magnin ur' tudományos műveltsége folyvást keresi a' templomokban, nyilvános helyeken, gazdagok-, királyok-, jelesen a' siciliai, macedoniai, egyiptomi, syriai udvaroknál, 's a' melly akár népszerű, akár aristocratai, az erkölcsök' 's művészetek' közönséges sülyedése által mindenhol megközelíti amaz alacson nemeket, mellyeknek olly különböző 's olly számos különfeleléseit az általános „*Tagjáték*“ név alatt szoktuk felfogni.

Itt taglalatommal megállapodom, 's a' még mondandókat e' kötet' második részének vizsgálatára hagyom, hol a' szerző az Olaszországban a' közönséges időszámolás előtti színművészet' történetirására ugyan azon kutatási modort alkalmazza. Itt azonban ama' dicséreti hangok, mellyek munkája összegének tulajdonítának, elmaradtak; gazdag tudósan felvilágított lettdolgokkal, elmés észrevételek 's megközelítésekkel, hol a' szerencsés felosztás' érdeméhez a' csinos és meghatározott kifejezés is járul. A' körülményes ábrázolatok' különféle, . . . és sebes egymásutáni következésük tán néha fárasztók is; tán az elvont 's művészi kifejezések' igen is tudományos készülete is megrohható, valamint mind az, mi vegyest több helyeken lehető 's az ott létező ellenkezet . . . által meglepő, szintugy

a' képletes írásmóddal bizonyos visszaélés; e' hibák azonban, ha valódiak is, eléggé kipótolvák, a' könyvében lelhető, változékony műveltség, fenséges ész, és jó írásmód által.

Journal des savants. (Janvier. 1839.) után.

I P A R.

Bericht an das englische Parlament über den Handel, die Fabriken und Gewerbe der Schweiz, von Dr. John BOWRING. Nach der officiellen Ausgabe aus dem engl. übersetzt von Dr. H . . . e. Zürich. Bey Orell, Füzli u. Co. 1837. n. 8-adr. 278 l. Ára 2 for. p. p.

E' mindenkire nézve igen érdekes munka, melly Bowringnak az angol parlament' meghagyása következtében tett utazási vizsgálatainak szüleménye, a' nemzeti gazdagság' négy fő kútforrását veszi alapossága 's világossága által egyiránt érdekes előadása tárgyául. Az egész tudósítás két részre oszlik, általánosra és részletesre. Abban a' szerző rövid ugyan, de világos és tanuságos áttekintését adja Schweiz' kereskedési állapotjának 's viszonyainak, egyszer'smind pedig velős rajzát az egésszel összekapcsolt egyes megyék' (canton) sajátmű politikai elemeinek, 's végre tartalmaz ugyan de nem kimerítő körülményeit a' kereskedésnek, Europa' külön országaira vonatkozólag. A' gyönyörködtető 's tanulságos értekezés közben nincs elég figyelem fordítva az ország' és nép' természeti bélégeinek, sajátságainak befolyása iránt a' kereskedésre, műiparra és gyárookra, 's a' nép és országgazdaságra, holott ezt egy országban sem kell figyelem nélkül hagyni. A' nagy változásoknak, hirtelen melegből rögtön hidegbe átmenő éghajlat; a' bőséges de bizonytalan aratást nyújtó föld; a' földművelési magas fejlődöttség; a' lakosoknak, kivált a' havasi vidékeken kitünőleg marhatenyésztéssel foglalkozása; a' sok erdőség, számos kisebb nagyobb víz, 's más illy viszonyok felderítik a' műipart, mellynek biztos ábrázolhatása végett amazokra is figyelmet kell fordítani. — A' második rész a' megyékről egyenként értekezik, leginkább kiereszkedvén az óráival annyira híres 's arany műveivel nagy kereskedést űző Genf megyére és városra.

A' műipar' 's kereskedés' lehető leghabradabb állapotja mellett harcolóknak nagy erősségül szolgál ugyan Schweiz' példája; de e' szabadságot political tekintetben is kivívni 's fentartani, majdnem csak ezen országnak adaték, mely minden kedvező viszonyok 's nagy áldozatok mellett is alig juthatott vagy maradhatott volna annak birtokában, ha a' föld- és erdőművelés nem gyámolította volna, 's ha most is az nem szolgálna neki biztos alapul. Ne gondoljuk egyébiránt, hogy a' nemzeti jólétben 20 év óta előhaladás ama' szabadság' eredménye; fő okát ennek az egymást kölcsönösen gyámolító föld- és erdőművelésben 's a' gyarműveseknek ez által megalapított életmódjában kell keresni. Ebben keresi az Bowring is, a' mennyiben megjegyzi, hogy az ipar czélszerűen meg van osztva a' földművelés és gyári munka közt. A' mezei munkák' végezte után, különféle gyártásra fordítják a' lakosok idejüket 's erejüket, mi a' földművesnek szép melléknyereséget hajt, a' gyarművest pedig, földműveléssel foglalkozása, eredeti egyszerűsége és rendtartása, szorgalma és takarékosága, mértékletessége, tartózkodása és háziassága jó karban 's hosszú ideig elteti. Van a' schweizi ipar-életben valami, mit a' közép-zépkor' állapotjához hasonlíthatni, midőn egyesek nem állottak egymástól annyira elszigetelve, 's a' fensőbb szabadság mellett mások' ortalmi befolyása alá jutottak. A' szerző helyesnek találja azt, hogy a' schweizi bizonyos szűk körbe tartozik, mellynek tagjai komoly részt vesznek minden hozzájuk tartozók' viszonyaiban; hogy a' testületi szellem az egész nemzeti életben áthat 's azt szinte elnyeli; hogy a' családi kötelék, legbensőbb viszonyai közé tartozik; hogy bizonyos társulati ipar, egyeseknek hideg önzése 's a' kisebb szorgalmat elnyomó közszervezési rendszer között czélszerű középúton jár; hogy a' nemzeti javak' hasznai egyiránt 's jótékonyan osztatnak ki; a' termesztés megfeszített szorgalom által gyarapítatik 's az uzsoráskodók' 's családok' száma a' művekre 's nyereségre felügyelés által sokasodni nem engedtetik; szóval, hogy a' szellemi 's erkölcsi erő az anyagira túlnyomó hatást gyakorol, 's ennek alapját az erényesség teszi. — Schweizban a' munka és tőke-pénz egyik gyárhelyről a' másikkra megy át nagy könnyűséggel, mi által a' jólét minden rendűek közt egyiránt növekszik, lassudan bár de biztosan, 's ezért rendítlenebbül mint bármelly más országban. Innént magyarázható, miért hogy az 1833-ban kinevezett választmány im e' kérdésre: „Nem kelene e' Schweiz' kereskedési viszonyainak a' külfölddel megerősítése' tekintetéből szerződésre lépni“? nem-mel válaszolt 's az országnak szigorú semlegességet (neutralitas) javasolt; innét magyarázható továbbá, mikép' fejlődhetett ki a' belföldi gyár-szorgalom, kedvező kiváltságok' 's idegen gyári készítmények' adó alá vetése vagy visszautasítása nélkül; 's hogy a' szabad-

elmű törvényhozás melletti állhatatosság politicai és kereskedési jóllétet szül.

A' szerző' műismerete, értelmes férfiatól tudakozódás által mély belátást engedve neki nem csak egyes cantonok' viszonyaiba, hanem az egész országba elágazó kereskedési állodalomba is. Genfen kívül legkimerítőbben szól még Appenzell, Basel, Neuenburg és Zürich felől. Különösen Neuenburg' műipara 's kereskedése iránt helyes gondolatokat közöl, melyekből látható, hogy a' gyárművek' halmozottságából eredő akadozás, a' szorgalom' természeti rendessége mellett a' vásárok' minőségére alig van némi befolyással; hogy a' francia óráások által Neuenburg hegyvidékéről kivitt temérdek óra, mint szinte a' Bernből és Genfből szállítottak is, ott csupán vizsgálat 's rendesítés alá jutnak; hogy magából Neuenburgból évenként mintegy 7 millió értékű 's számára nézve 120,000 óra vitetik Franciaországba és Amerikába; hogy órákészítéssel 18—200 ember foglalatoskodik, 's ezek' fejenkénti jövedelme esztendőn át 1000—1500 frankra megy 's a' t.; hogy Baselban folyvást 4000 szövőszék működik, 's a' szalag-készítményből közel 10 millió frank jövedelme van az országnak, melyből 2/7 rész magáé Baselé. — Olvasni kell e' jeles értekezést, hogy annak belső becsével méltólag meg lehessen ismerkedni.

Götting. gel. Anzeigen (Nro 140. 1838.) után.

Über Gewerbefreyheit und deren Grenzen im Staate. Ein staatswissenschaftlicher Versuch von J. W. NEUMANN etc. Berlin, Posen, Bromberg. Bey Siegfried Mittler, 1837. VIII. és 108 l. n. 8-adr. Ára 1 for. e. p.

Az e' munkában fejtegetés alá vett tárgy folyvást nagy érdekekkel bír, minthogy azon országokban, hol a' czéhek eltöröltettek 's hol a' kézipar teljes szabadságot nyert, olly jeleketek jöttek napfényre, melyek a' kereskedés' és műszorgalom' emelkedésének, a' táplálkozás' és foglalkodtatás' biztosabbultának 's iszonyú vagyontömeg' keletkeztének daczára szintolly váratlanok mint szomorítók; melyek névszerint a' munkaközök' osztályát mindegyre veszedelmesbbé, zabolátlannabbá, erkölcstelenebbé és gonoszabbá engedik lenni, 's melyek a' nemzeti gazdagság' 's egyes néposztályok' szegénységének ellentétét folytonos nagyobbulással fenyegetik. A' dolog annál nyomosabb alakban tűnik fel, minthogy a' munkakereset' szabadságában vélik sokan alapját lelhetni napjainkbeli számos nyomornak, 's a' visszaható párt mindent a' korábbi ideális szintben feltüntetett viszonyokra vezet vissza, 's a' czéheket ismét vizs-

szaállítva 's az eddig követett műszorgalmi rendszert többfélekép' korlátozva akarja látni, 's minthogy ennél fogva ama' kérdés: „vallyon az iparszabadság hasznosabb e' a' köz jólétre nézve mint a' munkakeresetbeli korlátozottság vagy a' czéhek“ még egyáltalán el nincs határozva.

Hogy a' műszorgalmi politica mind addig homályban fog tapogatózni, míg nem a' városok' egyedáruassága és czéhviszonyok iránt egészen tisztába jön, az, minden elfogulatlan vizsgálódónak szemébe tűnik, ki ama' kérdést nem egyesek' haszon-emelésének szempontjából, hanem az egyetem' vagy legalább a' többség jólétének szempontjából iparkodik megfejtetni. E' nézetüekhez látszik tartozni jelen irat' szerzője is. Ő egyeb' iránt az iparszabadság' behozatalára nézve mellőztetni akarja a' rögtönsséget 's csak lassu áttérést javasol, hogy egyeseknek vagyonállapotbeli megrendítettése minél inkább elkerültessék. De sajátlag nem is akar ő műszorgalmi teljes szabadságot, hanem a' közérdekeknek megfelelő határokat kíván tüzetni ama' szabadságnak a' kormányhatalom által. E' határok megállapításában már több kísérlett elbukott; a' szerző ennél fogva különös vigyázattal fejteti a' kérdés' ezen részét, 's következő általános feltételeket szab: 1) meghatározott kor, mely a' kézipar-üzőket a' törvények' rendelete szerint saját ügyeik iránti intézkedésre feljogosítja; 2) állandó lakhely az ország' határin belül; 3) bejelentés a' helytartóságnál; 4) bizonyos mivélődöttség; 5) sajátlagos előkészültség az általa gyakorolni szándékolt műparágban. Ez' általános megkívántatóságokhoz járuljanak még: tekintetbe vétele 6) azon helynek, hol a' műipar gyakorlatandó, tűzbiztossági, egészségi 'sat. szempontból; 7) a' műiparüző' ügyességének, ha annak ügyetlen gyakorlata közös veszéllyel vagy legalább nehezen pótolható károsítással járna, minő p. o. az építészet, szülészet vagy is bábaság 'stb.; 8) az erkölcsi minőségnek, olly keresetmódnál, melyhez a' közönség' különös bizodalma kiváltképen megkívánatik; 9) szükséges felsőségi vagy magánlatos felhatalmazásnak és jogosításnak; végre 10) azon szükségnek, miszerént közrendészeti vagy pénzügyi okoknál fogva a' versenyzés' korlátozása tanácsosnak látszhatnak. — Látszik ez idézett feltételekből, hogy noha a' szerző általányosan a' műipar' teljes szabadsága mellett nyilatkozik, ezekben olly oldalakat érint, melyeknek bővebb fejtegetésénél ellenkezésbe jó önmagával, 's hogy általában ezen elővigyázati szabályok a' műiparbeli szabadsággal össze nem férnek. Feltűnő, hogy a' szerző az erkölcsi mivélődést nem általányos megkívántatóság gyanánt hozza fel 's hogy az értelmi fejlődöttséget felszines mivélődöttség-gel cseréli fel, holott épen az erkölcs' és értelmi fejlődöttség' hiányának kell tulajdonítani mind azon bajt és szerencsétlensé-

get, mely a' műiparüző osztályban olly igen gyakori, 's mely a' pusztán írás- és olvasásra szorítással vagy felületes palléro-zottsággal soha semmikép' nem szüntethető. — Azon nehézsé-gekre, melyek a' kezdő iparüzők' megtelepedési helye iránt tétethetnek, jól jegyzi meg a' szerző, hogy azok gyakran igen károsak voltak 's gyakran elszegényedést vontak magok után; de ebből nem egészen helyes következtetést von, mintha t. i. a' falusi és városi iparüzőkre nézve teljes jogegyenlőségnek kel-lene uralkodni, holott bizonyos, mikép' egyik ipar-ág sokkal könnyebben 's biztosabban űzethetik falun, mint városban, és megfordítva, valamint kétségtelen az is, hogy e' viszonykü-lönség maga szerént is előáll, ha ezt jogszerű egyedáruasság nem akadályoztatja. Azonban ezen 's egyéb hiányai' ellenére is megérdemli e' munka, hogy minden státusgazda és iparüző ol-vasssa; mert bővelkedik olly a' gyakorlati életből merített gon-dolatokkal, melyek további eszmélkedésre okot 's vezérfonal-at nyújtanak.

Gött. gel. Anz. (1839. 176. sz.) után

K.

V E G Y E S I R A T O K.

Le livre des récompenses et des peines, en chinois et en fran-çois; accompagné de quatre cents légendes, anecdotes et hi-stoires, qui font connaître les doctrines, les croyances et les mœurs de la secte des Tao-ssé. Traduit du chinois par Sta-nislas JULIEN. Paris és London (Oriental Translation Fund.) 1835. XVI. 's 531 l. 8-adr.

A' jutalmak' 's büntetések' könyvét (K a n - i n g - p h i a n), mely a' taoossöknél, e' régi 's nevezetes chinai felekezetenél legnagyobb tekintetben áll: Abel-Remusat ismerteté meg elő-ször, 1816-ban megjelent füzetkéje által, melyben a' Kan-ing-phian-on kívül elszórt jegyzetek 's tizenhat mese, törté-netecske foglaltaték, az eredetiben lévő négyszáz közül. E' hiány birta Julient az egész munka' fordítására.

Tudjuk, hogy a' chinai birodalomban három fő vallás ural-kodik, mely eredetileg ugyan élesen különítve, időjárva,

alkalmazkodás és megválogatás által némi közelségbe jött egymással. — Azon hitágazati rendszert, mely Tao-kiao (Tanitmány az őszről) nevet visel, Laodső, vagy Lao-kiün' régi bölc's koráig viszik vissza, ki Krisztus előtt 604 esztendővel született; 's neki tulajdonítják követői a' 'Tao-teking (Az ész és erkölcs törvénykönyve) homályos értelmű 's ennél fogva sok magyarázatu munkát.

Lao-kiün azt tanítá, hogy ég és föld zavarékból (chaos) támadott. Előbb csak egy változhatatlan lény volt, a' mindenség anyja az ősz (Tao). Ezen őslény képmása az ég; az égé a' föld, 's ez utóbbié az ember. Az emberek' lelkei megannyi sugárai, kifolyásai a' légi ősz-valónak, melyhez a' halál után ismét visszatérnek. — Mint életbölc's, minden vágvak' 's szenvedélyek' zabolázását követelte Lao-dső. Szerinte, a' bölc's minden fájdalom és bosszúságon felülemelkedik. E' tökéletes léleknyugalomnak — a' javak' legnagyobbikának — megszerezhetése végett szükség, hogy az ember se multat, se jövődőt, szívére ne vegyen. Ki nagy terveket kohol; ki hirtavág' 's birtokvadászat' emésztő gondjai által izgattatik: az többet munkál utódjai', mint önmaga' számára. Kábaság önnyugalmát 's életboldogságot mások' javáért feláldozni, 's minden nagy gonddal vásárlott szerencsét is csak álszerencsének tart Lao-dső.

A' Tao felekezet' vallása, számos chinai adat szerint, sokkal régibb az épen érintettnél, 's ennek Lao-dső alkalmasint csak újítója, reformatora volt; philosophiai szelleme azonban, epicurei elvekkel fűszerezettsége mellett sem igen tetszett utódjainak, kik tanitányaiba ismét ördöngösségeket, bűvöléseket, varázslatokat elegyítettek, 's megadták neki a' valódi chinai színezetet. Így alapítójokról azt mondják, hogy ég és föld előtt létezett, 's hogy több izben megjelent a' földön, külön nevezet alatt; hogy az egyike a' három tiszta lénynek 'stb. 'stb. Követői, mind a' két vallásfelekezetből fogadtak el valamit, de egészen máskép' használták. Legfényesb időszak Wu-ti császár alatt viradt rájuk, 's a' lelkek' idézése, 's bűvölések nagy gyakorlatban valának. Sokkal később, Thang' uralkodósága alatt égi tanítóknak nevezék magokat e' tanitmány' hirdetői, 's Lao-kiünnnek pompás templomok épültek. Jelenleg Anamban és Japanban is sok követőjük van, noha, mint szinte a' budha-felekezetűek is, csak türelmezettek. Oktatóik kolostor idomulag elkülönözve lának; de nősödhetnek. Többnyire alapítványokból vagy alamizsnákból élnek. Kiangsi tartományban nagy telepük van a' tao-ssöknök, hova mindenünnen tódul a' gyógyulni akaró béna, vagy jövődjét megtudni vágyó balga nép. —

E' felekezet' terjedelmes literatúrájához tartozó legkitünőbb munkák a' 'Tao-dshang gyűjteményben tartatnak,

mellyet 1567-ben kezdtek 's 1620-ban végeztek. Azonban, mint említve volt, egy sem olly becses mint a' Kan-ing-phian, mellynek fő tartalmát egyházi könyveikből szedett, vagy bölcsseiktől kölcsönzött erkölcsi mondások teszik, szóról szóra átvéve, vagy saját módosításaikkal. Legérdekesebbek azonban a' magyarázatok', 's a' tartalomban felhozott állítások' igazolására szolgáló mesék 's történetek. A' magyarázó vagy is fejtegető, nagy türelmességet mutat; némelly igazságok' bebizonyítása végett még confucuz- vagy budha-felekezetiek' könyveire is hivatkozik. Azon kívül pedig, hogy az Isten' (Foë') tisztelése egyéb jóságos cselekedetek mellett ajánlatik, a' 223-ik lapon, szóról szóra következőt olvashatni benne: „Noha benne a' tudósok' vallása (Confuciusé), a' buddhaistáké és taossóké egymástól különbözö; mégis mind a' három vallás' elvei oda céloznak, hogy az embert erkölcsössé tegyék.“

Közljük itt rövid kivonatban, mit olly tartalmas könyvből kurta velősséggel adhatni:

Jó és bal szerencséje egy halandónak sincs előre kiszalva; ő maga eszközli azt életmódja által. Ki jót cselekszik, jól jutalmaztatik; 's ki rosszat cselekszik, szerencsétlen leend. Jutalom 's büntetés szigoruan az erkölcsös vagy vétkes cselekedetek' fokához van alkalmazva. Egyiknek cselekedete nyomon elveszi jutalmát, a' másiké csak utóbb nyeri el azt. Jutalom és büntetés annyival nagyobb, minél későbbre marad. Az ég' és föld' szellemei napon 's éjszakán egyiránt járnak a' mindenséget, az emberek' hibáit vigyázva, 's ezeknek életéből, a' véték' mekkoraságához képest nagyobb vagy kisebb időszakast kitörölnek. Legnagyobb közelségünkben, sőt bennünk is vannak szellemek, cselekedeteinket vizsgálók, 's egyiket a' másik után könyveikbe iktatók. Minden 60-ik napon ítélőszék tartatik a' más világon, ekkor megjelennek ott a' szellemek, míg az ember alszik, 's szigorú pontossággal adják be tudósításaikat ennek gondolatairól 's cselekedeteiről a' lefolyt időben. Ki súlyos bünt követ el, annak élete nagy részben megkurtítatik; 's mihelyt e' kurtítás megtörtént, nyomor és szerencsétlenség tödul fejére mindenünnen. Ha meghal, szellemi része a' következő három kárhozatpályának egyikére jut: vagy teherhordó állapot lesz, vagy éhes démon, vagy pokolba jut. Ártatlan utódok is gyakran lakolnak, legalább ez életben, atyjai' bűnéért. Hosszu élet a' földön, legelső a' szerencse' 5 neme között. Az erényestől rettegnek a' gonosz lelkek, 's nem merik bántani, mert égi szellemek oltalmazzák őt. Az erényes ember boldog halhatatlanságot és szellemi rangot is reménylhet; de hogy a' földön halhatatlanná legyen, 300, hogy pedig égben legalább 1300 jó cselekedetet szükség volt tennie.

A' lélekidézésekről helytelenítő, rosszaló említés tétetik a' könyvben. A' távoztatandó vétkek szinte a' csekélységig elszámláltatnak, 's a' buzgó taossőnek szintűgy tilalmas a' bogarat, növényt, vagy fát sérteni, vagy a' hangyafészket bolygatni, mintnem az embert, vagy emberi társaságot. Minden erkölestelen gondolat, minden tisztátalan vágy tilalmas, habár ez befolyás nélkül marad is cselekedeteinkre. Azonban a' legmagasb eszünk, legnemesb szabályok mellett, számos parányiság, gyermekdedség is áll.

SCHOTT után (Jahrb. der wissenschaftl. Kritik. Nro 15. II. 1837).

K.

Reliquien von Justus Möser und in Bezug auf ihn, herausgegeben von B. R. ABEKEN. Nebst einer Abbildung von Möser's Denkmahl und einem Facsimile seiner Handschrift. Berlin, 1837. In der Nicolaischen Buchhandlung XXXII. in 108 S. kl. 8-vo. Ára 1 for. 8 kr. p. p.

Advocatus patriae! Milly báj 's varázserő rejtetik e' szép névben, örömmel tapasztaljuk azon kedvező fogadtatásból, melyre Mösernek e' czímje talált még azoknál is, kik nagyon jól tudják, hogy ezen magas jelentésű névnek kis munkakör volt alapja, mely koránt sem hatalmazhatott fel ily mély érdeknek felhívására, millyet a' haza' nevével rendesen öszvekötni szokunk. De a' jelen csetben a' gyönyör főképen azon körülményen alapul, miként ama' jeles férfi — kinek e' nagy név jutott — elég erővel 's tehetséggel birt azt magasb értelemben is mint alá rendelt hivatala engedé — megérdemleni, 's a' történet' játékát merő igazsággá változtatni. Möserben a' hazafiui, a' tiszta német szellem mindenütt uralkodó, 's ez annyival nagyobb jelentésű, 's igazabb, hogy ezen német szellem bizonyos tartományhoz, meghatározott helyhez köttetett, 's épen ez által lessz az egésznek tulajdonává. Möser épen az által igazi német, hogy osnabrücki. Nagy volt hatása e' tartomány' korláti között, de hasonlíthatatlanul nagyobb az egész hazára nézve, 's ennek lelki műveltségét, 's népnevelését hatalmasan elősegélte. Hazafiui phantásiai, 's osnabrücki történetirása a' német leggazdagabb elmefejlődés' idejének is fénypontjai. Különösen akkor — mint majd mindég esik — a' jelen, le akará a' múltat magáról rázni, 's tőle hirtelen és teljesen külön válni; Möser értelemmel 's ügyesen tudá a' kettőt öszvetartani, egyiket a' másikkal magyarázta 's erősítette, 's ez által sok becses kincset biztosított, mellyről hirtelenkedve le akarának mondani, 's mi több meggyökereztetett a' nem-

zethen bizonyos érzelmet, melly öntudattal csak azóta állapodott meg. E'képen Möser élete' határin túl a' messze jövő-dőre munkált, 's a' német történetekre a' jelen időkig üdvös befolyást gyakorlott. Határozottan állíthatni, hogy az idegen urasígtól megszabadulás' óta, a' német státus és nép életben semmi fontos nem történt, mellyben a' Möser' eszméi közre nem munkáltak volna, sőt mint kijelentett irány vezéreszmékül ne szolgáltak volna. Nem rég az ideje, hogy emlékoszlopa' felállításá elénkül felizgatta a' hazafiai lelket, 's ma is bátorságra 's állandóságra int az igazság' ügye mellett.

Azon jeles szavak után — mellyeket Goethe két alkalommal mondott Möserről — bajos volna sajátosságának, 's becsének leírásába ereszkedni a' nélkül, hogy az ő szavait ne ismételjük. Ezen kis könyvetske' kiadója is ott, hol a' Goethe' tartalmas beszédje bővítést elfogadhatott, előbeszédében oly mesterileg teljesítette azt, hogy ahhoz tenni nem igen lehet. Csak Mösernek mint történetírónak az újabb nézetek 's dolgozatokhoz viszonyáról lehetne valamit pótolólag mondani, mire még eddig alkalom nem volt. Azonban a' jelen irat' köre erre helyet nem adhatott, annyival kevesebbé annak jelentése. Ez' okért hálásan eslemervén a' szerzőnek jelen irata' becsét, csak azt óhajthatjuk, hogy ezen előtte esmeretes tárgyat nagyobb összefüggésben bírálva tárgyalja. Erre kedvező alkalmat nyújtana Möser' minden munkáinak lehető legolcsóbb kiadása, hol életleírása leginkább helyén állana, ezt kitől várhatnók inkább, mint Abeken urtól, ki jelen iratával megmutatta azon vállalatra képességét.

A' reliquiák, noha csak egynehány lapokból állanak, legnagyobb különfésésg mellett igen nagy becsűek: Elöl vanak némelly pótlékok a' Möser' levelezéseihöz, közöttök öt levél Göethétől, a' második 1781-ik esztendőről való, egyik legnevezetesebb tanúsága Goethe' tiszta és magas érzelmének, szelid és indulatokon felül emelkedett lelkének. Ekkor jelent meg nagy Fridrichnek értekezése a' német literatúráról a' Goethe „Götz von Berlichingen“-jéről kárhóztatólag nyilatkozó. Ezen iratnak közelebbi körülményi, fogadtatása és hatása a' királytól félre esmért literatúrára, Preussnak nagyobb munkájában ki van fejtve. A' fájdalomnak, panasznak 's neheztelésnek kiáltásai hangzának minden felől. Goethe mégis az olly mélyen megbántott, sem megsértettnek, sem daczosnak, sem egykedvűnek, sem ingerlékenynek nem mutatkozik, szeliden és belátással a' haladás' nemes öntudatával, és szándékával szől a' dologról, örökös példaül minden tiszta szándékunak. Védi, sőt némileg kimentí a' király' ellenséges indulatát 's ezt teszi utánna: „Nyugodjunk meg rajta 's maradjunk hívek a' különféle igazsághoz, tiszteljük egyedül a' szépet és felségest, melly annak

koronája. " Nem ok nélkül helyhez a' kiadó nagy becsét ezen levélben, 's mint ezen lángelmének is avatott esmerőse felvilágosítja azt. Ezután következnek több töredékei 's gondolatai Mösernek. Önéletleírásának két leveléből álló kezdete mutatja, mit várhatunk 's mit vesztenk el a' munkában. Vallástürelem, nevelés, 's népmívelés, táncz mint népmulatság, téli vigalmak, babona, művészet' szabályi, történetírás, német nyelv, 's más tárgyak feletti nyilatkozásai 's elmélkedései, megifjodott monorban folytatják a' hazafiui phantasiákat, 's minden mondásból, minden gondolat fordulatból kitűnik Möser' szeszélye, érzelme 's bája. Möser által Voltairehez irt — itt legelőször közlött Luthert, 's a' reformatiót elmésen és szeszéllyel mentő eredeti francia levél szintén nagy becsü, valamint Struckmann, jogtanácsnok' — Mösernek az osnabrucki herczegségben a' kinzópad' eltörlesztése körüli érdemét tárgyazó közleménye, mely a' könyvetskét berekeszti. Vajha mindenütt azon részvéttel, melyet érdemel fogadtatnék.

Jahrb. für wissenschaftl. Kritik (Nro 37. 1838.) után

B. T.

BIBLIOGRAPHIA.

21. *NOTICES sur les Indiens etc.* (Esmertetés az Indusok-ról Éjszak-Amerikában, négy színelt 's természet után rajzolt melyképpel, 's egy földabrosszal); Eugène E. VAIL által. Paris, 1840, 8-adr. — A' polgárisodás' győzelmét Amerika' Indusain, sokszor igazságtalanság 's barbarismussal vádolták. Költők 's philosophusok összeegyeztve, a' legesábítóbb színekkel festették ezen vadakat, kiket elkergetni jöttek a' fejérek uradalmokból, mellyet ők nem műveltek, hogy őket mindég beljebb 's mindég kisebb földre szorítsák. Tetszett nekik, úgy adni azokat elő, mint ártatlan, erényes áldozatokat, 's kik megvesztegetett kegyetlen elnyomók által méltatlanul kínoztatnak. Mind ez igen költői volt, 's igazolva látszott lenni a' spanyolok' magaviselete által Amerika' felfedezésekor, valamint más elszigetelt 's szerencsére kivételes esetek által is. De igazságelleni volt, ezen látpont' közönségesítése 's különösen a' szövetséges státusok' kormányának vádolása olyl vétkekkel, mellyek soha sem voltak azéi. Már Washington Irwing sokkal igazságosb képet nyújt az Indusok felől. Azon csudálatos ércnyek helyett, mellyeket reájok ruháztak, kimutatta minden vétkeiket, minden gyengeségeiket, mellyeket lehozás által kellett volna kiesmerni, mint természetes következéseit társasági vagy is inkább anti-socialis állapotjoknak. Figyeletei összhangzásba voltak La Condamine 's más írókéival mellyek a' mult században gyűjtettek, de hamar elfelejtettek. Jelen munka, melly a' legjelesb amerikai munkák' kivonata, új világot hint ezen kérdésre 's kétségkívül kimentendi az Egyesült-Státusokat, elő adván azon bölcs rendszabásokat, mellyek általok az indusfaj' sorsának megjavítására hozattak, 's biztosítására irányozvák ezen nemzetnek, melly a' teljes semmivéltétől csak a' civilisatio' jótéteményi által mentethetik meg.

25. *SOUVENIRS D'UN ESCROC du grand monde.* (Egy nagy világi czinkos' emlékezetei); kiadta Lord ELLIS. Paris, 1839. 2 d. 8-adr. Ára 15 fr. — Ezen sokféle 's ingerlő kalandokkal teljes, szellemdús ihletéssel irt *emlékezetek*, számos olvasóra számolhatnak. Olyl történet ez, millyennek kell lenni, azon nagy számu szerencsétlenekéinek, kik magokat a' nyomoruság által kísértetbe engedik vinni, 's miután egyszer a' rossz útra tértek, azt elhagyni nem képesek, bár azt a' legkomolyabb feltétellel akarják is. Ezen emlékiratok' hőse egy talált gyermek, ki el-

szökvény a' leleczházból hová vitetett, nevelését egy tolvaj-csoport közt végzi, egy londoni zsványfészekben. Eleven értelemmel 's nevezetes szellemmel lévén felruházva, csak hamar kitünteté magát társai közt, de a' törvényszékkal is csakhamar öszveütközésbe jöven, egy kis útazást vala kénytelen tenni Australiába. Ott tehetsége szerint igyekezék magát tul-tenni, minden emberi és isteni törvényeken; vissza tér azután Londonba, 's nevet és szinpadot változtatva, a' nagy világban keres jó holondokat, 's ezek' könnyenhivósége', kaczérsága', hiusága' és kevélysége' rovásán, bő' aratásra tesz szert. Nagy urat játszik, hódít, 's darabig szerencsés mindenek' megcsalásában. De mint a' köz példabeszéd mondja: addig jár a' korszó vizre miglen elmerül; egy czinkos tette a' rendőrséggel ismét öszveütközésbe hozza, 's már szelén van a' leálarczázásnak, midőn egy váratlan eset kihuzza a' zavarból. Egy derek törvényszéktagban, kinek részvételét megnyeré, a' talált gyermek, anyai oldalról nagyapjára ismer. Ennek pártfogása 's pénze, a' további üldözést megszünteté, 's czinkosunk mindennel ellátva, mi becsületes életmódra megkivántatik, a' continensre száll, lemond végkép' hibáiról, 's teljes átalakulás' eszközére talál azon kellemetes kényelemben, mellyre segített. Az ex-erszenylopóból derek családfő lesz, ki gyermekeit isten 's törvények eránti félelemben neveli. Ezen végezet nem igen valószínű 's nem épen erkölcsi ugyan, de szerző hihetőleg nem akará románját vesztőhellyel végezni 's meg kell vallani, hogy a' bűnhesztő törvény' mostani állásában az, ki egyszer ellenszegülésbe lép a' törvénnyel, ezen szomorú kifejlődést, csak illyforma eset által kerülheti el, melly hirtelen kiszáritja rosz tettei' forrását, szükségtől ment helyzetbe téven őt, 's kiragadván azon tantalusi kinből, mellyel olly kegyetlenül büntetik a' társasági egyenetlenségek azokat, kik annak áldozati. Ezen emlékiratok egyébiránt teljesek igaz részletekkel, elmés figyeletekkel, mellyek valódi világismeretet tanusítanak. A' stylus könnyű, igénytelen, 's szerző mindenütt az illendőség' 's jó izlés' határi közt tudá magát tartani.

26. *PHYSIOLOGIE du théâtre.* (A' színház' physiologiája); Hipp. AUGER által. Paris, 2 dar. 8-adr. 1840. Ára 15 fr. — A' színház' physiologiáján Auger ur, a' drámai művészek' minden oldalról történetét, a' különbenemű színházak' viszon-tagságait, a' színházaknak, mint izlés', erkölcsök', és elvek' iskoláinak befolyását a' közönségre, 's a' különféle nemekben magokat kitüntetett színészek' historiáját érti. A' tárgy roppant 's magas körű; de szerző nem akart a' methodicus alakra szorítkozni, melly komoly és teljes munkát kívánt volna. Mulatató, ingerlő anecdotákkal, elmés criticákkal teljes munkát akart ő először irni, 's csak miután a' munkához fogott, vette észre, hogy a' munka tolla alatt nevelkedik 's olly terjedelmet

nyer, hogy ha rámaját betölteni akarja, 10—12 darabnál kevesebb nem lehet. Ezen két első darab közönséges elméleteket nyújt, a' drámai művészségről 's egy tekintetet a' francia játékszinre. Auger ur azok közé tartozik, kik a' játékszinhasznos és üdvességesnek tartják, mind e' mellett is némelly megszorításokat tesz, 's némelly dramaticus írók' erkölcstelen irányra ellen erővel kel ki. Azonban ezek nélkie csak ritka kivételék, 's kevély megvetéssel torolja vissza Rousseau' ellenvetéseit d'Alemberthez irt híres levelében. Azonban a' megvetés semmit se nyom olly genius ellen mint Rousseau. Auger ur kimondható véleményét Rousseau ellen, sőt könnyű lett volna neki ki is mutatni az elkerülhetlen nagyításokat, minden kevesse elevenebb vitatásoknál; de el kellett volna esmernie azt is, mi igaz, ezen olly eleven, szelleműs criticájában a' játékszin' viszszaállásának. Auger ur nevetségessé igyekszik tenni Genevát, melly pedig maga nemében egy legnevezetesebb városai közül a' mívelt Európának, 's felcde, hogy ez által csak ön magát teszi nevetségessé. Mind e' mellett is kellemes olvasmányt nyújt ezen két kötet. Érdekkel lehet olvasni Auger ur' elméleteit a' játékszin' erkölcsiségről, 's eredetiséget mutat Scribe-ről ietele, ki szerinte legelső erkölcstelen dramaticus író. Ezen híres vau-devillista' befolyása, neki sokkal veszedelmesbnek látszik, mint a' hajdani játékszin' minden rossz fia, nevetségés apái és gaz inasai. Bár mi idegennnek lássék is elcinte lenni illy vád, nincs az minden alap nélkül, 's bizonyos hogy azon számtalan elemes ötletek, mellyek Scribe-nek nevet, pénzt 's academiai széket szereztek, úgy tekintethetnek, mint a' pénzvallás' valóságos predikálása, mint az érdek' ezen istenének, a' mai világ' urának, nyújtott neme a' tiszteletnek. Kivánandó, hogy Auger ur miennél előbb folytassa érdekes munkáját, mellynek tárgya egyike a' literatura' legfontosb ágainak.

27. *VOYAGE de Paris a Constantinople.* (Gőzhajóni utazás Párisból Konstantinápolyba, új útleírás, egy földabrosszal 50 acczélra metszett nézettel 's vignetekkel); MARCIBEAUS által. Paris. 1839. 8-adr. Ára 15 fr. — Szerző egyike volt azoknak, kik első Ferencz gőzhajón, 1833-ban, keletre utaztak. Az utazók közt lévén a' hajor koronaörökös is, ez által ezen kellemes utazás még érdekesebbé lön, mivel a' hajónak minden nevezetesebb pontnál meg kellett állnia, 's az utazók mindenütt a' legjobb fogadtatásra számolhattak. Majd mindég szép idő nevelte az utazás' kellemeit. Az utazók' egyike Marcheaus ur, párisi építő mester, jelen munkában, az utazás' naplóját közli, melly magában foglalja a' meglátogatott helyek' leírását, az erkölcsök' 's szokások' különösségeit, különösen pedig a' régi romokat 's az említésreméltó újabb épületeket. E' szerint hirtelen átrepül az olvasó, Sicilia', Görög- és Törökország' partjain, 's azon számos a' szerző által lerajzolt nézetek, mely-

lyek ezen pompás séta' folytatában az útazók' szemei előtt fel-
tárultak, vissza teremtik a' gyönyörű panorámát. — Jelenen
midőn kelet közönséges érdek' tárgya, kedvező fogadtatásra
számolhat ezen munka, mivel benne sok elmés nézetek talál-
tatnak, az új civilisatio' irányzatáról, mely a' hajdankori mu-
sulman hatalom' romjai közt igyekszik felemelni birodalmát.

28. *TOSCANE et Rome*, (Toscana és Roma, olaszthoni le-
vezetés); M. POUJOULAT által. Paris, 1840. 8-adr. Ára 7
fr. 50 kr. e. p. Poujoulat ur a' híres történetirőt Michaud-ot kö-
vetvén olaszthoni útjában, olly könyvet akart írni ezen földről,
melly nem mint az eddig kiadottak, emlékek' 's képek' már
százszor leírt lajstromát foglalja magában, hanem a' melly in-
kább a' tartomány' erkölcsi állapotjáról érdekes figyeleteket,
a' lakosok' jelleméről 's erkölcséről ítéletes elméleteket közöl-
jön. Ezen eszme jó és termékeny volt, 's reményleni lehetett,
hogy Poujoulat, ki a' *Correspondance d'Orient*-beni együtt-
dolgozásában talentomát eléggé kitűntetvé, azt jelesen valósí-
tandja. Azonban fájdalom, munkája' folytatában, ezen új 's ed-
dig elhanyagolt nézetpontról egészen elfelejtkezék. Némely
az olasz társaságról felüleges észrevételeken, 's a' papság-
ról környüállásosb részleteken kívül, csaknem minden leve-
leiben az antik romok' 's művészi mesterművek' ugyan azon le-
írási találatnak, mellyek' fárasztó ismétléseit munkája' elején
ocsárlotta. Csak azt lehet előre feltenni, hogy szerző' leírás-
sai józanabb ítélettel 's nagyobb pontossággal vannak előadva,
mint J. Janin 's más hasonló színű szeleberdiekéi. Nagy helyet
foglal el P. ur' munkájában Roma' és a' szent hét' pompái. Szer-
ző, ki a' cath. egyház' restauratorainak egyike, a' szent atya
által igen jól fogadtatott, noha ez, kis románját: *La Be-
douine* az indexbe tette. P. ur' munkájában több az enthu-
siasmus mint a' hit. Stylusa' kelleme egyébiránt, ezen munkát
kedves olvasmánnyá teszi 's a' művészileg elhintett anecdoták
fentartják elejétől fogva végig az érdeket. A' nélkül, hogy
Poujoulat ur' véleményei 's nézeteiben osztoznánk, el kell es-
mernünk, hogy mind literatúrai, mind erkölcsi tekintetben, sok-
kal jobb úton van, mint a' jelenkor' francia íróinak legua-
gyobb része. Mindenben méltó utódja ő Michaud urnak, ki-
nek magas talentomát a' mivel világ elismeri.

A. B. P.

BULGÁR ÉS OLÁH

L I T T E R A T Ú R A.

BULGÁROK.

A' számos szláv eredetű nép, mely a' tulajdonkép' úgy nevezett Bulgária', Rumelia', Macedonia, Thessalonía' 's a' moreai félsziget' nagyobb részét elfogja, hajdan *bulgár*-nak neveztetett. A' bulgár birodalom már VII-ik században a' bulgárok' önálló nemzetéé volt, az akkor olly hatalmas rómakeleti birodalom' határain. Sokfélekép' nyugtalanítá az erőtlen bizanczi birodalmat, de az ifju orosz hatalom előtt hátrálnia kellett, midőn a' hírvágyó nagyherczeg I Svjatoslaw egyetlenegy táborzással (971. e.) egy részét meghódítá.

De mind e' harczmerényekrei hajlama' daczára, Bulgária nem maradt egészen idegen a' szellemi műveltségnek, mit papsága a' népben terjesztetni igyekezett. Általában ismertek *Exark János* presbyter' tudós munkálatai, ki úgy látszik, a' X-dik században élt 's görögből bulgár nyelvre fordítá Damascenus János' theológiáját 's egy más munkáját a' nyolcz beszédnerről; továbbá sz. Nagy Bazil' beszélgetéseit a' világ' hat napi te remtéséről, 's predikációt irt a' Krisztus' menybemeneteléről 's egyebeket.

A' bulgárok még a' XIV-ik században is olly hatalmas népet tesznek, hogy Oláhországot, Romania' és Macedonia' egy részét meghódíttatják 's uralkodójoknak egy czár 's minden bulgár', görög' és albaniai' uralkodója' czímét vívják ki, mely nevet akkor Sándor czár, a' moszhóvi nagyherczeg Damilovich Kalita János kortársa viselt. A' XIV-ik század' végével Sisman János' uralkodása alatt Bulgária, a' mindent leigázó török hatalom alá esett, csakhamar azután az egész keleti császárságtól követtetvén. A' nemzeti önállóság' veszte után 's az idegen igában, a' bulgár irodalom is lassanként süllyedezze, míg végre egészen elenyészett. Nem tudjuk, ha a' török türelmetlenség vagy a' görögök szorgalmassága, kik Bulgáriában nyelveket meghonosítani igyekeztek, volt-e az ok, mely a' bulgárok' minden írásbeli emlékeit lassanként megsemmisíté; csak azt tudjuk,

hogy a' bulgár literatúrának, a' tiszteletes Hieromachus', a' ryli kolostor' neophytjának bizonyossága szerint, egyetlen egy kézírata sincs azon időkig érő, midőn e' tartományok az agarianusok zsarnok igája alá estek; úgy annyira, hogy magok a' bulgárok' sem tudnak valami hírt adni ős nyelvökről.

Midőn a' bulgárok összes irományaikat elveszték 's magas papságok általában görögökből állt, kiket rájok a' konstantinápolyi patriárcha tolt, nyelvök' tisztasága is elveszett, számos szavát vévén fel magába papuraiknak; 's mivel továbbá politikai tekintetben a' törököktől függvén, ezektől is számos beszédmodot vett fel. A' dolgok' illy állásánál nem maradt egyéb hátra, mint a' hasonló hitű 's ugyan azon szláv fajú Oroszország' szomszédságából vonni hasznót tudományos tekintetben. 'S az alsóbb papság, a' nemzeti nyelvet becsülni képes, tudta is e' szomszédságot használni. Lehetőleg megkörzé a' görög püspököktől küldözött istentiszteleti görög könyvek' használatát, 's bár nem nagy nehézségek és költségek nélkül, szláv könyveket szerze magának Moszkvából, többnyire a' kijowi szent helyeket látogató bulgár búcsújárók által. E' két úton maradt fel a' szláv nyelv' ismerete Bulgáriában akkor is, midőn a' görög papságtól emelt iskolákban a' bulgár ifjuság csak a' görög nyelvben tanítaték, e' korban, midőn nyilvánosan igyekeztek eltolni 's azon világos czéllal: „hogy Bulgária semminémű tudományos viszonyt Oroszországgal ne tartson, hogy ne legyen senkie, kinek irjon, kitől választ kapjon.“

Ekkép' igyekezzvén a' görögök a' honi nyelvet kiirtani, más részről a' törökök semmi nemű magasb tanító intézetet létezni nem engedtek, a' bulgár nyelv' súlyedésének szükségkép' meg kellett történni. Az anyanyelvhez szeretet e' korban is olly fokra melegíthető mégis néhány bulgár' szívét, hogy számtalan nehézségekkel küzdésben nyelvöket megmenteni tudák. Papi és világi emberek, sőt görögök is melegen foglalkozának a' honi nyelv' tanulása és fentartásával. E' férfiak közé tartoznak az újabb korban: *Niczefor*, philippopolisi, *Antim*, vidini, *Gergely*, preslawi, *Hilarion*, ternowi, *Agapius*, wratesani, *Aurentius*, diokolisi, *Dénes*, lofcani, *Neofit*, russeni, *Serafin*, swjaetolewi metropoliták; a' világiak közül: *Malko Wolko*, *Corbadzi Calikoglu*, a' *Mustakow* testvérek, *Iwan Bacaloglu*, *Joannovic Antal*, *Aprilow Bazil*, *Balansow Miklós*, *Mutew Eustak*, *Tomkovic István*, *Jowcow Theodóz*. A' papi néptanítók' közös fáradozata 's a' nevezett tiszteletre méltó férfiak' feláldozása által elemi iskolák állíttattak a' lancasteri mód szerint, hol a' gyermekek először anyanyelvökben vesznek tanítást, azután a' görögben; névszerént Ellena-, Karlow-, Panagurisz-, Philuppipol-, Saar Siscow-, Kasan-, Ternow-, Gabrovban, 's más nagyobb helyeken. Ez' iskolák' tanítványai nem csak nemzeti nyelvöket

tanulák meg alaposan rövid idő alatt, de fordításokban is gyakorlák magokat, szlav, orosz, ó és új görög nyelvből (így fordítatt le például az Ilias' 3 első éneke), sőt néha francziából is.

A' tanítás' elősegelésére több bulgár író részint tanítókönyveket ada, részint fordíta, népok' nyelvét és irodalmát, melly oly sok időig csaknem halál-álmot alvék, ekként ismét felkeltendők. E' tudósokhoz tartoznak: *Jeromach*, a' rylski kolostor' neofytja, a' bulgár tudósoktól „a' gabrowi iskola' nagy ragyogásu allelodidacticus tanítójának” nevezetett, a' Chilendar neofyt kolostor' archymandritája, a' bulgár föld' várostanítója *Beron* vagy *Berowić Péter*, *Chadzi *) Joachim*, *Cwetkow Panagyjrec*, *Stojanowić*, *Kepilowsky Anasztáz*, *Wassilj Nenowić*, *Chrisanto Pawlowić*, scisseowi tanító, *Sapunow Péter*, *Njanowić Konstantin*, *Rajno Papolowić*, a' karlowi város' iskola tanítója, *Darwar Demeter*, és *Krestowić Gábor*.

Különben az, mi Bulgáriában a' legújabb korig a' tudományos műveltségre nézve irodalmi tekintetben történt egyáltalában semmi nyomatékú, de annál fontosabb, ha Bulgária' és képzői' körülményeinek tekintetében nézzük 's e' nézetben minden, a' mi eddig kijött, a' mennyiben célját éré, a' műveltség' első kellékeinek megfelelt, a' legnagyobb fontosságu, már azért is, mert a' kifejlődő népműveltség' fokszerinti haladásával lépést tart.

Mivel a' bulgárok eddig saját könyvsajtókkal nem bírtak, könyveik az egyesek' kéjelme szerint részint az osztrák birodalomban: Budán, az egyetem' betüivel 's Brassóban, Erdélyben, részint Serbiában: a' belgrádi és kragujewaci fejedelmi sajtókban, részint Oláhországban: Bukarestben nyomattak. Az eddig kijött könyvek' legnagyobb részénél, a' szokott szlavykrilli írás használtatott. Legszelbben a' szerb fejedelmi sajtó nyom. A' mindég terjedő cultura mellett Törökországban, mit a' mostani zultán is oly hatalmasan mozdít elő, a' bulgárok is, földiök', a' samosi herczeg' Bogorides István, a' bulgár nemzet' hatalmas védőjének közbenjárása által rövid idő alatt saját könyvsajtókat fognak bírhatni.

(Purkinje után).

Kazinczy.

OLÁHORSZÁG.

Itt is megkezdé már a' sajtó jeleit adni jótékony befolyásának. Ki e' tartományt egy tized előtt ismeré 's mostani ala-

*) Chadzi a' bulgároknál oly ember' tiszteletneve, ki Jerusalemet és Palaestina' szent helyeit meglátogatta.

kában nézi, elcsudálkozandik azon sokszerű hódolaton, mik a' cultura' téréen illy rövid idő alatt tétettek. Oláhországban már öt könyvsajtó van; ezek közül 3 Bukarestben, 1 Buzeonban 's Krajovában, 's e' felett még két új állítatik fel vagy már fel is állítatott; egyik a' Sz. Száva című nemzeti egyetem-től Bukarestben, a' másik Brailában. Több oláh folyóirat terjeszti a' felvilágosodás' sugárait tronja' magasságaiból a' legmélyebb völgyekbe és barlangokba. Jassyban, Moldvában, Aga G. Azzaky ur' szerkesztése alatt foly az oláh *Méh* (albina) a' legújabb Moldva literatúrával, honismerettel 's érdekes politikai czikkelyekkel foglalkodó. A' *Courier romanesk* egy „*bulletin*“nal, egyszer'smind kormánylap, értekezéseket ad a' tudomány' minden ágaiban. A' Gött János' költségén Baricz György professortól szerkesztett lapok: *Gazeta de Transilvania* és *Foae pentan minte, inima shi Literatura* című lapok Moldva- és Oláhországban a' legélénkebb részvétellel olvastatnak 's sokat segítik az oláh nyelv-faj' tökéletesítését 's mívelését. Krajovában Leka ur a' *Mosaic* című lapot adja, melly fenállása' rövid szakában jeles szépliteratúrai czikkelyekkel nagy számu közönséget szerze magának. Buzeonban Romano és Muntyán urak' szerkesztése alatt, új lap keletkezek, a' *Vestitorul Biszeritsek* (egyházi híradó), magasb szellemi míveltséget ébresztendő a' pap-ság között, 's így közvetve jótékonyan hatandó a' tömegre. Bárha következetesen közelíthetné meg szép célját, el nem tévesztetve azon sötét bagolyfiak' ellenhatásától, kik gátolva lépendnek pályája' elébe! A' butaság mindég ellenségesen lépe és lép fel korszerű újítások, jeles intézvények 's vállalatok ellen; de ezek mégis létesültek, mert az emberiség ellenálhatlanul siet a' világosság' elébe, míg a' nemes cél' amaz ellenségei megvetve feledtettek el. Brailában legközelebb egy földészeti és kalmárlap növesztendi a' hasznos folyóiratok' számát. Egy más egyházlap is jelen meg Bukarestben Balasiesku professor' szerkesztése alatt. Karkaleki Z. ur *Cantor des Avis* című, nagy részint a' belföld' jelentéseivel 's kalmárhíreivel foglalkodó bukaresti lapja zárja be a' jótékony intézvények' cyclusát, mik a' hasznost és tanulságost, mint az erek a' vért, a' státustest' legtávolabb részeibe és elterjesztik.

Ugyanazon pályára, mire csak nem minden nemzet, míveltségi historiájában, lépe fel az oláh nép is. Idegen literatúrák' növényeit ülteté át a' honi földbe, végre, mint minden más nép, a' genie sajátos virágait 's gyümölcseit, azaz, önálló literatúrát kapandó. Homert és Rousseaut, Lesage-t, Hugo Viktort, Dumast 's másokat már jó fordításokban bírja. Legközelebb a' jelesb német classicusok' fordításai e' nép' szellemtermékeivel ismerttetendik meg, általános törekvését magasb cultúrai álláspont felé, előmozdítván. — Mind ezek' következtésé-

ben az iskolák is, szebb, miveltebb jövő' bölcsői, számos jeles, valódi felvilágosodást sokszerűleg előmozdító tanítót büszkeséggel mondhatnak magokéinak. Az uralkodó fejdelem Ghika Sándor 's az oláh nemzet' legjelesb férfiai feláldozó patriotizmussal mozdítják elő e' vállalatokat, *) 's ezzel a' jelen'- és utókor' háláját vívják ki, melly örömteljes kötelességül ismerendi, az érdem' legszebb koronáját, a' polgárkoronát nyujtani nekik. 'S így a' kezdet szép és sokigéretű 's a' vete-mény' csirái jeles gyümölcsöket reményltetnek. **)

(Orosz forrásból)

Kazinczy.

*) Halljátok!

**) Érdekes volna tudni, valyon a' siebenb. Wochenblatt' (1838. julius' 6-án) hire, hogy a' bukaresti nemzeti színházat a' pesti-magyar' mintájára szándék építeni, létesült-e? Dr. Viola ur legalább az efféléket mondhatná el.

CRITICAI SZEMLE.

STATISTICA.

Die brittischen Kolonien, nach ihren geschichtlichen statistischen, administrativen, finanziellen, merkantilen, und übrigen socialen Beziehungen, von R. MONTGOMERY MARTIN. Aus dem Englischen bearbeitet von Dr. Paul FRISCH. Erste Lieferung. Asien. Zweite Lieferung. West-Indien. Zusammen 352. S. 1835—1836. 8-adr. Ara 3 for. 30 kr. e. p.

A' britt gyarmatrendszer olly jelenet, mellyhez hasonlót minden idők 's népek' története sem mutathat. Az egész földgolyón elterülő olly téreket foglal be, mellyek nagyságukra 's népességükre a' hajdani római világgal felérnek, sőt azt az első tekintetben felül is mulják. Azonban még mind ez nem annyira csudálandó, mint azon rendkívüli távulság, mellyre a' britt korona alá vetett birtokok minden égövi irányokban elszórva mind egymástól mind kívált az anyaország' középponti hatalmától fekszenek. Ezen gyarmatrendszernek származásáról, lassankénti terjeszkedéséről, mostani kiterjedéséről, állapotjáról, és sajátágáról alapos és körülményes felvilágítást adni, szóval a' britt gyarmatoknak történetét és statisticáját megírni czélja a' kéz alatti könyvnek. Szerzőnek hivatását és képességét e' temérdek 's nehéz vállalatnak megfelelően minden kétségen túl teszi a' munka' szerencsés sikerülése, miben mindazáltal személyes viszonyai nagyon segítettek. Mert mi illeti a' könyv' statistikai részét, M. ur nem csak hogy több esztendőök lefolyta alatt beutazta a' britt minden gyarmatokat, hanem hivatalos állása kedvező alkalmat is nyújtott helyben megszerezni a' szükséges adatokat; a' történeti részt illetőleg pedig minden kútfőkhöz, — mellyek nagyobb részint parlamenti tudósítások, — könnyen juthatott, 's azokat, — mint a' könyv mutatja — szorgalommal 's belátással használta is. Illy nagy érdekű lévén e' könyv, méltán sajnálandó, hogy folytatása felakadt, az eredetié is, vagy csak a' fordításé nem tudjuk, tudtunkkal több

két dolgozatnál meg nem jelent. Az egész t. i. 5 dolgozatokból állandott, melyek közül az első három egy kötetben, a' keletindiai, nyugotindiai 's északamerikai, a' 4-ik és 5-ik pedig a' másik kötetet képezve, az afrikai, ausztraliai 's európai gyarmatokat tárgyalná. A' kijött dolgozatok' elein nyomtatásban megjelent jelentésből olvassuk, miként a' fordító ur nem szándékozik az angol eredetit egészen németre által tenni, hanem abból azon helyeket, melyek csak britt érdekekre és szükségekre valának számítva, kihagyni. Ugy véljük, hogy e' kihagyásokkal a' munka' érdeke még nevededett, minthogy így a' mint áll, tökéletesen kielégítő, 's véleményünk szerint elegendő volna a' britt gyarmatoknak teljes és világos eszméretét adni.

Kelet és nyugotindia kétségkívül legfontosabb alkat-részei a' britt gyarmatrendszernek, 's ezért nem leend érdektelen némmely adatokat kiszemelnünk, melyek rólok fogalmat adhatnak. Az ázsiai britt birtok mennyire az emberiség' története emlékezik, legóriásibb politikai jelenet. Látjuk itt, miként fél-századnyi időköz alatt 96 millio munkás és értelmes nép, mely fél millio □ angol mértföldön elterülve a' földgolyó' legtermékenyebb 's áldottabb részét lakja, hallatlan vérengező fejtelenség' zavarából kiragadtatott, békés rendre 's polgári jólétre vezetett. A' számadatokra megjegyezzük, miként mi azokat az első füzet mellett megjelent táblás jegyzékből kölcsönöztük, ezen adatok azonban a' könyvben még némi felvilágosítást nyernek. Szerintök a' britt birtokok' népessége 100 milliót tenne, mihez még az Anglia' védelme alatt álló és frígyes népek jönnének, ezek' földjének tére az angol birtokokat 100,000 □ mfölddel haladja meg. Ha a' szerzővel a' most előadott területi viszonyt a' népességre nézve is megtartjuk, több mint 200 millio öszves népesség áll elő, mely közvetlen 's közvetve angol felsőség alatt van, 's a' keletindiai társaság' igazgatásától függ. Ezen uraságnál még bámulandóbb azon viszony, melyben az uralkodó nép' száma az alattvalókéhoz áll, u. m. a' britteké a' hindukéhoz. M. M. szerint az elsőeknek száma nem több mint 40,000, mely számból valami 5000 nem áll a' társaság' katonai 's polgári szolgálatában. E' körülményre azon elmés észrevételt teszi, hogy ha korlátlan szabadság engedtetnék a' keletindia-ba való bevándorlásra, vagy a' brittek kiűzetnének Indiából, vagy a' belföldiek kivessznének, kettő közül egyik eset előállana. Hihetőbb volna azonban, hogy miként a' fejérek' bevándorlása Orinoko' 's Mississippi' partjait megnépetlenítette, épen az történnék a' Gangessel is. Mi illeti a' 100 millio népség' alkatrészeit, koránt sem mind avagy csak nagyobb részben is azon egyszerű Hinduk, kik élő állat' husát meg nem eszik 's a' Menunak hajthatatlan követői, mint eddig tartaték. Hindostan' népei között talán még nagyobb nyelv

's character-különféleség uralkodik, mint Európában. E' népeknek, felekezeteknek 's kasztoknak czímervonásai a' szerzőtől e'ként különböztetnek meg: ravasz, kegyetlen, fogékony *Brahmin*, nemes érzelmű, udvarias *Thakúr*, hunnyászkodó munkás *Sadra*, nagyraavagyó de testi *Moslim*, katonás és ravasz *Maratte*, békeszerető, nyereszkes *Fain*, hűbéres' büszke *Radspute*, kóbor rabló *Battiek* és *Cattiek*, lélekesmérelesen becsületes *Parsok*, hiúszemű *Zsidók*, uralkodó *Gurkák*, életmódszerűleg gyilkos *Thugok* és *Phasingarok*, kereskedő *Örmények*, szabad ragadmányból élő *Pindarik*, bosszúálló de háladatos *Nairok*, tiszta erkölcsű *Nestorianusok*, piszkos *Mughok*, kevély *Persák*, hadviselő *Sikkhek*, kényuri *Poligárok*, vakhítű *Gosseinek*, tengeri rabló *Cancanese*, bösz *Mhairók*, 's *Minák*, mélyen lealázott *Muniporák*, vérszomjú 's szelídhetetlen *Kalik*, baromtartó *Todavárok*, társaságból kilökött *Páriak*, ártatlan *Kariánok*, erkölcstelen *Mongolok*, 's a' t. szóval az indiai tájszóllások' száma olly nagy, hogy p. o. ha Bengaliának felső tartományiban kormányrendeletet kell közre tenni, nem lehet egy olly nyelvet, melyet mind értenének, kiválasztani: hanem minden kerület' számára különös nyelvre kell fordítani. Innen meggyőződhetik kiki, miként nem könnyű feladat az indus népségeknek illy nagy különfélesége mellett e' temérdek néptömeget távol a' középponti hatalomtól úgy igazgatni, hogy nem csak engedelmességhen megtartassék, de lassanként az igazgatást meg is kedvelje. Úgy látszik, hogy a' britt politikának sikerült e' nehéz feladat' szerencsés megfajtése. Az útról, melyeket e' cél' elérésére követett 's hihetőleg ezután is követend, következőleg világosít fel a' jelen munka. „A' Hinduk, így szól M. M. nem vévén ez úttal figyelembe az éghajlat', föld', 's táplászer' befolyásait, eleven bizonyosságai annak, milly mértékben képes egy századig tartó kényuraság a' nép' erkölcsét megrontani. Azonban, ki e' népnek characterét gondos figyelemmel kitanulni igyekezett, meg fogja engedni, miként ennek vannak előítéletei, melyeknek kedvezni, hajlami, melyeket megnyerni, indulatai, melyeket rettegni, erényei, melyeket szeretni 's ápolni kell. Indiának Anglia általi meghódítása' óta a' Brittek minden erővel igyekeztek a' hűbér' bekóit, mi folyvást barbarismus' időszakára mutat, ösztörtörni, ez által a' társaság, melly addig két osztályból állott, annyiban egyenlő lábra tétetett, hogy az alsónak a' felsőbbtől rabszolgai függése eltörletett, 's milliók először tanulták meg, miként saját becsök legyen, és szorgalom, ügyesség, becsületesség által magokat a' társaság' legelőbbkelői közé felemelhetik. Az emberáldozatok megszüntettek, a' gyermekölésnek határ vetetett, 's az özvegyek' megégetésének borzasztó szokása egészen eltöröltetett, a' szabadság' kezességei u. m. szabad sajtó, esküdtek' bíráskodása lassanként behozatott, benszülöttek ül-

nek az ítélőszékekben 's azok állanak fel a' szószékekbe. Ha a' Hinduknak Angliávali kereskedési viszonyaiban a' méltanyosság vétetik alapúl, ha oktan próbatétek vallásos szokásaikba avatkozni meg nem engedtetnek, úgy a' jövődő szép kilátásokkal kecsegtet. Ha ellenben meggondoljuk, mi makacs ellenszegülésre talál az özvegymegégetés' ördögi szokásának eltörlése még a' Hinduknál is, ha tovább az Európaiaknak az Ázsiaiakhozi arányát megfontoljuk, mely úgy áll mint 1 : 5000, a' Mohamed' vallásán lévőké mint 1 : 18, nem lehet eléggé ajánlanunk ezen alapelvét: lassan haladni előre, jóságot okossággal, szigorú rendszabályokat időszerű alkalmazással, igazságot serény végrehajtással páritani."

A' britt nyugotindiai birtokok Guyannát 's Hondurát is ide értve, 177,140 □ mföldön (angol), — miből azonban 100 ezer Guyannára, 62,750 Hondurára jön, — 74,240 fehérből, 's 884,600 színesből álló népességet számlálnak. Az ingó és ingatlan vagyont a' szerző 126,690,000 font sterlingre teszi, mellynek esztendei jövedelme természetés által 21,972,549 font sterl. Keletindianak a' vagyon 1,933,000,000 font st., ennek évi jövedelme 305,705,000 font st. Ellenkezőleg aránytalan viszonyban állanak az illető gyarmatok' ki, és beviteli egymás között 's az anya-országhoz, mint szintén a' hajókázás is. Nyugotindianak bevitel 5,806,400 font st., erre fordított hajók' tonna száma 238,600, kivitel 9,932,500 font st., 's a' tonna szám 260,500. Keletindianak bevitel tészen 6,205,382 font st., a' kivitel 7,059,000 font st., 's a' tonna száma 100,000, vagy 106,000. Az előadott számokból kitetsző aránytalanság nagyon szembeszökő, oka lehet azon kedvezés, mellyben a' britt financzrendelések' következtében a' nyugotindiai gyarmatok részesülnek, mellyek a' nádméztől csak 1 fontot 's 4 shillinget adóznak száztól, holott a' keletindiaiak 1 fontot 's 12 shillinget, az *ad valorem* adózást nem is számítván, mi szerént a' bengali czukornak legaljasabb fajai brutody' fejében 120-at is fizetnek száztól Nagybrittanniában. Mind e' mellett sem egyezik meg a' nyugotindiai gyarmatok' törvényhozása a' szerző' nézeteivel. „Én a' nyugotindiai gyarmatok' számára, úgy mond a' szerző, a' többi angol gyarmatokkal egyenlő kereskedésszabadságot kívánok; múlt idők' characterével 's gondolkozásával megegyezhetett egyedárúkat állítani, 's nemzeteket egymástól elszaggatni; de hasonló rendszabályok sokáig már fen nem állhatnak, meg kell szűnnünk csak magános érdekekre figyelni a' törvényhozásban, köz jót 's nem egyesek' javát kell munkálnunk, ha az emberi holdogságot előmozdítani kívánjuk.“ E' célból eltörleszt javasolja M. M. azon terheknek, mellyek az Angliába bevitt gyarmat-termékeket eleitől fogva nyomták. Tovább meg kellene engedni a' gyarmatosoknak, hogy Europa' 's Amerika' száraz földjeinek, szabad egyesség szerént kötendő feltételek

alatt, adhassák felesleg termékeiket, melyekre Angliának szüksége nincsen, 's szükségüket ugyan azoktól legolcsóbb áron megszerezhessek. Végre az Európaiaknak vagy fehéreknek kiköltözésük nyugotindióba minden módokkal előmozdításuk. Több millio hold termékeny koronaföldek hevernek még parlagon; ezeket nominál-dézmára mindenkinek kellene adni mivelés végett, kinek szorgalma 's charactera a' gyarmatosítás' céljával megegyező. Illy nagy terjedelmű telepvénynek haszna nem csak a' kereskedési vállalatokban, hanem a' Négereknek 's színeseknek adott példa' jótékonyágában mutatkoznak, mi szerint ők nagyobb lelki 's testi erő' kifejtésre ösztönöztetnének. — A' rabszolgák' felszabadulásáért kárpótlás' fejében a' gyarmatosoknak parlamenti határozat által megajánlott 20 millio kölcsönt illetőleg attól tart a' szerző, hogy ez által iparjuk meglankad, mi nyugotindia' érdekire kiszámíthatlan káros hatású lenne. Nem osztozik azoknak véleményükben, kik e' gyarmatok' szerencséjét az említettem parlamenti végzés által biztosítva hiszik, mert a' hitelezők nem gondolva a' jövődövel, jelen nyereségükkel megelegszenek. Sőt inkább az ő nézete szerint nem állván ellen a' hitelezők' igényei sérthetlensége, olly rendszabályokhoz kellene nyúlni, melyek által az ültetvényesek' részére maradna a' megajánlott kárpótlási mennyiség egy része, földjeik' mivelésére fordítandó. Ha a' hitelezőnek kezesség' nyújtatnék az eránt, hogy öt vagy hét esztendő után pénzt megkapja, addig pedig a' tőkét fel nem mondhatja, úgy időt nyerne az ültetvényes magát rendbeszedni, 's az akadályokat sikerrel leküzdeni. Hogy ha pedig ezen ajánlatot a' hitelező elfogadni nem akarná, választást kellene neki engedni elfogadható szerződéskötésre, mi szerint a' tőke felének vagy harmadának lefizetéséért a' felmaradt részről az ültetvényes' javára lemond. Ezen vagy más hasonló rendszabályokhoz köti a' szerző az ültetvényesek' jóllétét, sőt fenmaradását, ellenkező esetben fele rész elpusztulandna, 's azon földek, melyek a' jelen rendszer szerint is geographiai kiterjedésekhez képest nem nagy becsűek, még azon csekély értékeket is elvesztenék.

Mit e' jelentésnek kezdetén a' szerző' hivatásáról 's illetőségéről mondottunk, azt azon hozzáadással ismétljük, hogy a' hivatásnak tökéletesen megfelelt, és általában olly vezérelveket követett, melyek emberbaráti érzelméről senkit kételkedni nem hagynak. Ennek bizonyosságául szolgáljon a' kérdésalatti gyarmatokról nézete, a' szerző' szavai ezek: „Lehetetlen, hogy igazság 's okos országlás mellett tovább fennálhasson azon rendszer, mi szerint nyugotindia kizárólag láthassa el az angol vásárokat árukkal; a' több napfordulói gyarmatok is joggal követelhetnek figyelmet, 's az anyaországgal viszonyban hasonló bánást. Ezen felül jelen kizáró pártolásával a' nyugotindiai kávénak, nádméznek, rumnak saját hatalmun-

kat, segédforrásinkat 's kereskedésünket gyengítettük, nevezetes népességet elhagytunk szegényedni ott, hol mind a' mellett az ültetvényeseken sem segítettünk. Ama' szerencsétlen, 's felfordult politicával, mi szerint egyik érdek a' másiknak tétetik ellenében, *nyugotindióé ketetindióénak, Kanadáé Ausztraliáénak, Európáé Afrikáénak*, egyszer valahára már fel kell hagyni; Angliának belőle semmi haszna, ellenkezőleg lényegesen kárt vall mellette jövedelmeiben, belső 's tengeri kereskedésében, megfosztja magát a' szabad csatornáktól, melyeken heverő népességét, 's kézművekbeni feleslegét a' föld' más tájaira vezethetné. Én nem álmodozom Utopiáról: jelen munkám' készítésekor átvizsgáltam a' gyarmatok' 's az anyaországok' korábbi történeteit, 's úgy láttam, hogy mindég a' kereskedési szabadságnak köszönék a' nyugotindiai szigetek népességüket, jóllétüket 's műveltségüket, 's mielőtt kereskedésüknek Amerikával, Hollandiával, Franciaországgal gátok hányattak, jóllétük azonnal alább szállott. Adassék meg Nyugotindióának azon korlátlan kereskedési szabadság, melyre geographiai fekvése, termékeny földje, szép kikötői oly nagy mértékben alkalmassá tették, sem az anyaország, sem gyarmatai nem aggódhatnak jövődjük felől."

Allgemeine Literatur-Zeitung (Nro 153—171. 1837.) után

B. T.

Statistik öfver Sverige grundad på offentlig Handlingar.
Andra Uplagan, tillöckt och förbättrad. Stockholm, 1833. b.
Hörberg. XVI. és 336 lap. 8-adr.

Statistik von Schweden nach öffentlichen Dokumenten von Carl of FORSELL; Oberst, Oberdirector des Landvermessungsbureaus und Ritter des Schwerdt-Ordens. Nach der zweiten vermehrten und verbesserten Auflage, übersetzt von A. G. F. FREESE, kön. schwedisch. Hofprediger u. s. w. Mit 1 Charte.
Lübeck, b. *Rohden.* 1835. VII. u. 366 S. Ára 2 for. e.p.

Ritkán jó hozzánk híre valami nevezetesebb tudományos jelenetnek Svédországból. Literatúrája szegény, és az marad még akkor is, ha a' körülte foglalkozók' száma nagyobb lesz, a' közlekedés' akadályai elháríthatnak, 's literatúrai folyóiratoknak illető közleményi kevésbé fognak függni történetes körülményektől. Távol legyen, hogy ezen szegénységet kárhözátásképen emelnők ki, sőt inkább kijelentjük, miként ezen szegénységet könnyebb közönségesen megjegyezni, mint a' többi életviszonyokkal helyesen összevetni 's valódi szempontból

megítelni 's méltánylani. Ezen jelentésnek folyamából is kitűnendnek némelly figyelmeztetések. De a' mi jó hozzánk a' skandináviai szigetekből, mind olly népre mutat, melly magától is elég lelkiérvvel bir felemelkedni, melly az idők' terhe, 's nyomasztó körülmények között még el nem törpült, 's nem a' már elért magasság' fokáról esett vissza. Még mind eddig tiszta és egészséges germániai törzsök, csak hogy helyzete a' tudomány' felvirágzásának nem kedvező. Voltak ugyan a' tudás némelly osztályaiban kitűnő férfiai, kiknek hírok hazájuk' határain túl messzire elterjedett, 's nem hiányzanak olly dolgozatok, mellyek az ellenálló akadályokat szerencsésen leküzdve, ha bár olly terjedékeny hírre nem kaptak is, mindazáltal olly neműek, hogy más országokban is érdemök méltánylással elesmértetnek.

A' literatúrai jeleneteknek azon csekély száma között, mellyek nem a' pillanatnak szánvák, 's hecsők a' pillanatin túl terjedő, méltó helyet foglal el az előttünk fekvő munka. E' könyv nem kerülté ugyan ki otthon a' megtámadásokat, sőt vádakat, de kívált az elsőbbségtől Svédországnak nem könnyen ment egy munka is, mi annyival természetesebb ollyannál, melly rendelkezésénél fogva sok érdekeket sért meg, felfedvén kedvetlen következményeiket, ellenkező political nézetekbe is ütközik. De hogy a' megtámadások, becsének elesmérését nem gátolhatták, világos jele, miként megjelente után csak hamar második kiadását is megérte, mi az oda való viszonyok közt valóban sok, 's most németre is át tétetett, mi elterjedésére bizonyosan sokat teszen, mert nincs könyv, melly Svédországnak 's népének állapotjáról olly kimerítő tudósítást adna, mint ez, 's általában alig van könyvünk, melly más országnak is gazdagabb és tömöttebb leírását adná.

De hogy a' munkát saját álláspontjából illőleg méltat-hassuk, szükséges a' szerző' célját és nézetét esmernünk. Az előbeszéd, melly a' különben dicséretes német fordításban nem épen helyesen kihagyatott, útastást ad. Szerző kijelenti, miként neki nem célja Svédországnak teljes és rendszeres leírását adni. Egy tökéletes Statisticának kidolgozására a' kormánytól, a' rendek' kíváratára már több esztendőkkal ez-előtt intézetek tétettek, de mivel ez a' munka még nincs bevégezve, 's még néhány évek belé telhetnek, mig kinyomatva mindenek használhatják, a' szerző hazája iránt részvétet gerjesztendő, bátorzkodott ezen munkának rajzzát vagy tervét megkísérteni, e' mellett mint magát kifejezi „inkább buzgal-mába, mint tehetségebe bizakodván.“ Ezért a' szerző nem elégedett meg az ország' erejének táblás leírását, sajátlag könyv-kivonatát adni, hanem hasonlítások által, mik mérlegül szolgálnak a' fejlődés' fokának megítélésére, észrevételek 's figyelmeztetések által, mik lennének még szükségesek az or-

szág' erejének emelésére, igyekezett munkáját közönségesen érdekesebbé 's használhatóbbá tenni. Már ezen célja mellett nem pallástolhatta a' kedvetlen resultátumokat, noha szándoka nem volt szomorúbb képét festeni az országnak, mint a' millyen, a' mint hogy megesmerni, mennyi előhaladásokat tőn a' jelen kormány' idejében. „Melly országban uralkodik, ugymond, nagyobb nyugalom' és hol becsültetik a' személyes szabadság inkább mint Svédországban? Norvégiávali összevkapcsoltatásunkban a' külföld' ellenében támaszt nyerének, ha valamikor függetlenségünket veszély fenyegetné; a' törvények személyes tekintet nélkül végrehajtnak, a' sereg 's hadikészületek jobb lábon állanak, mint valaha állottak, a' hajóhad évről évre szaporodik, a' mennyiben a' tehetség megengeti, a' várak' építése az ország' minden részeiben szakadatlanul folytatattik; a' Goethe csatorna, mely nagyobb országnak is mint Svédország becsületére válnék, bevégezve, földmívelés 's polgárisodás hatalmas lépésekkel megyen elő, elannyira, hogy Svédországnak rövid idő múlva több lakosa lesz, nem számítván be Norvegiát, mint Finnlanddali egyesülése' idejében volt, 's végre, mi legdicséretesebb, a' nevelő intézetek' javulása, 's az igazgatási ügyek' nyilvánossága által általában a' népben okos és józan világosodás terjedez, 's e' körülmények' következtében az éjszaki félsziget' függetlensége jobban van biztosítva, mint némelly nagyobb státusé, 's a' királyszék a' nép' szeretetén 's ragaszkodásán alapítva erősebben nyugszik ezen védfalon, mint 100,000 szúrnyon.“

Szerző, ki az újabb időknek nem bókol vakon, 's annak fő hibáira figyelmeztet, úgy véli; hogy az utóbbi ötven évben az erkölcsök szelidültek, 's a' törvények' urasága jobban megalapítottott, mint az előtt 200 esztendő alatt.

Mint közleményinek forrásit, megnevez „számtalan nyilvános és magános kütföket“ mik közül a' legtöbb mindenki előtt nyitva áll ugyan, de részint akkor nincs kéznél, mikor reá szükség van, részint szétszórt és terjedékeny, mi által használatuk megnehezíttetik, 's ennél fogva a' sok tudnivalóknak, mik a' mellékelt tabellákban foglaltatnak, összevgyjtése 's rendbeszedése által hazájának nem megvetendő szolgálatot teendni vélte a' szerző. A' munkás és tartalmas sorozatok elegendő anyagot szolgáltatnak volna nagyobb munkára is. Azokra tett észrevételei 's figyelmeztetései által, használva a' külföldi hasonló tárgyú könyveket is, inkább a' gondolkozást felébreszteni, mint annak elébe vágni igyekezett. Sehol sem törekedett nagy bizalmat gerjeszteni adataihoz. Ha statistikai adatok általában negyed vagy fél részben száztól bizonyosak, így is azon célra, melyre szükségesek, elegendőknek véli a' szerző, 's reményli, hogy a' könyvben előforduló adatok ezen mértéken kívül nem esendnek. Egyes ada-

tolknál figyelmetessé teszen azon módnak, mellyel szerzettetek bizonytalanságára. Egyes adatoknak helyességét megbírálni a' külföldinek lehetetlen, 's még inkább bírálónak, kit azon ország iránti érdeke, mellyet saját tapasztalásából esmér, indított ezen munka' jelentését felvállalni. Részint a' dolog természeténél, részint a' már fentebb előadott oknál fogva arra szorítkozik, hogy a' munkából némelyeket kiemel, mik azon országról, melly tárgyalatik, némi fogalmat adhatnak, 's eránta, 's a' jelen munka eránt érdeket ébreszthetnek.

A' szerző némileg felteszi esmeretét azon forrásoknak, melyekből ő merített. Ezek, úgy látszik a' különböző tartományok' igazgatóitól minden ötödik esztendőben beküldetni szokott jelentések, mellyek, ha nem egészen is (bíráló bizonyosan nem tudja), kivonatban mégis ki szoktak nyomtatni. A' külföldre nézve minden esetre érdekes lett volna, ha a' szerző megemlítette volna, minémü intézetek léteznek Svédországban, mellyek által a' kormány a' tartományok' állapotjáról magának tudományt szerez, 's közelebbről megismerette volna velünk azon források' sajátságait, melyekből közleményit merítette. De mivel ő nem a' tudós' és gondolkodó' számára, hanem hazafi indulatból ösztönözve írta könyvét, úgy látszik feleslegnek vélte mind azt, mind pedig annak elszorozását, kik és mit tettek ő előtte Svédország' statisticája' ügyében.

Az éjszaki félsziget természeti sajátságára nézve Európának déli és közép országaitól nagyon különbözik, 's ha viszonyairól csak általánosan akar is valaki ítéletet hozni, azon sajátságoknak elevenen képzeletében kell forogni, hogy ítélete egészen helytelen 's igazságtalan ne légyen, mi olly embereken is, kik az országot beutázták, gyakran megesik. „Hogy a' népet esmérhessük, ugymond a' szerző a' 25-ik lapon, előbb a' természetet, mellyben az él, kell vizsgálnunk.“ Ez annyival szükségesebb, minél több rendkívüli van benne, mi az ember' hatalmától nem függ, 's mi ennél fogva nagy befolyást gyakorol reá, mellyel küzdenie, vagy alatta elcsüggednie kell. A' szelidebb égövek alatt a' természet változékony a' teremtesben, 's ezzel a' fogékonyságot 's a' szorgalmat megelőzőleg segíti. A' földszarki 's *napegyenlítő* alatti tartományokban makacsúl megőrzi hatalmát, 's vas pálczája alá görbed az ember is, egyszer'smind az egész növény- és állatvilág egyformább lesz. A' forró homokpuszta épen úgy lakhatatlan, mint az örökös hó, 's ha bár a' forró nap alatt a' physikai élet a' bujaságig termékeny is, mégis épen úgy gátolja a' lelki fejlődést, mint a' jéghidegnek zordon vadsága és silány szegénysége. A' skandinaviai félsziget egy részben már földszarki ország, ámbár a' legszelidebb és lakhatóbb hasonló szélességek alatt. Ha jötekonv volt is ebben a' természet, mégis emlékeztet bennünket,

miként szomszédjai vagyunk olly vidéknek, hol ő maga uralkodik, 's minden emberi mesterséggel 's idegen hatalommal daczol.

A' skandinaviai félsziget' felülete a' szerző' állítása szerint 6652 □ mértföldet teszen, melyből 3868 esik Svédországra. Ezen tér fekszik a' hosszúságnak 28, 46, és 41, 50, a' szélességnek pedig 55, 20 — 69, 4 fokai alatt. Ezen nagy kiterjedtség még nagyobb hatással lenne a' nép' viszonyira, ha természet és mesterség kezét nem fogtak volna [a' közlekedés' könnyítésében. Ystadttól Stockholingig majd 100 német mértföldön halad végig az utazó (egyenest irányban déltől éjszakig, az egész ország' hossza 170 mföld), 's alig haladta meg harmadát délfele számítva. „A' Dalelf két majd nem egyenlő részekre, a' délire 's az éjszakira osztja fel az országot.“ A' hat Länokban — tartományokban — melyekre az éjszaki rész felosztatik, körülbelöl 206 ember lakik, a' 18 déliben 2128. Malmö-länban 5427. *Pitealänban* 66 ember jó egy □ mértföldre. Ezen számításnál, mint a' szerző megjegyzi, a' tavak 's mocsárok le vannak húzva. A' majd nem lakhatlan iszonyú hideg éjszaki foknál a' szélvészek olly borzasztók, hogy a' földben lehet csak házakat ásni, különben a' vihar elsodraná; Schonenben pedig földi eprek, gesztenyék 's mogyorók vadon teremnek. Az éjszaki foknál a' közép légmérő soha sem emelkedik a' fagypontra túl, mi alatt Lundnál = 7, 25 (Celsius), Gótországnak pedig 1822-ki évben = 12, 6-ra hágott fel.

Svédországnak 3868 □ mföldjéből csak 329 fekszik a' tenger' színe felett 2000 lábnaál magasbban, 1488. 800 láb körül, 2600 pedig 300 körül, és így 1268 □ mföld vagy csak nem harmada az országnak 300 lábnaál is alább fekszik. Norvegiában más viszony áll. A' skandinávi szigeteknek 84 □ mértföldnyi örökös hó vidékeiből csak 16 jó Svédországra. Az örökös hóvidék Skandinaviában a' 60. sz. f. alatt körülbelöl 5800 lábnyi magasságon, a' 71 ° alatt 2400 lábnyin kezdődik a' tenger' színe felett. De mindenütt kitetszők földtestünknek oldalcsontjai, melyek a' mivelt téreken is sziklákban tűnnek elő, vagy pedig halmokban 's hegyekben emelkednek fel a' síkságon. Szerzőnk megjegyzi „miként Svédországnak semmi fekete porhanyó földje nincs, de a' mint magát kifejezi „vannak számlálhatatlan szikláink, miket szép nyelven gránitnak hívnak, melyeknek éles és terméketlen alkotó részei elporhadván vagy eltörtvén völgyeinken 's halmainkon elterítettnek, 's azután vékony termékeny földágygyal bevonatnak, melyek, hogy csak középszerű aratást adjanak is, nem véve figyelembe az éghajlat' zordonságát, olly roppant munkát és fáradságot kívánnak, mely a' más tájéki lakosokét sokkal felülmulja. A' réteges hegyek, melyek különben majd mindenütt találtnak, 's melyek a' nemzeti gazdagságnak legbecse-

sebb kincseit: kőszemet, sőt 's más ásványokat rejtenek, Svédországban hiányzanak.“ A' szerző érdekes adatokat közöl még az ország' geologiai sajátosságairól, 's különösebb tüneményeiről is.

Svédország' egész felületéből 7929 □ mföld szántóföld, 16,751 rét, 313,929 legelő, erdő és hegy, 497 tó, miből 8144 a' 4 tavakra, ú. m. a' Vener, Vetter, Mälar 's Hyelmär tavakra esik. A' Vener tó, melyet a' bíráló tengernek gondolt, végtelen szélessége miatt, a' Vetter keskenyen messzire kinyúló partjaival, a' Mälárnak sziklás és erdős szigettengere, mely nem tónak, hanem kissebb 's nagyobb folyók' tömkelegének látszik, a' nagy folyók, mint a' Góta, Dalelf, melyek méltósággal folynak alá mint Európának bár mely nagy folyói, a' kissebb és nagyobb patakoknak számlálhatatlan sokasága a' legszebb kilátások' változatosságával gyönyörködtetik a' szemet, 's saját kellemeit teszik ezen vidéknek. Óhajtottuk volna, hogy a' szerző pontosabban fejtegette volna ezen vizeknek gazdagságát, 's különbféleségét, annyiaval inkább, hogy ezek hozhatják a' gyéren elszórt lakosokat közlekedésbe oly tartományban, mely nagyobb művelésre nem alkalmas. Ezen szempontból még jobban megérdemlik a' statisticusnak figyelmét. Egy helyen ugyan pontos jegyzékét találjuk azon hajóknak, melyek esztendőlt át (1831-ben) a' Trolhätta, Hielmar, Strömsholm, Södertelge, és Götha csatornán le- és felúztak, de nincsenek kijelelve a' nagy vízi utak, melyek a' tavaknak folyókkal öszvekapcsolatásuk által létre hozhatók, vagy az egész közlekedésnek terve. Ide tartoznak a' bámulásig jó karban tartott utak, még oly helyeken is, hol több mértföldnyi közföld után a' rengeteg erdők' tisztásain pillant meg az útas egy két házacskát, vagy kis falutskát, 's mindazáltal nem látszik, hogy fentartásuk a' lakosok' megerőtetésébe kerülne.

A' svéd nép, mely — mint a' szerző egy helyen mondja — a' historiában nagyobb tekintetet szerzett magának, mint a' mennyire elszigetelt geographiai helyzete, 's csekély népessége jogosíthatták.“ — 1830-ban 2,888,082 lelket számlált, e' számból 1,390,921 férfi, 's 1,497,161 nőnemű; a' férfiaknak aránylag csekély számát a' nehéz munkáknak, mint a' bányászat, halászat, 's a' t. tulajdonítják. 1751-ben volt 1 millió 785,727; 1820-ban 2,584,690; 1825-ben 2,771,252. Mind e' mellett is megjegyzi a' szerző, hogy Svédország, noha 55 3/17 száztól nevezkedett népessége, mégis más országokhoz képest a' népességhaladásnak csekély fokán áll, midőn sem tér, sem segédzserek több népnek eltartására nem hiányzanak.“ Megjegyzésre méltó körülmény tűnik elő, ha a' népesség' nevezkedését a' tartományok szerint 1751—1825-ig egymással öszvevetjük, úgy találjuk, hogy Karlskrona tartományban 137-el

száztól, Vesterbottenben 130, Vesteråben csak 22-vel, Stockholm tartományban pedig csak 13-al szaporodtak. "Hogy a' fővárosnak a' környékre káros befolyása volt, nagyon különös tünemény, 's nem a' legkedvezőbb elméleteket szüli. A' rendes szaporaság körülbelül 0, 8 száztól, 1823-ban 1, 6, mely arányban 63 év alatt két annyi lett volna. 1820—1825 a' legnyugodalmasabb öt esztendő alatt, melyet Svédország valaha élt, egyre másra 1, 3 volt száztól: már a' következő öt évben is kedvetlenebbül ütött ki, midőn 69,932 személlyel jött kevesebbre, minek a' rossz termés, szükség, 's dőghalál voltak okozói.

Egy pontos táblában, — millyenek e' könyvben számosan vannak, 's fődermet teszik, — 1820, 1825, 1830 esztendőről minden megyének egyenként összes népessége, ennek tekintőleg korra, nemre, gyermekágyasok' számára egymás iránti viszonya; a' halálozás tekintőleg élet időre, nemre; a' kötött és felbontott házasságok' száma ki vannak téve. Ezekből következőket emelünk ki: az 1825-ki népességből 101,860 férfi, és 140,505 asszony 60-at, 17 személy 100 esztendőt meghaladott, született 100,315, kik közül 6701 házasságon kívül. A' nemtörvényes gyermekek a' törvényesekhez úgy voltak, mint 1: 13 $\frac{3}{10}$; 1749 mint 1: 49, 's azóta mindig nevedett, már 1775—1795-ig úgy volt, mint 1: 27. „Ha erkölcselenség, 's ebből származó önzés, részvétlenség, 's elpúhulás jövőendőben is ily mértékben sokasodnak, úgy a' következményt nem nehéz kitalálni; mert ha a' nemzetek gazdagságban, miveltségben 's ügyességben még meg annyira elő mennek is, de erkölcsaik folyvást korcsosodnak, előbb utóbb mégis romlásuknak 's elenyészésüknek sietnek elebe."

1825-ik évi fattyúgyermekekből magára Stockholmra 1012 esett, midőn a' házassági szülöttek' száma 1685 volt. Szült 101,520; kettős született 1409, hármas 19, halva született 2635. Ritka év múlik el Svédországban, melyben legalább egy négyes gyermek nem születik. 1825-ben házasság kötött 23,640; ebből az arány annyi. mint 1: 117 $\frac{1}{4}$ -hez, holott 1751-ben annyi, mint 1: 107 $\frac{1}{2}$ -hez volt; innen világos, hogy azóta kevesebb embernek van tehetsége feleséget 's gyermeket eltartani, vagy hogy az erkölcselenség is nevedett. "A' szerző hosszasan megmutatja, miként két leány közül csak az egyik tarthat férjre számot, 's az előkelők között ezen viszony még kedvetlenebb. 1825-ben felbomlott 15,628 házasság, ezek közül a' férj' halála által 9286, mind a' kettőé által 207, meghalt 56,460, ezek közül 29,180 férfi, 276 személy 90 esztendőt túl élt, ez a' viszony is annakelőtte kedvezőbb volt. Hozzá teszi még a' szerző, miként a' halandóság Svédországban legnagyobb Martiusban, és legkissebb Septemberben; legtöbb Decemberben, legkevesebb Octoberben fogan, legtöbb gyermek Septemberben,

legkevesebb Juniushban születik. Gyermekekágyban 1825-ben meghalt 567, himlőben 1243, kanyaróban 323, torokgyíkban 368, angol nyavalyában 2065, szamarhurutban 2271, skárlát hidegben 228, hideglelésben 1631, vérhasban 245, köszvényben 's bőrryavalyákban 187, rákban 214, annya vagy dajka által megfőjtatott gyermek 415, ezen aránylag nagyszám-ból Stockholmra jött 1, Vexióre 55, Carlstad megyére 45, Carlmar megyére pedig 40, mit a' kemény munka által, — melyet ezen tájakon lakos asszonyok mivelnek, — okozott kemény álomból akarnak magyarázni. 10 gyermek öletett meg, 34 korosabb személy íteltetett halálra, kivégeztetett 9, öngyilkos volt 150, vízbe fuladt 1185, más szerencsétlen esetek által elveszett 750. 1751-be 38-ból meghalt 1, 1825-be 49-ből 1, mit a' szerző rendkívül kedvező körülménynek tart.

Mi illeti a' különféle osztályok' viszonyait azon 2,771,252 lélekből, mellyből Svédország' népessége 1825-ben állott, 2,067,375 paraszt; ezen szokatlanul nagy arány is Svédországnak sajáttságaihoz tartozik. A' többi osztályokat következőleg számítja fel, nemesség 10,449, papság 13,977, hivatalbeli 72,422, polgárság 66,604, külföldi 1127. A' többi (kik alatt ért katonákat, köz szolgálkat 's a' t.) 538,453. A' szerző megjegyzi, miként e' szerint a' nemesség a' nemzethez úgy áll, mint 1/265, a' parasztsághoz pedig 1/198. Ha a' nemes emberen olyat értünk, ki a' szónak régibb jelentése szerint független, 's magát leginkább katonaságra vagy hivatalra szánja, úgy a' nemesség a' többi néphez képest igen is számos. Nem rég az ideje, hogy a' nemesség harmadát birta az országnak, de mióta minden szerezhethet jószágot, 's azt tulajdonosi joggal bírhatja, naponként kevesedik a' nemesség' jószága. E' szerint a' Svéd nemesség' kiváltsága jobbadán csak papiroson van, 's régi jogai közül alig bir egyébbel, mint hogy az országgyűlésnek alkotmányos tagja.

A' papság, — mellynek feljebb említettem száma természetesen asszonyokat 's gyermekeket is magában foglal, — szerzőnek véleménye szerint nagyon számos, minek oka a' régi egyházi megyei felosztásban vagyon. Hogy a' papság, tekintőleg irányát, munkakörét, esméreteit, Svédországnak testületei között legöszvetartóbb, az a' dolog' természetével 's a' tapasztalással megegyezik. „Az utóbbi országgyűlésen elismertetett róla, hogy jobban képviselheti a' pair kamarát vagy a' tespedő 's a' királysági 's népfelségi elemek között a' közép kiegyenlítő pártot, mint a' nemesség is.“

Ellenben a' polgárság igen csekély számu, áll ez 31,679 férjből. Schubert' statisticája' 2-ik darabjának 2-ik részében a' 353-ik lapon foglalt előadás szerint, Angolországban 1831-ben 100 család közül 28 szántásvetéssel, 42 kereskedéssel 's kézművekkel foglalkozott, 30 tőkejövedelemből vagy más életmó-

dokból élt. „Bő természet, élénk kereskedés, jólét, 's gazdagság közel viszonyban látszanak állani minden egyes státusban a' kézművekkel foglalkozó osztályok' számával.“ Szerencsére mind egyeseknek mind a' státusoknak java nem függ feltételtenül a' kisebb vagy nagyobb jólétől, hanem ha takarékosan kijöhetünk csekély jövedelmünkkel, 's helyzetünket ép szemekkel meg tudjuk ítélni, épen olly' meglegedve lehetünk sorsunkkal, mint a' leggazdagabb nemzetek az övéikkel.“

Egyébiránt a' földműveléssel foglalkozók' száma még nagyobb mint a' parasztoké, mert a' városi lakosoknak is több mint fele, részt veszen a' földműves' munkájában, mint szintén a' hidászok 's bányászok is egyszer'smind földművelők, 's e' szerint — mint a' szerző véli — nem több mint 200,000 ember lehet, ki földműveléssel nem foglalatoskodik.

Svédország' lakosainak ezen osztályozásából következik, hogy ez országot virágzó városokkal fedettnek képzelnünk kell. Nagyobb ugyan a' városi lakosok' száma, mint 66,604, mennyit a' polgárság teszen, mert a' többi osztályoknak is egy része városban lakik, jóllehet a' polgárok közé nem számíttatik; mindazáltal 1825-ben nem ment többre, mint 279,645. (1833. 293,997 körül) vagy is az összes népességnek 7/69 része; ebből Stockholmról esik 79,173. (1830-ban 80,621 lakost számlált, 1831-be 81,000 körül) 26,702 Gothenburgra, (1833-ban 28,758), e' szerint a' többi városokra összesen 173,470 esett. Gothenburg után következik Karlskrona, akkor 12,227 l. Norrköping 10,148, Malmö 8,670, Gefle 8,086, Carlmar 5,033, a' többi 78 városoknak (összesen 85 viseli ezen nevet) népessége 50,000-ren, 52-nek 2000-ren, 26-nak 1000 alól van, köztük Falsterbónak csak 213 lak. van. Biráló ezen városoknak nagyobb részét beütazta, közülök soknak nincs olly alakja, mint déli Németországban sok falunak. Ezen helységek nagyobb részént egy, két emeletes házakból állanak, melyek egymásra rakott gerendákból rakattak, veresre festvék, 's többnyire gyeppel fedettek, melynek magasra nyúló szálai a' szélben úsznak. Némely helyeken ezen faházak világos ablakokkal elláttatván és zsindellyel befedtetvén barátságos alakot öltenek fel, 's lakható belsével kínálkoznak, mint p. o. Upsalában, hol az egy ponton összezsorított pompás középületek különös ellentétben állanak a' városnak fából épült többi részével. Csak Stockholm és Gothenburg épültek kőből, a' külső városok ezekben sem; nevezetesen Stockholm pompás királyi lakot (melynek fekvése igazóleg hat a' nézőre, mint alig más Európában) 's egy úttal nyomorult falut ábrázol, 's e' közt minden fokozatot fellelhetni, ha a' közepéről kimenvén a' Veichbildnek szelét a' déli kapunál felkeressük. Norrköping, Gefle 's a' t. csak egy pár kőből épült utcát mutathat, a' többin alig

találkozik egy két kőház. Minden szabály és divatszerű. Gyakran egész városok tűz által megemésztetvén mint egy újonnan születnek. Csak némely városok' fő templomai mutatnak ősi hajdankorra, különben azt mondhatná az ember, hogy ezen városoknak semmi mult idejük, semmi történetük nincsen, mint általában véve a' polgárság a' hanza városok által a' skandinávi szigetekre plántáltatva tenyésző földre nem talált. A' szerző megjegyzi azonban, miként a' városok' szegény 's elhagyatott állapotjukból a' földművelésnek hasonló állására, mint sok más országban következtetést húzni nem lehet. A' városok' silányságuknak okát abban keresi, hogy a' nemzetnek előkelő része kivéven azokat kiknek elég jövedelmük van, a' telet a' fő városban tölthetni, 's a' nem nemesek is, kiknek vashámoraik vannak 's a' t. jószágaikon laknak, hogy a' gyárokat hanyagon tekintik, a' kézművek t nem igen gyakorolják, midőn a' falusi ember minden egyházi megyében elegendő mesteremberekre 's napi bérért dolgozó munkásokra talál. 30 év óta ugyan ez valamit változott, azonban hasonlítani német-, francia-, angolországokhoz csakugyan nem lehet.

A' városok' csekély jelentősége még jobban kitűnik, ha vagyonviszonyuk, a' falukéval összevetetjük. A' vagyonnak összevége, melytől adó fizettetett, a' királyi kincstár által 1826-ban tett számadás szerint 531,048,000 tallérra becsültetett, ebben a' kereskedők' iparága 's a' hivatalbeliek' fizetése is mérsekeltt tőkére vannak véve. Azon 531 millióból 35 a' nemessegre, 10 a' papságra, 92 a' polgárságra, 25 a' szabadosokra, 347 a' paraszt és dolgozó nép osztályra esett. Az ingatlan vagyon maga 378,644,919 számíthatott, melyből 55 millió a' városokra háránlott.

Mint feljebb is megjegyeztetett a' földművelés a' svédnépnek fő foglalatossága, a' mint felveszik 7/9 része a' népnek foglalkozik vele. Svédországban ez nagy erőbe kerül, mivel a' nyár rövid, 's a' 18 órai hosszú napokon kell igyekezni. A' nagyobb erő' hiányában fekszik oka annak, hogy a' szélesen kiterjedt, váltó gazdaságot — azon egy módot, melyet az égally megenged — nehéz létesíteni. A' szerző figyelmetessé teszi olvasóit, miként azon adatok, melyeket a' földművelés' állásáról adhat, minden kútfők' használata mellett is ki nem elégítők 's bizonytalanok, minek okát a' telkeknek mind értékekre, mind terjedelmökre 's a' rajtok élő emberek' számukra nézve nagy különbözésükben kell keresni. A' szántóföld 1,835,000 tonna földre becsültetik. Az aratás teszen 6,499,000 tonna búzát, rozsot, árpát, zabot 's borsót levonván a' bevetett magot, és így 4 3/7 mag jó meg. Minden személyre egyre másra 2 1/2 tonna számíthatván esztendőtt ad, 660,000 tonna hiány jön ki, melly fogyatkozás krumpli termesztéssel pótoltatik. E' szerint, noha csak 11 megye terem a' maga szükségére elegendőt, 's

még valamivel többet, 13 pedig külső segélytől vár, rendes esztendőben az ország még sem szorul külföldi bevitelre. 30—35 esztendő óta a' földmívelés szembetűnő előlépéseket tett, de csak az utolsó tizedben állott elő ezen kedvező körülmény. 1805-től 1828-ig a' népesség 18-al az élettermesztés 42-vel száztól nevedkedett; 1805-ben 90,000 tonna krumplit vetettek, 's betakarítottak 360,000; 1828-ban 460,000-ret vetettek, 's betakarítottak 3,248,000-ret. A' földmívelésnek felsegíllésére sokat tettek az 1802-ben kiadott törvények, melyek a' telkeknek igen apró darabokra elszaggatását megtiltották. Ezek után lehet tenni a' parlag és üres téreknek felfogatását. De még vagyon javítani való hátra; vágó marhában fogyatkozása van az országnak, a' rétek — mint a' szerző véli, — nincsenek arányban a' szántóföldekkel, holott minden ember megismeri, hogy a' rét a' földnek az annya légyen. A' rétek' öntözése, mire a' bújja növényélet 's a' kurta nyár mellett igen nagy szükség lenne, a' hely' fokvése pedig sok helyen megengedné, csaknem esmeretlen dolog. A' szerző e' tekintetben hasznos intéseket ad, 's a' raktárak' felállítása' szükségére figyelmeztet, mi által a' terméketlenség' szomorú következményi megelőztetnének, mik — ha már nem olly nagy mértékben is — mégis előállnak, midőn öt év közül átalában egy jót, egy rosszat, 's három közepszerűt számítanak.

Svédországnak minden europai országok között aránylag legtöbb erdőföldje van, ha Laponniát 's a' járhatlan éjszakot kivesszük is, mégis könnyen lehet tenni 25 millió tonna földre, 's ez három annyit is kiállíthatna, mint mennyire a' Forsell' számítása szerint szükség van, u. m. 7,230,000 öl. De a' fatermés olly szűk, hogy kiviteli tilalomhoz kellett uynltni, hogy Stockholm e' pontban finnföldtől függ, és mint bíráló maga is látta, vashámoroknak fa hiány miatt pihenni kellett. Az erdőszet' elhanyagolása az erdők' elpusztulását okozta, segítette ezt a' fának csekély ára is, melyet a' szétszórt népesség miatt nehezen eszközölhető fuvarozás okozott. Csak a' mostani királynak uralkodása óta kezdették ezen iparágot nagyobb figyelemre méltatni. Egy erdőszeti intézet állíttatott fel, melyben esméret-gazdag és ügyes erdőszeti személyzet képezetik, 's melyből lassanként az erdei gazdálkodásnak józanabb esméretei a' földbirtokosok között el fognak terjedni, a' koronának számos erdei újonnan szabályoztatnak, egy részök eladatik, 's más fával bevettetik, osztályoztatnak, öntöztetnek, ápoltatnak 's a' t.

A' földmívelés után legjövedelmezőbb kereset. ága Svédhonnak a' bányászat. Ennek minden ágaiól bejövő egy évi jövedelmet 10 millió tallérra teszik, melyből 7 millió a' vasra esik. A' vashámor-birtokosok nagyrészt pompás házaikban saját és a' svéd fő nemességgel együtt leggazdagabb néposz-

tályt formálnak. A' bányászlegények is a' jólétnek nagyobb fokán vannak, mint a' földmives osztály; a' kovácsok pedig különbeknek tartják magokat a' földmivelőnél, 's ha ezen elsőség a' nagyobb testi erőködésen alapul, nekik meg is engedhető. A' bányászat tette a' nemzetet olly állapotba, hogy magának külföldi árucikkeket megszerezhet. Előmentét köszöni leginkább a' kormányok' gondos ápoló figyelmének, melyben kivált IX-ik Károly' idejében részesült. A' bányászoknak szép kiváltságai, saját törvényszékei, igazgatótestületei vannak, nagy terjedelmű földeket birnak a' kormánytól csekély hasznobér fizetés mellett, a' köznép adójának egy része, szénégetési és fuvarozási kötelezvényekké változtatott által. Mind ezek mellett is Svédhonnak ezen fő keresetága veszedelmeztetik. A' bányászat' collegiuma is egy alkalommal e'képen nyilatkozott: „azon álláspont, melyen más országok' vaskereskedése különösen Angliáé áll, öszve hasonlítva Svédországgal mindég nyugtalanítóbb következményekkel ijeszt, 's a' svéd vasipart hathatósan serkenti, a' régi állásponton vesztegelve nem maradni, habogy vasának a' világkereskedésben illő becsét megakarja tartani.“ A' nagy munkabér' daczára is Anglia oda tudta vinni a' dolgot, hogy olcsóbban adhatja vasát mint a' svéd. „A' nagy folyók, melyek az éjszaki félszigetet minden irányokban keresztül futják, az általok alakított szánnélküli vízesések által majdnem mindenütt annyi sok erőműi segédeszközöket nyújtanak, melyek Anglia' gőzerőműveivel felérnek.“

Több módokkal próbálgatták Svédhonnak iparját mesterséges eszközökkel emelni.

Arndt' utazásában emlékezet van selyemtenyésztsérről is, melly azonban a' rosszul számított tervek' 's az éghajlat' alkalmazatlansága miatt nem csak nem sikerült, de sok pénzt hiábán a' tervkoholók' zsebébe 's az országból kiszivárogtatott. A' gyárok' mibenléte kiviláglik a' kereskedési collegium által 1832-ben adott hivatalos tudósításhól, miszerént 1831-ben a' gyárok' száma 1884, a' benne dolgozóké 12,143, 's az öszves kiállítás' becse 9,699,456 tallért tett. Legfontosabbak a' posztógyárok, melyek 1831-ben 528,590 réf, 2,794,458 taller értékű posztót adtak, ebből magára Norrkiöpingre esik 2 millio. A' pamut- és vászongyárok' készítményei csak 269,706 tallerra mennek. Hanem úgy tekintvén a' szövést, 's fonást mint házi foglalatosságot, naponként emelkedik. 1831-ben a' kiállított mennyiség, ide nem számítva a' földmivesember' házána elhasználtat, 4—5 millió között volt. Az éjszaki föld' jólétének egyik alapja a' vászonmunka. Jelenleg jutalmak vannak rá rendelve, 1748-ban pedig büntetés alatt tiltva volt a' parasztnak eladni való vásznat készíteni. Már a' tél' nagysága is inti a' parasztot más mellék-keresetág' követésére, 's a' szövés fonás által a' sovány vénersborgi megye majdnem hasonló jólét'

's népesség' fokán áll a' termékeny Malmöhuással. A' cukor-gyárok 1831-ben 4,560,508 font cukrot és 3,218,306 f. syrupot állítottak ki. A' burnót gyárok 817,225 taller értékűt készítettek, mindazáltal 1829—1831-ig ezen iparág nem látszik emelkedni.

A' gyárok' csekély előmenetelének Svédországban okai nem annyira a' népnek csekélyebb képessége, mely az élet-módnak durvasága, a' zordon éghajlat és terméketlen föld által okozott nagyobb erőtetés' következménye, mint inkább a' pusztító hadak, melyek az ország' legszebb ereit fel-emésztették, és hogy a' felsőbb osztálybeliek' születési állásuk alattinak tartották gyárokkal foglalkozni, 's e' miatt a' Svéd-honban olly annyira szükséges példa hiányzott; ezekhez számítható még egy képzőintézetnek nemléte, melyben alkalom lett volna a' szükséges tudományos esmérteket megszerezni (1826-ik év óta már van Stockholmban egy illy intézet, mely 1832 óta 191 személyt számlált, 's végre hogy a' kik gyárokat állítottak fel, nem ügyeltek rájuk szorgalmasan 's állandóul.

A' szerző épen olly meleg barátja 's pártolója a' keresetszabadságnak, 's hivatkozik Poroszország' példájára, mint a' kereskedésszabadságnak, melynek elveit egy a' kereskedeésre szánt szakaszban fejtegeti.

A' kivitel 1824-ben 11,397,058 a' bevitel 9,802,047 tal-
lér-ra számíttatott. 1831-ben a' kivitel tett 13,564,618, be-
vitel 12,302,682. De a' közbenfekvő esztendőkhben, a' bevitel mindég tetemesen felülmulta a' kivitelt. 1827-ben ez a' megelőzőtt esztendőbeli rossz termés által okoztatott. Figyelmeztet a' szerző miként 1831-ig nem volt pontosan elkülönözve a' kiviteli áru a' bevitelitől, 's ugyan azért az adatok nem tökéletesek. — A' belföldi kereskede-
s alig ér fel értékre a' külföldinek harmadával, minek okát a' szerző a' gyér népességnek, az ország' nagy kiterjedésének, a' közlekedés' nehézségének, 's azon előítéletnek, miszerint azt tartják, hogy minden családnak magának kell házi szükségereire tartozókat kiállítani, tulajdonítja. 1831-ben a' belföldön 1209 hajón szállítottak 27,393 terhet, ebből 414 hajó 11,208 teherrel a' városoké volt, a' kereskedők' száma volt 3080, szolgálké 3158 személy.

Azt mit eddig a' svédnépnek osztályozásáról, keresetforrásairól, 's ezekeli élésmódjairól mondtunk, már lelki műveltsége' fokából is gyaníthatni. Minden viszonyok a' régi egyszerűségben maradtak, mely a' földnek sajátságából szükségképen következik, földművelés mely minden erő' ráfordításával fáradtságosan történik, bányászat 's ezzel öszvekeötött vaskészítés teszik a' fő foglalatosságokat. A' földművelők teszik a' nemzet' tulnyomó számát, 's annak erejét; a' polgár-

ság tekintetbe sem jöhet, a' nemesség pedig, melly nem mint eredeti 's életműszeres része a' nemzetnek tartotta fel magát, hanem a' déli országok' viszonyainak majmolása által alakult, 's a' népre nézve nyommasztó nagy hatalmat szerzett magának, az újabb időkben birtokinak nagyobb részét elvesztette, el annvira, hogy külső eszközökkel sem bir jótékony befolyás és példa által a' nép' vezetésére latni. A' közép osztályon, melyről mondja a' szerző, hogy a' nemzetet vezérlik, érteni kell azoknak összevetését kik kiváltságnál fogva ugyan a' nemességhez nem tartoznak, kik nem közvetlenül kézi munkájok után élnek, kereskedők, gyárnokok, hivatalbeliek 's a' t. nem tekintve arra, hogy városi lakosok-e vagy nem? Számuk aránylag kicsiny, midőn egy részét teszik a' szerző által úgynevezett előkelőknek, kiknek száma a' parasztokéhoz úgy áll: = 1 : 16 $\frac{2}{3}$. Ezen osztálynak, mint a' szerző véli, Svédhonban semmi sajátsági nincsenek, 's mint mindenütt, itt is az emberiséget igyekszik munkálni. A' felsőbb néposztályokban majdnem elenyésző nemzetiség' dacára is, a' nagy egészben mégis némelly sajátságok, 's czímervonások megkülönböztethetők, melyeket életmód, nagyterjedelmű téren elszórtág, bennök lakozó erő- és komolyság által kaptak. Ezen czímervonások isteni félelem, bátorság, törvénytisztelet, erkölcs, takarékoság, és szíves vendégszeretet, ezen szép tulajdonok mellett irigység egymásközt, 's a' nagyobbak ellen, saját elsőseinek félreesmerése, 's tulzó becsülése mindennek, mi külföldi, 's végre bizonyos nyersség, 's ezzel járó heveskedés, melyet a' mértékletlen pálinkaivásnak is lehet tulajdonítani. A' munkás osztálybeli közember lassú mozgású, gondolkozó, időt kíván, nincs józan ítélet nélkül, 's inkább meggyőztetni, mint rábeszélteni akar, munkásságát nyugalommal számítja ki, 's inkább eltűr erőszakot, mint gyermekes pajkosságot, inkább kemény bánást, mint ingerkedést. Leginkább megkívánja a' szótartást. Mi illeti az említett pálinkaivásbeli mértékletlenséget, ez, mi a' svéd nép' életgyökerein rágódik, 's több károkat okozott nékie, mint minden háboruk; több mint $\frac{3}{4}$ -de a' véteknek, nyomornak 's inségnek, melly a' népet nyomja, kissébb nagyobb összefüggésben áll ezen részegítő kártékony itallal. A' királyi pálinkafőzések III-dik Gusztáv alatt nem keveset tettek ezen itallal való élés' elterjedésére a' jószágbirtokosok' birtokain létezők, 's a' megengedett házifőzés résztvevőleg járultak hozzá. Naponként közönségesebb a' panasz, miként józan napszámosokat nem kaphatni. 1785-ben volt a' pálinkafogyasztás 5,400,000 kanna 1829-ig, miután pedig Finnland elszakadt, 22 millióra hágott. Ha kiirtani nem is, legalább fogyasztani lehetne, és kellene e' gonoszt, az 1834-diki országgyűlési tanácskozások semmi végzést nem szültek, egy oldal-

ról a' nagy pálinkafőzések' megszorításával, más oldalról a' házfűzés' betiltásával akarták korlátozni.

Annnyival fájdalmasabb lenne, ha a' pálinkának mértékfeletti ivása a' svéd néptömeg' egészséges erejét úgy felemésztené, mint a' milly káros hatással vagon a' jelen műveltség, 's fűnyűzés (mellyből majd csaknem a' mérget 's nem a' jó alkotórészeket látszanak kiszívni) a' felsőbb néposztályokra, midőn a' népnek épen ezen tömege bír olly műveltséggel, millyennel hasonló kiterjedtségben Európának talán egy országában való sem. Svédországban, mint a' szerző előadja, alig találkozik ezer között egy, ki olvasni nem tud. A' legszegényebb kunyhóban is találni zsoltárt, bibliát, 's más áhitatos könyveket. A' népnevelés annnyival fontosabb, minthogy egészen a' vallástól megven ki, 's mind azon eszközök nélkül, melyeket más országokban nagy fáradsággal igyekeznek feltartani 's terjesztetni, tenyészik. Errőli becses észrevételeket, valamint a' tanítás és iskolai állapotról általában találhatni az 1828-ban felállított Comites-nek tudósításaiban. Minthogy a' szerző hazája számára irt 's feltette ezeknek esmeretét, csak az egyetemi 's más iskolákbeli tanulók számának, tekintőleg a' tartományokat, melyekben léteznek, a' szülék' állását 's vagyonát, sorozására szorítkozik. Ezután következik egy rövid literatúrai statistica; az az: előadása az 1830-dik évben kijött munkáknak a' tudományok' minden ágaiban, ezeknek árukkal. Kijött t. i. 715 darab, áruk tett 421 tallért, tudományos tartalmu közöttök kevés van, többnyire political 's más foglalatú röpke-iratok. Ha a' fordításokat kiválasztjuk, alig marad egy két eredeti, némelly osztályból esztendőre sőt többre sem esik egy is. Olly népnél, mellynek földje az egész testi erőt elfoglalja, melly elszórtan lakik, mellynél a' városok 's a' városi közlekedés 's minden ez által előállított vagy megkönnyített segédszerek csekélyek, hol könyvtár állítás egyeseknek épen olly nehéz, mintha mi csupa angol könyvekből kívánnánk egyet szerkesztetni, hol az író csak a' dologért, 's annak elismeréséért kéntelen dolgozni, a' nélkül, hogy munkájáért 's idővesztéséért kárpótlást nyerne, olly népnél mondom ezen írói szegénység igen természetes. Ezt elősegíteni látszik még az éjszaki nemzeteknek saját lassúsága, még derék jele: férfiak is csudálkoznak a' nőmet elevenségen, midőn itt olly fiatal tanítók 's írók találkoznak, kik még Svédhönban iskolában járnának. Egy kevés részők a' dologban lehet még a' gyűlöletes ócsarló bírálatoknak is. Ide járul, hogy a' tudásnak némelly ágai elannyira hanyatlásban vannak, hogy felelevenítésök csak lassanként történhetik meg. A' historiai dolgozatokban általában a' jó úton vannak, egyes munkákat itt felhordani a' hely nem engedi.

Méltán sajnálni lehet, hogy a' szerző hazája' alkotmányának leírását nem adja. Szembetűnő, hogy mint magát kifejezi: „Svédhonnak sok esetekben szövevényes intézvényi“ oly tárgy előtte, mellyel nem örömet foglalkozik, 's ezért mit sok tekintetből sajnálunk, országos rendszerének részletes esmeretét 's határkörének tudását az olvasóban felteszi, és csak néhány közönséges többnyire politikai tartalmu jegyzésekre szorítkozik.

Ezzel egyenesen ellenkezik az utánna következő észrevétellel, miként az ország' alaptörvényei kevés országgyűlési férfiakat 's hivatalbelieket kivéven, majd mindenek előtt esmeretlenek, 's ezt annyival kevésbé lehet csudálni, hogy még az egyetemben sem tanítatik a' svéd alkotmány. E' szerént egy kielégítő és tömött előadása a' svéd alkotmánynak nem csak idegenek előtt lett volna kedves jelenet. De a' helyett, hogy ezt tette volna általános észrevételeit közli, mint lehetne rajta javítani, 's mi módon kellene ennek megtörténni. A' szerző t. i. csak akkor reményli ezt, ha a' kormány ragadja meg a' kezdeményi jogot, 's határozott indítványokkal lép fel, mit minden esetre tehetne, 's a' ki a' rendek' öszveszerkeztésével némileg esmeretes, a' szerzővel igen örömet kezét fog, kevés intézvények vannak oly szabályozatlanul, mint a' rendek a' törvényhozásban, a' korlátlan 's a' nevetségig használt indítvány-jog, a' hosszas tanácskozás négy osztályokban a' négy rendek szerént, az öt esztendei nevezetes időköz egyik országgyűléstől a' másikig mind meg annyi akadályok, de ez a' rendek' mostani szerkezete mellett inkább haszon."

A' felsőbb igazgató testületeknek, collegiumoknak előadása hibázik. Igazgatási szempontból leginkább a' lassúságon, a' sok irkáláson panaszkodnak. Szerző ennek példáját adja elő, melly csaknem a' rendkívülivel határos. Ezután következik egy sorozat, melly az országnak igazgatási, törvényszolgáltatási és egyházi tekintetből felosztását tárgyalja, nyomos jegyzetekkel a' felosztásnak céliránytalanságáról kísérve. Közli a' szerző azon gondolatját is, miszerént az ország' fővárosát mind azért, hogy szelen fekszik, 's az özpontosulást gátolja, mind azért, hogy hatalmas szomszédtól fenyegettetik, czélszerűbb lenne Máriavárosba a' Vernertó mellé az ország' közepére tenni által. A' régi, már elenyészett törzsöki különbségen épült megyei felosztás, már az enyészethez közelget. Igazgatási szempontból 24 megyére osztatik fel az ország, mellyeket a' szerző többektől bevett mód szerént a' fővárosok után nevez el. Minden megye ismét több járásokra (Härad), ilyen vagyon némelly megyében három, némellyben 20, és Vogtei-okra oszlik fel. A' fő tisztviselők ezen megyékben 's járásokban Landeshöfding és Häradshöfding névvel neveztetnek.

A' törvénykezési felosztás nincs az igazgatásával összefüggésben. Az első bírósági törvényszékek Häradsting-nek nevezetnek, de nincs minden Härad-ben illy törvényszék. Ezek mellett megmaradt még a' népbíráskodásnak valami árnyeka a' Nämde-ekben esküttekben, de igen korlátolt munkakörrel. Fájdalom, a' szerző a' törvényszékek' szerkezetéről semmi észrevételeket nem tett. Ennekelőtte minden megyének volt egy feljebbviteli törvényszéke, melyben az elnök a' Lagman volt, most ezek helyett vagyon három fő törvényszék, a' Svea-Hofrett Stockholmban, a' Götha Hofrett Gotavárban, 's a' Schoni Cristianvárosban. A' legfőbb törvényszék pedig a' fővárosban vagyon az úgy nevezett királyi törvényszék. Ezekén kívül vannak még a' városokban különös törvényszékek 's bírák is. Mind ezeknek teljes esmeretére részletes leírás lett volna szükséges. Ezekután közli a' szerző 1830 's 1831-dik esztendőkről a' polgári, 's fenyítéki törvényszékek' munkálkodását az igazságminister' hivatalos tudósításából merítve, ezzel szoros összefüggésben vagyon a' javító- és fogházak' állapotjáról 's népességéről tudósítás, mellyel a' szerző a' szegényeket is összevonta.

Az adóról 's financiáról szóló szakaszok is több érdeket nyertek volna, ha a' státusrendszer részletesen tárgyalatott volna. A' Svédkamara' ügyébe melyekben becsátkozni úgy látszik hogy nem mert a' szerző. A' rendek által 1829-ben elfogadott országos költség közel 9 millio tallért tett. A' státus' jövedelme a' Landeshöfding-ek által beadott öt esztendő tudósítás szerint 20 millióra számítatik. Svédhonban t. i. a' státus nem csak földadót, tizedet 's a' t. húz, hanem a' katonaság 's az utak is nem a' státus' pénztárából, hanem maga a' nép által tartatnak fel, e' szerint az erre tett kiadások 's robotok az adózásokhoz számítandók. A' szerző kiszámítja, hogy Svédhonban egy főre 7 tallér esztendei adó hárámlik, és hogy az özves adózás a' földtőlkének 1/19-dét, az esztendei természetnek (83 millio tallérnak) 5/21 részét teszi, kiemeli azon kedvetlen körülményt, miként Svédhonban ha az adatok nem mind bizonyosak is, csak ugyan más országokhoz hasonlítva aránylag igen terhes az adózás. Ha azon rajzolások, mellyekkel a' földmivelőt súlyosan nyomó terheket 's adókat, 's ez okból annak pangását festi, kevésbé nagyítvák is, mindazáltal nyomatekös az adók' kevesbitése iránti ohajtása, annak eszközlését véli józan gazdálkodás által, mellyet a' státusgazdálkodás alapelvének tart, czélszerűbb felosztás, 's a' fő hivataloknak tiszteletbeliekké átalakítása által. Svédország azon boldog helyzetésben vagyon, hogy semmi adóssága sincs, mivel Európának kevés országi dicsekedhetnek, 's a' bank olly állapotban volt néhány évvel e' előtt, hogy az 1834-ki országgyűlésen határozás hozattathatott az iránt, miként a' bank bizonyos

időhatártól fogva (1-ső October) a' papirospénzt megszabta becs szerint beváltani tartozzék, 's így a' folyamathól kiesett ezüstpénz ismét forgásba tétethetett. Ezzel az 1809-diki országos tőnk némileg berekesztetett. Svédország' financiai szerencsés helyzete a' nagy király' böles politicájának, mellyel ez Europa' szövvényes körülményi között 1812-ben élt, tulajdonítatik. Hévvél nyilatkozik a' szerző azoknak állítása ellen, kik a' nemzeti adósságot szükségesnek és hasznosnak tartják, 's ezen szakasznak végén közli a' Svédországban fenálló kölcsönöző bankoknak átnézetét.

Mint minden europai országokban, úgy itt is a' felesigázott státusterheknek nagyobb részét a' katonaság emészti fel. Szerző' előadása után Svédország' tengeri és száraz ereje 6,931,603 tallérba kerül, mellyből a' tengerire évenként 1 mil. 201,527 esik. Erre megjegyzi, hogy „ha bár ezen öszveség, egy emberben és termékekben mostoha országban a' hat hónapi hosszú tél mellett, kivált ha még az épületekből 's laktanyákból bejöhethő hasznót is hozzá tennők, mivelhogy ezek régibb idők óta az ország' védelmére fennállanak, nagyon tetemes is, meg kell mindazáltal gondolnunk azt is, hogy a' szabadság a' föld' minden javai között a' legbecsesebb, és ha keleti szomszédunk, kit a' fegyverforgatásba bele tanítottunk, nincsen arról elhithetve, hogy mi magunkat védelmezni tudjuk 's akarjuk, szabadságunknak igen hamar vége lenne. Az egész fegyveres erő áll 166,397 főből, ebből 23,160 tengeri katona. A' szárazai erőnek legnagyobb része áll a' *honvédekből*, kik Götországot is ide értve 102,916 emberből állanak. Ezen honvédeknek szerkezetéről semmi adatok nem közöltetnek e' könyvben. Az állandó katonaság áll fogadott emberekből, számra 6200-ból t. i. 3 pattantyus ezeredből 2,720 emberrel, 's királyi gárdából, kikhez háború idején 3887 rendkívüli sereg járul; a' többi 26,914 elosztott sereg. Ezen elosztott katonaság XI Károlytól alapítatott, 's a' svéd hadi erőnek színét teszi. Ezek földművelők, kik azon földért, mellyet a' birtokosoktól kapnak, katonáskodni kötelesek. Ezen katonáknak, — kik jobbadan házasok, — állapotjuk nagyon kedvezőnek festetik más polgártársaikéhoz hasonlítva, mi erkölcsiségöket illeti, azt hiszi a' szerző, hogy ezer közül alig találkoznék egy, kire számolatlan pénzt reá bízni nem merné.“ A' felosztott sereg, ha jól vezetett, háborúban mindég megfelelt rendeltetésének. De nem lehet tagadni, hogy ezen annyira tiszteletre méltó intézvény, az újabb időben felélesztett 's behozott nézettel, mi szerint minden státuszpolgár személyesen köteles fegyverviselésre, némi ellenkezésben áll, 's ennek lessz kénytelen engedni.

A' tengerhez közel fekvő kerületek hajóslegényeket tartoznak állítani, a' többi beljebb fekvők pedig gyalog és lovas katonákat. A' svéd hadi erő áll 550 hajóból, 23,000 ember-

rel, ezek közt 10 lineahajó' és 13 fregát vagyon. Háború' idején számolhat a' kormány valami ezer kalmár hajóra, 7—8 ezer tengeri élethez szokott legényekkel. Különösen kiemeli azon fontosságot is, mellyel a' gőzhajózás mind ipari mind katonai tekintetből birna Svédországra.

Allg. Lit. Zeitung (Nro 39. 1837.) után

B. T.

Rise and progress of the British Power in India. By Peter AUBER, M. R. A. S., late Secretary to the Hon. Court of Directors of the East-India Company. In two Volumes. Vol. I. London. 1837.

Auber' munkája, mellynek első kötete jelent meg, több tekintetben mindjárt első pillanatra ajánlatossá teszi magát. Szerzője az indiai birtokok' kormányzóságánál nyomos hivatalt viselt, mellyben mulhatlanul megkívántaték mind azon események' alapos ismerete 's tudomása, mellyek az indiai angol hatalom' emelkedését, folytonos gyarapulását vonák magok után. Neki tehetségében áll tudomásait a' leghitelesb oklevelek által helyesíteni, alaposítani és bővíteni; 's a' társaság' kormányzásából kilépte felmenti őt a' pártosság', vagy felekezetesség' gyanujától. Valóban az 1833-dik évszakai keletindiai társaságról úgy szólhatni, mint valamelly elhunyt fejedelemtől; mert az csakugyan meghalt, semmi képviselőt nem hagyva maga után; 's ezen enyészete az *egykori* keletindiai társaságnak, mindenkít felbátoríthat, *róla* részrehajlatlanul ítélni, 's azt hízélgés nélkül dicsérni, és büntetlenül megróni.

A' szerző, bevezető észrevételekkel kezdi meg munkáját, nyomos hivatalától tisztos megválására irányzólag; egyszer'smind éles jegyzeteket sző bele az igazgatósze' (Court of Directors) alkotmánya 's az általa gyakorlott pártfogóságról. Elmékedése' folytában, az angol-indiai kormányhatalomnak hosszasan, balviszonyok közt is szilárdon fentartott magas iránvát bizonyítandó, Wellington herczeg' és Macaulay' tanúságára is hivatkozik. Azután rövid velős vázlatát adja India' legkorábbi történeteinek, a' beluralkodás' 's az angol társaság' viszonyainak, a' francziákkal Koromandel' partvidéken a' múlt század' közepén kitört ellenségeskedésig; azután lord Clive kormányzása' történeteit, az Európába visszatérte utáni alkudozásokat, 's Clivenek bengali elnökké neveztetését adja elő; végre folytatja India' szövvényes viszonyait, a' világtengeren innen és túl, Hastings Warren kormányzósága' idejéig, 1785.

A' munka' legérdekesb tartalmát, a' társaság' legkorábbi okleveleiből adott rövid kivonatok teszik, melyekből teljesen kiviláglanak azon alapelvek, mik a' társaság' keletkeztének rugói valának. Azok, kik a' részrehajló gyanúsítók által eltántorítva, a' társaságot vakon gyűlölik, csudálkozni fognak, hogy itt józan, mélyenható, 's emberbaráti eszméket találunk, melyeket az igazgatószerk legkorábbi idők óta követés végett tüze ki tisztviselőinek, India' tartományaival 's népeivel való viszonyaiban is. Mi különösen a' társaság' földbirtok foglalási vágyát illeti, még 1719-ben következő nyilatkozást találhatni az igazgatószerk egyik rendeletében: „Minthogy a' mi foglalkozásunk a' kereskedés, nem czélszerű nekünk, magunkat sok földbirtokkal terhelni.“ 1721-ben pedig következő: „Emlékezzetek, hogy mi nem földbirtok' sokasága után törekszünk.“ Hasonló szellem uralkodik a' bengali kormánytiszttségnek 1765-ben lord Clive' részére kiadott útatisztában; ismét az igazgatószerknek 1786-ban Madrasba intézett rendeletében, melynek szavai többi közt ezek: „Érthetitek a' sürgöny' egész tartalmából, mikép' nézetünk legkevesebbé sem oda terjed, hogy mi Indiával megtámadó háborúba bocsátkozzunk, vagy mostani határainkon kívül további foglalásokat tegyünk.“ Az indus nép iránt szinte emberbaráti nézetek vezérlék a' társaságot, mint ez az igazgatószerk' 1735 és 1768-iki rendeleteiből nyilván való; sőt még a' dugárosok vagy csempezők iránt is nem csak kíméletes, hanem engedelkeny is volt, ámbár gyakorta vádoltaték részrehajlók által a' dugárosok elleni szigorúság miatt; szóval, azon oklevélkivonatok, melyek e' munkában közöltetnek, tanúságai a' társaság' józan rendszerének, iránya helyességének és ócsárlói' rossz akarátának.

A' munka' legjelesb része lord Clive' és Warren Hastings' kormányzósága' történeteinek előadása, melyeket a' szerző olly kiegészítőleg, olly pontossággal 's részrehajlatlanul nyújt, hogy hasonmását hiában keresnénk. Igaz, hogy Sir John Malcolm által, Powis' iratai után kiadott Clive' életirásából sok előfordul itt is, a' mi egyébiránt természetes; azonban Auber sok olly tetteidolgot beszél, mikről amott épen semmi említés nincs. Hastings' kormányzóságának ideje, a' kineveztetését előzőtt események' éveivel együtt nehéz feladat valának, mit azonban a' szerző gondos fáradsággal dicséretesen oldott meg.

Berghaus Annalen (April und May 1838.) után

K.

BIBLIOGRAPHIA.

29. *VOYAGE en Arabie* etc. (Útazás Arabiában, mulatás a' Hedjarban, Assir' táborában); *Maurice TAMISIER* által. — Paris, 1840, 2 dar. 8-adr. Ára 16 fr. Jelen utazás nagy egyszerűséggel van írva, igen kellemetes olvasmányt nyújt, 's nagy számu érdekes részletet foglal magában. Tamisier ur már esmeretes, abyssiniai utazásáról, melynek leírását Combes urral adá ki. De mielőtt ezen útítárshoz csatlakozott volna, már átfutotta Arabiát mint titoknoka, az egyiptomi basa' egy tisztviselőjének, 's követte Assir' expedícióját a' bedouinok ellen. A' fiatal 's nem mély tudományu író, nem igényel új felfedezéseket, de szerény tónusa 's azon sok mindenféle jegyzetek, melyeket közöl, a' tudósoktól méltánylásra számolhatnak. Így igen érdekes éppen olly egyszerű, mint elnős módon látni kifejejeni azon igazán, de nem hízelegve rajzolt képet, Mohammed Ali' reformáló intézkedéseinek befolyásáról, az arab népek' erkölcsi állapotjára 's ön alattvalóinak jóllétére. Tamisier ur elmondja mit látott, a' nélkül hogy ön ítéleteit előadná az egyiptomi civilisatióról, vagy hosszú felkiáltásokat tenne napkelet' lehető jövődjéről. Miután csudálta volna a' többi panegyristákkal a' basa' nagy tulajdonságait, 's hatalmas akaratja' eredményeit, az általa alapított intézeteket, az ipar, művészségek 's tudományokba öntött életet, örömmel tekinti meg az ember a' pénz' hátoldalát is, 's követi az utazót a' távol provinciákba, azon szegény fellahok közé, kik olly durván megfosztatnak a' költségek' pótolására; azon hadsereg közé, melyet bottal recrutáznak 's hol az europai fenyték a' török önkény' legdurvább formáit öltözte fel. Feltalálja ekként még itt az ember a' barbarismust teljes erejében, 's meggyőződhetik a' felől, mi végzetlen sok van még itt tennivaló a' reform' munkájának teljesítése 's állandóvá tételére. Mind eddig a' civilisatio felülről jött lefelé, 's a' kényur' jó akarátjától függvén, a' népre semmi hatással nem volt, de fosztva is volt az az igazság' és emberiség' minden érzésétől. — Tamisier ur olly tájakat esmertet meg, melyekbe eddig europai csak igen nehezen juthatott. Érdekes esmertetéseket közöl a' pusztá-bani Arabok 's Bedouinokról, kik függetlenségöket szeretvén, a' ravaszság' és hűtlenség' minden segédeszközeit használják, hogy magokat a' basa' igája alól felmenthessék, azon városok 's falukban, melyek szigetekként elhintvék itt ott a' ho-

mok-oceanban. Tamisier' érdekes munkájának még három darabja lesz, melyekben historiai, földleirási és statistikai vizsgálódásokat közlend Arabiáról.

30. Du Progrés *sociál* etc. (A' társasági haladásról 's a' vallásos meggyőződésről). Mme BAYLE.-MOUILLARD (Elisabeth Celnart) által. Paris, 1840, 8-adr. Ára 7 fr. 50 c. Ezen munka' első részét az institut, másikat a' keresztyén erkölcsi társaság koronázta meg. Tárgyai, következő kérdések: 1. A' nemzetek' haladása, nagyobb értelmi mint erkölcsi tekintetben; mik ennek okai 's mik ezen haladási egyenetlenség' gyógyszerei. 2) Kötelessége - e az minden becsületes embernek, hogy magának vallásos meggyőződést szerezzen 's azt szavai és magaviselete által kinyilatkoztassa? — Mint az academiai programmirók' legnagyobb része, úgy ezek is azon hibával bírnak, hogy csak fényes declamációkra nyújtanak alkalmat, a' helyett hogy olly feladást foglalnának magokban, melyeknek feloldása lehető 's melly az emberi társaság' valóságos és közvetlen érdekében volna. Vegyük fel a' népek' erkölcsi haladását, ez soknemű befolyásoknak volt alávetve, melly ennél fogva ezer különbnemű módon itélthetjük meg, a' szerént a' minő szempontból fogja azt fel a' figyelő. Ez olly igaz, hogy alig van némi fontossággal bíró historiai eset, mellynek ne volnának őszinte és meggyőződött apologistái és ócsárlói. Ezen egyéni szempontból, különbnemű méltatás tétetik, úgy hogy egyik haladást lát ott, hol a' másik visszateszt, egy harmadik pedig talán veszteglést hisz lenni. Egy ezen másodrendű elméleteken túl emelkedő léleekben, az institut' programja, más kérdést támasztott volna: Igaz-e, hogy a' nemzetek mind eddig nagyobb előmenetelt tettek értelmi, mint erkölcsi tekintetben? 'S lehetséges, hogy azt nemlegesen fejtette volna meg. Ezen állitmány kétségkívül paradoxumnak fog látszani, de ez olly hiba' szüleménye, melly a' társasági haladás' studiumába majd mindég becsúszik. Az értelmesség' haladására figyelő nem lát egyebet, mint a' társaság' fejét, az alatt míg az erkölcsiségre nézve a' tömeg' keblében keressük a' tanuleveleket. A' két lettdolog közti benső öszveköttetésről ekként megfejtkezvén, nem gondoljuk meg, hogy az elsőnek csak annyiban van valódi 's tartós becse, mennyiben a' másodikkal hasonló criticának vettetik alá. Igaz, hogy a' tudomány biztos és sebes lépéssel látszik előre haladni, ha a' tudós vizsgálók' számos felfedezéseit tekintjük; de midőn annak a' tömegre való munkálatját tekintjük, csak hamar észre vesszük, hogy mind ezen fáradságos vizsgálódások, utóljára is csak némely ritka igazságokat vezetnek igen lassúdan be a' lelkekbe, mellyeknek még lassubb befolyása van a' nemzetek' szerencsés létére. Már az erkölcsi haladás, melly erős

alapot talál a' szerencsésleltben, ezen befolyásnak alá van némileg vetve 's elég állandóan annak menetelét követi. De ezen nyilatkozások' illő méltatása sokkal nehezebb, nem csak azért, mert nagy számu különféle okok' eredményét nyújtják, hanem azért is, mivel jól esmeri minden azon czélt, melly felé azokat vezetetni kívánja; noha az talám nem mindenre nézve épen az; az alatt míg az értelmesség' országában mindég esmeretlen földek felé igyekszünk, 's mind azt, mi a' tudományos élet' lételet bizonyítani látszik, örömmel fogadván előmenetel gyanánt, feledjük mennyi hiba csúszik be ezen egymondott előmeretelek' sorzatába, sőt miként kerül elő, különböző időszakban ugyan azon felfedezés, mi előtt a' tudomány' valóságos nyereségévé lesz. — Látnivaló, hogy illy nagy tárgy illy pályáirathban illőleg meg nem fejtethetik. Az író csak egy oldalát fogta fel a' kérdésnek 's a' felvilágosodott catholicismus' szempontjából ítéli meg a' népek' haladását 's adja elő az azt előmozdító eszközöket, mellyek sokszor tulságosok. Találtatnak azonban munkájában jeles nézetek 's nagy érdekű elméletek az egyháznak a' státushoz, 's a' különbözőnemű isteni tiszteleteknek egymáshoz való viszonyáról.

31. Des classes *dangereuses de la population* etc. (A' nép' veszedelmes osztályairól a' nagy városokban 's az azokat megjobbító eszközökről; a' franczia institut által 1838-ban megjutalmaztatott munka): H. A. FREGIER által. — Paris, 1840. 2 dar. 8-adr. Ára 14 fr. Hogy a' társaság' keblében bizonyos osztálya létezik az embereknek, kik rendetlen szenvedelmek 's zabolátlan vétkeik által, szünetlen háborgatják a' köz bátorságot, olly lettdolog, melly a' publicisták' eleven érdekét vonja magára. Ezen folt társasági rendünkben lényegesen fekszik, 's ha nem gyógyíthatlan, kérdés, minémű eszközök kedvezők gyógyításának? Mind két esetben, micsoda rendszabásokhoz kell nyulni, hogy nevedekését megakadályoztassuk 's megkevesítsük siralmas következményeit. Mind ezek igen nagy fontosságu kérdések az emberi társaság' jövődjére nézve. Már akár az ipari kifejlődés tett valójában sokat a' rosznak nevelésére, akár pedig ezen látszatos eredmény csak azon nyilvánosság' következménye miszerént most sok, az alsóbb osztályok' homályában fedve maradt gonoszságok napfényre hozatnak, elég hogy a' nyomorúság 's erköcsromlás mai napon igen fenyegető alakban mutatkoznak. Az erköcsi és politicalai tudományok' academiaja egy illy lettdolog' egész fontosságát átlátván, pályakérdésül tűzte azt ki, mellynek gyümölese a' jelen munka. Fregier ur, már hivatalánál fogva igen kedvező helyzetben volt Páris' népessége' kitanulására, 's minden tanulevelek' megszerzésére, mellyek munkájához szükségesek valának. Azon szerencsétlenek' seregét, kiknek bizonytalan, zavaros, vagy a' társaságra nézve ellenséges

létele, mind untalan fenyegetni látszik valamely nagy város' biztosságát, három kitűnő osztályra lehet vinni. Elsőben vannak a' kiszabadult elítéltek, kik a' tömlöczből sokkal romlottabban jönnek ki, mint mikor oda vitettek 's azon járókelő professionisták, kik magukat az ülő, szabályos és fenyegető életmódhoz szorítani nem akarják. Másodikban vannak az előrenemlato kézmivesek, 's a' harmadikban a' többé kevésbbé tanult emberek, a' literatura', művészetek', 's kereskedés' sepe-
redékei, kiket rossz magaviselet vagy véték súllyesztettek a' nyomorúságba. Ezen három osztálynak igen híven rajzolt 's érdekes, de a' gondolkodóra nézve felette búsító képét adja Fregier. Előadja ő, mennyire vezethetik az embert a' szenvedelmek, milyek a' játék, hiúság, falánkság, sőt a' lomhaság is, milyet az ember magát aláveti azok' batártalan hatalmának. — Ezen szomorú kép, lesüllyesztí az emberi nemet, 's mely undort gerjeszt az annyira dicsért központositás ellen, mellynek csudái annyi sok undokságok', annyi erkölcsromlás' 's fenyegető veszélyek' árán vásároltatnak meg. Szerző ezek után a' megelőző vagy kijavító eszközök' nehéz kérdésére megy által. Természetesen, hogy ezek közt legelső 's legbizonyosb a' nevelés. De ha könnyű itt ragyogó theoriákat alkotni, a' gyakorlat borítva van akadályokkal; az eddigi próbátételek mind eddig tökéletlen 's csaknem mindig meddő oktatmányt nyújtottak. Tanítunk olvasni, írni, számolni, de mind ez még nem teszi az erényt 's csak az szolgálhat védbástyául azon kiserítetek ellen, mellyek a' szegényt első világba lépése' óta ostromolják. A' törvényhozónak igyekezetében van ugyan az erkölcsi elv, de ez nem elég; hogy valódi befolyást gyakoroljon mindenekre, szükség, hogy mindenek' eszméibe behasson, szükség, hogy némileg lelke legyen minden társasági viszonyoknak. Egy illy revolutio nem egy nap történik, ha szinte az a' political 's polgári institutiók' teljes újjászületése nélkül megtörténhetik is. Fregier ur ezen nagy nehézséget átlátta, de látta azt is, hogy jobb reformálni mint lerontani, 's igyekezni tökéletesíteni azt mit birunk, mint azok helyett hirtelen új dolgok' rendjét állítani. A' kiseddóvó intézetek, takarékpénztárak, kölcsönös segélyt nyújtó társaságok, mind meg annyi elemek, mellyeket mind inkább ki kell fejtenünk, mellyek mindég bizonyos erkölcsi cél felé irányozva hatalmas befolyást gyakorolhatnának a' szegény osztályokra. Szerző joggal szólítja fel a' gazdag 's felvilágosodott osztályokat, hogy ezen hasznos intézetekbe tetteleges részt vegyenek, hogy tudományok' becses hozzájárulta 's gazdagságok' csekély részecskéje által, igyekezzenek ekként megalapítani a' társaság' bátorságát 's jólétét.

32. *SYNOPSIS florae Germanicae et Helveticae, exhibens stirpes phanerogamas rite cognitae, quae in Germania, Helvetia, Borussia et Istria sponte crescunt, atque in hominum*

usum copiosius coluntur, secundum systema Candolleianum digestas, praemissa generum dispositione, secundum classes, et ordines systematis Linneani conscripta, auctore Dr. G. D. J. Koch, Med. et Bot. Prof. p. o. Erlangensi etc. 1837. et 38. LX és 844 l. n. 8-adr. Egy Index generum, specierum et synonymorum-mal. 1839. 102 l. Frankfurt am M., *Wilman*s. Ára 7 for. 30 kr. ep. — Igen jeles nemzeti munka, melyben a' tudós szerző sok esztendei vizsgálódási és studiumainak eredményét közli 's mellyet minden fűvész, mester vagy kezdő mindegy, örömmel forgatand. A' szerző Decandolle' természeti rendszerét használta alapjául az egésznek, a' családok' és nemek' jellemeit gondosan 's pontosan adta elő 's igen szigorú volt a' speciesek' kidolgozásánál a' bizonyosan esmérte 's kétséges fajokra nézve, a' synonymumok' teljesen kielégítő magyarázatait is ide kötvén. Egy öszve hasonlító táblában a' speciesek' áttekinthetét adja: mellyek' jönnek elő minden természeti családból csupán némethonban és svájcban, mind kettőben egyszer'smind, csupán istriában és poroszthonban, hány vadon termő faj találtatott fel mind eddig, minden családból, 's mennyi gyakrabban mívelt faj találtatik Flora' egész birtokában? Ezen öszve hasonlítás' eredménye az, hogy az egész Flora' valóban különböző fajainak száma 3210, mellyekből némethonra magára 733, svájcra magára 126, némethonra és svájcra 2173, istriára magára 175 's poroszthonra 3 faj esik, az alatt míg a' közönségesebben mívelt fajok' száma 79. A' specialis rész' kidolgozásánál a' szerző Decandolle' példájaként a' Ranunculaceákon kezdi 's a' Gramineákon végzi, 's ezen munkájában is úgy mutatkozik mint a' német Flora' legalaposb esmerője.

33. ÜBER die geometrische Anordnung der Blätter und der Blüthenstände, von L. u. A. BRAVAIS. Mit einem zweifachen Anhang: Bericht über die Arbeiten der Herrn SCHIMPER und BRAUN, über den nämlichen Gegenstand, von Ch. MARTIUS und A. BRAVAIS, und Beobachtungen über die Auflösung der paarigen Blattstellung in die spiralige, von DUTROCHET. Aus dem Franz. von W. G. WALPERS. Mit einer Vorerinnerung von Dr. C. T. NEES von ESENBECK. Mit 9 Steindrucktaf. Breslau, Grass, Barth. u. C. 1839. XII és 258 l. lexiconform. Ára 3 for. ep. — Tudva van, hogy a' növénylevelek' 's virágrészek' helyzete az utolsó évtizedben igen meglepő kifejlést nyert 's hogy a' növényvilág' képződése' törvényét nem sokára mathematicai kitétel alá látandja tétetni. Ezen tanhoz igen nagy becsü pótlék a' jelen munka, melly Bravais urak' az *Annales des sciences naturelles*-ben (1837) közlött értekezéseinek fordítása, 's Walpers ur annál nagyobb köszönetet érdemel, mivel az eredeti értekezések valóban igen nehezen érthetőek.

34. DIE KRANKHEITEN und krankhaften Miszbildungen der Gewächse, mit Angabe der Ursachen und der Heilung der Verhütung derselben, so wie über einige den Gewächsen schädliche Thiere und deren Vertilgung. Ein Handbuch für Landwirthe, Gärtner, Gartenliebhaber und Forstmänner. Von Dr. A. F. WIEGMANN sen., Prof. in Braunschweig. Mit 1 Kpft. Braunschweig, bei Vieweg, 1839. XII és 176 l. 8-adr. Ára 1 for. 23 kr. ep. — Szerző ezen tárgyról már több értekezéseket adott ki, a' prof. Sprengel által szerkesztett mező- 's erdőgazdasági folyóiratban. A' növények, noha önkényes mozgással nem bírnak 's öntudat nélkül táplálják magukat 's szaporodnak, életerővel bíró 's életművezetes természeti testek, 's ennél fogva életfolyamok is a' meleg' és hideg', nedv' és szárazság', homály' vagy erős világ' 's a' t. befolyása alatt, mint minden más élőtestek, soknemű zavaroknak kitétetvők, melyek annál szembe-
szökőbbek, mennél gyengébb belső alkottal bírnak 's mennél kevésbé állhatnak ellent, csekély önállóságok miatt, az ártalmas befolyások' következtetésének. Ha már illy zavarok az egyes akár belső, akár külső életművek' funkciójában állnak elő, úgy ezek okaivá lesznek annak, mit az életműves testre nézve nyavalyának nevezünk. Mind ezen okoknak bizonyos rendszeres előadása, melyben Crome' munkája a' növények' nyavalyáinak rendszeréről szolgált alapúl, volt szerző' feladata. Mivel szerző a' nagy publicumhoz kívánt szólni, helybenhagyást érdemel, hogy inkább népszerű mint tudományos nyelven irt, valamint csak dicséretreméltó az is, hogy mielőtt ezen különbnemű növényi nyavalyákról értekeznek, a' plánták' megtartó- 's tápláló életműszereinek anatomiját 's physiologiáját noha rövid, de igen érthető áttekintésben adá. A' szerző e' szerint az anyag' egész elrendezését 's kidolgozását a' kitűzött célnak teljesen megfelelőkép intézte el, úgy hogy munkáját minden, kit a' tárgy érdekel, meglegedve olvasandja.

35. TRAITÉ du système nerveux etc. (Értekezés az idegrendszeréről, a' tudomány' jelen állapotjában); J. B. SARLANDIÈRE által. Paris, 1840. 8-adr. Ára 9 fr. — Jelen könyv, nagy munkák', stúdiumok' és vizsgálódások' eredményeit nyújtja, melyekkel Sarlandière ur sok éveken által foglalatostkodott 's melyek' közzétételét akkor vette munkába, mikor a' halál meglepte. Az idegrendszer a' legnagyobb részleteiben van itt kifejtve. A' szerző kimutatja azon szerep' egész fontosságát, melyet az az életművezetben játszik, 's fő ülőhelyét az agyvelőben mutatja ki, mely e' szerint azon középpont, honnan az élet elterjed a' test' minden részeire 's mely felé sietnek minden érzemények. Előadja minémű befolyással vannak reá a' különbnemű nyavalyák 's figyelmeztet arra, hogy a' gyógyszerek az életművezet' ezen fontos részére hatnak előlegetesen. Több fejezetekben azon változásokat adja elő, melyeket az idegrend-

szerben, a' mérges anyagok hoznak elő. Végre szerző némely gyógyrendszereken tart szemlét 's többek közt a' homoeopathiát teljes becsléssel 's tudományos részrehajlatlansággal méltatja.

36. *LEÇONS élémentaires sur le calcul des probabilités* etc. (Elemi leczkék a' lehetőségek' kiszámolásáról 's annak főleges alkalmazásiról). L. AUBERT által. Első rész. Genève, Cherbulier et co. 1839. 8-adr. — A' lehetőségek' kiszámolása egy a' mathematicai tudomány' legszebb alkalmazási közül. Egy lánczszem ez, melly azt a' philosophia' magas eszméivel öszveköti, 's némelly új lépésekkel közelebbviszi az embert igyekezetének állandó végczéljában, az igazság' kikereséséhez. A' vaktörténet' hatalma elenyészik ezen szigorú formulák előtt, mellyek által reményleni lehet, hogy egyszer eléggé pontosan meghatározhatjuk az élet' minden jó vagy rosszra fordulható eseményeit, felfogván azon ezerféle okokat, mellyektől azok függenek. Poisson ur' szép munkája az ítéletek' lehetőségéről, azon nagy eredmények' egy példáját adja, mellyeket az illykép' alkalmaztatott kiszámolástól várhatni. Élénk figyelmet gerjesztett az a' tudósoknál 's új és termékeny utat nyitott fel előttök a' vizsgálódásra. — Jelen munka bevezetésül szolgál a' kezdőknek ezen tudományba. Aubert ur, Bernouilli', Condorcet', d' Alembert', Laplace', Lacroix' és Poisson' híres mathematicusok' nagy munkáiból meritvén az ezek által felfedezett törvényeket 's rendszabályokat, minden által könnyenérthetővé kívánta tenni. Megmutatásiban a' mennyire csak lehetett az elemi algebra' módszereit használta, 's mind azt hol a' magasb kiszámolás volt szükséges a' munka' hátuljára tette. Nyolcz leczkéből áll a' jelen rész, mellyek ezek: A' lehetőség' meghatározása, mértéke; az öszvetett események' lehetősége, az események' meghatározott rendbeni ismétlése, lehetősége valamelly eseménynek, melly különféle módokon történhetik; az események' határozatlan rendbeni ismétlése; az okok' lehetőségének meghatározása, a' jövődő eseményekről tapasztalás, az elmúlt eseményekről tapasztalás után; Bernouilli' 2 theoremaja; a' nagy számok' törvénye; a' fogadások' regulája, az elhatározások' regulája, mathematicai remény; petersbourgi problema, erkölcsi remény.

37. *GESCHICHTE der Buchdruckerkunst in ihrer Entstehung und Ausbildung* von Dr. FALKENSTEIN, kön. sächs. Hofrath und Bibliothekar. Ein Denkmal zur vierten Säcularfeier der Erfindung der Typographie. Mit einer reichen Sammlung in Holz und Metall geschnittener Facsimiles der seltensten Holztafeldrucke. Nachbildungen von Typen alter berühmter Officinen und Proben von Kunstdrucken nach den neuesten Erfindungen. Leipzig, Teubner. 1840. Roy. 4. 57 1/2 ív, velinen. Ára 12 for. ep. — Ritka tökélyű pompás munka,

mind külső elkészítésére mind belső tartalmára nézve. A' híres szerző a' könyvnyomtató művészség' történetét oly pontosság 's teljességgel adja itt elő, mint az csak a' jelen korban vala lehető, miután annyi sok feltaláltatott és gyűjtetett 's miután a' művészség' kezdetéről minden pártok oly sokáig vitakoztak. Először is a' legrégibb nyomtatási próbákat írja le, a' fatábla nyomtatokat, melyek mint tudva van a' betűkkel nyomtatást megelőzték. Ezen legrégibb fametszeteknek pontos leírása 's a' mellé tett hív másolatok, a' munkának legnagyobb diszére szolgálnak. Legnagyobb részök ezeknek csak kevéssé, némely-lyek éppen nem esmertettek. Átmegy azután a' mozogható typosokkal nyomtatásra, melyekkel a' tulajdonképi könyvnyomtató művészség kezdődött. Falkenstein ur megvizsgál minden véleményt ezen találmányról, újra felveszi ezen per' hosszú vitakozásit, élesen kiemel minden elhatározó okokat 's megmutatja ekként, hogy nem Harlemet, nem Strassburgot vagy más egyéb várost, hanem egyedül és kizárólag Mainzot illeti az első feltalalás' becsülete, 's hogy nem Costeré sem nem Menteliné vagy másé, hanem csak Guttenbergé a' dicsőség. Mint ezen per' előadása, úgy Guttenberg' 's társainak Faust' és Schöffernek első próbatételei is igen érdekesek. Azon balsors, mely e' mesterség' feltalálóját érte, annál indítóbb, mennél szembeszökőbb ellenzetben áll az feltalálása' kiszámíthatlan eredményével. Mi dús köszönettel adózik most neki a' világ azért, mi nékie míg élt csak but 's gondot okozott! Falkenstein ur próbákat ad a' mozogható betűkkel legrégibb nyomtatásokból, valamint a' régibb fatáblanyomtatásokból is, 's lépésről lépésre követi a' művészet' menetelt, megnevezvén időszaki rendben, minden nyomtatókat, 's azon városokat, melyekben dolgoztak, 's a' későbbiek közt egész a' jelen korig legalább azokat, kik ezen mesterségben magokat különösen kitüntették. Ezzel öszveköttetésben van a' könyvnyomtatómesterség' elterjedése. Szerző követi azt a' legtávolabb világrészekbe. Hol csak lehető, biographiai esmertetéseket 's utalásokat közöl a' legrégibb műhelyek' nyomtatásiról. Végre leírja szerző a' mesterség' mechanikai előlépéseit, a' sajtó' lassankénti javításit 's minden a' mesterséget illető új találmányokat, a' most divatozó színes művésznymtatás módokat, felemelt betűkkel 's a' t., melyekből a' szerző szép próbákat nyújt, valamint a' körenymatásról, színes földabrosnyomatásról is 's a' t.

38. *DIE LITERATUR der ersten hundert Jahre nach der Erfindung der Typographie in den meisten Hauptfächern der Wissenschaften.* Von Geh. Rath Prof. HARLESS in Bonn. Leipzig, Fest, 1840. 19 1/8 iv velinen. Ára 2 for. 15 kr. ep. A' szerző szemelláthatólag meg akará mutatni, mi sebes és nagy előlépéseket tett a' könyvnyomtatás 's mi megmérhetlen befolyása volt annak mindjárt feltaláltatása után a' világban. Ha

egyebet elhalgatunk is a' reformatio nehezen létesülhetett volna olly hamar a' nélkül. Miután ezt kifejtette a' szerző 's az áldás, melly a' könyvnyomtatásból minden tudományokra hátrult illőleg méltatta, a' sajtó' termékeit is a' három első században characterisálja, az egyes osztályokban, különösen némethonban, de más tartományokban is.

39. *HANDBUCH der Bibliothekwissenschaft, der Literatur und der Bücherkunde.* Von J. A. F. SCHMIDT. Weimar, Voigt. 1840. 30 iv, n. 8-adr. Ára 3 for. ep. — Igen terjedelmes. Kevés okoskodás és theoria, de világos meghatározás és felosztás, 's minden rovat alatt annak literatúrája, 's utalás minden forrásra a' további útbaigazodásra. — Először kézirat-tan, tanítás a' régi kéziratokról, azok' anyagairól, betűiről 's ékesítéseiről, időkorá' esmertető jeleiről 's a' t. Azután a' könyvnyomtatás' mesterségének története 's annak tökéletesítése a' mi időnkig. Továbbá a' könyvkereskedés' története, 's ezzel öszvefüggőleg a' könyvvizsgálaté és utánnyomtatásé. Negyedszer bibliographia, a' formatumok' és ékesítések', a' ritka könyvek', incunabulumok' 's a' t. története. Ötödször, könyvtártan, a' gyűjtés', elrendezés' és lajstromozás' theoriája, a' könyvtárak' története 's a' t. Végre a' literatúráról általában, a' felosztási rendszerekről, 's a' t. Igen jó áttekintés 's különösen haszonvethető a' kikeresésekre, az idézett források' nagy gazdagságánál fogva.

40. *ALLGEMEINE Weltgeschichte für alle Stände, mit besonderer Rücksicht auf die Geschichte der Religionen so wie auf das Bedürfnis der gebildeten Jugend beiderlei Geschlechts;* von Prof. Ludwig BAUER. Hat darab, aczélmetszetekkel. Stuttgart, Belser, 1840, Ára 7 for. 30 kr. ep. — Ajánlásraméltó munka, de terjedelmessége miatt nem annyira iskolai kézikönyv gyanánt, mint privátolvasásra használható.

41. *ÜBER JUGENDBILDUNG, zumal häusliche Erziehung, Unterrichtsanstalten, Berufswahl, Nacherziehung und Nachschulen.* Von Karl PREUSKER. Négy füzet, Leipzig, Heinrich, 1839. Ára 2 for. 8 kr. ep. — Mint minden ifjuságképzést tárgyazó munkában, úgy ebben is dicséretes buzgalmat mutat a' szerző helyes nézetek' terjesztésében az iskolai 's képzési dolgokról 's nem kevésbbé a' kedv' és igyekezet' új meg új felébrésztésében 's bátorításában, helyes nézetek' világában azt tenni mi célirányos. Ki tapasztalásból tudja, mi könnyen meghidegszik ezen megyében is az alig felgyuladt buzgalom, sőt miként az iskolák és képzés iránti legbuzgóbb igyekezetek' helyébe gyakran nem csak közönbös, hanem tagadólágos sőt ellenséges indulat keletkezik, az annál inkább elismeri a' szerző' fáradhatlan állhatatosságát 's haladását az egyszer megkezdett ösvényen. Szerző mind azt, mi ezen tárgyakról az utolsó évtizedekben mondatott, kívántatott, felhossa 's vitatis alá veszi.

Átaljában véve, meg kell vallani, hogy szerző mindenütt ki tudja találni a' helyest, czélirányost és idvességest 's azt népszerűen adni elő. E' mellett oly olvasottságot mutat a' paedagogiai literatúrában, mely oly férjfiúnak, kik azzal csak melékesen foglalatzkodhatik, bámulást gerjeszt. Egyébiránt nem csak a' jó' és hasznosnak esmertek' elrendezésére 's jól kiválasztására szorítkozik, hanem oda teszi mindennütt a' maga' tanácsait is, melyek practicus szelleműek, melyek azonban nem mindég felelnek meg a' gyakorlati neveléstannak.

42. *ANLEITUNG auf die nützlichste und genuszvollste Art die Schweiz zu bereisen.* Von Dr. J. G. EBEL. Im Auszuge ganz neu bearbeitet von G. von ESCHER. 7-te Originalauflage mit einer Ansicht des Montblanc und 3 Gebirgsanoramen. Zürich, Orell, Füssli et Co. 1840. 42 iv n. 16-dr. Ára 3 for. ep. Ebel' hires kézikönyvének első kiadása 1793-ben jelent meg. Öröndetes dolog hogy ezen könyv becsülethen marad 's pótlások és javítások által az utókornak megtartatik. Az újabb idők' sok új változási, sőt esmertetések is az újabb idők'ből, nagy gonddal adatvák hozzá. Az egész betürendszerben van 's igen gazdag tartalmu.

43. *DEKLAMATORIK oder vollständiges Lehrbuch der deutschen Vortragskunst.* Von Ch. F. FALKMANN. Hannover, Hahn, 1839. 34 1/4 iv. n. 8-adr. Ára 3 for. ep. Igen alapos munka, józan nézetekkel 's helyes tanitmányokkal teljes, melylyet honfiaink is nagy haszonnal forgathatnak. Kiterjeszkedik nem csak a' szónoki, hanem a' jétékszíni ékesszólásra is. Csak attól lehet félni, hogy a' sok észrevételt és szabályt az emlékező tehetség nem képes megtartani, 's dicsérni kell a' természetet, mely gyakran tudta nélkül követi a' szabályokat.

44. *HISTORISCH - GEOGRAPHISCHER Handatlas*, von K. v. SPRUNER. Zweite Lieferung, 2-te Abtheilung. Dritte Lieferung. Gotha, Perthes 1840. Querfolio. Mind a' három füzet' ára 12 for. ep. — Ezen jeles munkát már a' mult évben is (Tudománytár, literat. l. 301) ajánlottuk 's az új füzetek az akkor nyilvánított dicséretet teljes mértékben igazolják. A' legnagyobb szeretettel 's mondhatlan szorgalommal van ez dolgozva, honnan a' füzetek sebesen nem követhetik egymást. A' határokról 's a' régibb idők' földbirtokairól újabb vizsgálódások menyire lehetett alapul tétettek itt, miben azonban a' jelen segéd-szerek 's a' birtokok' szörnyű különbfélesége 's gyakori változásinál fogva természetesen nem várhatni tökéletességet 's minden egyes dolgokbani szigorú pontosságot. Elég hogy ezen munka pontosságra nézve, minden eddigieket felülmúl, az eligazodást egyszer'smind könnyíti és élesíti, 's nélkülözhetetlen munka mind azokra nézve, kik a' régibb 's középkori történetírásnak baráti.

A. B. P.

A Z A N G O L

L I T E R A T Ú R A

1838-ban.

Ez év' könyvtermékeinek száma Angliában legalább ép' olly nagy volt, mint bár mellyik évé ezelőtt. Az írók' buzgalma nem csökkent, habár a' közönség' olvasásvágya, olly sok más tárgy mellett, melly figyelmét elfogá, kissé meghűlt. A' kanadai lázadás, a' belső political izgalom, mit az új szegénytörvény okoz, az írföldi ügyek 's az élénk mozgalom a' dolgozó osztályok közt, a' vasútvállalatok', részvénytársaságok', a' műszeri találmányok' sebes haladásai, a' kézmesterségek' és művészetek' minden ágaiban, végre a' gőzhajózás' kiterjesztése az atlanti oczean' vizein, különbféle terveivel hasonló merényeknek a' déltengeren 's az ind tengereken, mik a' mult évben szőnyegre kerültek, 's most gyorsan érlelődnek: mind ennek természetesen el kellett a' literatúrától vonni 's a' tudós vagy mulattató olvasmány' üres idejét megkevesítnie. De e' látszó gátak' daczára az új literariai jelenetek' árja olly teljesen 's zajongva folyt, mint valaha, ha még korábbi fokát túl nem bágta.

Az időszaki literatúra, kérdésen kül, növekvék. Több új *tárlak* alapítottak, 's jelentek meg az év' folytatában. Miként állhatnak fel mind, nehezen foghatni meg, kivált miután a' nagyobb rész igen kétes becsű. Nem kevésbbé kell felötlenni, hogy olly számos születés mellett olly kevés halálozás történt. A' hűnlajstrom elég bő volt, de csak kevés czenk' vétkeit fenyíté a' halál.

A' hallatlan szerencse, mit Dickens (Boz) ur' regényei tettek, serkentés volt más íróknak, vaskos vázolás' 's humoristikai előadás' ugyan azon nyomában próbálkozni. Így kaptunk három négy Dickens-t egy' helyébe, 's mindnyájan erősen dolgoznak, — a' mint meg. Hiszen elég dolgozó találkozik mindég előszedegetni az érczdarabokat, ha valahol ásványér fedezték fel, 's a' kíváncsi közönség mind megvásárolja. Az utósereg persze nem tehet többé olly dús nyereségre szert, mint az első felfedezők. Néhány kalandor ugy is jár, mint Ali Baba:

eltemettetik a' barlangba, hová lépni merészkedett, mert a' talizman nincs birtokában, a' genius, hogy kincseivel együtt ismét kivezesse.

De a' *regény*' tére általában nem műveltetik olly szorgalmasan, mint öt—hat év előtt szokott volt, midőn Mistresz Gore productióereje' zenithjén állt, 's Morier, Bulwer, d'Israeli, Banim és más kedvelt írók gyorsan adtak egy munkát a' másik után. A' finom világból vett beszélyek' 's történeti regényekértü vágy csaknem elholtnak látszik, 's maga sir Lytton Bulwer, is korunk' legkellemdúsabb 's talentteljesb novellistája, hosszú közidőt hagyva regénykölteményei közt elfolyini 's geniusát más szolgálatnak áldozá: az időszerű literatúrának és színpadnak. Bentley könyváros, ki, mint kiadó, tapasztalása miatt a' munkák' e' különös osztályában jó szavazatos azon becs' megítélésül, mellyben állnak, rövid idő előtt az új regények' árát 20 prcttel szállítá le, miből láthatjuk, hogy e' czikkely, kalmárkifejezéssel élvén, igen csökkent cursusában. De a' regények' boltiára ezelőtt olly túlzott is vala, hogy inkább csudálkozhatunk, mint tarthatá fel magát illy sokáig. A' legdrágább könyv, melly valaha a' sajtó alól kikerült, hasonlítás nélkül, egy új regény vala. Akármi más osztályában a' literatúrának, ép' annyi nyomtatványt 's papírt veheténk a' pénz' felén, 's míg a' vizsgálat', tettleges tanítás' 's szorgalmas gyűjtés' legfontontosb művei naponként a' legolcsóbb áron jelentek meg, minél, igen nagy szerencse mellett, legfeljebb a' kiadások' megtérítését 's igen parányi felesleget lehetne nyerni a' szerző' számára: a' regény olly drága volt, hogy csekély eladásnak is dús nyereséget kellett hoznia. Csak a' „Penny Cyclopaedia” vagy „Lardner's Cyclopaedia” egy kötetének költségeit 's boltárát vessük össze egy divatregényével. Az egyiket sűrű nyomtatásban 's hasznos tanítással telvét kevés shillingért kapjuk meg; a' másik, széles sorközei, nagy betűi 's hatalmas lapszéleivel, körülbelől ötször olly drága.

Versekben az év olly termékeny volt, mint bár melly másik; olly közönségesek azok most, mint a' lég, 's minden tekintethen is ugyanazon közönnnyel élveztetnek. Az egy év' folyamában nyomtatott versek' száma legvilágosabb bizonyítmánya a' költők' kalmártalan szellemének, mert enthusiasticus tév volna hinni, hogy száz közt egy megfizeti költségeit. De ilylyesmikre költő nem ügyel. Számokra nincs keblében érzemény. Világ ő, mint más világok, önmagokat felemésztők, míg korokat felvilágosítják. — A' versművészek' azon számában, kik a' múlt évben teremtményeikkel szerencsésítettek, csak kettő van, tudományos hírt igényelhető: *Martin Farquhar Tupper* és *Monckton Milnes*. De e' talantek sem mentek át szenny nélkül; az elsőt a' Blackwood's Magazine korbácsolá meg, mert Coleridge' Christabeljét bevégezni merészke-

dett, 's a' másik az Ecclectic Rewiewnek nem igen köszönhetendi a' különös figyelmet, mint neki ajándékoza. — Nem nézhetjük el e' futékony átnézetnél Mabioginon' jeles fordítását *Guest* Charlottétól, mint jól sikerült próbát az ó-olasz költészetet kiragadni a' feledékenységből. Ép' ugy nem hagyhatjuk el a' költőket, a' nélkül, hogy egy szót mondanánk L. E. L.' *) emlékére. Halála általános sajnálatot okozta a' tudományos körökben, 's a' körülmények, mik közt történt, fájdalom nélkül nem vizsgálhatók. Hogy mint költésznő túlbecsültetett, 's *criticusa*' hamis ízlése 's nevelés hízelgéseit vévőre vivék talentét, nem tagadható, de sok tulajdona volt, melly kortársai' közönséges vonalán túl emelé: rendkívüli könnyűség, dús képzemény, 's élénk érzelem. Csak fájdalom, költeményei' nagyobb részét beteges életnézetek zavarják meg, de még inkább bohó, de ép' olly kicsapongó, mint valótlan szenvedélyesség. Azonban csak épen most érte el az éveket, hol valami jobbat remélhattünk volna tőle, 's várhatánk, hogy szelleme, melly kellő vezérlet 's kiműveltség mellett a' legnemesebbet adhatta volna, tartós hírt vivand ki. Ritka írója korának fogadták olly tetszéssel 's költe olly szép reményeket.

A' mult év' literariai jeleneteihez tartozik régibb művek' nagyszámu új kiadása is. A' legérdekesebb közötté a' híres *Jeremy Collier* — ama' II Károly' korabeli vad merész *satyriscus* — válogatott munkái' gyűjteménye lehet. *Milton*' és *Locke*' néhány legismeretlenebb munkája újra felelésteték 's *Ben Johnson*' elfeledett versei, álarczai mulatozásai, 's más egyéb dolgozatai ismét helyt leltek munkái' új kiadásában. De mind e' lenyomások közül még sem érdemel egy is olly általános figyelmet, 's mutatja annyira az ízlés' újrászületését az angol közönségben, mint *Shakespeare*' új kiadásai. E' perczben nem kevesebb, mint három négy különböző kiadása van *Shakespeare*' drámáinak prés alatt; felül áll „*Shakespeare rezekekkel*“ (*pictorial Shakespeare*), nem csak szépsége 's fénye miatt, de a' benne tett javítások' kitűnő talentteljes *criticája* miatt is. A' kiadó felfedezte, vagy is inkább figyelmesíté az olvasót, hogy *Shakespeare Shakespeare*-nek írta nevét a' nélkül, 's ez orthographiát tartja, mi már másutt is elfogadtatott. Azonban, daczára a' múzeumnak, a' legnagyobb rész mégis megtarthatná a' teljesb írásmódot. *Shakespeare*' megújított népszerűségéhez Anglia csak szerencsét kívánuhat magának. Némi idő előtt könyv jelent meg a' sonettek' titkos értelmeinek magyarázatául, 's a' vizsgálat azóta néhány egyéb pontokra is fordult e' költő' élete- 's jellemében és geniusában, mik eddig vagy figyelem nélkül ma-

*) *Landon* *Eliza*.

radtak, vagy nem elégségesen fürkésztettek ki. *) E' próbák között a' légmélyelműebbek' egyikét nem rég vevők, hol a' shakespearei darabok' ki nem fejtett characterai emeltetnek ki 's vétetnek vizsgálat alá, azon személyek, kik a' színpadon meg nem jelennek, nem cselekesznek, de kikről csak a' játék' folyamában mellékesen tétetik szó, 's tehát mintegy shakespeare' költőköpenye' ránczaiban eltitkolva fekszenek. E' vállalat tán a' legnehezebb és legvonzóbb minden Shakespeare - critica között.

De az *utazások'* osztálya a' literatúra' minden egyéb nemét túlmúlja bőség- 's teljre nézve. Igen természetesen, mert a' gőz- és vasutak által a' világ felebe nyújtjuk karjainkat, 's mindenhol új tárgyakat lelünk fürkészni 's leírni. A' kelet rövid idő alatt olly ismeretes lesz nekünk mint Boulogne; most Afghanistan jött a' sorba, minden szögeiben átfürkésztetni. Persia és Egyiptom nem idegenebbek, mint a' Rajna és Schweitz, 's a' csendes-tengermelléki szabad státusok, miket legközelebb gőzsajkák 's utak metszenek át, sem maradhatnak el. Hova csak a' szelek tollat fúlatnak, oda utazókat is visznek, 's hova utazók mennek, papírt és tintát visznek magukkal, 's hol papír és tinta van, könyvek kovácsoltatnak, hogy a' könyvpolczok recseghetnek 's a' könyvtárak duzzadnak. Az új évvel nem szűnt az írás; ellenkezőleg, minden új nappal új könyvek merülnek fel, ha nem ép' ragyogva, de ép' olly elmaradhatlanul. Csak a' történetírók, ha általában még vannak Angliában, restek és mozdulatlanok, míg költők, novellisták, utazók, gyűjtők, mindennemű könyvgyárnokok olly szorgalommal teremtenek, mint méhek a' kasban. Ha csak ép' olly tiszta és édes mézet is hoznának nekünk!

(Atlas.)

Kazinczy Gábor.

*) Tagadhatatlan, hogy Shakespeare' ismertetésében a' németeké a' dicsőség; 's egy Tieck' és Horn', Kaufmann' és Regis' e' nemű dolgozatai példányai maradnak mindég e' hangyanép' szorgalmasságának.

K.

CRITICAI SZEMLE.

PHILOSOPHIA.

Umrissе zur Geschichte der Philosophie. Entworfen von Dr. Eduard SCHMIDT, ausserord. Prof. der Philosophie zu Rostock. Berlin, Dümmler. 1839. 334 l. 8-adr. Ára 2 for. 15 kr. e. p.

Az újabb idöben, főként Fichte-től fogva, elkezdtek a' történetet 's különösen a' philosophia' történetét új rendüt szerént kezelni, melly alkotása a' történetnek, a priori vagy szemléleti alkotásnak neveztetett. Ezen bánásmód másoktól, mint nem történeti, megtámadtatott. A' szerző már viszont ezeket a' másokat támadja meg, szemükre vetvén, hogy hamis megfogások van, a' történet' alkotásáról (construálásáról); és új megfogatot állítván fel arról, egészen más valamit nevez történet' alkotásának, mint a' mit a' korábbiak így neveztek, 's csupán a' történet' alkotásának ezen új módját ajánlja a' philosophia' történetének helyes rendűj gyanánt. De hogy jól megértjük a' dolgot: elméletben valami mást nevez ő így, gyakorlatban ellenben az ő alkotásmódja minden bizonynyal a'hoz közelit, a' mi korábban ezen név alatt értetett. Ez hát valóban ellenmondás elmélet és gyakorlat között, melly nem igen kedvező előítéletet gerjeszt az előttünk lévő munka iránt.

Vizsgáljuk meg előbb az elméleti részt. A' szerző teljességgel nem akárja, a' történetalkotási korábbi próbatételeként, egyetemes megfogatokból a' megtörténtnek szükségességét hozni ki, hanem kijelenti 4-dik oldalán, hogy egyetemes megfogatokból mindenkor csak lehetsége következik az alatok befoglalt különösnek, és hogy a' philosophiai felosztás' szükségessége csak a' mi gondolatinkra nézve áll, nem pedig a' tárgyakra, a' gondolatink kívüli valóságra nézve. Nekünk szükségképen így kell felosztanunk, de hogy valami a' dolgok' természetében a' mi felosztásinknak megfelelné, ezzel épen nincs elhatározva. Ez tökéletesen megegyez az ő philosophiáról megfogatjával, mint késöbben meglátandjuk.

Úgyde a' történet valami valódi dolog, 's ha az egyetemes philosophiai megfogatokról nem a' valódira, hanem csak

a' gondolatban szükségesre, a' dolgok' valódiságában pedig csupán lehetségesre mehet az ember, hogyan alkothatja hát a' történetet a' philosophiából? A' szerző valóban nem is akarja azt alkotni, hanem csak úgy véli, hogy legalább a' philosophia' történetében a' philosophia' megfogatából kell kinulni, hogy megtudhassuk, mit kell a' múlt és jelenkor' sok gondolatai, véleményei és nézetei közül a' philosophiához számlálni, 's ahozképest a' philosophia' történetébe felvenni, ellenben mit nem kell felvenni, hanem ezen történetből kikereszteni. Azt is akarja továbbá, hogy a' philosophia' megfogatából nyeressenek a' felosztások is a' philosophia' nemeire 's feltűnés módjaira nézve is, hogy ekként az egész philosophia' történetét mint egységet, egy szükségesképi tagzatban felfoghassuk. De itt is óvja magát a' szerző azon félremagyaráztástól, mintha a priori meg lehetne határozni, hogy ezen történet' időszakainak valódilaig úgy kellett volna előállniok, mint a' hogy azoknak felosztások a' philosophia' megfogatából kikerelkedik. Lássuk erről különösen a' 46d old. hol a' philosophia' felfogásának különféle nemeiről szólván, ezt mondja: „hogy azonban a' felfogásnak mind ezen nemei valósággal is előjőjenek a' történetben, és mikor, 's hol, és miként, arról a priori semmit sem tudunk, hanem csak az által, hogy a' tapasztalati történetet felosztásunkkal összehasonlíttjuk. Még azt sem tudjuk a' priori, vallyon a' tárgyas vagy személyes felfogás-e az elsőbb; csak még *más* elvek' elővétele által tudhatnánk meg, részint hogy általában az ó és új történet úgy különbözteti meg magát, mint tárgyasság és személyesség, részint hogy közönségesen az embernek természetesebb, elébb gondolkodni a' tárgyvilágról, mint önmagáról.“

Nem foglaltatik-e mind ezekben nyilvános vallástétel a' felől, hogy a' szerző a' philosophia' történetét, úgy a' mint az valóban történt, a' philosophia' megfogatából nem alkothatja? Ó a' philosophia' megfogatát és osztályainak ismertetét csak annak megtudására akarja történetiratóban használni, mi tartozik abba, és hogy annak időszakait jellemzhesse. Azt mások is akarták, a' nélkül, hogy azért a' philosophia' története' alkotásának érdemére igényt tartottak volna. 'S nem igen volt senki, a' ki philosophia' történetét akart volna írni, a' nélkül, hogy feltenné magáról, hogy annak megfogatából tudja, mi tartozik ahoz, 's hogy ismeri a' philosophia' osztályait, melyek által annak különféle jelenetei jellemződhetnek. A' szerző tehát árnyék ellen harczol, midőn azon véleményt ostromolja, mintha a' philosophia' történetét ilyen philosophiávali ismeret-ség nélkül kellene írni vagy tanítani.

De a' kiirt helyben más a priori elvekre is van utasítás, melyekből a' való történetről valamit lehetne okoskodni. Kár, hogy a' szerző ez iránt pontosabban ki nem magyarázta magát.

De bár mely kevésbé tette is ezt, mindazáltal ama' más elvekre való 'gondolat nyilván igen nagy behatással volt azon módra, mely szerint ő a' maga philosophiatörténetét kivitte. Először ugyan a' 'philosophia' megfogatából indul ki; de meg fogjuk látni, mely hamar kénytelenítetik attól elugrani. A' 'philosophia' t. i. neki az általány' vagy az általános megfogat' tudománya, melyből kell minden egyéb tudásnak lehozattatnia. Úgyde eza' megfogat háromféleképen gondoltathatik vagy mint valami tárgyas, vagy mint valami teljességgel személyest, csak a' mi énünkben tétetettet és azzal ugyanazonost előterjesztő, vagy mint mindkét oldalt, a' személyest és tárgyas magában foglaló. A' felfogásnak ezen különfélesége adja a' 'philosophia' történetének három fő időszakait, a' görög philosophiát, az újabb philosophiát Kant előtt és a' legújabbat Kanttól fogva. De a' két első felfogásmód egyoldalú, és mindenik egy neki saját tévelygéssel van vegyülve; a' tárgyas felfogásmód azzal a' tévelygéssel, hogy az általános igazság, melyet a' 'philosophia' megismerni akar, a' való, realis világ vagy a' gondolkodó énen kívüli lét; a' személyes felfogásmód azzal a' tévelygéssel, hogy az általány alatt nem a' mi énünk' egyetemi, végetlen gondolatjának, hanem magának a' véges, különös énnak kelljen értetnie. Annakokáért csak a' harmadik felfogásmód a' helyes és való 'philosophia'. Ez mutatja meg, hogy a' 'reálvilág' ismerete, és egy az alanyból (subjectum) 's annak formái szerint a priori kifejtett tudás általában nem egyesíthető dolgok, és így a' 'philosophia', ha az utóbbi akar lenni, kénytelen az elsőbbről letenni, 's következőképen az igazság' két módjának megvált teljességgel el kell egymástól választani, 's a' hozképest fel kell előtte tűnnie azon ismeretnek is, hogy a' 'philosophia' tárgya és foglalata magától a' 'philosophiától' nem különböző dolog, hanem az általány a' maga tárgyas oldalára nézve is nem egyéb magánál a' gondolatnál, és a' tárgyak a' 'philosophiától' nem mind valódiak, hanem csak mint gondoltak terjesztethetnek elő. L. 45 's k. lapokon.

A' megfogatnak ezen meghatározása szerint már világos, hogy a' 'philosophiának' csak az utolsó felfogásmódját lehet annak megfogatából lehozni, a' tökéletlen sőt még tévelygéseket is magokban foglaló formák pedig nem vethetnek magának a' 'philosophiának' megfogatából, még csak mint annak részei sem, 's annál kevésbé mint kifejlésmódjai; hanem csak oly dolgokból, melyek magának a' 'philosophiának' lényegére nem tartoznak, folyhat az, hogy az ember a' 'philosophia' körül szerencsétlenségre oly tévelygéseknek adta magát, mint a' melyeket annak története a' két első időszakban mutat. Ha már nem akarjuk, hogy ez pusztá eset legyen, hanem ezen idősza-

ember' lényéből hozhatni le, ki már egyszer olly szánásra-méltókép' van organisalva, hogy a' philosophiára nézve elébb kellett a' tévelygést mint a' valóságot feltalálnia.

Ezzel már kétségkívül némi alkotására jövünk a' philosophiának, még pedig, a' mi legroszabb, egészen ismeretlen okfökből. Mert miért veszi fel a' szerző, hogy az embernek elébb a' tárgyas, azután a' személyes tévelygésbe kell esnie, arról a' könyvhez képest meglehetősen bőv kiterjedésű bevezetésben semmi oktatást sem lelünk. A' maga alkotásának anthropologiai elvei felől nem egészen bizonyosnak látszik lenni, ha egy alkalmi jegyzetből a' 93. l. okoskodhatunk, melyben azt mondja, hogy az atomistica a' pantheismus után szokott következni, mivel az egység utáni ipar nagyon is túlnyomónak „látszik” az emberben, ellenben a' sokság utáni ipar csak akkor szokott erőre kapni, mikor amaz türhetetlen következetekre vitte az embert. Innen jöhet az is, hogy az ő alkotási methodusának (a' mint ő tartja), további folyamatjában az anthropologiai elvek ismét abba hagyatnak. Mert az általány, így tanítja ő a' 48. 's k. l., tárgylagi módon vagy a' lét' (physice), vagy a' cselekvés' (ethice), vagy a' valónak tartás' (dialecticice) alapja gyanánt gondoltathatik, melyből származott a' görög philosophiának három időszaka, a' physicaé Sokrates előtt, az ethicaé Sokratestől, és a' dialecticaé Platotól fogva. A' philosophiának személyes (alanyi, subjectiv) irányzatában a' philosophiai tudományoknak ezen szabadságok ismét felbomlott, minő rendben, nem adja elő, valamint feljebb meg nem mutatta, sőt még csak nem is jelentette, miért kellett a' görög philosophia' ama' három időszakának az előadott rendben egymásután következnie. Ezentul nem is folytatja tovább a' philosophia' története' alkotásának schemáját, hanem csak azt mondja az 52. l., hogy az egyes időszakok' további felosztása és tagozása azon előmenetektől függ, melyeket a' philosophia a' maga általányának helyes felfogásában teszen, de minő rendben kellett ezen előmeneteknek történniek, arról semmi további oktatást nem ad.

Látni, hogy a' szerző megkorlátolja magát története' alkotásában, és ebben, véleményem szerint, bölcsen cselekszik. 'S annál bölcsebben, mennél kevésbbé szólhatna, a' maga okfőihez ragaszkodva, philosophia' történetéről. Halljuk csak, miként nyilatkoztatja ki erről magát a' 41. l. „Ha” ugymond: „az itt adatott normát a' legszigorubbán akarnók alkalmazni, úgy igen kevés volna, a' mi tárgya lehetne történetírásunknak: mert vallyon hány rendszerek találkoznának, melyekben eszmélt és kirekesztő szándékkal csak a' saját gondolat' alakja, csak a' megfogatok' észképi (idealisticus) rendszere kerestetett volna, a' valódiság' ismerésének szándéka nélkül? Azért is normánknak kevésbbé szigorú alkalmazásával is meg kell érünk,

's tehetjük is azt, mert valamely dolognak első kifejtőzéseit és kezdeteit lehet gyakran magának a' dolognak nevével nevezni; 's így nevezhetjük philosophiának már azt is, mikor a' tőlünk philosophiainak nevezett ösztönnek csak élő, ha bár eszméletlen 's még oly igen félre értett mozdulatait látjuk is." Oh ebben még igen is sokat megegyezett a' szerző. Mert a' 327. l. szerént, a' philosophiának, vagy ha szabad a' szerző' kifejezését megjobbitni, az előphilosophiának még egy lépést kell tennie, hogy philosophiává legyen. „Mikor a' philosophia ezen lépést megtévé, csak akkor fogott az ő kezdetéhez eljutni." Vagy mint a' 332. l. mondatik, a' philosophia a' mi időnkben „épen csak a' kezdetnél áll", azaz, a' philosophia, úgy a' mint az a' szerzőben vagyon; mind a' többi férfiak, kiket a' világ eddig philosophusoknak tartott, nem philosophusok voltak; a' szerző a' legelső philosoph.

Ezen nézetek mellett azonban felette foglyos dolognak tartom, a' philosophia' megfogatából, még az ember' megfogatának hozzávételével is a' philosophiára való eddigi előkészületek' menetét lehozni akarni. Mert hiszen lehetetlen a' philosophiának osztályaiból venni azt, a' mi a' philosophiának előtte és kívülötte mehetett véghez. 'S valóban az oly felosztások, mint a' szerzőéi, nem philosophiának, hanem azon menetnek felosztásai, mellyen a' philosophiához juthatni, ha előre feltesszük, hogy a' philosophiához tévelygések által lehet jutni. Mert micsoda felosztás' csudája volna az, mellyben a' felosztandó megfogat egészen és osztatlanul a' felosztásnak egyik tagját képezné, azután pedig sok egyéb, a' mi a' felosztandó megfogathoz épen nem tartozik, a' felosztásnak más két tagjait tenné? Így van pedig a' dolog a' szerző' három időszakával; a' harmadik időszak befoglalja az egész philosophiát, a' más kettő pedig tévelygéseket, mellyek a' philosophiára épen nem tartoznak.

Ha már most referensnek ki kell mondania ítéletét még azon módrol, miként sült el az alkotásnak a' történeti anyagra alkalmazása, nem titkolhatja, hogy ebben csak újabb megerősítését lelte annak, mit elébb az alkotási bánásmód' veszélyeiről mondott vala. Ki nem látja egyszerre, hogy a' görögök' philosophiájának, 's az újabb philosophiának bélyegzései Kant előtt és Kant után, melly szerént az első, a' philosophia' tárgyas, a' másik alanyi irányzatának, az utolsó pedig a' kettő' ugyanazonságának nevezetetik, sokkal egyetemesbbek és kirekesztőbbek, mintsem azok által ezen időszakok' valódi jelleme kifejeztethetnék. Csakugyan kéntelen is a' szerző, hogy némiképen eligazodhassék, visszafordulni; eleinte a' 45. l. ez mondatott, hogy a' görög philosophia az általányt csupán a' tárgyas, a' Kant előtti újabb philosophia csupán az alanyi oldaláról fogja fel, mert így kívánja azt az a priori felosztás;

de csak hamar az 55. l. halljuk, hogy a' görög philosophia' jelleme a' tárgyasság' felülhatásában áll, 's a' 191. l., hogy az új philosophiának, mint szinte általában az újabb időnek jelleme abban, hogy ott az alanynak és az ő működésének eszmélete az uralkodóbb; melly korlátozásra a' történeti lettdolgokkal való összehasonlítás kényszeríti a' szerzőt. Nem tagadom ugyan, hogy a' régi és újabb philosophiának ezen összeállításában valami kis igazság ne volna; de mihelyt ez kétértelmű kifejezésbe foglaltatik és a' megítélés' egyedüli álláspontjává emeltetik, valóságos méregként dühösködik a' történet' ereiben.

Hogy ezt megmutassam, csak némelly fővonásokra szükség figyelmeztetnem. Mindjárt eleitől fogva megütözközhetik abban minden elfogulatlan olvasó, mi különösen terjesztődnek elő a' szerző' nézete szerint a' philosophia' történetének időszakai. Ő az ó philosophiát nem viszi alább az Epikureusok' és az első stoicusok' idejénél; ezen idők után nem találkozik többé a' görögöknél semmi, a' mi a' helyes mérleg szerint munkás élet' és a' szemlélődés' előmente gyanánt tekinthetőnek, sem az új platonikusoknál, sem az egyházi atyáknál (187. l.); a' rómaiakról még csak szó sincs. Azután épen úgy áltugorja a' scholasticusokat is, mint kik mutatták ugyan már az újabb szellemnek némelly kezdeteit, mindazáltal csak „szinte eszméletlenül“, legalább szemlélődő eszmélet, 's „magas“ philosophiai érzék nélkül, csak hagyományos philosophiai formák' szolgai kérődzésében 's szajkolásában (211. 's k. l.), 's miután a' tudományok' helyreállításának férjfiái, 's maga Baco is hasonló módon eligazítottak, az újabb philosophia' kezdete Descartes-al tétetik. (212. l.) Fel kell tennünk kétségkívül, hogy a' szerző eléggé ismeri az itt egy nagy lépéssel áltugrott idők' tanjait, hogy megítélhesse azokat, ha a' forrásokból nem is, legalább teljesebb philosophiai történetírók' könnyen hozzá jutható hagyományából; de ezen feltevés mellett nehéz referensnek meg nem vallani, hogy a' történet' alkotása nagyon rászedte a' szerzőt. Óvakodik ugyan e' felől előttünk valamit nyilván elárulni, mindazáltal hallunk némelly gondolatokat vagy véleményeket megpendíttetni, mellyek egy ily nagy ugrásnak egyébkénti megfoghatatlansága mellett, az ő ideáinak menetére némi világot terjeszthetnek.

Nagyon helyesen következtette a' szerző, hogy ha az ó philosophia' jelleme tárgyasság, számúzóttnek kell abból lennie a' skepticismusnak. Ennek tehát az ó philosophia' végétének és az újabb philosophia' kezdetének kell lennie. Ezért mondatik a' 192. l. „Ekképen az új philosophia onnan indul ki, a' hol az ó megszűnt, t. i. a' skepticismusból.“ De ha már az új platonikusokat utolsó ó philosophusok, az egyházi atyákat, vagy a' scholasticusokat, vagy a' tudományok' hely-

reállásának embereit pedig első újabb philosophok gyanánt akarnók tekinteni, úgy ama helyes következtetésről le kellene tenni, 's annak okfőit, a' philosophia' alkotásának okfőit megtagadni, és sem az ő philosophiának végén, sem az újnak kezdetén nem lelnők fel a' skepticismust. Lehetne ugyan az ő philosophiát még valamivel alább vinni, körülbelöl Sextus Empiricusig, az újabb philosophiát pedig valamivel feljebb, mint egy Nettesheimi Agrippáig; de ez is alkalmatlan, mert egyik pontban sem akadunk igazán elválasztó szakaszokra a' philosophiai gondolkozásmód' kifejlésében; és így jobban teszünk, ha Aenesidemos' kétkedéseit is és a' methodicus skepticusokét ő utána, egészen elmellőzzük, 's szinte úgy a' tudományok' helyreállása' idejebeli scepticusokat, kiknél „keveset találni az újabb idő' szelleméből“, 's ekként az ő philosophiát az új akademikusokkal vagy Pyrrhonicusokkal, kik közt semmi „fontos különbség“ nincs, berekesztjük 's az újabb philosophiát a' Cartesius' kétkedéseivel kezdjük.

Még más előrefeltevések vagy alkotási okfők is munkálhattak itt. A' 207. l. azt nyilváníttja szerző, hogy okfőjénél fogva az egész újabb philosophiának spiritualismusnak kellene lennie; de hozzá vagyunk már szokva, hogy ő valamit engedjen a' maga okfőiből, 's e' szerént megengedi azt is, hogy „a' kevésbé philosophusi szellemeknél“ az újabb philosophusok közt materialismus találkozzék. Ez az ellentét már nem volt ugyan ismeretlen a' régieknél, de koránt sem olly éles különváltságban, mint az újabb időkorban. Ha ezt meg akarjuk engedni, úgy legalább az új platonikusokat ki kell az ő philosophok' sorából törölni; mert hogy ezek ezek tisztá spiritualismust követtek, nem tagadhatni, 's mint a' 189. l. látszik, a' szerző sem akarja általában tagadni; de ő itt Hegel' nézete ellen, melly az új platoi philosophiának ezen spiritualisticus irányzatában lényeges előmenetelt lel, az által segít magán, hogy ezen tant, mint állítja, már Platonál, sőt még Sokratesnél és Anaxagorasnál is feltalálta. Anaxagorasnál, kinek dualismusát a' 101. l. elismeri! Sokratest is abba hagyhatjuk, mivel ő nála kevés mutat a' szellem- és anyagközti ellentétre, 's a' 46. §-ban, mellyre bennünket szerző utasít, éppen semmi sincs ezen ellentétből, mellyről, mint tudjuk, az új platonikusok bőven értekeztek. Csak Platon marad tehát fel, kitől fogták venni kétségkívül spiritualismusokat az ő tisztelői. De ha az ő philosophiának ezen főszlopa tisztá spiritualista volt, úgy a' szerzőnek az a' szerencsétlensége volna, hogy az újabb philosophiának okfőjével az ónak közepette találkoznék. Azért is éppen nem csudálkozom rajta, hogy ő a' Plato' tanját a' szellem és anyag közötti ellentétre nézve, mint szintén az Aristoteles' tanját is ezen pont felett (170. l.), egészen egyjelentésűnek láttatik tekinteni az Anaxagoras' dualismusával. Valamivel ne-

hezebb lett volna neki a' dualismust az új platonikusok felől is behizonyítani, azért is, véleményem szerint, nagy könnyülés volt neki, az új platonikusokat a' philosophia' történetéből elhagyhatni.

Az illy' kihagyások szerfelett könnyítik a' philosophia' története' alkotásának fáradságát. Ez vala oka, hogy a' szerző az újabb időnek „kevésbé philosophus szellemeit“, kik a' materialismushoz fordultak, mint Hobbest és a' sensualisticus iskolához tartozó francziákat egészen kihagyta philosophiai történetiratából.

Egyik előrefeltevése az ő alkotásának az is, hogy az újabb időkör' felülható subjectivitása nem a' keresztyénségből, hanem a' german szellemből származik (196. l.). Itt minden bizonnyal különös volt ref. előtt, hogy ez a' german szellem már a' scholasticusoknál fel nem ébredett. Csudálkozott, hogy a' szerző a' scholasticusoknak csaknem általában spiritualisticus irányzatjokat jobban nem használta előre feltevésének behizonyítására, kivált pedig, hogy a' nominalisták', egy Occam Vilmos' és egy Durandus a Sto Porciano' tanjaikat is, melyeknek annyi hasonlatosságok van az ő philosophiáról való nézetével, nagyobb figyelemre nem méltatta. De bizonyosan veszélyesnek látszott olly tanokat, melyeknek csak később kelle kifejtőzniek, már korábban felhozni, mert hiszen a' scholasticismus' ideit „csak az újabb philosophia' *iskolaévei* gyanánt kell tekinteni, melyekben ennek szajkóllás, könyvnélkül tanulás és a' már késznek elsajátítása által, a' philosophiást még csak *tanulni* és abban magát *gyakorolni* kellett.“ 212. l. Sokkal könnyebben magyarázhatta magának ref., hogy a' szerző a' 188. l. az „egyházi atyák' úgynevezett philosophiájában“ semmit egyebet nem tudott találni, „mint a' kész görög philosophia' alkalmazását a' keresztyénség' tanjaira, azaz, annak; a' mit a' hit tanított, a' Plato' és Aristoteles' kategóriáiban való kifejezését.“ Ugyan is minden esetre tartani lehetett tőle, hogy az egyházi atyák' úgynevezett philosophiájában valami mutatkoznék azon subjectiv és spiritualisticus irányzathból, mellynek egyedül a' german szellem' számára kell feltartatnia, ennek pedig nem szabad volt történetie. Annál inkább lehetett ettől tartani, mivel már több ízben tétetett azon megjegyzés, hogy a' scholasticusok sokkal inkább függenek Augustinustól, mint Aristotelestől.

Ref. már mind ezeket a' kihagyásokat, melyek a' történet' alkotásából folynak, olly formáknak látja, mint mikor valamelly hadvezér felégeti azon hajókat és hidakat, melyek által távolabbi vidékekkel egybeköttetésben maradhatna és azokhoz visszavonulhatna. Késégbe esett eszközök; melyeknél kérdés, vallyon az ő elkülönzett helyzetében fenttarthatja-e magát, nyomulhat-e elébb. A' szerző is elválasztja a' maga

újabb philosophiáját egy széles feledség' folyója által az ó philosophiától. Ki fogja-e immost az újabb philosophiát önmagából magyarázhatni? Néha ugyan visszagondol ő az ó philosophiára, de nem azért, hogy az újabb philosophia' tanjait abból hozza le, hanem csak hogy a' kettőt egymással ugyan csak élénk contrastba tegye, Példák megvilágosítják a' dolgot. A' 205. l. szerint az ontologiai erősség az Isten' léte' megmutatására egy megkülönböztető jellemvonása az újabb philosophiának. Ez a' 224. l. szerint Cartesiusnál találatik. Úgy de a' szerző jól tudja, hogy az már Anselmusnál is meg van. Miért nem említi ezt? Talán mivel annak feltalálásában Anselmus nem egészen olly tanítványnak mutatta magát, mint a' minéműeknek' kell egyébként a' scholasticusoknak általában lenniük? De ha erre visszatért volna, talán nem lett volna az gyümölcs nélkül a' Cartesius' tanjába való történeti belátásra nézve. Mihelyt Anselmusra visszatért, az ő tanjában a' Cartesius' tanjának más egyéb csiráit is fogta volna találni, 's megemlékezett volna arról is, hogy Anselmus mindenekfeletti tisztelője Augustinusnak, 's ha erre Augustinus' irataiban is kereskedik, nehezen mellőzhette volna el figyelmét, hogy nem csak az ontologiai erősségnek, hanem a' Cogito, ergo sum-nak is, melyben ő olly nagy fontosságot helyhez, világos idoma Augustinusnál találatik; — és melly sok egyéb még. Lássuk továbbá, miként jellemzi ő a' cartesiusi philosophia' előmenetelét a' régiek' ellenébe. Ide számítódik a' 223. l. először: „hogy ő a' maga legfőbb elvén igen nyilvános eszméjével egy utolsó bizonyos és szükségesképi kezdetpontot keres a' philosophia' és annak foglalatja' számára, nem, mint a' régiek, egy csupán igen egyetemes criteriumot, melly azonban mindenkor csak külső mérlege egy máshonnan lehetséges, de történetstzerénti foglalatnak.“ Itt elfeledé a' szerző, a' mit az 56. §-ban Platoról hirdet, 's a' mit Aristotelesről is hirdethetett volna, sőt minden igazi sokraticusokról, kik az οὐσία' megfogatában illyes kezdetpontot *keresnek*. De másodsor: „még fontosabb azon belátás, hogy ezen általános kezdetet magában az éhben, még pedig annak tiszta gondolkozásában kell keresni, minden különöstől elvonással.“ Ezt az előmenetelt, ha ugyan előmenetel, 's a' mennyire az Cartesiusnak valóban tulajdoníthatatik, már az előtt megtette Augustinus. Harmadsor: „Legfontosabbak végre a' csupa formalis igazság' ideájának kezdetei, a' mint azt Descartesnál találjuk, midőn az igazság' mértékét meghatározza: szükségesképen igaz — ugymond — minden, valamit valóban (világosan és meghatározottan) megismerünk.“ Ez sem új dolog. Lényegesen ugyanaz az, a' mit a' stoikusok az ő φαντασία καταληπτική-jek' megfogatában kifejeztek, mit másként kell igen is felfogni, mint a' szerző a' 175. l. teszi.

Sokra terjedne, ha a' szerzőt mind azon bal fogásokon keresztül akarnám kísérni, melyekre ő a' maga történetalkotása által hagyá magát csábíttatni, és különösen még a' görög philosophia' történetének felosztása által is, mely szintűgy ki nem elégitő, mint általában a' philosophiának ő általa tett felosztása. Csak röviden akarom kimondani, hogy ez a' felosztás nekem a' legszerencsétlenebbnek látszik mind azok közt, melyek eddig próbáltattak. Már külsőképen is teljes formátlanságban mutatkozik az. Olly történetirásban, mely legalább 5 századot befoglal, három időszak közt egyet ollyat veszenfel, mely körülbelöl egy emberkort tölt be; mert Plato körülbelöl egy emberkorral volt ifjabb Sokratesnél. A' szerző ugyan azt állítja, hogy már a' régiek is felvették ezen időszakosztályt, és e' végett Diog. Laërt. III. 56; Euseb. praep. evang. XI. 2, 3; Cic. acad. I. 5; -re hivatkozik; de nem tekintette meg elég pontosan ezen helyeket, különben észre vette volna, hogy azok egészen más valamit mondanak.

Igy tehát a' történetnek ezen alkotásában sem talál ref. semmi okot, a' történetírás' ezen módja felöli véleményének megváltoztatására. A' szerző ugyan más fogalmat állított fel a' történet' alkotásáról, mely türhetőbb az eddig szokásban levőnél, de maga nem tarthatta azt fenn az alkalmazásban, mivel ő valóban nem történetalkotást terjeszt elő, hanem csak egy megfogatot és egy felosztást, és így egy philosophiai rendszert. Nem ide való ezen rendszer' vizsgálatába ereszkedni; de ha a' legjobb rendszer volna is az, óvakodnám mindazáltal azt egy philosophia' története' eleibe tenni. Mert minden philosophiai rendszer, a' mint az bevégezve, a' felosztások' kész tagozatában mutatkozik, megkorlátolja a' szellemet a' történeti felfogásra nézve. Ennek számos bizonyúságit láthatni az előttünk lévő történetiratnak azon részeiben is, melyek a' szerző' eredeti gondolatjától legkevésbbé távoztak el. A' mit t. i. én a' szerző' eredeti gondolatjának tartok, ez, hogy a' philosophia' fogalmának és rendszerének bírása nélkül, sem a' philosophia' történetének határait feltalálni, sem a' philosophia' történetéről, az ő eredményeiben, elő- vagy visszafelé menéseiben is ítélni nem lehet, s hogy ahozképest mindenneknek előtte arra kell törekedni hogy philosophiánk' rendszere készen legyen, s csak azután indulni annak történetére. Ez a' gondolat foglal magában valami látszatost, s ahozképest valami igazat is, de mind a' mellett egyoldalú, és a' maga kirekesztő alakjában gondolva hamis. Igaz ezen gondolatban, hogy a' philosophiába való belátás nélkül egy lépést sem tehetni a' philosophia' történetében; hamis pedig az, hogy ezen belátásnak bevégeztnek kell lenni, mi előtt a' tudománynak történetét adhatnók. Maga a' szerző is a' maga philosophiáját bizonyosan nem tekinti

még bevégzettnek; mert mikor a' philosophia' történetétől azt kívánja, hogy annak mint tudománynak egységgel, még pedig a' maga tagoztatásában szükségesképi egységgel kell birnia (1. l.), ezen kívánat által olly valamire vitetik, a' mit maga sem akar. Mert illy egységet csak azon feltét alatt lehetne adni, ha a' történet is bevégzett volna rendszerünkkel együtt, melly maga is történetileg képeztetett. Igaz, hogy a' szerző kívánatának is van valami színe, de csak arra nézve, a' ki az emberi tudományokról nem tudja, hogy azok töredékek, és mint látszik, még sokáig azok fognak maradni. Ezt tartjuk mi emlékezetben, kik a' történet' alkotását el nem fogadjuk. Mi szintűgy, mint ellenkezőink, arra törekszünk, hogy a' philosophia' történetét megfogjuk, és pedig philosophiai belátásunk, philosophiai rendszerünk után fogjuk meg; de ezen rendszert úgy nézzük, mint terjeszthető dolgot, mint tovább tovább kifejtőző életet. Mi távol vagyunk azon elhittségtől, hogy a' történetben már mindent megfogtunk, mivel mi még naponként többet akarunk tanulni rendszerünkhez más rendszerek' megfogásában és megfogása által is. Ez a' szellemi ifjúság, mellyet mi megörzeni óhajtunk. Ám képzeljék ellenkezőink, mintha ők az egész jelenkori képzettséget tökéletesen megfogták, 's azzal együtt megfogták volna azt is, mit a' korábbi idő nyújtott. De mi első kelléknek tartjuk annál, ki a' philosophia' történetét tanítani és tanulni akarja, hogy tisztelettel lépjen a' korábbi philosophia' hőseihez, meggyőződve a' felől, hogy még tanulhat azoktól, 's hogy ő és az ő időkora nem tud már mindent, mit ama' korábbiak gondoltak és tudtak. A' ki nem illy érzellemmel járul hozzájuk, az nem fog valódi érdekl, tanulni vágyó érdekl járulni az ő irataikhoz, hanem a' régi kort valami elvégzett dolog gyanánt tekinteni. Ennek az előttünk lévő történet' alkotásában is bőven leljük nyomait. Az nem származott a' kűtfőknek csak némileg is kimerítő studiumából.

Ref. fájlalja, hogy a' jelen munkáról ezt kell mondanía, holott egyébként becsüli a' szerző' törekedését, és illően tudja méltatni azon indító okokat, mellyek őtet egy olly philosophia' keresésére és védésére ösztönözték, melly sem a' tapasztalatnak általában, sem különösen a' vallásos tapasztalatnak kisebbségére nem jár. De gondolja meg egy oldalról, vallyon az ő philosophiájának ezen irányzata mellett nem bal fogás-e, mikor ő a' szerént a' philosophia' történetét, tapasztalatunk' egy részét, a' philosophiai fogalomból akarja alkotni; más oldalról pedig, vallyon a' maga philosophiáról fogalmát nem felette kivívó ellentétbe helyzi-e a' valósággal (Wirklichkeit), midőn állítja ugyan, hogy amannak ezzel semmi dolga, de mind a' mellett munkája' végén, melly philosophiai fogalmakból indúl

ki, azon óhajást nyilvánítja, vajha egészen el nem hibázta legyen, abban a' történetnek és az isteni szellemnek útmutatásait kifejteni.

Götting. gelehrt. Anzeig. 1839. 129—131 St. után

A. B. S.

Das Büchlein vom Leben nach dem Tode. Von Dr. Mises.
Dresden, Grimmer, 1836. 50 l.

Dr. Misesnek minden irati valami eredetit mutatnak. De a' mit itt közöl, nem olly humoristicus, mint korábbi értekezései voltak, hanem, a' mint látszik, komolyan veszi a' dolgot. *Személyesíti* minden gondolatinkat és indulatinkat, és mindeniket egy külön *szellemmé* teszi, úgy hogy ő minden egyént (individuum) szüntelen egy csoport idegen szellemektől nyugtalanítva lát, kik neki minden gondolatait és hajlandóságait sugalják, benne túsáznak 's a' t. Ez már sokszor volt mondva; de most következik a' szerzőnek egész saját alkalmaztatása. Azt állítja t. i., hogy a' *gonosz elszakasztja*, a' jó egyesíti a' szellemeket.

„Minden szellemi mozdulat, melly az örök harmoniát magában nem hordozza, ha bár még ez életen túl fenmarad is, de végre magában meghasonlik, és elszakasztja egymástól azon szellemeket, mellyek az által egy ideig egy elvetendő szövetségre egyesülve valának. 'S minthogy ezen elvetendő momentumok' felbomlása a' harmadik lépcsőű szellemek' további kifejlésében önként alapul, tehát az, kinek szellemi lénye csak illyekből állott, a' harmadik világba beléptekor, csak keveseket fog még találni, kikhez magát kapcsolhassa, 's ezekkel is végre ismét meghasonlásba és ellenkezésbe jönni, 's így utóljára a' nemesb szellemek' seregéből egészen kirekesztetvén, a' magányosság' poklában elepedni. — Nagyobb részek azon szellemi momentumoknak, mellyek a' mostani életben kifejtőznek, 's mellyeket a' következőbe általviszünk, magokban hordják ugyan a' valónak, jónak és szépnek magvát, de a' lényetlennek, hamisnak, fonáknak és megromlottaknak sok toldaléka által elfedve. A' melly szellemek illy momentumok által egybefüggenek, azok egyesülve maradhatnak vagy különválhatnak; a' szerint a' mint egyesülnek arra, hogy azokban a' jót és igazat megtartsák, a' roszt pedig a' gonosz szellemeknek, tőlök elváltokkor egészen hátra hagyják, vagy a' szerint, a' mint egyik a' jót, a' másik a' roszt fogja el. — A' melly szellemek pedig egyszer valónak, szépnek vagy jónak valamelly formáját vagy ideáját a' maga örök tisztaságában sajátokká

tették, azok ez által örökké egyesülve is maradnak, és ezt ily módon, mint önmagok részét örök egységben bírandják. — Az örök ideáknak a' felségesb szellemek által felfogatások tehát nem egyéb, mint azoknak ezen ideák által együtt nevedésök nagyobb szellemi organismusokra; 's valamint minden individualis ideák egyetemiekben 's ezek ismét egyetemiébbekben gyökereznek, úgy utoljára minden szellemek mint tagok, a' legnagyobb szellemmel, Istennel, egybe fognak függeni."

Már mostani földi éltünkben észrevehető ez az egység. Mivel a' magasb szellemek nem csupán egyes emberekben laknak, hanem mindenik többekbe beleágazik, ezek azok, kik ezen embereket szellemiképen egybekötik, akár a' hitnek, akár valamely igazságnak, akár valamely erkölcsi vagy politikai iparnak *egyformaságára*. Minden emberek, kiknek egymással valamely szellemi rokonságok van, ugyan azon egy szellem' testéhez tartoznak, és azon ideának engedelmeskednek, melly abból ő beléjek ment, mint együvé tartozó tagokba. Gyakran valamely idea egy egész népben él egyszerre, gyakran lelkesül egész embertömeg ugyanazon tetre: egy hatalmas szellem ez, melly mindnyájokat megragadja, mindnyájokba epidemice besúgárol. 'S nem csupán a' megholtak' szellemei által történnek ezen egybeköttetések, hanem az élőkbe is számtalan újonnan született ideák hatnak bé más élőkbe; de azonban mind ezen ideák, mellyek az élőkbe a' világba mennek, már az ő jövődő szellemi organismusának tagjai. — Ha már két rokon szellem az emberiségben össze találkozik, és közös momentjei által egy nagyobb szellemi egyénné öszveforr, tehát ugyan akkor a' társaságok, nemzetségek vagy népek is, mellyek azok által előbb egyenként öszvekötvé valának, szellemi közösületbe lépnek egymással, és kölcsönösen gazdagítják egymást szellemi birtokuk által. Ekképen a' harmadik lépcsőjü szellemek' nevedése elválatlanul össze van kötve az emberiség' előhaladásával. A' státus, tudományok, művészetek, emberi közlekedés' lassankénti kiképződése, ezen ezer meg ezer ideájú létsphaerák' folyvást nagyobb 's hármóniasan egybeszerkezett egésze organisáltatása, az emberiségben élő és munkáló számtalan szellemi egyéniségek' nagyobb szellemi egyéniségekké öszveforradásának következménye."

Jövendőben pedig a' legtökéleteseb szellemi organismus fog véghez menni a' napéletben. „A' szellemek az ő napéltökben a' fényvilág sugar és a' nehézkedésnél fogva minden világterekbe ki fognak nézni és kitapintani, és napokkal 's planétákkal közlekedni, meddig a' világosság' repülete 's a' nehézség általi tapintás ér. A' naplány a' világosság' közös érzeke által olly tisztán átlátja egy pillanatban a' tarka életet es pezsgést minden planétákon, mint mi legközelebbi környékünket;

's így, habár mi azoknak csak egyikén születünk is, mindazáltal mindeniket meg fogjuk egykor ismerni, a' nélkül hogy szükségünk volna az életet mindeniken egyenként átfutni. Minden szellemek, kik az egyes planetákon egymással ismeretlenül éltenek, találkozni fognak a' napon ugyan azon élet-sphaerában; és ott mindenik nem csak saját korábbi éltének színhelyét, hanem más személyek' neveléshelyeit is át fogja látni. De egy következő lépcsőn a' szellemek az egyes napból magoknak a' napoknak és plánétáknak szabad végetlen tengerébe fognak átszületni, csak a' szellem' határtalansága a' határ; és egy még későbbi lépcsőzeten azon örök kútfohéz fognak jutni, mellyből idő és tér kibuzog, de a' melly maga sem időben, sem térben nincs; és végezetre időn és téren felül nevedekvén, az Isten' örök tisztaságába fognak elmerülni."

Bár mit lehetne is már ezen előrevaló feltevések ellen felhozni, mindazáltal meg kell vallani, hogy a' sok szellemek' belső egyességének, és a' végetlen kiterjeszkedésnek, minden oldalú világhódoltatásnak ideája a' belső világosság által, igen szép ideák.

(Literatur-Blatt. Redigirt von Dr. Wolfgang Menzel. 1836. Nro 121).

A. B. S.

R É G I S É G T A N.

Slowanské starožitnosti. Sepsal Pawel Josef Š a f a ř j k. Oddíl děje pisný. Pomocj českéw Museum. W. Praze, 1837, tiskem Jana Spurného, str. X a 1006. (Sláv régiségek. Schafarik P. J.-tól. X. és 1006 l. n. 8-adr. Praga, 1837. 5 for. e. p,

Bár felesleges volna a' cseh olvasóknak, kiknek e' könyv már régen kezeikben van, mint foglalatát taglalgatni, úgy a' szerző' azon példátlan tudományosságát, éles elméjét 's alaposágát dicsérni akarni: mindazáltal illőnek 's szükségesnek látszik, a' cseh literatura' e' kincséről ismételve beszélni, még ha más célunk nem volna is, mint magunkat a' róla elmélkedés által gyönyörködtetni, 's adójának megismerésünket bizonyítani.

Schafarik ur, mint tudva van, Budán már ezelőtt tíz évvel ada ki a' Slávok' eredetéről német írást, több külföldi tudósok' figyelmét ébresztőt. Közülök némellyek új nézeteit dicsérik és elfogadják; mások ellenök mondtak, bár inkább csak titkon 's csak részenként, mint nyilvánosan és általában; de abban mind megegyeztek, hogy a' szerző szokatlan éles elmét szorgalom- és sokoldalú tudományossággal köt össze. De a' ki ezen munka' tartalma- és módszeréről ez újra következtetni akarna, nagyot botlanék. A' két munka a' szerző' kitűnő szellemén kívül kevésben közös. Az nem nagy és criticalai tartalmu volt, ez terjedelmes és lényegesen hittudományi 's rendszeres. Ott még leginkább etymologi találgatások foglalának el nagy mezőt; itt minden illy játék száműzve van, 's csak régi és új nyelvek' tudományos hermenevticájának van illető joga megadva. Ott a' kivált német régiségbúvároknál szokott kórság, tulajdon nemzetének a' régi Európa' kétes származásu népeinek legnagyobb lehető számát tulajdonítani, nincs eléggé fékezve, 's azért a' régi Európa' különbféle tájain sokkal több Slávok kerestetének és taláztatának, mint e' jelen munkában, hol semmi bizonytalan vagy hamari nem állítatik, a' slávságérti minden felületes nyereség félrevetetik, 's a' Slávoknak csak az adatik meg, mihez valódi és elfogadható joguk van. Ha ez ne talán némelly Slávoknak kevésnek, más nemslávoknak ellenben még mindig soknak látszanék, nem kétkedünk, hogy végre mind két rész tévedését átlátandja, és Schafarik úrhoz áll, mihelyt e' dolgok' kinyomozására hasonló mindenoldalú és mély tanulmány mellett a' lélek' azon elfogultlanságával, őszintesége-'s szerénységével bír.

Valóban, ezelőtt soha sem fordítatek annyi lelekerő, összekötve oly nagy szorgalom- 's kitartással a' Slávok' eredete 's legrégibb történetiratuk felőli feladat' megoldására, mint itt történt. Schafarikur századunknak nem csak első sláv nyelvésze, ki Dobrowsky után, mint Grimm Németországban, új iskolát nyit, hanem minden régi és új ázsiai 's europai nyelveket is ismer, mennyiben valaha a' sláv velök összeköttetésben állt. Magát a' nyelvnyomozók' azon pártjához valva, melyben p. o. a' németek közt Humboldt Vilmos, Bopp és Pott jelesek, minden nyelvben nem a' történetes összhangzásra, hanem a' szók' gyökei- és alapjaira néz, 's azon örök szabályokra, mikre képződések- 's kifejlődésekben századok óta figyelmeztek 's ma is figyelmeznek. Így vala p. o. neki lehető a' hozzánk ért ó-skytha nevekben azt bizonyossággal kinyomozni, mit e' barbarok a' zendből és a' mediai nyelvből kölcsönöztek; így fedezte fel a' szarmat nyelvben egy medo-persa eret; csak így határozható meg a' sláv, lithau, góth, fin és más nyelvek' egykori egymásrai kölcsönös befolyásukat. Hogy illy fáradságosan szerzett vezérfonal nélkül mostantól az europai népek'

ős történetei' tengerére általában senki nem mérészelne a' tévedés' veszélye nélkül kimenni, abban minden műértő bíró megegyezik. Ezen felül Schafarik ur az indo-europai régi és új nemzetek' minden írásbeli emlékeiben szorgosan körülnéze; ismeri a' mesés Eddát, és más skandinavi és islandi mondákat eredetiben olly jól, mint a' byzantini évkönyvirokat, és az ó sláv, csak a' mi időnkben feltalált írásokat. 'S végre mi a' régi görög és római literaturát illeti, mellyen a' régiségek' minden alapos nyomozásának alapzania kell, nem elégedék meg azok' közönséges ismeretével; hanem mivel két legfontosb kutfők', u. m. Plinius' és Claudius Ptolomaeus' textje az eddigi kiadásokban felette hibás és elhanyagolt, a' legjobb kéziratok' segítségével, leginkább francia és olasz könyvtárakban, legalább azon helyek' helyreállításáról maga gondoskodik, mellyekben a' Slávokról vagy szomszédnépeikről említés létezik. E' tudományos előtanulmányokkal a' nemes szerző a' Ílelek' mind azon tulajdonit is egyesíté, mik az igazság' felkeresését sikerrel mozdítják elő. Ő nem egy eleve készített véleményt, hanem egyedül az igazságot viselő szem előtt: nem követé a' német írók' legnagyobb részét abban, hogy népe' ős történetiratából csupán dicséretreméltót rajzolt és emelt volna ki, sőt nem is kételkedék, egykori nézeteit részint elvetni, részint alaposan megigazítani, valahol csak azokat hosszabb nyomozás és jobb meggyőződés szerint hibásoknak tartá. Illy gondolkodásmódot annál többre kell becsülnünk, minél kisebb a' mi időnkben azoknak, leginkább a' nyelvészek közti száma, kik azt nyilvánítják.

Annak taglatatába, mit a' „Régiségek“ a' tudományra nézve újat és fontos magukban foglalnak, itt nem ereszkedhetünk, jelentésünk maga egyébként könyvvé nőne. Alig van ben lap, melly önálló és alapos nyomozás 's kombinálás mellett a' régiség' új 's érdekes nézetét, ne nyitná meg; a' tanítás, mit másutt csupán cseppenként nyerünk, itt patakokban folyik. Munkája' első osztályában, melly Herodottól a' hunn és nyugot-romai hatalom' eséséig megy, Schafarik ur a' Skythák', 's Tschudok', Sarmaták', Celták', Németek', Lithvánok' és Thrákok' legrégebb történetiratát is adá, következőleg Europa' egész akkori éjszak-kelete' rövid historiáját, magokból a' kutfőkhől merítettet; ez szükséges volt, hogy ősi lakaik, a' Slávokkali szomszédságuk, 's ezek' ő irántoki viszonyai annál tisztábban megismertethessenek. Különös szorgalom és alaposág által tűnik itt elő a' Sarmatokról, egy medus származatu népről czikk (16. §.), kiknek kevés maradékaik Alanok' és Osetnizek' nevezete alatt a' Kaukasuson, a' mai napig fentarták magukat. Azon alapos és tökéletes megmutatást, hogy a' Sarmatok nem Slávok, hanem tulajdon, a' Slávoktól ép' úgy, mint a' Németek-, Celták-, Lettek- Tschudoktól különböző

nép voltak, e' jelen munka' legfőbb érdeméül a' sláv régiségtudománybani valódi időpont gyanánt tekintjük. Vajha ezentúl a' sláv történetírásban minden sarmatizálás eltűnnék! Ellenben a' régi velenceieket senki nem fogja többé german vagy sarmat ágnek tartani, a' nélkül, hogy Tacitus' szavaitól az őket illető nagy fontosságot meg ne tagadná. Ép' úgy fognak a' Slávok' Ázsiából Európába, történetírási időpontban történt bevándorlásuk felül jövődében csak feltudósok álmodni. Schafarik ur a' velenceieket (Slávokat) a' balti tenger' közelében már Timaeusnál, egy írónál találá nyilvánosan nevezetni (Bannoma Pliniusnál IV. 13), ki a' keresztény számolást 280 évvel előzé meg, ámbár a' borostyánkőkereskedésről hírek bár régiebb, de kevesbé tiszta 's határozottabb bizonyítványt adnak rólok. A' Skythák, Sarmaták, Celták, Germánok, Hunnok és más világostromlók közt mikép foglalának el már kezdettől óta tágas helyeket, mint növekedének számtalan néppé, 's az akkori történetírásban mégis kevés lármát csinálhatnak, azt mindenki maga olvassa meg a' jelen munkában.

A' második részben, melly a' Slávok' történetíratát a' Hunnok' és Romainak' bukásától a' kereszténység' elhatalmazásáig a' Slávoknál (a' X. század' végén) foglalja magában, Schafarik ur minden sláv népeknek, az Oroszok', Bulgárok', Serbek', Chorwátok', Korutánok', Lengyelek', Csehek', Morvák', Slovákok' és Poláboknak minden ágaivali legrégibb történetíratának critical taglatatát adá, így töre útat az egyes sláv törzsökök' minden jövődő történetíróinak, 's a' homályos régiségből azon időkorig nyitá nekik kaput, hol tulajdon kutfőik semmi mellékütaakra nem engedik őket tévedni. Itt is annyi éleselméjű nyomozások- és új eredményekre akadunk, hogy nehéz némelyeket különösen közülök kiemelni, a' többiek' megcsontkítása nélkül. De az olvasókat általában a' minden sláv tartományok-, különösen Orosz-, Lengyelországok-, és a' Haemus alattiakbani iszonyú földészeti tanulmányra figyelmeztetnünk kell, miben Schafarik urnak eldöde nem volt, hanem a' régi és új földészeti nevek' zürzavarába magának kelle behatnia, a' bennök uralkodó érdekes szabályosságot feltalálendő. A' régi sláv-kyrilli szövejtés', 's ennek literatúrája' eredetéről az újabb időkben annyira megpendített kérdés is véleményünk szerint itt egészen és határozottan dönteték el, 's pedig úgy, hogy mostantól csak egyoldalu felekezetesség vonhatja még őket kétségbe.

Schafarik ur az egész történetírásbani legnehezebb feladatot volt megoldandó (mert korunkban a' történetírási és nyelvészeti nyomozás' egész térén, ős Sláviának ellanyagolt 's formátlanított történetíratánál nehezebb 's bonyolódottabb tárgy nem létezik) 's munkáját csudára méltó és váratlan sikerrel vivé keresztül. A' nemes szerző, ki minden kényelemről le-

mondva, népünknek e' drága áldozatot hozá, csak a' jótett' öntudatában lelheti érte legillőbb jutalmát. Ki olly távol minden önzéstől, olly nyiltan, egészen csak a' tudományoknak 's népének él, az halála után sem fog megszűnni a' népben élni, 's az utódok' örök emlékezete, az ő kortársai által talán nem megérdemelve adózott hálát neki helyre hozza. 'S valóban, ha a' sors' határozata volna is, hogy a' cseh nyelv 's népünk a' jövő századokban egészen elvesszen, 's a' népek' lajstromából eltűnjék — mitől isten mentsen, — mindazáltal munkája nem vesz el, hanem élni 's gazdag gyümölcsöket fog teremni, míg a' történetírásban Slávok létezendnek.

Cseh eredetiből

Perföldy.

Schafarik' világliteratúrai érdekű munkájának jelen ismertetését a' magasztalt Palacky után adók. Ugy hisszük, nem lesz érdektelen, ha itt, egy előttünk még ismértlen föld' véleményeit is közlendjük.

I.) „*Žurnal ministerswanarodnago prosuiščenija*. 1837. Ijul. str. 146. i sl. Slowanskýe drewnosti. Cočinenie P. J. Šafarika. Perewod z Česškajo J. Bodjanskoho. Izdano Pogodiny. Čast istori českaja. Moskwa, 1837. w 8.“ („A' nemzeti felvilágosodás' ministeriuma' lapjai 1837. juliusi füzet 146. és köv. l.“)

A' sláv régiségek' sorsa egész le a' jelen századig felette szomorú volt. Annak kikészítése- 's nyomozásával, ha nem kikeresztve, de főleg tudós Németek vagy tudatlan Slávok foglalatoskodtak. Amazok e' tárgyról semmi alapot nem irhatának, a' sláv népek' nyelvei' 's szelleme' ismeretét nélkülözvén, 's azonfelül még ál-honszeretetet vagy inkább a' Slávok ellenei gyökeres nemzeti elkeseredés által vezéreltetvék, mi őket minden slávit kisebbitni 's kiűrtani készítte, hogy úgy a' kiterjedt, általok gyűlölt nemzet' romain nemzet-törzsöküknek felemelkedést 's nagyságot annál könnyebben adhassanak. Még most is jönnek létre Németországban tudós értekezések, sőt egész könyvek, hol az állítatik, hogy tulajdonkép' semmi Slávok nem léteznek, sőt nem is léteztek, hogy azok, ha a' Mongolokhoz nem is, legalább a' Törökök- vagy Finnekhez számlálандók. A' tulajdon törzsoktársaik felől irtt Slávok ellenben nem voltak eléggé mérséklettek, mint a' Németek magok. Nagyobbrészt classicai műveltség nélküli emberek, tudomány 's élelme, — ezen a' régiségi történettani nyomozás' nélkülözhetlen feltétele — nélküli férfiak, kik minden más nemzetekben Slávokat látni valának hajlandók, 's kiknek az összes világ'

nyelvei honi hangban hangzának vissza. Rövid idő előtt, a' jelen század' elején, léptek a' Lengyelek, Serbek, Csehek és más sláv nemzetek közt a' honi régiségtörténeten' valódi kedvelői fel, felvilágosodott elméü 's széles ismeretü férfiak, kiknek néptörzsökükhöz szerettek már nem olly nevelés és gyermekes szorongással nyilatkoztak. Közülök némelyek, legkivált a' Sileziták ellenben a' másik tulságba estek. A' Németek tulajdonos tudományossága helyett az antislavismus' köntösét vették fel, 's a' minden renegatok' mintája szerint a' Slávok' régisége ellen még nagyobb tüzzel kezdenek harczolni, mint vezéreik, a' Németek magok. De a' lélekismeretes sláv tudósok a' régiségtörténeten' körébeni munkálódásai sem nyujtának eddig, — minden remek töredékek mellett is — még semmi egészt. Illy egészt felépíteni, 's mellé az eldődök' nyomozásait fogyatkozásaik nélkül használni, 's a' hiányzót tulajdon éleselme által kiegészíteni, ez Schafariknak volt fentartva. A' tárgyat 's a' neki megfelelő módszert tekintve, Schafarik eldődei messze elhagyá. Rendszeres, mélyen átható élelmevel széles tudományt párosítva, nemzetéhez minden cselekedetében léledző szeretettől ég. Egyedül ez segíté őt az útjában álló számtalan akadályok' legyőzése közben; egyedül ez kölcsönzi neki az erőt is, a' kitűzött célra erős léptekkel ezután is törekednie. Olly tudósok, mint egy Schafarik, ki az élet' minden elsőségét a' tudományhozi önzetlen szeretetnek áldozá fel, fáradozásai' célját 's jutalmát egyesegyedül abban látva — nyerekedő kalmáridőnkben bizonyára igen kevesen vannak. Ki állításunk' bizonyosságáról meg akar győződni, az olvassa el journalunkban Schafarik' Pogodinoy professorhoz irt levelét, 's e' rendkívüli férjfit minden bizonnyal tanulja ismerni, kiről Pogodinoyval egyhangulag elmondjuk „nem tudhatni, mi csudálандó inkább benne, az ember, a' honfi, vagy a' tudós-e? “ Schafarik egész életét a' sláv történeten' 's literatura' emlékei' ismeretének szentelé; mélyen, alaposan, 's buzgó szeretettel ragaszkodék a' választott tárgyhoz, de távol mázos honfiség- és kisszerű elfoglultság- 's előszeretettől minden iránt, mi sláv nevet viselt, a' tudományos nyomozás' ugyanazon mezején néptörzsokei' és eldődei' nagyobb részének tökélytelenségét megismeré. Sok munkát, a' sláv világ' helyes ismeretére fontos adott ki; illynemü az ő „A' sláv literatura' történetirata.“ — „A' Slávok' eredetéről“ értekezése, 's más dolgozatai; hanem minden tudományos nyomozásainak koronája. „A' sláv régiségek“, olly munka, melly a' sláv népek' történet-tanja 's élete felőli nyomozásokban időpontot képez, melly által nem csak törzsoktársai', hanem az egész tudós világ' há-lája- 's tiszteletére elperélhetlen jogot víva ki magának!

Milly különböző nemzetek' 's korok' sok ó és új íróit kelle Schafariknak átolvasnia 's összehasonlítani; a' régi sláv élet'

hány teljes fontosságu emlékeit gondolkodva vizsgálnia, hogy ez életet a' leglehetőbb telj- és tisztaságban előállítsa, valamint azon alapossággal is, melyet napjainkban a' történettani critica' jelen állása a' történettan' nyomozójától megkíván! Schafarik mindent olvasa, mit együtt-élő írók, a' legrégibb és időktől a' IX és X-dik századig, mellyel régiségeit végzi, a' Slávokról irtak; ő az újabb tudósok' s nyomozók' nézeteit összehasonlítja s megvizsgálja, Slávia' külön és köz élete felől, korunkig jött írási oklevelek' nagyobb részét tulajdon szemével látja, s mint hosszas nyomozásainak eredményét végzé be e' nagy munkát, a' történettani korunk' legszigorúbb kívánatának is megfelelőt.

Ez' óriási mű' részleteiben végig mennünk, lapjaink' szűk volta nem engedi ugyan, azért olvasóink hallják Schafarikot magát! — Minden, ki a' művelt sláv névre igényt tart, szerezzé meg „Régiségeit.“ Minden, a' sok még ismeretlen materialék miatt épen ki nem kerülhető fogvatkozásai mellett is remek mű ez, mellynek kiadása által Schafarik nem csak törzsoktársai, hanem a' nyugoti Europa' minden tudósai előtt magának nagy érdemet szerze. Leleplezé szemeik előtt a' sláv népek' régiségét, létét s hajdani lakait, mellyekről, önük' öntetsző ismeretétől elfogulva, semmi fogalmok sem volt.

Reménylhető, hogy Schafarik' művének fontossága majd az idegeneket is annak ismerethezjutására vezetendi, s rövid időn a' művet idegen nyelvek is birandják fordításban. Bodjansky ur', egy ifju, s minden sláv nyelvfajokban járatos tudós' fáradozása által ismerkedénk meg mi Oroszok, minden egyéb europai népeknél elébb e' munkával. A' fordítás, ha nem jelesül, de mégis híven adja vissza az eredetit; s tudományos munka' fordítójától mi kívánható egyéb, hol alaposág s határozottság, de nem pompázó styl a' legfőbb tulajdon? E' fordítás még más tekintetből is megérdemli figyelmünket, ez a' cseh literatúra' gyümölcseivel legelső megismerkedtetés. Vajha Bodjansky ur' ügyes tollából folyt más sláv nyelvfajok szerénti fordítások is nálunk elfogadásra találnának! A' sláv tudományosság' és sláv szorgalom' termékeit eddig majd ép' nem ismerjük, s valóban már ideje volna, azokat közelebből ismerni tanulni: e' volna nemzeti történettanunk' jobb ismeretéhez első lépés.“

II.) „*Literaturnyja pribawlenija k rucskomu Inwalidu* na 1837 god.“ (Literatúrai melléklet az orosz invalidhez, 1837).

„Minket Oroszokat nem lehet a' honfiség' hiányával vádolni: mi azt szóval s tettel bebizonyítók; de eldődeink' sorsa iránti bizonyos hidegség' vádját igenis megérdemelni látszunk.

Iskolai oktatásunk' első kezdete óta, a' Görögök' 's Romaiak' történettanja által elpuhulva, megszokánk honi évkönyveinkre csupán Sokrates' és Cicero' imádói' tekintetével tekinteni, a' Slávok' caractereit csupán kezdettanulmányunk' kedvenczeinek caractereivel megegyezések után becsülni, 's a' Rurjkek', Swatoslawek' és Wladimjrek nagyságát egy Miltiades' és Pompejus' hős tetteihez mérni. Maga a' poesis is, a' Slávot vagy Oroszt, midőn őt a' román' széles mezejére vagy a' három-egységű dráma' szűk scénájába vezeté, nemzetietlen dicsőség' világával világítja meg, 's a' kölföldi verselés' bélyegét nyomta reá. Wadim Brutust másolá, Martha Posadnica Semiramis' beszéd- és tethmódját viselé, Ermak Timofejowicz Coriolán' szerepét játszá, 's ha ez 'utolsó években közönségesen nem a' nemzetiség' kifejlődése volna a' czél, szerző uraink épen nem szégyenlék vala, Emelce-Pugačewre egy Catilina' viseletét ráruházni. Különös, gyermek' 's felnőttek' számáraí Plutarchusokban bővelkedünk, — hanem Nestornak még semmi teljes és helyes kiadását nem birjuk; a' görög és romai régiségek' professoraival birunk, de hány van, ki a' sláv régiségek' ismeretével birna?

Annál nagyobb gyönyörrel tudósítjuk a' honi történettan' kedvelőit, hogy a' magasztalt Schafarik' „Sláv régiségei“ első könyve megjelent, csehből Bodjanski ur által fordítva.“

Oroszból

Perföldy.

É L E T I R Á S.

Nouveaux portraits et critiques littéraires par C. A. SAINTE-BEUVE. Első rész VIII és 317 l. második rész 370 l., harmadik rész 330 l. 12-réth. Paris, 1836.

Egy 1832 óta irtkülönbféle becsü criticák' és literáriai próbatételek' gyűjteménye. Legelől áll egy cikkely: du roman intime, melyet így lehetne fordítanunk: a' valódi életrománról, azaz, melly az elethőljött ki, nem csupán az író tollból. A' szerző *Patruire* emlékeztet, ki a' *Honoré d'Urfé* munkájára tett magyarázataiban azt mondja: toutes les histoires de l'Astrée ont un fondement véritable, mais l'auteur les a romancées, si j'ose user de ce mot, — és ezzel világosítja hogyan történt az, hogy a' Montemayor' utánozója a' maga Astreája által korának minden

egyéb pásztorrománjait sok időre meghomályosíthatta. *Lamar-tine* 31—67 l. Általában kelleténél többet tulajdonit Sainte-Beuve ezen eredetiség, nagyság és nyugalom nélkül szűkölködő írónak. *Beranger* 69—125 l., két cikkelyben. Ezen bátor, a' görombaság' (durvaság') határáig menő honbarátot 's balitéletek' ostromlóját, nem könnyen esnék characterisálni, ha igazságosan akar ítélni az ember. Először nem lehet ötet igen magasra emelni. A' character' természeti nagysága, tekintet az egészre, magasb irányzat, — melly tulajdonok egy popularis dalpoésissal igen jól megegyezhetnek — egészen hiányzani látszanak neki; de nincs benne semmi mesterkézett, czikornyás és tulságos; versei semmiképen nem tartoznak ifjabb földieinek kétségheesési poesisához, Mint a' fenálló' tulságos megvetésének gyermeke, tulajdonképi tisztelet nélkül erkölcsiség 's életkomolyság iránt, úgy jött ő elő, mint egy egészen műszeresen képzett virág a' párisi revolutio' törzsökén; a' mellett pedig kellemes, jószívű és engedelkeny barát, életkejes, könnyű, satírás, legalább ironiás, a' legpontosabban megfelel a' könnyelmű francziák legnagyobb részének, bátran megtámad minden bitorlást vagy annak színét, hizelg népe' minden nemzeti vonásának és — felette *énekelhető* dalocskákat ír ismeretes melodiákra. Ezen viszonzatokban tehát Berangert mint az elszűtő kor' költőjét igen alant sem kell tenni. Ste-Beuve' criticája Berangerről ref. előtt hijával látszik lenni a' helyes támaszpontnak. Mikor p. o. a' szerző az ő magasztalt dalköltőjét Horáczzal hasonlítja össze, tehát ez minden tekintethen ellenkezője a' criticusban megkívántató körülnézésnek. Még azért, mert Horác a' polgárháborúkat kárhoztatja, 's Beranger' vig roi d'Yvetot-ja a' hódoltatónak egy békességi tant prédikált, nem lehet ezt amaz mellé tenni. Igen is, ha Beranger leginkább olly költeményeket készített volna, mint az ő jeles (úgy nevezett) ódája Chateaubriandhoz, és azután az illy lelkesült kiömlésekben rövidebb és velősebb tudna lenni: úgy sokkal feljebb becsülhetnénk ötét. Megismerjük örömet dalocskáinak könnyű menetét és frissességét is. *Victor Hugo*' románjai, 127—143. l. A' legújabb francia literatúrai romántos iskola' ezen fejének nagy talentoma nem alaposan, szinte csupán dicsérve, felülegesen, és több munkáiban a' részletekre kieszközkedés nélkül adatik itt elő kevés lapokon. Hugo' poesisének alapos hibájáról, hogy az a' szörnnyetést veszi szépnek, szó sincs a' szerzőnél. *Desbordes-Valmore*, azután *Andrieux*, *Senancour*, *Jouffroy*, *Jules le Fèvre*, *Alfred de Musset*, és *Souza* töltik be e' kötet' többi részét.

A' második részben legelől egy értekezésre akadunk *Chateaubriand*' nevezetességeiről. Igen élénk rajzolási a' legújabb idők' iráskorságára nézve az a' hely, mellyel a' szerző ezen cikkelyt kezdi, a' nélkül, hogy azt a' mit leír, épen gáncsolni akar-

na. Nous sommes dans un temps où tout se hâte, se divulge, et où la parole n'attend pas. L'événement d'hier est déjà de la poésie ou de l'histoire; l'oeuvre de demain s'anticipe impatiemment, et la curiosité la dévore. On a goûté, le matin, ce qui fait l'objet d'un souvenir, et avant le soir on le raconte, on le chante. A' literatúrában is van hát vasúti gyorsaság. Ste-Beuve ezen öreg politicus royalistának és literáriai revolutionariusnak (Chateaubriandnak) megadja ugyan az igazságot, de azonban helyesen jegyzi meg az ő affectálását, melly mindenkor belső hijányt rejt. Csak az egyenes, nemes, szilárd bon sens-nak, melly magát ábrándosságra és bonyoltságra ragadtatni nem hagyja, van hijával a' génie du christianisme' híres szerzője. Az Abbé de la Mennais' paroles d'un Croyant-járól semmi különös jeles nincs mondva, azt kivéve: ardet plus quam lucet. Duras asszonyról és néhány más újabb írókról tett vonzó észrevételek mellett különösen tetszett referensnek a' memoires de Mirabeau, és a' Molière feletti értekezés. Alkalmasint legjobb értekezés ez, melly Molière felől iratott; kiről maradandó nagy becsé miatt és annyi elődolgozatok után illő kiterjeszkedéssel írni ugyan nem nehéz, de minden bizonnyal előre felteszi a' nagy comicus' studiumát.

A' harmadik részben Madame Tastu nyitja meg a' sort; mellyre igen bő critica következik Staël-ről. Egész naivsággal véli ő, Staëlnek Németországróli munkájáról szólván, hogy, mivel Németország 1810 óta nem csak Franciaországban valamilyen ismeretesebbé lett; *hanem elebb is haladott*; tehát a' Staëli munka nem látszik többé egészen teljesnek historiai részében, és ezt érzették az utóbbi időkben. Mais à part même l'honneur d'une initiative dont personne autre n'était capable alors, et que Villers seul, s'il avait eu autant d'esprit en écrivant qu' en conversant, aurait pu partager avec elle, je ne crois pas qu' il y ait encore à chercher ailleurs la vive image de cette éclosion soudaine de génie allemand, le tableau de cet âge brillant et poétique, qu' on peut appeller le siècle de Goethe; car la belle poésie allemande semble à peu de chose près, être née et morte avec ce grand homme e n'avoir vécu qu' une vie de patriarche; depuis, c'est déjà une décomposition et une décadence. 'S czzel feloldozottnak tartja magát a' szerző, valamit szólni többé Staëlnek ama' munkájáról. Látni, melly csekély és felüleges esmeretei vannak a' német literatúráról; miként annak csak egy nagy jelenetéről tud valamivel többet, a' többieket pedig ismerni sem láttatik, 's miként nincs még csak megfogása sem a' német miveltség' alapjáról, terjedelméről, különbségéről és saját szelleméről. — Egy bőbeszédű poésis mellett Gerardnak egy képére, de a' melly semminek sincs inkább hijával, mint a' poétaiságnak, 's néhány Madame Roland-ról, de Vigny-ről és Quinet-ről szóló cik-

kelyek mellett előjön még egyszer *Victor Hugo* az ő chants du crépuscule-ivel, melyek az orientales és feuilles de l'automne-jai mellett egy saját, vonzó színvegyületet mutatnak, ha egy csinált érzemény' szántszándékossága nem csillámlanék ki mindenütt belőlök. — Meglepetve vala ref. az utóelőtti cikikelytől: de génie critique et de Bayle; mely megfogatot ad annak csekélységéről, mit szerző' a' critikai talentomnak vagy még genienek is feltételéül megkíván. Bérekesztetik e' kötet egy becses dolgozattal *Villemain*-ről. Sokat tanulunk abból ezen jeles tanítónak, szónoknak és írónak képződési pályájáról, ki a' nélkül, hogy a' romántos iskolával meghasonlásba jött volna, tulajdonképen a' régi academiai nyelv és írásmód' fíja, egy nagy prosaicusnak igen kitűnő tulajdonaival bir, és különféle státusszolgálatjai mellett tudományos foglalatokodásainak magasb érdekét soha sem henyélte el. Született 1791 vagy 1792, 's már 12-dik éve előtt szokatlan készséggel megtanulá a' görög nyelvet Planchenál; a' classicus ó korrali szoros ismeretség őtet is úgy kikészíté, mint Racinet és Fenelont, míg némelly különben figyelemreméltó talentomnál p. o. Lamartinenál ezen ismeret' hiányát sajnálnunk kell. Azontúl *Villemain* egy ideig a' törvényt, 's majd különösen azt studirozá, mit a' francziák literatúrának neveznek. Mint húsz évü elnyeré a' jutalmat éloge de Montaigne-je által igen nevezetes pályatársak felett. Stylus-modorban Pascalt és Fenelont tévé magának példányokul, és mindinkább jeles prosaicussá képzé magát. Ragaszkodása a' görög és romai írók' rövidítetlen sajátságaihoz, Napoleonnak ama' kívánságára, hogy a' classicus írókban a' ,belejek hintett ártalmas tanításokat és alaptételeket' ügyesen kitörölgetnék, ezt a' feleletet adatá vele az ügyvivőnek: dites lui donc que César ne s'avisait jamais de donner d'édition abrégée de Ciceron; melyre a' császár' tervéről nem vala többé szó. *Villemain*' discours sur la critique-jéről, éloge de Montesquieu-jéről, Cromwell-jéről, az académiába felvételéről (1821), 's a' középkor és a' 18-dik század feletti igen látogatott leczkéiről magát a' könyvet kell megolvasni.

Götting. gel. Anzeigen. (St. 121. 1837) után

A. B. S.

Memoirs of the Life, of Sir Humphry DAVY Bart. By his Brother JOHN DAVY. M. D. London. Longmann, Rees. I. köt. XII és 507 l. D, H.-nek arczképével. II. köt. 419 l. 1836. 8.

Csudálni lehetne, hogy Davynek Páris általi részletes életleírása után, mi a' göttingai lapokban (1834. 13, 14. számban) illően érintetett, egy új szinte terjedelmes jelenhetett meg. A'

kiadó az előszóban ez iránt oly formán nyilatkozik, hogy ő, kinek mint testvérnek e' munka legközelebbi kötelességében állott, elődének munkájától függetlenül, de hivatalos munkálkodásai által feltartóztatva, azt Maltában kezdé 's végzé. Hogy azonban mégis és oly későn áll vele elő, az által hiszi igazolni, miszerént Páris, testvérbátyja' életében némellyeket hibásan adott elő, 's jellemét nem a' legkedvesebb fényben tüntette ki. Ez okból többször bosszúsán 's csipősen nyilatkozik amaz életleírás iránt. Minthogy mi a' két iratot szorgalommal olvasók, nem kétkedünk hát felőlők következő ítéletünket kimondani. Páris' munkája Davy életviszonyait a' földologra nézve helyesen 's tökéletesen adja. Ő ehhez az adatokat a' boldogultnak özvegyétől 's barátaitól tudá megszerezni, miszerént azokat gondosan az ismeretes tudósításokkal vonzó és tanúságos egésszé szőhette. Az általa megszerzett okleveleket az újabb kiadó is több ízben felhossa 's használja (p. o. I. 303. II. 402.). Hogy ő csekélyebb egyenkéntiségekben holmit kevesse pontosan vagy tökéletlenül adott, szintolly képzelhető mint menthető.

Mi már a' tudományos és erkölcsi jellem' előterjesztését illeti, a' Páris által nyújtott rajzban D. H. nagyszerű 's nagyelmű, új felfedezések iránti hivatással és ösztönzéssel eltelt férfiú, sokoldalulag munkás és művelt, a' köz jó ügye iránt lelkes, sok érdemes férjfiakkal egész végig szorosabb barátságban álló, szabadelnű és önzetlen; de egyszer'smind ingerelhető érzékű, híre 's munkálatai iránt feltékeny, az egykoru 's együtt-törekvő tudósok iránt könnyen hidegülő, elzárt és leverő. Épen ez utóbbi tekintetben vele egyebb tudósítások is egybehangzóak. E' felett mindazáltal Davy John fel van indulva, 's azt állítja, miszerént illy ítéletek csak felüleges, egyoldalú ismeretsegből, félreértésből vagy rossz szándékból credtek légyen. Testvérének jelleme minden tekintetben magas, tiszta, 's az emberek' közönséges gyengeségeitől ment légyen; és bizonyos ingerlékenység csak későbbi években, nevedő betegeskedése' következtében fejlődött legyen ki nála. Ezen állításból a' testvéri előszeretetnek mennyi tulajdonítható, nem kívánjuk kutatni; de meg kell vallanunk, hogy az itt közlött naplók, útazási jegyzetek, az anyához és testvérekhez intézett levelek után Davy H. új oldalról tűnik fel, mint igen érzésteli, gyengédgondolkozásu, szeretetreméltó férfi teljes vallási alázattal, és folyvásti küzdéssel benső megvilágosodás és jobbulás után. Különösen vonzó az idősb testvér Humphrynek viszonya Johnhoz; lassan lassan mint képezi, segíti őt, minden terveinek és foganatainak részesévé engedi, 's iránta szüntelen hív, nyílt szívet mutat; gyönyörű képe a' benső testvéri barátságnak, természetvizsgáló és orvos között!

Mint már az előbbi életleírásban megemlítetett, Davy H. költői készítményekben is sok kísérleteket teve. Itt tehát műzsájának számos szüleményei közöltetnek, melyek' képzelő erejének, magasztos íhletének 's komoly irányának emelkedéséről 's tűzéről magas fogalmat gerjesztenek, habár nem engedjük is meg e' szót (II. 406.): „*had not Davy been the first chemist, he probably would have been the first poet of his age.*” Sokat tartott Byron felől (kinek kedvesét, Guiccoli grófnőt jól ismerte II. 233.), kihez több versezeteket is irányzott; 's kinek halálára írott (II. 168.) e' szavakkal kezdődik: *Gone is the bard, who, like a powerful spirit — A beautiful and fallen child of light.*

Nem tagadhatjuk meg magunktól, verseinek egyikét, habár kötetlen fordításban is, visszaadni. Czíme: „Mont Blancs” (II. 473.), midőn e' hegyet először a' Rhone' partjairól Lyon-nál (január 5-én 1814.) megpillantá: „Örömmel látlak, bíborfényben fűrésztött, míg köröskörül minden homályban van; örömmel látlak, koromfekete felhők' özönéből az ég' boltozatába felemelkedve, az örökkévalónak az egész föld által épített, a' sziklák' oszlopaira alapított, 's örökös hóval fedett temploma gyanánt. E' gyönyörű folyam, mellynek lábaim előtt zölden csillogó habjai hömbölyögnek, szikláktól összeszorítva, mik a' tél' barna lombruhájában állnak, téled nyere árját. Futása bár sokfélekép' kanyarog, a' termékeny síkot öblögeti bár, 's a' város' falait nedvesíti, és mélyebberedési folyókkal vegyül, magashegyeki erőnek vele született jellemét, színét 's mozgását mégis megtartja. Így kell itélnünk az emberek' ama' nemeiről is, kikhez a' gondolat' árja az égből száll alá, az észnek minden erejével, 's a' megszentelt nemtő' hatalmával. Ezek szüntelen tisztán és sértetlenül vándorolnak a' világon keresztül, 's mit a' társas élettől nyerniek kell, arra a' méltóság' helyegét ütik. Nagyságban 's terjedelemben nyerhetnek, de eredeti tisztaságukat el nem veszíthetik soha.”

Tudományos vizsgálódásainak 's felfedezéseinek menete felől különbféle értekezéseiből itt sok vonzó tudósítások és kivonatok közöltetnek, mik mindazáltal lényegökben Páris' előadásával megegyeznek. Szintugy megvilágosítatik itt Davy-nek a' vadászat' 's halászat' iránti kedve. Egész napokon, sőt heteken által, és még tovább is szeretett a' madarászpuskával vagy horoggal csatangolni, 'stavak és folyók mellett zsákmányára leselkedni. Gyakorlott horgász volt, és különösen a' legyek' studiumát, mik minden halnak csalétkül szolgálnak, komolyan folytatta. Az angolnák', pisztrángok', lazacok' fogása minden útazásaiban figyelmének legfőbb tárgya volt, 's sok egyenkéntiségek, mik e' felől a' könyvben találhatók, névszerént németnek igen ritkaszerűleg tűnhetnek fel. Mindazáltal eme' hajlandóságnál szintolly igen elősegítette a' korai

szokás és szükség, szabad, friss levegőt felkeresni, és a természetet csendben és üres idejében meglesni.

Mint hogy itt valamely összefüggő kivonat felesleges volna, némi megjegyzéseket, mik Páris' könyvében nem találtatnak, egyenként kiemelünk; Davy személyességéről és hatásárgörli előbb felhozott rajzot kiegészítendőket.

Az ő vegytani szerkonyhája (I. 254.) terjedelmesen leíratik. Abban egy nagy könyv feküdt, szüntelen készen, melybe minden észrevétel, a' fontok' s mértékek' minden száma pontosan feljegyezteték, olly formán, miszerént ha Davy hirtelen halállal mult volna is ki, vizsgálódásainak lényege vele együtt nem veszendett el. Midőn ő 1811-ben Dublinban kívánatra némely vegytani leczkéket tartott, 550 beléptijegy, mindegyik 2 guinéen adatott el; a' tódulás olly nagy volt, hogy a' jegyek 10, sőt 20 guinéen keltek el. (I. 429). Gyors vizsgálódási tehetségének bizonyságául azt beszélük (II. 25.), 1815-ki augusztushban a' scot felföldön egy vadászatón jelen lévén; visszautaztában Newcastleben az égháborúnak pusztító hatásáról meggyőződve, ezen gőzszeszekből némi próbákat Londonba vitetett, 's már novemberben batorságlámpájának elvét a' k. társaságnak elébe adta. E' megbecsülhetlen műszerért szabadlevelet nem fogadott el, mi által iszonyú pénzösszevretetehete szert. Midőn eziránt vele beszélgettek, ezt válaszolá (II. 51): *I have enough for all my views and purposes; more wealth might be troublesome and distract my attention from those pursuits, in which I delight.*

Milly valódiilag gondolkodott ő maga, 's életfeladata felől, ennek bizonyságául szolgál a' következő valóban megható hely naplójából (II. 146.): *It is now eleven years since I have written anything in this book; I take it up again, February 17 1821. I have gained much since that period, and I have lost something, yet I am thankful to Infinite Wisdom for blessings and benefits; and I bow with reverence beneath his chastisements, which have been always in mercy. May every year make me better, more useful, less selfish, and more devoted to the cause of humanity and science!*

Egy külön gőzhajón Norvegiába, Svecziába, Hamburgba 's többfelé tett utazásának főczélja ámbár leginkább az volt, miszerént villanyvegytani szerét a' rézfenekű hajó' ótalmára megpróbálja; de szintugy használta ezen útját arra is, hogy vonzódását a' vadászat- és halászaat iránt kielégítse. Az igen oktató útinapló terjedelmesen közöltetik. Valamint ebben, úgy a' máskori utazásairól szólóban is igen érdekes ítéletek vannak azon jeles férfiak felől, kiket ismerni tanult; mint de Morveau Guyton, Vauquelin, Cuvier, Humboldt, Gay-Lussac, Berthollet, La Place (I. 468—471.); Berzelius, Oersted, Gausz felől, kire Schumacherral együtt Olbersnél

Bremában akadt (II. 216.). A' hely nem engedi, e' többnyire eltalált és jószívnemzette ítéleteket itt elősorolni.

Altonánál látá Klopstock' sirját, 's ettől nem messze épen a' temető mellett kivilágított bemenetelt. *At first I thought it was an honour paid to the grave and the memory of one of the greatest poets Germany has produced. It turned out to be a kind of Vauxhall, into which we entered, and saw a rabble, not one of whom had perhaps ever heard of Klopstock. Such is glory and greatness! such the illustrious dead! The poet of the „Messiah“ has, however a name for this generation and we know his birthplace and where his bones lie.*

Olaszországba több ízben utazott; eleinte tudományos czélból, azután egészsége tekintetéből. Amazok eléggé ismeretesek; csak azt említjük, hogy Genuában a' tengeri szivacsok között siker nélkül nyomozolódott a' nem régiben az előtt felfedezett jodina után. Testvére megjegyzi (I. 480.), hogy ama' szivacsok hihetőleg kimosattak, mi által belőlök minden jodina, mit valóban magokban foglalának, kiveszett. Hozzáteszi még ama' figyelemreméltó jegyzést, hogy ő maga a' földközi tenger' közönséges savában a' jodinának nyomaira akadott, 's hogy e' só' használatát a' háztartásnál, 's névszerént a' kisdedek' táplálatánál igen ajánlja. Ő ugyan is úgy vélekedik, miszerént arra lett figyelmessé, hogy mióta azon só tisztítatik, a' mirigyos betegségek, kivált a' csomós tüdőaszkor, ama' tájakban igen uralkodik. Azelőtt pedig, mint másfelé is, azon csekély mennyiségű jodina védszer volt legyen ellene.

A' Vezuvról úgy vélekedék Davy, hogy kúpja a' szétszakadozott szommából támadott légyen; hihetőleg már Plinius' idejében (I. 503. egy rajzzal).

Betegsége elsőben agyvelői congestiókban mutatkozott, mikhez lassanként a' végső részekben bénulásnemű bajok csatlakoztak. Legnagyobb enyhülést érzett a' mérséklett időmértékű tartózkodásban, tiszta hegyi-légben, havasi réteken, friss tavak- és folyamoknál. E' tekintetből több éveket töltött egymásután Tyrol, Steyer- és Krajna magas, kevesebbet Helvetia hegyeiben, 's naplói ama' nagyszerű természetjelenetek legszebb rajzait és sokoldalú bizonyítványait adják, miszerént őt nehéz testi szenvedéseknek közepette a' természet' ártatlan örömei 's a' magasztos érzetek felvidámiták.

Midőn Tyrolban utazott az ismeretes Speckbacher igen beteg volt. Ez hallván, hogy híres természetvizsgáló van közel, érte küldött. Davy bár nem adá ki magát orvosnak; mégis tudott neki némelly szereket javalni, mik a' betegnek enyhét szerzének. Jutalmat természetesen mit sem akart elfogadni, 's midőn e' felett az agg gyorslövész elszomorodott, azt mondá: adj hát emlékül fegyvert, mellyel ti az utolsó

tyrol háborúban magatokat védelmeztétek. Jókedvileg kiálta fel Speckbacher, itt vedd puskámat, mellyel egy nap magam harmincz bajort lelöttem. Ezen fegyvert Davy később Abbotsfordban, Scott Walter fegyvergyűjteményének ajándékozta, a' ki e' történetet magának a' testvérnek beszélte el. (I. 506).

A' Traun folyamánál 's szép esésénél volt tartózkodásáról a' részletes napló meg van (II. 259—262. hol az esésről szép vers), de egy bizonyos történetről semmi szó, minek őt ott érnie kellett, ha t. i. az ismeretes elbeszélést az ő „Consulations in Travel“-jében valóban reáviasszük. Itt tehát (II. 273.) felhozatik, hogy egy angol a' Traun eséshez utazván, ott Davy tartózkodásáról igen is, de az állítólagos esés felől (mit ama' párbeszédben Philaethes beszél el) mit sem hallott. Midőn eziránt Babington tanár Davy Johntól kérdezősködött, ez azt állítja, hogy amaz elbeszélés csupán testvérbátyjának költői kidondolása volt legyen. De hogy fér ez a' német fordító jegyzékével össze (l. götting. gel. Anzeigen 1833. 17. sz. 166. l.), hogy Davy a' Traun esésén valóban lefordult, 's hogy őt az akkori hajor koronaörökös szabadította meg? Tessék Martius urnak ez iránt nyilatkozni.

Déli Németország' egyéb részeiben is útazott Davy. Baden-Badenben tetszik neki . . . *the scenery in the beginning of its autumnal tints is very beautiful and for a person well or becoming convalescent it would be a beautiful place and agreeable residence: but I fear my light of life is burnt out, and that there remains nothing but stink, and smoke, and drying snuff.*

Lesújtó testi hangulata daczára is naplóiban sok eleven és szép érzemények találtnak, 's bennök sok tanúságos természettörténeti, természettudományi és földészeti jegyzetek foglaltatnak a' meglátogatott tájakból.

Az 1829-ki telet türehető állapotban Romában tölté, midőn „Utazási vigasztaló“ című utolsó munkálatát kidolgozhatá, mi közben erős paralysis dönté le. Alig birt még testvércséséhez levelet dictálni (II. 345: *My dear John, notwithstanding all my care and discipline and ascetic living, I am dying from a severe attack of palsy, which has seized the whole of the body with exception of the intellectual organ. I am under the usual severe discipline of bleeding and blistering; but the weakness increases and a few hours or days will finish my mortal existence. I shall leave my bones in the Eternal City. I bless God, that I have been able to finish all my philosophical labours. I have composed six dialogues and yesterday finished the last of them . . .*). Ez, mint csak töle kitelhetett, sietett Maltából; hat hosszú napokig tartott az

átevész Nápolyba; martius 14-én éjféltkor kötöttek ki; 16-án reggel érkezett Romába. „Érzeményeimet — úgymond — mik akkor nyomtak, nem irhatom le; testvéremet valék elveszítendő, ki atyám helyett atyám, tanítóm, 's leggyengédebb barátom volt, kinek majdnem mindent köszönhetek, minék az életben becsét tulajdonítottam. Romában reá akadni képes nem valék, mivel utasító czíme nem küldeték meg számomra. Híjában futkosám fogadóból fogadóba; szálását ki sem tudá. Szerencsénre eszembe juta, hogy barátá, Morichini természetűdős Romában él. Ezt csakhamar felleltem, 's tőle tudám meg, hogy testvérem valamivel jobbacskán van, 's hol lakik. Kevés perczek múlva ágyánál valék. Sohasem felejttem el általa mikép' lett fogadtatásomat, nem az örömet, melly halavány és megcsappant ábrázatából látszott; nem ama' gyengéd, barátságos szókat, mik által el nem titkolható fajdalmamat enyhíteni ohajtá . . “

A' testvér' jelenléte 's gondos orvosi segedelme tüstént jötevéleg hatott reá; azonnal tudományos tárgyakról beszélgett vele, 's különösen ohajtá, miszerént John a' már ő általa megkezdett vizsgálódásokat a' villanyos sajtatóhal felett folytatná. (Hiszen kérte őt to go next morning to the fish market and procure some torpedos II. 349. Davy utolsó éveiben igen, 's mindég siker nélkül fáradozott e' hal' villanyossága által vegytani és magnesi hatást eszközölni. Későbbben John e' munkálatot testvére' utmutatása szerint nagy ügyességgel, 's mint tudjuk, tökéletesen szerencsés sikerrel folytatá). Általában testvére lelki állapotja zavartalan, lelke tiszta 's csendes, kedélye szeretetteljes, mint olly gyakran a' majdnem végképen megrongált 's elfogyasztott testeiknél a' paralysisben szenvedő betegeknek, a' psyche magassága, ereje, 's csudatелjes finomsága az orvost bámulatra ragadja. A' szerző ez' állapotot (II. 350.) a lightning before death-nek nevezi. •

Emberi segély és ápolás az összerogyandó testet még néhány hónapig feltartóztathaták. Midőn a' meleg évszak közeledett, John, testvérét a' havasokon átkísérte, hogy ez az aixi fürdőket használja. Még Mont Cenisen 's a' bourgeti tónál is mutatta Davy H. régi kedvtelését a' halászatban, különösen a' pisztrángfogásban. De alig érkezett Genfbe, 29-dik májusban egy új roham véget veté életének.

Bajának tulajdonképeni okát az orvosok nem tudhaták, mivel azt kívánta, hogy holt testét ne bontsák fel. Azon furcsa képzelete volt, miszerént az állati testben minden ingerlékenység elhamvadása után még némi érzés fennmaradt. Az elevenen leendő eltemetéstől is félt, 's csak tizednap múlva ki-

vánta eltakarítását. De ez a' genli politikai rendelet ellen volt, 's csak nagy nehezen eszközölheté ki testvére, hogy halála után három nap múlva még a' földön felül lehete.

Götting. gel. Anzeigen (138. 139. Stück 1836.) után

Perföldy.

BIBLIOGRAPHIA.

45. *BIOGRAPHIA degl' Italiani illustri nelle science etc.* (A' tudományok' 's művészségeiben híres olaszok' életirása, a' XVIII-dik században, minden tartománybeli tudós olaszok által összeegyűjtve), kiadja prof. Emilio DE TIPALDO. Hatodik darab. Venezia, 1839. *Avisopoli.* 512 l. 8-adr. Minden darab' ára 12 lira. — Jelen darabja a' nagyérdemű prof. Tipaldo munkájának, melyet már máskor megismertettünk olvasóinkkal (Tudománytár. Liter. 1839. l. 189), szegényebb az ezt megelőzőknél, nem csak a' czikkelyek, hanem azok belső becése nézve is. Azon egyedek közül kik itt megemlittetnek, igen kevesen jelelték ki magokat, tudományok vagy erények által, 's némelyek alig emelkedtek a' középszerűségig. És mégis ezen életírások legnagyobb részében a' leghaszontalanabb apróságok is elbeszéltetnek, mi az életírási dictionarium' eszméjével teljes ellenkezésben van. Jelen darab 147 czikkelyt foglal magában, melyek közt fényes nevek által kitűnnek: Algarotti, Prospero Balbo, Boucheron, Francesco Cancellici, Canova, Colombo, Ferracina, Giraud, Gori-Gandellini, Mascagni, Meli, Battista Roberti, Ennio Quirino Visconti. Vannak még sok mások is, kiknek nevek méltán ajánltatik, de nagy része ezen 147 olasz-
nak nem érdemelte e' tiszteletes említést.

46. *ILLUSTRATIONS of the zoology of south Africa etc.* (Déli Afrika' állattanának képes leírása). And. SMITH által. London, 4-edr. színelv képekkel. Jóremény' fokánál egy társaság alakult középponti Afrika' megvizsgálására, melynek czélja az volt, hogy a' gyarmat' legejszakibb részébe egy expedíciót indítson meg 's vizsgálja meg déli Afrika' még ezen olly kevéssé esmert részét, 's az expeditio' vezetésére Smith urat vá-

lasztá ki. Az expeditio 34 személyből állott, 19 hónapig tartott, az éjszaki szélesség' 28° 38^1 -ig hatott 's végre a' jöremény' fokához visszatért, magával a' természethistoriát illető felette becses és soknemű gyűjteményt hozván. Dr. Smith magára vállalta ennek rendbeszedését 's mind annak kiadását mi Afrika' zoologiját illeti. A' szerző a' képekhez adott textusban különös tekintettel van ezen világrész' geographiai felosztására. Az entomologiai részt W. S. Macleay vezérli. —

47. QUINZE ANS *de voyage autour du monde* (Tizenöt év, egy világ' körüli utazásból); Gabriel LAFOND' (de Lusey) kapitány, a' földleirási társaság' középponti küldöttségének tagja által. Két dar. 8-adr. Paris, *Renouard*, 1840. Első darab 343 l. 2-dik darab, 380 l. A' szerző által meglátogatott tartományok ezek: A' Philippinák, China, Mexico, Peru, Chili, a' a' Marianák, Sandwich szigetek, barátságos szigetek, a' csendes tenger' sok szigetsoportjai 's India' némely részei. Igen érdekes és tanuságos olvasmány: különös figyelmet érdemel a' szerző' mulatása a' Philippinákon: teljes ez érdekes részletekkel a' lakosok' erkölcaseiről, szokásairól, kereskedésökről, a' tartomány' termékeiről és igazgatásmódjáról. A' második darab' függelékeben a' Philippinákról még egy földleirási esmertetés áll, az ottani fák', növények' vagy plánták' nevével, tisztt. *Manuel Blanco*', Manillában, 1837. kiadott, la *Flora de Filippinas*-a szerént; a' Philippinákon élő lények' állattani nomenclaturája, 's China' kereskedési táblája 1837.

48. G. B. AIRY's, Director der Sternwarte zu Greenwich, *Populäre Astronomie*. Aus dem Engl. von C. L. Edlen von LITROW, Adjuncten der k. k. Sternwarte in Wien. Stuttgart, *Hoffmann*. 1839. 15 iv, 8-adr. és 4 körjz. Ára 1 for. 8 kr. e. p. — Jelen munkában főleg az égi testek' nehezkeséről, nehézségéről, mozgásáról 's vonzalmáról tan, vagyis a' mathematicai csillagászat uralkodik. A' harmadrendű testek' vonzalma által mindég háborgatott vagy módosított planéta- és holdpályák' annyira összevont theoriját, a' szerző igen éles elmével 's világosan fejt ki. A' sphaerák' csudálatos táncza olly tisztán előnkbe terjesztetik itt, mintha egy titkos táncz' mesterségesen összevont kerengésről, tánczmester adna oktatmányt A' pályák' 's azok' eltéréseinek pontos rajzáin kívül, azon változásokat is kimagyarázza a' szerző, melyeken a' szóban lévő égitest, a' nehezkes vagy kerengés módja és sebessége által átmegey, millyen p. o. a' polusokoni belapulás. Azonban csak az ég' mechaniciájára szorítkozik ő 's nem ereszkedik mélyebben a' physica astronomiába.

49. *ATLAS des gestirnten Himmels*. Für Freunde der Astronomie. Von C. L. Edlen v. LITROW. Stuttgart, *Hoffmann*. 1839. Ára 3 for. ep. — Ezen atlasban 36 abrosz van, melyeken a' két égfél' közönséges áttekintete, azután a' csillagképek'

specialis előterjesztése 's végre az égeni nevezetesh tárgyak', a' fontosb kettőscsillagok', csillagrakások' 's legsajátságosb ködfoltok' rajzolata találtatik. Különösen a' csillagászat' baráti használatjára azt kézikönyvvül, kik nem szerezhetik meg magoknak a' nagy és drága égbroszokat 's csillaglájstromokat, 's ezen népszerű czéllal mégis az alaposságot köti össze, miről a' szerző híres neve kezekszik.

50. *SOUVENIRS d'un pèlerinage* etc. (Schiller' tiszteletére tett vándorlás' emlékezetei). Báró REIFFENBERG által. Bruxelles et Leipzig, *Mucquardt*, 1839. 29 3/4 iv, 8-adr. Ára 3 for. 30 kr. ep. — Báró Reiffenberg ó német törzsből eredt, Belgiumban született 's francziául neveltetett, ki studiumainál fogva a' német literatúra eránt különös érdeklél vi eltetik. Mindjárt munkája elején előadja mennyire szereti ő a' németeket, azon népet, melyből maga is származik, 's mellynek magas műveltsége benne bámulást gerjeszt. Némethon eránti szeretetéből, de egyszer'smind megbizásból, hogy a' nagy német költő' árnyának a' távolból azon szép 's nem várt köszöntéssel hódoljon, a' híres Schillerünnepre utazott Reiffenberg, melly május' 8-án 1839 Stuttgartban tartatott. A' rajnán felfelé mentében egy pillanatot vet, a' folyón körüli omladványokra 's ez alkalommal a' régi történetírás 's rajnaföldi mondákban sok esmeretet fejt ki. A' gőzhajón az üstök' gőze mellett, más nemű gőzt is talált 's olly nagy mértékben, hogy rajta megijedt. Nem állhatja meg, hogy ne mondja: Les Allemands viennent au monde et en sortent la pipe à la bouche. A' szemfűl szerző mindenütt jó jegyzeteket szór el utleírásában, dicsér és ócsárol csinosan, 's mindég azon barátságos szeszélyben marad, mellyet vidám utazás szép tájakon, a' tárgyak' újsága, 's a' föld' és emberek iránti jó akarat előhozni szokott. Stuttgartban nagy számu vonásokat vesz ő fel, mellyek nagy talentomát a' sebes felfogásban még pedig a' teljes felfogásban, tanusítják. Apró tévelygések az ünnepélyes napok' tolongásában, 's a' találkozások' és szólalkozások' sietségében menthetők, de általjában véve az egész érdekes munka, nemzeti, politcái, literatúrai sőt egyházi tekintettel gazdag.

51. *SKIZZEN englischer Charactere und englischer gesellschaftlicher Zustände*, von Anton LANGERHANS. Leipzig, *Kollmann*. 1839. 25 iv, 8-adr. Ára 2 for. 38 kr. ep. Igen jól irt könyv. Elevenen rajzolja a' szerző az első benyomásokat, mellyeket reá a' durva éghajlat, a' nehéz levegő 's a' nagy viros tettek; többnyire azután egy agg franczia diplomaticus emlékezőcsinél mulat, ki már rég Angolhonban lakik 's vele sokat közöl ezen ország' régibb társasági 's literáriai viszonyairól. A' szerző ezen közléseket összefüggetlen 's részint dialogizált jellemvázlatokban adja 's így vidám képeket nyújt Gibbon, Gainsborough, Bach Sebestyén, Fischer: Caleb White-

ford, Sir Josua Reynolds, Garrik, Goldsmith 's másokról. Visszatér azután szerző a' régibb időkre 's igen szép erkölesrajzokat nyújt, Erzsébeth királyné' korából, kinek csudálatos galanteriája olly sajátságos vegyületben van a' pedantság és frivolitással. A' királyi vén szűz' udvara, ki még 60-dik évében is azt kívánta, hogy minden férjfiu szerelmet mutasson eránta 's prosában és versekben utánna sohajtozzék, rövid vázlatban igen mulatságosan van itt leírva. Anglia' régi játékszini ügyeiről is szó van. Következő képet kapjuk többek közt II. Károly' restauratiói időszakából: „Colemanné volt az első asszony ki Angolhonban a' színpadon megjelent; 1656-ban lépett ő fel legelől mint Jantha, Sir William Davenaut' Rhodus' ostromlásában. Ezen újítás nagy heveességgel támadtatott meg 's oltalmaztatott; a' legfontosb ellenzője Prynna volt, a' puritanus, ki annak magát szóval és írással ellene szegezte. Azon asszonyokat, kik színpadon fellépnek, szörnyeknek nevezé ő, kik nem méltók, hogy többé emberi társasághoz tartozzanak. Minthogy már az előtt is igen kéméletlen célzásokat tett nagyragu személyekre, kik mint színészek léptek fel, noha tudva volt, hogy a' király is néha játszik a' bohózatokban, mellyek az udvarnál adatnak, ama' nyilatkoztatásáért ítélőszék' eleibe vonatott. A' csillagkamara, melly eleibe a' per vitetett, következő büntetést hozta: Kiállítás a' pelengérre, élethosszú fogság, 5000 font pénzbírság, mind a' két fül' levágása, száműzés Lincoln's Inn-ből, a' szerző' munkáinak hóhér általi megégetése, 's academiai czímeinek elvesztése. Ezen ítélet minden legkisebb lágyítás nélkül végrehajtatott.“ Erre későbbi híres színészek' Cibber', Kemble', Mrs Siddons' jellemrajzai következnek. — Ezt egy londoni divatszerénti játszó clubb' leírása követi, melly egyenesen az előkelő világ' számára készült 's nem egyéb mint rendszeres rabló-intézet. A' munka' végén ujkori angol írók' 's Makintosh', Coleridge', Byron', Scott', Moore' jellemrajzai állanak.

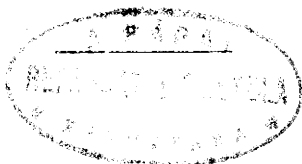
52. *GESCHICHTE und erklärende Beschreibung der Dampfmaschinen, Dampfschiffe und Eisenbahnen*, von N. N. W. MEISSNER. Mit 60 Lithographien und 11 Tafeln. Leipzig und Dresden, *G. Fleischer*. 1839, 13 iv, 8-adr. Ára 2 for. 15 kr. ep. Jeles könyv, mellyből mindent alaposan meg lehet tanulni, mi a' gőzt 's annak az ipar és kereskedésrei csudálatraméltó befolyását illeti. Először a' physikai előismereteket adja, mellyek nélkül nem lehetne megérteni a' gőz' munkálatát, annak rugékonyságát 's a' t. azután a' gőzgépely' feltalálásának 's tökéletesítésének történetét 's annak különbnemü alkalmazását a' gőzhajók 's gőzkocsikra; szoros leírását minden eddig követett módoknak a' gépelyek' építésénél. A' gépelyek három osztályra oszlanak, lehelő, kerek és lombikos gépelyekre. Az utóbbiak munkálata egyoldalú, levegő- vagy gőznyomás, magas

vagy alacsony nyomással, kiterjedéssel (Expansion) vagy a' nélkül: legtökéletesebbek azonban a' kétszeresen munkálkodó gépelyek. Minden új felfedezéssel neveltetett a' gépelyek' ereje 's a' locomotiveknél a' mozgás' sebessége. Annyira vitték már, hogy vasutakon, gőzkocsik által 800 mázsányi terhet egy óra alatt, három német mérőföldnyi messzeségre visznek, 's a' meg nem terhelt locomotivek' sebessége két annyi, úgy hogy egy óra alatt hat német mérőföldet lehet hátrahagyni.

53. Nicolo MACHIAVELLI's sämmliche Werke. Aus dem Italien. übersetzt von J. Ziegler. 4—7. Bd. Karlsruhe. *Groos*. 1388. n. 8-adr. Ára a' 7 darabnak 16 for. ep. — Ezen nagy-hírű munka' első kötetei 1832 és 1833-ban jelentek meg. Így most a' Németek a' nagy Machiavelli' munkáit német fordításban bírják. A' negyedik darabban a' florentziai historia van, a' 6-dikban követségi tudósítások és historiai töredékek, a' 7-dikben vig játékok, költemények és különféle tárgyú darabok. Ezen nagy státusférű' költeményei közt különösen jellemző az, mit Fortunához irt, melyben a' szerencse' hívtelensége, 's az, melyet a' háladatlansághoz irt, melyben különösen a' fejedelmek' elmulasztási vétkeik jeleltetnek ki. Lelke' fulánkja, mindenen keresztülható élessége 's könyörületlen keménységében, behat az emberi dolgokba, 's a' hideg hegy még a' fejedelmek' szíve felboncolásától sem fél. 'S ha akkor a' Radicalok örülni akárnak azon keserű igazságoknak, melyeket a' nagyoknak mond, hirtelen feljök fordul 's a' republicákról olyakat mond, mik még epekserűebbek. — A' szerző komoly, borzasztó költeményeivel, különös ellenzetben vannak tréfái, szerelmes pásztordalai, arany szamara, világ-hírű novellája Belfegor ördögről, kinek egy asszonytól, mely nálánál gonoszabb volt, futnia kellett, 's törvényei egy „bizarr társaság“ számára. Nem azt tanúsítja ez, hogy Machiavelli első rangu politicus volt, hanem hogy nekie igen szeretetreméltó társalgónak is kellett lennie 's hogy ő magát kora' 's különösen hazája' rettentő helyzetén, és a' világ' bűnein, a' vidám muzsákkal társalgás által vigasztalta. Mikor fogja honunk Machiavellinek 's olaszhoz' többi nagy geniusainak munkáit anyai nyelven birni? Mind eddig Tasso' megszabadított Jerusalemen prosában 's Beccaria' munkáján kívül magyar nyelven semmit sem birunk úgy szólván olaszból, pedig mennyi nagy emberek dicsőíték az olasz literatúra' egét, kiknek remek munkáik minden mivelt nemzetek' nyelvére le vannak fordítva? Mikor lesz nekünk többek közt egy Griesünk, ki az olasz nagy költőket oly ritka szerencsével 's oly köz tetszéssel öltözteté át németre, hogy azok általa úgy meghonosodtak mint ön hazájokban? Költészetünk visszataszító egyhangúsága 's terméketlenségére illy nagy példányok elhatározó befolyással lennének.

54. GEMÄLDESAAL *der Lebensbeschreibungen grosser moslimischer Herrscher der ersten sieben Jahrhunderte*, von HAMMER-PURGSTALL. Hat darab, keskeny 4-cdr. Leipzig und Darmstadt, Leske, 1839. Ára 13 for. ep. Jelen munka igen köszönetreméltó kiegészítője a' tiz vastag darabból álló osmánok' történetének. A' hatodik darab különösen kitűnő, mivel abban a' nagy Saladin vagy mint itt pontosabban íratik Schalaheddin foglaltatik. Ki nem ismeri Saladint, a' sivatag' orosz-lánját, az islam' legnagyobb hőst a' keresztes háboruk alatt, Löwenherz Richard' legszerencsésb ellenét, ki a' mellett oly hőles oly emberséges fejedelem volt, mint őt Lessing Náthán-jában rajzolja? Ezen nagy ember' életét rajzolja itt Hammer ur, a' neki saját körületekintéssel, gazdag részletekkel 's azon valódi keleti színezettel, melyet minden illy előadásoknak adni tud. A' keresztyének ellenében, mint azok akkor keleten valónak, igen kedvező világban jelenik ő maga. Következik azután Mohammed Aladdinnak, Chuaresm' nagy uralkodójának életirása, ki maga előtt huszonkét fogoly princzet menni 's drága kövekkel kirakott arany dobokat verni parancsolt, 's ennek fijáé Muhammed Mankburnié, ki kevésbé szerencsés de annál bátrabb volt, 's kit Dschengischan' 's az új nagy mongól birodalom' hatalma elnyomott. — Ezekhez járul Beibar Bondokdarinak az egyiptomi mamelucksultánnak életirása. — Hammer a' moslim-birodalmak' történetének bevezését igéri, bár mennyire nevedekjék századról századra az abban uralkodó chaosi zavar. Nagy osman történeti munkáját, teljessé kívánja tenni, az azokhoz sorolt historiai munkákkal, minden más rokon országokról. — A' szerző csak ismételt köszönetet érdemel, szorgalma' bámuláraméltó gyümölcseiért. Neki lehet köszönni főkép, kelet' nagy és szoros esmeretét.

✱ A. B. P.

LITERATÚRAI

M E L Y K É P E K.

VII.

CHATEAUBRIAND.

A' *Génie du Christianisme*' kedélyteli, ábitatos, lelkesült és költői szerzőjét nehezen találhatni fel legújabb két munkájában, a' *Congrès de Vérone*, és a' *Guerre d'Espagne*-ban. Van ugyan mindkettőben sok dicsérni, de még több korholni való. Kivált a' csipős töredékek feles számmal vannak benne, és azon szeszélyre emlékeztetik az olvasót, melly *Réné*-ben uralkodik; csak hogy itt keserűséggé és elégtelenséggé változott. Megtetszik belőle mindenütt, hogy Chateaubriand még most is nagy szerepet szeretne játszani, 's még most is nagy fontosságu személy akarna lenni.

L'homme sage et inconsolé de ce siècle sans conviction, ne rencontre un misérable repos que dans l'athéisme politique. Így szól az egykor annyira dicsőített 's most csaknem egészen feledésbe sülyedt minister. Valóban Chateaubriand sokkal okosabban tesz, ha soha congressusokra nem megy, költői jeles nevét political vitákba nem vegyíti, hogy olly nyomoruan ne végezze pályáját.

Egy olly' nagy lélek' sülyedése szomorú jelenség és másoknak tanulságul szolgál. Chateaubriand eltelve haraggal és bosszúsággal hajótörést szenvedett tervei és meghiusult álmai miatt, mint utolsó menedékhelyre, a' political atheismus' karjaiba veti magát, hogy ott a' mást kívánó kor ellen régi, dicstelen napjait biztosítsa, és a' mellett mások' becületét marczongolja. Political atheismus' karjaiba? Mindenféle atheismus szoros összeköttetésben áll egymással. Ha a' történetben nincs isten, ugyan hol van akkor? És ha szinte az országokat erő csapásokban az ő bölcseségének és akaratjának nyomait gyenge szemcink nem láthatják is, és mivel néha igazsága' kiszolgáltatásban igazságtalan eszközöket látszik használni, elég ok ez arra, hogy őt' megtagadjuk? Chateaubriand kétkedése' okát az emberekre tolja, kik őt' félreismerték, és a' társaságra, melly

Magyar játékszíni jutalom-feleletek	ft.	48 kr.	köz.	—	36 kr.
Eredeti játékszín. I. Vernász, Vörösmartytól	—	48 —			
— — II. Tirus, Horváth Cyrilltól	—	40 —			
— — III. Falusi lakodalom, Jakabtól	—	36 —			
— — IV. Atok, Tóth Lőrincztől	—	45 —			
— — V. Zsarnok apa, Jakabtól	—	32 —			
— — VI. Ekebontó Borbála, Tóthtól	—	36 —			
— — VII. Az atyátlan, Tóthtól	—	36 —			
Külföldi játékszín. I. Iphigenia, Goethe ut.	—	30 —			
— — II. Nők iskolája, Moliere	—	30 —			
— — III. A' nőtelen philosophus, Nota	—	30 —			
— — IV. A' játékos, Imland	—	30 —			
— — V. Alzír, Voltaire	—	24 —			
— — VI. Tancred, Voltaire	—	26 —			
— — VII. Botcsinálta doctor, Moliere	—	24 —			
— — VIII. Barnheimi Minna, Lessing	—	36 —			
— — IX. Turandot, Gozzi-Schiller	—	36 —			
— — X. A' végrendelet, Imland	—	36 —			
— — XI. Orestes, Alfieri	—	26 —			
— — XII. Sofonisba, Alfieri	—	26 —			
— — XIII. Messinai hölgy, Schiller	—	50 —			
— — XIV. A' zászlótartó, Schröder	—	24 —			
— — XV. A' levelezők. Esz és szív, Steigenteschtől. Kénytelen házasság, Moliere	—	30 —			
— — XVI. Rágalom' iskolája, Sheridan	—	36 —			
— — XVII. Romeo és Julia, Shakespeare	—	48 —			
— — XVIII. Hazudság, Federici	—	24 —			
Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. I. Poetai munkák	1 ft.	36 —	köz.	1 ft.	12 kr.
— — II. Utazások	2 ft.	10 —	köz.	1 ft.	40 kr.
Philosophiai pályamunkák, postapap.	1 —	—	köz.	—	45 —
Philosophiai Anthropologia, Küteletől	1 —	20 —			
Elmélkedések a' physiologia és psychologia körében, tekintettel a' polg. és erkölcsi nevelésre, Mocsitól, velin.	—	—	54 —		
Első oktatásra szolgáló kézi könyv, Edvi Illés Páltól	2 —	—	köz.	1 ft.	40 kr.
Külön I. köt. Olvasó könyv.	—	36 —	köz.	—	30 —
— II. Közhasznu oktató könyv, 1.	—	48 —	köz.	—	40 —
— III. — — — — — 2.	—	48 —	köz.	—	40 —
Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra, Warga Jánostól.				2 —	10 —
Külön I. köt. Elemi nevelés alapvonatai és fali táblák				—	50 —
— II. köt. Elemi tanulmányok				1 —	20 —
— Fali a b c és olvasó táblák				—	20 —
Aestheticai és rhetoricai leczkék 2 köt.	4 ft.	—	köz.	3 —	20 —
A' moldvai magyar telepekről, Gegő Elek.	1 —	40 —	köz.	1 —	20 —
A' felsőbb analysis elemei, Győry S. J. füzet				1 —	30 —
A' természetes számok logaritmái, három nyelven, zöld pap. 5 ft. — sárga 4 ft.				45 kr.	fejér 4 ft.
Ugyan az két nyelven zöld pap. 4 ft.				45 kr.	— sárga 4 ft. 30 kr.
Ugyan az egy nyelven zöld pap. 4 ft.				30 kr.	— sárga 4 ft. 15 kr. fej. 3 ft. 40 kr.
Fenyítő törvényszéki magyar törvény, Szlemenicstől. köz. pap. 1 ft.				12 kr.	
Természetud. Pályamunkák, I. köt.				—	48 kr.
Sebésség, Cheliustól, I. II. III. mindenik kötet külön köz.				p.	1 ft. 40 kr.
A' szembetegségekről, Fabini —				—	1 ft. 36 kr.
Magyar tud. társ. Névkönyve 1836 és 1837. külön 20 kr. — 1838 és 1839. külön 30 kr. — 1840 és 1841. külön —				—	40 kr.
Magyar tud. társ. alaprajza és rendszabásai				—	12 kr.
Terve a' nagy magyar szótárnak				—	10 kr.

Martiusban, 1841.

D. Schedel F. titoknak.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
XXV. Az iskola-leczkei czélszerű terv' készítésének lényeges, és mellékes bélyegei. BRIEDL FIDÉL.	327
XXVI. A' héber költészet' rövid rajzolata némi tekintettel a' hellen és hindu költészetre. BLOCH MORICZ.	340
XXVII. Az újabb polgárisodás' elemei Európában a' római birodalom' bukása után. LUKÁCS MÓRICZ.	366
XXVIII. Okleveles toldalék. LUCZENBACHER JÁNOS.	385

Értekezések' tartalma és mutatója, az új folyam
IX-dik kötetéhez. „ V.

L I T E R A T Ú R A.

AZ ANGOL LITERATÚRA 1838-ban	207
--	-----

CRITICAI SZEMLE.

Philosophia.

Dr. Ed. SCHMIDT, Umriss zur Geschichte der Philosophie	211
Dr. MISES, Das Büchlein vom Leben nach dem Tode	222

Régiségtan.

JOS. SCHAFARIK. Slowanske starozitnosti.	224
--	-----

Életírás.

C. A. SAINTE-BEUVE. Nouveaux portraits et critiques littéraires	231
J. DAVY, Memoirs of the Life of Sir Humphry Davy	234

BIBLIOGRAPHIA	241
-------------------------	-----

E' folyóírásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. cp. leszen velin-pap, legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

az ő akaratjához nem akart alkalmazkodni, és azért epés kifakadásokban ömledez, melyekben Franciaországnak minden esetre igen sok igazat elmond. Való, hogy a' mi időnk hideg, színtelen és önző's nem keres egyebet mint pénzt, kényelmet, kéjelmet és nyugalmat, és ez Franciaországban annyira ment, hogy minden jobb gondolkozásu keservesen töpreng, és olly valami után epedez, melly a' tulos anyagi életbe súlyedtt időt ujra kisegithetné. De épen ez éktelen, dicsőség' dolgában földhöztapadt szegény időtül való undorodás, ezen szellemi és nemesebb élvezetek utáni epedés csalhatatlan jele annak, hogy változás fog történni, bár mi nem tudhatjuk is, milly meszsze vagy közel van az; ez azt mutatja, hogy mi egy korszak felé olly irányokkal, olly törekvésekkel lépdelünk, melyek méltóbbak halhatatlan természetünkhöz, Mi korán sem olly állapotban vagyunk, millyben az országok és társaságok elenyészni szoktak. Ha azok közel vannak halálukhoz, mint tüdővész, vagy mint száraztó sorvban sínló, nem érzik borzasztó állapotjokat, mert arra nincs erejük; még a' mélység' szélén is játszadoznak. Ez történt Romában midőn a' hunnosok eljöttek, ez történt Konstantinápolyban mikor a' török meghódította, ez történt a' versaillesi udvarban a' francia zendülés előtt. Chateaubriand azt mondja: Les hommes mangeaient, se mariaient et mariaient leurs enfans jusqu' au temps où Noé enfin entra dans l'arche et ils ne pensèrent au déluge que lorsqu' il survint et les fit tous périr. Ez a' végromláshoz közelgető társaságok' képe, de nem a' mienké; sőt inkább sohasem érzette igazabban, világosabban, és határozottabban a' társaság' miye hibázik és mi fenyegeti, mint épen most. Főleg az 1830-ki zendület óta kiáltó szó emelkedik minden felől, és figyelmeztet azon kőszálakra, melyeket azelőtt általában nem akartak látni. Az igazság áttör mindenben, és a' régi francia szabadelműség, ezen élettelen báb, melly félig encyclopaedista, félig sansculote — ezen örököse a' 18-dik század' felületes elméletinek, erőkimerülésben hal el. Jobbadán ettől származtak a' juliusi napok, de az elég különös, és a' nemesis' boszuja az, hogy épen azáltal vették el a' régi szabadelműség' életerejét. Bizonyára már kilencz évvel azelőtt legragyogóbb szónoka Constant Benjamin félig meddig elhagyta azt, legalább világosan átlátta ürességét, midőn 1821-ben így szólt: Sans le sentiment religieux aucune liberté n'est possible et ce sentiment seul peut tirer l'espèce humaine de l'état d'abaissement dans lequel tant de causes concourent à la plonger. A' társaság Franciaországban tetteleg a' materialismusha van merülve, de nem ám eszmeileg. Az az elméletek' szüleménye, de a' melyeknek urasága már elmúlt, és eddigi helyéről más nemesh, magosb elvekhez megy, hol a' szellemiség inkább vagy kevésbbé tul nyomó. Ezt mind

gondolóra, fontolóra kellett volna venni Chateaubriandnak, nem pedig keserű haragnak és political athéismunak adni magát.

Mi az említett emlékiratból egy két helyet emelendünk ki, mely a' szerző' szellemét híven tükrözi.

Bonaparte József és Murat királyja lett.

Tetszett Napoleonnak József testvérjét és Joakhim sógorát felcserélni. Azért is a' nápolyi koronát József' fejéről levette; és Joakhiméra tette, miért Józsefnek a' spanyol koronát adta. Bonaparte erősen közikbe csapott, és az egyik jobbra, másik pedig balra ment, mint két ujoncz ki a' káplár' parancsára csákót cserélt.

XVIII-dik Lajos és külministere.

Minden várakozáson felül annyira meg tudtam a' király' kedvét nyerni, hogy tisztársaim a' miatt nyugtalankodni kezdettek. Ő felsége a' tanácsban rendesen aludt, és az igen természetes volt. Ha a' király nem aludt, akkor csudálatraméltó arczkinyomással történetecskéket beszélt, mi Villéle urnak teljességgel nem tetszett, mert ő dolgozni akart. Corbière az asztalra tette kezét, burnótszelencéjét és kék zsebkendőjét, a' többi minister pedig csendesesen hallgatott. Én igen jól ta'áltam magam' a' király' elbeszélésein, min ő igen örült. Mielőtt a' történetbeszéléshöz fogott volna, mentegette magát, és vékony sipító hangon mondá: „Én őnt még fogom nevetetni Chateaubriand ur.“ Illy alkalommal én egészen udvari ember voltam és nevettem, mintha parancsolták volna. Midőn Franciaország hadsereget küldött Spanyolországba olly kedvező sikert vártam, hogy Franciaország a' rajnai határookra is vetheti szemét. Ezen terven különösen, de csak titkon örültem, és tisztársaimmal csak mint javaslatot, panasz' és bizonytalan remény' hangján mertem közleni, mert az is elég kínosan nyomta őket, hogy már egy helyen ellenségeskedés volt. Egyszer sürgőnyt vittem a' királynak. Magányosan volt, kis asztala mellett ült 's a' mint beléptem, hirtelen leveleit vagy észrevételeit dugta el, melyeket nagyítóüveggel írt. Épen jó kedvben volt és mindjárt az irodalomról kezdett el velem beszélni. „Hiheti ön, mondá a' király, hogy én Circe' énekét évek előtt nem ismertem volna? Avary ur megcségyenített midőn arra figyelmeztetett, és én tüstént könyv nélkül megtanultam.“ A' király nyomon elszavalta előttem az egész éneket. Azután Ezékias' énekéhez kezdett, és midőn ezen sorhoz ért: Comme un tigre impitoyable etc. bátorságot vettem magamnak megkérdezni, isméri e' Rousseau' javításait mely így hang-

zik: Comme un lion plein de rage 's a' t.? A' király még azt nem ismerte, és úgy látszott feltűnő volt előtte; nekem a' megváltoztatott helyét el kellett előtte mondanom. A' lantos költészetről a' lentebb nemühez ment, a' Pont-neuf-hez és a' vaudevillekhez, A' sabot perdu-t eldallotta, melyben én bátorkodtam néhány rímét megváltoztatni 's a' t. A' király Richelieu bibornok volt, én pedig Courard vagy Malville 's a' t. Midőn a' királyt illy kegyesnek találtam, átnyujtám neki a' sürgönyt, és midőn belőle megtudta a' spanyolországi dolgok' szerencsés folyamatát bátorkodtam Babet' pártfogása mellett némikép' a' rajnai határokat is megérinteni. De erre a' király felvonta ajkát, egy keveset szipogott, mutató ujját szeméig felemelte, rám nézett, fejével nyájasan elmenésre intett, mely intés azt látszott mondani: a' viszonzlátásig. „Minden ut Romába visz.“ . . .

Itt az elbeszélő nagyon téved. Az öreg, gyenge, de még mindég ép ésszel bíró és jó tapintatu király elbámult külmínistere' esetlenségén, ki Russzia' csak amugy diplomatailag tett nyilatkozata után a' rajnai határokat akarja visszszakóvetelni, midőn kevés évvel az előtt a' szövetségesek' hadserge Franciaországot elfoglalta. Mintha bizony Russzia rendelkezhetnék Németország felett! Hihetőleg ezt csak azért beszélte el Chateaubriand, hogy a' még mindég rajnai határokon csüggő francziáknak hizelegjen, és ezen kedvenczeszme által magának ismét jó hirt szerezzen.

VIII.

THIERRY AMÉDÉE.

Ezen történetíró a' híres Thierry Ágoston' öcsese. A' restauratio alatt megszerezte magának a' doctrinairek' miveltségét; a' regényes iskolának olly forró kedvelője volt, hogy a' külvárosok' melodramajit szinte hajlandó volt Racine' classicus szomorú játéka' felibe helyezni; hírlapok számára dolgozott, midőn Vatismenil alatt az előbbi zsarnokság megszűnt a' tanítási rendszerben, egyik tartományi városban historiai leczkéket adott, és a' juliusi zendület után felső saone megye' ispánja lett. Barátjai, kik meglátogatók beszéltek, hogy több év óta a' franczia közigazgatási rendszer' történetével foglalkozik, és e' végett minden megyéből töméntelen anyagszert összevgyűjtött.

Itt e' czímű munkájáról: Résumé de l'histoire de Guienne. P. 1825. nem szólunk. A' Histoire des Gaulois, depuis les temps les plus reculés jusqu'à l'entière soumission de la Gaule

à la domination romaine. P. 1828. 3. 8. II-e éd. 1834. nagy munka, de nagy fogyatkozás is van benne. Thierry sok alaptalan hypotesist állít fel, és magát a' czelták ügyviselőjévé teszi, nyilván csak azért, mivel a' mai francia nemzetet jobbadán czelta eredetűnek hiszi, épen úgy mint Michelet. És Thierry mégis sokkal lejjebb teszi a' czeltákat mint méltányos és történettanilag megengedhető; nem úgy mint Guizot, ki még a' régi németeket a' mai huronokkal és irokézekkel hasonlítja össze; Th. gallus csordákról beszél.

Thierry A. történeti módszere a' behozott leirói, igazabban szólva bátyját követi, mivel ő mint az nem Barante modorában követi az évkönyveket, hanem mindenhol anyagszereteket gyűjt, és azokat olly festőileg, olly szembetüntetőleg dolgozza fel, a' mint csak lehet. Csak ott hol kutfő nincs, fog a' történetíró tulajdonképi dolgához, és azután gyanításokon épült történetet ír. Thierry A. csak ritkán bocsátkozik észrevételekre a' tárgyilagosság azonban semmit sem nyer az által, hogy itt hallgatva tétetik az, mit a' pragmaticus beszélve tesz, t. i. hogy a' történet a' történetíró' úgy hívése után tárgyalassék. Illyen úgy hívésnek vehetni a' két Thierrynél azon gondolatot, miszerént a' népek állandó ellenséges állásban vannak egymás' ellenében, mire őket hihetőleg Edward tanár' e' című könyve juttatta: sur la persistance des races. Ki akarná e' gondolat' igazoltát elperelni? de ki nem is látná egyszer'smind, hogy a' két Thierry egy pontból nagyon is sokat származtatott? Qui prouve tout, ne prouve rien. Mint a' rossz orvosok mindenféle betegségben csak egy írrendelvényt (recept) használnak, úgy a' gallusok' és normannok' történetében legtöbb történeti jelenetnek ugyan azon kimagyarázását halljuk t. i. a' népfajok' ellenségeskedését. Ezen úgyhivés egy másikra vezet, hogy t. i. egy faj' történetit való, igaz történetnek tartsuk, holott a' történet csak a' státussal kezdődik. A' barbároknak épen nincs története. A' két Thierry, hogy példát mondjunk rá, az angol és francia történetben csaknem minden eseményt az erőszakosan összehozott népeletnek felmaradtából származtat, mintha ezen eredeti ellentét nem fogyna, és nem töröltetnék el; — ezen úgyhivés, melynek igazságát egy részben nem tagadhatni, oda vezet, hogy nem egy nép' vagy ország' története például az angoloké vagy francziáké, hanem csak egy fajé iratik, a' mi csak bizonyos tekintetben lehet. A' mit a' történet összekötött, azt ember ne válassza el. A' két Thierryre nézve a' történetírás' tulajdonképi tárgya az iberusok, czelták, angol-szászok 's a' t., vagy igazabban mondva a' *czelta*, mivel e' népfajt egy egyén gyanánt veszik; és mivel nem mindég találunk kutfőt, mihez támaszkodhatnának, gyanítgatva a' későbbi olvadékból igyekszének kiemelni a' czelta elemet. Milly bizonytalan úton haladunk itt egyelőre

nem mondhatni meg egészen, bár nem akarjuk tagadni, hogy ezen elv' szerencsés alkalmazása által legsül Thierry Ágoston sok eddigelé magyarázatlanul maradt történeti eseményt meglepő világosságban tüntetett fel. Igaz, hogy a' népek közt és népekben van olly vonzó és eltaszító érzelen, mit csak a' közös vagy különböző eredetből magyarázhatni ki. Ezen, Thierry Ágostontól megállapított elv, mértékkel használva még fontos fe fedezésekre nyithat utat; de úgy, mint ezt a' két Thierry használja csakhamar sem Anglia' és Franciaország', sem Olasz- és Spanyolország' történetével nem bírnának, hanem csak az ezen országokban lakó emberfajokéval. Thierry Am. annak rende szerint kijeleuté, hogy ő nem destinées successives d'un même territoire, immobile théâtre de milles scènes mobiles et variées' történetét, hanem egy néptörzsök' életíratát, a' travers dix-sept siècles, et parmi dix autres familles d'hommes szándékozik írni. — Valóban a' gallusok' története meghor- doz bennünket a' félvilágon, és néha még olly helyre is visz, hol soha gallusok nem laktak. Itt nincs hely rá hogy a' gal- lusok' Caesarelőtti 16 százados létele' mutogatásán kérőzzünk. Thierry nem a' legjobban beszél Caesarról, keserűen ezt jegy- zi meg: Malheur aux Gaulois de n'avoir pas trouvé un autre historien que leur vainqueur! Másutt azt mondja, Caesar csak megakarta hódítani a' gallusokat, nem pedig megismerni. Mig Michelet, bár czelta-szerető, a' romaiakat áldja, Thierry őket mint elnyomókat átkozza. Ő azért nagyon haragszik rájuk, hogy a' czeltákat polgárosítottak, kiket, mint eldődeit, magasan a' germanok' felibe helyez. Ő azt tartja, hogy a' gallusok egész másféle ellenségei voltak Romának mint a' germanok, mivel amazok az ifju erőben álló Romát csaknem elpusztították, im- ezek pedig már halottat találtak, melly tehetetlen volt minden ellenállásra. Mi e' felett nem vitatkozunk vele; fődolog itt az, hogy a' germanok történeti, országalkotó elvet hordoztak magokban, és csak a' keresztyén vallást kelle felvenniök, hogy belülről kimiveljék magokat, a' czelták ellenben, a' nation intelligente, spirituelle, brave, ardente, mais mobile, peu ca- pable de constance et d'ordre, mais vaine et desunie par l'orgueil mint Thierry őket jellemzi, csak a' romaiak' és ger- manok' kemény fenýítke alatt lettek emberi néppé.

A' mit Thierry a' régi Gallia' nyelvéről mond, az na- gyobb részént gyanítás, mellynek elfogadása ellen több fon- tos ok van.

E' történet' szerkezete és nyelve csak igen kevés kivá- nandót hagy maga után, itt ott akadhatni azonban egy két kitételre, melly' helyébe jobbat kívánnánk; néhol szókötési hanyagságra is találhatni.

IX.

THIERRY ÁGOSTON.

Guizot mellett egyike Thierry Ágoston azon nagybefolyásu férfiaknak, kik az utóbbi husz év alatt Franciaországban a' történeti tanulmányokat megújították, mint szinte egyike a' mai francia legnagyobb tudósoknak, és egyik díszje az academiának.

Midőn Thierry Ágostonról a' történetiróról szólnunk, szükség először az embert tekintetbe vennünk, mert itt az egész ember történetirő. Olly országban hol a' közvélemény, saját vallomása szerint a' tudományt csak az ipar és keresetmód' egyik ágának tartja, és még csak sejtelve sincs arról, hogy egy történetirő, természetvizsgáló, egy költő vagy egy philo-sophus, talán más ösztönből viszi „foglatosságát” mint a' sapkacsínáló vagy harisnyakötő; olly országban hol a' tudósok' nagyobb része (bár milly lealacsonyító legyen is) e' nézetben osztozik, mivel az egyetemi és kisebb iskolai tanító a' tudományt vagy polgári előléptetés' eszköze gyanánt tekinti, vagy éppen fejős telhénnek, melly után él, — olly országban igen jól esik, ha olly emberrel találkozunk ki németesen fou de la science, ki életét és szemeit azért vesztélyezteti. Thierry ezt tette; ő a' sok munka miatt megvakult: így a' történetírásnak is van Homérja. És a' megjegyzésre méltó, hogy Thierry történeti tanulmányit nem tiszta tudományos tekintetből kezdette; őt én úgy képelem, mint azon embert ki egy leányt kül és önző okból elvesz, de azután megismerván annak belső becsét, szégyenli nemtelen tettét, és megjobbulva, megtisztulva valódi szerelemmel telik el. Midőn Thierry történeti tanulmányit 1819-ben elkezdte, akkor a' középkor' porlepte kronikaiban és okleveleiben csak fegyvert akart találni, mellyet a' szabadelmű párt a' kormány ellen fordíthasson; ő a' szabadelműséget történetileg akarta igazolni, a' Contrat social' elveit történetileg megalapítani. Első munkáji ezen törekvés' szüleménye. A' Lettres sur l'histoire de France-ban a' legnagyobb fáradtsággal erőködik megmutatni, hogy a' királyság' megalapulását a' hűbéri rendszernek köszönheti, és hogy e' című király, rex, roi, a' frankoknál csak előljárót jelentett, mint ez a' roi des merciers, roi de violons, roi des ribauds 's a' t. elnevezésekből megtetszik. De csak hamar megszabadult ezen bajtól, mellyről már Thucydides így szólt: *οὐ γὰρ ἀνθρώποι πρὸς ἃ ἐπασχον τὴν μνήμην ἐποιοῦντο*; ő csak hamar kijelentette, hogy ezután egyedül a' történetírásnak él, 's lemond a' politicáról. Így midőn Kis' fija az elveszett számarát kereste, királyságot talált. Ettől fogva a' történetírásnak szentelte magát; de az if-

jukor' első benyomását, az aristocratia elleni idegenkedést sohasem vetkezhetle le egészen; csak hogy azt nagyobb mérséklettséggel és tudományosabban adta elő. Talán illy szenvedély, illy valami iránti részrehajló szeretet szükség, hogy valami nagy támadjon; Thierry is demócratai érzelme nélkül nehezen fogta volna olly nagy buzgalommal vizsgálni a' régi Franciaország' (azaz: a' Loire-on inneni ország') városi szerkezetének eredetét; ő most bizonyosan mint megvakult, betegség által elgyengült, időelöltti ősz, nagy munkáját Fanciaország' harmadik rendének történetét, melyet ígért, bevégzetlen hagyná, 's nyugalomra térne. Ki a' „Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands, de ses causes et de ses suites, jusqu'à nos jours, en Angleterre en Irlande, et sur le continent“ című munkát írta, azt becsülettel teheti.

Thierry' ifjúsága szokott módon mult el. Született Párisban 1788-ban, hol anyja „Le petit courier des dames“ című divatlapot szerkesztett. Saint-Simon gróf őt fijává fogadta, és az elemi iskolában jól kiképzett ifjuban derék segítőre talált, midőn még tanja csupa nemzeti-gazdasági és political volt. Azután Thierry több szabadelmű lap' számára dolgozott; ő tagja volt mindenféle szabadelmű társulatnak, mint többnyire minden akkori fiatal ember, kik 1830 óta kormányra jutottak, kivéve néhány vasfejűt, mint Carrel, Marrast, Cavaignac, és de Ludre, kik hivatalt nem fogadtak el. Midőn pedig történeti munkái neki csakhamar igen nagy hirt szerettek, és mint tudósnak, mint nemzeti írónak érdeme kétségen kívüli volt, X-dik Károly' kormánya évdíjat rendelt neki, mely a' júliusi zendülés után még nagyobbra emeltetett. 1835-ben őt Orleans herczeg könyvtárnokává tette. Thierrynek nagy szerencséje, hogy neje olly derék asszony volt, ki férje' kedvéért szinte majd tudós lett, és a' középkori okleveleket meglehetősen tudta olvasni 's a' Revue des deux mondes' számára néhány jeles elbeszélést írt.

Lássuk most *Anglia' normannok általi meghódításának történetét*. Mivel Thierry a' történet' philosophiájától távol van, és megelégszik azzal, hogy észrevételeihez néhány erős pontot állít, melyekre építi vizsgálódását, és lettdolgok feletti itéletét, tehát nekünk itt csak két dologról kell beszelnünk, t. i. a' tulajdonképi történetről mint azt Thierry összeszötte, és az előadásról.

Mai időben alig foghatni meg, mint ferdítették el gyakran elődink a' történeti előadást, és a' multa, melyet leirtak, mint adták a' jelenkor' köntösét. Azonban alig van emberibb hiba mint ez, és a' ki jeles képzelődő erővel nem bír, és e' mellett nincs elég erős elvonási tehetsége, hogy a' jelenkori eseményeket eszéből kigyomlálja, az nehezen festi jól, csak egy pillanatig is a' mult idő' képét. Ma is látunk elég

történetirót, ki a' multat nem képes a' maga mivoltában fel-
fogni; de többé nem is talál közönséget, mely előadását elfo-
gadná, 's magát meghagyná csálni. Korunk kezdi érteni a'
multat. Ha most a' középkori regényekben olvassuk, hogy nagy
Károlynak 12 pairje volt, ez által nem hagyjuk magunkat el-
ámítani, mert a' hűbéri kor' költője és történetirója mikor a'
multat rajzolták, csak a' magok korát irták le, melytől amazz
nem tudták külön gondolni. Ha látjuk, hogy a' 17-dik század'
historicusai nem csak a' hűbéri királyokat, hanem még a' frank
királyokat is 14-dik Lajos' mintája után irták, ha látjuk, hogy
a' középkor' hűbérnökei úgy rajzolták, mintha valami leran-
golt (mediatisirt) fejdelemről, hercegről vagy grófrul beszél-
nének bosszankodunk miatta. És pedig nincs okunk a' boss-
zankodásra, mert ha jellemző különbség van is a' múlt és jelen
közt, mégis korunk bizonyosan ismét hasonló leend a' mult-
hoz; mi magunk módja szerint ferdítjük el a' történetet, mi
utódainknak szinte szemibe fog tűnni.

A' szónak *meghódítás* mint más szavaknak többféle ér-
telme van, és ez a' régibb történetirókat tévedésbe ejtette. Még
ezen század' elején kevés embernek jutott az eszébe, hogy mi-
dőn barbárok' hódításáról van szó, az egészen különbözik
azon hódítástól mit 14-dik Lajos és 2-dik Fridrik tett. Nem
gondolták meg, hogy más valami egy határos tartományt, mely
eddig a' szomszédé volt, más országhoz csatolni, mivel itt csak
a' fejdelem változik, mint a' szémszéd országra beütni, min-
den fekvő jószágot magánybirtokká változtatni, és az eddigi
birtokosokat vagy megölni, vagy elűzni, vagy legjobb esetben
tulajdonunk' felét, vagy harmadát hagyni meg náluk. Némely
történetirók érzették e' különbséget, Boulainvilliers jobban
mint Mably, Dubos, Velly és Daniel; de vizsgálódásaik sem
mélyrehatók, sem eléggé kimerítők nem voltak, mikhez egyik-
nél e', másoknál amaz alaptalan feltevés járult. Azoknak, kik
fordított kuttőt olvastak, száz évvel ezelőtt csak olly források
áltak nyitva, melyeket a' gallusok a' barbarok' beütésekor irt-
tak; ezen történetirók pedig, mivel a' frankok', burgundok',
és gothusok' nyelvét és szokását nem ismerték, és a' félig ér-
tetett mívelt nyelven adták elő, sok dolog egész más fényben
tünt fel és hamis színezetet kapott. Innen magyarázható azután
ki, hogy Francia- Olasz- és Spanyolországban a' legújabb
időig a' legzavarosabb előadás maradt meg a' régi kor' törté-
netében.

A' szerencsés változás Német és Dánországból ment ki,
még pedig az ó-német, angol-szász és islandi nyelv' és iroda-
lom' tanulgatása által. Thierry Ágoston, ki valahol gunyosan
megjegyzí, mikép' eldődei ötven ó-német szó' megértésével
többre mentek, mint minden classicus ötleteikkel, historiai ta-
nulmánya' kezdetén mindjárt megtudta, hogy az ó-német nyelv'

ismerete nélkül egy lépést sem tehet bizton. Ez ad neki és Faurel barátjának oly nagy, tudományos elsőbbséget a' többi történetírók és még Guizot felett is, ki egy azok közül, kinek köszönhetni, hogy Thierry' munkájára elkészítettett a' közönység. Ha az tiz évvel korábban jelenik még, mint a' régi opinions reçues-vel ellenkezőt mindenki utálatlalt veti félre.

Nem vagyok annyira avatott, hogy azt megmondjam, helyesen merítette e' mindig a' lettdolgot Thierry a' forrásokból. Hogy a' forrásokat csak használta, és az angolok', németek', dánok' tudományos műveit nem olvasta, az csak kárára lehet elbeszélésének. A' tudomány nem költemény, hanem egyesített erő' eredménye.

Már akkor midőn Thierry Amédée-ről szóltam, volt alkalmam Thierry Ágoston' két alap-nézetéről beszélnem, mit oly széles értelemben, mint e' két történetíró, igaznak nem tarthatok. Itt is messze viszik a' dolgot, mint többnyire minden visszahatásnál. Mivel a' régibb történetírók a' vegyült népek' eredetére igen keveset adtak, Thierry annak nagy fontosságát tulajdonít: ő mindent abból akar kimagyarázni. Nekem szinte úgy tetszik, mintha őt népleirati nézpontja, 's fajkülönbség körül bibelődni szeretete, abban messze ragadja, hogy azon időpontot, mikor az őszszeolvadás' és felvegyülés' már teljesen végre megy, a' relations hostiles de deux peuples violemment réunis sur le même sol, leurs longues guerres et leur separation obstinée megszűntek, és az eseményeknek új okait találtak, igen is messzetolja. Guizot a' francia forradalomban csak a' hódítók' és meghódítottak' küzdelmét látta, és nem gondolt arra, hogy itt metaphysicai categoriák, mint leendő elvonások küzdöttek volna; Thierry pedig mint nekem látszik e' nem philosophusi nézet mellett egészen el van fogalva. Ő egy régi angol dalt idéz, melly szerint ez országban az előlekö emberek normannoktól származtak, a' közemberek pedig szászok; igaz az egykor úgy volt; de a' ki a' kerékfejük' és lovagok' küzdését, vagy a' fejér és veres rózsá' harczát csupán a' két nemzetiség közti régi gyűlölségnek akarná tulajdonítani, az nagyon tévedne. Általában a' bevándorlók nem oly nyálkásvérűek voltak, mint Amerikában még ma is tapasztalhatni. A' nagy angol-francia háboru' idejében már a' normannok régen angolok, a' frankok régen francziák voltak; az orleansi szűz ezt mondta: vérzik szívem ha francia vért látok, és nem tett semmi különbséget a' frank és galus vér közt. E' szó un bon François a' lovagkorban vette eredetét. Sőt mondhatni, hogy Capet Hugoval, ötven évvel Anglia' meghódítása előtt, már a' francziák kezdődtek, a' frankok és gallusok pedig letűntek.

Most Thierry' harmadik nézetére térek, melly szinte csak részint igaz. Thierry t. i. Anglia' meghódításában a' nor-

mannok által minden esetre ezen tény' történetét, azután pedig minden ahhoz hasonló események módszeret akarta adni. Szerinte Anglia' meghódíttatása a' normannok által' csak abban különbözik a' gothusok', lombárdok', és frankok' letelepülésétől, hogy a' normannok utolsók tették az ily nemű vándorlást, különben mindenben egyezik a' többivel. És mivel ez utolsó eseményre több kutfő van, mint az előbbi hódításokra, Thierry ezt azért választotta, és úgy gondolkozott, hogy minden illyesféle barbár beütés' eszményi történetét adja. A' gondolat merész, de mintha a' hasonlat kissé bízczentne, és hogy egészen álljon, a' világnak az ötödik vagy hatodik századtól a' tizenegyediknek végéig meg kellett volna állapodnia, de ezt a' formaságot kereső historicus' kedvéért a' világ nem teszi. Azonban e' nézpont minden tekintetben termékeny, csak hogy a' tenere ex sapientia modum ne legyen feledve! —

E' történet' szerkezete nagy dicséretet érdemel, 's nyelvére nézve az úgy nevezett leirői módszerhez tartozik. „Én, így szól Thierry, mennyire csak lehetett az akkori írók' nyelvéhez tartottam magam, és hol általános nézpontot kelle állítnom, ott azt azon jellemző egyfészeségek' visszaidézése által igyekeztem igazolni, melyekre fejtegetés által jutottam. Továbbá az elbeszélői alakot mindenütt megtartottam, hogy az olvasó hirtelen ne menjen át a' régi évkönyvek' töredékiből egy mostankori értekezésre.“ Nem tagadhatni, hogy Thierry' műve ez által eposi-dramai életet és mostankori szellemet nyert, mi a' tulajdonképi pragmaticusok' munkájában nincsen meg. Thierry még maga gondolatának is nagy ügyességgel elbeszélői alakot adott; de mivel következtetései, nem ritkán, nincsenek megbizonyítva, más részről igen káros hatással van a' nem criticus olvasóra.

A' „Levelek a' francziák' történetéről félig criticaiak, félig dogmaticaiak. A' criticali részben Sismondi, Barante és Guizot mellett Pertz is meg kellett volna említeni. A' tevőleges részben több nagybecsű gyűjtemény van a' frankok' és francia városok' eredetére; a' francziák csak Thierrytól tanulák meg, mi volt egy középkori város Franciaország' éjszaki részen; mert a' déli részre nem fordult Thierry, és a' romai helyhatósági rendszer' fennmaradását nem fejtegette. Cambray, Lava, Noyon 's a' t. közönségeknek a' régi oklevelek' és egykoru írók' tudósítása után kidolgozott történetéből kétségbe vonhatatlanul kitetszik, hogy ezen városi szerkezetek épen úgy származtak, mint a' német városokéi; a' hasonlóság köztök igen igen nagy. Csak abban van különbség, hogy a' francziák a' könnyen lángra lobbantható tüzzel nagy nehezen kivíttat ismét hamar elhagyták magoktól ra-

gadtatni, míg a' német polgárok német csigavérrel a' világi vagy egyházi fejedelmektől akár önkéntesen adott, akár erőszakkal kicsikart jogot jobban megtudták őrizni.

1838-diki szeptemberben illy czímű munkát hirdettek Thierrytől: *Considérations s. l'hist. d. Fr., suivies de récits des temps Mérovingiens* az első levelek után, és a' *Dix ans d'études historiques*. P. 1835 harmadik gyűjteménye a' nemzeti történet' egyes pontjairól való iratoknak. Ohajtható, hogy a' világtalan és beteges embernek kedvencz tanulmánya' folytatása, és Franciaország' harmadik rendjét illető nagy munkájának kidolgozása még soká vigasztalásul legyen vakságában. —

(Blätter zur Kunde der Lit. des Auslands 1839. Nr. 12—13.)

D. I.

CRITICAI SZEMEL.

FÖLDLEIRÁS.

1.) *Examen critique de l'Histoire de la Géographie du nouveau Continent et des progrès de l'Astronomie nautique au quinzième et seizième siècles.* Par Alexandre de HUMBOLDT. Paris, librairie de Gide. T. I. 1836. T. II. 1837. 8-vo.

2.) *Kritische Untersuchungen über die historische Entwicklung der geographischen Kenntnisse von der neuen Welt, und die Fortschritte der nautischen Astronomie in den 15-ten und 16-ten Jahrhundert,* von Alexander von HUMBOLDT. Aus dem französ. übers. von Dr. Julius Ludv. IDELER, Privatdocenten an der Berliner Universität, Berlin. Nicolai. I-ter Band, 1836. Ára 3 for. 45 kr. e. p.

Olly munkát characterisálni mint ez, melly legmélyebb vizsgálatok' resultátumait foglalja magában, nem könnyű vállalat! Olly elmének, mint Humboldt Sándor, kinek tevérdék tudománya az ősrégiséget, múlt 's jelen időt öszvefogva átöleli, ki az embernek történetét, e földtekéével — mellyen élünk — 's a' mindenségével együtt egy nézéssel áttekinti, olly elmének mondom eszmeszárnyalását gondolattal kísérni nehéz feladat. Az ő lelkébe kellene merész gondolatinkal hatnunk, hogy áttekinthessük egy hosszú élet' szakadatlan szorgalmu munkájának a' tudományok szélesítése, 's ez által az értelmi míveltség', 's a' keresztyén világ' jólléte öregbítésében sikerdús eredményeit.

Nem tudja az olvasó, mit bámuljon inkább e' munkában, a' roppant geographiai, historiai esmérteket-e? vagy az éles látást, melly az érzéki világ' jeleneteit az erkölcsiekkal egybefogván, legmélyebb resultátumokat hoz elő. Illy munkát — mint ez — mellyet mint Amerikáról írott több munkáinak kiegészítő részét francia nyelven kellett a' szerzőnek írnia, fordítás által német földre átültetni, szerencsés gondolat volt, mellyért Ideler urat a' német közönség' köszönete illeti! Milly tanuságot vehetni e' könyvből, megitélheti az olvasó az előbeszédből mellyet nagyobb részben ide iktatunk azért is, mivel ez a' munkát legjobban characterisálja:

„Azon századok, melyekben éber szellemi törekvés' jellei nyilvánvalók, mindég kitűzött cél felé szakadatlan haladás' bélyegét viselik. Ezen törekvésnek cselekvő munkássága az, mi azoknak nagyszerűséget 's ragyogást ad. Egymást szakadat nélkül felváltó geographiai felfedezések, a' portugál 's kastiliai nemzetek nemes közfeláldozásának 's igyekezetének gyümölcsei, vallásos vizsgálódások által előidézett húzamos véres küzdés, társasági viszonyokat megváltoztató political mozgalmak, időről időre az elmének foglalatosságot, 's egyes időszakoknak saját bélyegű külső alakot adának.

A' XV-dik század, mellyel e' munkában kiváltképen foglalkozom, olly érdekekkel bír, melly az emberi ész időkénti haladása scáláján a' tetőpontra igényyel számot tarthat. Két egymástól mindenben különböző műveltségi lépcsők között mintegy közvilágot látunk benne, melly a' középszázadokhoz 's az újabb világhoz egyaránt tartozik. A' XV-ik században nevezetes felfedezések tétettek, akár tekintjük a' felfedezettek kiterjedését, akár az új utakat, mellyek a' népeket egymással közlekedésbe hozhaták, 's a' természeti földleírás' korábbi gyánításai valának, 's minden szélességi 's hosszúsági fokokra kiterjedének. Ha Európánk' lakosainak e' század' a' tereintés' munkáit megkétszerezte, más oldalról azt sem tagadhatni, hogy az új tárgyak' illy nagy tömegével közeli érintésbe jövé az ész' erejének hatalmas rugókat adott, és véleményeket, törvényeket, alkotmányokat lényeges változásokra észrevétlenül készített. Soha még tisztán testi világot érdeklő felfedezés, a' látkör' szélesítése által rendkívülbb és állandóbb erkölcsi változásokat nem szült; ekkor vonatott félre a' fátyol, melly földtekénk' más felét évezredekken keresztül elrejté, hasonlólag a' holdtestnek egyik feléhez, melly a' figyelmet sem érdemlő, hintázás által okozott mozgások' ellenére földünk' lakói előtt mind addig esmeretlen marad, míg planétarendszerünk' jelen állapota lényeges változásokat nem szenved. Az újabb idők is gazdagok valának geographiai felfedezésekben, kivált a' csendes tenger' délnyugoti részein 's a' földsarki tájakon, ezen vállalkozások merészségök és szerencsájök által valódi csudálatot érdemlenek, de ha még annyi lett volna is, egy sem vala képes az időszak' bélyegző characterét, annak uralkodó hajlandóságát olly mértékben kitüntetni, mint azt a' XV-dik század' utolsó felén 's a' XVI-dik elején történtek tevék, mivel az újabbaknak csak tisztán tudományos vizsgálódás volt céljök.

E' történeti vizsgálódások, mellyeket e' pillanatban a' nyilvánosságnak által adok, csak kivonatai azon munkáknak, mellyeknek én éltem 30 éveim alatt minden szabad órát, melyet más foglalatosságtól elvonhattam, különös szenvedelemmel szenteltem. Első útazásim alatt meglátogattam Kuba sziget' déli részét, Terra firmanak nyugoti és keleti csücsait, Guya-

quil' és Peru' partjait, melyek az első felfedezések' történetében olly híresek, és mindég különös gyönyört éreztem az első Conquistadorok' (az új világ' hódítói) történeteiről írott munkák' olvasásánál. Amerikának több okleveles gyűjteményiben, 's europai könyvtárakban tett kutatásim nagyon megkönnyítették vizsgálódásaimat, a' spanyol literatúrának ezen általában elhanyagolt ága körül. Azon reménnyel kecsegtetem magamat, hogy hosszabb tartózkodás, miveltebb europaiaktól ritkán látogatott e' tájain az új világnak, meleg — fekvés — 's szokás viszonyoknak helybeli esmérete; megszokás a' helyek' csillagászati helyezetét, a' folyók' 's heglánczok' 'menetelét meghatározni; végre a' majd nem aprólékossáig vitt gondosság, mellyel a' törzsoklakosok által *csudálatos nyelvek ezerféle különbözősei szerint egy ugyan azon pontnak adott számtalan elnevezéseket* az első utazóknak elbeszéléseiből felkeresgéltem, 's össze gyűjttem, mind ezek mondóm némelly történetadatok összeváltatásának felfedezésére vezetendnek, melyek eddigelé a' legélesb látásu föld'-, 's történetírók' figyelmét kikerülték. Ezen remény erőt adott bátorságomnak, mert midőn a' forrásokra vissza mentem, nagy számu könyveket kelle egymással össze hasonlítani, melyek közül némelyek a' régi szállás mód, összeinte egyszerűség, 's a' festések bámulandó pontosság által tüntek ki, mások pedig dagályos czikornyásság, 's ama hamis izlés által, melly minden klastromi tudósnak sajátja akartak ragyogni. Én nem szoritkozám Amerika' geographiájára, nem népei' őstörténetére, melly Peruban, az Andeseken, Quitóban 's Kundinamarkában fennmaradt képes festések, szájbéli hagyományok 's mondák által tartatott fenn: de sőt kiterjesztém munkámat a' XV-ik század világróli nézeteire, csillagászati methodusaira, mellyeknek alkalmazását a' hajósok azonnal próbálgatták, mihelyt a' Pápának határvonalat húzó bulája, a' hosszúság titkának felfedezése' vágyát a' felső húrta feszítette. Szünet nélkül szemem előtt tartva okleveleket, melyek az újabb időkben többször felhordattak, mint komolyan meghányattak, kutatásim nem mindég valának gyümölcstelenek, 's a' közönség, melly nagyobb terjedelmű munkáim ideje alatt erőt 's bátorságot önte belém, tetszéssel vevé munkám' eredményit, melyek új Spanyolországróli politicei próbatétemben, az aequinoctiumi tartományokba tett útazásaim leírásában, 's Amerika törzsok népei emlékeiben foglalvák.

Pária partjára, azon első száraz pontra, mellyet Kolumbus látott, útazásom előtt szerencsém volt Madridban tudós történetíró Don Juan Baptista Munnok' tanácsával elhetnem, 's bámulhatnom a' becses anyagokat, mellyeket a' 10-dik Károly király' parancsából, a' simankai, sevilai 's torre do tomboi könyvtárakból össze gyűjtött. Ezen oklevelek a' historia del nuevo Mundo mellett mint toldalék jövedettek ki, de szeren-

csétlenül csak első rész jelent meg, mely tökéletlen fogalmat ad e' történetírási vállalat' széles terjedelmű tervéről. Mindössze 1825 óta pótolgatott ama' veszteség gazdagon ki a' „*Collección de los viages y descubrimientos que hicieron por mar los Espanoles desde fines del siglo XV*“ három darabjai által.

Don Martin Fernandez de Navarétének ezen munkája széles kiterjedésű terv szerint, minden egyes részében felvilágosodott criticalai lélekkel dolgozva, az újabb idők' történeti emlékeinek egyik legfontosbika. Csak az okleveles gyűjtemény közel 400 oklevélet mutat, melyek mind az 1487—1515-ki időközt tárgyalják, közülök azonban némelyek a' *Codice Columbo - Americano* által, mely 1823-ban jelent meg, esmeretek voltak. Ha ezek egymás között 's a' Conquistadorok elbeszéléseikkel egybevettettek, ha t. i. ez olly emberek által történik, kik a' helybeli viszonyokkal, 's azon időszakkal, melyben Columbus és X-dik Leo éltek, esmerősek, még darab ideig hecses resultatumokra vezethetnek Amerika' feltételezése első idejét 's annak régibb állapotját illetőleg. A' francziák fordításban bírják Navarété munkájának nagyobb részét Verneil és Roquette uraktól, 's ezen munka szolgáltatott anyagot Kolumbus története írásához, melyet azon írónak köszönünk, ki hazáját több olly munkákkal ajándékozta meg, melyekben költői tehetséggel rajzolta képét egy pusztá lakatlan földnek, melyet az új polgárisodás mintegy megtermékenyített. Washington Irving sikerrel bizonyítá be, hogy a' költői ész nem zárja ki a' történetírási komoly tárgyakkal foglalkozást; hanem céljával 's a' munka' alkatiával nem ért össze, aprólékos részletességeket 's hajózási csillagászatot abba felvenni, melyekhez szokott tanulmányinnak szárazsága engemet régibb idő óta vonzott.

Földtekénk' más fele felfedeztetését előkészítő történetek vizsgálódásaival foglalkozásom közben mindenek felett azon gondolatgyenlőséget, 's eszmerokonságot kívántam kitüntetni, mely a' XV-dik század' végét a' középkor' saját barbarismusa ellenére Aristoteles, Eratosthenes és Strabo idejéhez fűzi, meg akartam mutatni, hogy a' népelet minden egyes időszakában mindennek, mi az emberi ész' haladását elősegítheti, a' korábbi időkben kell mélyen gyökereznie. Tehetségek' kifejlése, vagy azoknak a' társaság' lényeges szükségére alkalmazása csak akkor nem tűnik nagyon ki, ha a' fejlődés lassúsága annak menetelét észrevétlenné teszi. Én nem hiszem, hogy az emberi nemzet' sorsához tartoznék, felváltva általános világosságban vagy sötétségben léte. Egy maradandó principium táplálja az életműködést mind egyesekben, mind az egész emberiségben. Kolumbus százada azért juthatott el olly hirtelen rendeltése teljesüléséhez, mert az előkészületek meg voltak téve azon nagy emberek' sora által, kik a' közép századon keresztül éltenek,

mint Roger Baco, Albertus Magnus, Duns Scotus, Vincen-
tius de Bellovaco. Midőn Diego Ribero 1525-ben azon öszve-
jövetelről, melly Puente de Caya-ban közel Ylveshez tartat-
tott, visszatért, már az új világ' vázlatrajza a' tűzországtól
Labradorig készen volt. A' nyugoti partokon természetesen
lassubb volt a' haladás; azonban 1543-ban Rodriguez Cabrilla
éjszak felé már Montereyt meghaladta, 's az ő kormányosa Fer-
relo Bertalan a' 43-dik szélességi gráduisig az orfordi fokig,
mint Vancouver elnevezte, hatott, miután ama' nagy és retten-
hetetlen tengeri hajós a' szent Borbála csatorna' közelében, kö-
zel új Kaliforniához életét elvesztette. Olly nagy volt akkor
a' kereskedő nemzetek', spanyolok', angolok' s portugálok'
vetélkedése 's buzgalma, hogy ötven év elegendő vala a' má-
sik félvilág' országtömegeinek külső alakzatát az aequatortól
délre és éjszakra lerajzolni, 's e' szerént igaz az, mit egy nagy
tudós mondott, hogyha egy század valamire reményt nyújt,
mind addig nem nyugszik, míg az teljesedésbe nem megyen.

Azon nagyterjedelmű munkával, mellyet a' két Amerika'
történetéről, a' csillagászati helymeghatározások' lassankénti ki-
világításukról készítettem, éjszaki Ázsiába 's a' kaspiumi tenger-
hez tett utazásom' óta egészen fel kellett hagynom. Új gondol-
atok' sora tolakodott lelkem' elébe, 's nagy mértékbe megcsök-
kentette a' szenvedelmet, mellyet Európába visszatértem óta
amaz eránt éreztem. Elhatározásomat annyival inkább meg nem
bántam, minthogy Bousingault ur egyike az újabb időkbeli
legtanultabb utazóknak tizenkét évi fáradságos 's legnagyobb
veszélyekkel járó utazásai után végre hazájába visszatérvén az
új világ' magnes és légtüneményi földtanja, a' föld' magas
pontjainak tulajdonságuk 's a' termékek' vegytani álladalmaik
felett új világot fog terjeszteni. Reménylem, hogy rövid időn
ki fogom adhatni negyedik és utolsó részét is utazási leírá-
somnak (Relation-historique) az egyetlenegy, melly Ameri-
káról írott munkáimból még hátra vagyon. Két átlás kísé-
ri ezen utazási leírást, az egyik (Atlas pittoresque) festéseket
foglalt magában, 's egyszer'smind magyarázatát adja azon táblá-
knak, mellyek e' czím alatti munkámban: „Nézetek a' Kor-
dillerákról, vagy Amerika' törzsöknépeinek emlékei“ megje-
lentek. A' jelen munka adja a' második átlás' magyarázatát,
mellyben földleirási 's természeti földképek foglaltatnak. Ma-
gában foglalja még az új világ' földleirása történetét, vagy
híralva fejtegetését az anyagszereknek, mellyeket ezen föld-
képek' rajzolására használtam. Hogy fentebb említettem vizs-
gálódásaimnak gyümölcse egészen el ne vesszen, ezen criticaí
rostálgatásban igyekeztem egyesíteni azon eredményeket, mik
legnagyobb 's legáltalánosabb érdekűeknek látszottak. Némelly
új adatok' mellé régibbeket helyheztem, mellyek — megvallo-
m —

elég közönségesen csmereteseek, de azon kapcsolatban, melybe én tenni tudtam, új észrevételekre vezetnek.“

Ezen criticalai vizsgálódásokban beszéll Humboldt ur négy szakaszban.

1). Az új világ' felfedeztetését előkészítő 's létrehozó okokról.

2). Némelly adatokról, mellyek Kolumbus Kristófot, Amerigo Vesputit, 's a' geographiai felfedezések' ideit érdeklik.

3). Az első földképéről Amerikának, 's azon időszakról, mellyben Amerika' nevét indítványba hozák.

4). A' hajókázási csillagászat', 's földkép-rajzolás' előhaladásáról a' XV-dik 's XVI-dik századokban.

A' francia nyolczadrét kiadás' két első darabjában, 's a' német fordítás' első kötetében az első szakasz tárgyalatik. Annak megmutatására, mint fogta fel kitűzött tárgyát Humboldt ur, 's mint felelt meg annak mind végig, következő helyet mutatványul ide átalirunk:

„A' polgárisodás' 's népek' társasági állása' változékony történeteiben van valami maradandó 's állandó, mi az országtömegek' alakzatával, azoknak kisebb vagy nagyobb elkülönözés és éghajlat 's általános természeti hatások' befolyásával szoros kapcsolatban áll. Láttuk, miként a' durvaság, mellyben a' két száraz föld Ázsia' és Amerika' szemközti partjain lakó népek a' régi időben voltak, minden önkényes településen vagy távolra irányzott hajózáson alapuló vállalatot lehetetlenné tett. Az atlanti tenger' legéjszakibb részének, ott hol az amerikai sziget Skandinavia (Grönland) nyolcz vagy kilenczszáz tengeri mértföld távolságra fekszik Scotziától és Norvegiától, vala feltartva Amerika' felfedeztetésére keletiől alkalmat szolgáltatni. Két okok segítették ezen felfedezést, melly a' mi számlálásunk szerént körülbelöl a' XI-dik század' elejére esik. Egyik ok a' természeti földleíráson alapszik. Azon egyenközvonalok között, mellyek az $58\frac{1}{2}^{\circ}$'s a' 64° szélességü grádusoknak felelnek meg, a' földközi tengernek különben is öszveszorult csatornája, több szigetcsoporthatásokkal (orkadok, Färoe sz. Island) van borítva, mellyek némileg egy folytonos állomási lánczolatot képeznek, 's régi vulkánusi emelkedéseken által (Doleriták, Trachyták) az éjszaki szigetamerika' partjaira vezetnek. Másik kedvező körülmény az, miként a' középszázadokban az éjszaki tengernek europai partjait kalandor 's vállalkozási ingerrel bíró népesség lakta, melly kalandjainak színhelyévé a' szigetekkel borított éjszaki tengert választá. Ezen természeti és erkölcsi okoknak öszvejövetelük által fedezék fel a' Skandináviák az új világot. A' XII-dik század' kezdetéig egyedül csak a' Normannok és Arabok voltak azon nemzetek, mellyek nagyobb tengeri vállalatok' dicsősségében, ritka és veszéllyel járó kalandok iránti szenvedelemben, rablásra és futó hódításokra hajlandóságban együtt osztozának. A' Normannok egymás után Is-

landot's Neustriát elfoglalták, Olaszország' szentségeit kirablották 's elpusztították, Apuliát a' görögöktől elvették, rumi betűjüket még azon oroszán' meljére is jegyezték, melyet Marosini az athénei Pyraeusból a' velencei fegyvertár ékességéül elvitetett.

Mindenben, minek a' történetírásra vitetése van, meg kell különböztetni magoknak a' történeteknek idejét, 's a' különbözőféle időszakokat, melyekben azokat kölcsönös kapcsolatba hozni, 's viszonyukat más sokkal újabb felfedezésekhez sejteni 's felfogni kezdték. Azon sok gyűlöletes czivódások között, melyeket álnok irigység, 's hamis classicai tudakosságon kapkodás Kolumbus Kristóf' érdemét illetőleg egykorúú között okozott, senki sem gondolt a' Normannok', kik pedig a' Genuiaiakat megelőzték, tengeri utazásaikra. E' gondolat csak 64 esztendővel a' nagy ember' halála után villant fel. Saját elbeszéléseiből különösen azon munkájából, melyet „a' lakható ékövekről írt, tudták azt, hogy ő „Thuléba utazott volt“ de akkor még ezen éjszakra utazás semmi kétkedést nem csinált a' felfedezés' elsősege iránt 's hogy Kolumbust megtámadják, egy kéziratot vettek elő, melyet VIII Innocentius pápa' könyvtárnoka a' gazdag Pinzon család' egyik tagjának állítólag megmutatott.

Ha szoros figyelemmel akarja az ember kísérni azon történeti adatok' sorát, melyek Amerika' éjszaki partjaihoz vezetnek, nem lehet elfelejteni, miként a' Scotzia, Norvégia és Grönland közötti szigetekre intézett expeditiókban az ir térítők a' Normannokkal vetélkedtek. Dicuilnek becses munkája de mensura orbis terrae, melynek editio princeps kiadását 1807-dik eszt. óta Valkenaer bárónak köszönjük, nevezetes fontosságú ezen vetélkedés' felvilágosítására. Éjszaki Európában keresztény Anachoreták, Ázsia' belsejében jámbor Budhista-barátok tudák a' legjáratlanabb tájékokat felkeresni, 's polgárisodási közlekedésbe hozni. A' Propaganda vagy vallásos eszméket terjeszteni igyekező szellem egy mértékben nyitott utat mind ellenséges beütéseknek, mind barátságos gondolatcserének. Ezen buzgalom, mely a' Indiából, Palaestinából 's Arabiából került vallásos rendszereknek caractere, a' bálványozó görögök' 's romaiak' indifferentismusától pedig teljesen idegen, a' földleírás' haladásának a' középkor' első felében, különös caractert adott. Letronne a' Dicuil' két fontos helyének (7-dik fejezet §. 2. 3.) magyarázata' alkalmával elmésen 's egyszer'smind kielégítőleg megmutatta, „hogy a' körülbelől száz esztendő óta Scotziából (Írföld nevezetett így 11-ik Malcolm' uralkodása' idejéig) a' Färoë szigetekbe átvándorlott 's ott megtelepült remetek 725 esztendő óta, vagy a' Skandinavoknak britt szigetekre ütése óta azokat elhagyták, és hogy Islandot az Irek 795-dik eszt. és így 65 esztendővel korábban meglátogatták, 's gyarmatosították, mint a' Skandinaviak.“ Nem régiben az éj-

északi régiségvizsgálók' kopenhági királyi társaságától újonnan kiadott történeti *Ságák'* gyűjteménye világosan beszéli, miként a' Norvégok Islandban irkönyveket, mise - csengetyűket, 's egyéb tárgyakat találtak, melyeket a' Papaek (Papar) nyugoti férjfiak, kik keresztyén valláson voltak ott hátrahagytak, különösen a' Papeyai és Papyli két kantonban a' keleti parton. Ezen felül az orkadai ságákból tudjuk „miként e' szigeteket a' IX-dik század' fogytán két népség lakta, a' Pétik (hihetőleg a' Pietek' származéki) és a' Papae (atyák, papok, barátok, kétségkívül a' Dicuil' clerici-jei)“ Snorro Sturleson szerint Scotföld maga is Pettoföldnek hivatott.

Färoë szigetek és Island állomási helyek, az amerikai Skandináviabai vállalkozásoknak indulási pontul szolgálók valának. Hasonlólag a' karthagói telepvény eszközül szolgált a' Tyrusiaknak a' gadesi tengerszoros' 's tartessus kikötő' elérésére, 's épen így vezette Tartessus e' vállalkozó népet állomásról állomásra Cernébe, a' Karthagoiak' gauleonjába (hajószigetjébe). Ha nem lehet mindég a' partokat követni, tehát a' szigetek' csoportulata, azoknak szomszédsági helyzete, határozza meg legtöbb esetekben a' földleirási felfedezések' folyamát. A' skandinávi népekéi az újabb időkben terjedékenyen előadatván itt a' fő időszakok' kiemelése elegendő lessz. Island, mely az iri barátok 's Petik után Naddok tengeri rablótól 860-dik eszt. meglátogatatték, csak 874-dik eszt. kapott maradandó norvégi gyarmatot Ingulf' és Hivleif' färadozásaik által. Ma is mutogatják még a' sziget' déli részén az Ingolsfhael név alatt esméretes hegynék tetején az Ingulf' sirját. Kiclarna' közelében van az Ingulf' fija' házának romja, mely 888-dik eszt. építtetett. Islandból Erik Rauda Grönlandba vagy 932-ben vagy 982-ben hajózott át, mivel a' Ságák az esztendő' meghatározásában egymástól különböznek. Grönland' gyarmatosítása nem igen esik túl a' 986-dik esztendőn, mely idő körülbelől össze esik a' keresztyén vallásnak Islandba a' Norvégok által 1-ső Olaf' uralkodása alatt bevitelével. Grönland' keleti partja a' straumsnaesi foktól Islandban, a' Graah kapitány' térképe szerint csak 52 tengeri mértföld távolságra esik, nevezetesen délkeletről északnyugoti irányban 67 és 68 sz. grádusok alatt. Azt is állították, hogy a' Skaptar-Jökul' catastrophája előtt kevéssel 1783-dik esztendőben, Islandnak északi partjáról több órákig, kétségkívül a' világosságnak a' felhők' alsó felületén megtörtetése által, vulkánusi tűzkitörések valának Grönland' partján láthatók. Most már bizonyosan tudják, miként nem a' keleti partja Grönlandnak, mely Islandhoz oly közel fekszik, vala három század alatt a' skandinávi telepvények' széke, mint ezt Crantz, Torfäeus 's elődek hibásan állították. Minden, mit Eggers 1798-dik eszt. óta a' keresztyén telepvények' fekvéséről Grönlandban állított, Graah kapitány' utazá-

sával, 's Rafnnak a' skandinavi régiségek feletti tudós vizsgálódásai, 's meggyőzőbb okai által még jobban megbizonyosodott. A' legrégibb gyarmatok Öster- és Vesterhygden a' nyugoti parton a' Julianshaabi déli inspectióban feküdtek, hol apró nyirerdők szelidebb éghajlatra mutatnak. Az egész tengerpart az uppernaviki éjszaki inspectióig ($72^{\circ} 50'$ sz.) régi skandinavi gyarmatok' romjaival boritva, holott a' keleti parton semmi europai hajléknak még csak nyoma sincs, 's mint minden keleti partok, a' legnagyobb hidegtől sanyartatik, melly semmi életművest' kifejlését meg nem engedi. A' hegyektől egészen a' partig, jéghegyek emelkednek szakadatlan erősséget alakítólag; az áradások, mellyek a' $64 \frac{1}{2}^{\circ}$ egyenközzvonaltól délnyugoti irányt tartanak, nagyon elősegélik a' földsark' tájain elszagattott jégdarabok' öszvetorlódását, Graah kapitány 18 hónap alatt mindenféle inségnek és nélkülözésnek vala kitétetve Grönland' keleti partján. Vizsgálódásai $65^{\circ} 21'$ éj. sz. terjednek, 's általlátta, miként azon leírás, mellyet a' Ságák az Islandiak által lakott keleti partról hagytak, ezen part' helybeli körülményivel teljességgel öszve nem egyeztetlhetők. A' szűk csatornák (fiord) mellyek által a' lakott part beszegetett, csak a' nyugoti parton találtatnak, mint Norvegiában 's éjszak Amerikában. Különösen a' skandinavi hajósok által az osterhygdeui gyarmathoz követett útnak mélyebb vizsgálásából meggyőzőleg kiviláglik az Eggers által először gyanított, később Malte-Brun által „Précis de l'histoire de la géographie“ munkájában ismételt 's némelly észrevételekkel toldott állítás. Graah' vizsgálódásai szerint Islandból először nyugotra eveztek, azután délnyugotra a' Hvarf-ig vagy fordulóig (olly pont, hol a' sziget más irányt veszen) innen a' hajózás' iránya valamint a' szigeté is éjszakkelet. E' szerint a' Hvarf volt a' farewelli fok, mellyet Hvidsaerken névvel neveznek, 's az Egede fok között, hol a' grönlandi félsziget' legszelső csúcsán egy apró szigetektől álló archipelagus vagyon, melly a' Hoornloki 's tűzországihoz hasonlít. De legerősebb bizonyosságok a' grönlandi gyarmatok' fekvése mellett Grönland' nyugoti partján 10 évek óta talált rúni irások. Több illy felírások, p. o. mellyeket Igalikkóban ($60^{\circ} 51'$ sz.) 1831-dik eszt., Ikigeit vagy Egegeitban Fridriksal-tól éjszakra ($60^{\circ} 0'$) 1832-dik esztendőben találtak, a' rajta találtató rúnáknak a' norvégiaiakhoz, mellyeknek ideje bizonyos, hasonlítása által a' XI-dik vagy XII-dik századbelieknek esmértettek. De egy emlék, mellyet Graah kapitány a' grönlandi félsziget' legejszakibb csúcsáról Európába hozott, legnagyobb mértékben felizgatta a' régiségvizsgálók' figyelmét. Ezen emlék az 1135 számot látszik viselni. Egy határkő ez, melly a' Kingiktorsoak sziget' Voman-Island' egyike' ($72^{\circ} 55'$) legmagasb pontján, Uppernavik-tól kevésse éjszakra volt felállítva. Pelinut nevű grönlandi találta ezen rúnikövet 1824-dik eszt.

tendőben egy sziklacsúcsra, 's Kragh térítőt illeti ennek megemlékeztetése' érdeme. A 'Rask' deák fordítása, melynek közlését Rafn régiségvizsgálónak köszönöm, így szól: „Erlingr Sighvati filius et Bjarn Thordi filius et Eindridi Oddi filius feria septima ante diem victorialem extruxerunt metas hasce ac purgaverunt (locum) MCXXXV.“ Ezen esztendőszám, mely 357 esztendővel idősebb Kolumbus Kristófnál, a' Skandinávi felfedezések' időszakáról elterjedett nézetek szerint épen nem hihetetlen, mindazáltal meg kell jegyezni, hogy a' hat rúnák számértékének, melyekben az 1000, 100, 10 (háromszor, 's 4-et a' romai czifrák' hasonlatossága szerint hitték lappangani), magyarázata többeknél, kik a' norvégi szám' 's írásjegyek' eszméreteiben jártasak, némi kétséget hagyott fel.

Az Izland és Grönland közti állomások talán 985-dik eszt. óta alkalmat szolgáltatottak Vinland' felfedezésére. Midőn islandi Bjarn Herjolfson Grönlandba akart menni atyját, ki ott nem régen megtelepedett, látogatni, éjszakkeleti szélvizek által olly országba vettették, mely a' buja tenyészet miatt *mindjárt első tekintetre egészen különbözőnek látszott* az addig felfedezettektől. Atyjához visszatérte után kezét fogott Biarn Leif Eriksonnal, a' jeoe Erik Rauda (veres Erik) az islandi gyarmatoknak Grönlandban egyik alapítója' fijával, 's vele messze tájakra utazni elindult, mely útjokban 1001-ben vagy 1005-ben egymásután Hallylandot, Marklandot, és Vinlandot érintették. Tudva van, hogy az utóbbi ország a' sok vad szőlőtől, melyet egy német, Türker nevű, ki a' Normannokat kísérté 's borkészítés lehetőségéről beszélt, rajta talált, kapta ezen nevezetet. A' különböző Ságákban feljegyzett naphosszságok' összevetéséből következtették, hogy a' Skandinávoktól akkor meglátogatott tartományok a' 41° és 50° sz. egyenlőkörök között feküdtek, mely a' New-Yorktól Newfoundlandig terjedő pontnak felel meg, hol több mint hét fajta vad vitéz terem. Rafn, ki ezen amerikai felfedezésekről egy körülményes munkát készít, úgy vélekedik, hogy a' Skandinávok Éjszak-Karolinát is érintették, de fő állomása ezen hátor hajósnépnek sz. Lőrincz folyam' torkolatja volt, különösen a' Gasp öböl Anticosti sziget' átalellenében, hová őket a' gazdag halászat csábíthatta. Örvendetes dolog, hogy a' koppenhági régiségvizsgáló társaság azon okiratokat, melyek a' középkornak e' nevezetes időszakát tárgyalják, összevagyűjti. A' mi Dánián kívül íratott a' skandinávi felfedezéseket Amerikában illetőleg, e' tárgyról eszméreteink' bővítésére keveset tett. Majd ha az adatok mind együtt lesznek 's helyességök híralatilag megállapítatik, lehet egybevetéseket 's gyanításokat sikerrel megkísérteni. Az események' ezen osztályánál, mint más régiéknél is, azoknak tömegei, 's a' Grönland 's száraz Amerika között létezett öszveköttetések eszméretesek, de az események' részle-

tességei homályban enyésznek el, és sok esetekben rendkívüli 's természetfeletti alakot viselnek. Csak dán és norvég tudósok képesek az idő 's távulság' előadásaibani ellentmondásokat eloszlatni, és a' hajókázások' irányok' 's tartások', 's a' Sagaktól leírt tájékok' kinézésokróli kétségeket megfejtteni. Vannak vizsgálatok, melyeket csak a' források' közelében lehet megtenni. Így Spanyolamerika legalkalmasabb hely volna Mexico', Gvatemala' 's Peru' polgárisodása' kifürkészésére, így Olaszország a' középkor' Portolánjai' vizsgálására, melyek köz és magányos könyvtárakban elfelejtve hevernek.

Vinlandban (e' név olyl határozatlan, mint p. o. a' XV-dik század' végén Terre-Neuve, Newfoundland voltak), tett útazások' emléke nem több, mint 120—130 esztendei időszakról maradt fen. Az utolsó útát, melyet szóbeli hagyomány után bizonyosan tudunk Erik; grönlandi püspök tette, Vinlandban az evangyeliomot hirdetendő. Grönland' nyugoti partjainak gyarmatjai nagyon virágzó állapotban voltak a' XIV-dik század' közepéig, ezután lassanként elpusztultak az egyedárusságok' kártékony befolyása, Esquimok' (Skröllinger) ellenséges beütései (1349, vagy 1379-ben az esztendő nem tudatik bizonyosan) a' fekete halál, mely éjszakot 1347—1351-ig megnépetfenítette, 's ellenséges hajóserég, melynek kiindulása' helye nem tudatik, pusztításai által. Ma már nem hiszik az éghajlat' rögtön elváltozásáról mesét, a' jéggát által okozottat, mely a' grönlandi gyarmatokat az anyaországtól állítólag egészen elszakasztotta. Minthogy a' telepvények csak a' nyugoti part' mérséklett tájain léteztek: tehát a' skálholti püspök nem láthatta a' keleti parton a' jéggáton túl legelő juhnyájákat 1510-ben. A' jégtömegeknek Izlanddal áellenben fekvő partoknál öszvetorlódása, mint már feljebb is érintetett, függ a' föld' alakzatától, a' parttal párhúzasosan nyúló hegyláncnak szomszédságától, 's a' tenger' folyása' irányától. Ezen körülmények nem a' XIV-dik század' végén, vagy a' XV-ik' elején támadtak; 's a' jéggát' származásáról monda épen olyan, mint annak felbomlásáról 1817-ben 's ez által éjszaknyugoti Európában állítólag okozott változásról.

Miután felszámítottuk azon történeteket, melyek Amerika' felfedeztetését a' közben fekvő államások, mint färoë szigetek, Izland 's Grönland által okozták, hátra van arra a' kérdésre felelni, valjon Kolumbus Kristófnak volt e' tudománya e' felfedezésről, és ezt saját terveivel kapcsolatba tenni tudta-e? Ezen vizsgálódásnak egyetlen alapja egy helynek, a' Don Fernando az admiral' természetes fíja által írt életéből, hibás magyarázata. Spanyolországban megérkezte előtti foglatatosságait e' nagy férjfiúnak előadandó útát Don Fernando „az öt lakható égövekről“ írt értekezésre (mellynek szerzője Kolumbus) hol a' lakhatóságot tulajdon tengeri útjain tett

tapasztalásai után megmutatni akarván e'képen nyilatkozik: „1477-dik eszt. február' hónapjában több mint 100 mföld távolságra evettem túl Tilén, melynek déli csúcsa az aequatortól 73 grádusnyira fekszik, nem 63-ra mint némelly földleírók állítják, mert Tilé nem esik belül azon vonalon, meddig Ptolemaeus a' keletet határozza. Az angolok, kivált a' Bristoliak áruikkal meglátogatják e' szigetet, mely körülbelől oly nagy mint Anglia. Ott létemben a' tenger nem volt befagyva, ámbár az apály és dagály ott oly erős, hogy 26 ölnyre nő 's annyira esik le. Igaz, hogy Tilé azon helyen fekszik, melyre azt Ptolemaeus helyhezi, 's most Frislandnak neveztetik.“ Ezen hely kétképen is nevezetes, a' Frisland névért is, mely velenczei Zéni Miklós és Antal által, kik éjszakot 1388—1404-ig beúztatták, híresedett el. Kolumbus kétségkívül nem esmérte a' Zéni Antal' kézirati naplóját, mely 1558-ig, mikor a' Marcolini' kiadása, 59 esztendővel az Admiral', 's 18-al a' Fernando' halála után, kinek ennél fogva a' beszúrást bűnül tulajdonítani nem lehet — megjelent — a' Zéni család' levéltárában elrejtve hevert. Nem Zéni testvérek találták a' Frisland nevet, melyet a' tőkehalsziget (Stokafix) névvel a' Bianco András' atlása 7-ik földképén láthatóval fel nem kell cserélni.

Ha meggondoljuk, hogy az Admiral 1470—1484-ig Lissabonban tartózkodott, Tilébe 1477-dik esztendőben tett útazásának ideje annyival meglepőbb, minthogy tél' közepén éjszakra útazás bár mikor is feltűnő. Előlegesen azonban meg kell jegyezmem, hogy a' lissaboni tartózkodás nem volt annyira folytanos és félbenszakasztás nélküli, mint azt közönségesen veszik. Legkissebb kétség sem lehet arról, hogy Kolumbus 1484-dik előtt négy nagy utat tett, jelesen Tunisba, Archipelagusra, Izlandba és Gvinea' partjára, nem számítván a' Porto Santoba tett több útjait, hol hitvese Donna Felippa Muniz Perestrello tartózkodott 's Kolon Diego született. Nem csak maguk a' történetek, hanem azoknak időszerénti soruk is bizonytalan, 's szintén illy bizonytalan, melyik tengeri hatalomnak tett Kolumbus elébb ajánlásokat? Genuának, vagy a' Portugal és Spanyol királyoknak - e' újabb életírói (kivéven Spornot 's a' szemes Washington Irvinget), a' tettek' elrendezésénél nagy önkényt követtek, holott Kolon Fernando maga elesmérí, hogy atyjának „Minába vagy Gvineába“ útazása nagyvonalú bizonytalannak látszik neki: „Huszonhárom esztendőt töltöttem el a' tengeren, így szóll az Admiral, keletet, nyugotot, éjszakot beúztattam, Angliát láttam, több izben hajóztam Lissabonból Gvinea' partjaira, de sehol oly kitűnőleg jó kikötőket nem vettem észre, mint ezen Indiaországban (az új világban). Minthogy ezen hasonlatosságból kitetszik, hogy azon hely, mellről Fernando emlékezik, későbbi mint 1492, 's minthogy az Admiral' életírója' előadása szerént azt állítja ma-

gíról, hogy tengeri utakat „gyenge korától 14 esztendő-től fogva“ tett: megállíthat azon előadás, mi szerint 23 esztendőket töltött tengeren, ha Navarréével felvesszük, hogy Kolumbus 1436-ban született. E’ nagy embernek földközi tengeri kalandjai ennyiben határozódnak: Chios szigethe, mely akkor a’ Giustiniani genuai család’ birtokában volt, tett egy utat, hol a’ mastix-gyánta’ gyűjtését látta; néhány genuai gályahajót kormányzott Cyprus sziget’ közelében a’ Velenezeiekkeli háboruban: Tunis ellen tett egy utat az anjoui René király’ érdekében; végre többféle utakat tett közösen egy akkora híres tergerésszel, kit Colon Fernando ifjabb (el mozo) Kolumbus névvel nevez, hogy az Admiral nagybátyjától, ki a’ francia király’ tengeri hadánál 1476-ban kapitány volt, megkülönböztesse. A’ tunisi vállalatnak célja volt egy (hihetőleg nápolyi) gályát elfogni, mely Afrika partjain állomásozott. Kolumbus Kristóf beszéli egy levelében (*escrita a los reyes catholicos desde la Espannola*), mely 1495-ki januárban költ, mint csillapította le fortéllyal, midőn a’ megholt René király’ Tunisba küldötte, a’ hajóslegények’ lázadását, kik vonakodtak Sardinia’ keleti partján a’ kis Péter sziget mellett az evczést folytatni. Ezen történetet 1473-dik esztendőre tették talán azért, mert 1472-ben Ferdinand Alfons’ nápolyi király’ természetes fija a’ török háborúval volt elfoglalva, ’s a’ tunisi kikötőt nem tevette ostromzár alá; pedig ezen időben a’ jó, költői érzelmű René király’ festéssel ’s pásztorünnepekkel kényelmesen mulatozott Provenceban, mivel fijának XI-dik Jánosnak a’ calabariai herczegnek 1470-ben történt halála óta semmi reménye nem volt jogát Sicilia és Aragoniára kivívni. Kolumbus’ vállalata, melyet René király’ költségén kezdett, szükségkép’ az 1459-dik esztendő-től 1470-ig lefolyt időre esik. Én 1461, vagy 1463-ban hiszem történnnek, midőn XI-dik János a’ genuaiak’ segélyével próbálta Arragoniai Ferdinand királytól Nápolyt elvenni, ’s ezen körülményben újabb erősséget talállok azon férfiak’ nézetének helyessége mellett, kik Kolumbus’ születését 1436, nem 1446-ra teszik, mert 17 esztendő korút nem könnyen tesznek hadihajón parancsnoknak, és nem bízzák meg külföldi király’ érdeke szemmeltartására. Még nehezebb azon időpontot meghatározni, melyben Kolumbus a’ Colon el mozo gályáján különféle útjait tette. Munoz világosította először fel a’ Marco Antonio Coccejo’ (Sabellico) kronikáiból, hogy azon regényes kaland, melyel Kolon Fernando’ atyját 1474-ben Lissabonba juttatja, csak 1485-ben történhetett, és így miután már Portugalliát elhagyta. E’ szerint más idősokban volt, midőn Kolumbus Kristóf (jó darab ideig) tengeri utazásokat tett ifjabb Kolonnal, kinek atyafisága előtte különösen becses volt, mert mint posztógyárosnak fija (atyja még 1494-ben is élt, midőn egy végrendeletben mint tanú textor paunorum hozzáadással

irja magát alá) büszkén mondja magáról egy töredékben, mely megmaradt: „Nem én vagyok első Admiral családomból.“ Mi illeti a' Gvineába és a' „portugali király' San Jorge de la Mina várába“ utazását, ezek 1481-dik esztendőjét meg nem haladták, minthogy ezen erősség azon időtájban épült.

Bár mely időszak lett legyen is, melyben Kolumbus éjszaki útját tette (Munnoz' és Barrow' Portugalban megérkezte előtti időre teszik) semmi nem mutat arra: „hogya az a' grönlandi partokig, túl a' Ptolemaeus által esmért világ' keleti határán kiterjedett volna, és hogy Kolumbus a' nélkül hogy sejtene, 15—20 esztendővel az Antillák' felfedezése előtt Amerikába lépett volna.“ A' cinco zonasbéli helyet, az egyetlent, melyben az éjszaki utazásról szó vagyon, 's mely feljebb érintetett hibásan értették. Kolumbus elmésen megkülönböztet abban két szigetet, melyek Thulénak hivattak (sok régi kéziratokban találtató írásmódot követvén, melyekben Thyle, Thile, és Tyle vagyon), melyek közül egyik messze éjszakra, éjszakkeleti irányban fekszik, 's olly nagy mint Anglia, a' más sokkal inkább délre vagyon, kissébb terjedelmű, 's Frislandnak is nevezetik. Ő az utóbbit tartja a' Ptolemaeus' Thuléjának, 's hozzá teszi, hogy azon helyen fekszik, melyre Ptolemaeus helyhez, nevezetesen 63° é. sz. Ez a' különbség vagyon, mint én hiszem a' Dicuil' Thuléja (Island) és a' Färoi vagy Mainland között, mely a' Shetland szigetek' csoportjában legnagyobb, a' Plinius, Tacitus, Solinus és hihetőleg Pytheas Thuléja, hacsak Solinus nem két kütfölből vette tudományát, mik közül az egyik Islandot illeti. Azt mondhatnók, hogy Kolumbus kitalálta, mit az újabb időkbeli régi földleírásról tett tapogatózások mind inkább felfejtettek. A' szélességek, melyeket Kolumbus a' két Thulé szigeteknek kimutat, tulajdonképen ugyan nem illenek sem a' déli szigetre Islandra, sem a' Schetland-szigetekre. Az első $63\frac{1}{2}^{\circ}$ és nem 73° alatt, a' másik $60\frac{1}{2}^{\circ}$ és nem 63° alatt fekszik: de az Admiral által kitett szélességek nem úgy mint eredményi önvizsgálódásinak, melyeket téli útban ködös időben tett volna, adatnak elő. Kolumbus Frislandot a' Ptolemaeus' Thuléjával egynek vévén, azon fekvést is adta neki, melyet Ptolemaeus adott volt Thulénak, 's Islandot, Frislandtól 10° távolságra éjszakra helyezte, holott Mainlandtól Islandnak legéjszakibb partjáig alig van $6\frac{1}{2}^{\circ}$. Ezen nagyítás koránt sem feltűnő, midőn az *ultima Thulé*-ről vagyon szó. Épen így nem lehet Kolumbus-tól számon kérni azon 100 mértföldet mennyivel az éjszaki Thulén-tól külebb éjszakra felé utazottnak magát dicsekedve állítja, 's melyek ötöt az ő számadása szerint a' 78-dik fokig, és így a' Scoresby és Edamlandi egyenkörön túl juttatták volna. E' számbeli határozatlanság nem elegendő ok még arra, hogy egy történeti adatot, t. i. Islandba, egy jókora nagyságu

szigethe, hová kereskedés 's halászat csábíthatták a' bristolia-kat, utazást kétségbe hozzunk. Olaffen megmutatta azt, miként a' XV-dik századnak első felétől óta az angolok az islandi déli kikötőket, különösen a' thorkakit gyakorta meglátogatták, 's hogy a' helybeli püspökök az angol kereskedésnek kedveztek. Ama' régi angol kötetmény (The policie of keeping the sea), mellyet Hakluyt tett közre, újabb erőssége a' Bristol 's Island közötti közlekedés' gyakoriságának a' Cabot Sebestyén tengeri első útazásai' idejében. Mit Kolumbus a' dagály és apály nagyságáról mond, mint szintén Thulén éjszakra túl is jegetlen tengerről, kétségkívül vette a' középkor' földleirási compilatioiból, u. m. „*Gerinnung und Erstarrung der Elemente, oder über die Leberlunge des nordischen Oceans*“... és „*aestus supra Britanniam Octogenis cubitis intumescens*.“ A' századnak szokása volt mindég szem előtt tartani a' régiek' hagyományit, 's azokat, midőn alkalom adódott, vagy helybenhagyni, vagy felvilágítani.

Malte-Bruntól felállított azon hypothesis, mi szerint Kolumbus Kristóf Frislandban vagy Islandban a' Zéni testvérek' útjairól, 's éjszak Amerikának a' Skandinávok általi felfedeztetéséről értesítettett volna, kevés hihetőséggel ajánlkozik. Kolumbus Indiákra keresett útát, hogy nyugot felől juthasson a' fűszerek' hazájába. Ha tudta volna is, hogy skandinavi gyarmatosok Vinlandot felfedezték, hogy frislandi halászok Drogeo nevű parton kikötöttek, mind ezen hírek semmi viszonyban nem látszottak volna állani az ő érdekével és céljaival. Vinlandnak 's Drogeonak reánk nézve más érdeke nem volt, mint hogy megmutatták bizonyosan, miként Pária foktól egész a' szent Lőrincz' torkolatáig, a' partok szakadatlan összefüggésben állanak. E'hez járul még, hogy a' XV-ik század' második felében a' grönlandi felfedezések' emléke Islandban többé oly eleven emlékezetben nem lehetett, hogy az a' genuai hajósnak is tudomására lehetett volna, ki a' helybeli Sagakra annyit gondolt, mint Bremen Ádám' kézirataira. Ezen kanonok mint híres földleirő, ki Kurlandot 's Poroszországot, mint balti tenger' szigetjeit leírta, kétségkívül Vinlandot is esmérte a' XI-dik század óta, de az ő ekkleziiai történetírása, 's skandinaviai chorographiája csak 73 esztendővel később jelent meg nyomtatásban Kolumbus' halála után.

Az amerikai szárazföldnek Normannok általi korábbi felfedeztetése elesmerésének érdeme kétségkívül Ortelius földleirőt illeti, ki e' nézetével már 1570-ben majd nem a' híres Las Casas Bertalan Kolumbus és Cortez egykorúja életében fellépett. „Kolumbus Kristóf, így szól Ortelius, az új világot csak állandóbb kereskedési viszonyba hozta.“ Ez ítélet felette igen kemény. Egyébiránt az ő véleménye nem Vinland' felfedeztetésén alapult, mellyről egy szóval sem emlékezik, talám

azért, mert Bremen Ádám' munkái csak 1579-ben jelentek meg először, hanem a' Zéni testvérek' utazásain (1308—1404), melyek azonban még némely homály alatt vannak. E' tárgya mélyebben nem ereszkedem, minthogy minden lehető egybevetések már kimerítvék. Az Ikaria sziget, mind Ikarus, a' Dedalus' fija, Scotzia' királya uralkodott, minden esetre a' geographiai mesék közé látszik ezen útát helyhezni; ha nem tudnók Kolumbusnak magának példájából ki a' Polo Mark által felhordott városok' neveit magoknak a' kubai, hayti, veraguai törzösklakosoknak szájából hallotta, mennvire elferdítik az utazók az idegen nyelvbeli szavakat, kivált ha áltudósság viszi a' magvarázói szerepet. Ha a' Zénik' utazásrajzait részrehajlatlanul 's előítélet nélkül vizsgáljuk, igazságszeretettel, 's részletes leírásait találjuk azokban oly tárgyaknak, melyekről fogalmat Európában semmi nem adhatott. Ha a' Zénik' könyve (mint Torfaeus Vinlandróli munkájában állítja) a' Kolumbus érdemének csonkítására költetett volna, úgy a' kiadó minden bizonynyal igyekezett volna a' velencei felfedezéseket, ha nem épen a' genuai hajóseíval, legalább a' Bakalaok' éjszaki felfedezésével Cabot és Gomez által öszvekötni. A' Zéni testvéreknek az új világ' partjaira tett utazásaik' elsőbbségét nyomatekkel emelte volna ki, 's a' Floridába és Mexicóba tett későbbi utazásokat csak annak felvilágosítására szolgáltaknak állította volna, mennyiben voltak igazak és pontosak a' frislandi halászok' előadásai? kik az új világ' partjain kiszállásuk alkalmával Drogeonak gazdagságáról, 's az (amerikai) déli 's délkeleti népek' magas műveltségéről oly sokat tapasztaltak. Az adatok elszórtan állanak az utazási rajzban semmi szemrehányás és vád benne nincsen elannyira, hogy a' csalásnak még csak gyanúja is elenyézik; hanem a' határtalan zavar, mely a' helytávulságok', 's egyes utak tartásuk' idejének számelőadásaiiban uralkodik, a' kézirat' kidolgozása' rendetlenségét, 's annak rossz gondviselését látszik tanúsítani, minthogy az örökösök nem sejtve becstét belőle sokat öszve is téptek. Eggers, Buache, Malte-Brun Frislandot, melyet sem Bianco András, sem tanítója Fra Mauro a' Velenczében 1457-től 1470-ig készült földképen nem emlitenek, tartják a' fároő szigetnek. Schottlandnak nagy közelsége magvarázhatná ugyan azon könnyűséget, mellyel Zéno Miklós 1391-ben testvéréhez Antalhoz érkezett, hanem a' Fra Mauro, csaknem maga megmérhetlén tudományu velencei geographus' hallgatása, 's az izlandi 's norvégi Sagaknak 's évkönyveknek a' Frisland névvel teljes esmeretlenségük oly két pontok, melyeknek megfejtésük felette nehéz. Minden esethen bizonyos az, hogy Kolumbus thulei útjában semmit nem tapasztalt, mi nagy terveit legkevesebbé is előmozdította volna. Sem a' királyi Fiscusnak Colon Diego elleni perében, hol a' felfedezés' újságát illető minden vádak előhordatnak, meghányat-

nak 's latoltatnak, sem az ezt követett 55 esztendőök alatt nem vala szó 1492-ik esztendőnél korábbi felfedezésről. Grönland, melly Norvegiához olly közel fekszik, melly a' Zéni térképen is mint Skandinaviának valami félsziget alakú kinyúlása rajzoltatik, az egész középkorban Europa' részének tartaték, 's e' gondolat, hogy gyarmatosítása' története új Indiának felfedeztetésével kapcsolatba hozható, Kolumbus' 's dicsősége' legelhatározottabb ellenségeinek sem juthatott eszközbe."

Olajtjuk, hogy e' kivonatok Humboldt ur' classicaí munkáinak minél terjedettebb olvasókört szerezzenek, 's ez által az előitéletek, mellyek Amerika' felfedeztetése' történetét illetőleg maig is uralkodnak, enyésszenek! Ideler urnak fordítása folyó és hív, ámbár sok kívántatik arra, hogy egy francia classicus írónak beszédmódja németre jól általtéssék.

Annalen der Erd-, Völker und Staatenkunde (Nro 144. 1837.)
után B. T.

A description of the Azores, or Western Islands, from personal observation, comprising Remarks on their peculiarities, topographical, geological, statistical etc. and on their hitherto-neglected Condition. By Capitain Bow. London, Bull and Churton. 1834. 8. 373 l.

E' munka' szerzője már Siciliába 's a' Lipari szigetekbe tett előbbi útazásából ismeretes, Don Pedro szolgálatában volt, kit a' hadszállításban az azori szigetekbe, Don Miguel testvérétől elfoglalandókba, kísért, 's e' szerint ítélandók meg political nézetei. Az Azorok csak kevéssé voltak esmeretesek, minthogy azokat magok a' Portugallok, mint egyéb gyarmataikat is nem igen szereték esmertetni, 's miket idegenek csak ritkán 's alkalmilag látogatának. A' szerző' munkája tehát épen nem felesleges, 's leírásának azon elsősege van, miszerént az egészen saját nézetből eredett, 's alkalmá sem hiányzott, a' lakosok' különbféle osztályait esmerni tanulni. Munkája két részre oszlik, az elsőben általánosan, a' másodikban az egyes szigetekről értekezik. Navigator Henrik herczég' rendeletéből Cabral Goncalvo által 1431-ben fedeztetvék fel, 's elneveztetésöket az ölyvöktől vagy sólymoktól kölcsönzik, mik ott szörnyű számmal találtattak. A' kilencz e' nevezetben foglalt szigetek a' Portugallok által három csoportra osztatnak, mellyeknek elsője 's leginkább nyugotja Flores és Corvo szigeteket, a' középső Fajalt, Picot, szent Györgyöt, Graziosát és Terceirát, és a' harmadik a' leginkább keletre fekvő szent Mihályt és sz. Máriát fog-

lalja magában. Az éjsz. szél 36° $59'$ és 39° $44'$ között fúv-
kúsznak, 's e' helyzetnél fogva a' legdicsebb égaljak van. Fel-
fedeztetésekkor lakatlanok voltak, tehát nem volt szükség az
elfoglalásra. A' természet pazarlólág látá el őket mind azokkal,
miket valamely kies égaljtól, hol a' hőmérő szüntelen 50°
és 75° Fahrh. fokot mutat, 's rendkívüli hűvesség 's hideg
egyaránt ismeretlenek, várhatni lehet. Az éven által 200 tel-
jesen tiszta 's vagy 60 esős napra lehet számot tartani; ámbár
emezek közt is gyakran van napos idő. Azonban gyakran nagy
eső van, mi a' hegyekben nem ritkán földszakadásokat okoz.
Leírhatlanul kies a' tavasz, mikor a' növényélet hatalmas erő-
vel munkálódik, 's midőn a' föld friss zölddel és illatos virágok-
kal van fedve. Általában igen egészséges helyzetűek, noha
helyzeti okok mégis okoznak különbféleségeket. A' csupa rá-
jak tekintés bizonyítja, miszerént vulkánnemű kitéréseknek
köszönhetik eredetüket, 's habár jelenleg égő hegyeik nincse-
nek is, mégis mindenfelé kiegészített töltéseket láthatni. Miért
gyakori földindulásoknak is kitétetvük, mik mégis, mint az
1631-ki és 1755-ki, melly Lissabont elpusztította, ritkán valának
olly erősek, hogy nagy károkat okozdottak. A' földvizsgá-
lónak tehát itt nagy vizsgálódási mező nyílik. E' vulkánnemű
tulajdonság egyszerűsmind fő oka is a' bihtelen termékenysé-
gnek, mert valóban egy ország sincs, mellynek földje nagyobb
vagy csak hasonló termékenységgel dicsekedhetnék. Tekintetök
majd vad és festői, majd kellemes és vonzó. Minden egyesül-
hetne, azokat földi paradicsommá varázsolandó, csak az em-
berek volnának arravalók, 's használnák azon kincseket, mi-
ket nekik a' természet olly bőségben nyújt.

De fájdalom! ez legkevésbé történik, féligmeddig min-
den durvasági állapotban van, találmány, ipar, és izlés nél-
kül. A' szerző a' földnek 's iparnak annyira elhanyagolt mive-
léséről értekezvén, ennek okait igyekszik kitalálni. Legelől
teszi a' kormányzás' önkényét az állodalomban 's egyházban, 's
a' törvények' rosszását, mik sem személyt, sem vagyont nem
biztosítanak. Továbbá a' földbirtoklás' nemét, 's az előszülöttség'
uralkodó jogait. Kevés földesuraknak roppant földbirtokaik
vannak, miknek elosztatniok nem szabad, sokkal nagyobbak,
hogy sem magok műveltethetnék. Ez okból hát többnyire ki-
sebb részekben adatnak ki bérben, hol a' bérlők nyomorult
életet élnek, míg amazok nagyobb részint Lissabonban emész-
tik fel jövedelmeiket. E' nagy földesurak azután, kik Morga-
dos névvel nevezetnek, zsarnokoskodnak bérlőiken. A' föld-
birtok' ezen nemének másik következtése az, miszerént idege-
nek nem könnyen képesek, vagy akarnak megtelepedni, mivel
olly igen nehéz, biztos földbirtokra szert tenni. E' körülmény
kétszerte veszedelmes olly országban, hol a' polgárisodás- és
iparbani előmenetelt idegenek által eszközölhetni csak látszó

valami. E'hez járul még a' szigetek' belsejébeni országutak' hiánya, mikén a' természetnyek a' kikötőkbe szállíthatatnának. A' mezei gazdaság hát inkább csak nevére esmeretes. A' baromnevelés többnyire ökrökből, szamarakból és juhokból áll. A' lovak rosszak, azonban kecskéek nagy mennyiségben vannak. A' kertmivelés jeles lehetne, minthogy a' tropusiakk mellett a' mi európai növényeink is tenyésznek. A' külső kereskedés, melyet főleg narancs, citrom, bor 's kevés gabona képez, biztos kikötők' hiánya által nehezítetik, ámbár illyeket lehetne készíteni, ha a' természethez mesterség csatlakoznék. Évenként Angliába 126.000, Hamburgba 14.000, az északamerikai egyesült tartományokba 12.000 láda narancs, bor Braziliába 5000 pip, és 1000 pip pálinka, Angliába 2000 pip, Hamburgba és Oroszországba 6000 pip, Északamerikába 4000 pip, Portugálba sok besózott sertés- és ökörhus, sajt, 's a' t. vitetik. A' tengeri kereskedés általában 700—900 hajókkal foglalkozik, miknek számát biztos kikötők igen nagyobbtáknak. A' kormányzást eddig egy tábornagykapitány vezeté, kiben egyttal a' katonai, polgári és közrendi hatalom egyesítve lón, 's Terceirában lakott; neki a' két csoport' két kormányzói alá voltak rendezve, 's ő még mindegyik szigetnek külön kormányzót is nevezett. Fizetést csak három évekre húzott, habár hivatalában tovább maradt is meg, azért e' tisztviselők felette iparkodtak meggazdagodni. Mind a' kilencz sziget' népessége az utolsó számlálás szerint csak 250,000-re ment, melly azonban jobb kormányzás mellett könnyen hatannyira nevedkedhetnék. Romlott portugali nyelvet beszélnek. A' férfiak izmos természetűek, 's tekintetűek, a' némbereket a' szerző nem találta olly szépeknek, mint a' millyeneknek mondatnak, hanem igen termékenyeknek. 12 sőt 14 gyermekeknek anyját látni nem ritkaság, a' zenét, tánczot és kártyát szenvedélyesen szeretik. Türelmetlenség és vakhit jellemőknek legfőbb vonásai, 's még a' felsőbb osztálynál is hihetlen tudatlanság uralkodik. Hogy mégis hadi bátorsággal bírtak, tapasztalá Don Miguel, szerencsétlen megtámadásakor a' hasonló szigeten. Az egyház egy püspök alatt áll, ki Terceirában lakik. A' papság, kivált a' számtalan kolostorokban igen elkorcsosodott. A' Don Pedro által eltörölt apácázárdák bordélyokká változtak által. A' papság durva tudatlansággal köti egybe a' legnagyobb türelmetlenséget. A' szerző sokat remél a' Don Pedro által eszközölt reformoktól, miknek teljesülése azonban a' jelen nemzedéknél alig várható. A' természet' nagy bőkezűsége, melly az életet annyira megkönnyebbíti, a' földmivelés- és iparkörüli erőködéseknek valóban itt is, mint másutt, mindég akadályul szolgál. A' jövedelem, mit a' portugali korona Azorokból húzott, a' kormányzásra fordított költségek' levonása után 330,000 koronára = 84,000 font sterlingre becsültetik.

A' leírás' második része az egyes szigetekkel foglalkozik, azon rendben, mint őket a' szerző vizsgálta, melyből mi csak azt kívánjuk megemlíteni, minél fogva azok leginkább feltűnnek. Sz. Miguel' szigete Ponte del Gada nevű fővárosával termesztés- és kereskedelemre nézve legjelentősb. A' fővárosi piac gyümölcsössel és hussal gazdagon el vala látva. Az utcák szűkek, 's a' nap' sugárait nem tartóztathatják fel, azonkívül rondák; a' lakok, még az előkelőbbekéi is azon kényelemnélküliek, mikhez az európaiak 's kivált az angolok szokvák. A' földszinti szobákban tisztaság' hiánya rossz szagot terjeszt még a' felső emeletbe is. Mindazáltal több brit családok a' szigeten megtelepedtek, és az ő általok mutatott példa nem leendő jó következés nélkül. Miután a' szerző a' sziget' belsejét is beutazta, onnét Don Pedro' és seregei' kíséretében Terceirába ment, mely Angra fővárossal, mint a' tábornagykormányzó' lakásával a' fősziget gyanánt szokott tekintetűi, habár a' termesztésben az első után áll is. 40,000 lakost számlál, 's elfoglalása után benne nemcsak csupán portugál, hanem flamlandi gyarmatok is telepedtek meg. Angra városa rendszeresen épült, 's több szép épületei vannak. A' tábornagykapitány' palotája az egykori jezsuita-collegium, mely a' társaságnak Pombal által történt elűzése után nyerte csak új rendeltetését. Általában a' zárdák foglalják el a' legszebb helyeket, de sehol sem is volt azokban olly nagy kicsapongás, mint itt; az apácák 's előljárónőik szinte nyilvánosan üzték gonoszságaikat. A' sziget' felülete mindenütt vulkánemű kitérések' nyomait mutatja, 's a' festőnek sok igen szép álláspontot nyújt. Mount Brazil fok meg van erősítve, miszerént ezen sziget katonai tekintetben igen fontos. A' szerző szent György és Graciosa kis szigeteket csak menetközben látogatta meg. Fontosabb ellenben Fayal, Horta nevű fővárosával. A' szerző ezt a' szigetsort' legkiesebbikének tartja; a' földművelés is előbbre van itt. E' sziget az amerikai czethalászok által sokszor látogatatik, kik magokat itt látják elélelemmel. A' szerző az amerikai Consul' családjában élt, kivel a' sziget' belsejét is meglátogatta. Itt is legpompásabb épület a' volt jezsuiták' collegiuma. A' zárdáknak Don Pedro által lett eltörlesztése itt a' sz. Antal' gazdag zárdájával kezdetett meg, mi az idősb szerzeteseknek természetesen igen nehezen esett. Pico' szigete nevét azon magas hegytől veszi, melynek nyílása bizonyítja, miszerént egykor ő is tűzokádó hegy volt. Tetejét az év 8 havában hó fedi. Hanem a' szerző azon évszakban, midőn ott volt, nem hághatta meg. Corvo és Flores szomszédszigetecskék felfedeztetésök' óta földindulásban nem szenvedtek, de semmi nevezetességgel sem bírnak.

Szerző azon szabályok' közlésével végzi iratát, miket az anyaországnak fogamatba kellene venni, az Azorokat felemelendő.

Legtöbb már az előbbiekből látszik, mint az előszülöttségi jog' eltörlesztése, utak' építése 's a' t. Csak egy pontot emelünk még ki. Az Azorok, Europa' közelébeni 's égaljok' szépsége általi fekvésöknél fogva, valamint érczvizeik' bősége által igen alkalmasok, az egészség' helyreállítása tekintetéből tartózkodásra. Ha az ottani tartózkodás idegenekre nézve megkönnyítenék 's kellemesítenék, úgy azok, kivált angolok, csoportosan tódulnának által, részint egészség, részint olcsóság, részint a' természet' tekintetéből, kivált, mióta a' gőzhajózás' feltalálása Angliából az odai utazást kényutazássá varázsolja, midőn az éjszak' ködéből a' legszebb égaljba lehetne kevés nap alatt menni. Mi sok hihetlenebb reményeket látánk valósulni, mért nem történhetnék meg ez is?

Egy földkép 's az egyes szigetek' rajza a' könyvhez mellékelvék.

Götting. gel. Anzeigen. (1837. 114. 115. St.) után

Perföldy.

BIBLIOGRAPHIA.

55. HANDBUCH *der allgemeinen Staatenkunde von Europa*, von Prof. Dr. F. W. SCHUBERT. Vierter Theil. Königsberg, *Bornträger*. 1839. 48 1/4 iv, 8-adr. Mind a' négy darab' ára 15 for. e. p. — Ezen igen ajánlásraméltó munka (L. Tudománytár Literat. 1839. I. 321, és 1841. I. 53.) jelen kötete az olasz (nem austriai) tartományokat foglalja magában 's azok' alkotmányáról, törvényeiről, igazgatásmódjairól, pénzügyeiről 's a' t. bő áttekintést közöl. Olaszhon' statistikai képe nem igen örvendetes, mert kivéven Toscanát, melynek kormánya már darab idő óta jó, 's talám Sardiniát, hol legalább lassanként javítások tétetnek, közép 's alsó tartományi olaszhonnak, valóban szánakozásraméltó helyzetben vannak, melly szenvedhetlen is volna, ha a' könnyü olasz vér, a' szép ég 's a' csekély szükségek, mindennémü nélkülözéseket elviselhetőkké nem tennének. Mi lehetne Nápolyból és Romából? Mi volt egyszer Sicília? Mi volt egyszer a' romai Campagna? Ezen kérdések ismételve tolakodnak az utazó 's földleirő' lelkébe. Az egyházi státusok' kormányairól 's alkotmányairól szólóban, kivált a' pénzügyekről rész mély sajnálatot ebreszt fel. A' sziv tele van de az erszény üres. Csudálatos ellenkezés a' curia' nagy igényei 'sa' szolgálatára lévő anyagi eszközök közt. 'S mégis talán épen a' világi szegénységben fekszik a' lelki hatalom' titka. A' középkorban azt szokták mondani, hogy a' pásztorok aranyból, mikor még a' botok fából valának, most a' botok aranyból a' pásztorok fából vannak. Mivel most ismét megfordítva az arany elsikkadt a' botokról, a' pásztorok nem aranyból akarnak-e megint lenni? Szerző előadja a' romai financia' történetét, melynek eredménye az, hogy a' pápai státusadósságok' öt pcentes tömege 51,500,000 scudi, vagy is 107,513,000 for. e. p., melynek esztendei kamatja 2,575,000 Scudi. Mivel azonban a' Rothschild-Wilson kölcsön évenként 90,000 scudit kíván az amortisáló tőkéhez, tehát jelennem általjában, a' státusadósságra évenként 2,685,000 scudi, vagy is 5,839,500 for. e. p. megy, melly több mint negyedrésze az évenkénti státuskiadásoknak.

56. DIE DRAMATISCHE *Poesie der Deutschen*. von Jos. KEHREIN. 2 Bände. Leipzig, *Heinrich*. 1840. 41 1/4 iv, n. 8-adr. Ára 4 for. 8 kr. e. p. A' német drámai literatúra' öszvényomott tör-

ténetirása a' legrégibb időktől fogva a' jelen időkig. A' kiadó különösen arra ügyelt, hogy a' dramaticus költők' nevét 's munkáit teljesen adhassa. Azonban ezeknek száma szörnyű nagy, úgy hogy két darab alig volt elég azok' felvitelére, noha a' kiadó minden lapon többeket nevez. Természetes, hogy a' characteristica 's megítélés e' mellett rövid. Kellemből 's oktatóbb volna a' munka olvasásra, ha a' csekélyebb dramaticus költők abból kihagyattak, a' fontosabbak pedig bővebben közöltettek volna. Utáneresésekre azonban a' munka igen használható, a' leggazdagabb 's legjobb minden eddigiéik közt 's mondhatlan munka' gyümölcse, mivel szerző az újabb költők' legcsekélyebb dramaticus apróságait is feljegyzette.

57. ALLGEMEINES *Theaterlexicon, oder Encyclopädie alles Wissenswerthes für Bühnenkünstler, Dilettanten und Theaterfreunde*, unter Mitwirkung der sachkundigsten Schriftsteller Deutschlands, herausgegeben von. A. BLUM, K. HERLOSZSOHN, K. MARKGRAFF. Erster und zweiter Band. Altenburg und Leipzig. Ezen két kötet' ára 3 for. e. p. — Ezen két kötet a' D. betűig megy. A' munka ajánlásraméltó. Céljának teljesen megfelel, értelemmel 's jó gazdálkodással van az kezdve és kivíve. Magában foglalja 1) A' színészet' theoriáját, minden művészi szavak', mythologiai, historiai, archaeologiai nevek' 's minden technikai és oeconomiai viszonyok' magyarázatát. 2) A' színészet' történetét a' mi időkig, régiségeit közönségesen, jelen állapotának előadását, 's a' leghiresb színészek', színésznők', énekesek' 's énekesnők', tánczosok' és tánczosnők', költők' 's a' t. életirását. Az oktató czikkelyek aprók és világosak, 's jól számítvák olly publicumra, mellynél előreláthatni, hogy mélyebb 's tudósbb kifejtésekre szükség nincsen. Az életirási czikkek is iránylag rövidiek 's dicséret és becsmérlésben mérséklettek, mi teljes dicséretet érdemel.

58. ÜBER VIRILESCENZ und *Rejuvenescenz thierisch. r Körper*. Von Dr. K. W. Mehliss. Leipzig, Schreck. 1838. 7 1/2 iv, n. 8-adr. Ára 1 for. 8 kr. e. p. Igen érdekes kis munka. Szól ez 1. a' virilcentiáról vagyis az asszonyi tulajdonságok' átmeneteléről férjfiuikba. Találkoznak néha olly vén asszonyok, kik szakált 's férjfiui hangot kapnak; vén tyúk, kik lassan lassan kakas tollakkal ékesítik fel magoka', mint apró kakaskák kukorikolni kezdenek; vén szarvastehennek, kik szarvakat kapnak 's a' t. Mind ezen esetek akkor állnak elő, mikor a' kialudt nemi functionál a' növényi élet-erő még igen erős állapotban van. Egy erős szarvastehennél történetből elromlottak egy oldalon a' tojástartók 's ezen oldalon a' főn szarv nőtt, de a' másik oldalon nem, hol a' tojástartók épségben maradtak. Ezen példa világosan mutatja, miként áll a' dolog. Noha azonban a' férjfiui nem is, igen jellemes módon, ha benne a' nemi functio kialszik, közelget az

asszonyi habitushoz, (a' heréltek' elasszonyosodása) egészen úgy, mint a' férjfiúsodásnál az asszonyi nem a' férjfiúiba látszik átmenni, a' szerző mégsem engedi meg, hogy valamely közönséges természetű törvény kívánna a' nemek' kölcsönös vonzó erejét. Ha t. i. illy törvény léteznék, a' férjfiúsodásnak gyakorinak és közönségesnek kellene lennie, holott ellenben ritka és mindég törvényküli az. Mint a' férjfiúsodást és elasszonyisodást úgy a' hermaphroditismust is úgy tekinti a' szerző mint eltérést és elfajulást az állati normától, az alatt míg megfordítva a' két-neműséget, egyik nemnek a' másikba való átmenetelét 's annak a' legtokéletesb összeveállítást egy egyedbe, úgy tekinti mint a' növényvilág' jellemző normáját, 's minden nem két-nemű növényt mint elfajulást 's eltérést a' normától. Ez a' vizsgálódás igen nevezetes. 2) A' rejuvenescenciáról vagyis megifjodásról az öregkorban. Voltak esetek olly öregekről, kik új fogakat kaptak, kiknek őszhajok ismét sötét színt kapott 's a' t., olly vénasszonyokról, kiknél még a' nemi functio is visszatérni látszott. Egy igen éltes fejedelemasszony ekként ifjodott meg, 's új fogakat, új haját 's a' t. sőt még egész testének ifjúi tekintetét is megkapta. Illy kétségküli (csak hogy a' leirók által gyakran nagyított) jeleneteket a' szerző hasonlókép' a' felesleges növényi erőből magyaráz, melly egy vagy máskép' törvénythagyó (abnormis) képezetekben fejlődik ki.

59. ERINNERUNGEN aus einer Reise durch das südliche Deutschland in das mittägliche Frankreich und nach Algir.

Von Moritz von HAACKE. Quedlinburg und Leipzig. Basse, 1840. 21 1/4 iv, 8-adr. Ára 2 for. 15 kr. e. p. Haacke ur, kormányzékai tanácsnok és kamarás Gothában, Nürnbergben, Münchenben, Salzburgon, Bécsen keresztül utazott Pestre, onnan vissza Bécsen, Tirolison és Svájcson, Franciaországba, Lyonon keresztül Toulonba, a' tengeren Algirba, onnan ismét vissza Marseilbe, Toulouse, Bordeaux-n és Párison keresztül haza. Szép út, mellyet ő mint lelkes és tapasztalt férjfiu, kényelemmel éldelt 's irt le, mi nélkül tulajdonkép' utazni sohasem kellene. Érdekekkel teljes vándorlásából csak néhány szó. Algirban azt jegyzi meg, mit mindenki megjegyzeni fog, hogy a' francziák, bármi makacsan védjék is ezen tartomány' birtokát, nem képesek azt megtartani. A' gyarmatosítás' próbája nem sikerült 's nem sikerülhetett. A' földvétele 's eladás már kezdetben a' legdurvább csalások', forrásává lőn. A' francia jellem általjában nem kedvez az új telepítvényeknek. — A' francziák nem bírnak két ehhez igen szükséges tulajdonsággal, alhatatosság 's köz szellemmel. — Ha valami dolog nem hoz mindjárt hasznót, azt azonnal elvetik; alig gondol az apa fijával, még kevésbé a' jelen nemzedék a' jövővel. Még nagyobb hiba a' közszellem' hiánya, az írigység 's féltékenység a' francziák között. Egyik sem látja örömet, ha jól folynak a' má-

siknak dolgai; mindenik örül ha szomszédjának valami nem sikerül. — A' kereskedői és iparüző osztályban sok németeket talált a' szerző, kik Francziahonban letelepedtek, a' nélkül, hogy hazájokat megtagadták volna. Bordeaux-ról, hol a' szerző különösen örömet mulatott, így szól: „Igen sok idegen van itt; a' nagy kereskedés, minden nemzetből embereket öszvegyűjt. Különösen sok a' német, 's nem sokat mondok, ha azt állítom, hogy a' számos idegenek' fele németből áll 's hogy a' fontos borkereskedés' nagy része lassanként az ő kezekbe jön. Többnyire Charteronban laknak. Gyakran jön az ember nagyobb társaságokba, hol egyedül német szót hall. Bár mennyire szereti is egyébiránt hazáját a' német, oly nagy kellemi vannak ezen földnek, hogy ritkán kívánczik vissza hazájába.“ 's a' t.

60. *Fabeln und poetische Erzählungen* von G. C. PFEFFEL, in Auswahl herausgegeben von H. HAUFF. Zwei Bände. Stuttgart und Tübingen. Cotta 1840. 48 3/4 iv, 16-adr. Ára 1 for. 30 kr. e. p. — Pfeffel, egyike a' legérdekesebb vakoknak, kik valaha léteztek, született 1736 jun. 28-án 's fíja volt egy nevezetes embernek, ki többnemű visszontagságok után a' külföldi ügyek' státustitoknokságában volt hivatalban Párisban, 's később Colmárban telepedett le mint városbíró. Az ifjú Pfeffel Halában tanult, de már ezen jókori időszakban csaknem minden látását elvesztette. 1758 teljesen megvakult, de ezen szerencsétlenségében oly jeles nőre talált, ki őt' hosszú életén keresztül, hív és feláldozó szeretettel követé sötét pályáján. Pfeffel jókor az írók' sorába lépett. Költeményeit maga 1761-ben adta ki ezen czim alatt: „Poetische Versuche in drei Büchern.“ Frankfurtban. Következtek több dramaticai próbatételek, németből francziára tett fordítások, belletristicai és komoly foglalatnak. Sokat foglalatostkodott a' neveléssel is, 's alapítója lón egy Academie militaire-nek, mellyet azonban a' franczia forradalom 1793 mint sok más intézeteket elpusztított. Ezen időszakban, hatvanadik éve körüli költeményei és meséi legszamosabbak, 's mind azok közt, mellyeket egész életében irt legjobbak. E' mellett igen gondosan újra dolgozta elébbi költeményeinek legnagyobb részét 's így állott elő poetai próbatételeinek utolsó kiadása, melly 1802—1809-ig kilencz kötetben jelent meg (Cotta, Tübingen). 1803 óta a' colmári consistorium' elnöke volt 's szakadatlanul munkálkodott egyház és iskola mellett 's nem keveset tett a' protestantismus' végső törvényes megalapításán Alsatiában. — Meghalt 1809. Pfeffel' előadásmódja mindég naiv, világos és fesztelen. Gyakran úgy fest mint a' legjobb genre és állatfestő, 's különösen ebbeli talentoma érdemli a' dicséretet meg. Mutatványul álljon itt következő jeles kép. (I. S. 301).

Der Wallfisch und der Löwe.

Zween Herrscher, der vom festen Lande
 Und der vom Ocean, geriethen einst in Streit.
 Warum? Der Löwe ging in seiner Herrlichkeit
 Lustwandelnd an des Meeres Rande,
 Indesz der Wallfisch einen Solotanz
 Auf seiner Fläche hielt. Er peitschte mit zum Schwanz
 Die grüne Fluth, und spritzte bis dem Strande
 Den Zwillingsstrom, der seiner Nas' entquoll.
 Der feuchte Staub erreicht des stolzen Löwen
 Geweihtes Haupt. Dergleichen Neckerèien
 Verzeihet kein Monarch. Er wurde toll,
 Er hob den starren Schweif, er sträubte seine Mähne,
 Er blökte die gewetzten Zähne,
 Und rief den Seetyrann mit gräzlichem Gebrüll
 Zum Zweikampf auf. Der Wallfisch rennt entrüstet
 Auf seinen Gegner los, der sich zum Kriege rüstet.
 Allein indem er sich ihm nähern will,
 Prallt er vom klippigten Gestade
 Ins Meer zurück. Des Löwen Muth,
 Der ihm entgegenschieszt, zäumt die gethürmte Fluth.
 Er schnaubt und schäumt und bleibt gebannt am Ufer stehen,
 Kurz, beiden Kämpfern lässt die gütige Natur
 Nichts als die Macht sich tobend anzusehen.
 Sie sahen sich bald satt. Der Leviathan fuhr
 Hinab in seine feuchten Staaten,
 Schach Löwe drollte sich in seinen Hain.
 O Himmel, möchte doch auch unsern Potentaten,
 Ein solches Ziel gestecket seyn!

Lehet-e a' ezethal' 's az oroszlán' képét természetesebben festeni?

61. LE LIVRE *des jeunes Mères*. (A' fiatal anyák' könyve). Mme Eugénie NIBOYET által. A' gyermekek' erkölcsi nevelése az első kortól a' házasságig. Paris, *Baelen*. 1839. 8-adr. Ára 2 fr. 50 c. — Ezen könyv, melyet olcsóságánál fogva mindenki megszerezhet, 's melyet egyszerűsége és igazságánál fogva mindenki megérthet, egy a' jelesebbek közül. Az anyáknak biztos vezérül szolgálhat ez gyermekeik' nevelésében 's eszközül arra, hogy ezek gyenge értelmök szerint megérthessék őket. A' tudatlan épen úgy mint a' tudós anya, elősegítheti ezen könyv' segédelme által gyermekei' értelmi kifejlődését. Tudva van egyébiránt hogy Niboyet asszony' stílusa épen olly tiszta 's kellemetes mint szíve érzékeny és jó.

62. *LA VIE IDÉALE*. (Az idealis élet). M. C. *TURLES* által. Paris, *Pougin*, 1839. 8-adr. 2-dik kiadás. Ezen munka' szerzője azon képzemények' festését tűzte ki magának, mellyeket az ember csaknem minden tárgyakkal, mellyekkel érintkezésbe jön, öszveköti az ifjúi korban. A' tárgyak, mellyekről szól: A' gyermekkor' emlékezetei, az ohajtások, a' szeretni kívánás, szerelem, barátság, az álmodozások, a' titokteljes' szeretete, szerelem és magia, (ábrándos elbeszélés), a' természet' kellemei, az utazások, egy nagy főváros' tekintete, a' festészet, a' muzsika, az ékesszólás és poesis, a' literatúrai dicsőség, az ideál és enthusiasmus, az ideál és az élet, a' lángész, tudomány, philosophia, metaphysica, vallástalanság, vallás. Nagy moral, gyönyörű stylus 's az élet' kellemtelen képei, T. ur' munkájának sok olvasót szerzendenek.

63. *ATLAS universel de géographie ancienne et moderne* etc. (Régi és jelen földleírás' közönséges átlása, rövid physical és historiai földleírással megelőzve); MM. *LAPIE* által. 50 földabrosz és 26 iv text, nagy-jesus velin papiroszon. Paris, *Lehuby*, 1839. Ára 72 fr. 50 c. Egy a' legjelesebb átlások közül, melyet különösen gyönyörű metszés és tisztaság ajánlanak.

64. *LA CHINE, ses beautés et ses singularités*. (China, annak szépségei 's különösségei). Paris, *Raymond Bocquet*. 1839. 2 dar. 12-dr. Ezen könyv' fő érdeme, — 's ez nagy érdem — az, hogy csupán pontos és igaz dolgokat foglal magában. A' leveleket, mellyekből ez áll, egy fiatal ember írta, ki Cantonba ment, 's ki kéntelen lévén itteni mulatását, különbféle körülmények miatt meghosszabítani, üres idejét a' tartomány' leírására fordítá, 's azt mit maga látott, azzal mit az utazóktól hallott egybegyűjtván, honába visszatértekor kiadá.

65. *VOYAGE en Italie et en Sicile*. (Utazás Olaszhonba és Siciiliába), *SIMOND* által. Paris, *Raymond-Bocquet*. 1839. 2 dar. 8-adr. — Olaszhonról annyit irtak már, hogy úgy látszik, nincs többé mit írni ezen szép tartományról. Simond ur' munkája, mind e' mellett is sok új és különös lettdolgokat foglal magában. Simond ur, nem úgy látogatta meg olaszhont, mint enthusiasta, ki mindent csudál, mindent dicsér. Ellenben mindenről megindulás és elvakulás nélkül szól 's néhol talán igen szigorúan is ítél. Mindent feltalálhatni itt, mi egy útleirást kellemetessé tehet, tanuságos részletekkel ellátva, olv nézőpontból, melly annyi sok leírásoktól egészen különbözik.

66. *CHRONOGRAPHIE* etc. (Chronographia vagy az idők' leírása); *BARBEU-DUBOURY*-tól követve a' datumok' közönséges szótára által. Paris, *Paulin*, 1839. fol. Ára 25 fr. — Barbeau-Duboury, munkája által, mellynek példányai most igen ritkák, valóságos typusát állította fel a' synoptikai tábláknak,

mellyeket minden utódjai kisebb nagyobb szerencsével használtak. Már csak egyszerű újrayomtatása is Barbeu-Duboury munkájának hasznos lett volna a' tudományra nézve, nagyszámu javítások 's fontos hozzáadásokkal adni pedig azt ki, olly vállalat, melly felette érdeklend minden tudmányszeretőt. Az első kiadás, maga a' szerző által csak egy hatvan lábnyi hosszú chronographiai táblából állván, valóban tökéletlen volt; jelen kiadás több tekintetben egészen új munka, különösen az anyagok' betürendes tartalomtáblájának hozzáadása által, melly a' munkát teljes érdekűvé teszi. Ezen tábla, melly 12 ezer czikkelyből áll, valóban a' datumok' közönséges szótára, melly által minden historiai, biographiai és tudományos lelt-dolgot, igen nagy könnyűség 's a' legnagyobb sebességgel megtalálhatni. —

A. B. P.

LITERATÚRAI

M E L Y K É P E K.

X.

B A R A N T E.

Thierry Ágoston mint történetíró általában a' leirői módszerrel használta, csakhogy olly elemeket vegyített bele, melyek csökkentik azon ellentétet, mellyben az efféle történetírásmód a' pragmaticaihoz áll. Capefigue, Thiers, Michaud, Salvandy, Villemain és mások helyes középet tartottak; Barante pedig teljes ellentétben áll a' pragmaticához, és érdekes a' leirői iskola alapítónak ezen czímű, híres munkáját: *Histoire des ducs de Bourgogne de la maison de Valois*. P. 1824. 13. 8. közelebbről szemügyre venni.

Tudva van, hogy a' híres történetíró épen olly híres, és a' doctrinairek közül származott kormányfi, és Franciaország' pairje, 's francia követ Pétervárbán. — De most lássuk Burgund' történetét. Hogy azt jól jellemzhessük, jó lesz Froissartrol megemlékezni, kinek mind tulajdonképi, mind átvitt értelemben, igen nagy része van Barante' munkájában. Mit Froissart mond a' Barantetól leirt tárgyról, (a' ki pedig nem annyira Burgund' mint Franciaország' és Flandria' 1364 's 1477 közti történetét írja), azt Barante a' mennyire tudta, használta; de hol az eseményeket más kütfőkből mint Monstrelet, Saint-Remy, Mathieu de Coudy, Comminesből 'sa't. kellett kitanulni, ott Barante az előadásban szerencsés sikerrel törekedett Froissart után. Froissart és Barante nagy írók.

Milyen hát most Froissart? két szó Feuclontól, ki őt igen szerette, jellemzi őt; a' cambrai-i érsek őt így nevezi: *peu exact et peu judicieux du reste, par cela seul qu'il peint naïvement tout le détail*; ő sem egyike nem volt azon tevőleges természetű embereknek, kik minden dologban csak a' meztelen tényt látják 's csak az eredményért aggódnak, sem olly pragmaticus fő nem volt ki mindenütt, csak ezt kérdezi: *miért történt ez?* Froissart nem volt philister, nem volt kormányfi, hanem költő, legalább dus képzeményű ember. Livius-

nak, miuthogy hétszázad' történetét írta, neha röviden csak ennyit kellett mondani: „ebben az esztendőben háboru volt a' volscusokkal.“ Illy mondás Froissart' szájában bűn volna. Ő sohasem hírná csak ezt mondani: „ezen esztendőben, ezen napon Eduárd király Crecynél Filepet meggyőzte.“ Mert általában őt nem az ütközet' kimenetele érdekli; ki győzött, és teljes győzedelmet nyert-e 's annak lesz-e politikai eredménye, az ő reá nem tartozik. A' világ egy nagy báb-színház; Froissart jól mulat akár víg, akár szomorú darab adatik, mint rángatják sodronyon a' bábokat, 's millyen a' mozgás, ki törődnekk azzal? Sürögnek, forognak, a' fő dolog pedig ez. Így a' crecy-i ütközet. Froissart abban csak a' haults gestes et faiets-eket, a' belles apertives d'armes-kat, az öreg vak János király' hősi bátorságát, ki itt a' halált kereste, az angol nyilasok' rendületlen szívét, 's a' genuai ijászok' hetvenkedését látja; ez csak egyéninek előadása, nem pedig az eszményi valóságosnak. Két lovag összecsap, a' viadal szép, igen szép, kár volna el nem beszélni, kár volna elfeledni. Afin que honorables emprises et nobles aventures et faiets d'armes, lesquelles sont avenues par les aventures de France et d'Angleterre, soient notablement registrées et mises en mémoire perpétuelle parquoi les preux aient exemple d'eux encourager en bien faisant, je veux traicter et recorder histoire et matière de grand louange. Így Froissart.

Barante Froissartnak csak szellem, nem pedig kortársa. Ha az utóbbi volna is, mégis műve bár nem az egész, 's az abban tárgyalt idő' mindent kimerítő története volna, de mégis olly mű, mellyben a' legkisebbet gáncsolni is, méltalmatlanság' színét viselné; ha hát most mi Barante' könyvét, nem tekintve, hogy azt semmi feltét alattsem fogadhatjuk el egész történetnek, néhány vonásban gáncsoljuk, az csak azért van, mivel azaz utánozhatatlan' utánzása, mivel Barante történetíró classicus, ámbár ollyan, kinek előképe nem Görögországban, hanem a' regényes középkorban van. Mert a' classicismus a' már megvoltnak utánzásában áll; az, hogy Racine a' görögöket, Tieck pedig (első szakában) a' középkort teremti vissza, lényeges különbséget épen nem tesz.

Az hát itt először a' kérdés: hogy az utóbbi század' fija az előbbinek történetét írván, visszaadhatja-e teljesen azon előbbinek hangját és világnézetét? Utánozhatja-e azon közönséges történet' írója, ki ma Chináról, Indiáról, Perzsiáról, Görögországról, Romáról, a' középkorról 's a' t. ir, vagy utánozhatja-e Németország' történetének mai írója, kinek két ezredet kell bejárnia, azon időszak' eredeti íróit, lehet-e Herodot, Thucydides, Xenophon, Polybius, Salust, Caesar, Tacitus, Jornandes, Tours György, Guicciardini, Froissart, Commynes, Tschudi 's a' t.? A' felelet alig kétségbe vonható; hol

ezt kísértgetik, tátongó hézagot vehetni észre azon könyv' gondolatiban és nyelvében. A' multkor' nyelvét és szellemét nem mesterkélhetni általános tisztaságban, a' mai frakk' szárnya, ott a' hol, kikandikál a' toga', csuklya', vagy lovagi fegyverzet' nyílásán; más oldalról ellenben lehetetlen könyvet írni, hogy úgy szólván annak költe (datuma) ne legyen: akár-mint forgassa is valaki, tudva vagy nem tudva, az ember mindig a' maga kora' gyermeke, és az anya' képe mindig rajta van. A' pragmaticai történetíró öntudattal gyermeke korának, ő a' multat maga százada' színében vizsgálja; az elbeszélő historicus hasztalan igyekszik magát kivonni létezésé' feltéte alól, legfellyebb is csak magát csalja meg. Bármint igyekeztek is Barante a' tiszta, szűz tárgyilagosságot adni, az alányi elragadás mégis látható. Ebből nagy baj származik: mint Livius a' régi romai királyok' százába oly beszédet ad, mintha Cicero' korából egy művelt ügyvédet, vagy rhetort hallanánk beszélni: mint Müller János oly erkölcsi megjegyzésekkel beszélteti a' régi schweiziatokat, mellyek csak a' tizenhatszadik század' tulajdoni, úgy Barante is, a' nélkül, hogy tudná, a' 19-dik századból is sokat ad a' 14 és 15-dik századbéli hőseinek szájába. És mivel ehez a' régi hű nyelv' és gondolat' mesterséges utánzása járul, az előadásban nincsen meg a' szükséges egység.

Második kérdés az, mennyiben van igaza Quintiliánnak, midőn azt mondja, hogy a' történet a' költészet' szomszédja, a' szabadabb verselés' egyik neme, mellynek czélja csak elbeszélés, nem pedig bebizonyítás. Való hogy egy részben igaza van, de nem egészen és nem mindenben. Mert az ember gondolkozó lény lévén, őt nem elégítheti ki az eseményeknek az egymásután következőzés' mondománya (categoria) szerént való vizsgálása; neki azokra szükségeskép az okozás' mondományát kell alkalmaznia, és ha arra nem gondolna is, hogy az egész történet csak egy gondolat' valósítása (realisatio), mégis a' mindennapis észrevétel előtt sem titok, hogy ez vagy amaz esemény a' másikkal okozati összeköttetésben van. Ha az ember' szeme megett agyvelő nem volna, úgy Froissart' és Barante' modora legkisebb kívánni valót sem hagyna hátra maga után. Gondoljunk csak magunknak egy könyvet, mellyben egyetlen egy okszerű összeköttetés, egyetlenegy *mert*, *miel*, *midőn* s ics. Barante egymás mellé rakja az eseményeket, és az egész abban marad, mert elve az, hogy: l'historien ne doit jamais conclure. Hogy egy példát hozzunk fel, így beszél elő Barante mint történt ez vagy amaz Filep herczeggel. Az olvasó csudálkozni fog azon vaktörténeten, hogy legtöbbsnyire kedvező a' sors a' herczegnek, 's hogy úgy szóljunk mind a' hatot mindig földre veri 's utóljára csaknem kísértetbe jön hinni, hogy neki lidérce van. De itt nem csak a' vakszerencse dolgozott; Filep minden jószívűsége mellett is okos, előrelátó ember volt,

's azért mindég ura maradt az eseményeknek, mert azokat mindig szemmel tartotta, előre készítette, a' vizet mindég maga malmára tudta hajtani, 's a' szerencsét részére vonni.

Ha mind ezt szemügyre vesszük, az lesz eredménye, hogy Barantenak a' pragmaticai iskola' ellenében igaza van, de azután csak ennek ellenében is ám. Midőn ő azt mondja: je n'ai mélé d'aucune réflexion, d'aucun jugement, les événements que je raconte . . . ce sont les jugements, ce sont les réflexions des contemporains' qu'il falloit exprimer, — megnyugszunk kortársai' ítéletén, mivel az maga is történet, melly az idő' képét akarja tökéletessé tenni; de azt meg nem engedhetjük, hogy a' történetíró semmi nem egyéb mint elbeszélő, mint az emlékezés' világának akarattalan hangszere, millyen az epicus költő a' muzsára nézve, ki ő általa beszél. Ha a' történetíró nem philosophus, ha az általa közlött lettdolgokról csak saját ötleteit adja, azokat legkedvezőbb esetben is nélkülözhetjük, mivel a' világban keringő jó gondolatok' nagy sokasága mellett nem nagy veszteség, ha nem tudjuk is, hogy ez vagy amaz mint gondolkozott egyik vagy másik dologról. Egy szelleműs pragmaticust ellenben mindig örömmel olvasunk. A' történetírónak azonban philosophusi értelemmel kellene felruháztatva lenni, 's nekünk nem a' maga, hanem a' dolog' gondolatait a' dologgal együtt adnia: neki az antik kart kell a' tragodiában fellálmnia, neki annak kell hogy hangszere legyen, mit Tacitus olly szépen az emberi nemzetség' lelkiismeretének nevez, t. i. az ítélet' hangszerének kell lennie, de nem egyik vagy másik század', hanem az örök értelem' ítélete' hangszerének. Barante' föelvé fin de non recevoir. Walter Scott csak történeti regényeket írt; neki természetesen szabad lett volna csak előbeszélni. De olvassuk csak a' puritánusokat vagy Ivanhoét: pragmaticai eltérés és kicsapás ugyan nincs bennök; és az hiányozhatik a' történeti remekművekben is, rajzolt személyek vagy események felett nem látjuk szűkét az ítéletnek.

De hogy illy keményen ítélhessünk, 's Barante' munkáját a' történeti regény' közelébe vihessük, azt darab időre le kell kezünkől tenni, mert arra rögtön az olvasás után nem volna elég lelkünk. Milly nagyszerű képet állít Barante szemünk elébe! Olly korba visz bennünket, melly, mint szinte a' többi sem, nem alkalmazkodik az ő történetírói elveihez, olly korba, hol még semmi sem olly erős, hogy a' nagy egyének, most hősök', majd gonosztévők' képiben le ne ronthassák a' még újdonszerűség' gyenge korlátit. V-dik Károly már elkezdte a' hűbéri országot legalább közigazgatási monarchiává változtatni, de négy nagy hűbéri tartomány, u. m. Flandria, Aquitania, Bretagne és Burgund független önállóságot szerzett magának. Alig hunyt V Károly szemet, a' flandriai városok mindjárt lázadni kezdettek hűbéri uraik ellen, és e' lázon-

gások két okból nem lehettek közönyösek a' francia király előtt, mivel egy részről lehetett a' zavarosban halászni, másíkról pedig a' flandriaí községek' nyilvános összeköttetését a' franciaországiakkal, kivált pedig Párisal kellett megsemmisíteni; — továbbá Anglia feléleszti jogát Aquitaniára, és most titkos, majd nyílt szövetségest talál a' bretagnei herczegben; a' királyságot a' burgundi Filep igazgatja, még pedig a' maga herczegsége' érdekében.

Igy találja Barante a' dolgokat; e' zűrzavart egy századon át kellett írnia. Itt nincs helye rá, hogy az elbeszélőt mindenhova kövessük. Ismétlem, hogy Froissartnak nagy része van Barante' könyvében, de ott is hol Valenciennes kanonokot másolja, feltűnik a' mester. Megemlítem Jean Hyons-t, Pierre Dubois-t, és Artevelde Jakabot, kiknek rajzolatában meghaladja Barante Walter Scottot, hol ez a' lüttichi polgárok' szabadságérgelmét, amaz pedig Parillont és Rouszlaert rajzolja. Dicső a' francia polgárok' keresztes táborozása Magyarországon, a' nikopolisi ütközet olly hatást tesz ránk, mintha szemünk előtt volna. Vienne öreg hajóvezér, ki egyedül állván a' jancsárok közt, hatszor emeli fel Franciaország' zászlóját; a' hős Coucy' halála, ki felől azt mondták, hogy sem nem király, sem nem herczeg, hanem Coucy a' felség; az ifju Nevers gróf' hősi bátorsága, kit később rettenhetetlen Jánosnak neveztek: mind ez, mint látjuk él. És ezután Orleans herczeg' éji meggyilkoltatása; itt az elbeszélés a' dráma' hatalmával bír. Leverő valósággal bír a' párisi lázadás', a' mészárosok' rettetgetősége' rajza, melly a' miveltebb polgárok', parlament' és az egész nagy közönség' nemesb szabadság utáni törekvésitől egészen különbözik. A' miveltebb polgárság elnyomta az irtózatot rendetlenséget; Juvenal des Ursins az ő hőse, ki reggel nyugodtan kel fel, hogy Párist megszabadítsa, nyugodtan beszél nejével, és isten' oltalmára bizza, mivel tizenegy gyermek' atyja. — Ezután az azincourti ütközetben vagyunk, hol az europai lovagi rend megtanulhatta volna, hogy kora lejárt, mert az angol gyalogság, melly a' városokból szedetett, győz a' hadtudomány által. Ezután látjuk, milly méltatlanul bánnak a' burgundiaiak Párisal, mint ölnek meg tizenöt száz foglyot a' tömlöczben; — ezután kezdődik az angol háboru, Burgundia Angliához áll, Franciaország el van veszve, de a' nép, mert az orleansi szűz a' népből van, megszabadítja az országot. Korábbi történetírók most íme, majd amaz okban keresték Franciaország' megszabadulását, Barantenak jutott azon érdem, hogy ennek igazi, egyetlenegy okát, talán a' nélkül, hogy maga is tudta volna, megmondja. Franciaország t. i. már *nemzet* volt, nemzet akart lenni, és egy nemzet mindég kivágja magát a' hajból. V-dik Henrik és Bedford husz esztendővel tovább élhettek a' jó Filep nálok maradhatott, sőt Jeanne d'Arc is,

a' megtestesült nemzeti öntudat, kimaradhatott volna: a' nemzet mégis fog vala egy más képviselőt találni, és az angolok mégis elkergettettek volna. Nem a' király, nem a' nemesség, nem a' papság, nem a' politica, ezek közül egyik sem szabadította meg Franciaországot: ki azt tette, az a' *nép*. Huszonöt évvel ezelőtt atyáink hasonlót láttak. Hogy ez így, és nem más-kép' van, megmutatja Barante. Éjszokról délről omlanak a' fegyveresek a' királyhoz, nem pénzért mit nem vártak, mit a' király sem adhatott volna, mert nem is volt; minden városban és faluban, még a' mellyeket az ellenség megszállott is létezett az előbbkelőktől vezérlett állandó összeesküvés: szóval, mindenki érezte hogy francia. Dicső az orleansi szűz; Barante az igazit, a' valódit, a' nép' kebléből való leányt állítja előnkbe, ki az angolt csak godlam-nak nevezi, és hatalmat csak a' köznép felett gyakorolt. De itt meg kell állapodni; Barante' könyve tizenhárom kötetből áll, és most csak a' hatodikban vagyunk, 's feltesszük, hogy az olvasó saját szemével vizsgálja Barante' nagyszerű képét. Barante mindenütt kitünteti, hogy tehetségiben állott volna a' tőle leirt személyek és eseményekről igen alapos ítéletet hozni. Az ő könyve gyöngy, csak hogy ohajtjuk, mikép' módszerét inkább a' történeti regényírók, mint a' történetírók kövessék.

XI.

L E M O N T E Y.

(1762—1826).

A' pragmaticus történetírókat annyi osztályra lehetne osztani, mennyi vallási, politikai, erkölcsi és másféle világnézet van, miszerént abból indulván ki itélik meg a' történetírók a' dolgokat. Így Franciaországban van protestans és katolicus, legitimista és zendülési, bourbon császársági, fülepféle és doctrinair pragmaticus.

Mi most Lemontey és Jayról beszélünk, kik a' Voltaire' iskolájából származtak.

Lemontey Péter Eduard lyoni fi, a' zendülés előtt a' törvényt tanulta, és 1789-ben hatalmasan nyilatkozott a' mellett hogy a' protestansoknak teljes polgári és politikai jogot kell adni. Követ lévén a' második nemzeti gyűlésben minden körülmény közt mint becsületes ember viselte magát, de nem sokára futnia kellett, és Robespierre' meghuktaig Schweiczban tar-

tózkodott. Egy utat tett Olaszországban, és azután haláláig Párisban élt, hol néhány daljátékot és regényt írt, 1804 óta dramai censor, 1815 óta pedig a' könyvkereskedés' felügyelője volt. XIV-dik Lajos' és a' regenség' történetét Napoleon' kívánságára írta, ki neki a' levéltárt is felnyitatta. Az *Essay sur l'établissement monarchique de Louis XIV, et sur les altérations qu'il éprouva pendant la vie de ce prince.* P. 1818. 8. ugy tekinthetni mint bevezetést e' czímű munkához: *Histoire de la régence et de la minorité de Louis XV, jusqu' au ministère du card. Fleury.* P. 1832. 2. 8. E' történet' kéziratát a' kormány lefoglaltatta Lermontey' halálakor, és csak a' júliusi zendület után láthatott napvilágot.

Lermontey' jelleme megérdemli a' közelebbi vizsgálat. Ő szellemdús epicureus volt, kissé cynicus beszédében és erkölcsében, jószívű önző. A' tanulmányt szerette, mivel nagyobb mennyiségű gyönyört adott neki, mint akármely más gyönyör. Egész világnézetében Voltaire' követője, de ez is csak cum grano salis, mivel ő ki a' zendülést látta, nem hihetett ugy mint Voltaire a' philosophusoktól a' világ' idvessége gyanánt hirdetett elvekben; egészen nihilista, türelmes (még a' romanticismus eránt is); nevetett, bökverset is írt, de nem haragudott. De miért is haragudt volna? A' harag árt az egészségnek, és azután ma is olly kevésbé tudja az ember mint Pilátus' idejében mi az igazság. Azért mindenik kormánnyal jól kijött, a' restauratiót dicsérte, mint azelőtt az első consult és császárt. Természetes, hogy ő nem a' legjobban érzett a' zendülésről és az Ancien-Régime-ről, mert ő rendet, biztosságot és nyugalmat kívánt. Erőszakoskodó kormány ellen volt bátorsága, mint szinte, bár igen fősvény volt, inkább tette kockára vagytonát, mint becsületét. Ha a' dolog türhetőleg folyt, az alattvalónak nyugalma volt, a' romlottság kissé elrejtelkedett, akkor ő megelegült volt; ő, mint magát kifejezé, *a' megelegültek' pártjához* tartozott. E' szónak mély jelentése van, megérdemli, hogy felette gondolkozzunk. A' rövidlátású kormányfiak a' nyugalmat első polgári kötelességnek nevezték. E' tény megvetendő érzelemből származik. Mert ezen, minden körülményben nyugalmas polgárok, ha számuk nagy, épen olly veszedelmesek a' státusnak, mint bár melly zendülési párt. Az illy nyugalmas polgárok nem valók egyebre, mint adót fizetni; ezek nem valóságos polgárok, hon- és hazafiak. Mint a' víz nem szegül ellen, ha egyik edényből másikba töltik, úgy az olly nyugalmas emberek ujjokat sem mozdítják, ha a' nemzeti kormányt kül- vagy belelenség ellen kell oltalmazni. Van öngyilkos kormány is.

Az elégtelt párt' tömegének csak magános dolgaira van esze, ostobaságában nem látja, hogy a' polgári társaság' körét, melyből ők ki nem birnak látni, a' státusnak ő előttök idegen

köre tartja és oltalmazza. De akadnak meg köztök szellemdús emberek is, mint Lemontey, és ezek nem ritkán olyan értelemmel bírnak, mintha szívök is volna: mert a' nagy gondolatok szívből származnak. Lemontey, ha mint történetíró politikai vizsgálódásokat tett, a' hazaszeretetet úgy tüntette fel, mint ropant fontosságu dolgot, mely nélkül az ország romlásra jut; — az ő történeti munkái jelesek, a' mennyiben ezt olly könyvről mondhatni, mely Voltaire' szellemében van írva. Lemonteynek nyelve is ollyan mint Voltaire-é.

Azon törekvés, miszerént XIV Lajost lealázni igyekezett, észrevehető nála, és ez sok olvasót kételkedővé tehet, azon nem kedvező ítélet' alapossága iránt, melyet ezen király' kormányáról hozott, bár ez által ismét Lemontey szenved méltatlanságot. Az „Essay“ben azon szerencsés gondolatot mutatja meg, hogy a' 18-dik század csak a' 17-diknek következése volt. Itt nem a' széles értelemben vett történeti összefüggés' mindent együvékényszerítő (banal) gondolatáról van szó, arról t. i. hogy minden összefüggésben van egymással; Lemontey megmutatja, hogy a' romlás nem a' regensséggel vagy XV Lajossal, hanem XIV Lajos alatt kezdődik. E' könyv olly formán adja elő a' korlátlan monarchiát, mintha természete szerint maradandó nem lehetne; — ez nagyon igaz; a' királyi pálcza' érczét annyira meg lehet keményíteni, hogy az első ütésre, melyet vele tesznek, azonnal széttörök. Így mutatja magát az életben mindenütt a' logikai igazság

XII.

J A Y.

Jay Antal gaitresi fi Libourne mellől, született 1770-ben tanult Niorthan, hol Fouché volt tanítója, 's azután a' törvényt Toulouseban végezte. 1795-ben hivatalt kapott, de a' következő esztendőben Amerikába ment. 1802-ben ügyvéd lett, de nem boldogulhatott, 's Fouché' gyermekei' nevelőségét vállalta el. Az academiai jutalomért sikerrel futott, Cornille-re, és Montague-re dicsérő beszédet írt, és pártfogói által megnyerte a' párisi hirlap' szerkesztőségét. 1813-ban az Athenaeum' számára dolgozott, hol kiváltképen az elhatalmazó bar bár regényesség ellen buzgólkodott. Most már semmi érdekel sem bírna előbeszélni, mint vitatkozott a' francia literatusok' nagyobb része a' német pedantok' nevetséges merénylete felett, mint kik, a' nélkül hogy Párisban lettek volna, azt hitték hogy izlésők van. Ezen urak kereken kijelentették, hogy az úgy nevezett

regényes írókat nem olvasták és nem is fogják olvasni, mert előre tudják, hogy azok semmit sem érnek. Mert midőn a science littéraire, a' költészet, rhetorica, dramaturgia Páris-ban már régen készen voltak és a' legnagyobb tökélyre emeltettek, amaz írók Schillert, Shakespearet, Goethet 's a' t. nem a' legjobb példányok után dolgozták, 's azért már e' miatt kárhoztatást érdemelnek, mint szinte általános panaszz zendült meg akkor, midőn Ladvocat könyvkereskedő idegen drámai költők' rosz fordításit, ezen perfidés richesses, ezen extrait dangereux des substances étrangères kiadta. Jay később a' Constitutionelben, melybe husz évig dolgozott, és az ő tőle alapított Minervában kinyilatkoztatta, hogy a' regényesség nem annyira irodalmi, mint orvosi kérdés, és tulajdonkép Pinel dr.' törvényszéke' elébe tartozik. Ezt hagyjuk magára, azonban meg kell vallanunk, hogy Ste Beuve' ismeretes könyvére irt parodiájában és az ő La conversion d'un romantique-jében P. 1830. 8. néhány nyilvános esetlenséget, melyet minden új dolognál annak követői szoktak ejteni, lelkesen megró, ha szinte a' könyv egészben véve Nicolai' megjobbított Werther-jére emlékeztet is.

Napoleon' megbukta után Jay egyike volt a' szabadelmű párt' vezérinek mind a' Constitutionelben, mind a' kamrában; Jouy, Norvins, és Arnaulttal indultas szabadelmű, zendülési Biographie des contemporains-t adott ki, (a' tulajdonképi szerkesztő Barot volt); Jouyval 1822-ben Boyer-Fonfrède című czikkelye miatt elítéltetett, és darab ideig St. Pelagie-ban ült, hol ketten az ismeretes elmés Les hermites en prison könyvet írták. 1832-ben végre Jay az academiába megválasztatott.

Histoire du ministère du cardinal de Richelieu. P. 1815. 2. 8. című könyve lelkiesméreletesen van dolgozva, és mindaddig fogják olvasni, 's mindaddig nem foghatják nélkülözni, míg egy mélyebb philosophiai — politicalai képzettséggel bíró ember azt jobb mű által ki nem pótolja. Szerencsére sok francia író a' legfelületesb, politicalai és vallásos liberalismus mellett annyi egészséges emberi ésszel, és gyakorlati státus okossággal bír, hogy részletekben a' legalaposb, legmélyebb észvevételeket teszik. — Jay az életben annyi jóra valósságot mutatott, hogy némi kis nevetségességet el lehet 's kell neki nézni.

XIII.

MICHAUD JÓZSEF.

Ha Barante visszamenvén a' középkori évkönyvek' természetességre, költői ösztönnek engedett, 's a' történetet ismét a' költészet' szomszédjává akarta tenni; ha Thierry Ágoston

ezen módszerben a' tudományos oldalt mivelte ki's mindketten igen távol voltak a' középkori világnézettől: akkor Michaud, kinek könyvében az elbeszélési szempont tulnyomó erővel bír a' pragmaticai felett, royalista és catholicus történetíró, de minden esetre csak olyan, minő mai időben lehet: mert melylyik öntudat volna az mai világban, melly egészen el tudná magától tartóztatni a' mai vallásos és politcikai képleteket.

Michaud József Bourg-en-Bresse-i fi, 20 éves korában (1791) Párisba jött, és csakhamar több royalista szellemű cikely által isméretessé tette magát. 1795-ben Chartresben mint lázadásra ingerlő, halálra ítéltetett, 's miután az ítelet megsemmítettett, újra elkezdte azt; öcscsével a' Quotidiennet alapította, mellynek szerkesztését több mint 30 évig vitte. Fructidor' 18-ka' következtiben (1797) több journalista és politicussal, mint Fontanes, Bertin, Fiévée, Ch. Lacretelle, Barbé-Marbois 's a' t. neki is Cayennebe kellett volna szállíttatnia, mert Cheniert és Roederert keményen megtámadta, a' directoriumot pedig mindennap csapkodta; de ő a' Jurába futott, hol e' czímű elbeszélői költeményt *Le printemps d'un proscrit*. P. 1803. VIII. éd. 1827 Delille' modorában írta. Mivel a' császárság alatt is folyvást összevettetésben maradt a' bourhonokkal, lehet mikép' Napoleonnak néhány költeményében csak azért hízelt, hogy az academiába bejuthasson, mi 1812-ben meg is történt. Ő gyűlölte Napoleont, vagy az ő epésen írt *Histoire des quinze semaines, ou le dernier règne de Bonaparte* P. 1816. XXe éd. 1816, csak comoedia volna? A' restauratio megjutalmazta Michaudot; ő a' király' olvasója, 's censor lett, rendeket kapott 's a' t. A' követkamrában 1816-ban nem tűntette ki magát. Bár Michaud teljes éltében párt' embere volt, mégis elég ép ésszel bírt annak átlátására, mikép' neki más valaminek is kell lennie, hogy élete igazi értéket nyerjen. A' *Quotidienne*' számára, és egy hirlap' czéljai' előmozdítására könnyen több és alkalmasabb toll is akadt, például Jules Janin, ki több ideig dolgozott Michaud' lapjába, mint szinte egyszer meg is vallották, hogy a' legjobb, legszelleműsőbb tulzó royalista cikelyek a' *Quotidienne*ben, a' régi convent' egyik királygyilkos' tagja' tollából folytak. Michaud e' szerént korán a' történetre fordította figyelmét; első könyve a' *Histoire des progrès et de la chute de l'empire de Mysore sous le règne d'Hyder-Ali et de Tippe-Saib*. P. 1801. 2. 8. mély belátást, történeti tapintatot és kedvet árultak el. A' keresztes háborukban (*Histoire des croisades*. P. 1811. suiv. Ve éd. corrigée et augmentée d'après le voyage en orient. P. 1838. 2. 8. *Bibliothèque des croisades*. P. 1830. 4. 8.) találta élte' főfeladatát. És ő helyesen is számolt; munkáját, minden fogyatkozása mel-

lett is még soká remekműnek fogják tartani, és a' történetíró mellett az újságíró elfeledni.

Mint történetíró, Michaud azon elsőséggel bír, hogy tárgyával némiképp' személyes viszonyban áll. Michaud máltai lovag, munkája a' jeruzsalemi Jánosrendnek van ajánlva, 's azon kívánságból származott, hogy a' feledékeny jelenkor' keresztyéniségének becsületcímét emlékezetbe hozza. E' mellett ő katholikus, és royalismusa olyan, mely inkább a' középkor iránti hevülésből, mint mindennapis szolgáltságból származik. Mint Chateaubriand, úgy Michaud is érzette azon személyes szükségét, mi szerint a' szent sírt meglátogassa, ő 1830 és 1831-ben járt keleten; a' Poujoulatval írt *Correspondance d'Orient* 1833—5 óta 8. jelent meg; már az előtt rég' szöszölője volt Franciaországban a' keleti keresztyéneknek; több ízben emlékeztette a' királyt arra, hogy védura a' keleti keresztyéneknek. De a' catholicismus nem teszi Michaudot vakbúzgóvá; ő nem lesz sem a' keresztes háborúknak, sem keresztes katonáknak ügyvédé; ő türelmes a' szaracénok iránt, 's mi több (mert Franciaországban hamarább leteszik a' vallásbeli előítéletet mint a' nemzetit), az angoloknak és németeknek, kik a' francziákkal vagy azok nélkül táboroznak, teljes igazságot szolgáltat. A' történetíró' erkölcsi kellekivel Michaud teljes mértékben bír. Úgy látszik a' tudományossággal is szinte bír, bár Wilken hihetőleg még tudósabb. Michaud semmit sem mulasztott el a' szükséges anyagszerek' begyűjtése körül. Legközelebb azon szerencse érte, hogy egy gazdag kútfigyűjteményt használhatott, mit Silvestre de Sacy által Wilken is, bár csak részenként, tapasztalt. Bertheraud dr. benedekrendi barát (1732—94) arab írókból töménytelen kivonatot gyűjtött össze, mely a' zendülésben nem veszett el, hanem a' nemzeti könyvtárba jutott. A' byzantiumi forrásokat is segédül vette Michaud, és ezen felül a' nyugotiakat. Reménylhetjük azért, hogy a' dolgot a' mint valósággal van kifürkészi, és igazán adja elő.

De a' keresztes háborúk olly sajtószerű thema, hogy előttem úgy rémlik, mintha az nem volna kielégítő, és Wilken, Michaud, és az angol Mills után még egy más történetírónak kell jőnie.

Nekem úgy tetszik, mintha a' keresztes háborút kettős szempontból lehetne vizsgálni, és az említett három történetíró' szempontja nem olly jó, mint azon kettő közül egyik vagy másik. Ha Franciaország', Anglia', és Németország' mai történetírója az előidőt legkisebb részletéig kifürkészi, a' többi hasznon kívül még azon haszna is van, hogy ezen részletességek' ismérte talán mai szokásinkat, törvényinket, és száz meg száz érdekes dolgainkat is kifejti. A' frankok és gallusok egy néppé olvadtak össze; a' kettős eredetnek vannak következményei. A' keresztes katonák és szaracénok csak hadakoztak; a' fran-

kok pedig keleten királyságokat és fejedelemségeket is állítottak, de mivel szükséges alap nem volt, nyom nélkül elenyésztek. A' keresztes háborúknak minden esetre voltak eredményei, nagyobbak Európára mint keletre, nagyobbak a' kedélyekre mint az intézvényekre; de semmit sem alapítottak: a' főeredmény csak nemleges — Europa meg lett szabadítva. Ha azért valaki pontosan akarja tudni, mi, és mint történt akkor minden, az ellen nincs kifogásom, csak hogy sok, különben okos ember előtt ne tessen különösnek, ha a' történetírók mellőzik azon költői oldalt, melly a' keresztes háborúban, ezen keresztyén Iliasban van, mellyhez minden nép maga kebléből szolgáltatott éneket. És ezt tették is, Wilken és Mills még inkább mint Michaud. Michelet kevés lapon több költőt öntött el a' keresztes háboru' leírásában mint Michaud és Wilken valamennyi köteteikben. Michaud mindég oly szűk lehetett, mint egy jegyzőkönyv; de neki egyszer'smind költőnek és festőnek is kellett lennie; az ő szívének mindég örülnie kellett, valahányszor virágot kellett leírnia; neki (mint Barantenak) olyvollykor mondania kellett: „Dicső zsákmány jutott kézre“, vagy: „Félő hogy itt sok halálos vétekkel halt meg, azért isten legyen irgalmas szegény lelkeknek“; nyelvének most természetesnek kelle lenni, mint Tyrns Vilmosé, ki III Konrád császárt minden keringés nélkül vir simplex-nek nevezi, majd felemelkedőnek, ha a' vitézek' harczkedvét, ájtatosnak ha az ájtatosságot kellett rajzolni. Michaud erre némikép' törekedett, de az ember classicus és academicus, képleges (figürlich) és nem képleges volt. Ő fél minden erős kifejezéstől; hol egy különös szó, ha az oly nyájás volna is, megrázólag hathatna, ott más nemesbet, azaz elvont-közönséges kifejezést keres, melly az értelemhez, nem a' szemhez és képzelethez szól. Így Michaud' nyelve ugyan tiszta, csinos, zengzetes; de halvány, elvont, hideg, érzéketlen.

A' keresztes háboru' történetét philosophilag is lehetne írni, és ezt Michaud nem tette; most leginkább azt kellene tenni, semmit nem hajtván Heeren' értekezésire. Az igaz, hogy Michaud igen okos és oda illő észrevételeket tesz, melyek ezer olvasó közül kilencszázra bizonyosan kedvesen hatnak. De az oly észrevételektől még messze van a' philosophia. Michaud széles és szép folyam, de nem elég mély, hogy a' philosophiai gondolat' nehéz hajóját megbirja.

A' keleti levelezésre hasonlót mondhatnánk; az mindenütt érdekes, ha szinte nincs is a' szerzőnek oly éles szeme, melly a' ruhán keresztül az ember' fejébe és szívébe látna. Kár, hogy ezen levelezés' nagy része, mint szinte a' keresztes háborúhoz csatolt bizonyítványok is, nincsenek a' könyvbe iktatva. E' részben a' nem rég megjelent új kiadásban sok van téve.

Poujoulat derek segédtsára Michaudnak. Együtt e' czfmű könyvet is adják ki: Nouvelle collection des mémoires p. 5. à l. hist. de France depuis 1200, mellyből 1838-ban a' tizedik kötet jelent meg.

D. I.

XIV.

CAMPBELL BURNS.

Burns Robertnek hijános oktatást nyert, és kevés tudományu, de bele a' természettől lehelt költői szelleme, dolgot fogna adni ezen tárgy felett szemlélődő philosophusnak: milly befolyást gyakorolnak a' könyvekből merített ismeretek az első rangu jól megáldott lelkekre. Milton egy részről tanúja azon hasznoknak, mellyek a' nagy tudományosságból a' költőre hármlanak, míg Shakespeare és Burns fellépnek ezen állítás ellen, és megezáfolják, mikép a' kevés tudás nem olly veszedelmes dolog, Hogy a' nagy tudományosság a' költőre nézve ohajtható már nem csak az én nézetem: de hogy némi tudomány hasznos, tanúja Shakespeare, kinek lelke — az illat' lombika — a' classica mythologia' illataiból, és a' classicus történet' szépségeiből többet kiszemelt, és nyújtott éledeletül, mint ezer pedant összeolvashatna. Burns, ki szemlátomást még kevesebbet tudott mint Shakespeare, nem nézett vissza hajdankori lelkesezés után, hanem maga vala a' költészet' dédöse. A' classicus iránti előszeretetemről nem mondhatok le, de elismerem Burns' szavai' igazságát, mikor azokból űz tréfát „kik azt hiszik, hogy a' parnassust csak görög segítség által mászhatják meg“; és az ő természetes elméssége, a' részbeli kíváncsiságot, mennyi tudomány szükséges egy igazi, született költőnek, legalsóbbra szállítja. Én Burns' dalai között tudnék gondolatokat mutatni, a' legszebb görög epigrammakéihoz hasonlókat, mellyekről Burns soha semmit nem hallhatott. Itt Burns görög szellemben költött a' nélkül, hogy görög betűt ismért volna is. Ha a' természet kézen fogja a' geniust, mint tanítványát vezeti a' gyöngédhez és széphez, még pedig rövidebb úton mint a' tudós nyelvek. Ha Burns-t görög grammatica felett kaptam volna, kitéptem volna kezéből. Selden, egyike a' legnagyobb tudósoknak, merészli állítani, mikép ember tanult tudás által sohasem lesz okosabb. Ez a' szó' szorosabb értelmében nem áll, de közönséges szempontból nézve áll, mert tudjuk, hogy a' természettől gyenge lélek még csonkább bénább leendő a' tudomány' terhe alatt. Burns' legjobb költeménye véleményem sze-

rént *Tam o' Shanter*. A' legtökéletesebb görög metszetről mondák, hogy az inkább öntött, mint faragott márváynak látszott; nekem szinte úgy tetszik, mintha a' költő ezen költeményt nem írta, hanem hevenyészte volna; mintha soha vakarást, törést sem tett volna benne, hanem minden gondolkodás nélkül phantasiája' tüzhől zúditotta volna elő.

Blätter zur Kunde der Lit. des Auslands (Nr. 70. 1838) után.

XV.

L A U B E H E N R I K.

Ki ne nézné literatúránk' árját szívesen, ringó csolnakáival, nehéz teherhajóival, izmos evezőivel, szeles utazóival, csendes holdéjeivel 's csillagviszfényével, borágzöldjével, 's a' part' fölmile dalával? Az ár néha jó, nagybecsű terhet visz. Mi még nem vagyunk a' napok' végén. Egy új reg' virad fel talám.

Goethe' halála literatúránk' egyik jelentős korszakát zárja be. Hosszú dús áldásu aratásnap volt az, rövid, ünnepélyes csend következett reá, mintha kérdeznők egymást: kit temetettek el? csak hamar azután buján mozgékony erő tört elő minden szegletből, némellyek az örökségen vitáztak, mások széttépék a' vén borostyánokat, mások újakról gondolkozának. Merész fíjuk léptek fel, 's büszkélkedve simogatók a' pehelybarkót. Az jó és dicséretes vala, habár nem minden volt is jó és dicséretes, a' mi illy merész röpt' következetében történt.

Ha akkor az olly természetek, mint Rahel, kik mindég tiszta sürgeségben (Regsamkeit) vevék fel magokba 's tükrözék és uralák a' külső létet, e' legbensőbb viszsugárzásokat híven 's őszintén magyarázák ki, egy szellemi egyetem' — melynek alakulása elé vív korunk — fonalait összehhvonák, ha az illy természetek már akkor szélesb létet nyertek vala, még csak veszélybe sem esünk, azon philisterségbe bukni vissza, mit elrombolandók, a' megelőzőt korszak' hősei legjobb erőiket 's ifju kedvöket feláldozák.

Laube a' német literatúrávilág' életprocessusa' legifjabb studiuma' képviselőjének látszik nekünk.

Gutzkow egy helyett (Beiträge zur Geschichte der neuesten Literatur, I. 43) igen való szót monda, ha legközelebb az újabb német styl' viszonyáról a' régiebbekhez így nyilatkozik: „a' régi prosa csak kifejezés volt, a' nyelvet legközelebbi segélyszerűl, azon durva áthagyományzott idomban véve, mint millyenné a' beszélgetés' művelt fordulata vagy az írás'

stereotyp kifejezése felülegesen kinyomá. Még nem állt a' *költői intuitio* polczán, melly az új prosa' legelsője. "A' *költői intuitio*, a' velőség, élettelj, *egyediség* az erőtlen, *elfolyó* elvont' ellentétében nem csak *nyelvünk'* megkülönböztető jele, de *egész gondolat- 's életmódunké* egy régibbtől, mellynek árnyalaka, bár még most is kullog, de lényé 's jelentősége szerint *elvénhedve*. Tieck' és Heine' összehasonlításával akarjuk magunkat világosabbá tenni. Amaz csinált költő, ez született; azért gőzölögteti el Tieck tárgyát schemává; Heine egyedesíti 's életet ad neki. Tieck fejedelmei 's udvaronczaai (Zerbinoban) a' magasb élet' bolondságai' 's halgaságai' *legáltalánosb* oldalának képviselői. E' fictiókkal játszik hát Tieck, 's így igyekszik azt, mit a' valóság' köréből kiemelt, elmésségével agyonütni. De *közhelyek* ez elmésségnyilatkozványai, mik amaz elvont halgaságok ellen geszkesznek, beszédnek, miket ép' úgy adhatnók az elhiredt berlini Eckensteherek' szájába. Ha Heine Louis Philippeját leírja, mint szorítja meg a' roturier' kezét, de el nem feledi keztyűt húzni először: az egész ironiának határozott alapja van, az általános előadás concret ellenképet lelt magának. Élet és cselekvés van előttünk. Tieck' költői állapotai mesterséges gyárművek. Nem megélt, de excerpalt, összeélt és ragaszgatott lettdolgosságok. Emlékezzünk csak a' *költészet' kertére* (Zerbinoban), mit Solger, valóban megfoghatlanul, oly rendkívül magasra emel, mint *olvad össze hang és szín és illat*. Egyik a' másik' képviselője, vagy is inkább kitorlesztője, 's az egész egy valóban víg légi semmiben bomlik fel. Hang és szín csak különbözőseik' harmoniai egységében, körökön belől szépek, azon felül a' költészetnek semmi dolga az orral. Heine' költészete, ha nem önkényt akar bontani 's tagadni, egy *megkapott kedély'* lyrája, míg Tieck a' költészetről költőileg dall. Heine egy szerelmidalt füttyörész magának a' világváros' utczáin kóborogva. Mondják, hogy a' philosophia előli a' költés' élő szökkútát; Heine komoly tanulmányává tevé a' német philosophiát, mégis költő maradt. Tieck igyekezett, előkelőleg átellenben tartani meg a' philosophiát, 's az sikerült is neki. A' philosophia oly idegen maradt neki, mint ő előttte, úgy hogy még csak Solger barátja' rendszerét sem érté; kín (Tieck' és Solger' levelezésében) nézni, mint akar Tieck láttatni, mintha értett volna, mintha mindég többet értene, mit pedig soha sem érthetett.

Bocsánatot a' hosszú eltérésnek; Laube Henrikről akarom szólni. Laube' nevét egy pártha utasítani, melly csak addig létezett, míg egy szakirat' kiadásáról volt szó, igazságtalanság lenne; a' szellemi érdekek' kezelése, egy pár év óta leginkább, annyira megváltoztatá physiognomiáját, hogy helytelenség 's valótlanság volna, az általános categoriát, a' neki

megfelelő egyes jelenetek' életén túl megtartani. De mindazáltal Laube, a' nem néhány ifju, de maga a' kor által felizgatott socialis kérdések' közepében áll, csakhogy felfogásmódja, azoknak, kik vele nevezettek, forrongó nemétől abban különbözik, hogy ő e' kérdések' *szellemtörténeti* oldalát költőileg emelé ki, míg mások' reformátori kevelysége a' szabadtalanság' és legaljash prosa' épen ellenkező következményébe esett. Ha, például, a' nőemancipatio jó szóba, úgy ez másoktól még csekélyebb jelentésében 's szolgásgában is, a' férjfi' lelkes szeszélyességei alá állittatik. A' mi való van az ügyben, mi Rahelben olly szépen nyilatkozik, az, hogy ha a' világsszellem általában magasb fokot vív ki korunkban a' nőnek is, mint emberiségi jelenet' és kifejlődés' kiegészítő részének, szabadabb öntudatlét' alakulatának lehetőségét meg kell engedni, hogy csak szellemi emelkedése' mediuma által lép be eredeti hivatásába, 's ér valódi erkölcsi jelentőségre.

Laube' szellemi állásával a' kor' socialis érdekeihez, a' költészethezi állása a' legbensőbb összefüggésben tűnik fel: ő a' költészet' *valódi* érdekeit akarja emancipálni. Nem áll félre a' jelenkortól; a' földön lából; nemcsak szóbeszédből ismeri a' világot, néha már a' vihar életvándordalt énekelt neki, azért genia is, villámló napsugárként, a' földlét' sötét kamrájába merül 's barátságosan világítja fel. Milly tiszta, milly átlátszó az ő nézése, gondolata, elve!

Eszményei' világa nem földöntúli; benne, mellette, körülé van; hús és vér lett; a' szépség' eszméje felviradt neki. Ha Jean Paul' hősei, úgy szólván, mankókon lépnek el a' föld felett, mire azután néha össze is bugdácsolnak, vagy túlteljes kebellet lihegnek menyilég után, ha több újabb költő' alakai pusztá nyugalanság- 's kéjelmetlenségtől az alacsony világ miatt, szétpukkannának, de mindenre képtelenek, a' mi béke, állapotás 's alak volna: a' laubei költemények telvék azon belső elégteliséggel, melly magát a' nagy szép világból önmagába szedi egybe 's összesíti 's e' szilárd mag körül tenyésztí teremtményei' csiráit. E' központhól szökken ki a' költő' könnyed, víg szelleme a' világra fel, 's szereti és csókolja azt. „Ha Blankát csókolám, az egész világ' tiszta, virágzó szellemét gondolám csókolni; legjobban szerettem volna beugrani a' tavaszba, mintegy nap-, illat- és daltele mely isteni tengerbe.“ (Liebesbriefe X.). Egy novellája hőséről ezt mondja: „Lajos' szerencsétlensége igen is sok boldogság volt, mi szívét ostromlá; nem tudta, hova legyen a' fogékonyság' mind ez' életműveivel, túlteltségben epedett 's nem akarta magát a' szokott idomokba beékezní, mert rablásnak tartá a' világ' gazdagságából.“ (Schauspielerinn 5.) E' rablás a' világ' gazdagságából, az által, hogy ez, a' legconcretebb, egyesebb, életteljesebben összeszorítva, az ingót és mozgót tárgyilagoss

étségbe idvezíti, más helyett iránya' lényege lesz.“ Az ember csak valami, 's valamit csak körzöttségben 's által teremt. A' határ szüli a' szépséget“ (Liebesbriefe X.) „De e' szellemi körzés nem körzött szerelem, de boldogító szerelem, mitől minden nyer, 's ez az ő isteni jele.“ (A' Schauspielerinn') ajánlatában Varnhagen von Ense-nek). Laube lényeges részét látja ebben Goethei nézlelmódnak, 's őt a' mai műveltség' magvát, miből a' legszebb ágak, virágok és fák tenyésznek elő igyeksző embereinknek.

Az elégség, e' boldogító szerelem, mi a' legegységben az általánost, az eltépettben az egészet, a' perczen az örökvalóságot sejtí és látja, de azért alaktalanság 's lénytelenségbe nem téved, de, mivel a' most és mindég egyesítve van, a' mostban örül és víg — e' vonalok azok, mik a' laubei költeményekben jellemzőleg lépnek elénk. Mondjuk, hogy ő valóban költői kedély, 's semmit nem mulata el hajlamait kiművelni, 's productióra képesíteni. Alakjai valódi részei önmagának, bensőjével összenőtt életperczek. 'S azért magok is élők, vagy egy szóval *egyediek*, mi végre is minden való költészet' czélja.

A' philosophia igazságokat hoz napfényre, mik ismételve is mindég ugyanazok maradnak, pénzeket ver, egymáshoz hasonlókat, mégis mindenhol keringőket; birtokukba kell jutnia, ki illően akar élni. A' poesis csak egyszer veri ki aranyemlékpénzeit, 's azután széttöri az idomokat. Akarja, hogy teremtményei csak egyszer létezzenek. Egyszerlétet, egyszerszeretést akar. A' boldog, virágzó menyasszony a' nászjá előtt hal meg, 's azután csak szellemkirálynőként látogatja meg mását.

Kazinczy Gábor.

GREEKAR SZEMLE.

T Ö R T É N E T T A N .

Histoire du règne de Louis XVI, pendant les années où l'on pouvoit prévenir ou diriger la révolution française. Par I. Droz. Páris. 1839. *)

Fel lehetett-e a' francia forradalmat gátolni vagy irányozni? a' napi szónyegen forgó kérdések' egyike. Az előttünk fekvő dolgozat, mint már czímje mutatja, igenelve felel reá. Írója azon eseményeket, 's férjfiakat állítja elő, kik Franciaország' sorsát 1774-től 1789-ki augusztus' 4-kéig intézték, 's azon nézetet igyekezik megalapítani, hogy ha XVI Lajos' trónra léptekor, a' forradalom kikerülhetlen szükség volt, maradt mégis a' kormánynak elegendő anyagi 's szellemi hatalma, hogy magában a' kormányzásban, törvényhozásban, pénzügyben, a' se-regnél 's az adók' felosztásában a' szükségesekké lett javításokat behozza, 's Franciaországnak a' szabadság' azon fokát adja meg, melyet a' kor' szükségei, 's a' nemzet' miveltségi állapotja parancsolólag követeltek. Ezek által, véli a' szerző, kikerültettek volna a' rémkorszak' iszonyai, 's a' császárság' kényurasága.

Ha már e' nézet a' francia forradalomra nézve illy következetesen kifejtve nem volt, mégis legkevésbé sem új. Sőt inkább ez a' történet körüli ismert praeceptorkodás, mely ennek pályát szeretne szabni, 's a' helyett, hogy a' történteken megnyugodnék, 's okait fürkészné, hasztalan fáradsággal azt törekszik kiokoskodni, hogy ha talám az, vagy amaz történi, ez nem így, vagy így üthetett volna ki. Ez, nem csak a' francia forradalommal, hanem a' világ' minden nagy eseményeivel így történt, a' tények' bevezése után, mindenkor találkoztak emberek, kik elismerve a' történet' szükséges menetét, lármát ütöttek, 's vélték, hogy ha a' dolgok kezdetben más-kép kezeltetnek, vagy talám épen tőlök kéretett volna tanács, minden más alakot nyer vala. E' nézponthól tekinté, leginkább

*) L. Tudománytár. Literatura 1840. I. 353.

a' catholicus rész a' reformatiót. Hitte, hogy nem volt elkerülhetlenül feltételezve, vagy legalább más irány adathaték neki. Mi célból lett volna reformatio szükséges? Az egyházbani reform, talán kívánatos volt, de ennek magától az egyháztól, a' pápától lehetett volna erednie. Ha a' kiegyenlítés békés úton történhetik, a' sajnálatos vallásszakadás, 's minden baj mely kíséretében jött, a' vallásháborúk, Németország' gyengítése, 's az ég tudja mi még, kikerülhető vala. Ez mind igen jól hangzik, csak az kár, hogy a' történet, nem akar e' tudósoktól tanácsot kérni! Hasonlóan, kik Napoleon' bukásába semmiképen nem tudták magokat beletalálni, ez' okoskodással igyekeztek nyugalmat levért kedélyeiknek szerezni: ha csak Oroszországba nem ment, vagy a' rendkívül kemény tél be nem állott, vagy végre, egyszerre két háborút nem kezdett volna; bizonyosan meg nem bukik. Illy módon a' világ' minden nagy eseményei há-k, és dé-k által kérdésre vonatvák. De az így beszélők elfelejtik, hogy a' történet hősei' 's ügyei' egyikét sem engedí, mind addig megbukni, míg az emberekre szüksége van, vagy míg az eseményeket, minden következményekhez el nem szállította. E' valószínűségi számításoknál, közönségesen az emberekre szokás hivatkozni, 's a' búnsúly osztán, közönségesen ügyetlenségök' vagy megvakultságoknak tulajdonítatik. Ez, sok esetben igaz lehet, de azért nem kevésbé áll, hogy az események' menetele egészben 's nagyban véve határozott, 's ha marad is az emberi cselekvőség' 's ügyességnek elég tág hatásköre, mégis sikerrel soha sem küzdhet meg a' kor' szellemével, 's a' történet' folyamát soha vissza nem tolhatja. Érzésünk a' történet' fatalistiai felfogása ellen jogosan ingerül fel; az emberek nem lehetnek akaratosított eszközök, nem lehetnek ízbábok a' vak szükség' karjai között, de azon bizodalomunknak is kell a' történet iránt lenni, hogy benne örökös ész lakik, vagy ha kedvesebb előttünk, hogy ő az időben, az isteni akarat' kinyilatkoztatása, 's hogy egy gondviselés, a' látszólag bonyolódva folyó szálakat rendezi, 's egyesíti. E' meggyőződéshez juthatásra, szükséges a' külső veletlenséget, 's a' lényegtelen külszint, a' belső szükségtől megbirni különböztetni, tudni kell, hogy a' történetnek céljai' elérésére, minden esetben több útai állanak nyitva.

A' francia forradalomra is felállítatott azon nézet, hogy meggátolható, vagy másként irányozható lett volna. Az ancien régime' védői' egyike sem látta át a' forradalom' alapjálul nyugvó szükségét, valamennyien hitték, ha a' kormány okosan intézi kezdetben ügyeit, 's alkalmas időben engedékeny, vagy midőn a' szükség kívánta, elhatározottan lép fel, a' zivatar el vala hárítható. Mintha a' hullámozó tenger' hajkait ki lehetne néhány olajcseppel simítani, míglen a' szélvész ki nem tombolta dühét! Molléville Bertrand ámbár nem tartozott e' párthoz,

azt képzelte, 's e' véleményét emlékirataiban valóban nevetseges módon ki is jelentette, hogy ha őt engedik cselekedni, legalább a' forradalom' iszonyai kikerülhetők valának. Azonban a' francia forradalom' okait mélyebben kell keresnünk, mint az adósságok' terhes nyomásában, a' király' gyengeségében, az előbbi uralkodók által elterjesztett romlottságban, a' féktelen nagyravágás' cselszövényeiben, 's több más ezekhez hasonlóknak, noha e' befolyások is tekintetbe veendőek, de csak másodrendű okok, 's alkalmakul, mik szükséges átalakulását minden viszonyoknak létre hozzák. Palliativ tettek, itt mit sem használhattak; előrelátás 's okosság, legfeljebb a' fordulatpont' beállítását ha aszthaták.

Jóllehet nem egyezhetünk meg a' szerző' nézeteiben, melyekből kiindul, munkája mégis különösen érdekes az által, hogy a' forradalmat megelőzőtt évekre, részletesen terjed ki. Ezek, legtöbb művekben, a' véres dráma' erőszakos küzdései megett állanak, 's majd valamennyi munka, a' karok' és rendek' gyűlésével kezdődik. 'S mind a' mellett is XVI-dik Lajos' uralkodásának e' gyűlést megelőzőtt tizenöt éveit, a' kormányfi előtt, 's ki a' történet' menetét bölcsészettileg szokta tekinteni, nem csekélyebb érdekűek. Megfejtése e' tizenöt év a' nagyszerű drámának, kezdete a' cselekvénynek. Az első időpontban, a' régi társaság' felbomlását 's kihalását látjuk, midőn épen új kor' csirái sarjadanak ki a' földből.

Droz ur' nézetei szerint, Turgot és Necker kormányfiak esmerték ekkor legjobban Franciaország' szükségét, véleménye' támogatásául, ezek' kormánya' történetéből merít legtöbb bizonyítványt. Turgot aránylag akarta az adót felosztani, 's a' kereskedést kimenteni bilincseiből. Egységet a' mértékben, 's egész Franciaországra kiterjedő törvényhozást szándékozott behozni, a' testületek' eltörlését, népszerű a' szabadelmű tanítás rendszert, 's mind ezen javításokkal, törvényhatósági, tartományi 's közönséges gyülekezeteket létesíteni, mellyek által a' nemzeti képviselőt' eszméje terjedt volna el. „Jót állók érte“ mond Turgot XVI-dik Lajosnak „hogy tíz év múlva, senki nem fog e' nemzetre ismerni.“ Szabadelműségét a' testületeket eltörlő rendelmény' bevezetése, minden kétségen kívül helyhezi. Így hangzik: „Midőn az isten szükségeket adott a' halandónak, 's elkerülhetlen kötelességévé tett munkásságot, a' dolgozhatási jogot minden ember' tulajdonává tevő, 's e' tulajdon első, legszentebb, 's elidegeníthetlen. El akarjuk ez okból törölni azon önkényszülte intézkedéseket, mellyek által a' szegény akadályoztatik munkájából élhetni, mellyek a' versenyzést, ipart, 's azok' tehetségeit, kiket körülményeik czéhbe lépni nem engednek, előlik, mellyek az ipart szerfeletti adóval nyűgözik, terhessel az alattvalókra, 's hasztalannal a' pol-

gárzatra, 's midőn ez a' czéh' tagjai közti összetartást könnyíti, a' szegényebb tagokat adózóivá teszi a' gazdagabbaknak 'sa't."

Turgot által létrehozni szándéklott political reformokról, így nyilatkozik a' szerző: „Királyi hatalom' segítségével szokásainknak megfelelő, 's javításokra alkalmas intézkedéseket akart behozni. Éles szemlélő lévén, azt tartotta, hogy előbb a' népet erkölcsileg 's politicalag nevelni, a' kormányzásról positiv eszmékkel ismertetni, 's végre jóakarat' 's hazafiság' érzeteit, melyek akkor gyakran voltak ugyan beszéd' tárgyai, de az életben még kevésbé, mint iratokban mutatkoztak, közötté terjeszteni kell, míg a' nemzeti érdekekről tanácskozási jog engedtetnék nekie."

„Kivánta, hogy a' kormány' egy része a' birtokosokra bizassék. Terve nagyszerű volt; halkan, bölcs előlátással, mindég lépést tartva a' szellemi 's erkölcsi műveltséggel akarta kivívni. Első próbául minden városban 's faluban törvényhatóság' választását tűzte ki, 's ennek adót felosztani, közszükségi munkálatokat intézni, 's egyszer'smind a' helybeli szükségek' 's kívánatok' organumának lenni, volt volna feladata. Ezután kerületi törvényhatóságok' alakítását tervezé, melyeknek a' községi törvényhatóságokat kellett volna választaniok. Észre vette, hogy a' három rendből álló gyülekezetek, gyakran különféle, 's a' közjóra káros érdekekhez hajlottak. Ezért akarta, hogy a' törvényhatóságokban, 's választásoknál, senki se léphessen fel mint pap, nemes, vagy polgár; csak mint birtokos szavazhasson mindenki a' közérdekek felett. Illy módal a' kormány sok kicsinységektől menekült volna meg, melyek most azok' körébe estek, kik állásuknál fogva, legjobban lehetnek felölök értesítve. E' bánásmód, biztosítást szerzett a' tisztviselők' önkénye ellen, a' birtokosoknak érdeket adott a' közdolgokban, 's egy nemét a' nemes nagyravágyásnak költé fel bennök. 'S hasznos tárgyakra fordítván a' figyelmet, egészen alkalmas volt, önzés, 's csintalanságtól megmenteni a' polgárokat."

„Egyenlőre csak a' két érintett fokozatot szándékolta életbe léptetni. Az ügyisméret' elterjedtével, a' kerületi törvényhatóságok, tartományiakat neveztek volna ki. Az épület' zárkövet, országos törvényhatóság vala képzendő. E' gyülekezet, mint a' tartományi törvényhatóságok' képviselőinek testülete, az ország' szükségait a' király elé terjesztette volna, 's egyszer'smind a' kormánynak is tanácsul szolgálandott. Közvélemény' eszköze lévén, rendkívüli hatást gyakorolhatott. Kívánatainak megfelelő rendelmények, bajosan találhattak ellenszegülőkre. A' gyülekezet' kifogásai' ellenében, elkellett volna a' minisztereknek állani terveiktől, 's a' király megismerendé tanácsosai' hibáit. Egyébiránt Turgot ez intézkedéseknek még nagyobb kiterjedést szándékozott adni, szerinte a' tisztviselőség csak a'

birói hivatalokat tartotta volna meg, a' törvények' betáblázhatási joga, az ország' törvényhatósága' körébe tartozandott."

Illy alkotmánnyal hitte Turgot a' polgárzatot az erőszak' visszaélései ellen védhetni, általa reménylte a' királyi hatalom ellen emelkedő ellenzékét féken tarthatni. Azonban mint Meilhan Sénac mondja: úgy cselekedett mint azon seborvos, ki holt testekkel foglalatoskodik, nem gondolta meg, hogy élő lényekre kell hatnia, csak dolgokra, 's nem személyekre figyelt. Törekvései ellen korán hatalmas ellenzék kelt ki; kiknek érdekeit sérték újításai, felkeltek, 's ezekhez mind azok csatlakoztak, kik magokra várhaták a' sort; fondorkodtak 's cselszövényeket kololtak ellene. Jóllehet mondotta XVI-dik Lajos: „hogy csak ő 's Turgot szereti a' polgárzatot“, fentartására még sem volt elegendő ereje, 's Turgot, ki a' király' segítségével sok jót tehetett, 's sok hasznos újítást hozhatott volna létre, kényszerítve lón elbocsátását kérni.

Necker' tervei megfelelték némi tekintetben Turgotéinak, de közelebről sem voltak olly nagyszerűek. A' szerző ezeket mondja Neckerről: „Tervei minden községben kormányzást képezni céloztak. A' három rend elválasztva; előlülő a' papság legyen, de a' szavazatok csak fejenként számíttassanak. A' tagok papság 's nemességből, a' városok' 's tartományok' harmad rendéből választassanak, mindenikből negyed részül.“ A' parlament', 's sok nemes Necker' papokkali bánásmódját igen kedvezőnek találta, 's ő ezek' számát negyedrésztől, ötödrésre szálította.“ Kezdetben a' testület' harmadrészét a' király nevezi ki, a' többi tagokat a' kinevezettek választják meg. A' megújítás részenként történjék, mit a' tartományi kormányok, királyi megerősítés' fentartásával fognak gyakorolni.“ Illy módon túlnyomóság sem a' király', sem a' birtokosok' részére nem biztosítaték, hanem a' tisztviselők' kezébe került, kik jogot nyertek társaik' választására. E' gyülekezeteknek egymásután kellett volna behozatniok; de a' kivétel csak hamar nehézségekre talált, 's midőn Necker' leköszönt, még csak kettő lépett volt életbe. Az elsőnek, melly 1778-ban Berriben ült össze, mégis kedvező következményei voltak; eltörölé a' robotot, 's néhány hónap alatt 200,000 livret gyűjtött össze, közjóra fordítandót.

Droz következő párvonalt húz Turgot és Necker között: „Azon sajnálkozás, mellyet Necker' ministeriumbéli kilépte okozott, különös ellentétet képez, a' Turgot' elbocsátása szülte benyomáshoz. Öt éve mult ennek, 's ezóta a' politicalai eszmék tágasabb körben ágaztak szét. Az, kinek kilépése olly nagyon szembe tünt, sokkal kevésbé érdemelte meg. Mindkettő a' közjót tüzte ugyan céljául, 's irtotta a' visszaéléseket; de Turgot egyer'smind olly bölcshez hasonlított, ki minden önzés nélkül, feledve önmagát, a' polgárzat' 's emberiségnek

áldozza fel éltét. Necker csak pénzügyekben volt haszna nem kereső, 's dicsvágya emészté. Turgot elveiben, Necker önmagában bízott."

„Azon körülmények, melyek közt amaz a' pénzügy' kezelését át vette, hasonlíthatatlanul terhesebbek voltak azoknál, melyeket a' genfi talált, ki a' pénztár' szükségsein veszedelmes, 's néha erkölcstelen eszközökkel segített. Turgot háboru' kiütése' esetében kölcsönre szorult volna, de elvei 's állhatatossága kezeskednek, hogy hathatós újításokat veszélyes helyzetben is képes lett volna létesíteni. A' hiányoknak megfelelő törvényhozást, 's tartós kormányrendszert akart. Necker csak egyes visszaélések ellen küzdött, 's még azon időpontban is, midőn a' körülmények meghatározott tervet követeltek, egy jól kiképzett nézetnek hijával volt."

„Turgot a' birtokosokat a' kormányhoz akarta csatolni, 's felhívta őket a' közérdekek' védelmezésére. Necker néha, a' nélkül hogy észrevenné, ellenséges eszméket szórt el e' számos osztály között. Ellenkezőleg elődével, gabna törvényeiben ezeket mondá: „A' polgári törvényhozás' majd valamennyi határozata, kedvező a' birtokosokra. Elborzad az ember, ha felnyitja a' törvénykönyvet, 's mindenhol ez' igazságra akad. Úgy látszik, mintha egy kis száma az embereknek, felosztotta volna egymásközt a' földet, 's közösen törvényeket alkotott, a' tömegtől megvédésére, hasonlóul, mint erdőkben vad állatok ellen állítunk védhelyeket. 'S mégis a' polgárok' legszámosabb osztályáért, dacára minden tulajdon, igazság 's szabadságróli törvényeknek, csaknem semmi sem történt. Mit érdekelnek bennünket birtokróli törvényeitek? fogják mondani; nekünk nincs birtokunk. Mit igazság törvényeitek? Semmink sincs, mit védelmezhetnénk. Mit a' szabadság' törvényei? ha ma nem dolgozunk, holnap éhrel halunk meg." „Azon törvényhozónak, ki így beszélt, olly kevés belátása volt a' nemzeti gazdálkodás' legfontosabb részeiben, hogy emelkedését olly felette gátló testületeket, melyek ellen Turgot egész erejéből küzdött, védelmezte."

„Turgot a' nemzetnek erkölcsi 's politikai nevelést adni, 's a' közvéleményt kiképezni akarta. Necker már eléggé felvilágosodottnak hívé, 's meghajlott előtte. Az egyik mint törvényhozó, a' másik mint udvaronez fordult a' néphez. A' kormányiak gyakran akkor buknak meg, midőn hatalmuk' tetőpontját érik el; így járt Necker is, az őt olly nagy kegyre emelő compte rendu után. Turgot Necker' elbocsátása után két hónappal halt meg 52 éves korában. Végnapjait visszavonultságban, egyedül a' tudománvokkal foglalkozva, tölté el. Necker' elvesztése, noha ő Turgot' 's Machaultnak sokkal utánna állott, mégis igen nagy volt; csak utódjaira kell tekintenünk, hogy erről meggyőződhesünk. Legalább nem volt két-

séges előtte, hogy, ki Franciaországon uralkodni akar, a' közjót soha sem szabad szemei elől elvesztenie, 's illy egyszerű igazságróli meggyőződés, mindég valami. Visszaéléseket törölt el, 's a' zivatar' kitörése' meggátolásán gondolkozott. Irigyei gyakran állították ugyan, hogy a' királyi tekintetet gyengíteni segíté, de ő kedvelté tette a' királyt, 's e' dicséretet utódjai közül kevesen igényelhetik.“

„Egy nagy hiba, melybe őt fékezhetlen önszeretete taszítá, az volt, hogy nem igyekezett a' hatalom' birtokában tovább maradni. Maurepas' sorssteli pályája czélpontján állott, 's neki csak hamar helyt engedett volna. Gyakrabban bánta meg Necker, hogy leköszönését olly hirtelen adta be, de büszkesége pillanatig sem engedte kétkedni arról, hogy nélkülözhetlen, 's hogy vissza kell hivatnia. Csalatkozott, ha ezt hamar hitte megtörténendőnek, 's előre nem látta, hogy ha visszatérendett a' ministeriumba, a' polgárzat' állásának megváltozva kell leendni, 's hogy lehetetlen arra számolnia, hogy ugyan azon nemzetet, ugyan azon eszméket újra megtalálhassa. A' kor' kívánatai más szellemi tehetségeket követeltek, mint minőket ő első ministersége' korában kifejtett, 's minőkkel általjában bírt.“

„Midőn másodszor lépett a' ministeriumba, a' kincstárban nem talált 500,000 livre-t, 's mégis a' legsürgetőbb szükségek' fedezésére, minden héten több millio kívántatott. Valamennyi státus papirok elveszték becsőket, 's hitelre számolni sem lehetett. Rendkívüli szükségek' beálltával még növekedék a' hűledezés. A' rossz termés, közönséges nyomort szült, a' gabona vétel, 's pénzbeli segítségek 70 milliót nyeltek el. Necker egy egész éven által küzdött illy sok akadály ellen. Ha második ministeriuma alatt pénzügyi munkálatairól pontos tudósítást készített volna, ez, minden kormányfinak tanulságos studiumul szolgálna. Láthatnók ebből, megerőtetett cselekvőség, 's kisded eszközök' egyesítése, milly csudákat képes teremteni. De bár milly nagy volt is ügyessége, mit sem használt volna, ha feddhetlensége' híretől nem támogattatik. Necker' jelenléte az adójövedelmet egy nap alatt 30 percenttel rugtatta fel, nagy hatalma tisztán erkölcsi volt; megmutatta, hogy ollyan kormányfi, kinek szava hiteles, kimeríthetlen segélyforrások' birtokában van. Első ministeriuma nem ment a' kérdéstől, olly szemrehányás, melly nem éri a' másodikat. Tiszteletreméltó, bölcs, állhatatos volt, 's azon elődei' kormánya alatt költ határozatot, melly a' státusadósságok' egy részét papirokkal fizetni engedte, nem használta. 'S épen olly keveset hajtott azok' sürgetésére, kik e' határozat' nyombani, 's valami feltűnő módon visszavételére akarták bírni.“

„XVI Lajos, midőn a' hiány értésére esett, talám a' helyett, hogy a' rendeket összehívta, a' pénzügyet rendbe hoz-

hatta, 's a' hont a' békes javítások' útjára vihette volna vissza, ha Calonne-t elbocsátja, 's a' ministeriumot Neckernek adja át. Necker' késői visszahívása, világos tanúsága azon veszélyeknek, melyeknek a' kormányok akkor teszik ki magokat, midőn rendszabályokat mellőznek el, melyek más körülmények között, kétségenkívül sikerrel birtak volna, de későn használva, nem érik célokat. Egy pénzügyminister' szellemi tehetségei, az akkori körülmények közt már nem voltak elegendők. Midőn a' karok' és rendek' gyűlése közelgett, törvényhozó 's kormányfi kellett, 's ez Necker nem volt. Az vala kitudandó, ha a' három rendet egészen magára kell-e hagyni, hogy bizonytalan nézetei 's egymással ellenkező szenvedélyei által, saját nemű útát válasszon magának, vagy ha bir-e a' ministerium elég belátással, állhatatos jellemmel, 's ügyességgel, a' többséggel egy alkalmas reform tervet elfogadtatni.

„E' feladat terhes volt, 's meghaladta Necker' tehetségeit. Azok, kik benne pártost, a' nemesség eránt ellenséges indulatu plebejüst, makacs genfit látnak, ki a' trónt 's oltárt felakarta forgatni, üres tünkép ellen küzdenek. A' pártszellem alaptalan vádakkal terhel, 's a' valódi hibákat nem látja át. Necker erkölcsös férjfiú volt, előmozdítja a' közjót, 's híve a' hon' és királynak. Mindkettőnek rosziul szolgált, de nézetei felségesek valának, és csak ismeretek' 's jellem' hiájával volt, egy felbőszült nép' sorsát intézni. Politicai tudománya igen kevés, 's hozzá csak keveset tanult. Szabad óráiban a' pénzügy' igazgatásáról irt egy munkát, 's a' vallási vélemények' fontosságáról egy értekezést. Iratai legtisztább emberszeretetet lehelnek, de hijányzika' publicista, 's még inkább a' törvényhozó. Leköszönése után kiadott munkálataiban, mint az angol alkotmány' csudálója, kívánta volna, hogy a' karok és rendek a'felé hajlanának. De épen nem látható, hogy itt alapos tervet követett, 's a' testület' mélytánylatát igyekezett volna részére megnyerni. Nehány salonjában oda vetett szó, nehány nyilatkozás családjá körében, nem volt elégséges Franciaország'nak új intézményeket szerezni. Necker' eszméi mindenkor felette zavartak, 's határozatlanok voltak. Ezt emlékirataiban maga is bizonyítja „„soha sem szállítottam fel““ ügymond, „„közelebből vizsgálni meg, mit kezdhetnék az angol kormányiránti mély tisztelettemmel; mert jöllehet vélekedésem már kezdettől, minden elmélkedésem 's beszélgetésemben ki volt mondvá, egyszer'smind előre kiesmertem a' királynak minden angol elemtőlí idegenségét.““ XVI Lajos gyermekkorában valóban gyakran hallotta emlegetni, hogy egy angol király Franciaország'ival összehasonlítva, csekély jelentőségű. Környezőinek legnagyobb része, ellenszenvvel viselteték minden angol intézmény eránt, 's hozzájok soha nem alkalmazni magát, az udvar előtt becsület' ügye volt. Neckernek igyekezni kellett

volna, hogy eloszlat hassa ez' idegenséget. Némi tekintetben még Calonne-nak is utánna állt, ennek legalább bizonyos nézetei voltak, 's a' királynak nyíltan kimondotta, hogy „a' monarchia' élte vagy halála forog fenn.“ Talám nem lett volna lehetetlen arról meggyőzni XVI Lajost, hogy a' közeledő vihar' megelőzésére, az egyetlen eszköz abban áll, ha ő a' karok és rendek elé egy tervet terjeszt, mellyet a' többség elfogadott volna. Több hónapon által, híven követte XVI Lajos Necker' tanácsát, 's olly férjfiú, kinek elmenetelével legrosszabb állapotra jutott a' pénzügy, nagy hatalmat gyakorolhatott a' király felett. Necker a' pénzügyi dolgokban nagy tehetségeket, 's nem megvetendő ügyességet fejtett ki, ellenben mint kormányfi, igen közészerű tünemény.“

Köztudomású, mikép' Necker Malenot' tanácsát, ki őt egy terv' elfogadására akarta birni, nehogy a' királyi hatalom' alapja lázadalmos tanácskozások által döntessék meg, makacsul útastá vissza. Mirabeau, ki a' polgárzatot a' democratia részéről fenyegető veszélyeket előre látta, közbenjáróul ajánlkozott, de hasonlóul visszautasítaték. Midőn XVI Lajos a' nemzeti gyűlés' kezdetén némelly kért reformokban megegyezett, minden kétségenkívül erősíté hatalmát, 's pillanatra kormányzá a' forradalom' menetét. E' korszak' végével ellenben, részéről minden engedékenység gyengeség' jelének tekinteték, 's sietteté bukását. 1789-ki május' 5-ke, 's ugyan az évi augustus' 4-ke között, iszonyú mélység tátong. „Egy ezredéves monarchia' intézményei egy éjen át lőnek megsemmisítve, 's a' dolgok' régi menete szétromboltott. Reformról nem volt többé szó, csak forradalomról. Ez, mostantól egyenesen sietett célja felé, halomra döntve minden akadályt, 's szekerere' véres kerekével szétzúzva mindeniket, ki pályáján akadályozni merészle.“

Magazin für die Literatur des Auslandes 1839. Nro 40—41.
(Biblioth. univ. de Genève) szerint

Gabányi Lajos.

Fondation de la Régence d'Alger, histoire de Barberousse, Chronique arabe du XVI-e Siècle, publié sur un manuscrit de la Bibliothèque royale, avec un appendice et des notes. Expédition de Charles-quin. Aperçu historique et statistique du port d'Alger. Ornés de deux portraits et d'un plan. Par MM. SANDER RANG Officier Supérieur de la Marine et Ferdinand DENIS. Tome I. XVI. u. 36 lap. Tome II. 424. 8-adr. (Ára 46 franc). Paris, I. Angé. 1837.

Az arab eredetinek czímje arab nyelven: „Orudsch' és Cheir-ed-Din' hadi viselt dolgaik.“ Az ismeretlen író azon idő-

ben élt, melynek történetét megírta, mert Hassánról Cheir-ed-Din' fiáról mint életben lévőről emlékezik. Sokat érne, ha az Escorialban Casiri Biblioth. T. H. 1658. szám alatti Historia Cheir-ed-Dini című szintén névtelen írótól származott török kéziratot ezzel össze lehetne vetni, hogy meglessék, mi csoda rokonság legyen a' kettő között. Az arab munkának francia fordítását bírja a' királyi könyvtár kéziratban, hihetőleg vagy Venture de Paradis', vagy Victor Porta' fordításából. Minthogy nagyon szó szerént adja az eredetit, tehát a' mostani kiadók által egészen újra dolgoztatott 's jegyzetekkel bőven ellátva kiadatott. Épen a' mi időnkben kell ezen munkának a' tudósok' figyelmét igénylenie, midőn Algirnak történetírásában új évszáz nyílik; eddig pedig annak eredete' - és első története' - rajzát csak a' keresztyén írók' hiányos és egyvoldalú könyveikből lehetett vázolni. Mivel az arab író sem részrehajlatlan, a' történetírónak feladata egybehasonlítani azt a' keresztyén írókkal 's imigy a' kettőből fejteni ki a' valóságot, mit a' kiadók gazdag jegyzeteikben már megkezdettek. Jelen munkának nevezetessége az eddig mondottakból is kiviláglik, de még inkább abból, hogy ez a' Berber országok' belső állapotjokra is némi világot derít, miről a' keresztyének' írásaiban csak akkor jó valami elő, ha a' keresztyének' velek háborúban voltak. Némmel elbeszélések nagyon is részletesek, mi már csak onnan is kitűnik, hogy a' két darabból álló munka nem többet, mint negyven esztendőt foglal magában; minthogy Algirnak alapítóit illető korábbi történetek sehol olly terjedelmesen és részletesen nem adatnak elő, tehát a' kezdetet kivonatban közzöljük:

II-dik Bajazet szultánnak uralkodása alatt, ki a' Hedsránnak 887-ik (Kr. 1482) évében lépett a' stambuli trónra, élt Midilliben (Mitylene Lesbos szigeten) egy tekintetben álló férjfi. Jakub, ki egyetlen hajóval az Archipelagusban kereskedési utazásokat tón mindenkor szerencsés sikerrel. Négy fiait Illyést, Izsákat, Orudschot és Cheir-ed-Dint is ugyan ezen életmódra szánta, 's halála után Izsák és Cheir-ed-Din folytatták is azt, de Illyés és Orudsch egy hajót Mitylene ifjainak virágával felfegyverkeztetván, a' keresztyének' ellen indultak kalózolni. Első két vállalatok jól ütöttek ki, de harmadszor egy rhodusi gályával találkozván Illyés az ütközetben megöletett, a' hajó pedig elvétellett, és Rhodusba hurczoltatott, hol Orudsch két fő uraknak rabszolgául eladatott. Megtudván ezt Cheir-ed-Din, felszólított egy keresztyén kalmárt, ki neki némi halállal tartozott, hogy 10,000 drachmáért lenne eszköz testvére' kiszabadításában, a' kalmár megígérte, Rhodusba ment, Cheir-ed-Dint pedig egy szomszéd kikötőben hagyta, 's Orudschal titkos összejövetelt tudott közölni. Orudsch azonban nem akarta, hogy testvérjének annyi pénzébe kerüljön, reményl-

vén, hogy más módokat is fog találni maga' kiszabadítására. Ura, ki most már csak maga birta, megtudta szándékát, 's azért nehéz lánczal terhelve börtönbe vettette, hol több hónapig szenvedett. Kir-Kir-Chan Szelimnek az egyiptomi szultánnak testvére évenként nevezetes summákat szokott fordítani moslem rabok' megváltására, 's most Rhodusba küldött; Orudsch gályarából azon keresztyén hajóra adatott, mely kiszabadított törököket szállított hazájokba. Útközben egyik hajótsiszt a' keresztyén vallásra térítgeti, igérvén szabadsága' visszaadását; de ő megvetéssel utasítja vissza az ajánlatot, 's reménységét nyilvánítja, hogy nem sokára szabad leend. Reménye még ezen útban beteljesült; megszabadulásának leírása a' csudával határos; egy szélvészkor elszaggatja lánczait, beugrik a' tengerbe, és szerencsésen kiúszik egy közel sziget' partjára. Annak keresztyén lakosai pártját fogják, csak hamar Sataliába, onnan Alexandriába utazik, 's néhány kisebb utazások után az olasz partokhoz megyen egy hajóval kalózozni. Miután két testvérjeit Mitylenében meglátogatta volna, szerencsésen elfoglal két gazdagon terhelt hajót, 's midőn hazamentében egy orkán elől a' tezedi kikötőbe befutna 's a' keresztyének gátolni akarják, minden hajóikat elszedi, egyenesen Mitylenébe, onnan Alexandriába megyen, 's Guri szultánnak gazdag ajándékokat ad. Következő tavaszon kedvező sikerrel folytatja tengeri rablásait, mi alatt testvére Cheir-ed-Din Mitylenét elhagyja, egyik helyről másra utazik, nevezetes kereskedési szemlésségeket teszen, 's szép kincseket gyűjt; mind két testvér történetesen öszvetalálkozik a' dsirbi vagy zerbi kikötőben, 's Tunisba mennek, hol a' szultántól nagy tisztességgel fogadtatnak. Következő évben négy hajóval indulnak útnak, csakhamar egy nagy hajót elfognak, legényeikkel megrakják, 's csapatjokat nevelik vele; három nap múlva egy gazdag szövetekkel rakott hajót vesznek el, később egy gabnával terheltet. Nem több mint 20 napi távollét után Tunisba megtérnek, 's a' gabonát a' szegényeknek kiosztják.

Következő tavaszon három hajót készítettek fel, 's kiindulások után alig 24 óra múlva egy nagy hajóra bukkantak, mely Nápolyból Spanyolországba szándékozott, 's két spanyol grandot vitt fedezetén. Ezt megtámadják, de erős ellentállásra talál-
nak, az éj elválasztá az útközetet, de a' rablók közel maradtak, 's reggel folytatták a' megrohanást, míg nem a' hajó megadta magát. Orudsch folytatta a' kalózu-
tat, Cheir-ed-Din pedig a' zsákmányt Tunisba vitte, hol a' nép nagy örömmel fogadta, ő pedig győzedelmi menettel húzódott be a' városba, vivén ajándéku-
l a' szultánnak 50 keresztyén foglyot, egy spanyol grandnak két leányát, és tetemes drágaságokat. A' katonák, kik az ajándékokat átadták 2000 aranyat kaptak játalmul,

Orudsch pedig drága ruhát, ékárukat, 's a' hajógyárból egy hajót szabad választásra.

Végre a' keresztyén tengeri hatalmak ezen rablásoknak véget vetendők, egyesültek, mindenik 8 hajót készített fel, Genua volt a' gyűhely. A' két testvér mindjárt fel akarta őket keresni, de előbb valónak tartották a' keresztyénektől elfoglalt Bedschája városnak segélyére sietni. Velek egy időben érkezett meg ide tizenöt hajóból álló ellenséges csapat, a' kalózok tehát vissza vonúlhatnak, 's a' sík tengerre igyekeznek, a' keresztyének üldözőbe veszik őket, 's midőn az elsők siker nélkül adnak rájuk egész tüzet, a' szántszándékkal késő rablóktól véletlenül megtámadtatnak, Orudsch az egyik hajót elsüllyeszti, Cheir-ed-Din pedig a' mást elfoglalja. Ezen véletlen fordulás a' többieket úgy elijesztette, hogy sietséggel megfordultak, 's a' bedschajai kikötőbe húzódtak. Az elvett hajó Tunisha küldetett, 's a' törökök Bedschája' közelében kikötöttek, Orudsch rohanással akarta a' várost bevenni testvére' akaratja ellen, de karján egy lövést kapott, 's képtelen volt visszahúzódni. Cheir-ed-Din vette át a' parancsnokságot, 's a' spanyol partokhoz hajókázott, hol több moslemeket, kik a' granadai ostrom elől elfutottak, felvett. Midőn épen a' part mellett cikázott, hét ellenséges hajó jött elébe, ezek közül az egyiket elvette, a' többi visszafutott.

Következő esztendőben sikeretlenül ostromolják Bedscháját, félbenszakasztani kényszerítvén azt az eleség' hiánya miatt, mit a' tunisi szultán' irigységből küldeni vonakodott. Szerencsésebbek voltak a' sík tengeren, mert Cheir-ed-Din Kurd-Oglival a' stambuli szultán' követjével, ki 14 hajót hozott magával, egyesülten 28 hajóból álló csapattal, ugyan annyiból álló keresztyén hajóhadat elfoglal, 's ezenkívül még tizenkét kalmárhajót visszatértében. Az alatt Orudsch az algiriaknak, kiket a' keresztyének egy szomszéd szigeten épült várból nyugtalanítottak, segítségükre sietett, hová utánna testvére is erősítést küldött.

Ekkor a' keresztyének 360 hajóból álló hadat készítettek fel, 's a' binzertei kikötőben nem messze Tunistól megjelentek; négy török hajót ugyan elvettek, de a' várat hasztalanul ostromolták, azért Tunisnak fordultak, de itt Cheir-ed-Dintől ágyukkal fogadtatván, ki nem köthettek, hanem szégyennel képtelenek valának visszafordulni. Cheir-ed-Din 4 hajóból álló segítséget küldött testvére'nek Algirba, maga Tunisban töltötte a' telet. A' keresztyének új támadásra készültek, ez úttal Algir ellen 320 hajóval érkeztek meg, 15,000 katonát szállítottak ki, kikkel Orudschot Algirban ostromolni elkezdték; de Orudsch kirohánván a' városból olly rettentő megszárlást követett el közöttök, hogy csak ezer maradt meg, kik hajókra menekülve elfutottak. Orudsch tudósította testvérjét

a' kedvező sikerről, 's kérte őtet: jöjjön el egy szomszéd seik' megbüntetésére, ki a' keresztyéneknek kémül szolgált. Ez meg is történt, a' seik kényszerítettett ezután az adót, melyet addig a' keresztyéneknek fizetett, nékiek adni. Ez' időponttól fogva a' két testvér komolyan gondolkozott Algirban egy új ország' felállításán.

A' következő történetek, melyek Cheir-ed-Din' haláláig tartanak, egy spanyol barát' Haëdo' írásából kölcsönözték. Másik tárgya a' munkának V-dik Károly cs. tengeri hada Algir ellen legjobb forrásokból Villagnon', ki maga is részt vett a' háborúban, Marjol', ki 32 eszt. után irt, Baudoin' a' máltai vitézek' chronikáirója', Sandoval' V-ik Károly történetírója', 's mások' kézírataiból. Másik toldalék az algiri kikötőről foglal némelly jegyzeteket magában.

Götting. gel. Anzeigen (St. 45. 46. 1840.) után

B. T.

TÖRVÉNYTUDOMÁNY.

Das Recht des Besitzes. Eine civilistische Abhandlung von Dr. Fridrich Karl von SAVIGNY, königl. preuss. geh. Oberrevisionsrath u. s. w. Sechste vermehrte u. verbesserte Auflage. Giessen, 1837. bey Heyer. 47 1/2 iv, 8-adr. Ára 5 for. e. p.

Ezen jelentésnek nem célja általánosan itélni e' könyv' érdeme, 's tudományos fontossága felett. Ebben a' törvénytudó közönség már ezelőtt 34 évvel megegyezett, hanem csak azon újakat, mik a' hatodik kiadásban találkoznak, szándéka közelebbről vizsgálni, annyival is inkább, mivel nem csak javításokat 's pótlékokat, hanem az ötödik kiadás óta megjelent, 's tanjának fő pontjaira irányzott megtámadások' czáfolatját is foglalja magában.

Legtöbb pontokban előbbeni nézete mellett maradt; sokakban, hol mind mellette, mind ellene ki valának az okok mérítve, az ítélethezást az olvasóra hagyta. De ki tulajdoníthatná neki vétkül, ha alapos vizsgálódásainak eredményit, melyeket ismételt fontolás után is helyeseknek ismért meg, könnyű ostromoknak zsákmányul esni nem engedé? kivált ha meggondoljuk, miként előbbi kiadásokban készséggel használt csak valamennyire alapos ellenvetéseket is. Inkább mondhatnók, hogy a' másik oldalon nagyon is messzire ment. Mert egy pontban,

hol bizonyosan nem ál bekeszeretethől, hanem ellenének tévelygésében is az igazságnak elemét feltalálni, 's ennek a' jog' gyakorlatára nézve oly annyira kívánandó általános ismerését eszközölni törekedve, közelítő nézetet nyilvánított, most azt visszahúzta 's tanjának fenyegetett egységét helyreállította.

Két általános hiányokat találtak eleitől fogva a' szerző munkájában. Némelyek a' jogot inkább általános philosophiai szempontból tekintve, ál positivitást, mások a' gyakorlati, mai világban divatozó jognak elhanyagolását vetették szemére. Mind két felekezet elárulta, miként a' szerzőnek egyik fő jelességét, a' világosságot, mellyel feladatát átgondolta 's a' biztosságot, mellyel keresztül vitte, nem vették észbe. A' munka származatára nézve azon időhöz tartozik, mellyben mint a' XVI-dik században a' törvénytudók, még azok között is, kik mai időben a' praxist képviselik, általános kedv jelentkezik a' forrásokat átvizsgálni, 's tartalmukat a' tévedésektől megtisztogatni. A' szerzőnek is ezen történeti iránya vagy on, t. i. nem holt betűt akar előadni, hanem a' jogot, úgy mint azt a' romaiak értették, 's kifejtették.

Hogy immár ezen jog szükséges viszonyban áll annak legáltalánosabb fogalmaival, tagadni nem lehet. De a' szerző nem tartotta feladásához tartozónak ezen viszony' kimutatását, 's midőn biztos tapintata a' valódi láncszemekre rá vezette, megelégedett azon tagadó nyilatkozattal, mi szerént a' romai törvény által a' bírásnak tulajdonított jelentőség nem általánosan szükségesnek, hanem pozitívnek tartandó. Mert valóban azon viszonynak kimutatása sikerrel csak a' jog philosophiávali kapcsolatban történhetik meg, mire a' jelen munkában hely nem volt, hanem a' tudománynak jelen állása csak a' puszta egybekötés' lehetőségét engedte meg. 'S hogy a' romai birtokitheoria nem úgy nevezett természeti jog, hanem positiv tan, egy tekintet a' németre, mellyben birtok 's tulajdon egészen saját alakot öltének, igazolja; mindazáltal ezzel nem állíttatik, mintha a' romai törvény' tételei önkényesek lennének. Épen a' romai törvénytudomány' vezéreszméinek kimutatásában áll a' szerzőnek egyik fő érdeme.

A' gyakorlati, mai időben divatozó jognak elhanyagolását illetőleg, a' közelebbi időkben különben is jobban és jobban átlátták, miként az úgy nevezett praxis mellett, hol az a' romai törvénytől eltér, nem csak idő szentelte tekintetet, hanem belső okokat is lehet felhozni, mellyeknek kimutatása a' dogmatörténetírásnak nem utolsó feladata lenne. De ki ezt czélul tűzi ki, annak kettőre kell főképen figyelmeznie: először hogy magát a' romai törvényt, mint minden későbbinek fenekkövét tisztán és maga magából értse meg, másodszor, hogy ennek későbbi változásait, mellyek a' mennyiben némi fontossággal bírnak, mind a' germán állapotoknak be-

folyása alatt képződtek, ugyan csak ezen egybefüggésben ismerje meg. Ezek tehát két különböző feladatok, melyek, ha tudományos egység 's nem haszonvehetőség célja a' munkának, könnyebben külön választhatók. Szerző az első nehezebb feladásra szorítkozott, 's miután a' romai törvényt eddig ismételten világossággal előadta, lehetővé tette a' másik feladat' megfejtését; ebből azonban csak annyit vett fel könyvébe, mennyi szükséges volt annak megmutatására, miként a' későbbi jog a' romainak alkalmazhatását el nem rontotta, sőt inkább azt szélesbítette, a' nélkül, hogy az általános alapokat lényegesen megváltoztatta volna. Annnyiban, mindazáltal a' tudománynak haladása e' könyvből is észrevehető, mennyiben a' későbbi kiadások, jelesül a' hatodik, több a' jog' alkalmazását tárgyzó toldalékokat foglalnak magokban, melyek ezen oldal' későbbi kidolgozójának tanulságos intésekül szolgálndnak.

A' részletes megtámadások közül egyik sem leve oly tanulságos, mint a' bírásnak általános jelentését 's azon kérdést illető: vallyon az jog-e? 's ha az, micsoda hely illeti a' rendszerben? Mert ez által alkalmat nyert a' szerző egy toldalékban a' 6-dik §-ban 40—58 lapokon tanját körülményesebben kifejteni, 's ez által az ellenvetéseket mintegy megsemmíteni. Azt mondja ugyan is a' 40-dik lapon: „E' szerint a' leírás úgy mutatkozik, mint csupán tetteles uralkodás valamely dolog felett, 's azért mint nem jog, (különböző a' jogtalanról) mint jogosan közömbös. Mindazáltal oltalmaztatik a' megsértések ellen, 's ezen oltalom' kedvéért szabályok állítatnak fel a' birtok' nyeresét 's elvesztését illetőleg, épen úgy mintha az jog volna. Ha immár ezen oltalomnak, ezen jogszerű tárgyalásnak alapját kell kimutatni: ez' alap fekszik a' bírásnak szükséges egybekötötésében a' birtokos személlyel, a' személyes sérthetetlenség által együtt és egyszerre a' birtok' sértésektől is megóvatik, melyek által egy úttal a' személy is mindenkor érdekelve van. A' személynek t. i. biztosítva kell lenni, általában minden erőszak ellen (például megneveztetnek a' sértésnek 3 nemei — *vi*, — *clam*, — *precario*) ha erőszak éri a' személyt, az mindég jogtalan, ezen jogtalanságnak pedig sokféle következményi lehetnek.“

1.) Ha tisztán a' személyt illette, injuria' vádja.

2. Ha a' személy mellett azon felül még ezt illető jog, például tulajdon is sértetett, úgy nem csak tulajdon sértési vád, hanem delictum is, actio vi bonorum raptorum. Ezen két szélsőségek között közepett áll azon eset, midőn a' személyen esett erőszak által annak birtoka is megháboríttatik. Ez' esetben önálló jog nincs a' személlyel együtt megsértve, de mégis a' személy' állapotjában változás történt annak kárára, 's ha a' jogtalanság, mely a' személlyel történhetik, lehető követ-

kezménynek eleit akarjuk venni, ez csak úgy eshetik meg, ha az előbbi birtoki állapot, melyre az erőszak kiterjedett, visszaállítatik. Ez igazi alapjok a' birtoksértési vádaknak."

Azon kérdésre, micsoda hely illeti a' rendszerben? a' 44-dik lapon következő feleletet találunk: „mi helye legyen a' bírásnak a' jogrendszerben, mindég vissza kell térnünk azon nyilatkozásra, mi szerint a' bírásnak mint jognak semmi helye sincs a' rendszerben, minthogy az nem jog; hanem az jog, mit *eszközöl*, 's mi miatt a' joggal hasonlóvá lesz, a' birtoknyerés' 's birtokvesztés' szabályai nélkül el nem lehet, ezen jog a' *successorium interdictum* 's így *obligatorium*."

Ezen általános magyarázat után többeknek ellennézeticit sorra felvévén, azokat megczáfolja.

Másik nevezetes toldalék az: „animus domini“ mint a' bírásnak rendszerinti feltételét, 's ebből származott birtokot illető tannak védelme, mind azon számos ellenvetések ellen, melyek az újabb időben ellene tétettek. (9-ik §. 138—151 lapokon).

A' szerző által előre hocsátott általános észrevételek között különösen a' *származott birtokot* illető jegyzése fontos, mi szerint annak anomaliája nem csak a' bírás' létezésében ott hol az *animus domini* hibázik, áll, p. o. a' zálogra hitelezőnél, sőt inkább a' bírás' hiányában ott, hol az *animus domini* valóban meg van, p. o. a' zálogra adósnál, kinek éppen úgy kellenék amaz által birni, mint a' haszonbérbe adó a' haszonbérő által. „Ehben, — így szól az észrevétel — magokkal ellenkezni látszanak ellenfeleim. Mert azok is, kik az *animus domini* nem tartják szükségesnek a' possessióra, azt ott hol meg van, kielégítőnek hirdetik. Itt már az *animus domini* possessio nélkül vagyon jelen, 's mégis ezen esetek' tárgyalása nem anomalia!"

Ezt követik több ellenvetéseknek érdekes czáfolatai. Érdekesebb a' szerző *civilis possessio*-ról nézetének ostroma, már annak történeténél fogva is, mely a' 172-dik lapon leíratik. Erb, heidelbergai tanítónak Thibaut által közlött, a' Cuperuséhoz hasonló nézete, mely újnak kürtöltetett ki, 's azért a' törvénytudó község' várakozását legfelsőbb fokra csigázta, a' szerző által lényegesen következő szavakban vonatik össze: „*Civilis possessio* annyit teszen, mint *possessio* egyszerűen vagy törvényes *possessio*, nevezetesen azon viszony a' dologhoz, mely jogosít az *interdictum* bírásra. E' nevezetnek alapja az, hogy az *interdictumok* is polgári és positiv intézvények, következőleg *jus civile*-hez tartoznak. Mindazáltal nem kell hinni, mintha minden *interdictumok* a' polgári bírást feltennék, sőt inkább áll ez csak az interd. *retinendae possessionis*-ról, mert az interd. *de vi* a' természeti bírásban is áll. Tehát (Thibaut szavai) a' definitióval kell tovább

segíteni e'képen: possessores szorosabb értelemben valamely dolognak azon kéznél tartói, kiknek egészben minden *remedia possessoria*, hatalmukban állanak, mi által a' természeti birtokos' részére kivételre ajtó marad." Ezeknek szerző már a' Cuperus' nézete ellen régebben felhozott, 's itt a' 7-ik §-ban némely újabb jegyzetekkel kísért czáfolatot teszi ellenökbe. Csak némely általános észrevételeket hoz még fel. Először megróvja Thibautnak következtetlenségét, mi szerint a' civilis possessio' nevét az interdictumoknak polgári vagy pozitív természetökből húzza le, mégis az int. de vi, mely hasonlóul csak pozitív, szerinte civilis possessio nélkül is áll, mit Thibaut azzal ment, hogy minden szabály alól vagyon kivétel.

Másodszor megjegyzi, miként itt mint Cuperusnál nem annyira a' hibás terminologia, mint inkább azon gyakorlatilag fontos tétel forog kérdésben, miként a' haszonbérlőnek int. de vi-hez joga vagyon, midőn az int. retinendae possessionis töle megtagadtatik. Ezen különböztetésnek kimentésére a' dolog' természetéből hoz fel Thibaut okokat, miknek velejük e' szavakat foglalja magában: „Mindenki egyet fog velem érteni, 's kell hogy egyetértsen, midőn állítom, mi szerint nem olly hiba, ha rendzavarók a' haszonbérlőnek ablakját megverik 's elfutnak, mintha a' haszonbérlő kivettetik a' házból, 's az utcán marad." A' szerző következő egyszerű 's meggyőző okoskodását szegzi ellen: „Az int. uti *possidetis* pusztá háborításokat illet, mellyek leginkább csak a' haszonbérlő' érdekét tárgyazzák, a' nélkül hogy azok által a' tulajdonos is érdekeltetnék, ki épen ezért a' dologra nem sokat ügyel: nem így áll a' dolog a' dejectióval, ez a' tulajdonosra nézve is nagyon fontos, mert reá nézve a' későbbi kézhez kerítést kétséggé teszi, 's ugyan ezért nem fóg késni az interdictummal magát 's haszonbérlőjét védeni. Innen az int. uti *possidetis*-t a' haszonbérlőnek is meg kellett engedni, az int. de vi neki nem szükséges, mert ezt a' tulajdonos nem fogja elmulasztani." Mindazáltal hozzá teszi: „illy általános okoskodás nem elegendő ott, hol pozitív bizonyság forog fenn." Illy szempontból több bizonyságokat, mellyek' nézetét igazolják, az olvasónak emlékezetébe vissza hoz.

Ezen nézet' meghíralása után említést teszen a' szerző Wiederholdnak munkájáról, mellyben épen azon alapeszme némely változtatásokkal vagyon keresztül víve.

Az első résznek kinyomtatása után jelent meg Burchardinak értekezése, mellyben a' civilis possessorról a' szerző' és Thibaut' nézeteik között egy közép nézet állítatik fel. Erről a' bevezetésnek LI-dik lapja értesít. Azóta jelent meg újabban Warnkönig' archivumában a' szerzőtől eltérő nézet. Ugy tart-

juk erre a' szerzőnek könnyű lesz megfelelni: egyébiránt is ezen nézet lényegesen oda megyen ki, hová a' Savignyé.

Megemlítenőd, miként a' civilis possessióra nézve fontos szabály: „*nemo potest sibi causam possessionis mutare*“ jobban 's a' dolognak inkább belsejéből alapított meg, 's practikai jelentőségének az usu receptiora nézve is fontossága kimutattatott.

A' 2-dik 's 3-dik a' birtoknyerésről 's birtokvesztésről szóló szakaszokhoz aránylag sokkal kevesebb új járult.

Sokkal nevezetesebb pótlékok jöttek a' 4-dik szakaszhoz, mely a' *possessorium interdictum*okat tárggyazza. Így p. o. a' 35 §-ban 457—461 lapokon Ulpiánnak egy nem régiben felfedezett töredékéből kimutattatik, mi szerént a' romai törvénytudók által felvett 3 *interdictum*ok közül, „*int. adipiscendae, retinendae, et recuperandae possessionis*“ nem csak az első — mint eddig tudtuk — hanem a' többiek sem állanak az itt felállított birtoki keresettel legkisebb viszonyban is, 's hogy általában tudományosan is haszonvehetetlenek, minthogy csupán csak a' külső 's a' kereset' lényére közömbös czélt tárgyazzák, azt t. i. vallyon valamely birtok újonnan szereztetett, vagy visszaszeresztetett, vagy pedig megtartatott?

Practice fontos az *erőszak*nak újabb meghatározása, mely az *int. retinendae possessionis*-nak alapul szolgál. Az előbbeni kiadásokban a' *vist* a' szerző olly értelemben vette, mint az *int. quod vi aut clam*-nál, t. i. nyilvános vagy gátolt ellenmondás' ellenére cselekvés. Most így veszi: a' bírásnak alapját tevő *animus possidendi*, minden megszorításával a' szabad használatnak, még a' szomszéd' vagyona p. o. lecsüggő fala által is megsértetik, mindaddig míg ezen megszorításra engedelem nem adatott; e' szerént ezen *interdictum* a' *negatorium vádakkal* egyenvonalban állanak. Midőn e'képen a' *formalis jogtalanság* legkisebb lépcsőre húzatik le, ezen *interdictum*ok legnagyobb hasonlatosságot nyernek a' jogviszályal, 's tekintve erre, úgy hisszük a' három alkalmazási eseteket még közelebb lehet egymáshoz vonni, mint azt a' szerző teszi. Mert ha a' végrehajtott sértésben épen az akarat, mely a' birtokos' akaratjával homlokegyenest áll, teszi a' sérelmet, úgy nagyon közel járunk, ha azon akaratot, mely épen tetté akar lenni (fenyegetődzés) sőt magát az akaratot is, mely a' más akaratjának ellenében áll (villongás a' birtok felett) erőszaknak vesszük. Pedig az akaratbeli villongás teszi lényegét minden jogkérdésnek, miért is szerzőnek tanja, miszerént a' *possessorium interdictum*ok nem *provisoria vindictiók*, hanem *actiones ex maleficio*, ezen pontban mindég legerősebb ostromnak vála kitéve.

Az *int. de vi* mellett az *atrox vis* jobban határozatlik meg, t. i. „melly által a' birtok' folytatása lehetetlenné lesz.“ Ez épen azért közvetetlenebbül 's határozottabban vagyon a'

személy ellen irányozva, mint az int. retinendae possessionis-hoz megkívántató, csupán háborgató erőszak, 's ennyiben az mindég az erőszak' nagyobb fokának tekinthető.

Az 5-dik szakaszban, melly a' *iuris quasi possessio*-ról szól, ezen szavakban: „si forte non habeam aedificatum altius in meo, adversarius meus possessor est.“ A' szerző' magyarázatát a' szerént lehetne módosítani, hogy a' possessoron ne a' vádlott' szerepe a' perben, hanem annak alapúl szolgáló birtoki viszonya értessék. Így az minden lehető ellenvetések ellen biztosíthatnák.

A' 6-dik szakaszban nevezetes toldalék vagyon a' *spolia*' vádait illetőleg. Az szerző is elismeri már most, miként ezen vád, melly századok óta a' gyakorlatban erős lábon áll, azon praedialis servitusokra, mellyekről a' romaitörvényhozás semmi interdictumokat nem adott, 's a' német jognak számos ehhez hasonló viszonyaira nézve az elsőbbek' kiegészítésének tekintendő. Részletesebb alapszabályait a' romai jognak analogiájából figyelve mindenkor az egyes jogintézményre lehet és kell kifejteni.

E' kevésből is kitetszik, mennyivel nevelte ez utóbbi kiadás a' munkának különben is általánosan elismert becsét.

Jahrb. für wissenschaftl. Kritik (Nr. 34—36. 1838).

B. T.

BIBLIOGRAPHIA.

67. *NARRATION of a voyage to the Southern Atlantic Ocean* etc. (Egy utazás' elbeszélése a' déli atlanticus tengerhez. 1828, 1829 és 1830-ik esztendőkhben, a' néhai FOSTER HENRIK' kormányzása alatti Chanticleer salupban, az admirálitás' parancsából). W. H. B. WEBSTER-nek a' hajó' orvosának privat naplójából. London, Richard Bentley 1835 vol. I. XII és 398 l. vol. II. 398 l. 8-adr. — Az utazás' célja csupán tudományos volt, részint a' földgolyó' alakjának pontosb kitanulására, részint a' kitűzött helyek' hosszúságának 's déllő távolságainak chronometer általi kieszközlésére. Azonban a' cél csak félig érődött el, mivel a' hajó' kormányzója, életét egy szerencsétlen eset által elveszté. A' hajó april' 27-én 1828 hagyja el Portsmouthot 's a' rendszerinti úton ért Rio-Janeiroba, hol 12 napig mulatott. Ezen városnak pompás tekintete 150,000 lakosával, de a' kik' legnagyobb része szerencsenrabok, itt is bizonyittatik. A' házak meglehetősen jól épülvők, de az utcák szorosak; a' fűvészkert a' városon kívül igen el van hanyagolva. Angolhonból körülbelöl 6 milliófont sterling áru mindenféle száraz portéka vitetik be; nagy mennyiségű liszt, gyeritya, szappan az egyesült státusokból. Innen Montevideo, a' mostani státusszigetek' fővárosa, majd a' státusok' szigete voltak a' vizsgálódások' helyei. Ezen sziget, a' rozmárok' lakhelye, de a' mellyek, mióta utánok nagyon leskelődnek, ritkábbak. Vannak itt tengeri elefántok is (*Phoca cristata*). Szerző látott egy 25 láb hosszúságú himet; a' nőtények felényi hosszúk. Több közlés találtatik itt a' hajóféregről is (*Teredo navalis*), melly itt hihetetlen mennyiségben találtatik. A' legnagyobb lineahajót is kevés idő alatt megemészti ezen féreg. Ezen szigetről a' Cap Hornon keresztül a' déli polusi tartományokba a' Schetland szigetekre eveztek. — Ezen szigetek, 6—7000 lábnyira emelkednek a' tenger felett, 's különbözőnemű nevekkal neveztetvők. A' jéghegyek, mellyek már a' déli szél. 60-dik fokánál kezdődnek, több mint 200 lábnyi magasak 's néha kétannyi kerületűek. Ezen szigetek' egyikén a' Deception Islandon, melly egészen fekete vulcanicus hamu és homokból áll, 's a' legszomorubb és sivatagabb tekintetet nyújtja, tétettek a' figyeledek. Innen a' tűzföldön szállnak ki, hol további mulatás alkalmat nyújtott ezen föld

lakosinak, az. u. n. Pescheráknek, kik a' legszerencsétlenebb halandókhoz tartoznak, bővebb esmeretére. Május 24-én elhagyták az útazók Amerika' déli csúcsát 's jun. 27-én Afrika' déli csúcsán kötöttek ki. A' capgyarmat' legfontosb kereskedése, borkereskedés, mellyel számos derék kereskedők foglalkoznak. A' capföldet szerző szerint, kígyók' és gyíkok' földének lehetne nevezni. Az elsők közt sok mérges faj van, mellyek' harapása félóra alattis halált okoz. A' lakosok' akkori száma 130 ezerre tétetik, kik közt 50,000 fejeér, 32,000 hottentota, 32,000 rabszolga és 4,000 szabad fekete. Innen a' legközelebbi kikötés St. Helenán volt dec. 26-án 1829. Egy, ez a' legelső katonai álláspontok közt, erősebb még Gibraltárnál is. Innen az Ascension szigetre eveztek, melly nagy tekenősbé-kákkali gazdagságáról híres. Ezen szigetről a' Fernando Noronba szigetcsoportnál szálltak ki, mellyeket a' brasíliai kormány szánüzési hely gyanánt használ. Híres kappanok vannak itt. A' legutolsó hely, mellyet meglátogattak, Porto Bello volt, hol Foster kapitány életét veszté. Midőn t. i. a' Chagres folyón levezne 's a' csónakban leülni akarna, az ülés alatta le-roskadván ő a' tengerbe esett, 's a' mélységben azonnal eltűnt.

68. *Leben und Werke des dänischen Bildhauers Bertel THORWALDSEN*, dargestellt von J. M. THIELE, Prof. Secretär an der kön. Acad. d. schönen Künste etc. Erster Theil mit 80 Kupf. und einen Facsimile. Leipzig, Brockhaus. 1832. XVI und 103 S. fol. — Ára 30 for. ep. — Thiele, mint személyes barátja a' nagy művésznek, 's mint ki Romában 's Koppenhágában munkáinak legnagyobb részét látta, minden tekintetben képes volt ezen életírás' készítésére. A' művész' élete röviden, de igen szemlélhető módon van készítve. Innen tudjuk meg, miként atyja Jotaskalk Thorwaldsen, Islandból Koppenhágába útazott 's ott mint képfaragó telepedett le. Bertel Th. 1770-be 19. nov. született, 's már 11 éves korában nagy hajlamot nyilvánított a' rajzolásra. Már mint tanuló gyakran elnyerte a' jutalmat a' koppenhágai aeademiában. 1796-ban Romába útazott Thorwaldsen, hol először antikat másolt, különösen a' híres Zoega' tanácsára. Első munkája, melly halhatatlan nevét alapította, Jason' szobra volt, mellyet 1803-ban végzett. A' nagyszerű minta Canovát annyira meglepte, hogy így kiáltana fel: Quest opera di quel giovane Danese è fatto in uno stilo nuovo e grandioso! Már el akart Romából utazni költség' hiánya miatt, midőn Hope Tamás a' gazdag bankér ezen gipszmintát meglátá 's annak kivitelét nála 800 zechináért megrendelte. A' basreliefekben csakhamar túlhaladta Canovát. Első ebbeli munkája Achilles' Briseistől elválását ábrázolja. Ezt csak hamar többek követték, míg 1807 egy keresztelő medencze' készítésével, első munkáját adá a' keresztyén művészet' mezején. 1811 megparancsolá

Napoleon, hogy 'szánára a' pápai nyári palota a' Montecavallón a' legpompásabban elkészíttessék. Thorwaldsen egy párkány készítésre szólíttatott fel. Három hónap alatt végzé azt be 's nagy Sándor' győzelmi beménetét ábrázoló Babylonba. Ezen basrelief, kétségtől a' legnagyobb, melyet az újabb keresztyén kőfaragás felmutathat, később 1818 a' dán királyi palota' számára rendeltetett meg márványban, 10,000 tallérért. A' munkát Thorwaldsen nemzetségtáblája zárja be, melly egész Harald Hildetand dán királyig megy fel

69 *NARRATION of a journey through Greece* etc. (Egy utazás' elbeszélése Görögországon keresztül 1830, jegyzetekkel a' török birodalom' jelen tengeri és katonai hatalmáról); T. ABERCROMBY TRANT kapitány által. London, Colburn és Bentley. 1830. X és 435 l. 8-adr. 6 réztáblával és 3 fametszettel. Jelen munka *Clarke'*, *Dodwell'* és W. Gall' classicus munkáikkal nem állja ki a' hasonlítást, de más részt Göröghon' megszabadítása óta ez az első angol útleírás Göröghonba. Legtöbb becsüek a' szerző' közlései a' görög nép' műveltségi állapotjáról. A' legerősb vonásokban, rajzolja a' papság' tudatlanságát 's kincsvágyát, és a' nőnem' lealacsonyítását Göröghonban, 's több anecdotákat közöl, mellyek, ha nem igazak volna is, megbizonyítják mégis az itt még a' magasb körökben is uralkodó véleményt, mint azon görög' története, ki midőn feleségével egy sebes folyamhoz jut, nem becses felét viszi a' vizen által, hanem annak vállaira ugrik, mintha már az magában értetődne, hogy nője nekie teherhordozó állatul szolgál; 's azon püspöke, ki nem vonatkozik tovább pappá rendelni egy szamarat, miután észrevette annak farkán a' pénzzel terhelt erszényt 's a' t. Szerző' elméletei a' munka' végén különös érdekléssel bírnak, ha azokat öszve hasonlítjuk azaz, mi azóta teljesedésbe ment. I had seen enough of Greece to convince me, that although she possesses great capabilities, yet that the future ruler will have a most arduous task to perform in bringing her hithin the bounds of civilisation. Inveterate habite and prejudices must be wadded from the minds of the people and their irascible passions calmed a new impulse must be given to the enterprising spirit of her mariners; a lawless soldiery is to be disbanded and no longer thrown loose upon the country; taxation must be enforced; roads made, and justice administered; and to effect these objects, the new Sovereign must be supported by a foreign army and resolve to govern his subjects with a

„Main de fer et gant de velours.“

Nagy része már ennek teljesedésbe ment. Mind a' mellett is Göröghon még távol van a' műveltség' 's polgárisodás' azon fokától, mellyre szerző annak kevés évek alatti felemelkedését jósolja.

70. *SUITES a Buffon, formant avec les oeuvres de cet auteur, un cours complet d'histoire naturelle.* (Buffon' folytatmányai, melyek ezen szerző' munkáival egy teljes természetstóriai folyamatot képeznek) Paris, Roret, 8-adr. képekkel. Ezen szállitmányok következők: *Histoire naturelle des crustacées.* Par Milne EDWARDS. T. I. 1834. T. II. 1837. — *Hist. nat. des Reptiles,* par A. M. C. DUMERIL et par G. BIERON. T. I—IV. 1834—37. — *Hist. nat. des insectes.* Introduction à l'entomologie par Th. LACORDAIRE. T. I. 1834. *Insectes diptères,* par MACQUART. T. I. II. 1834—35. — *Insectes lépidoptères,* par BOISDUVAL. T. I. 1836. — *Insectes Hyménoptères,* par A. LEPELLETIER DE SAINT-FARGEAU T. I. 1836. — *Insectes Aptères* par WALCKENAER. T. I. 1837. — *Hist. nat. des Cetacées,* par M. Fr. CUVIER. 1836. — *Hist. nat. de végétaux.* Introduction à l'étude de la botanique par A. DE CANDOLLE. T. I. II. 1835. — *Nouveau cours élémentaire de Géologie.* T. I. 1837. — Buffon' munkái nem csak a' francziák, hanem egyéb nemzeteknél is celebritáson kívül popularitást is nyertek, millyennel talám más természetstóriai munka nem dicsekedhetik. De azon munkák, melyeket Buffon 's társai, Daubetton és Monnbrillant irtak, csak kis részét foglalják el a' természetstóriának, 's csak földijeik', Lacepède', Latreille', Dumeril' 's a' t. későbbi folytatásai által lettek kiterjedtebbek 's rendszeresebbek. Ezen folytatásoknál csak az eladás végett használtatott Buffon' neve 's ha az a' jelen folytatásoknál is használtatott, azt a' kiadó Roret urnak rossz néven nem lehet venni, annyival inkább, mivel a' vállalat szörnyü kölcségekkel van öszvekötvé. Ezen ugymondott folytatás' kidolgozására Franciaország' első természetstúdiói egyesültek 's nevök kezeskedik a' tárgy' jó kidolgozása felől. Ezen folytatás valami 55 4—700 lapú darab-ból álland nagy számu képekkel. Minden darab' ára 5 1/2 minden képszállitmány 10 fekete 's 3 színelts képpel 6 franc. Egy kissé felemelt árért egyes részeket is meg lehet kapni.

A. B. P.

A' FRANCZJA SZINPAD

ÉS

K Ö L T Ő I.

Rachel kisasszonyé nemcsak azon dics, melly szép hajlamok' bölcshasználatából forr ki, de a' további érdem is, hogy az elromlott izlést ismét magasb élvezekre szoktatta művészetével. Megvesztegető külső 's veleszületett melegség, melodia és természeti lélek nélkül a' hang' csengésében, tökélyes uralkodásával minden erején, 's okos szellemmel azok' kormányzatában, még mindég olly élénk varázsszal hat a' csóduló tömegre, mint fellépése' első napjaiban. Éles belátás szerepe' minden redőibe, tekintet a' dialog' minden árnyazatára, különös képesség a' kevelység' 's érdem' kifejezésére, 's úgy szólván, genialis illedelem főkép olly költők' organjává képesítik, mint Corneille és Racine. E' férfiak' művei Franciaországban régen, 's némellykitől még most is túlbecsülvetve, a' külföldön legújabb korig nem vívák ki azon méltányt, mit érdemelnek. Corneille' szónoklatos lovagi nyersege még némi kegyet talált, de Racine, a' hallomás' vagy felületes átlapozás' auctoritásán, sokaknál még költőitlen szónok 's édeskés udvaronc'z vala és most is az. Talente' foltjait, leginkább korszaka' hiányait, jellemeinek vevék 's így teremtsései' szerény 's elfátyolozott szépsége iránt érzéketlenek lőnek. Racine nem első nagyságú genie, de ritka tökélyű művész; mint kevesen bírja a' nyelv' és szív' titkait 's elmondhatjuk, hogy hasonló mester volt „jól csengő versek- és finom lelkismeretben; lelkismeretes“ ismerője. művészete' legparányibb szabályainak, képes vala legszigorubb kíványait kielégíteni; Tassoként, a' régiek' néhány virágát sajátítá el; néhány találmányt vőn el tőlök, de a' gyöngéd ötletek', ügyes átmenetek' — egyedüli tulajdonai' — száma mutatja, hogy költői nézés' dús forrását bírja saját szellemében is. Drámái' legkecsesb kincseit csak gyakoribb 's figyelmes olvasásnál fedezzük fel. Könnyed ismerete a' francia nyelvnek, ügyes társalkodás' vagy a' közönséges literatura' értése végett, épen nem elég e' költőnek. Belső, élettelses ismeretét kívánja meg

azon nyelvnek, mellyen írt. Onnan magyarázható, miért lelt Racine' muzsája idegen földön olly kevés tetszést 's magok a' francziáknál az utolsó években egy új aesthetica' vad lármája közt, mint hanyagoltathatott el, sőt a' nagy tömegtől feligmeddig elfeledtetetett.

Hát Rachel kisasszony, miután a' régi classicai szomor-játék iránti szerelmet felkölté, képes leend-e hasonló becsű új tragoediákat is létesíteni? Ezt a' reményt alig táplálhatjuk. Bár próbák nem hiányzandnak; már egy *Lorenzo de' Medici*-ről, egy *Gladiator*ról és más mesterművekről beszélnek. Maga Jules Janin, ki körülbelől 14 hónap óta *) csaknem minden héten Corneillet és Racinet énekelgeti minden hangnemekben, úgy látszik, megúná a' dolgot 's az ifju csudaművésznőnek változatul új darabot ajánl. Szép versekre, mint Delavigne Kázmérnál, a' dolgozat' kecsére, mint Maria Padillában, szertelen lyricára 's egy kis méregre 's tüdővészre, dugaruúl, erre számolhatunk; a' dolgot e' tekintetben ép' olly jól kezelendik itt, mint Berlinben, Bécsben és Londonban. Idoműj, sajátosság, a' francia földből felvirágozott tragoedia' csiráit nem látjuk sehol. Hugo' drámája, britt és spanyol elemek' egyoldalú vagy tökélytelen felfogásának érettgyümölcsé; (?) nem csak lényegtelen hiányokkal teljes — miket okos tovaképezőjök elkerülhetne, — de rendszere' szempontjából fonák és idétlen (?), azért minden reformra 's tisztításra képtelen (?). A' mi egyes drámai műveiben ügyes lökésként 's erőteljes rajzúl tetszik, a' szerző' eredetileg jeles természete' és szelleme' személyességétől elválaszthatlan. Örület hiszünk látni, a' legvilágosb belátás' és legnyugodtabb gondolkodás' óráival birót, de bensője' korszaki éjét is humor- és bölcsességtől kiürítéssel megvilágítót; 's a' mint egy okos sem fog a' bolond' beszédében, mert csapó ötleteket nyújt, tanmódszer' példányát: úgy egy egészséges érzeménnyű költő sem akarhatand Hugo' dramáiban egyes jelességek miatt új művészetidom' kezdeteit felfedezni. A' jelenkor' rángásai, a' társaság' sebei 's a' regényes felsötét, miben jelenleg sok francia' képzelme kóvályog, sok időig még anyag lehetnek azon feszítő, kalandos 's néha társasági színművekre is, miknek legfontosb arenájok legújabbban a' Renaissance' színháza lőn. E' birodalomban hajhászhatja Dumas továbbra is *Antonyait*, sétálgathat Souvestre Emil, mint a' francia democratia' Iflandja jövőjében is, 's szabhatja át Soulié Fridrik, a' tollal olly fáradhatlan, mint Angris ur a' budget' biralmában, elbeszélő feuilletoneit öt felvonásos beszélgetésekre, hordott felsőruhaként kabáttá, az eddigi ügyességgel továbbra is; talám

*) E' czikkely tavalyi júliusban iratott.

az első forradalom' néhány megindító történetét 's véres jelenetét is sikerrel alkalmazhatui e' rámába, csak a' valódi költészetre nézve ne várjunk ez oldalról semmi haladást.

Ép' olly kevésbé mint Hugo Victort, nézhetni de Vigny Alfrédet egy drámai iskola' taláni alapítójául. Meggondolt előszeretettől vezéreltetve britt példányok iránt, miket mint nyelvész ismer, 's mint költő méltányol; azon Franciaországban olly ritka hajlam iránt: inkább a' dolgok' gondolatmélyét, mint felülegök' mozgékony csillogását használni, állhatatosan engedelmes; az emberi észrevét' körében a' gyöngédet és szellemit mindenek felett kegyelő; nemes nevelés' jótéte által ifjúkora' óta az illő törvény könyvébe beavatott, 's művészi feladatát vallási érzeménnyel szent kötelességül gyakorolva: Vigny műveket teremté, mik őt Franciaország' mostani literatúrája' rangosztályában ha nem legelőre, de kitüntetéssel állítják az első sorba. Munkái finom jegyzetekkel, versei kecses eszmékkel, gyönyörű, ragyogó rajzokkal telvék, de azon koruralkodó felsőbbség, melly ifjabb erők' sarját körébe vonja, hiányzik nála. Gondosság az ő genieje; versei' melódiai alkata, prosája' szenttelen jó zengése felett csak egy hang van; de a' szellem' hatalmas, ha rendetlen, kifejlése is előzője tökélyes művészetnek; ha vésetik 's kész mint de Vigny' munkái, erőtlén utánozókat igen, de magasb mestereket nem hív elő. 'S ezen író' szinpada legcsekélyebb sikerű része is munkáinak; csak egy kis, még elő nem adott műben: „Quitte pour la peur“ találta el különös szerencsével, 's olly pályát vőn, min e' sorok' írója' képzelme szerént a' mostani Franciaország' drámai költészete új alakulás elébe megy.

Úgy látszik ugyanis, hogy a' vaudeville, ez' ős növénye a' francia földnek, a' restauratio' kezdete óta eszményítése felé igyekszik, megfontolt menettel ugyan, de fenakadás, vagy hátralépés nélkül. Nem, mintha azon szokásokról mik népszerű természete' alapjai, lemondani kedve volna; a' padlásszobákat, korcsmákat, boltokat és műhelyeket jobban megszerette, hogy sem végkép, és örökre elhagyja, de valami proteusit érez magában, magasb körökre is hiszi magát teremtve, 's mint csaknem minden democrata, aristocrata is szeretne egyszer lenni. Már ez előtt bevezettették Scribe-től, a' Chaussée d'Antin' salonaiba 's társasága' szokásaiban, műveltsége és elmésségében tanítaték, de meg nem elégedve ez előléptetéssel, mindég tovább megy; hogy könnyebb legyen, a' kis kedves dalokat, mik eredetét kissé jobban árulják el, mint szükséges, elhagyja, 's tudva, mit tesz a' név, *dramai példaszóvá* kereszteli el magát, de mégis csak vaudeville ő 's a' tulajdonképi jellem-comoediához úgy áll, mint tán az epigramm a' satyrához. Egy kalandja a' nagy világnak, egy political bohóság, egy mulattató esett utazás köz-

ben a' keleten; előkelő falusi élet' rajza — illy dolgok tartoznak körülbelől a' drámai példaszó' vadász körébe, a' mint magát alakulni igéri. Kevésbé szabályszerű cselekvényt, mint futékony képet, nem olly szilárdon rajzolt, mint szeretetre-méltó alakot, több ötletet, mint gondolatot várhatunk tőle. A' tragoedia, magasb vigjáték, regényes dráma, melodráma 's a' családsszínmű alapítások óta, ritka kivétellel, állandóul ugyan azon pályán mozognak. Csak a' vaudeville alakul át örökké, 's ép' az által mutatja életerejét. A' közönséges bohózatból jött elé, 's ép' azon ponton áll, hogy költemény legyen; ha nem egészen is, a' chanson' útján jár, melly előbb csak a' gastrónomok' 's grisettek' hymnusa, Berangernál az odával foly össze. Hugo' lyricájában a' dráma hiányzik, Scribe' szinpadán a' lyrica, a' drámai példaszóban, mint azt Musset és Vigny jelelék, nőszülni határozvák. E' nem azon szabadsággal is, mit a' francia nyelv az idők' folytatában kivitt, sokkal kéjelmesebben élhet, mint a' tragoedia vagy a' magasb vigjáték; a' szigor, komor stílusban a' francziának még ma is minden, nem egészen genialis újítás kellemetlenül ötlék fel. Egy könnyedebb műidom' számára ellenben a' társalkodás' gazdagabb szókönyvét 's merészebb kitételeit szívesen megbocsátja.

Sokkép' hiszik Franciaországon kívül, hogy azon nyelvfaj, mellyben Marot szerelmi rimeit, Cheniér Endre elegiáit írta, nem bir azon szükséges simulékonysággal 's rythmusal harmoniával, hogy kötött beszédben szép legyen. Több, mint egy a' soraimban előforduló nevek közül elég biztosíték e' vád ellen, melly csakhamar, azt hiszem, legfeljebb még a' gallophobia egyedárúságául létezendik. Hitvány üres versek, francziában minden esetre hitványabbul 's üresebben zenghetnek, mint más nyelven. Azon megfoghatatlan dolgok, mik német jambusok' és trochausokba csigáztatnak, francziában csak meztelen képtelenségül nézhetnek ki. Az angol almanachok' holdfény-sápadt muzsája, Voltaire' nyelvében a' tündökvész' és aszkor' legcsalhatlanabb jeleit hordaná, de azon üres pathos, mit az olasz' zenéje olly jól elleplez, teljes silányságában tűnnék fel. Francia versekben csak a' jelest állbatni ki 's a' költészet' komoly nemeiben a' nyelv' kénytetése által minden esetre nehezen, azért is elég ritkán. De a' tréfára, különösen finom tréfára 's érzeményszerű kecsre a' francia költészet olly simulékonyságot 's kényszerítlen tartást lel, mik epos tragoedia 's magasb lyricára nézve kevésbé sajátai. Berray Kamill, ifjú író, még igen tapasztalatlan a' drámai építészeti szabályaiban, különben nagy szerencsével lelta meg a' poetai vaudevillehez — mint mindég jobban kifejlődni látszik — illő hangot. Sebes, víg, szárnyas verse, semmi nyomát nem hordja magán fáradás-

nak; stylusa ittott szelid kecsesl, de gyakrabban ifjúi élénkséggel vonúl át a' simulékony versekben, 's csak a' merészség' engedett mértékét szöki át'néha.

Elfogadhatjuk, hogy az új' dráma legtöbb esetben két vagy három felvonásnyi szerényebb rátnával elegend meg 's csak ritkán nyúlанд ki négy vagy öt felvonásra, ha ugyan egy francia Shakespeare fel nem merül, az itt mondott feltételeket rendkívüli művekkel meghazudtolandó. Semmi egyenes alapot nem tudok egy illy varázsnok' jövetét hinni, és nem kételkedni benne, 's csak egy képet legyen szabad e' bizonytalanság' kifejezéséhez sorolnom, nem nézet' megtestesítéséül, csak egy kérdés' pusztá beöltöztetése végett. Nem nő ki Montblanc sík-ból vagy alacsony halmok' közepéből; a' természet' óriásai egymás mellett állnak, mint sűrű phalanx; így a' történetiratban is azon férfiakat, kik szellemi műveikkel az utókorba környöknél magasabban állva benyúlnak, mindég nagy kortársak' körében látjuk. Ugyan várhatni-e, kérdem, illy jelenetet Franciaország' legközelebbi jövőjétől; vagy a' francia nevezetességek' legközelebbi ivadékára, mint a' mostanira, nem inkább egy mérsékelt magas, de részenként legalább barátságos halomsor' hasonlata leend-e alkalmazható?

(Allg. Zeit.)

Kazinczy Gábor.

GRIFIGAI SZEMLE.

T Ö R T É N E T T A N .

Geschichte der Kämpfe Frankreichs in Italien, unter Ludwig XII. Von WILH. HAVEMANN. E' czim alatt is: *Geschichte der italienisch-französischen Kriege von 1494—1515.* Zweiter Theil, Göttingen, Vandenhöck und Ruprecht. 1835, nagy 8-adr. Ára 3 for. p. p.

Ezen munka valóban nagy dicséretet érdemel. Ha van-
nak ittott gyengébb oldalai, azt csak az 1498 ótai esetek' elő-
adásánál előforduló különös nehézségeknek tulajdoníthatjuk.
Ezen esetek különféle módon 's egyszer'smind zavartan halmo-
zódnak egymásra, 's a' politica olty szeszélyes változatu 's gyer-
mekiesen tapogató itt, hogy az olvasót a' fejedelmek' helyte-
len lépéseinél egészen fájdalmas érzelem lepi meg. Ha valaha,
ekkor bizonyosan méltán lehetett elmondani: Quidquid deli-
rant reges, plectuntur Achivi.

Minthogy az első czím független és teljes munkára mu-
tat, talám jó lett volna az olvasót Olaszország' állapotjával, a'
státusoknak az egyes uralkodó nemzetségek közti felosztatásá-
val, az ő helybeli érdekeikkel, valamint a' legfontosabb cselek-
vő személyekkel is, legalább átnézőleg egy kissé megismertet-
ni; mert az első kötet nélkül ez valóban bajos dolog. Melly
hiány' kipótlására Heeren' „Handbuch der Geschichte des
europäischen Staatensystems“ című munkájának ide tartozó
lapjait ajánljuk. Különösen pedig az apróbb olasz státusok',
Velencze', Florencz', Pisa' 's a' t. belső és egymásközi visz-
onyait kellett volna előrebocsátani, későbbi egyes esetek csak
azokból lévén magyarázhatók. Sok munkájába került a' szer-
zőnek azon politica', azon szövetségek' 's ellenszövetségek', azon
háboruk' és békekötések', azon egyezségek' és hitszegések'
szövevényes zavarján átvergődni, melly bajoskodás helyvel köz-
zel észre is vehető. A' szerző a' teljesség és a' könnyű átnézet
közt haboz; az elsőhez mindazáltal jobban hajlik; minek kö-
vetkezésében a' kevesbé ügyes és figyelmes olvasó az esetek'
fonalát elveszti nem ritkán.

Kivéven VIII Károly francia királyt, 'az első rész' egyelőre uralkodói mind megjelennek itt is. Nevzetesen VI Sándor pápa a' gonosz Borgia Caesarral, a' ki egy palaczk méreggel, melytől Adrián cardinálnak volt szánva, hanem hibából a' pápa' és Borgia' poharába töltetett, amazz megölte, 's magának is majdnem halált okozott. Az azon időben olly gyakori megétegetések Locustát, a' Claudius' és Nero' korabeli híres méregkeverő nőt juttatják eszünkbe, kiről Tacitus (Ann. XII. 239) olly helyesen mondja: „Diu inter instrumenta regni habita.“ Caesar Spanyolországban mint fogoly 1507 halt meg. Őt a' pápától e' közmondással különböztették meg: Sándor nem teszi meg, a' miről beszél; Caesar nem beszél arról, a' mit megtesz, Midőn Caesar testvérjét Giovannit megölte 's a' Tiberisbe vetette (a' mit egy a' parton fája körül örködő fakeskedő adott fel, elbeszélvén egyszer'smind, hogy már 100 holt testnél többet látott éj' idejében a' vízbe vettetni), a' holt test' kihalászására 300 halászt parancsolt ki; mire a' romaiak gúnyolva jegyezték meg, hogy ő Péternek méltó utódja, csak hogy koresokat halásztat. Federigo, a' szerencsétlen nápolyi király, országát és embereit ismét elvesztvén, lelép a' színpadról; hanem országa' hódítóji, a' hűséget és igazságot színlő aragoni catholicus Ferdinánd, 's a' nagyobb szerű XII Lajos francia király, összevesznek a' zsákmányon, 's az előbbi, mivel az ő érdekére Gonsalvo, a' híres kapitány, jobban ügyel, rá szedi birtokos társát. Moro Lodovicot, az olaszországi háboruk' kezdőjét saját kelepcejébe esni látjuk; látjuk, miként veszt el Majland hercegségét, 's miként nyeri azt vissza, hogy azután ismét elvesztse 's majdnem holtáig tartó sanyarú fogsággal cserélje fel Lochesban, Franciaországban. Tíz év múlva (1513), midőn a' spanyolok és angolok francia földön harczoltanak, midőn Maximilián és unokája Károly, a' Schweitziak' segélyével, Burgundot el akarák venni, azt gondolá Lajos, hogy Moro, ha Majlandba visszaküldetik, megmentendi ellenségeitől. Hanem a' hosszas inségből kiszabadult szerencsétlen, öröme' tulsága alatt néhány nap múlva leroskadt; fija Maximilián nem tudta Majlandot megtartani.

A' hőslélkü I Maximilián császár' szomorú szerepét nem lehet fájdalommal érzés nélkül néznünk, Ő mindenütt későn jár; közepén hagy fel mindennel; midőn legnagyobb szüksége volna rá, nincsen pénze, mert ha van, szánakozó indulatja tüstént kiad rajta. Kár, hogy elfeledte a' szerző azt a' gúnyos emlékpénzt, mellyen őt a' Velenceiek, a' császári koronázás végett tett haszontalan útjára játszva, rákon ülve ábrázolják, illy aláírással: „Ferdinandus in Latium.“ Csak a' guinegatei ismeretes ütközet engeszteli meg vele valamennyire az olvasót. Mit lehessen Maximilián' szerencsétlenségéből magának, mit másnak tulajdonítani, az a' császár' életirója által, az újabb se-

gédszerek' használása mellett volna megvizsgálandó; 's valóban csudálatraméltó, hogy Hegewisch óta, és így 50 év' leforgása alatt, nem találkozott német történetíró, a' ki ezen érdekes férjfiúnak, a' közép korból újabb időre való átmenetel' képviselőjének, életét körülményesebben ábrázolta volna. A' híres Hormayr báró sokáig gyűjtögetett ugyan e' végre; de már most távol van azon levéltártól, melyből nagyobb előkészülettel és haszonnal mint ő, senki nem meríthetett, 's így aligha reménylhetjük, hogy korábbi ígéreiteit valaha teljesíteni fogja.

VI Sándornak második utódja, II Gyula (Rovero) pápa igen erőteljes jelenés. Az ő kétszinű külső politicájának a' szerző, Leóval és Rankével megegyezve, egy nagyszerű 's valóban nemzeti gondolatot, Olaszország' felszabadítását az idegenektől, teszi alapjául. „II Gyulának“, úgy mond a' 323. l. „csak egy kívánsága volt egész életében, 's az Olaszország' felszabadítását tárgyazza. Ohajtá, hogy ez a' szép 's gazdag ország, a' tudományok' és művészetek' oskolája, a' nagy országnokok' és hadvezérek' bölcsője, az egyházi hatalom' széke, ne legyen többé kénytelen, mint eladott leány, idegenek' akaratjának hódolni. Ha Majland megbukott, ha a' nápolyi független uralkodóház kiűrtatott, ha Velencze igen kereskedőileg tekintvén érdekeit, nem a' haza' függetlenségén, hanem saját hatalma' terjesztésén dolgozott: a' szent atya kötelességének érzé hona' szabadságáért táborozni és küzdeni.“ E' gondolat birta reá, hogy méltóságát 's beteges állapotját nem tekintve, 's nem gondolva az őt lábnyi magasságu hóval, 's a' híréért aggodalomban volt cardinálók' intésével, a' Trivulcio-védte Mirandola' ostromát (1511) személyesen kormányozza, mely vár végre kénytelen is lett magát feladni. „Csudálatos cseréje a' cselekvő személyek' szerepeinek!“ így kiált fel a' szerző: „mig az ifjú, erős, gyermeksége óta fegyverben gyakorlott XII Lajos békés munkákkal foglalatoskodik Franciaországban; mig a' három különben mindég kész Maximilián a' papsággal egyházi gyűlés' összehívásáról tanácskozik: az alatt Krisztus' helytartója, egy puha nevelésű öreg és beteg ember táborba száll keresztyén város ellen (351. l.). Ritkábban érinti ez a' historia Maximilián' fiját, Filep főherczeget, a' ki 1506 mint castiliali király, spanyol Johanna' férje, és így aragoni catholicus Ferdinánd' veje halt meg. Halála' neméről 's a' nőjére esett gyanuról hallgat a' szerző. hanem szívreható, a' mint Johanna a' holtat gyászolá. A' 234. l. így szól:

„1506. sept. 25-én ragadá el a' halál a' 25 éves szép főherczeget a' szerelmes Johannától: A' szerencsétlen nem váltott meg annak holt testétől, ki őt — mig élt — döllyfös gög és hűtelenség által mód nélkül megbántotta. Éveken át (?)

hurezolá magával a' koporsót, 's imádkozott és sirt felette. (Igy telt be egy vén galíciai nő' jövődölése, mi szerént a' főherczeg castiliai királyságában hosszabb ideig volt holtan semmint elevenen utazandó). Csak későn lehetett reá birni, hogy férje' hidegtetemeit a' granadai sirbolta letétesse. De még akkor sem lelt gyászoló lelke nyugalmat. Midőn az ő parancsára a' burgosi püspök a' koporsót ismét felvételé 's felbontatá, letérdelvén előtte, sietve és gondosan nézeté 's tapogatá a' holt testet, hogy meggyőződjék, ha az-e valóban a' szeretett tetem, 's nem szökött-e meg ismét karjai közül a' hűtelen. Mozdulatlanul és merevényen fekvék; fájdalmát nem tanusítá fohász, és szemében nem csilloga köny, melynek forrását a' hosszas siránczás — hihető — már régen kiszáritotta. 'Midőn a' dőghalál Burgosból Tordesillásba 's innen Granadába úzé, magával vivé férjét is; mindég félve, nehogy fájdalmái' tárgya titkon Németalföldre szökjék. Igy sínlődött a' szegény majdnem 50 évig tartott gyászolása alatt, állandó tébolyodottságban, 's csak 76-ik évében szabadíttatott meg kínaitól."

A' második rangu férjfiak közt látjuk a' cordovai nagy Gonsalvot, Ferdinándtól irigység és halátlansággal jutalmazva lelépni a' szinpadról: látjuk a' francia fővezért, a' híres Gaston de Foix-t, miként talál megjövendőlt halálára a' ravennai ütközetben; látjuk Bayardot, a' főlelem és hibandéküli lovagot, a' mint több hős munkát teljesít. A' navarai, carignolai, Garigliano melléki, agnadelloi, 's ravennai ütközetek' leírásai nagy fáradságába kerülhettek a' szerzőnek, mert igen részletesek; pedig az akkori írók' idegen nyelvbeli előadásai is — hihető — csak olly összefüggés nélküliek, ellenmondók és értetetlenek, mint a' mai haditudósítások. Itt a' nemes lovagságnak (Chevalerie) sok szép vonatára talál az olvasó. A' szerző 'Thirthemius' azon ismeretes anecdotája ellen nyilatkozik, mi szerént a' Schweicziaknak Dijon' ostroma' megszüntetésekor, a' pénzfizetésekért főranguak' ruhájába öltöztetett parasztok adattak volna kezességbe. (483. l.) Hogy már a' guinegai ütközetben használtattak könnyű ágyuk (artillerie volante) bizonyítja Fleuranges. A' sok német kapitányok közül Burchard, Sittich György, Embsi Jakab, 's két száz eredetű óriás, Schlabendorfi Fábján és Endei Gotthard neveztetnek meg. Ezek mind elestek a' ravennai véres ütközetben. Mennyire gyengítetheti az önhasonkeresés a' bajnokság' hírt, annak több rendbeli bizonyosságát adják e' munkában a' Schweicziak. Alig mutatkozik annyi becsületérzés, hogy néha az ellenség' soraiban álló honfiak ellen a' küzdést megtagadják. Point d'argent point de Suisse. Szinte örülnék ha igaz volna, hogy Dijonnál Tremouille által rászedettek.

Histoire de Sainte Elisabeth de Hongrie Duchesse de Thuringe (1207—1231) par le Comte MONTALEMBERT, pair de France. 1836. CXV. u. 437. S. gr. 8.

A'könyv több tekintetben nevezetes tünemény! Először, mert világos képe ez bizonyos vallásos iránynak, mely most kivált Franciaországban harapózik: de másodsor az írónak személyessége is nagy mértékben képes figyelmet gerjeszteni annyival is inkább, hogy Gr. Montalembert, de Lammennais apát' védelme által Romában nevének már hírt szerzett. Minden esetre nem mindennapi jelenet, hogy egy fő rangu francia, mely tanulmányoknak, 's idegen nyelv' 's literatúra' vizsgálatának szenteli magát azért, hogy egy szentnek életét megírja; 's ezt, nem kényelemmel írószobájában, hanem e' végre beütazza mind azon helyeket, hol a' szent életében forgott, hogy szemmellátás által helyes fogalmat szerezzon magának a' színhelyről, 's a' felmaradt szóbeli hagyományok' összevgyűjtésének testet, a' rajzolandó képnek pedig szint adhasson.

Könyvének célját kijelentette a' szerző Malmesbury Vilhelmnek e' szavaival: „Ab antiquo scriptis non contentus, ipse quoque scripturare incepti, non ut scientiam meam, quae pene nulla est, proponerem, sed ut res absconditas quae in strue veritatis latebant, convellerem in lucem.“

A' bevezetés képét akarja adni a' XIII-ik század' politicalai és vallásos állapotjának, mint a' sz. Erzsébet' élete' 's munkássága' időszakának. Ez, mint az egész könyv is lelkesedéssel 's tüzes képzelődéssel vagyon írva, 's kevés munka lehet, mely melegebb 's indulatosabb védője volna a' középkornak, a' szerző' szava szerint *âge catholique*-nak mint épen ez. Ez időket izgatott, nagy harcz melletti 's elleni okoknak kiegyenlítése, hideg latolgatása, távol jár az író céljától; ő testestől lelkestől az egyik részen áll, mivel máshol nem is állhat. Ő isten között annak helytartója személyében, 's a' világ' követelései között lát harczot, lélek küzd az anyagi hatalommal uraság felett, de ki tétovázniék párt választásban, hol az isten' jogai védelméről vagyon kérdés a' világ' hitorlásai ellen? 's ezen szempontból már ki nem egyeznék meg az íróval, midőn a' sváb császári ház' elenyészte felett e'képen szöll: „Triomphe à jamais mémorable du droit sur la force de la foi sur l'intérêt matériel: troisième acte de ce grand drame (az átokról, melyet IV. Innocenz 11-dik Fridrich ellen Lyonban kimondott, van szó) ou saint Gregoire VII. et Alexandre III. avaient déjà foulé aux pieds l'élément rebelle aux acclamations des saints et des hommes. On sait assez, comment la providence se chargea de ratifier cette sentence.“ Igaz, hogy a' nagy császárház elenyészett! De ki ült közülünk az örökkévaló' tanácsában, hogy

a' világtörténet' illy kifejléseit: „az isteni gondviselés' jóváhagyásainak“ magyarázza.

A' bevezetésben legelől is az egyháznak 's fejecinek képét találjuk, mindenütt csak szentség, tisztaság, szeretet, szűzség, kegyesség, csak a' mennyei, lelki után vágyás, isten' jogai, 's az ég' érdekeiért küzdés: fájdalom, hogy az egész festmény képzelet' világából van kölcsönözve. Magában érthető, hogy III-dik Innocenzcznek méltóságos alakjával különös lelkesedéssel foglalkozik a' szerző, 's egy catholicustól az, ki maga is igaz catholicus, rossz néven nem fogja venni, ha a' középkor' e' nagyszerű tüneményét legfénylőbb színekkel festi, és *dogmaticai szempontból* menván ki, mindenütt csak tökélyt csak szentséget lát. Érzette mindazáltal az író, hogy csupa világossággal festeni nem lehet, azért dicsérő beszédének végére legalább látszólag néhány árnyékvonásokat is ragaszt: „Assurément dans le sein de l'Eglise, qui avait de pareils chefs, bien des misères humaines se trouvaient mêlées à tant de grandeur et de sainteté, il en sera toujours ainsi tant que les choses divines seront déposées entre les mains des hommes.“ — Tehát csak úgy, ha emberi gyarlóság vegyül a' játékba! hiszen tudjuk, miként kevés kovász az egész tésztát megsavanyítja!

„E' méltóságos egyház“ ellenében „más méltóság“ emelkedett fel „devant laquelle les hommes de ce temps 's inclinaient.“ A' százsz háznak kihálása után a' romai szent birodalom' kormányja két olly családnak jutott, melyekben a' nagy Károly' „nagy és kegyes lelke“ lassanként kialudott, nevezetesen a' frank és sváb házaknak; a' helyett más lélek lopódzott beléjük, melly „impatient de tout joug spirituel, superbe et fier de la seule force des armes, et du bien féodal, tendant sans cesse à confondre les deux puissances, à absorber l'église dans l'Empire.“ Itt nem látta a' szerző, milly könnyen vissza lehet torlani a' szemrehányást, ha ugyan visszatörlnak mondhatnók azt, mi előbb már megtörtént. Egyházi bajnokunk nagyon jól esmeri Dantét az általa festett század' legfényesebb tüneményét, 's emlékezni fog a' jeles beszélgetésre lombárdiai Marcoval, Purgatorio XVI.

Soleva Roma che l'huon mondo feo
Duo soli aver che l'una e l'altra strada
Facean veder, e del mondo, e di Deo.

L'un l'altro ha spento ed è giunta la spada
Col pastorale, e l'un coll altro insieme
Per viva forza mal convien che vada:

Però che giunti l'un l'altro non teme,
Se non mi credi pon mente alla spiga:
Ch'ogni erba si conosce per lo seme.

Di oggimai che la chiesa di Roma

Per confondere in se duo reggimenti
Cade nel fango e se brutta, e la soma

Mire a' költő felkiált:

O Marco mio — — bon argomenti; -
Ed or discerno per ch'è dal retaggio
Li figli de Levi furono esenti.

Dante, ki korának minden viszonyaitól mélyebben és élesebben bétékintett, mint nekünk bár mikor is lehetséges leendő, megesmérte mind a' két küzdő párt' hibáját, 's így támadt benne a' kettős igazgatás' magas eszméje, mellyek egymástól nem függvén, egymást viszonylag támogatnák, de ennek körülményes előadása nem ide tartozik. Azonban feltűnő, hogy szerzőnk a' papi hatalomnak a' világi igazgatás' körébe avatkozásait hallgatással mellőzi, holott a' *gazdag* egyház nem fér össze többi nézeteivel. De erről még alább, most csak azon nevezetes helyet említem, hol a' hohenstaufeni ház' bukásáról, 's a' pápának e' körüli eselszövényeiről vagyon szó. Különösen szemére hányja az író II-dik Fridriknek a' sara-cenokkali barátságos viszonyait, azonban most már tudva vagyon, miként ő szentsége is, a' hitetlenekkel szövetkezéstől nem irtózott (in maiorem Dei gloriam), a' császárnak pedig ez nagy bűnül tulajdonítatik, 's a' 35-ik lapon ezt olvassuk: „Le midi de l'Italie fut inondé par cet Empereur et son fils Mainfroy de colonies sarrasines jusqu' à ce que Rome y eut appelé une nouvelle race française, la maison d'Anjou, qui vint comme autrefois les preux, Normands, garantir l'indépendance de l'Eglise, et fermer aux infidèles cette porte de l'Europe.“ E' szerint az eszközök' választásában sem nagyon lelkiismeretesnek látszik az isten' helytartója, de nem győzött-e ez úttal a' francia — a' szegény egyház' bajnokán, a' koldus barátok', 's Aquinoi Tamás' csudálóján. Hallgassunk csak ki ezen választott pártfogó felett egy férfit, Dantét, ki őtet jól esmérte XX Purgatorióban Kapeti Hugót e'ként beszélteti:

Mentre che la gran dote Provenziale
Al sangue mio non tolse la vergogna
Poco valse, ma pur non facea male.

Li cominciò con forza e con menzogna
La sua rapina; e poscia per ammenda
Ponti e Normandi prese e la Guascogna.

Carlo venne in Italia, e per ammenda
Vittima fé di Curradino, e poi
Ripinse al ciel Tommaso per ammenda.

Francziaország' rajzolásában legörömeztőbb mulat a' szerző, sz. Lajos' szép képe' festésénél, mely mellett az olvasó is szívesen megállapodik, hogy kipihenje magát azon kedvetlen érzés után, melyet az Albigiakkali háboru' felfogása okozott. Az elkövetett kegyetlenségeket e'ként menti az író: „sans doute on employa trop souvent des moyens deplorables, dont la charité chrétienne a horreur et que le saint siège reprouva toujours même au plus fort de la lutte. Mais. — Még Montforti Simon' undok tette is védelemre talál, mert; „l'on n'a pas encore que nous sachions, trouvé le moyen de faire la guerre, et surtout une guerre de religion, avec aménité, et douceur. — 36-ik lapon.

Angol, Skót, Spanyolországok' rajzait mellőzzük, mindenütt szellemdús nézetek, szép előadás, tiszta catholicus felfogás találatnak. A' munka' céljával szorosabb összefüggésben áll a' bevezetés' 2-ik része, mely a' „vie de l'âme et des croyances, la vie intérieure“-ról szól. Országokat döntő 's alkotó nagy események mellett, hatalmas mozgalmakat látunk a' lelkek' országában is. Erős harczosokon, 's koronás szenteken kívül minden rendből gyűjtött győzhetetlen szenteknek nagy seregét küldé ki az egyház lelkek' hódítására. Valóban nagy erkölcsi romlottság lopta be magát az egyházi társaságba, eretnecség mutatkozott mindenhol, buzgóság, kegyesség ellankadtak, a' korábbi századok' nagy intézményi, Cisterciták, Praemonstratensisok, Karthusianusok nem voltak elegendők a' lelket feleleveníteni, kivált mikor az iskolákban lélekölő Logica fogott helyet, 's mellette gyakran minden más források kiszáradtak. Újabb rugóra vala szükség, 's ezt Guzman Dominik, 's Assisi sz. Ferencz, 's követőik a' Dominicanusok, 's Franciscanusok adák. Hosszasan, 's különös vonzalommal értekezik a' szerző ezen két „glorieux patriarches de cette régénération“ felett; ez az a' pont, hol a' szerző tanítójával Lamenais-vel egyaránt érez, 's meg kell vallani, hogy a' szegénységnek magasztalása, minden földiről lemondás az isten' országáért, minden világinak elhagyása a' Krisztusért, magas gondolat. Már Dante is felfogta saját nagyszerű módja szerint, a' koldus szerzetek' eszméjét ez értelemben, 's azért ezeknek alapítói ő nála magas helyen állanak. Bennék az egyház' példányképeit látja, milyeneknek azoknak lenni kellene, a' szerzetek annak' alapítványi kinek országa nem e' világból való, kinek nem vala fejét hová lehajtani, gazdagoknak kell azoknak lenniük erényben, szentségben, szeretetben, elő példaként fényleniök a' világ előtt, szemeiket égfelé emelve útát mutatniök az emberek előtt a' meyerszág felé, 's a' szűk, és rögös ösvényt megegyengetniök a' Kristustól reájok bizott nyáj előtt, semmi világi nem tartóztathatja, semmi földi nem szórhatja el őket! Ennek gondja a' világi hatalmat illeti. Szerzőnk is át van hatva

a' képtől, 's Dantenak szavait több helyeken idézi, de hogyan egyeztetí ezekkel még a' Servus Servorum' hármaskoronáját, 's világi ügyekbe avatkozását, azt már ő!láss! Nem kedvező részére, hogy az ecclesia militans, már e' földön ecclesia triumphans leve.

A' tudományok' állapotja kivált a' philosophiát, honi törvénykönyvek alkotását illetőleg rövidebben tárgyalatik. A' művészetről következő hely nevezetes: „ce siècle voit éclore cette douce, et majestueuse puissance de l'art chrétien dont l'éclat ne devait pâlir que sous les Medicis, lors de ce qu'on appelle la Renaissance, et qui fut en effet la renaissance de l'idolatrie païenne dans les lettres, et les arts.“ — Egyébaránt e' szakaszban elmés és termékeny gondolatok találkoznak. A' művészetről a' költészetre megyen által, 's a' németről e'ként szól: „Nous le disons avec une conviction profonde, nulle poésie n'est plus belle, nulle n'est empreinte d'une telle jeunesse de coeur, et de pensée, d'un enthousiasme si ardent, d'une pureté si sincère: nulle part enfin les nouveaux élémens que le christianisme a déposés dans l'imagination humaine n'ont remporté un plus noble triumphe. — Que ne pouvons nous rendre un hommage plus éclatant aux délicieuses émotions que son étude nous a values, lorsque nous avons ouvert les volumes ou dort cette merveilleuse beauté.“

Miután a' szerző még egyszer visszatért volna sz. Ferenczre, és sz. Lajosra, természetes átmenetelt talált sz. Erzsébetre, teljesen egybehangozva annak valójával, melly áll „a' szegénység' forró szerelmében, a' szenvedés' és alázatosság' gyönyörében, a' feltételetlen engedelmességben.“ E' nagyszerű tünény' szemlélése indította a' szerzőt e' „kedves szent“ történetének mélyebb kifürkészésére, 's annak hívő lélekkel leírására, mert: „nous avouons sans détour, que nous croyons de la meilleure foi du monde a tout ce qui a jamais été raconté de plus miraculeux sur les Saints de Dieu en général, et sur sainte Elisabeth en particulier.“ E' szempontból menván már ki, csak helybenhagyhatjuk: hogy feltételéhez híven semmit a' magából hozzá nem teszen és *semmit ki nem hágy*, mert bírálatilag történetírás lehetetlen, ha dogmatica vétetik alapul. A' csudákban hitnek okokkal támogatását mellőzi, csak arra figyelmeztet, mennyi költészeti anyag rejtezik bennök 's miként e' részben a' legenda hasonlíthatatlanul gazdagabb 's eredetibb, mint Olympnak elnyött mythológiája.

Ezután felszámítja a' kézirati 's nyomtatott kútfőket, miket használt, 's nem könnyen maradott el semmi fontosabb, ezenkívül meg tudakozta még a' mondákat, mellyek a' köznépszájában forognak. Az előadattakból kitetszik, miként ez nem bírálva előadott története sz. Erzsébetnek, hanem csak gondos egybegyűjtése mind annak, mit a' történet, legenda, 's

hagyomány sz. Erzsébetről emlékezetben hagytak, az ascétai elem uralkodik az egészben, mi a' szakaszok' címjeiben is kitűnik p. o. Comment la chère Elisabeth eût a souffrir pour Dieu. Miután a' szentnek életét, annak szenté tétélével bevégezte volna, leírja a' marburgi templomot is, mely tiszteletére épült. Itt elragadó festését találjuk a' marburgi vidéknek, melyet az író legfestőibbnek, leghájolóbbnak ír le az Olaszországon kívül látottak között. A' szerzőre kellemetes hatása lehetett, a' szentnek emlékét még olly elevenen emlékezetben élve találni a' köznépnel; azonban a' mondákat úgy látszik nem mind gyűjtötte össze, némelyeket pedig hibásan értett. Tolalékul vagyon csatolva a' szentnek képe a' mint templomában áll, sirjának kiemelt műve, 's több történeti, ascétai, liturgiái, 's genealogiai függelék. A' könyv' felkészítése minden tekintetben kielégítő, sőt pompás. Már újabb kiadását is megérte Löwenben, 's egy német fordítást. A' közönség' egy nagy részénél majdnem korszakot tevő jelenet!

Allgemeine Literatur-Zeitung (Nro 96—114. 1837) után

B. T.

- *Moden und Trachten, Fragmente zur Geschichte des Costüms.* HAUFF HERMANTÓL *). Stuttgart, Cotta. 1840. 2 forint 30 kr. e.p.

Korunk mint minden tudományban, a' történettannban is, meglepő gyorsasággal, legterjedelmesebb, 's legtermékenyebb látpontok' birtokába jutott. A' történet' mezeje különféle irányokban, legbuzgóbban miveltetik. A' tények' szorgalmas tanulmánya, 's a' történet' bölcsészete (philosophiája) rokon karokkal segítik egymást elérésére a' legmeglepőbb következményeknek. Mi egykor kevés felvilágosodott főknél szabadalma volt, azon vélemény a' történetről, mikép az természetszerű kifeje-

*) Testvérje a' korán elhalt Hauff Vilmosnak, kinek iratai összes kiadásban épen most jelennek meg. Tiszta világfelfogás, elemés embervizsgálat, kellemes styl, könnyűség, mint két testvérnek tulajdona; de a' fenmaradtban, ki a' természet-tudományokkal foglalkozik, 'a' szellemdús reflexio magas irányt, 's a' gondolat benső tömörséget nyert, mely az alak' játsszi csinoságán mindenkor keresztül tündöklök, 's gátolja ne hogy ez legyen a' földolog. Még inkább mint e' jelen műből a' divatról, valósul állításunk Hauff Herman' épen most megjelenő „Vázlatok az élet', természet' köréből“ irata által.

lési menetele a' nemnek, mindinkább egyetemi öntudattá lesz. Kimondhatlan sok még a' tenni való, a' ténytömegek' megkritikására 's megválogatására, még el nem döntvék a' legfontosabb egyetemi kérdések; esmerhető mégis a' koron, hogy azon bölcselő szellem, melly az emberiség' múlt életét, általjában értelmünkhez 's érzékeinkhez közelébb hozta, az embert is, élte' egyes nyilatkozásaiban, 's ösztönei' meghatározott irányai-ban pontosabban ismerni tanulta. Igen szép feladat lenne, akár minden korban, 's valamennyi népeknél, akár csak ezek' né-melly csoportozatinál az öltözetet (Costüm) legtágasb értelem-ben, az egész külső viseletet tanulmányul venni fel, előállítani, miként fejlődött ki koronként az életrendszer a' nép' 's kor' szel-leme szerint, felfogni ezen életrendszernek a' történetekkel-i összefüggését, 's kifejezni azon törvényeket, mellyeknek maga a' legönkenyesebbnek látszó divat is, nem különben mint a' politikai mozgalmak, mellyeknél a' divat' eleme nagy szerepet szokott játszani, alája vetve vannak. Láthatni, hogy itt egé-szen más valamire célzunk, mint például Legrand d'Aussy' kronikaszerű története a' franczok' életmódjáról; értjük a' costüm' története' sajátos filozófiáját.

Illy, egy Rumohr' szellemében írott könyv, nem csak a' miveltek' mind két nemének, mi fő dolog, szolgálna gyö-nyörködtető eleményül; hanem a' színész', képző művész', 's műbírálónak hasonló szolgáltatokat tehetne, mint komolyabb 's mélyebb történeti művek, a' gyakorlati kormányfinak. Az mit sem tenne, ha a' művet azok, kiknek leginkább látszik körük-be vágni, a' piperőczök nem értenék. De illy munkához más szakmájú fők kívántatnának mint Schlosser vagy Niebuhr, köny-nyebb szelleműek, kiknél az erős, terjedelmes érzékiség a' bel-ső tulajdonokkal szerencsés viszonyban állana, kiknél a' dolgok' felülete biztos felfogásának tehetsége, az elkülönzés' 's össze-hasonlítás' ajándokával társulna. De legkevésbé nélkülözheti az öltözetről bölcselő, a' természet' egyetemi esmeretét, mert itt, hol képző 's szépítő ösztönökről van szó, tulajdonképen a' nem' természet története kerül szőnyegre, 's az embernek a' képző törvényeket, csaknem a' végtelenül különféle, létszeres for-mák' látszatos önkényében kell felfognia, hogy megmutathas-sa „mikép valamely nép' piperéje 's öltöneyei, nem különben mint hódításai 's vesztesége, két elem' összevegi, a' szabadság 's szükségéé.“

Ezek egy író' szavai, ki nem rég megjelent munkájában nem gondolkozék talám arról, hogy az említett feladatot meg-fejtse, de mint hisszük, azon nézpontról, mellyről a' miveltség-történet' ezen részét szemlélnünk kell, gyakran szerencsésen fogta fel. A' gazdag kelméből egyes pontokat kiszakít, 's mi-dőn leginkább a' jelentés a' legközelébb múlt' eseményeiről ér-tekezik, egyetemi eszméket fejt, ki az öltözet' története böl-

cselethez, 's így előtanulmányokat nyújt, jövődö illy nem-beli sajátlagos történethez, 's ökszerűleg akarja beh bizonyítani, „hogy hasonló tanulmányok, nem olly haszontalanok, mint talán látszanak, 's nem megvetendő haszon mellett, sok életet nyujtanak.“ Ki akarjuk itt a' szerző néhány jelesebb gondolatait szemelni, jobbára tulajdon szavait tartva."

A' szerző legáltalánosb eszméi a' viseletek' természettörvényszerűsége, 's egyszer'smind azok' előhatározott öszhangjáról, leginkább a' következő tételekbe öszpontosíthatók, melyek bármí különösöknek láttassanak is, nem sértik az emberi méltóságot, 's ha túlzottak is valamennyire, nem belső igazság nélküliek.

Mit legtágasabb értelemben öltözetnek nevezünk, az ember azzal a' természet' kimeríthetlen eszméit parodizálja, mely lényeknek legkülönbözőbb öltönyöket, 's gyakran közel rokon nemeknek, a' legelrívőbb küljegyeket adja: piperét 's minden nemű éket, bajszt és serényt, lobogó forgókat, és nagy veres bóbítákat barkóval: pompás uszályokat, melyek gyakran csodásan himzett legyezökké görögnek fel, csinosan festett bört, hasonló szegélyű bársonnyal, egyhangú, legfinomabb bíborhoz hasonló tollazatot, mint legkülönneműbb selyem kelmékkel felékesítve, nyak- 's főkötőket, vendéghajákat, palyolat 's atlacz szárnyakat, tagokat, hasonlókat művészi virág 's ékszerekhez, 's a' t. véd- 's támadó fegyvereket, vértet 's paizst, szarvat és agyart, kardot 's fűrészt, sarkantyút 's fül-lankot, fúrot 's csipővasat, mérgezett nyilat 's petárdát. — Természet az állatok' tagait, 's lényeges allanyuknál fogva külső burkokat is, változatlan törvények szerint képi. A' meztelen vagy pikkelyes csúszónak, soha sem adja az emlős' pré-mét, vagy a' madár' tollazatát, a' madárnak soha a' bogár' vért ingét. A' fegyverek 's a' phantastical pipere is, mindenhol úgy jelennek meg, mint különös létegesítései a' mindenkor sajátlagos testöltönynek: egy emlős sem viselheti a' madár' bósáját, 's tulajdon szaruval egy madár, vagy csúszó sem bír. De ugyan azon egy család' körében, a' burok' fényét 's csillogását, a' függelékeket 's kinövéseket, költői szeszélye szerint látszatik a' természet kiosztani. A' páva 's aranyfácán legfényesebb díszköntössel bírnak, különben jobbára a' tyúkok' dísztelen öltönyében; a' fénybogár' származása, egészen homályos rokonsága által árulja el magát, 's a' pillangók' törzsfáján leg-tarkábbak jelennek meg, legegyszerűbben öltözött oldalroko-naik között.

A' népek' öltönyei egymást érintő, 's egymásra következő állapotunkban, e'hez épen hasonló keverékét mutatják a' szükség és szabadságnak. Minden nemzetnél, vagy népcsaládnál a' viselet' fő részei, 's annak lényeges állanya, csaknem úgy szíkségből eredők, mint oktalan állatoknál, a' természet-

től reájok vetett egyetemi burok. Az embert, kinek öltönyét mesterségesen kell készíteni, 's ki ezen működésnél, önkénytelenül phantasticailag parodizálja az állatországot, ezen munkálkodásánál, kiváltkép' az égöv kormányozza, vagy inkább kormányozta; mert a' hajdan vándoreMBER, magával együtt egyszerűsmind öltözetét is sokféleképen acclimatizálta, 's azokat csak az új égöv' szükségeihez képest, de nem lényegesen változtatta meg. A' nemzeti öltözet' tulajdonképeni typusa 's alapja, igen állandó, 's közös a' nemzet' valamennyi egyedeinél, néha épen nem, 's még a' divat és pipere legdühösebb kedvelőinél is, csak felette lassan változik; ellenben pipere 's ék, a' színek' játéka, 's a' szabás' kisded mestersége, egyesek szeszélyeinek látszanak kitéve. 'S ez még sincs úgy: mint a' szabadakarat vagy makacsság tesz, vagy elhagy, itt is alig jó tekintetben a' feltukmálttal 's természetszerűvel, 's a' legvéletlenebb is jelentését, 's létszeres összefüggését, többnyire az egészben találja. — Minden közönséges viseletet, legközelebb a' mi nyugoti európai viseletünket, a' madarak' tollazatával, vagy a' bogár' tagvértével összehasonlíthatni: ez minden benszülöttek' közös családi jegye. De a' madarak- 's bogaraknál, a' közönséges burok, legkülönneműbb alakokban, kitérésekben 's ragasztékokban módosittatik, 's egymástól felette eltérő színeket játszik, 's e' ponton alapszik egy részt a' teremtmények' osztályozása. Épen így oszlik szét Europa' emberisége viselete' módosításai szerint külsőleg nemek-, fajak-, 's hasonfajokra. Látható, hogy itt igen tág mezeje nyílik az elmésségnek, 's a' társas ellenképek a' cserebülllyel rokon fénybogárhoz, a' mélyen egyszínű sírásóhoz, a' játszi színű bogárhoz, 's kétszínű trücsökhez 's a' t. könnyen feltalálhatók lennének. — Az osztályok, rendek, 's kézművesek' öltönyeik, az elpuhult ember, 's finom szerencsefi' külső viselete, az előkelő 's alsóbb rangu cynicusé 's a' t. bizonyára nem olly állandó bélyegűek, mint ama' pipere-készület (toilette), melyet a' természet alsóbb rangu teremtményei fajainak maga készített; de mégis ritkán önkény' következtései, 's mint mindennél, mi emberi, a' szabad választás itt is törvények által korlátozva van. — Az állat nem teheti le neme' álarczát; az ember carnevalon kívül is mást vehet fel, mint melly tulajdona. De ha ezt teszi, mindent öszhangzásba igyekszik külsején hozni, öltözte minden darabjának úgy szólva a' helyszínt megadni, 's épen ez által bizonyítja be azon állítást, melyet vitatunk, miképen minden álló, vagy folyó módosítása valamelly közönséges viseletnek, minden egyes észszerű öltözet, soha sem darabok- 's alakokból önkényleg összehalmozott csoportozat, hanem itt is majd nem minden úgy viseli, feltételezi, 's előlegezi magát, mint a' természet' látszatos szeszélyeinél oktan teremtményei felékeztésében.

Mindenekelőtt a' *viseletet*, meg kell különböztetnünk a' *divat*-tól. A' szeszélyesség' vádja mindég csak ez utóbbit éri; amaz minden népnél 's minden korban annyira változatlan 's állandó, mint a' fogalmak' 's institúciók' bár mely rendszere. Valamint az ember mint egyén soha nem czáfolta meg jellemét, úgy mint egyetemi lény soha és semmiben nem távozik el korától, 's a' kor' meggyőződéseit, eszméit 's előítéleteinek öszevege, nem csak intézeteiben 's törvényeiben tükrözi magát vissza, hanem egész külső erkölcsiségében, és nevezetesen az öltözetben is. — A' szabó szintolly kevésbé előlegezheti a' kifejlést, mint a' kormányfi, 's ha mindketten kortévesztésbe esnek, ritkán találunk fel újat, hanem közönségesen valami régít hoznak elő. A' viseletbeni *változások* is hasonló szabályt követnek, mint a' társaság 's polgárzatban reformok. Egyesek azon ösztöne, mellynél újat elérni, sőt magok létre hozni törekszenek, méretlenül hat minden irányban; de még az egész' ereje is, úgy a' legkisebb, mint legnagyobb megváltoztatásban, a' dolgok' rendes folyásánál, felette korlátozott. Az emberiség gyakran olly soká munkálódott, hogy egy öltöny- vagy gallértól megmenekedjék, mintha hitágozat, vagy jogeszmétől kell vala szabadulnia. *) Mindenütt békétlen lárnák cselekvőség, követelés 's ellenállás, el, 's újra visszaköltözködés, rövidítés 's tágitás, mind egy akár alkotmány, jog 's igények tárgyaltatnak, akár tudomány 's művészet, akár pedig az élet' piperéje, viselet 's házi eszközök jönnek szóba. A' régi a' polgárzat-, egyház- 's ruhatarban állan-

*) „Harisnya és cipőben“ (mond szerző 11-dik lapon) „vitétének Voltaire' hamvai a' Pantheonba, itéltetett el XVI-dik Lajos, ünnepelték az ész' ünnepe, 's Robespierrenek magának is tetszett az ailes de pigeon 's himzett mellény, hogy forradalomra, mely tulajdon öltönnyel bírt gondolni lehessen. Az 1792-ki véres szeptemberi napok után, mind, kinek csak oka volt a' civismus színét felvenni, idomtalan Carmagnoli öltözet- durva kabát- 's széles nadrágban járt ngyan, de csak a' pokol' kapujában, 's az is csak egy pillanattig. Az ékes nadrág szerencsésen túl élte a' respublica' harmadik alkotmányát, 's végre mint mindennek, mi több állandósággal bír mint amaz alkotmány 's testvérei; nem a' pillanat' makacssága, hanem létszeres kifejlődés által kellene megváltoznia. Szembeszökőleg tűnik itt ki. egy látszólag önkényes, 's természet elleni viselet is, milly mélyen gyökerezik a' nemzeti életben. David festész, ki a' sansculottismust egészen betűszerinti értelemben vette, 's a' nadrágot az új franczoktól egészen megakarta tagadni sem mire reformjaival; Petion, a' maire mindent majomjátéknak nevezett, a' nemeség eltöröltetheték egy éj alatt, de soha többé nem lehetett ugyan azon időben az öltözetet is változtatni, 's azon vész, mely ezredéves monarchiat rombolt szét, a' hajport előre minden vendéghajon meghagyta.“

dóul ide oda forgattatik, rovatik, csipkedtetik, de a' tulajdonképeni változás mindenben csak lassan 's törvényszerűleg történik, 's az institutiók' és vitelet' egyetemi tekintete, csak hosszabb időköz után, már mint lényegileg más, jelen meg. A' *viselet*, mely a' *divat*' örökös változásában csak lassan változik, képe magának a' történetnek. Igaz, az emberiség, hasonlóan naprendszerünkhez állandóul halad egy ismeretlen célnak elébe; de e' haladás csak igen hosszú idő után vehető észre, 's bizonyos feladott ponthan, a' napi 's évi surlódások' örvényében nem vehetni egyebet örök régiségnél észre.

Időszak' szintolly nehezen ismeri ki magát mint egyén. A' jelen' sebes mozgásaiban, kortársak elől a' század' jellemző szellemképe eltűnik; de bár melyikünk is annál könnyebben fogja fel a' múlt' vázlatát. 'S ez a' viseletről is áll. Az eseti folytonos változásában, elkerüli jelenben az állandó, amaz mint fődolog jelenvén meg, a' figyelmet, a' színek' 's alakok' egymást szünetlenül felváltó örvényében, nem vesszük a' *divat*' mozgásaiban nyugvó viselet' csomóját észre, 's épen e' csomóhoz tapadnak a' kor' csak felette lassan változó, illedelem 's kellemről közönséges fogalmai. E' pontokon keresztül, vannak nagyobbak 's kissébbek, megy mindenkor a' vonal, melylyet minden viselet' elkülönzésében, mint csillagzat megfut. De e' vázolat, mindég csak akkor lesz egészen világossá, ha semmi jelentése nincs többé, 's így csak utó unokáink fognak jelen viseletünkről, tekintve egyetemiségét 's különöségeit olly élénk képpel birni, mint mi angolországi Erzsébet, IV. Henrik, vagy XIV. Lajos századabeli öltözetekről birunk.

De más részről, leélt viseletnek csak összes jellemét foghatjuk fel. Azon öltöny, melyben kortársunk jó előnkbe, ezerféle tettelegest 's nemlegest mond viselőjéről. A' piperekészület' minden aprólékai, szabás, színek' játéka, tisztaság vagy cynismus, gondosság vagy közönbösséghez képest, azon mód, mint hordja az ember a' ruhát, 's mint hordja őt a' ruha, azon igények, melyeket ez által elő tüntet, vagy eltitkol — mind ugyan annyi arczvizsgálati, 's gyakran indulattani nézpontok. De ezen, egyesek' jellem álarcza jelentéséről biztos tapintat, múlt viseletekben festett arczképekre nem terjeszkedik ki, 's ennek legbiztosabb jele az, hogy egész arczképszozatlan 's bélyegzett viseletben, reánk nézve bizonyos közönséges arcz' vizsgálati jellemmel birnak. Ítéletünk az összetartozó 's ellenmondóról, illendő- vagy különcz- 's nevetségesről, a' kikeresett- 's aljasról, — szóval a' viselet' minden fokozatiról ingadozóbb 's bizonytalanabb lesz, 's azon sajátos tapintat, mely a' kortársak' viseletét minden árnyéklataira nézve csalhatatlan biztossággal osztályozza, mindinkább elvész, mint az időbe visszamegyünk, 's rég elévült, úgy szólva kövesült viseletekhez közeledünk.

Ez elmélkedésekhez csatolja szerző futólagos észrevételeit, a' hajdani viselet' képző művész, 's színész általi visszaképzéséről. 'S ezeket valóban méltó is lenne követni, 's nevezetesen a' szinpadi viselet' hűsége határiróli kérdést, ez elvekből kellene megfejteni.

Átalakulásában nem csak a' közönséges viselet, párhuzamosan minden szellemi irányokkal, van szoros törvényszerűségnek alája vetve; hanem maga a' szeszélyes phantasticus szabó gondolat a' divat, miként a' társaság' hangulatadó körében megtestesült, leteszi szeszélyes 's eseti jellemét, nemét a' vita propria-nak veszi fel, 's pályáján a' különböző rendeken keresztül, mindég ugyan azon kis dramát, expositio, peripetia, 's tragikai véggel játssza el. E' megjelenésében olly ritka, fogalmában olly egyszerű menetel, már kezdet óta leggazdagabb kelmeje volt a' gúnyirók- 's erkölcsanítóknak, 's ez valóban egyike is a' legfontosabb adatoknak, a' mivel ember' természetétörténetében. Ki e' menetelt szorgalmas tanulmányául tevő a' jelenben, mindenkorra bir schemával (árnyékkép?) közönséges lévén az ösztön, melly helyesen vagy helytelenül, mindenkori azt igyekszik ki szemelni, mi bizonyos időben illendő, diszes 's jelesnek tartatik, minek lényegileg mindenhol ugyan azon egy következtései vannak.

A' jelen viselet, némi tekintetben hű képe a' korunkban uralkodó szellemi irányoknak. 'S ez irányok' része a' férfi, része a' női öltözetekben túlkrozi vissza magát. — A' közönséges férfiruha, egyszerű simasága és kopaszságában, tökéletesen fejezi ki, a' mai világban uralkodó democratismust. Majdnem valamennyi rang hierarchia elosztásával, a' rang viseleti fokozatoknak is el kelle tűnniök. Felette sok institutio változtaték meg, melly által egykor, a' rangok 's osztályok egymásnak feljebbvalói, vagy alárendeltjei voltak, felette sok korlát rogyott össze, melly a' társaságot körökre választá el, mellyek mindegyikének tulajdon tisztelete 's tartása volt. A' társaság most csaknem egynemű tömeg, melly kifekezett ösztönökkel ugyan azon egy célra törekszik, a' szerzésre, melly korunkban minden rangra utat nyit. A' dolog' természetében fekszik, hogy illy kor, valamenyi egyedre közönséges csehöltönyt vet. A' férfiak ezen egyenruhásításának, melly a' társas újítások' következtése, hatalmasan kell minden körző viszonyokra visszahatnia. Mióta a' férfi rangja', kézműve', méltósága' küljeleit nem hordja magán, mióta van a' küléletben egy közönséges vizirányos terület, (niveau) melly alá az előkelők 's gazdagok lebuknak, 's mellyhez az alrendűek felvergődnek, azóta az udvariság' 's közlekedés' stýlje egészen más; sőt az egész alap, mellyen előbb emberismeret 's embervisgálat nyugovék, egyrészben összehomlott. E' tekintetben a' szerző eleven, noha gyakran erős színekkel festi, a' mai finom, 's polgári világ' képét, ellenzetül a'

múlt századéhoz. Véleményünk szerint itt is találatnak helyes célzások, melyek rajzoló, festő és színészek dolgozataiknál vezérfonalul alkalmazhatók lennének, ha csak e művészek, nevezetesen az utóbbiak, már mindent nem tudnának.

A' férfi viselet egyszerűségével, kiáltó ellentétben áll, a' női díszöltöny. Benne a' három utolsó század' valamennyi uri's igényteli rendszerei, Medicis Katalintól a' forradalomig, egymásután, 's egymásmellett lépnek fel. 'S ez egy részt megfelel majd minden rendek' azon ösztönének, mélynél nem csak dísz, hanem megkülönböztetés 's előkelőségre törekcszenek, melly ösztön az osztályok mindég növekedő összeolvadásával, látszólag ellenkezik csak. Más részről, az emberiség' levetkezett ruhátarávali ezen játék tanusítja, mikép a' képzelőtehetség' valamennyi tövei' sajátlagos gyengése, melly jelenleg a' tudományok 's iparbani olly nagy tökélynek áll ellenében, a' szabó-költészetre is kiterjeszkedik. Mint majd minden költői szülemény, egy a' divat' dévaj képzelme is, majd nem egészen a' criticában oszlik fel. A' kor színt olly nehezen találhat fel sajátlagos öltözetet, mint festést, metszést, építészetet, 's csak épen azért, mivel mind ezeket keresi. Mind azon művészetekben, mellyek arra számítvák hogy ruhával csináljanak embert, nem annyira történi képzés, mint visszaképzés. Ellenére ezeknek mégis, a' mai viselet 's művészet, annyira jellemzi a' kort, mint mindkettejök' bár mellyik előbbi alakulása. Mert bár mennyit kölcsönözzünk is előbbi míveltség 's társaságtól, a' XIX-dik század' szelleme irányozza mégis a' vésüt, ollót, ecsetet, 's minden cinquetentismussal, húsz 's néhány év óta, mindég csak novocento-t csináltunk. Arczképet kezdet óta, a' viselet' egész typusa után, tulajdon századába, sőt ennek bizonyos tizedébe, biztossággal lehele helyzeni, épen úgy, mint a' házak' 's templomok' korát az építészeti stylból ítéljük meg: emlékeinket utódink hasonló biztossággal fogják tudni megítélai. Milly kevéssé fog egykor a' régiségbuvár, némelly goth 's antik stylben épült egyházat 's palotát másnak mint korának tulajdonítani, úgy helyzendí a' Lawrence, vagy Stielertől festett arczképeket, épen azon korba, mellyben a' vas pályák jöttek a' világra, 's ezért olly sok búcsúzott el.

A' viselet minden korban, mindkét nembeli bizonyos emberektől, kik magokat koruk' virágának adják ki, különös gondossá 's kellemmel hordoztatik szemléül — az elegansok, 's kaczeróktól. Ók bizonyos tekintetben mindég a' viselet' poesisének teherhordozói. Mit feljebb a' divatváltozás' törvényeiről jegyeztünk meg, itt is érvényes: történetíró az elegancia természetértörténetét, csak a' jelenben tanulhatja tulajdonképen, de ez által fel fogja a' múlt idők' emberismereti szempontát. Mind két nem' jellemében gyökerezik, hogy a' hölgy egészen más viszonyban áll, az elegancia 's kaczersághoz, mint a' férfi.

A' körülmények, melyekben a' diszesség mindkét nemnél cifrázkodássá válik, meg nem mérhetők, 's azon körben melyet kizárólag *világnak* nevezünk: 's mellynek szint oly kevéssé van látható határa, mint a' világnak magának, elegancia a' férjfinél, legalább kétértelmű is; ellenben a' nőnél, biztos művészség természeti fegyverei' forgatásában. A' hölgy' viselete 's tartására mindenkor éber figyelme, öntetsző képzet, természeti ösztön; ez bizonyos mértékben rénye a' hölgynek, támadó, mint a' szemérem védő fegyvere. Férjfinél illy külsőség, illy önmaga állandó őrzése, hogy tekintetét emelje általa, mindenkor mint gyengeség jelen meg, 's a' kaczérság' azon neme által, melly némelly hölgyet emel 's szépít, a' férfi fiatal vagy agg, okvetlenül meggyaláztatik.

E' felfogás után természetes, hogy a' szerző, az elegancia' és kaczérság' sokszörű tüneteményeit rajzolva, a' narcissus rend' nő' lovagait inkább physiologiai, a' férfiakat inkább pathologiai jelenetekül veszi, 's a' gúny' fegyvereit, különösen ez utolsók ellen irányozza.

Az augsburgi Allg. Ztg. 1840. 233. és 5. rendk. told, szerint
Gabanyi Lajos.

STATUSTUDOMANY.

Versuch die Staatswissenschaft auf eine unwandelbare Grundlage festzustellen, von einem österreichischen Staatsmanne. (Edlen v. KRAUSZ.) Wien 1835. 8-adr. Rohrman und Schweigert, 38 ív. Ára 4 fr. 30 kr. e. p. *)

Régen nem olvastam oly legbensőbb örömmel, régen nem tettem le kezemből oly meglegedtten könyvet, mint a' fent említett címűt. 'S valóban, ha szerencsésnek tartja, magát a' dühös hullámoktól hányatatott tengeri útas, hogy élete iránti bizonytalanságból megmentetett, biztos révbe akadván; ha a' szenvedélyektől ostromoltatott melly boldogságot érez, hogy menekülhetett élete' fonalait szaggató, édes nyugalmit semmitő

*) E' könyvnek ismeretét Méltóságos Sztankovits Püspökünknek köszönhetem, ki bő könyvtárából azt nekem hasznalatul engedni kegyes vajú; melly kegyességgel én és mások is már többször éltünk, E' szíves pártolása a' tudományoknak köz elismerést igen megérdemel.

hánytatásától, az ész benne az érzékiségen hatalmat vévén és szomorú elnyomtatása után az ember' tetteit igazgató jogaiba visszahelyeztetvén, úgy a' tudományban is csak örömet, és boldogító érzetet tapasztalhat az, ki a' legkülönbözőbb 's egymással homlokegyenest ellenkező, gyakran fonák elvek és rendszerek közt oly előre akad, mely képes néki az emberi gyarlóságot eláruló zavarban kalauzál szolgálni, őt biztos révbe vezetendő. — Alkalmazhatni ezt a' polgárzati tudományokra is, mellyekben hogy különféle, sokszor a' józan észszel 's okossággal ellenkező elvek divatoztak és divatoznak, tudja, ki azokban csak egy kevésé jártas. 'S azért csak dicserni lehet a' szándékot, a' polgárzati tudományoknak változatlan elvét keresni 's megalapítani; és ha ez oly szerencsésen történik, mint az említett könyvben, valóban örvendhetni. Örvendhetni pedig nem csak a' tudománynak, mely így igaz és biztos útjára vezettetik, mellyen aztán tovább haladni sokkal könnyebb, hanem és kíváltképen az emberiségnek; mert, akárki mit mondjon *), igaz, hogy az elméletnek, tudománynak legnagyobb befolyása van az életre, az ember mint eszes lény nem cselekedvén vakon, hanem meggondolás után elvek szerint; az elmélet pedig nem egyéb mint foglalatja az elveknek valamely tárgyról, akár igazak azok, akár hamisak. A' sok ellenkezésnek, fonákságnak, és hibának az emberi életben nem az oka, hogy az emberek tetteikben nem követnek bizonyos elveket, hanem hogy nem ismerik az igazakat, 's hamisak után tudatlanul indulván, szükségképen eltérnek az igaz útról. Azért csak kárhoztatni lehet ama gyenge elméjüket, kik egyedül a' gyakorlatra támaszkodnak, abban keresik minden üdvöket, megvetik az elméletet, tiszta tudományt 's az ezzel foglalatatosokat, pedig ismét mondom: addig nem fog senki boldogulni cselekedeteiben, míg a' tárgynak, mely körül munkás' igaz elméletét tisztán fel nem fogta; habozni fog az ilyen, magával ellenkezni, az okosab-
bakknak nevetségül, vagy szánakozásul szolgálni.

Ez állításoknak igazságát a' polgáriságok' kormányzását tekintve sem tagadhatni, mert kétségtől, hogy amaz elvnek, mellyet valamely kormány' tetteiben követ, igazságától függ sok ezereknek szerencséje, hamissága 's fonákságától pedig szintannyiaknak szerencsétlensége: igaz elvből jó alkalmazás mellett, csak igazság, mi a' boldogságnak alapja; hamis, fonák elvből akár miféle alkalmazásnál csak fonákság, ellenkezés 's ennek szükséges következménye a' boldogtalanság következhetik. Az elv pedig, mellyet szerző a' polgári tudományoknál alapul javasol, a' legszentebb elv, amaz elv, melly már eddig

*) Az Allg. Zeit. ama' magyar levelezőjét sem vevén ki, ki magyarországban oly feleslegesnek állítja az elméletet.

is az emberiségre számtalan áldásokat árasztott, többeket árasztandó, ha annak szellemét valóban felfogni, azt tisztán, 's egyedül azt, nem annak palástja alatt más hamisokat követni az emberek elhatározottan akartak vala, t. i. a' keresztyénségnek elve: a' szeretet, a' tiszta szellemi szeretet, mi nem tesz különbséget személyek között, nem keres anyagi hasznot, érzelmi gyönyörűséget, megbocsátani és jót tenni tanít ellenségünknek is. Illy elvre épített elmélet csak igazat foglalhat magában, mert az maga a' legszentebb igazság, illy elméletet követő gyakorlat csak áldást, békét hozó, boldogságot terjesztő lehet az emberek között, mert az elv maga legvalódibb boldogság. Vajha-e könyvet olvasná minden műveltségre számot tartó ember! Vajha olvasná minden kormányfő; olvasnák azok, kiknek a' haza' javára és boldogságára nagy és közvetlen befolyásuk, kik az ország' dolgairól szólni, okoskodni, végezni szeretnek és szoknak. Mert valóban, 's ez teljes meggyőződésem: valamint most e' földet, 's az emberek' nagyobb részét tekintve nem ok nélkül, sanyaruságok' völgyének tartjuk, és mondjuk, az, mennyire csak az emberi természet gyarlóságánál lehetséges, pedig csak ugyan sokban másként lehet mint most van, a' meglegedés, béke és boldogság lakjává válnék, 's előérzetül szolgálhatna amaz örökké való boldogságnak, melly e' földi létünk után reánk vár.

E' becses könyvnek bővebb ismertetésül tartalmát, állításon némi igazolásul némely szakaszokat közölni szükségesnek tartom: Tartalom:

Bevezetés. 1-ső *Könyv*. Az ember. 1-ső Fejezet. Az emberi természetéről általában. 2-dik Fejezet. Az emberi nyelvről (Sprache) különösen. 4-dik Fejezet. Különségről az értelem és ész között. 8-dik Fejezet. Az emberi nem (Geschlecht) és kor' különségeiről. 5-dik Fej. Az emberi ismérő tehetség' munkásságáról. 6-dik Fej. Az emberi érzőtehetség' műveléséről. 7-dik Fej. Az ember' kíváno tehetségének hatásáról. 8-dik Fej. A' physicalai és erkölcsi viszonyokról, mellyek, az ember különféle lélekkállapotjaira hatnak. 9-dik Fej. A' köz belső érzelmennek előtételéről (hypothesis) 10-dik Fej. Az énralkodásról. 11-dik Fej. A' lélek' tisztaságáról. 12-dik Fej. Az emberiség' elvadulásáról. 2-dik *Könyv*. Az emberi társaság. 1-ső Fejezet. Az emberi társaság' hét fokáról. 2-dik Fej. A' házasságról. 3-dik Fej. A' családról. 4-dik Fej. A' család törzsökökről. 5-dik Fej. A' községekéről. 7-dik Fej. A' polgáriságról. 8-dik Fej. A' polgári szövetségről. 9-dik Fej. A' polgáriság' ereiről. 10-dik Fej. A' polgárok' különböző osztályairól. 11-dik Fej. A' polgárok' különféle egyesületeiről. 12-dik Fej. A' különféle szerződésekről a' polgáriságban. 3-dik *Könyv*. A' Természet. 1-ső Fej. A' természet' törvényeiről általában. 3-dik Fej. Az ellentétel' törvénye (polaritás.) 3-dik Fej. Az okok és hatások

törvényéről (okság.) 4-dik Fej. Közelebb felvilágítása az okság' törvényének. 5-dik Fej. A' természet erejének törvényéről (dynamica.) 6-dik Fej. A' változások' színhelye földünkön. 8-dik Fej. A' tökéletesedés' törvényéről. 9-dik Fej. Az érzék világhani elromlás' törvényeiről (az anyagiság' törvénye. 10-dik Fej. A' szeretetnek 's a' szellemi feleledtségnek törvényéről a' szellemi világban (szellemiség' törvénye.) 11-dik Fej. A' világegészről, mindenségről. 12-dik Fej. Köz átnézet. 4-dik Könyv. A' legfőbb ész törvény. 1-ső Fej. Vizsgálata a' legfőbb észtörvénynek. 2-dik Fej. A' keresztyénség' szelleméről általában. 3-dik Fej. A' Keresztyénség' erkölcstanjáról általában. 4-dik Fej. A' házasságnak és békének keresztyéni elvéről különösen. 5-dik Fej. A' felvilágosultság, szabadság, 's a' felsőség iránti engedelmisség keresztyéni elvéről különösen. 6-dik Fej. A' hasznos munkás-ság, minden rosztúl menekvés, 's az élet örömének keresztyéni elvéről különösen. 7-dik Fej. A' keresztyén hitről és reménységről. 8-dik Fej. Az Isten' igéje örökösségéről, 9-dik Fej. Az örök igazság' nyilatkozásáról az időben. 10-dik Fej. A' keresztyénségnek hatásairól az emberi társaság' állapotjára. 11-dik Fej. Az idő' szellemének viszonyairól a' keresztyénséghez. 12-dik Fej. Köz átnézet. 5-dik Könyv. A' polgárisági tudománynak alap állításai a' keresztyéni elv' szellemében. 1-ső Fej. 1-ső fő-állítás: nem a' politikai alak, hanem a' belső polgárielet' szelleme alapítja a' polgáriságnak tartós jóllétét. 2-dik Fej. 2-dik fő állítás: a' hitiség (Religiositát) minden lehetséges, 's a' szeretet törvényeinek megfelelő utak által feltartassék 's előmozdítassék. 3-dik Fej. 3-dik fő állítás: az erkölcstelenség' forrásai bedugasanak, az erkölcsség tanítás, példa 's törvény által előmozdítassék. 4-dik Fej. 4-dik fő állítás: felvilágosultság mindenütt, minden rendek között terjesztessék. 5-dik Fej. 5-dik fő állítás: a' polgáriságban sohasem az önkény, csak a' jog uralkodjék. (Justitia regnorum fundamentum.) 6-dik Fej. 6-dik fő állítás a' polgároknak munkássága szorgalma 's iparja természetszerinti úton közösen ebresztessék 's előmozdítassék. 7-dik Fej. 7-dik fő állítás: minden kellemes, szép és hasznos mennyiben nem ellenkezik főbb célokkal a' polgáriságban védelmet és ebresztést nyerjen. 8-dik Fej. 8-dik fő állítás. általános áttekintete a' polgáriságnak eddig előadott hét elveinek a' polgárieletre alkalmazásban. 9-dik Fej. 9-dik fő állítás: az egyszerűségnek eljárása. 10-dik Fej. 10-dik fő állítás: a' szeretetnek. 11-dik Fej. 11-dik fő állítás: az okosságnak cselekvésmódja. 12-dik Fej. 12-dik fő állítás: minőnek kell lennie a' kormányférjúnak. Az egésznek befejezése.

26. §. 14. lap. *Az igaz közép a' két ellentét: előre és hátra között.* Azok, kik az emberiségnek eszményét (ideál) annak durva állapotjába helyezik, ama' homályos érzetektől látszanak izgattatni, melyek az ókori hagyományokon alapul-

nak, 's mellyek a' gyermekállapot' ártatlan világából hozzánk áthajnallanak. De a' gyermeki ártatlanságnak állapotjához az emberiség szintolly kevéssé térhet vissza, mint az egyes felnőtt ember nem lehet ismét gyermek. Az emberiség gyermeksége' állapotjából kinőtt. Az úgy látszik a' még meg nem érett ifjúkor' küszöbén létez. Ismértei 's tudata' köre tárgult. — De mi messze vagyunk még a' czéltől. — A' meg nem érett ifjúkornak minden hibáit lehet az emberiségen tapasztalni. Kevély képzelműt az oly csekély ismeretekről és tudományról, a' belátásnak túlfeszített becsmérést; szabálytalan képzelgést, mi az emberi természetnek megítélésében hibákra, 's az elérhetlen eszmények utáni korlátlan kapkodásra csábít; hirtelenkedő elítélését mindennek, mi a' nyilvános véleménynek nevezett idollal nem egyez; zabolátlan vágyat az emberiség' legnemesebb java, a' szabadság után, de mit mérséklettel 's okossággal használni nem tudunk; és a' nyugtalanságnak szellemét, mi minden érett tapasztalatot megvetve, a' világjavításnak előképeül csak a' kivihetlen cszínéknak legtulzóbb képeit állítja. Nagy hiba a' hiedelem, hogy az emberiség java csak abban találtathatik, ha mi egynehány századdal visszalépünk. Ez oly kevéssé eszközölhető, mint a' felnőtt ifjúnak gyermekcipőbe szorítása. Sőt inkább a' mindenhatóság' szava kiáltja: előre! Valamint nem tagadhatni, hogy a' tökéletesedési szellem az ember' természetén alapszik, 's ez által az ember a' többi lényektől e' földön különbözik; hogy megismérhető azelőmenetel, mellyet az emberi nem általában e' szellemnek védelme alatt a' természetnek lépcsőnkénti menetén elért; oly nyilvános, hogy a' természetben nincs ugrás. Valamint az egész világban a' tökéletesnek és tökéletlennek ellentétele, szakadatlan haladás az utolsótól az előbbihez csendes átmenetekben, seholsem hator átugrásában a' közöttök fekvő mérhetetlen üregeknek mutatkozik; úgy az emberi természetben is, e' világban a' kicsinyben, megvannak a' hajlamok a' tökéletes és tökéletlenre, 's az átmenet a' utóbbtól az elsőre csak halk átmenetekben van megengedve. Ki a' tökély' templomához nem közelít mérséklettel és bölcseséggel; ki megeresztett kantárral, előrenyújtott fővel, fel nem tekintve, a' titokteljesen zárt ajtókat, mellyek természete tökéletlenségének nem oly könnyen engednek bemenetelt, betörni akarja, a' nélkül hogy a' szent helyet felnyitó kulcsot megtalálta volna, annak ugyan ama' mindenhatónak szava menydörögi: vissza vakmerő! — Az előre 's vissza két ellentétel között van, mint mindenütt a' természetben, egy igaz közép, és kiegyenlítő pont: ez a' halk észszerinti átmenet a' tökéletlentől a' tökéletesebbre természet elleni ugrások nélkül.

56. §. 32. lap. *Változatlan jó, a' lélek' tisztasága.* Már e' földi életben található egy jó, mellyet sem idő, sem kor, sem hatalom, sem erő, sem szerencsétlenség, sem szen-

vedések, sem emberi kegyetlenség 's üldözés el nem rabolhatnak, mi a' tömlöczben és bilincsekben, kínzások alatt és a' halálban változatlanlanságát, 's ezzel a' lélek' elmúlhatlanságát biztosítja, ez a' lélek' tisztasága. Szerencsétlenség' és szenvedések' próbaköve a' lélekerejének, azok által erősül az emberben a' változatlan, 's minél jobban megerősödik a' lélekerő a' változatlanban, annál jobban 's időhaladtával kifejlődik belső meggyőződése az igaz legfőbb és multhatatlan jóról, a' lélek tisztaságáról, mi tekintetét minden földi jóknak változóságáról fel a' változatlanhoz, multhatlanhoz és örökhöz igazítja, mi mindent, mit e' földön tiszta lélek' szeretettel átfogott, az Istenörök országában ismét 's elválhatlanul szerethetni reméli: mi a' föld porától tisztulva, a' földi tökeletlenségtől fel a' legfőbb tökélyhez igyekszik, 's az Isten' szeretetéhez mindenek felett vonzódik. Ki a' lélek tisztaságát csak azért szereti, hogy általa embertársai közt elsőséget, földi hasznokat, 's érzéki éledeleteket nyerjen, annak még arról nincs jó eszméje. A' lélek' tisztasága valami szellemi, és változatlan jutalmát csak a' szellemiben, nem érzékiben lelheti. Mint az ember lelke szellemi lény, úgy a' szellemi jutalmat a' tiszta lélektől semmi földi hatalom nem rabolhatja el ugyan; de elismértethetik 's üldöztethetik a' legtisztább lelkű ember is, míg az érzékiség iszapjában elmerült pillanatnyi élvezeteiben dőzsöl és diadalkodik. De az élet' utolsó órájában, mely minden halandónak repülve jelenik meg, a' földi élet' szerepe minden örömei és szenvedéseivel egy pillanatnyi ellehelléshez hasonló, 's a' halthatatlan léleknek az örökségre csak a' tiszta léleknek szellemi vagyonszáma vagy a' vétkecs lénynek szellemi nyomorúsága marad. Ki nem akarná e' kimaradhatlan pillantásban, midőn a' földi életnek minden csalódásai, az érzékeknek és szenvedélyeknek csábításai elenyésznek, 's egy nekünk még ismeretlen jövődő leplezi le magát, a' legszegényebb, szenvedések és szerencsétlenségektől üldözött embernek lelke tisztaságát, e' világnak minden kincseiért 's uraságaiért elcserélve birni? Ki nem akarná e' perczben az előbbieket szívesen választani, nagyobbra becsülni, ha azok a' lélek' tisztaságára eszközül szolgáltak? — E' nézelések magas jelentőségekben felfogva, a' világrendnek némelly látszó ellenmondását és jogtalanságát megmagyarázzák. Ez igazságok egy legfőbb előre visszavezetve, a' népek' szellemébe szöve, 's különösen azoktól, kiknek a' polgáriságok' kormányzásába befolyásuk van, egész méltóságos alkalmazásukban elismerve, kivált alkalmasoknak mutatkoznak a' polgáriságban' némelly erkölcsi rosszat akadályozni, az emberi társaság' minden rugóit a' nagy emberiség céljának elérésére összehatólag mozgásba tenni, 's szerencsétlenné léleknagyságot az egészre kiterjeszteni.

48. §. 109. lap. *A' némben az elvadultság állapotjában.*
A' physical 's erkölcsi elvadultság állapotjában a' némben teher-

alattá 's a' durva, ököl ereje által felette uralkodó férfi érzéki gyönyörének gépelyévé alacsonyítatik le. Hol pedig magas physiscai műveltség állapotjában az erkölcsi vadság berontott, a' némberek nem kevesbé a' férjfitől a' hódolásnak 's udvariságnak mindenféle külső kétszínű alakja alatt az érzéki kéjnek csupa eszközévé használtatik, megcsalatik, és megvettetik; nincs gyá-lázatosság, mit a' bűjaságba merült férfi meg nem kísértene az ártatlan teremtések' elcsábítására, 's a' némberek lassan lassan elfajulnak, és a' természetelleni állapotnak mind ama' hibáiba 's gyarlóságaiba esnek, melyek épen most említettek, és nemzedékről nemzedékre mindég jobban mérgecsítik az emberi nemnek eredeti hajlamait.

69. §. 144. lap. *Az emberi szívmek különféle erős és gyenge oldalai* a' psycholog és kormányférfji tanulmányának legfontosabb tárgyai közé tartoznak. A' természeti hajlandóság alapja az emberi jellemnek. Egész nemzetek és rendek ez alap szerint szoknak, ha mindjárt véghetlen sok kis különségek 's eltérésekkel, egy köz alapjellemet felvenni; mire a' törvényhozó, kormányzó, bíró egész figyelmét fordítsa, hogy célját el ne hibázza.

88. §. 155. lap. *Nevelés, tanítás.* Ezek által képezte-tik az ember emberré. Azoknak behatása által tanul beszélni, 's esznelni, azok által ébresztetik az értelem 's ész az emberben, kifejlődnek az embernek hitbeli érzései, 's az ember az istenséghez emeltetik. A' nevelés és tanítás elhanyagolása az elvadultságot, annak eszes és gondos ápolása az embernek, mint szellemi lénynek műveltségét okozza. Az emberi nemnek öregebb nemzedéke őrzője az emberiség szent tűzének 's arra van rendeltetve, hogy ezt a' fiatalabb nemzedékre átültesse, 's így nemzedékről nemzedékre. Angol és francia országban, hol eddig a' törvények a' köznépnek neveléséről és tanításáról keveset rendeltek, még nagy, rettentő vadultság uralkodik, mi a' magosabb rendek' elfinomításával szembeszökő ellentétben áll.

89. §. 156. lap. *Példa 's társalkodás.* Példa által, mi a' társi viszonyokon és az emberekkel közelebb társalkodáson nyugszik, 's épen azért, az olly emberek közt, kik szorosb összeköttetésben vannak, valami tulajdönt, jellemet előidéző, a' nevelés és tanítás' gyümölcsei éresre hozatnak, vagy elrontatnak. Régi bebizonyult közmondás: verba docent, exempla trahunt; szavak tanítanak, példák vonnak. Nevelés és tanítás által a' serdülő ember' szívébe első csiráji az erénynek ültetnek, de a' megromlott gondolkozásnak és vétkes cselekedeteknek példája igen korán elfojtja ez első csirákat, ha a' korosabb személyeknek, 's ollyaknak, kik tekintet, méltóság, hatalom, és befolyás által a' polgárzatban előállanak, kikre minden szemek irányozvák, példái nagy ellenkezésben vannak a' tanításokkal, miket a' szülők, nevelők, és tanítók a' gyermek' gyenge

kedélyébe vésni igyekeztek, de mik az ifjúságnak könnyelmű, meggondolatlan korában igen könnyen megsemmítetnek; ha a' felyebb helyezett személyek' példája, vagy a' romlott ifjúság nagy tömegének, vagy a' szülők, nevelők, és tanítók példája is vétkekre csábít: Ellenben szinte így hat egyetlen, hatalma vagy lelkülete által felülhaladó embernek példája egész nemzedékekre „*regis ad exemplum totus componitur orbis.*“ A' megváltónak isteni szellemtől ihletett példája cselekedeteiben, életében, halálában a' késő századokban következett nemzedékekre is igen hatott. A' francia udvar' erkölcstelensége 15-dik Lajos alatt, majmolása a' francia hangnak, divatnak, 's a' francia erkölcsöknek a' nagyok példája által a' közép rendre, 's ezek' példája által a' köznépre mélyen hatott. Szomoru következesei az egyszer elharapódzott erkölcstelenségnek előre láthatlanok és feltarthatlanok.

18. §. 203. *lap. Nötelenség.* Ha mindjárt a' házassági viszony az emberi nemnek eredeti joga, 's isteni természetszabály általában, még is ez iránt, mint mindenütt a' természetben okok és viszonyok keletkezhetnek, mellyek a' szabálytól kivételt, a' nötelenséget jogosítják. A' természet már maga okoz némelly, ámbár ritka esetekben nötelenséget, az az olly embereket, kiknél a' nemzőerő, a' tehetség nembeli közösülést teljesíteni hiányzik. Emberek, kik nevezetes természeti hibákkal és gyengeségekkel, öröklött betegségekkel terheltek, kik előláthatják, hogy ők, ámbár nemző erővel ellátva, még is gyermekeket nemzenének, kiknek az élet kínul lenne, jól tesznek, ha nem lépnek nemközösülésbe. Minél bonyolódottabbak a' polgári viszonyok, minél nehezebb gyermekeket táplálni, nevelni, ellátni, annál inkább tarthatják épen a' legnemesebb emberek kötelességüknek, a' házas élet' örömeiről lemondani, ne hogy szerencsétlen családokat alapítsanak. A' magosabb szellemi hivatás, nem kevésbé jogosíthatja a' nötelenséget. Ámbár a' házasság általában az isteni szándékkal megegyező eredeti jog, még is ez eredeti jogot nem lehet tágasb értelemben magyarázni, mint az alapjául szolgáló czélnek betöltésére szükséges. Ha tehát az emberi nemnek fentartása nyilván egy egészítő része e' czélnek, mégis más részről a' földnek korlátlan népesedését nem lehet mint az azzal összekötött szándékát a' teremtnének tekinteni. Mert az isteni gondviselés nem tett volna olly sok korlátokat, mellyek az illy népesedést akadályozzák, azt részint eltörülük, 's ismét kevesbítik. Minden embernek az élet hasonló pályáján kell-e futni? Létünknek e' földön az-e szükséges és elkerülhetlen célja, hogy minden ember a' házas életbe lépjen, 's abban annyi gyermeket nemzen, mennyit csak lehet? A' túlnépesedés az eddigi tapasztalás szerint mindég mint az emberiségnek igazi ostora mutatkozik. Azzal betör a' szegénység, nyomor és erkölcstelenség. Nem a'

sokaság, hanem tökély a' cél, mi az emberiségnek kitűzetett. A' világ ki nem hal, mint mondani szokjuk. Az emberek' többsége mindég a' házasság élethez vonzódik. De ezért mindnyájan vagyunk-e kivétel nélkül a' nemzés' ösztönének elkerülhetlenül alávetve? Nem vagyunk szabad lények? 's nem rendelhetjük-e a' leghatalmasb' érzéki ösztönöket önálló szellemünknek szabad akaratja alá? Nem volnánk-e a' nem közösülés elkerülhetlen szüksége' esetében hasonlóak az állatokhoz? 's nem élnek ezer bezárt, a' többiek közösülésétől eltávoztatott állatok mégis? Tehát mi kevesebbet tehetnénk mint az állatok? — Megvessük a' fogadásokat, melyek hivatásból a' legfőbb szellemnek a' házasságnélküli életet áldozatul hozzák? Emberek, kik belső meggyőződésből annyira vitték, hogy az érzékiséget már e' földi életben legyőzzék, és szellemi akaratjuk alá vessék, talán kisebb méltatásunkra érdemesek? Vagy nem állnak ők már mint bajnokai a' szellemvilágnak magasabb fokán a' szellemi lényeknek? A' szellem és test közti egyensúlynak fentartása és helyreállítása e' földi életben nem kívánja feltétlenül a' nemző tehetségnek kielégítését. Az emberi hajlamoknak egyedisége különbözőkép van elosztva. Nincs mindnyájoknak hasonlóan erős nemző ösztönük. Az egynek, mint mondani szokjuk, sok, másnak kevés mérséklete, tüze van. Az egynek könnyebben, másnak nehezebben esik ösztöneit zabolázni, és nem lehetetlen azt cselekedni. Az ember' természete maga eszközt mutatott, annak túlmértékét egyensúlyba hozni. Vannak és voltak ezerek, kik minden nemi közösüléstől tisztán egész életüket fentartották. Az ész is ad elég eszközt ösztöneinket legyőzni: mint mértékletesség az evésivásban, mozgás, a' testnek erőltetése egész a' fáradásig, a' szellemnek gyakorlása magasabb nézelésekben 's a' t. — A' nőtelenség tehát nem kárhoztatandó; sőt inkább hívatal és viszonyok által jogosítatik. Az emberi életben, mi mindenütt ellentétben nyilatkozik, a' házasság élet ellentétééhez tartozik, és bizonyos tekintetből következetes tisztasága csodálásunk és tiszteletünk tárgya lehet. De mi előtt az ember a' nőtelenség' fogadását leteszi, jól meggondolja, hogy a' házasság élet szabály szerint az emberi nem' rendeltése, a' nőtelenség csak kivétel; hogy erős hatalmas és bátor szellemi természet kell az illy fogadásnak alhatatosan híven maradhatáshoz, 's hogy az Isten és emberek előtt annál mélyebben esik az, ki vakmerően magasabb szellemi pályára szánja magát, mellyen mint a' magasabb szellemiség és érzéki tartóztatás' példájának kellene állania, és gyermekek' csúfjaul, valamint köz botrányul lesz, ha csak egy hajszálnyira e' pályától eltér.

76. §. 250. lap. *A' polgáriságnak egészséges és beteges állapotja.* Csak ama' polgárzat, mellyben az emberiség' célja sértetlenül méltattatik, van természetszerű, egészséges állapotban. Hol az ellenkező tapasztaltatik, ott beteges a' pol-

gárzat, és természet elleni pályákon, a' romlás szélén van akár egy uraságnak vagy köztársaságnak, akár sok uraságnak vagy népuraságnak, korlátlan vagy képviselt polgárzatnak nevezetessék, szabadelvű vagy szolgai pártoktól és szenvedélyektől kormányoztassék, és vegyes vagy tiszta alakok szerint legyen az elrendezve.

90. §. 273. lap. *Ha a' kormány hatalom magát a' törvények végrehajtásában jogosnak, emberbarátnak és vigyázónak mutatja 's általában hatalmát a' szeretet' szellemében gyakorolja, a' polgárok' szeretetét a' kormány iránt nemzi, 's ez által szint oly hatalmas lesz, mint erőnélküli, ha jogtalanul, emberellenségesen vagy gondatlanul, hanyagon 's álnosan kormányoz.*

08. §. 284. lap. *Nemes rend.* Bölcsesség és erény, gazdagság és földbirtok, vitézség és hős lélek egyes családokban kitünve, annak lassan lassan a' többiek közt kitünő tekintetet és hatalmat szerzett. Gondosabb, nemesebb képeztetés, nevelés és tanítás az utódokra is átruházták emez elsőségeknek egy részét, melyek a' családban eredetikép hatalmat és tekintetet alapították. A' tisztelet, mit a' nemes alapító atyák szereztek magoknak, az emlékezet érdemeikre, hagyományuk földi javakban az utódokra is átvitték a' fényt és méltóságot. Szokások, erkölcsök, és vélemények, törvények és alkotmányok megerősítették a' nemzetségek hatalmuknak részét. Az okból támadtak a' papok, és kormányzók, patriarchák, hősök, hadvezérek, királyok 's uralkodók. Minden, mi az emberiséget nemesíti 's emeli, az emberiségnek igaz nemessége eredetben az e' rend' alapítóinak tulajdona volt. — E' rend csak egyedül hívsége 's ragaszkodása által az emberiség legnemesebbjéhez tudta és tudja magát fentartani. — Régi nemes nemzetségek szegénységben, megvetésben veszték ki ivadékjainak erkölcsromlása által; új eddig nem méltatott, nemzetségek emelkedtek alapítóinak erénye által. Mennél nagyobb és jelentősebb az igazán nemes családoknak száma a' polgáriságban, annál rendíthetlenebb, a' polgáriságnak hatalma. Az újabb idők' lázítóji polgárzاتفelforgató terveikben igen következetesen végezték dolgukat, midőn a' nemesség' vallásosságát 's erkölcsiségét aláásni kezdték. Csak a' szellemi 's erkölcsi erő támaszthatja és tarthatja e' rendet. Az igyekezet anyagi hatalom után a' többi rendek' aláigázása 's elnyomása, bosszantó előjogok és jogtalan kiváltságok által, és minden hit és erkölcsösségnek megvetése, a' többi osztályok' ellenkezését okozza, gyengíti a' nemességnek igaz becsülését, 's azt rossz hitelbe 's elaljasodásba hozza. Van még valami nemesebb az emberi nemben, mint czímerek, és pergamének, mi a' nemes nemzetségeknek fényt és méltóságot szerez és hiában igyekszik a' vad lázítók' durva egyenlőségduhe a' nemes családoknak jelenlétét ábrándozó

polgárzat gépegyőknek buta csinálmányaiban eltörölni. Mindenkor eleitől fogva az ó 's új időkben, vagy polgárzatokban is, mellyek magokat Democratiának, vagy kitünőleg köztársaságoknak nevezték, voltak nemes családok, kiknek nevei nemes gondolkodás's erény által híresen kitündöklöttek a' pórság közül, 's a' távol jövődőségben sem fognak elenyészni, míg,—mit az Isten kegyesen elhárítson,—az egész emberi nem durva anyagiságba 's aljas érzékiségbe nem esik és közösen elvadul.

48. §. 444. *lap. A' keresztyénségben találhatóni egyedül védelmet a' kényuraság és zsarnokság ellen.* Száműzettek a' szeretet' törvényét, a' legfőbb észtvérnyét a' polgárzathból, és hiában fogtok iparkodni szabadságot és jogosságot nyerni, ámbár a' népnek jogot adtok a' hatalom' visszaélése ellen fegyveres kézzel állani. Az elűzött hatalomgyakorlók után mások fognak következni, kik a' szabadságot veszélyeztetik 's a' jogot elnyomják, ha a' szeretet' szelleme nem lelkesíti lépteit 's tetteiket. A' nép maga elismerendi igaz barátjait, őket gyűlölni 's üldözni fogja, ha a' keresztyén műveltség' szelleme eszt' nem világítja. Végre minden a' setétség' országába süllyed. Legyenek több vagy kevesebb részesek a' polgári hatalomban, legyen behozva az emberi intézeteknek és törvényeknek ez vagy amaz alakja, nyilván lármázhassunk, vagy hallgatni kellessék: mindig az oly társaságban, mellyből a' keresztyén szeretet' szelleme száműzetett, gyűlölség és üldözési szellem, megalégedetlenség és pártszellem; becsületvágy és fondorkodás, jogtalanság és nyakasság, nyugtalanság és bátorságtalanság fognak uralkodni. A' kormányrendszer' legkülönbözőbb változásainál is csak mindég az egy pártot a' másikkal fogjuk felcserélni, 's a' pártok magok magokat a' polgári hatalom' visszaélésében felülhaladni, míg végre a' nép kifárad 's inkább egy ravasz hatalomgyakorlónak jármát viseli el, mint a' kormányfelforgatásoknak szünteleni hullámmzásában lételeét keserítse. A' keresztyén polgárzatban ellenben a' kényuraság és zsarnokság seholsem verhet gyökeret, a' polgári szabadság biztosított, a' törvények feltartják tekintetüket, a' keresztyén felvilágosultság kezeskedik a' nyilvános béke- és bátorságért, 's ha néha a' kényuraság és zsarnokság mutatkozni akarnának, nem találhatnak a' kivitelre eszközt, mert a' keresztyén társaság még egy magasabb tekintetet ismer, mint az ököljog' hatalma, 's jobban fél a' rosztól, mint akármilyen emberhatalomtól, („ne féljete azoktól, kik a' testet ugyan, de a' lelket nem ölhetik meg.“ Máth. X. 28.) és a' keresztyén felsőség, ha az, mert hibáznai emberi, álfogásokba esik, a' keresztyén alattvalóknak minden szabad lelkű ellenjegyzését örömet meghallgatja, mindent vizsgál és csak a' jót tartja meg.

513. *lap, pont c.) Csempészet.* Amaz ellenséges állás, mellybe magokat a' polgárzatok egymás ellenében helyezik, mi-

dön maguk között túlfeszített vámok és tiltó rendszerek által a' kölcsönös bőség' vagy szükségnek barátságos kicserélését akadályozzák, magokat viszonyosan a' többieknek költségére gazdagítani akarják, 's épen ez által szegények lesznek, a' felette káros csempészet mesterséget idézte elő, mi nem csak a' határvidék' egész népességének erkölcsiségét alássa, hanem a' vámosok', vámügyletök' és örök' seregét szülte; kiknek fentartása a' nyomtatott adózóknak terhőkre esik, kik épen azért, mert számosak, csak csekélyen fizettetnek, 's mert csekély fizetésűek, a' csempészek' minden csábítási ingerének kitéve vannak. Amaz áthágásokról és bűnökről, melyek e' szerencsétlen rendszer által előidézettek, némelly polgárzatoknak finom hivatal iratai igen szomorú bizonyítványokat adhatnak.

515. l. 9. p. *A' kémlelői visszaélés.* Az ellentételek egymást érik, mond egy régi közmondás. Hogy meggyőzzék a' roszt, mit az erkölcstelenség' e' csirái nemzettek, némelly kormányok ellenkező roszakhoz folyamodtak. Az aljas és előkelő pórság' seprejéből kikutatók, hallgatódzók, és bejelentők választattak, kik a' rosznak nyomait felfedezték. Az illy gyalázatos eszközök által szolgáltatott politia rendszer legfőbb tetőpontját érte a' franczia katona-zsarnokság' időszakában. A' jogos férjfi' érdeme, családja belső-élet e' szentsége, szolgálk' halálja kényuraságuk iránt, barátsági viszony, társalkodás és vigalom, jóltevőség 's emberiség, honszeretet és szabadlelkűség, egy szóval: minden mi nemes és szeretetre méltó az emberi életben, kitétetett a' gonoszság' kaján roszra magyarázatának, 's a' pártszellem' megszóllásának; semmi, a' tiszta erkölcsiség maga sem menthette magát a' veszélytől, megmocsoktatni a' gonosz rendszer' rosz szellemétől. A' kémlelés rendszer' garázdasága által a' bizodalom és szeretet kapcsolai a' kormányzó és kormányzottak közt szétszakítottak. Bizodalmatlanság, gyűlölet, 's üldözésszellem, e' minden békét és bátorságot megrontó serege a' szenvedélyeknek megmérgezi a' polgárzat' életét, 's az erkölcstelenség' mindég mélyebb gyökereket nyer alapjában és földjében.

Jegyzet. *A' civitas*, Staat' elnevezésénél olly különbözős 's a' vízbe fuladozó emberéhez hasonló kapkodás uralkodik, hogy valami eligazodásul nem lesz felesleges ezeket előterjeszteni: *Civitas* (*Civium unitas*) Staat, nem egyéb, mint sok polgároknak egyesülete, 's azért a' Civitast, Staatot legjobban lehet kifejezni e' szókkal: polgáriság, mint számtalanszor használtatik Csatsko alt. term. jogában, vagy polgárzat, mint előjön Péczeli József' magyarok történeteiben. Az álladalom szótól mint az euphoniával ellenkezőtől, és származására nézve is nem tudom, hogyan védhetőtől legújában eltávoznak; de a' helyette használtatni kezdett állomány vagy közállomány szavak sem javalhatók; mert állomány közösen el van fogadva már substan-

tia értelemben, 's így közállomány nem jelenthet mást, mint communem, universalem substantiam, allgemeine Substanz, mi alatt hogyan lehessen érteni Civitast, meg nem foghatom. Állomány, constitutivum sessionale, törvényeinkben egészen más értelmű, mintsem azt Staat helyett használni lehetne. Ország, származásánál fogva (urság) inkább jelent dominatust, dominium, Herrschaft. Hogy a' magyar egyedül a' fejedelmet p. o. vezérjét, minekelőtte királyja volt, 's azután ezt nevezte urnak, nehéz volna bebizonyítani, mert a' Nádor' származtatása (nagy urból) is mást mutat. Az ország szó mai használatása szerint, úgy tetszik, mást jelent mint Staatot, t. i. Landot, p. o. Deutschland Német-ország, Welsch-Land Olasz-ország, Ungar-Land Magyar-ország, ein schönes Land, szép ország, aus welchem Lande, melly országból? Hogy ország nem teszi azt, mit a' latinok Civitas, németek pedig Staat szóval jelelnek, gyanítható azért is, hogy Erdély ország elejétől fogva a' magyar polgáriságnak egészítő része, nem pedig külön polgáriság, Staat volt, midőn tehát Erdély-országot említünk, az ország szót Land értelemben vesszük, mi az ország' nevezetének származásával, eredetével is megegyezni látszik, Erdély-országnak nevezetvé az erdőségtől, Trans-silvania (waldiges Land.) Német nevezete ez országnak eltér ugyan a' latin és magyartól, de ennek oka a' német szászok, és hét városai Sieben-Bürgen. Horváth, Tótország sem külön polgáriságok, hanem a' magyar polgárzatnak egészítő részei. Ha rossz vagy jó országról szólnunk csak Landot értünk, physical elemét a' polgárzatnak. Birodalom, Reich p. o. Német, Orosz, római birodalom, das deutsche, russische, römische Reich. Királyság, Königreich, —thum. Császárság, Kaiserthum —reich, Tartomány Provinz.

Csatskó Imre.

BIBLIOGRAPHIA.

72. *IRRENSTATISTIK der Provinz Westphalen, mit Hinweisung auf die medicinisch-topographischen Verhältnisse sämmtlicher einzelnen Kreise derselben*, von Doctor. Wilhelm RÜER, Director der Irrenanstalt zu Marsberg. Berlin, 1837. *Enslin* 172 l. 8-adr. Ára 1 flr 19 kr e. p. — Vestphaliában 1834-ben 1,283,000 lakos közt 1535 tébolyodott, és 728 bután született volt. 1169 általában szegény 's csak 366 volt nem egészen érték nélkül, de csak 290 alkalmas a' gyógyintézetekbeni felvételre, 162 közönségek által tartatik 's 1153 's ennél fogva csaknem egyenlő számu a' szegény tébolyodottakkal, rokonaik' terhére esnek. E' szerint épen a' legszegényebb családoknak esnek terhőkre; mert valamint magok többnyire általában szegények, úgy a' legszegényebb családokhoz is tartoznak, 's gondviselésök neveli a' szükségét, melly a' szerző' 's más híres orvosok' figyeletei szerint legtöbb tébolyodottat szül. Legnevezetesebb itt azon státusgazdasági tan, hogy a' tébolyodottak nevedek ott, hol a' szegények' száma nevededik, mi világos abból, hogy a' tébolyodottak' legnagyobb száma szegények közül van, 's hogy hasonló hasonlóhoz hasonló ad. Ezen tantétel azon következtetésre jogosít, ha a' tébolyodottak, minden kitudható alkalomadás nélkül szaporodnak, hogy azok nevedő titkos elszegényedés' következtetésében szaporodnak, melly maga részéről uzsorából ered. Az uzsora röviden a' pénzhatalom' visszaélésének neveztetik, melly a' kereskedéseni uralkodásra fordíttatik, a' helyett hogy annak eszközlésére fordíttatnék, midőn a' felhasználás' tulságos nagyítása által, akár ábrándos vállalatok, akár képezelt szükségéért a' vagyon' egyenlensége 's változékonysága úgy nevededik, hogy nagy gazdagságok hirtelen szereztetnek 's vesztetnek el, az apró capitalisok pedig elrepülnek. Ha az uzsora bizonytalanná és nyomorúságossá tette a' dolgozók' jutalmát, ha egyszer elgyengülnek 's betegesednek, akkor ott a' veszély. Miért nem álhattak a' macedoniaiak a' rómaiaknak ellent? mert nem a' régi fajú férfiak voltak, kiknek vérök 's velejük vastartalmu volt, hanem mint Livius világosan mondja: kevés fegyvertfogható ember volt közöttök, 's később épen úgy ment az a' rómaiaknál is. Hol azonban hasonló úton vannak 's tébolyodtak' lajstroma létezik ott ez mindég nevededik.

73. GESCHICHTE, *Grundidee und Verfassung der Freimaurerei*, zeitgemäss dargestellt von einem Freimaurer. Zürich, Orell. 1838. Ára 2 frt 30 kr e. p. Jelen könyvecske' szerzője nem csekély feladatot tett fel magának. Mit nagy számú tudós szabadkőművesek sok éveken át, 'materialék' gyűjtése 's összehasonlítása által elérni igyekeztek, azt ő mint készlet állítja fel. Bobrik ur' ön vallomása szerint a' szabadkőművesség' alkotmánya inkább egy erkölcsi-vallásos státus' képe, mint a' valóság' hiv tüköre. Jelen könyv, több okokból nem felel meg a' várakozásnak, 's nem fejt meg illőleg feladatait. — A' kőművesség' története rövid, mert a' legrégibb nagypáholy nem régibb 121 esztendősnél. Igaz, hogy a' nagy-kőművesek' eredete az ős régiségbe megy vissza. Angolul Freemasons-nak nevezetnek azok. Ezekhez társasultak aztán az *Accepted masons*-ek kiket mi most szabad kőműveseknek nevezünk. Ezek valóban eleget tettek azon rövid idő alatt, 's nem nagy becsületet tesznek nekik, ha őket régiebbekké akarják tenni. A' hierarchia több mint száz év óta, engesztelhetlen gyűlölettel üldözi őket, ez a' nem-kőművessel kitaláltathatja az *alapeszmet*. Az *alkotmány* szabad, meggyőződésből eredő engedelmességen, hozzáadás alárendeltetésen, egy státus', egy ház', vagy testület' ősalakján nyugszik. Csak ott álhatnak fel a' páholyok, hol azokat a' státushatalom nem tiltja 's titkok csupán azon módban áll, minden különböznek rendesen felvett kőművesek a' nemkőművesektől. — Mind ez, sok könyvben másképen van írva. Némelyek meggyőződéssel, de több hit mint históriai tekintettel, némelyek pedig csak azért írvák, hogy a' tudnivágyó közönséget tévútra vezessék. Bobrik ur' munkája amazokhoz tartozik. A' kőművesség csupán alakja által áll fel. Herder'szavai az Adrasteában, nagyszámú könyvekkel felér, melyek e' tárgyról értekeztek.

74. ABRISZ *der Geschichte der Philosophie*, von Karl Ludwig KANNEGIESSER. Leipzig, *Brockhaus*, 1837. 168 l. 8-adr. Ára 1 frt 8 kr e. p. — Ha gymnasiumokban csak ugyan kellene philosophia' történetét tanítani, mi ellen a' gymnasisták' 's philosophia' részéről fontos ellenvetéseket lehetne tenni, — úgy jelen munkát lehetne ajánlani. Természetes hogy egy illy munka — mint maga a' szerző is megjegyzi — csak nagyobb munkák' kivonatja, 's helyel helyel egyik vagy másik rajzot követi, arra támaszkodik 's nem kíván tulajdon forrás-studiumot. Azonban a' különbnemű tanok' összevontanlításábani egység, saját ítéletet kíván 's szerző ezt teszi is, mindenütt rövidsége igyekezővén. A' bevezetésben így szól: A' philosophia' története, mint az emberiség' kifejlési történetének egy fontos része, leverő, mert még mind eddig sincs az igazi rendszer feltalálva; fel-emelő, mert az emberi lélek az eszméret' 's igazság' útján, minden akadályok' 's visszalépések' daczára lassanként közelg a' célhoz. 'S a' berekesztésnél: „A' philosophia' történetének át-

tekintése kevély, de egyszer'smind leverő érzést szül. Mennyi erőt fordított az emberi elme az őt környező talány' feloldására 's mi kevéssé sikerült az! 'S átaljában véve, lehető-e az? A' philosophia valóban gigantomachia, ő legalább kipuhatolni igyekszik az istenséget, az örökleg nyilvánságos és beleplezett istenséget Mennyen a' philosophia kezettfogva az egészséges emberi értelemmel 's kerülje az idealismus' és scepticismus' tévútait." — Valóban értelmes ítélet 's üdvös tanács: de a' mit gymnasium' tanulóival megértetni alig lehetne.

75. REISE durch die Schweiz, das südliche Frankreich, Italien, Tyrol und Baiern. Tagebuchblätter von Sommer und Herbst 1835. Von Guido v. MEYER. Erster Band. 1837 Frankf. a. M. bei Sauerländer. 409 l. 8-adr. Ára 2 frt 15 kr e. p. — A' megnevezett országok már sok utazó által leíratvák, azonban a' szerény szerző csak azt kívánja, hogy munkája olvasóra olyan benyomást tegyen, mint millyet ő magának ígérhetett az általa átélt világ 's esemény-változatokban. Vidám éldeletet 's ébresztő megújulást is nyújtand az az olvasónak, mert jól van írva; noha röviden, de nagyszámu tárgyakat érint az. Sok helyt találós és szellemdús jegyzetek fűszerezik az előadást. A' svajci vendégfogadókról, melyek mind inkább vámházakká lesznek, helyes jegyzetei vannak a' szerzőnek, valamint azon haszontalanságok' 's költemények' lánczáról is, melyeket a' romános képzelgésű útleíróknak köszönünk. Nagyon jelelő a' *tehensohaj* szó a' svajci pásztorok' énekére, 's a' *pénzfejtés* kitétel a' svajciak' szemtelen követeléseire midőn honjuk' nevezetességeinek megmutogatására idegenek által felszólítatnak. Azonban fájdalom ezen kitétel nem csak a' svajciakra illik. — Az avignoni pápák' rajza, 's a' kép mellyet de Noves Lauráról 's a' szerencsétlen Petrarcáról ad, a' munka' legsikerültebb részeihez tartoznak. Toulouse-ban Cloacina istennőnek olly tulságos hódolat nyújtatik, magok' a' házak' belsejében, hogy akaratlanul azon esmeretes mondás jut eszünkbe:

Jci c'est l'arsenal des canons sans lumière,

Ou l'on charge par devant et tire par derrière.

A' francia baskföldről, annak lakosairól, sajátságaikról, nehéz kipuhatolási nyelvökről, eredetökről, szokásaik és háztartásaikról sok érdekes, és eddig nem tudott közöltetik.

76. DIE ELEMENTARBILDUNG des Volkes in ihrer fortschreitenden Ausdehnung und Entwicklung. Von J. H. von WESSENBERG. Neue, ganz umgearbeitete und doppelt vermehrte Auflage. Constant, b. Glückher, 1835. VIII. és 447 l. n. 8-adr. Ára 2 frt 38 kr e. p. — Mit a' tisztelt szerző' írásaiban rendszerint szokás találni, jelen munkát is helyegzi. Világ és melegség, értelmesség és körültekintés, széles olvasottság 's a' tárgy' célirányos elrendezése. 35 szakaszban szerző azt rajzolja rövideden, mi történt mind eddig 's történik jelenleg a' föld'

összes tartományiban, a' mennyire csak tudni lehet, népnevelés tárgyában, nagy szorgalommal összevgyűjtve a' kül és belföld' munkáiból, jegyzetekkel 's kimutatásokkal; mennyire érődött itt vagy ott el a' valódi népnevelés' célja, ama' sokszor kimondott alaptétel szerint, hogy az igazi népfelvilágosodás, ha az vallásosságon épül 's annak tiszta öntudatán, mi viszonyban van az ember a' természet 's polgári társasághoz, egyedül biztos alapja a' státusoknak 's egyedül igaz üdve nemünknek. Ezen előadásokat némely elméletek előzik meg a' népnevelés' céljáról 's eszközeiről, a' népoktatás' methodusáról 's vezérléséről, mind kettőnek akadályairól, a' néptanítók' képzéséről, a' népnevelési intézetekről, az iparúzó 's kereskedési osztály' saját tanító-intézeteinek fontosságáról, végre a' siketnémák' 's vakok' saját intézeteinek szükségességéről.

77. LES VOIES *intérieures*. (A' belső hangok), Victor Hugo által. Paris, Brüssel és Leipzig 1837. XI. és 300 l. 12-ödr. A' szellemdús költő, már első kiömléseiben, *Odes et Ballades*-jaiban behbizonyította, hogy ő a' menny' titkos befolyását érzi, 's hogy virágtelje ritka gyönyölcsgazdagsággal lepend nem sokára meg bennünket. *Feuilles d'Automne*, *Orientales*, és *Chants de Crépuscule*-jével, nem csak túlhaladta várakozásunkat, hanem behbizonyította azt is, hogy ő maga képes hona' poetai literatúrájában új pályát nyitni fel, oly tartományba vezetendőt, melyet megelőzői közül csak kevesen pillantottak meg. Megmutatta ő e' mellett, hogy a' franczia nyelv oly soknemű eddig nem sejtett hajlékonysággal bír, a' külső formákat 's anyagokat oly természetes szépségben olvasztotta össze, hogy ő már csak ezen megbecsülhetlen előképeknél fogva is, nem csekély helyzetet nyert volna el, ha ritka költői tehetségét elmellőzők is. Jelen munka, gazdag benső életének egy új szakaszát nyújtja, mely nem könnyű, izetlen szerelmes dalokban mutatkozik, mint nagy része a' franczia költeményeknek, hanem azon teljes meggyőződést nyilvánítja, hogy a' mai napok költőjének igen komoly hivatása van, mit az érdekes előbeszédben kifejt. Dalainak szépségét különösen emeli azon vallásos érzelem, melyet még egy franczia költő sem nyilvánított. Éles elmével kutatja ő ki 's mesterileg adja elő az élet' fényes és setét oldalát 's lételünk' poetai lényegét oly édesen dalja, mint még egy honi költő sem előtte. Csak kevés franczia költő mondhatja azt el, mint ő:

Poètes, par nos chants, penseurs par nos idées. —

A' Voix *intérieurs* 32 kisebb nagyobb költeményből áll, — mellyek mind különös szépségűek. Mutatványul álljon itt az 5d. és 31-dik. Az elsőből, Dieu est toujours là, mely igen kedves, gyöngéd, szív és lélekújító költemény, csak néhány strophát:

Quand l'été vient, le pauvre adore!
L'été, c'est la saison de feu,
C'est l'air tiède et la fraîche aurore;
L'été c'est le regard de Dieu.

L'été, la nuit bleue et profonde
S'accouple au jour limpide et clair;
Le soir est d'or, la plaine est blonde;
On entend des chansons dans l'air.

L'été, la Nature éveillée
Partout se répand en tous sens,
Sur l'arbre en épaisse feuillée,
Sur l'homme en bienfaits caressants.

Tout ombrage alors semble dire:
Voyageur, viens te reposer!
Elle met dans l'aube un sourire,
Elle met dans l'onde un baiser.

A' 31-dik számú, antik szépségű dal, így szól:

La tombe dit à la rose:
— Des pleurs dont l'aube t'arrose
Que fais-tu, fleur des amours?
La rose dit à la tombe:
— Que fais-tu de ce qui tombe
Dans ton gouffre ouvert toujours?

La rose dit: — Tombeau sombre
De ces pleurs je fais dans l'ombre
Un parfum d'ambre et de miel.
La tombe dit: — Fleur plaintive,
De chaque ame, qui m'arrive
Je fais un ange du ciel!

A. B. P.

CRITICAL

TÁBOROZÁSOK.

ELSŐ CZIKKELY.

A' KAPONYATAN' EREDMÉNYEI.

A' legjobb és lelkesb művek közé, mik az újabb korban a' kaponyatan' követői ellen irattak, tartozik két, a' mult évben angolul megjelent critical méltánylata e' tannak, egyik az angol dr. Rogettől, másik az amerikai dr. Scwalltól; ollyszerűek, hogy mindenkítől, ki olvasások után tovább is ez ábrándos tudomány' elméleteire esküszik, saját zagyvanyelvén szólva, causalitas-orgánt kell megtagadnunk, 's helyette mást, sokkal nagyobb mértékben tulajdonítunk, de mely csudálkozásunkra a' phrenologi szellemi-osztályművek közt nem pompáz t. i. a' hiedékenység' műszerét. Dr. Roget a' többek között így nyilatkozik: „Nem akarjuk a' gúny' fegyverét használni egy rendszer ellen, mely annyi okot nyújt rá, hogy Swift új anyagot lelt volna benne a' lagadai bölcsészek' történetére. Azon fővényes föld', min e' rendszer' szerkezete áll, azon gyöngé anyagok', mikből áll, 's azon feltarthatlan mód' — mellyel összerakatták — egyszerű leírása, azon állapotba teendik az olvasót, hogy magától következtethet az egész' használhatósága és szilárdságára. Először semmi egyenes bizonyítvány nincs rá, hogy az agy' valamelly különös része elkerülhetlenül szükséges a' lélek' működésinél, sőt inkább egy rész sincs az Eukephalonban, mit elgyöngítve, feldúlva, vagy épen hiányosnak nem leltek, a' nélkül, hogy egyszersmind az érzés-, gondolattehetség-, vagy jellemben észrevehető változás történt volna. Hall gazdag gyűjteményét adá nekünk ezt illető vizsgálatoknak, miknek eredménye elégségesnek látszik előttünk a' phrenologok' alaptétét feldönteni. Hasztalan igyekszik Spurzheim ezen eredményt kikerülni, azon esetek' tanút a' pontatlanság' közönséges 's alaptalan vádjával terhelve, vagy minden agyműszer' kettősléte' elvéhez menekedvén, olly elvhez, mely olly bizonytalan tárgynál, mint az agyvelő' physiologiája, igen kétes használatú. „Mindenki érzi, hogy agyvelője által gondolkodik,“ 's ez bizonyítsa meg nekünk, hogy az agy a' gon-

dolgozás' műszere; de igen kétkedünk, hogy, vagy csak egy is bír-e a' természettől ez' érzéssel. A' legalaposb' okok, miket a' tét mellett felhoznak, hogy a' lélek' különféle tehetségei az agy' külön részei által képviseltetnek, az analogiától kölcsönözvék. Ámde az analogia csak bizonytalan útmutató a' természet' ismeretlen erői' és működései' megítélésére, és egyedül legkevésbé alkalmas terjedelmes rendszer' alapításául. A' letdolgokból, miket a' természet' egyik biralmában biztosan ismerünk, analogiával legfeljebb gyaníthatjuk a' másik biralom' lehető állapotját; de elfogadni, hogy az illy analogia hasonértékű azon gyakorlati, csak egyenes tapasztalásokból eredő bizonyítással, goromba megsértése a' logicának, bár a' feltételek ilyenek, mikre Hall és Spurzheim urak alaptételeit rakni merészkedének."

„A' phrenológiának azon sajátsága van, hogy a' ki legelőször lép felé, nem nehézségein, de könnyűségén csudálkozik, mellyel minden tüneményt kimagyaráz. Milly hajlékonyak tanai, mutatja legkivált azon befolyás, mit a' szokásnak és nevelésnek a' természetes hajlamokra, tulajdoníthatunk. A' műszerek' különféle nagysága, nem a' szerzett, de a' természeti hajlamokat 's tehetségeket ismerteti meg, míg az ember azzá', millyen az életben valódiilag, csak az utóbbiak' erkölcsi 's értelmi művelése által lőn. De mikor követhetjük egy egyéd' szellemi kifejlése' történetét olly egyesbe, hogy meghatározhatnók, mennyiben hata élet és nevelés minden műszer' erőjére 's nyilatkozására, vagy micsoda természeti tanok (criterium) után különböztethetjük meg egy műszer' élénken ható tehetségét a' tisztán lehető- és titkostól? Mihelyt e' különbségeket pontossággal nem adhatjuk, világos, hogy minden cranioskopi vizsgálat' földé enyészik lábaink alatt. Mondhatnók ugyan, hogy minden életszakban, sőt akkor is, miután a' kaponya'csontjai megszilárdultak, a' műszerek terjedelmesben nőnek és tenyésznek, az azzal összekötött tehetségek' gyakorlata 's elhanyagolása szerint, 's valóban, ha ez eset állna, tapasztalatunk sokkal szilárdabb alapon nyugodnék, mintha a' műszerek' idoma csak eredeti, a' természettől vett bélyegét tartaná meg. De azon feltevél, hogy a' velőműszerek természeti tehetségök' gyakorlataival új erőt nyernek, dr. Spurzheimtől mint nem álló világosan félrevettetek, miként a' többi phrenologok is ellene vannak."

„Nem nehéz azon haladást kimagyarázni, mit a' phrenologia azoknak számos osztályában tőn, kik benne kellemes foglalkozás' forrását lelnek, mert először elmésségeket gyakorolja, kellő hasonlatok' feltalálásában, 's másodszer, mert önszeretőknek bizelg azon képzeménnyel, hogy mélyen hatnak az lélektan' (psychologia) titkaiba. Az utolsó 20, 30 évben több népszerű író 's számtalan felolvasó az új philosophia' tanait bámuló és csudáló gyülekezetek előtt fejtegeté, azon sok munkát

elhallgatva, hol szónoklatokat e' tárgy felett ragyogtaták, 's azon eseteket, hol alkalmok vala, ügyességeket különbféle koponyák' jellemzetében gyakorlani. Mindezek mellett csuda, nem hogy a' phrenologia tetszést nyert, mit annyira magasztalgatnak, de sőt inkább, hogy gyorsan általános elismerést nem vívott ki; mert ha valódi tudomány volna, mint a' vegy- 's a' természettanok' más ágai, bizonyosan általában igaznak ismertetett volna el. Korunkat épen nem a' könnyenhiűvőség' hiánya tünteti ki, sem nem olyan, hol egy tan újsága, vagy tulzása miatt üldöztetik, 's azért csak mosolyoghatunk, ha a' Gallrendszer' tanítványait üldöztetés felett halljuk panaszkodni 's korunkat e' tekintetben azon századhoz hasonlítni, midőn Galileo nagyszerű vizsgálatai által az inquisitio' kezeibe került, vagy épen ha a' phrenologia' dogmáit a' vérkeringésről találmányokhoz, vagy a' fény' taglalatjához állítják, mik Harvey' és Newton' nevét halhatlaníták.

E' fontos 's hathatós jegyzetektől forduljunk most dr. Sewall' nem kevésbé éles bonczatani vizsgálataihoz. Ez a' koponya' phrenologi rajzát adja, a' maga 34 műszerével t. i. 9 hajlamával 17 nézőlőműszerével 's 8 észnyilatkozásával, mi mellett a' nyelvészert a' száj helyett szemben, az ütése-
 rőt az ököl helyett a' fül megett 'stb. leljük. Ezután a' phrenologia' históriáját adja, 's azon 34 műszer' határozatait, miknek hajdan 32 számához még újakat tettek, e' tökélyes és terjedelmes tudomány' szélesítéséül.

„Figyelmöket — úgymond az első olvasás' végén — csak futólag kell a' phrenologia' egy más tanára vezetnem, mit ismerni szükség, ha a' tudomány' tetteges alkalmazását kellőleg megítélni akarjuk. Azt értem, mit ők a' műszerek' természeti nyelvének neveznek. Állítják ugyanis, hogy a' phrenologi műszereknek hatások van a' test' állásait 's mozdulatait uralni 's módosítani, 's hogy e' mozdulatok a' műszerek' hosszában történnek. Így például: ha a' szerelmesség' nyilatkozása erősebb mértékben hivaték elő 's a' műszer e' végre nagy: a' fej hátrahajlandik, mert e' műszer' alapja a' velő' alsóbb 's hátulsóbb részében van; innen jön az is, hogy a' szerelmese-
 hajlandók, mihelyt közelednek, fejeik' hátulsó részét érintésbe hozni.“(?)

„Következő példák tanúsítsák, milly könnyű a' phrenologoknak mindent, mi a' valóságban elméletökkel ellenkezik, azzal öszhangzásba hozni. Azon egyed, kinek nagy feje 's egyszersmind szokatlanul nagy szelleme van, nekik a' kaponyatán' igazságának bizonyításául szolgál, de ha a' fej nagy 's a' szellem gyöngé, azt mondják, hogy a' velő' nagy terjedelmét betegség okozta, vagy hogy a' velő' benső műszerzete hiányos, vagy hogy más körülmények meggyengíték eredeti erőjét. De ha kis fej-
 jel hatalmas ész egyesül, ez csak azt mutatja, hogy bár a' velő' kicsiny, de jólszerkezett 's szokatlan energiával hat.

Ha az egyédnek uralkodó hajlama van, de e' végre megfelelő orgánja a' velőben nincs, azt mondják, hogy a' műszer ki nem bélyegzé magát ama' hajlam' kielégítésével; de ha ellenben egy különösen kifejelett műszernek megfelelő irány nincs az egyéd' jellemében, állítják, hogy e' hajlam' csirája megvan, de vagy nevelés által lefojtva, vagy más ellenkező műszer fejlődött ki, mi által az elsőbb' munkássága közönyösítetik. Ha például, egy emberben a' pénzkór' műszere erős jellemzetű 's szokatlan nyervágy nem tünteti ki, de a' mellett a' szívesség' műszere hasonlóképp' igen nagy: azt mondják, hogy az egyik' hatása, a' másikat közönyösíti. Szerintök a' véralkat is nagy befolyást gyakorol a' különbözőféle műszerek' nyilatkozására, 's ha mind e' segélyszerekkel kielégítő magyarázatot nem tudnak adni, más, még furcsább módhoz menekülnek, a' phrenológiát a' zavarból kivonandók. Skóciában egy híres, szeretetreméltó jellemű 's hatalmas szellemű pap él, egyszersmind nagy terjedelmű befolyást gyakorló a' keresztyén világra. Ezen egyednek, mondják, különös, erősen kifejelett dülásműszere van, de a' mellett semmi ellenkező természeti műszere, 's hogy ez ellenmondás kaponyája 's valódi jelleme közt kiegyenlítsessék, azon phrenologok, kik e' lettdolgot ismerik, azt állítják: a' gyilkolás' és vérontás' hajlama eredetileg megvan 's az által nyilatkozik, hogy mindűtt, hol lehet a' bünt feldúlja, 's tév-nézeteket 's rendszereket oldozgat fel. Minap az antikeresztyén Voltaire' koponyáját vizsgálák, 's úgy lelék, hogy a' tisztelet' műszere rendkívüli mértékben ki volt nála fejtve. Mondják tehát, hogy nála az istenség iránti tisztelet 's a' buzgalomhozi hajlam olly erős volt, hogy a' legáhítatosb keresztyének sem látszottak neki eléggé istenfélőknek, 's hogy tiszta tiszteletből az istenség iránt, a' keresztyénvallást eltörteni igyekezett a' föld' színéről. Számos illy, az igazságnak 's egészséges emberésznek ellenmondó magyarázatot használnak még a' rendszer' becsületmentésére.

„Ha a' phrenologok állítják, hogy az ember' szellemi tehetségei 's velője' terjedelme határozott arányban állnak egymáshoz, kérdezhetjük: ha a' velő' általános vagy viszonyos terjedeknét értik-e, azaz, ha a' velő' nagysága magában, az egyéb testrészekhez hasonlóltás nélkül feltételesíti-e a' szellemi erők' terjedelmét, vagy az-e, mint állnak a' test' többi részei nagyságok szerint a' velőéhez? Az első esetben a' kis fejű embereknek mindég kevesebb eszök volna, mint a' nagy fejűeknek, 's mégis a' czethalnak, elefántnak 's más alsóbb fokú állatoknak, sokkal nagyobb velőjök van, mint az embernek, míg eszök kisebb. De ha a' velő' arányát kell nézni más testi terjelemekhez, ismét azt kérdjük: ha egy határozott rész' nagysága jön-e tekintetbe, például az arczé, nyaké, gerinczé, vagy

velőizmoké, vagy az egész test' mértékviszonyaié? 's erről a' phrenologok felvilágosítást nem adnak."

„Igaz, hogy az ember' természeti hajlamai eredetileg különbözők, de e' különbség 's eredetiség maga az élettől általában módosítatik. Égalj, foglalkozás, iralom, tudomány és művészetek, kereskedés és had, polgári és vallási intézetek, társasági állapotok 's életmódok a' leghatalmasb befolyást gyakorolhatják a' szellemre, de mindenk felett fontos a' szellem' nevelése 's szoktatása. Gyakorlattal ép' úgy erősödnek a' szellemi erők, mint a' testiek 's tartós tanulmány, mely rendszeres gondolkozás 's alapos vizsgálat nélkül valami kitünőt senki sem érhet el. Illy fűradozások által a' szellem gyakran erőt nyer, mit a' természet nem ad soha. De tegyük fel, határozott viszony volna idalóban az értelmi tehetségek' 's a' velő' terjedelme közt, ez a' phrenolognak az életre nézve mitsem használna, 'mert a' velő' tömege az élő egyedben rejtve marad előtte."

„Mit a' phrenologok tudományok' védelméül különösen felhoznak, azon süker, mellyel elveik egyedek' jellemzetére alkalmaztattak. Maga dr. Gall, mondják, a' legszigorúbb vizsgálat alá veté elméletét, 's több alkalomkor képes vala a' fej' külső idomain a' legszorosabban határozni meg azon büntetett, miért számos egyed befogatott. Az ellen csak a' lettdolgot állítjuk fel, hogy ugyanazon természeti hajlamú emberek, különböző körülményeik szerint, különböző büntetteket is követnek el 's hogy különböző, sőt ellenkező hajlamú egyedek ugyanazon büntettet teszik, mihelyt körülményeik hasonló állapotba helyezik, sőt hogy az ember gyakran bünt tesz, mire természetből semmi hajlama, sőt inkább legmélyebb iszonya van, mihelyt a' körülmények' hatalma elragadja. Az egyik pusztá kegyetlenségből öl, a' másik, hogy valami állást vívjon ki, vagy birtokot szerezzen, 's a' harmadik, hogy egy más, korábban tett bűn' tanújától megmenekedjék. Egyik csak azért lop, hogy valami idegent sajátítson el, másik, hogy érzelmi vágyait kielégítse, vagy nagyravágyásának, gögjének, eleget tegyen, míg oly sokat a' legvégső szükség úz reá. Az ember' története minden kor és időszakban mutatja, hogy minden büntett $\frac{1}{10}$ része inkább romlottnevelés', roszpélda', gaztársaság' 's más körülmények' következei, mikbe a' bűnös bukott, mint valamely az emberbe természetoltotta hajlandóságai. Milyl fonákság tehát a' fej' idomaiban keresni mértékszabályt, egy ember' erényei- vagy bűneinek, vagy ismert tehetségei- 's hajlamaiból egész élettörténetet levonni akarni! Ki az élet' különféle körülményeiről, az ember' sorsát gyakran határozó esetekről, azon sértésekről, miknek különbféle helyzetben kitéve van, valaha gondolkozott: hihetendi-e, hogy azon 470 bűnös közül, kiket Gall Spandauban megvizsgált, mindenik ép azon vétséget követé el, mire természetből legerősb hajlama volt?

Ugyan azon joggal hibetnők, hogy minden ember, csak azon betegségben hal meg mindég, mire természettől legtöbb hajlama volt, 's hogy az, ki gutaütésre hajlandó sem láz sem vilámütés által nem halhat meg, sem tengerbe nem fulhat."

„A' természetnek meg vannak titkai, miket külső idomok által fel nem leplez, sőt inkább czélosan elrejtteni igyekszik. Csak bolond vagy csaló állíthatja, hogy olly felüleges jelekben, mint a' fej külső idomai, az emberi jellem' mélyeit akarja megismerni. Ha embertársainkat ismerni akarjuk, látnunk kell őket, közlekedni velök, vizsgálat alá venniük, soká tanulnunk, ha csalódni nem akarunk 's tetteik után itélnünk meg őket. Azért hát őrizkedjék mindenki e' csalékony tudománytól, mely azon idomokban, miket egy jó 's bölcs teremő az embernek ada, csaknem apologiáját leli bűnei- 's bolondságainak. Legalább az ifjut intjük ennek alkalmazásától magára 's másokra, hogy el ne csábíttassék, született talentet tulajdonítani magának, azon helyzetre, mit az életben kivívott, képe-sítendő. Milly rangot foglal el mindenki szellemi tekintetben e' világban, egészen saját igyekezetétől függ. A' szellem nem kevésbé, mint a' test, a' nevelés által, mit kap, megmérhetlen tökélyesedést vívhat ki. Tanulmányra érdemes tárgyakkal foglalkozás, czélját változhatlanul szemmeltartó következetesség 's állandó vas szorgalommal mindenki képes a' legnagyobb ki-tüntetések kivívni, mint megérdemleni. Ez, és nem a' cranium' kiötlései azok, mik szerint a' legfelölőbb különbségeket az emberek között, magyarázni kell."

— Szabad legyen e' tanlázt általánosságban korbácsoló czikkely' fordítójának egy részletbe vágó toldalékot ragasztani. Jelentés az a' Talleyrand' koponyájáról vizsgálateredményeiről.

„A' phrenologia nem állhata ellent a' kísértetnek; Talleyrand' koponyája új alkalomul volt kitörleszthetlen kacajjal árasztani el megint. Ünnepest ülést tartott; a' közönséget meghívá eredményei' előadására 's piperés nőkoszorúban tette jelentését; hisz ezek mulaszthatlan ráadás azon tudományi okokhoz, mik érzik, hogy gyöngye lábán állnak. A' phrenologok' mély tudománya Talleyrand' koponyájából halála után azon megmutatást szedte össze, hogy Périgord herczeg előrelátó és discret vala. Köszönjük szépen! de hisz azt már félszázad óta tudta a' világ. De arra is megtanít bennünket, hogy a' megholtak alimenteritas (bocsánat ez undok vadnyelvnek) gümője (bosse) is vala. — Csak az a' kár, hogy a' híres diplomatának fényes konyhaudvara goromba tévre csábítá a' magyarázókat! Ismert dolog, hogy maga Talleyrand igen mértékletesen élt, 's konyhaköltségeit vendégei' számára, 's fényvágóból is csinálta. Nem kevésbé otromba a' bölcsek' tévedése a' megholt' zenetehetségei' és izlete' tekintetében. Ha tudós jelen-téseknek hiszünk, senki sem volt zeneellenibb 's izletlenebb

a' hangászat iránt Talleyrandnál. Még is tudjuk, hogy gyermekkorától mindég élénk részvétet mutatott e' művészet és mesterei iránt; bizonyítja ezt a' többek közt azon bizalmas viszony, melyben sok ideig a' jeles Neukommal állt; továbbá azon nagy summák, mit ünnepélyes hangversenyekre 's nevezetes hangszerzemények' előadására önházánál költe. Az általában ismert adatokrólí ítéletre önkénytelen a' schilleri: Doch wer Metaphysik studirt 'stb. jut eszünkbe, 's azon orvoskontár, ki diagnózisát otromba küljelek vagy távolok után meri. Csak egy ítéletöket szerette meg a' gyülekezet, mert megnevelteté: az autuni püspöknél egyáltalában hiányzott a' buzgóság' és imádás' kinövése (protubérance). Milly merész ítélet! Hangzó kacaj fogadta azt 's mutatá a' velőtudósoknak, hogy inkább epigrammokat csinálnának, utáncullogó jóslatok helyett. Félek, hogy az elhíresült püspök veszélyesh sebet ejte a' velőtanon, minden eddigi — pedig csinoska számu — téveinél. Mig a' tudomány tanszéken 's a' kérdésben forgó koponya' nyomatványa előtt mindenkép erőködött régtudott közhelyeken nyargalózni vagy kézzel fogható bakokat lődözni: a' gyülekezet közt egy ítélet keringe, mit szóbeszéd után, Talleyrand önmagáról 's pályája' történeteiről mondott volna; végetlenül elméscbb velőűzőinek mélységes felfedezéseinél: „katonának határozottatám, 's dajkám leejte 's megsántulek. Így pap lettem akkor, midön maga a' papság elesett, soha többé fel nem kelendő.“

Kazinczy Gábor.

CRITICAI SZEMLE.

KAMARAI TUDOMÁNY.

Kameralistische Encyklopaedie. Handbuch der Kameralwissenschaften und ihrer Literatur für Rechts- und Verwaltungsbeamte, Landstände u. s. w. von Eduard BAUMSTARK, Privatdocenten an der Universität zu Heidelberg. Heidelberg und Leipzig, 1835. XVI és 799 l. nagy 8-adr. Ára 6 frt. e. p.

Ezen munka sokkal kiterjedtebb, mint akármely közönséges értelemben vett Encyklopaedia. Magában foglalja ezen tudományok' bő tárgyát, 's ó és új literatúráját, oly módon összeszorítva, hogy mint haszonvehető segédeszköz méltán ajánlathatják azoknak, kik a' kamaratudományok' kiterjedésével, literatúrájával, vagy legújabb előmenetelével tanítói vezetés nélkül akarnak megismerkedni. Ellenben egyáltalán nem osztoznunk a' szerző' véleményében, mely szerint czélszerű volna illy nagy munkát, a' kamaratudományok' jövőndő független tanulásának megalapítása végett, főiskolákon tanuló ifjak', 's kivált juristák' kezébe adni, vagy éppen belőle átnézeti leczkéket tartani. Az alapos tanítás' elibe bocsátott átnézet csak úgy lehet hasznos, ha rövid, 's a' tudomány' felosztásán és a' tanulás' legczélszerűebb rendjének kimutatásán kívül mit sem foglal magában. Különböen előli az újság' varázs ingerét, a' szorgalmas fürkészés' leghatalmasabb ösztönét, 's felületességre vezet.

A' munka' belső elrendeltetésére nézve hibának tartjuk, hogy a' szerző oly gyakran bocsátkozik mások' véleményének czáfolgatásába, saját nézetét pedig nem eléggé fejti ki, mint ez különösen a' nemzeti gazdálkodásban 's a' finantzudományban tapasztalható. Ehhez járul még az is, hogy nem képes a' szerző mások' nézetét pontosan előadni, 's röviden és helyesen megczáfolni. Gyakran oly véleményt tulajdonít másoknak, melyet azok sehol sem nyilvánítottak; gyakran haszontalan buzgósággal harczol csekély észrevételek ellen; nem ritkán nagy csapást készül adni, 's félre talál. Illy körülmények közt helyesebb volt volna minden kitérést elmellőzni, 's a' munka bizonyosan

nyerendő való, ha mindenütt oly nyugalmas tartást mutat, mint technikai szakaszaiban. — Már most kötelességünkben állna a' szerző' rendszerét közelebbről megvizsgálni; hanem tanácsosabbnak tartjuk e' helyett saját nézetünket a' kamaratudományról röviden előadni.

Bármilly helyzetben éljen az ember, legyen egye vagy közösségben másokkal, szükségcinek fedezése végett mindig van szüksége *külső javakra*. Az ezen javakra nézve keletkező jogi viszonyok, a' *polgári jog*' egyik fő részének teszik tárgyát. Megmutatni ellenben, miként lehessen azokat a' megkívántató *minőség és mennyiségben* megszerezni, 's a' szükségekre fordítani, ez a' *kamaratudományok*' feladása. Minél fogva eloszlanak ezek olyanokra, melyek a' javak' szükségfedezésre megkívántató *minőségének* előállításával foglalkoznak, azaz *műtanításokra*, 's a' javak' *minőségi* vizsgálatára, vagyis *gazdaságtanításra*.

Mivel saját létele az, mellyel az ember a' szükségekre megkívántató javak' legnagyobb részét szerzi, azért az önmegtartás' ösztöne a' fűradtság nélkül meg nem szerzhető javak' előállítása és használatára nézve oly munkálatot tanácsol, melly szerint legcsekélyebb erőhasználattal lehetőség legtöbbet szerezni, 's lehetőség csekély áldozattal a' szükségét legjobban kielégíteni lehessen. E' végre szükséges a' javak' egybehasonlítása, melly csak úgy pontos, ha mennyiségi becsein alapúl. Valamelly külön, elszigetelve gondolt személy csak saját szüksége, vagyis a' *használlhatóság* szerint becsülheti javait, melly alap sokkal egyenetlenebb és határozatlanabb, hogy sem általa nem egyenlő nemű jóságok pontosan hasonlíthatatának egybe. Ellenben a' másokkal való közlekedésben kiki meghatározhatja jóságának becset, még azon jóságmennyiség szerint is, mellyet azon másoktól becsérélhet, azaz a' *csereérték* szerint, melly, ha valamelly jóságban általános ki vagyon fejezve, lehetővé teszi a' legkülönfélébb használatu jóságokat, mint egyenlő egységű nagyságokat, mint *csereértéknagyságokat* felfogni, melyeknek összeségéről illő pontossággal vezethetetik számolat. Az élet' minden viszonyaiban szükséges cserejóság fogyasztásról teljes tudatot állítani elő: ez a' gazdaság' feladása. A' gazdaságot tehát valamelly személy' számára szükséges cserejóságok' megszerzése 's használata körüli gondoskodásnak lehet mondani.

A' gazdaság csak a' jóságok' megtartásával, szaporításával és helyes használatával foglalatoskodik. Mellette más munkásság áll, mellynek feladása, a' jóságokat oly minőségben állítani elő, milyben az emberi kívánatoknak megfelelnek; ez általánosan művészetnek nevezethetik. Azonban nem minden művészet tárgya a' kamaratudományoknak. Az ész' szabadon teremtő ösztönének szüleményei, melyeknek becsé egyedül tökéletességek szerint határoztatik meg, úgymint a' képző művészetek', ékesszólás' és tudomány' szüleményei, ki vannak

innét zárva. A' technica' készítményei ellenben, melyeknek célja magokon kívül van, melyeknek értéke valamely szükségre való használhatóságuktól függ, melyeknek előállítására a' közönséges és mindenütt meglevő munkaerők különbféle műveltségi fokaikon elegendők, melyeknél tehát ezen erők' legcélszerűbb használatának megválasztása lehető, egyáltalán vizsgálat alá vetendők, valljon talál-e a' jószágfogyaszték, melyet megkívánnak, valódi pótlást abban, a' mit vagy közvetlenéledelekre nyújtanak, vagy a' mit rajtok cserélni lehet. Azon művészetek tehát, melyek ilyen készítmények' előállításával foglalatoskodnak, rendszerint állandó tekintettel a' gazdaság' szabályaira, vagyis mint *kereseti művészetek* üzetnek. Következők pedig a' gazdaság alá rendeltethető alsóbb művészetek: 1) A' földmunkálás, mely bányászásra, földművelésre, erdő-gazdaságra és baromtenyésztésre oszlik, melyekhez egy részről a' vad növények' gyűjtésének különbféle munkái, valamint a' vadászat és halászat is, más részről a' mezei és erdőgazdasági munkák záraznak, melyekkel kezdődik a' nyers anyagok' elkészítése a' további kidolgozásra. 2) A' *mesterségek*, melyek az anyagokat a' szükséghez mindenféle formában illesztik, és chemiaiakra 's mechanikaiakra osztathatnak, ha nem is tökéletes pontossággal. 3) Szolgáltatételek, melyekre közönséges ész is elegendő. 4) A' kereskedés avagy azon foglalatosság, mely a' jószágokat olyan helyre viszi, azon időre tartogatja, 's oly jószág- és mennyiségben bocsátja csere alá, hol, mikor és millyenben azok a' vevők' szükségének legjobban megfelelnek.

A' földmunkálás' egyes ágai, a' mesterségek és a' kereskedés különös tudományos vizsgálat' tárgyai; a' közönséges szolgáltatételek ellenben, egyszerűségek miatt, nem azok. A' nemesebb szolgálatokra megkívántató ügyesség különbféle tudományok' tanulása által szerzettetik meg; minél fogva habár egészen kereseti foglalatossággépen üzetnének, technicájok avagy műtanításuk, már csak kiterjedése miatt is, kívül esnék a' kamaratudományok' körén. Ezek tehát a' technicai tanítások közül a' bányászatot, a' mezei és erdő-gazdaságot, a' mesterségeket (technologia) és a' kereskedést tárgyzásokat foglalják magukban.

A' gazdaság különbféle mint azon célok, melyek különös és állandó jószághasználatot kívánnak; így beszélhetni a' földművelés' és a' mesterségek' gazdaságáról, ellentétben a' mezei gazdaság' és a' technologia' csupa technicai tanításával.

Más szempontból oly különbfélenek látszik a' gazdaság, mint a' millyen a' személy, mely az ő szükségéről függetlenül gondoskodik; innen az egyesek' gazdasága, a' községek', testületek' gazdasága, az ország' gazdasága (*ország-lás' gazdasága vagy finantz*). Ebből mindazáltal nem következik gazdasági

jelenetek' ki fürkészésénél használható elrendelés, sőt inkább mind ezen gazdaságok megegyeznek azon fő pontban, hogy valamely egyes személy' szükségéről kizárólag gondoskodnak, 's a' *financz* is csupán azért kíván és érdemel különös tudományos vizsgálatot, mert nagyobb fontossági mint más egyes gazdaságok, mert többé vagy kevésbé megérint minden egyes gazdaságot, mert jóságainak forrásaira 's azon szükségekre nézve, melyeket kielégít, sajátosságokkal bír.

Mind ezen egyes gazdaságok valamely népnél, 's köztök a' *financz* is, kiegészítik és gyámolítják egymást a' csereközlekedésben, 's ezek képezik a' nemzet' összes munkásságát, a' *nemzeti gazdaságot*, melly a' nemzet' minden magános és nyilvános szükségének fedezésére megkívántató javak' előállítását 's helyes használatát tárgyalja. Ha ebben a' cserejóságok' természetét, készítését, becsülését, elosztását és használatát illető törvények a' minden egyes gazdaságnál alapul szolgáló önmegtartás' elvére építenek, kész a' *tiszta népgazdasági tanítás*, a' közlekedés' természeti tanítása. Hanem az egyesek társaságban élnek, a' hol közös érdekeik is vannak, 's a' társaság teszi az országot, melly mint *Egész* önállásu. Az önmegtartás' tekintet nélküli ösztöne, vagy is az egyes gazdaságok' önhaszonkeresése nem ritkán nem csak ellenkezik a' többség' javával és az ország' méltósága 's önállóságával, hanem még a' gazdasági személy' valódi hasznát sem képes eszközölni. Ennél fogva általános és nyilvános intézetek szükségese, melyek az egyes gazdaságok' szerzési törekvését részint gyámolítják és elősegítsek, részint pedig azoknak durva haszonkeresését korlátozzák, 's az erkölcsiség', jog' és politica' magasabb elveinek alája vessék: Ezen közérdekű gazdasági rendeletek' egybefüggő vizsgálata teszi a' *népgazdaság' ápolását*, vagy a' *gazdasági policziát*. Ez pedig, a' tiszta népgazdasági tanítással összefoglalva, kimeríti a' nemzeti gazdaság' vizsgálatát, 's *nemzeti gazdálkodásnak* nevezetik.

A' nemzeti gazdálkodás, összekötve a' *financz-tudomány*-nyal, vagyis azon elvek' előadásával, melyek szerint az országnak mint ilyennek szükségeire megkívántató cserejóságok előállítatnak és készen tartatnak, képezi az országra vonatkozó gazdálkodási tanítások' egészét, 's azért *országgazdálkodási tanításnak* avagy *politikai oeconomiának* nevezetik.

Ezzel be van zárva a' kamaratudományok' köre. De mivel legtöbb országokban ugyan azon országos hivatalok, melyeknek kötelességök a' gazdaság' ápolása, az egyesek' munkásságának más oldalára is ügyelnek, melyre nézve majd az egyesek' érdekében elősegítés és gyámolítás, majd közönséges érdekek' tekintetéből korlátozás és szabályozás szükséges: azért a' kamarai tanulmányoknál a' gazdasági és technikai tanításokhoz

még a' közönséges *policziai tudomány* is kapcsoltatik, melyben a' jóllétápoláson kívül a' személy' és tulajdon' bátorságáról (*bátorsági policzia*), a' nép' egészségét tárgyazó nyilvános intézetekről (*orvosi policzia*), a' népmívelésről (*oktatási policzia*), 's az isteni tiszteletéről (*egyházi policzia*) vagyon szó.

A' kamaratudományok' mind ezen osztályai érintésben vannak a' jogtudománnyal is. Mert noha arra ügyel fel a' policzia, a' mi a' nép' életében változó és véletlen, mégis igyekszik, a' mennyire lehet, szilárd szabályokat nyerni munkálatainak, melyek' összesége a *policziai jogot* teszi. A' törvényadó által megerősített policziai rendeletek pedig, a' policziai jogtól elválván, a' polgári, büntető vagy országjoghoz csatlakoznak. Ezen utóbbival szoros egybefüggésben áll a' financztudomány is, mert a' financzrendszerrel illető törvényes határozatok az országjoghoz tartoznak.

Ha tehát annyira kiterjesztjük a' kamaratudományokat, hogy a' policzia tudomány is benne foglaltassék, következők lesznek segédtudományaik: 1) a' technikai tudományokéi: a' természethistoria, physica, chemia, mathematica, egész kiterjedésekben: 2) a' gazdasági tanítás és a' policzia tudományra nézve: a' politicalai számvetés, avagy a' felsőbb számvetési formák' alkalmazása az ország' igazgatásánál előforduló tárgyakra, a' történetírás, a' földleírás, a' statistica, a' paedagogica, 's végre a' jogtudomány' minden része: mely ismeretkör olly roppant, hogy már ez maga is eléggé kimutatja a' közönséges policzia tudomány' és a' kamaratudományok' összeköttetésének természetelleniségét.

Hermann után (*Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik* (II. 1836. S. 97.)

N É P I S M E R E T.

Lettres sur l'Amérique du Nord, par Michel CHEVALIER. Avec une carte des États-unis d'Amérique. Troisième édition, revue, corrigée et augmentée de plusieurs chapitres. Tome premier p. 470. Tome second p. 526. 8-adr. Paris, Gosselin, 1837.

A' Franciaország' minden viszonyaira olly mélyen ható juliusi forrongás a' francia literatúrára is elismerhetlen befolyással volt. Mig azon forrongás a' francia nép' anyagi érdekét napirendre hozta, hirtelen látjuk a' francia írók' nagy részét tollaikat kizárólag e' tárgynak szentelni, 's mivel a' francziák' izlése csakugyan illy irányt nyert, a' kereskedés' és mesterség' theoriáit Chateaubriand' styljében előadni. Ez jól egyezett a' keresztyénség' szellemével, vagy Görögország' 's Palaestina' classici földével; de kevesbé, ha az anyagi érdekek' tárgyairól van szó. Chevalier Mihály 1833-ki őszutó' elején Londonba, és az említett év' végétől 1835-ig Északamerikában utazott. Munkájának mindkét említett részei kiváltkép csak ez utóbbival foglalkoznak; hanem igéri Spanyolországban és Cuba' szigetén volt tartózkodását még különösen is leírni. Utazásának célja volt a' nyilvános munkák', különösen a' vasuták' megvizsgálása. Azt kell gyanítnunk, hogy ő az akkori francia ministerium' megbízásából vállalta légyen el ezen utazást, 's vizsgálódásainak eredménye arra való lett légyen, hogy a' francia népet a' nyilvános munkálatokra, miket Franciaországban kezdeni akart, előkészítse 's megnyerhesse, egyszersmind a' juliusi forrongás' szellemét is, mint melly által a' polgárság 's az anyagi érdekek' felsőbbbséget nyertek, maradandólag electrizálja. Szerző dicsekszik azon készséggel, mellyel Thiers, akkoriban belső minister, és Legrand, a' hidak' és utak' főigazgatója, neki különböző időkhben engedelmet adtak, utazási idejét meghosszabíthatni. Feltéven, hogy mi, vélekedésünkben, utazásának célja felől, nem tévedünk, úgy szerzőnek amaz ügyes módja feletti csudalkozásunkat, mellyel megbízatásának megfelelt, nem titkolhatjuk. Ha valamelly szerző gyorsan, és bizonyos — előtte ismeretes osztályára a' népnek — itt le petit bourgeois de Paris-ra (melly magát a' juliusi napok' hőseinek tartá) hatni akar: ne theoriákkal duzzadt tudós munkákkal lépjen fel; erre kedves napilap — le Journal des Débats — volt a' legjobb út. Valósággal feltűnt ama' világosság, mellyet Chevalier Franciaországban gyujtani akart, azon lapban, Amerikából levelekbe öltöztetve. A' lapszerkesztőnél főkívántság: kedves mulatságot nyújtani. Innét magyarázható, miszerint, czélatából itélve egészen tudományos irathana' political nézeteknek, publicistai, történetirati, statistikai, földleirási és kéz-

műtani tudósításoknak, idézeteknek, felvilágosításoknak és okoskodásoknak a' régibb és újabb történetirat jellemei és eseményei' feletti ritkaszerű vegyületét regényes stylben előadva találjuk, mindent az érzelmesség' nagy adagával fűszerezve. Nem kevesbé várható a' változatosság is. E' feltételnek is megfelelt a' szerző: minden egyes levél érinti ugyan általában czíme' tartalmát, de a' szerző gyorsan megragadja az első jó alkalmat, az olvasót virágdús mezőbe vezetni; majd az éjszaki sarktól a' délihez száguldoz, most Konstantinápolban van, 's tüstént Párisban is, egy lélekzettel beszél Sándorról és X. Károlyról 's követjeiről. Ohajtunk példákat? a' sok közül itt csak egyet: mindjárt első levelét választjuk, melynek czíme: le chemin fer de Paris à Londres. Az olvasó itt az illy útúal szükséges költségek' felvételét, ama' nehézségek' kimutatását, mik a' kivittelt gátolják, 's a' reménylhető nyereség' előmutatását várja; azonban mind ebből semmi. A' szerző terjedelmesen értekezik az angol és francia nemzetjellem' különbségéről ipari tekintetben, és azután à Chemin de fer de Paris à Londres felől azt mondja: établissement commercial de premier ordre-t, politikai alapítványát és szoros lánczát fogja ez képezni a' Franciaország és Anglia közti szövetségnek; főképen pedig instrument d'éducation gyanánt ajánlható. Nem kell ugyanis felednünk, miszerint míg a' juliusi forrongás francia kormányt az anyagi érdekeknek tartá fenn az első helyet, az alatt a' nevelés a' másodikat foglalta el; valóban nem sokára sok nevelési iratok tűntek fel. Itt vannak hát a' francia juliusi kormánynak legnevezeteseb tendenciái az Angliával történt akkor igen kedvelt szövetségnek tartalmával együtt. De a' szerző, tartván attól, hogy olvasóinak azon osztálya, melynek számára leginkább irt, ezen komoly tárgyoknak sokát megunja, tüstént máshoz ugrik által, mely több és könnyebben emészthető mulatságot szerez. Melylyikhez? az olvasónak fáradságába kerül azt eltalálni: — a' heidelbergi híres hordóhoz és azon romladozott várhoz, melyben az tartatik. Midőn egy két szóval az általa meglátogatott nagy serfőzést megemlíti, visszaemlékszik, hogy ő azon nagy hordót és a' heidelbergi várt látta. 'S így nyerjük ezen táj' romjainak leírását, a' várnak és hordójának, úgy azon ünnepélynek történetirát, mely által Sándor császár és a' porosz király 1813-ban itt megtszertettek. Egy francia is, név szerint de Graimbert Károly, ki a' vár' egyik régi tornyának szobájában lakik, 's a' romok' rajzait árulja, szerepet játszik. Az olvasó kíváncsi, mint fordul el szerző' e' hosszú episodtól? segít ő magán. A' heidelbergi hordó üres és repedt lett, „parceque le gros tonneau féodal ne se remplissait que du produit des droits seigneuriaux, tandis que les tonneaux de la brasserie se remplissent par le libre concours de 300 hommes.“ Azonban mi Londonban nemcsak egy nagy serfőző épületet látánk elpusztulni, 's hor-

dóikat összetörni. Azon csend és nyomor, mely a' heidelbergi várudvarban uralkodik, a' szerzőnek „un emblème de l'ordre féodal, comparé a' la puissance moderne de la paix et du travail créateur. Tous les peuples peuvent lire leur destinée prochaine dans la condition actuelle de la fabrique florissante, ou dans celle du chateau desert et coulant.“ Óhajtnók a' szerzőt kérdeni, a' ki olly igen szeret a' régi történetekben barangolni, valljon az ó világ' legnagyobb kereskedő városai, Tyrus, Sidon, Carthago nem mutatnák-e még szomorúbb képét az elpusztulásnak, mint ama' vár? — Ezen fejezet' végén még a' szerencsétlen Lengyelország is előfordul. A' szerző Éjszakamerikából utazásának állítólagos fő czélja vala: a' bankügyeket és a' vasutak' állapotját szorgos vizsgálatnak alávetni. Mind a' két tárgy igen száraz természetű, előismereteket kívánnak, miket a' Journal des Debats' olvasói' nagy részénél előre feltenni nem lehetett. A' szerző itt is sok finomsággal jár el; részint, mivel leveleiben csak általános magyarázatokba ereszkedik, a' dolgot leginkább csak történetileg adja elő, 's hol csak teheté, ismeretes személyekről mulatságos anekdotákat kever be, minden kézműtauit pedig azon számos jegyzetekbe vesz fel, mik valósággal sok tudományos észrevételeket foglalnak magukban; részint pedig, mivel leveleit akkép változtatja, hogy komoly és száraz tartalmúra mulatságos következésk, habár azon tárgy' iratának állítólagos czéljával semmi közvetlen viszonyban sem állana. Midőn ő p. o. Virginia' alapításának történetéből John Smith kapitány' ismeretes kalandjait terjedelmesen elbeszéli, ez, minthogy azon tárgyakkal, mikkel munkája foglalkozik, semmi összeköttetésben nem áll, azon színt nyeri, hogy különösen oda iparkodott, miszerint ő a' szép Pocahontasnak az legyen, ki Chateaubriand volt Atalának. Hihetőleg sok francia olvasók e' regényes elbeszélés által az előbbi leveleknek sok száraz helyeiért kárpótlást találtak. Más, illy című levélben „le premier peuple du monde“ azt nyilvánítja, hogy a' francziák legyenek az első nép. Nem, ők csak lehetnek, de most. „L'ordre social des États-unis, úgymond, est supérieur sous rapport de la condition des masses laborieuses.“ Bár minő tekervényeket használjon is szerző, beszédének veleje mindég ez: az anyagi érdekek képezik azon istenséget, mellynek, hogy Franciaország ezután hódoljon, szükséges.

Chevaliernek a' Journal des Debats-ban megjelent levelei, mint elgondolhatni, Franciaországban nagy tetszést nyertek, 's neki literariai hirt nevet szereztek. Azokat rendszeres munkában rendszeresíteni volt még csak hátra. A' megjelent iratnak vagy kétharmada azon lapi cikkekhez vététt. Szerző e' leveleket újra átdolgozta, új leveleket és sok jegyzeteket adván hozzá, 's az egészet olly bevezetéssel látá el, mellyben magát iratának terve felől közelebbről fejezi ki. Itt eszmefolyamát

közlelebről kísérni annál szükségesb, mivel nemcsak Francia-
 hanem Németországot is figyelemtárgyául tűzé ki. Miután a'
 polgárisodás' folyamát nyugoton 's keleten leírja, 's mindkettő'
 összeütközését, mint mostanában megjelenendőt megjegyzi az
 Arabsokat a' kettő közé helyezettek gyanánt tekinti, 's azt állítja,
 miszerint nyugot' polgárisodása a' kelet felé való irányban mo-
 zog; Európát latin, német és szlávra osztja. Az európai népek
 között kettő van, mellyek kevesbé birnak saját jellemmel, mint
 a' többiek, hanem vegyessel: Ausztria és Franciaország. Ezen
 utolsó ország részint német részint latin természetű; catholicus
 sentiment-ből, protestáns humeur-ből egyesíti a' német nerf
 intellectuel-t a' déli nép' finom izlésével. Ausztria, nevelés 's
 népességének különféle tartományokból eredete által félig
 szláv, félig német. Vallása által latinokhoz köttetik. Mindkét
 tartomány mindég nagy befolyást gyakorol, ha Európa' súly-
 egyenc, vagy ezen világrész' közös erőködése jó kérdésbe. Azon-
 ban „La France forme la sommité du groupe latin; elle en est
 la protectrice.“ — Mióta a' szászeredetű népek az európai súly-
 egyenben elsőséget nyertek, mióta az angol faj Francia- és
 Spanyolország felett, Ázsia-, America- és Európában felsőséget
 nyert, azóta az Angolok új intézményeket nyertek, új kormány-
 elveket, új társas és political eszméket fogadtak el; többet még,
 mint folytatóik, az Éjszakamerikaiak. Minden, mi a' munká-
 val és munkások' állapotjával viszonyban áll, ezen utóbbiak
 által hihetlennül tökéletesebbítetett. Csak ezen újításoknak kö-
 szöni felsőbbségét az angol faj. Franciaország bír a' latin csa-
 lád' minden ágai közt legszerencsésb helyhezettél; a' francia
 jellem energiával teljes, nagy vállalatok iránt fogékony. „Il s'agit
 pour nous mêmes, dans notre intérieur, d'être ou de n'être
 plus.“ De mikép 's minő formában fogjanak hozzá a' Franciaiak,
 hogy az Angolok' és Éjszakamerikaiak újításait és találmányait
 tulajdonukká tehessék, 's ha lehet, feljül is mulhassák? Szerző
 e' nehéz feladat' megfejtését tevé fel magának; 's megvallja,
 hogy csak tökéletlenül fejté meg azt úgy, miszerint mindent,
 mit az új világban látott, angol, de legtöbbsnyire francia in-
 tézményekkel hasonlítja egybe, 's mind azt Franciaországra
 iparkodik alkalmazni. Mint lehessen ez utóbbit elérni, a' XXXII-
 dik levélben fejtí ki, mellynek czíme: La Bourgeoisie. A' tár-
 saság Franciaországban — úgymond — aristocratie' árnyékából
 áll, az ó és új bonaparte-i nemességből és a' polgárságból kép-
 ződve, melly cselekvőre (active) és henyélőre (oisive) oszlik:
 az első magában foglalja a' kereskedést, az ipart — hová a' pro-
 priétaires producteurs, — a' törvénytudók és a' szabad művészek
 tartoznak; a' másodikba pedig azon személyek jönek, kik ha-
 szonbérbe adott jószágaik' jövedelmeiből élnek, és a' jövede-
 lemköltők. A' pyramis aljánál pörök és mesteremberek álla-
 nak, kik' egy részének sajátja van, a' másik pedig azt megsze-

rezni iparkodik: egyik felől a' művészek' és kisebb földművelők' osztálya, másik felől a' sok gyermekes apák. „Aujourd'hui, il est universellement reconnu que la bourgeoisie domine en France. L'aristocratie est repoussée du pouvoir et tient écartée. Les artisans ont peine à lever la tête. Les prolétaires ne comptent point.“ — Sz. Franciaország' ezen állapotját Északamerikával hasonlítja egybe; ott nincs bourgeoisie oisive, 's most e' tételt állítja fel: ez fog, 's neki kell is Európából eltűnnie, car elle manque raison d'existence, elle ne remplit point la mission que peut remplir une aristocratie; elle n'en remplit aucune. La bourgeoisie oisive à tout à gagner en passant dans les rangs de la bourgeoisie active.“ Robespierrenek egykor azon terve volt, hogy a 25 millió lakosokból, miket akkor Franciaország számlált, 10 milliónak nyakára hágjon, 's ezen ország' földje a' fentmaradt 15 millió közt oly formán legyen elosztandó, hogy minden család négy Arpens-t nyerjen táplálására. A' jelen terv nem sokkal jobb, 's ép oly kivihetlennék látszik, és annál feltűnőbb, hogy szerző Északamerika' példájára hivatkozik, melly az ő állítása szerint sem aristocratiát, sem bourgeoisie oisive-t, sem prolétaires-t nem ismer, holott a' francia népességnek nagyobb része ezen osztályokhoz tartozik. — Hogy a' mesterembernek keresete legyen, hogy a' gyárok és kézművek virágozzanak, úgy ez feltételezi, hogy elegendő személyek vannak, kiknek azok' dolgozataira és természetményeire szükségök van, 's azokat meg is fizethetik; rossz vásár az, hol több az áruló, mint a' vevő. A' természetők' számának az emésztőkével illő arányban szükség állani. Miért virágoznak mindennemű kézi mesterségek és gyárok Angliában? Miért terjedt Anglia' kereskedése annyira ki? Leginkább azért, mivel Angliában 2 milliónál több gazdag bourgeois oisives találtatik, kik nagy jövedelmeket ott emésztik fel. Legfőkép nem a' sok jövedelmeköltség-e azok, kik Párisban laknak, kiknek Franciaország' jelen uralkodója la bourgeoisie de Paris lételet köszöni? Ha mi ezen aristocratiát, melly ellen sz. oly igen búzog, elmelőzzük, és mint Északamerikában, az állandalom' minden polgárát cselekvővé, azaz szerző' terve szerint mesteremberré, gyárnokká, kereskedővé, szatócsesá vagy földmivessé bélyegezzük, úgy a' jelen bourgeoisie active' nagy része oisive-vé változnék, 's az élelemforrások' hiánya miatt még rosszabbra, rablásra 's öldöklésre kényszerítenék. A' bourgeoisie oisive' osztálya az, melly, minthogy nála a' fényűzés uralkodik, nagyobb-részt az iparnak, kézműveknek és gyároknak ad táplálékot. Távolítsuk el a' fényűzést, úgy a' kézimesterségek nem sokára csak a' legszükségesebbre szorítatandnak; mi lesz akkor Franciaország' jelen uralkodójából, a' párizsi polgárból? Lettdolog, hogy Páris a' juliusi forrongás óta 100,000 lakossal, kik main d'ouvre-ből éltek, kevesebbet számlál, mert táplálékot már

nem leltek, noha a' francia kormány Párisban nagy és költséges épületekbe kezd, azon célból, hogy a' legalsóbb osztálynak munkát adhasson. Egy más tapasztalás, mely szerző' theoriájának nem látszik kedvezni, az, miszerint gondos felszámítás szerint, mely színte a' Bourbonok' uralkodása' időszakába megy fel, alig van olly család a' petits bourgeois közt, mely Párisban három nemzedék' életénél tovább terjedett tartózkodását kimutathatná. Még akkor is, ha csak az elkerülhetlenül szükséges mesterségek virágoznak, szükséges az aristocratia vagy a' bourgeoisie oisive, bahogy a' mesterember munkája' jutalmát elnyerni akarja, vagy annak hiányában oda jutunk, mint azt Éjszakamerika' nagyobb részében találjuk, mikép sok családok ruházatjokat és lábbelijeket maguk gyártják, vagy Európából kénytelenek azt meghozatni. Igen tudva van, hogy Amerikának sok befelé eső tájékaiban a' gyarmatos nem képes azon gabonán, mit tulajdon szükségén felül természet, vevők' hiánya miatt, túladni. — Van Németországban álladalom, melynek semmi gazdag nemessége, mint Angliában, semmi jómódu jövedelemköltői, mint Párisban, és semmi elterjedt kereskedése nincs, hol tehát semmi szükségtelen fényűzés nem uralkodik, hanem az ipar és mesterségek lehetőleg védelmeztetnek 's előmozdítatnak. A' nem régiben a' porosz státusújságban közhírré tett tudósítások szerint, Poroszországban a' kézi mesterségek 2 milliót foglalatostkodtatnak a' 14 millióra tett népségből, tehát egy heted részét az egész népességnek. Mi következnék, ha ezen élelemforráshoz csak egy millióval több járulandna? 's mi történnék akkor, ha ott egészen a' szerző' rendszere, az egész population oisive-nek active-vá varázsolása teljesezésbe menne? Mi itt egy kevéssé fényűző állományból hozánk fel példát. Gondoljuk magunknak Angliát! — A' mi valamelly népség' viszonyaira alkalmazható, ritkán és soha sem lehet azt másakra közvetlenül alkalmazni. A' helyett, hogy szerzővel együtt azt gondolnók, miszerint Európának is, Éjszakamerika' példájára, az ő bourgeoisie oisive-jaitól menekednie kelljen és fogjon, inkább azt hisszük, hogy ez, mihelyt e' világrész népesebb és polgárosodottabb leendett, ott is a' társaságnak egy részét képezni, és ugyanazon szerepet játszani fogja, melyet Európában játszik. Hogy Éjszakamerikának egy része ezen időkzakhöz már erős léptekkel közelít, az egyesült státusok' déli tartományai bizonyítják. — Tegyük fel azon lehetőséget, hogy Franciaország azon ipari és anyagi álladalommá képeztetik, melyet szerző ajánl: nem következhetnék-e be akkor a' veszély, hogy a' francia nemzetjellem, ismeretes kedves tulajdonainak feláldozásával, az Éjszakamerikaiak' szellemét, kiknek bálványuk a' pénz (minek sz. XXIV l'argent című levelében irtóztatós, 's félünk, hogy valóban igenis valódi képét adta) venné fel, 's ezzel együtt az Éjszakamerikaiak' önzése lenne a' fővonás? A'

következő fejezetben: Les speculations, sz. nem kevesebb élénk színekkel festi, miként adja által Éjszakamerikában mindenki magát a' speculationnak, 's mindenben speculál. „La plupart de speculation sont imprudentes, et plusieurs folles,“ vallja sz. maga, míg némelyek a' messzevitt speculatioeszellemtől gazdagságot szereznek, addig a' sokkal nagyobb rész veszendőben van. E' szellem szűli a' sok be nem yégzendő vasútakat és csatornákat, a' sok gőzhajókat, a' sok bankokat, mik egymásután bukdácsolnak. Sok speculansok elvesztik azt, mit előbb nyertek, mások mindjárt első speculatiojoknál nemcsak tulajdon vagyonukat, hanem kölcsönzött pénzt is tesznek be; csak hogy az álladalom — folytatja továbbá — nyer, míg gazdagság 's szegénység egymást gyorsan felváltogatják. A' csatornákat, vasútakat 's gőzhajókat oly sok családok megrontott szerencséje helyett valódi kárpótlás gyanánt tekinthetjük-e? A' francia IV Henrik nehezen leendett illy véleményen! — Tanácsos-e a' minden merész speculatiókra oly hajlandó francia nemzetjellemnek még tágabb mezőt nyitni, mint millyenre az már az átkozott börzejatekban talál? — Nem emelend-e fel a' pénzaristocratia Franciaországban még inkább fejét, mint már jelenleg is? Mind e' mellett a' szerző mégis azt látszik érezni, hogy az americai democratia Franciaország' társas állapotjához nem egészen illik; a' XXIX-ik levélben: Amélioration sociale, megismeri a' királyi méltóság' megtartásának szükségességét, mint „pouvoir arbitre suprême entre la bourgeoisie et les classes populaires.“ Csakhogy a' polgárság mindig az első szerepet játsza, a' király őt a' tömeg' megtámadása ellen védje, egy-szersmind pedig ennek sorsát is javítsa. A' király, kit szerző akar, olyan à la Fayette-féle monarcha, democraticai intézmények által körülvéve. — De talán sokáig is időzénk oly irat jelentésénél, melly nem annyira tartalma, mint czélzata miatt érdemel figyelmet.

Götting. gel. Anzeig. (108. St. 1839.) után.

Perföldy.

Nordamerikas sittliche Zustände. Nach eigenen Anschauungen in den Jahren 1834, 1835 und 1836, von Doctor N. H. JULIUS, 1839. Zwei Bände. Leipzig, bei Brockhaus. — Első kötet, föld- és történetírás, vallás, nevelés és tanítás, szegénység és jótékony-ság, nép és társaság. 514 l. egy térképpel és két hangmütoldalekkel, — Második kötet. Bűn és büntetés. 502 lap 15 kő rajzal 66% ív és 8 ív tabella. Ára 9. frt. ep.

Mind a' mellett, hogy a' közelebbi években Éjszakamerikából kedvetlen hírek érkeztek, 's azt lehetett volna hinni,

mintha ott sem bíró, sem törvény nem lenne, 's a' társaság fejtelenség' örvényébe süllyedett: mégis a' bevándorlások folyvást nagyon sűrűk, különösen némethonból. — E' szomorító események között kétségtelenül legnevezetesebbek, a' rabszolgasság' feltartásában vakbuzgalom szülte gyilkosságok. Majd nem bízhatatlan, hogy e' valóságos nemzet, mely a' földszínen legszabadabb, mely annyi emberbaráti erényekkel bír, melly-nél házassági hűség, szemérem, háziaság, 's idegen vagyonnak — kivéven néhány nagyobb városokat — becsben tartása mindennapi és otthonos sajátságok, annyira elfeledi magát, annyira elragadtatik az indulattól, hogy mellőzve bíró 's igazságszolgáltatást, maga megöli azokat, kik a' rabszolgák' szabadon bocsátását indítványozzák, vagy kikre illyesmit csak gyanúból reájok foghatni, 's mind ez a' legmélyebb békében történhetik. Ez és ehhez hasonló események' okát a' sz. csak felületesen érinti. Mi azt véljük, hogy az ok egyenesen az állomány' természetében gyökerezik. Éjszakamerikában minden tisztviselőket a' nép választja, a' törvény is az ő akaratjának kifolyása. Innen van, hogy a' tisztviselők 's bírák' rendetlenségek', zavarok' okozóiban mintegy uraikat ismervén a' nép' kicsapongásainak szabad mezőt engednek. Ez' okból crednek egyeseknek egyesek elleni, sokszor a' barbárságig csigázott kegyetlenségeik, mellyek mégis többnyire büntetnél maradnak. Illyes eseteket többeket hord fel a' sz. Ide kell még sorozni az amerikaiaknál elterjedt bajvívási- és játék-düht, mik ez' erényes nép' erkölcsével ellentétben állanak. Játékosok' karavánjai, kiknek ez életmódjuk — útazzák az országot minden irányokban át, 's a' Mississippi, Ohio, Arkansas folyamokon gőzhajókon is úzik istentelen nyereszkesedéseket, — a' ki fosztottak közül, senki 'se merjen a' tetőtől talpig fegyverbe öltözött játékosak ellen váddal fellépni. Louisvilleben egy ellenök alakult társulat, tőlök való félelmében, kéntelen volt minden hirdetőményeit, miket ellenök közrebotósított — név nélkül tenni, hogy bosszúállásokat kikerülje. E' játékdüh uralkodik mind a' keleti, mind a' nyugoti tartományokban, 's a' törvényhozó testületek' szemök láttára, különösen Richmondban Virginiában, és Vashingtonban szintén a' Capitolium' kapujáig bántatlanul üzetik. — A' sz. által is elismert hiányai közül az éjszakamerikai társaságnak felhozzuk még a' zeneízlés' hiányát, 's mi prózai világunkban is feltűnő képzelődések egyáltalában nincs. Az első azonban úgy véli a' sz. bőven kipótolja a' gépek' feltalálásában leleményesség, melly egy népnek sem annyira sajátja, mint az amerikaiaknak, és ezen saját-ság gazdag kárpótlást nyújt a' zene' bájos de üres hangjaiért az arany csörgésével. Mi illeti, hogy képzelődések hiányzik, ennek méltóságát találja a' sz. a' még új állodalom' kielégíttelen testi szükségében. Nem utolsó okul lehet felhozni: miszerint éjszakamerikai legnevezetesebb tartományt az isteni tiszteletnél minden

művészetet, mint istengyalázót megvető két felekezet, az Independentek és Quäkerek alapították. És végre is, így kérdi a' sz. mi a' legmagasztosabb tudományos, szellemi, és művészi érdelet is a' vallás' és erény' munkái mellett? miknek Amerikában állandó fennmaradásukról kezkesedik az általános és majd nem egyiránt feloszlott vagyoni jóllét. Vajha ezen kincseket Amerika még sok ideig megtartsa, és ne induljon elérhetlen eszmék után, érettek valódi kincseit koczkáztatva! — Még a' természet' csudái iránt sincs érzések az amerikaiaknak; innen van, hogy a' kertek — kivéven vagy 3 várost, Philadelphiat, Bostont és Baltimorét — igen gyérek.

A' nevelés' és tanítás' ügye is nem sokkal áll jobb lábön. A' sz. e' részbeni közleménye annyival inkább becsületére válik, minthogy ő Amerikának szenvedélyes dicsérője. — A' nevelésben megkülönbözteti a' közvetlen és közvetett nevelést. Az elsőt a' család' kebelében nyeri a' gyermek. Ez Amerikában nagyon tökéletlen, minthogy részint éghajlat, részint politikai okok, részint pedig az amerikaival született iparszellem szülte kora érettsége az ifúságnak, annak a' szülei házbéli korán kiszakadását következteti. Ez pedig a' gyöngéd érzeményeknek, mik illy esetekben akadályul lennének, levetkezésére vezet, 's az ifiút megszoktatja nélkülözni az atyai tűzhelyet, mi a' gyermekeknek törvény által megállapított egyenlő osztályuk mellett különben is ritkán marad a' gyermekek közül egynek is sajátja. Mind ez a' házi nevelésre a' szülék' e' legszentebb kötelességére kártékonyan hat. — Közvetett nevelés alatt érti a' sz. a' tapasztalás' iskolájában nyert oktatást. Erre kétségtelenül több alkalma vagyon az amerikaiinak, mint az európainak, minthogy amaz már gyenge növendék korában magára hagyatva ura ön sorsának. „Ide járul még, mint Sz. is megjegyzi, a' szabadabb 's magány viszonyokba nem avatkozó alkotmány, az ország' roppant kiterjedése, a' műveltségi fokozatok' majd nem végtelensége, a' nyúgot rengetegei' és rónái' vad telepvenyeseitől fel az atlanti városok' elfinomult lakójaig, 's a' népek csudás hajlama, miszerint e' két végpont között létező tömérdek életmódok és foglalkodások között válogatni, egyről másra átesapongani szeret. Vajha ne családokzézzék a' sz. abbeli hitében, miszerint e' nagyszerű közvetett nevelés támogatva a' népben meggyökerezett és minden kedélyekre, minden életviszonyokra nagy hatást gyakorló vallásos érzés által, betölti a' hiányt, mely az amerikaiak házi nevelésében észrevehető. Kora tapasztalások előbb megérlelik ugyan az értelmet, de nem kevésbé segítik az önzés' csirájának kifejlődését, 's ezért talán az erkölcsi jellemre inkább káros, mint hasznos befolyást gyakorolnak.

Julius sajnálja, hogy az amerikai elemi és népiskolákból a' vallástanítás törvény által van kitiltva. Ez következménye

a' vallás' és az állodalom' teljes elválasztásának: ebbeni változtatás 's ne talán a' különbféle vallások' együtt 's egymás melletti tanítása a' számos 's egymás felett féltékenyen őrködő felekezetek mellett még sokáig nem is remélhető. — További hiány: miszerint a' szülők törvény által nem kényszerítettek gyermekeiket az esztendő' minden szakában folyvást járni iskolába. A' legjobban rendezett tartományokban is alig jár a' gyermek 6 hónapot az iskolába, a' többiekben annyit sem. New-York státusban, melynek pedig iskolái legjobbak, csak 1838-ban merte indítványozni a' törvényhozó test' választmánya az iskolába járás' idejének 6 hónapra határoztatását. Ezekből megítélhetni, mennyiben érdemeljenek hitelt az amerikai statistikai jegyzetek az iskolába járó gyermekek' számáról, midőn ezt az évnél csak egy csekély részére kell érteni: — végre némely körülmények, melyeknek Európában az iskola-ügygel semmi összefüggésök nincsen, Amerikában nagy hatást gyakorolnak arra p. o. a' new-yorki státus' iskolai-felügyelőjének jelentéséből, mint jellemző adatot felhozzuk, miképen 1835-ben e' tartomány' némely grófságában a' tanulók' száma ezerekkel fogyott meg. „Ennek más oka nem lehet a' sz. szerint, mint ezen évben a' nép' nagyobb részének a' pénzviszonyokra szegzett, és a' nevelést e' mellett feledő figyelme. A' státusbani nevezetesebb mozgalmak, kivált ha tartósak is, tetemesen befolyanak a' nevelésre, 's mind ezen mozgalmak között talán egy sem olly nagy mértékben, mint midőn pusztá szemlészkedéssel minden munka nélkül pénzt lehet szerezni.“ — Mi a' felsőbb iskolákat illeti, Julius felhozza, miszerint ezeket az uralkodó ochlocratia 's annak hizelgők sandal szemmel nézik, sőt eredetileg ezekre szánt pénzek, a' törvényhozások' mindenhatósága által népis-kolákra fordítottak. Ha vagyonosabb szülők gyermekeiknek több ismeretek' szerzésére módot akarnak nyújtani, magány iskolákban tanítatják őket saját költségeiken, 's az adományt ugyan nem, hanem annak megismerését megtagadó póri-gőg annyira ment már, hogy New-Yorkban egy iskolák' fenntartására alakult társulat, hogy munkálódásának sikerét szemlélhesse, kényszer volt a' „szabad iskola“ nevet „népiskolára“ változtatni át.

A' 2 dik kötet sokkal terjedelmesebben tárgyalja a' kitérőt tárgyat, mint ez az első kötetben az anyagok' sokfélesége mellett lehető volt. A' lapok' nagyobb száma a' fogházak' leírásának van szentelve, — mi annival fontosabb minthogy Európában is az amerikai követésre méltó példák naponként többek által ajánlatnak.

E' tárgy' taglalgatásába bocsátkozni e' hely nem engedi, különben is könyvekből és hírlapokból meglehetősen ismeretes, azért csak néhány jegyzetekre szorítkozunk. Az amerikai büntető rendszer eleintén az anyaországé szerint alkottatott, majd

csak hamar több okok annak szelidülését eszközölték. Ezek között első a közvélemény, melynek alapja a keleti és éjszaki tartományokban a halálos büntetésektől iszonyodó vallásos tartózkodás, a nyugotiakban és déliekben pedig a közbecsületben tartott önbíráskodás, minnek következményi rendes és rendetlen párhajok, nyílt és titkos gyilkosságok; — ezek sok gonosztévőt elhúznak a közvád' s a bírák' ítélete elől. A' büntetések' szelidülésének másik okát találja a' sz. abban, hogy a' bírák az esküttekre kevesebb befolyással vannak, mint p. o. Angolhomban. Sok tartományokban az esküttek' hatalma nem csak a' „vétkes“ és „nem vétkes“ ki mondására, hanem a' büntetésnek meghatározására is kiterjed, s a' bíró — kinek a' Tenessée az esküttekhez beszédet intézni megtiltotta — csak pusztá beszéllő géppé alacsonyul. — Nagy hatással van még a' büntetések' lágyítására az általánosan mutakozó hajlam, miszerint a' testi büntetések helyett — hogy mind a' státus, mind a' megsértett egyed, kármentesíttessék, pénzbüntetések' behozására törekednek; — miből azután a' büntetésnek aránytalansága származik, minthogy a' pénzbüntetés a' gazdagabbra nem oly súlyos, mint a' vagyontalanabbra; holott a' törvényhozásnak éppen az lenne célja, hogy a' büntetésekbe lehetőségig arányosságot hozzon be — Végre megjegyzi a' sz. hogy Amerikában aránylag sokkal kevesebb számú asszonyok büntetettnek, mint férfiak, s ezt a' könyvhöz csatolt táblás jegyzékekkel mutatja ki.

Valóban úgy találjuk, hogy Massachusetts tartományban 226 férfi vádlottra 46 év' leforgása alatt csak 2 asszony esett, ezek is felmentettek, a' férfiakból pedig 156 ítéltetett el. Hasonló aránytalanság van a' többi tartományokban is, p. o. New-Yorkban 20-dik, Connecticutban 33-dik, ez is csak 1825-től óta, Pensylvániában 50-dik vádlott asszony, többi tartományokban alig találkozik. Igaz ugyan, mond a' sz. miszerint Amerikában az asszonyi nem kitűnőleg kegyes, jámbor, hív, családi és házi erényekkel ékeskedő. Mind ennek ellenére lehetetlennek tartja az emberi természet' gyarlsága mellett, hogy a' bűn egyedül az egyik nemnek legyen sajátja, hanem e' tüne-mény' oka a' tisztviselők' lágyságában és hanyagságában keresendő, miszerint a' gyéren ugyan, de még is előforduló esetekre leplet borítanak. És hogy az asszonyok is, szintén nem mentek a' bűn' hatalmától, a' feketék' példáját hozza fel a' sz., kiknél a' felyebbi mellékes tekintetek nem léteznek, azért közöttök nincs éppen oly nagy aránytalanság a' két nem között, p. o. midőn Marylandban 1830-ban a' fehér vétkesek között a' nőnem úgy állott a' férjéhez, mint 1—86, akkor a' feketék mint 1—3½. Végre legnagyobb oka az igazság' kiszolgáltatás' lágysága, a' kegyelmezések' nagy száma. Ennek joga a' kormányzókat illeti, kik különbféle indító okokból, melyek hely-

zetükben feküsznek, nagyon is pazarul bánnak a' kegyelemmel. Nevezetesen New-York státusban 13 év' lefolyása alatt 1810—1823-ig 3175 elítélt személyekből 2343 kapott kegyelmet 's így majd nem $\frac{2}{3}$ -da az egésznek. Ugyan itt 1816—1818-ig 2 év alatt 975 elítélt rab közül 803, és így több mint $\frac{2}{3}$ része kapott kegyelmet. Természetesen olyanok, kik hoszas időre büntetvék — jobban igyekeznek a' büntetés' elengedését megnyerni; pedig épen ezek a' legbünösebbek. Így történt, hogy kegyelmet többnyire azok kaptak, kik arra legkevésbé voltak méltók; például Auburnban és Sing-siryben az 1822—1831-ig kegyelemmel szabadon bocsátott 147 rabok közül a' holtigvaló fog-ságra kárhóztattak voltak 60-an, 's így az egész számnak $\frac{1}{7}$ -de, holott az ezen idő alatt oda beszállított raboknak csak $\frac{1}{18}$ részét tették. A' kegyelmezésijognak illyes használata, mint Amerikában történik — sz'. véleménye szerint inkább bűnre csábít, mint jó hatással van. Ennek következménye a' gyakori visszaesés is.

Három feltételt lát a' sz. szükségesnek a' fogházrendszer' javítására. 1) Egy fogháztanácsnak, 's fogház-főfelügyelőnek rendszerítését. 2) A' pensylvániai rendszer' behozatalát mind az építésben mind benső igazgatásban. 3) Érdemes és jó hfrü polgároknak közre munkálását, mi részint a' rabok' látogatásában, részint a' kiszabadulók' segítésére, és gonddal tartására alakítandó társaságok' létesítésében álljon.

Allg. Litteratur Zeit. (1840. Nr. 58. 76.) után.

B. T.

NÉP- ÉS KÖZGAZDASÁGTAN.

Die Sparkassen in Europa. Darstellung der statutenmässigen Einrichtungen der grossen Mehrzahl von solchen, mit einer Nachweisung des Betrages der in denselben aufgesammelten Ersparnisse. Nebst Ansichten über die sach- und zweckmässige Bildung der Einrichtungen für die Verwaltung solcher Anstalten. Von C. A. Freiherrn von MALCHUS, K. Württemberg. Finanz-Praesidenten a. D. u. s. w. Heidelberg und Leipzig. Groos 1838. XII. XLVIII. 353, und 60. S. n. 8-adr. Ára 4 frt. 30 kr. ep.

Több ízben tétetek azon észrevétel, hogy a' költőknek jobban sikerül a' szerencsétlenségnek, mint a' szerencsének leírása, a' tartarúsé és pokolé inkább, mint az elysiumé 's paradicsomé; hogy minden esetre az elsőbb rajzokban sokkal több változatosság és költői igazság uralkodik, mint az utóbbiakban; 's hogy az elsőbbek a' lélelem 's könyörület' érzelmeit sokkal bizonyosabban felizgatják, mint az utóbbiak a' vágyat 's kedvtelést. Hasonló valami mutatkozik a' szegénység 's ennek lényege', forrásai körüli nyomozódásoknál, 's orvoslata' eszközeinél. Azoknak nagyobb részét rendesen a' szomorú jelenet' jellemének komor és mélyen beható rajzai, azoknak körét, nevedekését, különféle időkben 's országokban létező állapotját fenyegető statistikai adatok, setét jóslatok azon veszélyek felől, miket azok a' jövőkornak készítnék, élelmélő felosztások különféle osztályzatokra, lényegök' pontos taglalása, alapos vizsgálódások az ő sokféle okaik iránt foglalják el; azonban a' nyomozódás hiányos és izetlen lesz, és semmi valódi kielégítő benyomást nem hágy maga után, ha azon eszközök' felszámolására jó a' sor, mik a' jelenlévő 's fenyegető rossz ellen ajánlathatnak. Ezt azonban épen nem olly iratokról kell érteni, mellyek visszaható és lázító eszközöket javálnak. Beunők nem a' változatosság', a' felhevült teremő phantasia' gyümölcse hiányzik; de annál nagyobb hiával vannak a' meggyőződési erőnek a' kivitelre 's haszonra nézve. Hol ellenben csak javallatok történnek, mellyek a' mi társas intézkedéseink' és rendszereink' alapjelmének megtartásából indulnak ki, 's csak ama' rosszakat akarják eltávolítani vagy enyhíteni, mik mellette 's alatta — némelylek szerint: azok' daczára, mások szerint igenis általok — képződtek, úgy többnyire azon változatlan rendszabásokra jövünk, mik már sokszor felhozattak, gyakran 's mindenütt, habár többnyire némi hiányokkal a' kivitelben megkísértve, 's minden dicséretességök mellett az érzelmét felizgatólag, hogy ők az olly iszonyúan rajzolt veszedelem' elhárítására épen nem lehetnek képesek. Azon fellyül közöttök még mindég találkoznak olyanok, kik inkább azt látszanak fontolóra venni, hogy a'

szegényeket mikép távolíthassák el szerencsésb embertársaik' szemei elől, 's hogy ezeket azoknak alkalmatlankodásától megszabadítsák, mintsem hogy a' rosznak forrását bedugnák, a' sülyedőt sülyedésében feltartóztatnak, 's a' szegénynek ösztönt és eszközt nyujtanának, magukat tulajdon erejük 's szabad hatásuk által feltartóztatni és emelkedhetni. Igazságosan foglalják el tehát a' közönségesen becses és munkásan előmozdító véd- és segédeszközök közt a' *takarékpénztárak* az első helyek' egyikét, 's majdnem egyedül ezek azok, mik azon szép jellemmel bírnak, a' szegénységgel fenyegetett osztályoknak ingert, útmutatást és alkalmat adni, mikép magukat önmaguk által az őket fenyegető veszély ellen oltalmazhassák. A' dolgozó rá adja magát, hogy egész keresetét nem költi el, 's az által általában mértéklethez és takarékoszághoz szokik; szorgalmasban dolgozik, és új keresmény után szemlélődik, hogy többet tehessen félre, míg ritkán szorgalmasban dolgozik, hogy több elfecserlendő pénze legyen; a' megtakarítottat 's vele a' csalóka kísértet szemei elől minél előbb elteszi, 's ez által a' megkeresetet erősebben együtt tartja, azt valamely kezeskedő intézetre bizza, 's e' szerint a' csalás és gondatlanság okozta károktól megmenekszik, miknek őt a' pénzbeli alkukbani járatlansága teszi ki; sajátját akármikor, kamattal szaporítva, visszakövetelheti, hogy azt mint tartalékpénzt öregsége- 's betegségében, drágaság- és dologtehetlenségében használhassa, vagy valamely kis telep' megalapítására fordíthassa, mely őt a' köztársaság' magasb fokára emelendi. Igaz, nem titkolhatjuk el, miszerint vannak, mik a' takarékpénztárak' intézménye' üdvös hatásának és azok' teljes kifejlésének akadályul szolgálnak. Az ösztön a' káros befolyások' ellenében nem elég erős. A' mértékletességre 's takarékoszágra egyébként is hajlandó korszak ezen intézetet sokkal buzgóbban használná; a' mi pedig annak használatát legsürgetőbben kívánhatná, a' könnyelműség' és éleletvágy' korszaka alig fordíthatja azt hasznára. Mi a' korszakokról áll, áll az egyes emberekről is. A' tartalékpénz' meggyűjtögetésére fordítandó figyelmet nem érezni olly igen, mint azt érezni kellene, 's az alsóbbosztályu dolgoz' igenis hajlandó a' gyönyör' pillanatit felízeltetni, tudván, hogy egész életének neheznek kell lennie, 's a' legnagyobb szükség' lehetőségére gondolni nem is szokott. Tudják azt, hogy a' legszerencsésb állapotban csak ép hogy tenghetnek; arra támaszkodnak, hogy őket még sem hagyhatja senki éhen meghalni, 's hajlandóbbak a' szerencse' napjait éldelni, mint maguktól ezt is megtagadni azért, hogy maguknak nem jobb sorsot, mint inkább a' legnagyobb nyomor közbeni csekély enyhülést biztosítani; pedig olly nyomor közben, mely nekik mégis kikerülhetlennék látszik. Erősb ösztön lenne a' remény, a' megtakargatott öszveggel nagyobb szerencse' talpkövét letehetni. Volnának csak a' példák gyakoribbak,

hogy ez sikerült, csak nagyobb figyelmet gerjesztenének; volnának csak igen számos és készenálló alkalmak, a' legalsóbb lépcsőről csak valamennyire is felvergődhetni; csak oktattatnának ezen osztályzatok jobban — mit nekik ezen takarékpénztárak épen nem adnak — a' meggyújtott azon célra gondosan használni! Ezen felül ama' a' takarékpénztárak' lényegétől elválaszthatlan könnyűség, betettet visszavenni, az intézet' célját megsemmisítő csábítás. Az ügy' mostani állásában, bíráló a' takarékpénztárak felett az olly intézeteknek ohajtna adatni elsőbbséget, melyek a' betettet nem a' betevők' önkénye szerint adják vissza, hanem melyek igenis az öregségnek 's betegségnek soha el nem maradó segélyt nyújtanak. Az ilyeneknél ugyan rendesen azon nehézség van, hogy valamely meghatározott mennyiségtől rendes befizetéseket feltéteznék. De midőn valamely magasabbállású a' szűkölködők' állásáról gondoskodni akar, rendszerint jobban tesz, ha olly intézeteket használ. Azonban mind a' két intézet különböző, egymásmellett álló 's nagy fontosságu célra van számítva, 's tulajdonkép egyforma hasznót kellene előteremteniek; és valóban, a' társaság' állapotja kedvezőbb leend, ha a' takarékpénztárak hasznosabban hatnak, mint ama' más, nagyobb gyámságot magokban foglaló intézetek.

De akármin't legyen a' dolog, a' takarékpénztárak minden esetre legnagyobb figyelmet érdemelnek, 's bizonyára köszönettel kell fogadnunk, hogy első statisticusaink' egyike, 's egy olly férfi, kinek józan ítélete, 's a' körülmények iránti helyes méltánylása jogszerűleg dicsértetik, épen ezen tárgy körüli vizsgálódásokban fáradoz. A' takarékpénztárak' hasznosága feletti rövid észrevétele után, a' bevezetés azoknak történetirati részét adja elő. A' takarékpénztárrali intézkedésnek elsőbbségét Hamburgnak tulajdonítja; hol az 1778-ig megy fel; hanem természetesen meg kell engednie, hogy az edinburghi 1815-ről a' számos angol hasonnemű intézeteknek példányul szolgált, 's hogy Angliában és Walesben 1814-től 1817-ig 101 takarékpénztárak támadtak, míg Némethonban 1817-ben még mindég csak azon 5 volt, melly már 1808-ban is létezett. Németországra nézve a' közbenlévő évek semmikép sem voltak takarító időszak. Hanem e' helyett a' takarékpénztárak 1817-től 1837-ig 201-re nőttek. A' szerző a' német intézetekben a' sokoldalú, a' részeseik körülményeinek különbféleségét tekintve vevő kiképzést dicséri, mindazáltal sokat azon vád ellen igazolhatni alig reményl, hogy ők igenis sok formaságuk miatt az ügyvizont részeseikkel nagyon is összebonyolítják, igen hosszú jelentős időszakokról rendszabás által a' takarékpénztárakba letett megtakargatások feletti rendelkezést igen nehezzé teszik, általában némelly intézkedések által azon hasznok' teljes eldeletét, mit ezen intézetnek nyújtania kellene, megkeseríti.

A' takarékpénztárak' módosításai gyanánt elsöben a' jutalomtárakat hozza fel, mik „különös, nevedekő haszon által a' takargatásban állhatatosságra ébresszenek,” de úgy vélekedik, hogy azok egyszerűbben lennének a' takarékpénztárakkal egybekötendők, mik külön jutalmakat, vagy felemelt kamatéldeletet nyújthatnának, mihelyt valamely takarékosnak tőkéje gyakori betételeik által bizonyos összevegig nőtt, vagy ha ugyanazon egyén az éven keresztül többszöri betétele által a' takarékoságbani állhatatosságát bebizonyította. Bíráló igen szívesen fogadja, hogy a' szerző az illy öregbített ösztön' fontosságát megismeri. De a' javaltatbani mód ellen látszik bizonyítani ama' körülmény, hogy azon összevekkekhez, mik erre fordíthatnának, valamely közönséges takarékpénztár minden berakóinak tulajdonkép egyforma igényeik lehetnének, 's hogy minden esetre bajosan látszik az, ha csupán szorgalmatos vagy gyakori betétel által valaki megkülönböztetést érdemel, minthogy illy betétel sokszor épen nem érdem, hanem csak szerencse. Bíráló a' nyújtandó haszonnak csak azon nevelését kívánná helyben hagyni, 's különösen pedig ajánlandónak is csak akkor tartaná azt, midőn az egyéni körülmények' tekintetbe vételével valóban csak a' takarékoságbani *érdem* jutalmaztatnék. Azonban illy tekintetbevetel nehezen fekszik valamely közönséges takarékpénztár' lényegében. A' szerző említi tovább a' magán-takarékegyesületeket, 's többek között ama' kérdést teszi, ha valljon és mennyiben lehetne a' takarékpénztár' természetével kényszerítést és zégeztetni? Ebbe nem ereszkedik mélyebben, de úgy látszik, miszerint a' kérdésre tagadólag felelne. Természetes, hogy itt a' formától 's viszonyoktól sok függ. Valamely — egyébként is már bizonyos belső összefüggésben és meghatározott kötelezettségben lévő 's aránylag biztosított jövedelemmel ellátott — karban épen nem lesz nehéz, köz meglegedésre intézményeket behozni, mellyek kényszerített takarékoságot foglalnak magukban; mint ezt a' bányászlegénység' pénztáraik, a' braunschweigi erdőszők' pénzperselye tanúsítják. De illyesmit végtelenül tenni nem lehet. A' szerző nem hiszi, hogy takarékpénztárak különösen nagyobb városokra szoríthatatnának; sőt tapasztalás által bizonyítja, hogy azok kisebb városokban és falukon is virágozhatuak; csakhogy falukon több községeknek kellene egyesülniek, a' község' tehetős tagjai is többmennyiségű megtakarított vagyonukkal befogadandók lennének, 's kölcsönpénztárt kellene a' takarékpénztárral egybekötöni. A' takarékpénztárak' alapításarai tekintetből a' községi előjáróságok által keletkezteknek ad elsőbbséget, 's illy módon származtak a' leg többek; czekután a' magánegyesületeknek; legkevesebbet pedig kormányok vagy egyesek által létre jötteknek.

Valamely takarékpénztár' sikerének lényeges feltételeiül a' szerző által e' következők adatnak elő: a' betétel' mennyisé-

gének csekély meghatározása és azon betétel' elfogadásának könnyebbítése; illendő kamatozás, melynek kezdete legrövidebb idő alatt következék: a' berakók letett pénzeik feletti akadálytalan intézkedés; azon pénzeknek biztos és kamatozó helyzete; tartalékpénztár' képezése, a' berakók' érdekében a' többé szükségtelen maradéknak haszonra fordítása mellett; a' kormányzás' nyilvánossága, az ügyviszony' leglehetőbb egyszerűsítése. Igen érdekes az előleges összehasonlító egybevetése azon legfontosb' eltéréseknek, mik a' fenálló intézetekben előfordulnak a' takarékpénztárakbani részvételhez való felhatalmazottságra, a' betetelek' mennyiségére, a' részesek' igényeinek meghatározására, a' betetelek' kamatozására, ennek kezdése' idejére, a' kamatoknak a' tőkéhez csatlására, a' letett pénzeknek tudatása - 's betetelére nézve, — a' szerző több fontos okokat ad elő a' takarékpénztáraknak a' kölcsönpénztárakkal igen közönséges egybekötése ellen, 's minden esetre illy egyesítésnél, mit feljebb mint falun szükségest állított, a' kölcsönös viszonyok' szabályozásánál nagy szemességet és vigyázatot igen szükségesnek tart; — az ezt illető kormányzás' szerkezetére, a' nagyobbítás- és tartalékforrásra, 's a' nyilvánosságra nézve. E' tanúságdús fejezet a' takarékpénztárak' mivoltának politicáját nyújtja, 's azt mutatja meg, hogy még látszólag illy egyszerű intézetnél is minő különmemű módszerek jönnek létre, mikép mindegyiknek saját jó 's rossz oldalai legyenek, 's a' kérdések' és kétkedéseknek minő tömege tétethessék itt fel. Ezekre nézve a' szerző' nyomozatait érdekel kísérjük, 's ítéleteibe rendszeren beleegyezünk.

Most munkájának főczéljára, a' takarékpénztárak' határozatszerű intézkedésének előadására, és kormányzásuk' pénzügyi következményeire tér át a' szerző. Azon tudósítások, miket a' szerző, számtalan összeköttetései által segítve, nagy szorgalommal gyűjtött, 's melyek igen biztosok gyanánt tekinthetők, a' német tartományokra, Helvetia, Belgium, Németalföld, Schleswig, Franciaország, Nagybritannia, Lombardia, Toscanára és a' Pápa' birtokára terjednek ki. (Sardiniában is van két takarékpénztár, de ezek felől a' szerző közelebről mit sem közöl.) Oroszországból és a' scandinavi országokból csak bizonytalan adatokat kaphatott, tehát ezeket inkább egészen elhagyta. A' pyrenaei félszigetről csupán azt jegyzi meg, hogy ott, könnyen elgondolható okokból, semmi illyesféle intézetek nincsenek. E' feletle alapos előterjesztés 352 lapon igen pontos, gyakran mutató táblák által félbeszakasztott tudósításokat ad, a' mind-egyik országban létező takarékpénztárak, ezeknek története, belső elrendezéseik és állapotjuk felől, de belőle kivonatot lehetlen készíteni. Bíráló elégti tehát azt, ha a' végeredményt közli. 1836 és 1837 évek' végén az itt említett országokban általában 1160 takarékpénztár létezett, melyekbe összesen

495, 344, 796 forint (20 p. krajczáros forint számítás szerint) volt betéve, melly összeg az egyes országokban a' következő mértékben oszlott szét, és pedig: 1) Osztrákországban, a) ennek német tartományaira (hol a' szerző csak a' két legrégibb 's legnagyobb, hatáskörüket az egészre kiterjesztő takarékpénztárakat veszi szemügyre) 27,197,389 fl., b) olasz tartományokban: 8 takarékpénztár, 3,128,604 fl. összesen tehát: 30,325,993 fl.: 2. a' német szövetséges tartományokban, Osztrák- 's Poroszországon kívül: 201 takarékpénztár, 23,920,736 fl. (Würtembergből 32 takarékpénztárt számlál elő a' szerző, Baadenből 10-et, Hessen-Darmstadthól 11-et, Bajorországból 63-at, Frankfurtból 2-öt, Kurhessenből 4-et, Szászországból 11-et, Szász-Weimárból 6-ot, Szász-Coburg-Góthából 2-öt Szász-Meiningenből 2-öt, Szász-Altenburgból 3-at, Anhalt-Dessauból 1-et, Anhalt-Bernburgból 3-at, Schwarzburg-Sondershausenból 2-öt, Schwarzburg-Rudolstadtól 1-et, Hannoverából 11-et, Oldenburgból 2-öt, Brema-, Hamburg, Lübeckből egyet-egyet, Meklenburg-Schwerinből 1-et, Meklenburg-Strelitzből 1-et, Holstein és Lauenburgból 29-et.) A' hat délinémet tartományok 118 takarékpénztárt számlálnak 13,536,614 frttal, a' 15 éjszakkémetek 83-at 10,384,142 frttal. E mellett van a' hamburgiban 1,363,384, a' bremaiban 1,329,260, a' baadeniban csak 777,817 fl. Bajorország' takarékpénztáraiban legtöbb (6,013,386) van, azután a' würtembergiben (4,866,529), holsteiniben (2,187,243), szászországiban (1,905,880), 3. Poroszországra 80 takarékpénztár 9,544,296 ftal. Egész Németországban a' 283 takarékpénztárban van 60,293,536 fl. 3. Helvetiára 58 takarékpénztár 7,891,353 fl. 5. Belgiumra 5 takarékpénztár 6,466,365 fl. 6. Németalföldre 50 takarékpénztár 2,771,608 fl. 7. Schleswigre 22 takarékpénztár 300,000 fl. 8. Franczthonra 250 takarékpénztár 49,777,423 fl. 9. Anglia, Scotia és Irlandra 484 takarékpénztár 362,847,022 ftal. 10. Toscanára és a' Pápa' birtokára 2 takarékpénztár 1,500,000 ftal. Tehát a' betételek' összegének $\frac{2}{3}$ -án fellyül sokkal több, 's majdnem $\frac{3}{4}$ esik a' Brittországra.

Becses toldalékul közöltetnek ezekután a' takarékpénztárakat illető néhány rendszabályok és alaprendeletek, mik ezen érdemtelen munkát befejezik. A' szerző ez ügy' lényegében csak azon feladást tűzé ki magának, miszerint a' belső szerkezetet, és azt, mit nem ok nélkül nevez ő pénzügyi állapotnak, adja elő. De a' milly nagy köszönettel vesszük, hogy a' bevezetésben a' takarékpénztárak' lényegének politicájához olly becses toldalékot ragasztott, azt is ohajtandottuk, miszerint, talám valamelly végsőban, azon dús alkalmat, mellyet az *egybehasznált* statisticának ő általa intézett összeállítására nyújt, 's azon következtetéseket, mik e' jelen lettdolgokból egyéb viszonyokra huzhatandók, használta volna. Kevésnek van erre

olly hivatása, mint *Malchusnak*. 'S habár talám csak egyes országokból neki elégséges támaszpontok szolgálatára készen állottak is a' végett, hogy a' pénzügyi eredménytől a' nemzeti gazdászathoz is áttérjen, egyeseknél ez tán mégis megtörténhetendett. Nem régen olvasánk illyesmit Franciaországból, miből nevezetes eredmények származtak. Bizonyos éleselmű figyelmező többek közt ott arra figyelmeztetett: miszerint kezdődő drágaságkor és a' dolgozók' bérének a' kereskedéscsökkenés' következtében támadó kevesítésekor igenis számosan 's nagyon hamar visszakivánták betett pénzeiket, mi egypár hónapig tartott; 's hogy ezen idő' elteltével a' pénzöket visszakivánók' száma lassanként kevesedett, és nem sokára egészen megszünt, ámbár a' szükség még mindegyre tartott, hanem a' takarékpénztárak igen telve maradtak. Azon figyelmező ebből ama' fontos következtetést huzta, hogy az ottani takarékpénztárak' tartalmának nagyobb része nem olly osztályoké, mellyek a' bér csökkenésének nagyon kitétetvék, és ez által nagy szükségbe esnek. A' takarékpénztárak bizonyosan sok illyenmű vizsgálódások- és nyomozódásokra adnak okot, 's igen óhajtanók, hogy *Malchus* úr az ő éles eszt, 's józan és mélyen behatoló pillanatát ezen mezőre irányozná.

Allgem. Literat. Zeit.(April. 1840. 70. sz.) után.

Perföldy.

Andeutungen über die Gränzen der Civilisation. Von M. v. PRITTVICZ, Major im kön. Preus, Ingenieur Corps und Festungsbau-Director in Posen. Bey H. Hoff. 1838. 21 ív 8-adr.
Ára 2 frt. 15 kr. ep.

A' szerzőnek több nép- és közgazdasági értekezései láttak már világot, u. m. a' mechanikai erők' oeconomiaja, — az emberi munkának a' többi erőkhöz, mellyek az iparra befolyanak, viszonyáról; — kenyér és munkahiányról, mint a' túlcsigázott gyáripar' eredményéről, — lehet-e elégentül természetni? 's a' természetmennyek' árának nevededéséről. Mind ezen munkák a' szerzőt mint a' nemzeti- és közgazdaság' mezején feltűnő változásoknak figyelmes vizsgálóját ismertették meg az olvasó közönséggel. Jelen munkája 20 évi gyűjtögetésének, szemlélődésének gyümölcse és tulajdonképen az említettük értekezések' befejezésül tekintendő; azonban önállólag amazok nélkül is megérthető. Sok tekintetben megérdemli a' figyelmet, mert olly tárgyakkal foglalkodik, mik a' jelenleg uralkodó iparrendszerrel és annak némely árnyékoldalaival szoros kapcsolatban állanak.

Iparnak és polgárisodásnak lassankénti terjeszkedése vagy a' népek' anyagi és szellemi jólétének majdnem általános törvények szerinti öregbülése figyelmet és állhatatos szemmel tartást és elmélkedést kíván, hogy tudomány által megállapított igazságok' vezérfényénél az emberi nem' lehető előhaladását, jövődő állapotját beláthassuk: mindazáltal nép- és közgazdaság' körében az újabb időkben tett vizsgálódások' fő eredményeinek egybevetéséből nem lehetlen általános és bizonyos törvényeket és határokat megállapítani, mik szerint és mellyekig fejleneknek és terjeszkednek ipar és polgárisodás. Ezt kijelelni kísértette meg a' sz. jelen munkájával, 's általa a' tudománynak nem csekély szolgálatot tőn, 's azért a' kivitelbeni némelly hiányai- és hibáiért a' közönségtől elnézést érdemel.

Nem ereszkedve a' boldogsági elméletek' taglalgatásába állítja, miképen legmíveltebb nép az, mellynél a' polgárok' legnagyobb része lehető legtöbb jókban, még pedig minél nemesebbekben részesül, nem választva külön az anyagi és szellemi javakat, minthogy az anyagi első szükségeknek kielégítését is lelki erők feltételezik, és csak általok érezzük a' kívánataink' betöltéséből eredő örömet, vagy élvezetet. Némellyek ugyan ezen állítás' igazságát kétségbe vonják; pedig ez annyira igaz, mint a' két javak közötti különbség, és a' tény, miszerint az anyagi jók a' szellemiek nélkül meg nem állhatnak, és nem gyarapodhatnak. Ezt azért említjük meg, hogy az olvasónak a' szempontot, mellyből a' munkát megítélheti — kimutassuk:

A' fő kérdésnek, u. m. milly határokat tesznek a' polgárisodásnak a' természet és az emberek? felosztását kielégítőnek nem találjuk. A' sz. két mellék kérdésre osztja fel, t. i. mennyire lehet és kell azokkal élni? azaz a' természet's és fogyasztás' határai mellyek? mi még egy harmadik tekintet, jelesül a' javak' felosztásának határait kimutatni, nagyon szükségesnek tartjuk, 's ez annyival nagyobb érdekű, mivel a' javak' aránytalan felosztásából mai korunk' legtöbb bajai származnak. E' szerint három szakaszból kellett volna a' könyvnek állania. A' polgárisodás' határait nyomozva a' sz. tekintetbe veszi először a' javak' forrását, és másodszor azok' előállítás-módját, amazok természeti erők és vagy magány tulajdonuak vagy elsajátíthatlanok, tovább tőkék és emberi munka; az előállítás pedig vagy szellemi vagy anyagi javak körül forog: Az elsajátíthatlan javak vagy életműzeresek, vagy vegytaniak, p. o. erők, szél, meleg, égálj; — magány tulajdonuak: föld, bányák, szél' és víz' ereje, iga-vonó barmok, 's a' kedvező fekvés szép természettel együtt. A' gyűjtött tőkék vagy szellemi vagy anyagi javakból állanak. Az emberi munka pedig vagy egyesek', vagy pedig társulatok', sőt országok' vállalatai körül forog. Az anyagi előállítás vagy az átalakítást ezer nemű változataival, vagy a'

termékek', 's készítmények' szállítását számtalan elágazásaiban tárgyalja.

A' fogyasztás' határait három szempontból tekinti. 1) Az egyednek lényeges szükségeire nézve, millyenek: táplálát', ruházat', lakás', egészség fentartás és nevelés' költségei, vagy nem lényeges szükségeire nézve, p. o. személy körüli szolgálat, utazások, 's minden nemű élvezetek. 2) Társasági és társulatok' fogyasztásaira nézve, mennyiben azok magok' és mások' java és mulatsága végett az embernek társasági szükségeinél fogva költséget tesznek. 3) Az állodalom' fogyasztására nézve, különös tekintettel a' közadókra. Záradékkul 14 általános nézetét mint vizsgálódásainak eredményeit közli, melyek iratának célzatát jellemzik.

Mi illeti már az egyes szakaszokat: A' természet's hatáiraira nézve vannak a' szerzőnek némelly olyan nézetei, melyekhez szó fér; p. o. lesz olly i'ő, mikor nem a' mennyiségre hanem inkább a' tápszernek jóságukra lesz fő figyelem, ez csak némelly részben állhat meg, mert mindég lesz egy néposztály, mely a' mennyiségre kéntelen tekinteni, és minél többen néznek a' minőségre, annál jobban nő a' fényűzés, annál nagyobb lesz a' romlottság a' népnél, 's annál inkább közelednek az országok végromláshoz 's pusztuláshoz. Minél kevésbé elégszik meg az alsó munkás néposztály a' szoros élet-szükségek' lecsillapításával, annyival tovább harapódzik a' pazarlás, szaporodnak a' proletáriusok, és családok és országok rázkódásoknak ki tétetvék. Most is már a' fényűzés és divatkórság az egyszerű falusi emberre is rá ragadnak, 's a' könnyebb kereset gyárok mellett — miáltal testi szükségük' ki elégítése könnyebbedik — naponként több kezeket el von a' földműveléstől; 's általa a' természet és fogyasztás közötti viszony naponként aránytalanabbá lesz, a' természetmennyek' ár növekszik, 's a' szegénység hova tovább terjedez, 's a' közé^a osztály mindég gyengül. (Ez Magyarországra nézve, illy általánosságban legalább még nem áll). Midőn tovább a' sz. állítja^p miképen minél magasabb fokra hág a' polgárisodás, annál több, élet-szükségekkal és élvezetekkel ismerteti meg az embert, ő is annyival kíváncsiabb tápszerait változtatni és finomítani, 's e' törekvésében ötlet a' szabadon fejleni engedett ipar mindég felsegítendi, annyi hamisat, mint valót mondott, miről a' mai kornak anyagi iránya, az uralkodó fényűzés kitkít megfognak győzni, ha elfogulatlanul vizsgálja az újabb eseményeket, azok okait és okozatait. P. o. ha egykor a' kertészet túlnyomóságot nyer a' szántás-vetésen, belőle sok kár fog származni.

A' bányászatról 's tüzelő anyagokról értekezvén a' sz. kérdésül teszi, vallyon az utóbbiak meddig fognak kitartani, és miképen lehet hiányukat ki pótolni? nevezetesen köszén, erdőnevelés, melegnek vegytani munkálatok' útján égő szerek

nélküli előállítás által. Miket a' sz. e' tekintetben mond, kevés tanúságot nyújtanak. A' szél' és viz' erejéről is kevés alapot mond, holott e' kettő az emberi közlekedésben nevezetesen segédül szolgál. A' zsongéjokban lévő locomotivok, vaspályákra nézve felkiált: „Majd midőn egykor vaspályák fogják az egész földszínt behálózni, ha szélsébséggel át lehet repülni a' száraz földet az atlanti tengertől fogva a' legvégső kelet csücsig, 's az új világot Quebecktől Horn fokig: akkor a' föld egy nagy nyilvános park lesz, melyben a' külön országok egyes külön jellemű osztályokat képeznek. Ez észrevételt egy általában nyomosnak nem tartjuk, hanem inkább emésztetlen ábrándozásnak.

A' tőkéket nagyon helyesen anyagiakra és szellemiekre különbözteti meg. A' népnek szellemi tőkéjét nemzedékeken át gyűjtött tudomány 's tapasztalatok, majd tanítási módszerek 's tanulás öregbítik. Hiányzik még a' család-iskola és élet általi nevelés, melyet a' tanítástól jól meg kell különböztetni, ha bár véle kapcsolatban áll is. A' polgárisodott nemzetek' szellemi tőkéje áll tudományokban, practicai ismeretekben, művészetekben, és erkölcsiségben. Könyvtárakra, conservatoriumokra, népszerű iratokra, 's tanítási módszerekre kevesebb figyelmet fordít a' sz. mint sem ezen tárgyak megérdemelték volna.

Legutóbb említi ez emberi munkát, a' jólétnek e' legnevezetesebb eszközét. De nem vizsgálja ezen szempontból, mert sem jellemét, sem befolyását a' természetstre, élelmezésre, 's minden erő' nevelésére világosan ki nem emeli, hanem csak egy oldalúságokban forog. Különös figyelmet fordít annak megmutatására, miképen minden egyed, még a' legalacsonyabb napszámos is munkája és szorgalma által jólétét eszközölheti, miképen a' napibér a' munkások' műveltségi fokához alkalmazkodik, mindenki maga kovácsa szerencséjének, és csak úgy boldogtalan, ha maga akarja, vagy ha már azt megszokta. Fájdalom! a' tapasztalás igen sok példákat mutat, mik e' szabályt nagyon megingatják; csak az angolhoni gyármunkások' állapotját kívánjuk említeni, kik a' gyárakban szokásba vett gépek miatt vagy kenyerőket sem kereshetik meg, vagy legalább temérdek nélkülözésekkel, kéntelenek küzdeni, 's ezért a' pálinka ivásban keresnek kárpótlást, miáltal mind testi, mind lelki tehetségeik elsatnyúlnak.

A' társulati 's országos vállalatokról csak egy pár szóval emlékezik a' sz., mit annnyival kevésbé baglyatunk jóvá, mint-hogy mai időben a' részvényes társaságok nagyon számosak, és tagadhatlanul sok jót művelnek. A' társulatokra nézve „Bölaus Handbuch der Staatswirthschaftslehre“ czímű jeles munkájára utasítjuk az olvasót.

A' javak' előállítása' különbféle módjairól szóló szakasz a' legjobbak közé tartozik az egész könyvben. Sokat beszél arról, miképen kelljen egy eredetiről sok másolatokat könnyű szerrel elő állítani, mire nézve a' munka felosztásban legtöbbet helyez, 's a' gyárakra kiereszkedik. Káros oldalairól mitsem szól: ellenkezőleg nagyon terjedelmesen értekezik a' közlekedés' minden nemeiről, vasútakról, ezek' hatásairól, 's milly óriási előlépéseket tön az újabb kor a' közlekedési eszközökben a' régi kor felett, a' termékek' 's készítmények' felosztásáról az embeerek között, 's a' közlekedés' némelly ágairól: p. o. sétatüzársok, hírközlési eszközök, tudományos közlekedés, stenográfia, általános nyelv. Ezek teszik e' szakasz' tárgyát, 's a' sz. elemében vagyon, minthogy olyak, mikről tapasztalás 's tanulás által helyes ismereteket gyűjtött magának.

Előre bocsátván a' sz. a' célszerű fogyasztás' ismertető jele' fejtegetését, melly áll a' lényeges szükségek' kielégítésében, 's vallyon a' költségen vásárlott éledelet mulékony-e vagy tartós? át tér az egyed' fogyasztására. E' szakaszban is, mint több elsőbbekben kellettínél jobban hódol Say' nézeteinek, 's több állítmányainak helytelenségét át nem látja. Az egyednek szükségéi között a' test', lélek' és szív' ki képzését alig érinti; a' mit a' gyermeknevelésről beszél, alig érdemel figyelmet. A' társulatok', egyletek' fogyasztásait röviden ugyan, de helyesen taglalja. De midőn Angolhon' iskoláit magasztalja, járatlanságát árulja el, mert köztudomásra van, milly süllyedt állapotban vannak ott az iskolák. Az angol-egyesületi szellemről nagyon is magasztalólag emlékezik, árnyék oldalait pedig mellőzi. A' státus' fogyasztásaira nézve szemügyre veszi az adókat, melyeknek igazságos és egyenlő felosztását képtelennek hiszi. Némelly helyes financiaális nézeteket közöl, mellyek még is gyakorlatban alig kivihetők. Az adóknak mind mennyiségöket, mind behajtási módjokat vizsgálat alá veszi, 's e' tárgyakrólí legnevezetesebb elveket és rendszereket öszve szedte.

Nagyon érdekes részét teszik a' könyvnek annak végén közlött fő nézetek, a' vizsgálatok' fejleményei. Ezek azonban még némi kétség alá jöhetnek, és hozzájuk szó férhet. Egyébiránt az írásmód értelmes, 's a' munkát nagyon ajánlja.

Göttingische gelehrte Anzeigen (1838. 161. St.) után.

B. T.

BIBLIOGRAPHIA.

77. *DICTIONNAIRE technologique, ou nouveau dictionnaire universel des arts et métiers, et de l'économie industrielle et commerciale; par une société de savans et d'artistes.* Paris Thommé 1822—1835. 22 darab, 8-adr. minden darab egyre másra 30 ív; 42 szállítmány réztáblával; minden szállítmány 6—10 különböző nagyságú táblából áll.—Ezen nagy munka, melly 15 év alatt készült el, legterjedelmesebb 's legjobb minden illynemű munkák közt. Franciaország legelső adta az iparüző kézművek' pontos és bő leírását, 's ezen szükségét a' francia academia által eszközölt Description des arts et métiers, 's egyéb encyclopaediák kijelelt módon pótolák ki. Azonban ezek részint be nem végeztek egészen, részint a' tudományok' 's hasznos művészetek' naponkénti haladásánál fogva, haszonvezetőségükből sokat vesztek. Ennélfogva jelen munka' kidolgozása által nagy hiány van betöltve, 's el is nyér az azon nagy részvételt és elismerést, mellyet valóban megérdemel. Csalatkoznék azonban ki azt vélné, hogy az csupán a' művészetek 's kézi mesterségekről szól, mivel az a' mezei gazdaság' minden ágaira 's a' kereskedelemre is kiterjeszkedik. A' dolgozók, mind jeles emberek, kik magok közt a' munkát rendszeresen oszták fel. *Francoeur, Molard, Lenormand, Robiquet, Payen, Brogniart, Chevreul, Peleuze*, kijelelt tudósok, 's kik osztályait nem csak elméletileg, hanem gyakorlatilag is értik. Hogy a' szerkesztésben lehető egyformaság legyen 's hogy hibák és ismétlések elkerültessenek a' földolgozók munkáik' kölcsönös közlését és megvizsgálását tüzték ki maguknak, 's egy czikk sincs, mellyet előbb az öszves dolgozók át nem olvastak 's alá nem irtak volna. A' munka' nagy becsét még magasra emelik a' sok jeles réztáblák. Az újabb felfedezések 's javítások a' technica' különbféle ágaiban pótlékkötetekben fognak időről időre közöltetni, 's így jelen munka egyetlenegy a' maga nemében, mellyet egy nagyobb könyvtár sem nélkülözhet.

78. S. F. W. HOFFMANN'S *bibliographisches Lexicon der gesammten Litteratur der Griechen.* Zweite umgearbeitete, durchaus vermehrte, verbesserte und fortgesetzte Ausgabe. Leipzig, *Böhme.* 1838. Két darab, 8-adr. Ára 9 frt e. p. Jelen munka már első kiadásakor köz tetszéssel fogadtatott. Pon-

tosság, teljesség, könnyen áttekinthető rendezés egyesültek hogy jelen munkát a legkényelmesb kézikönyvvé tegyék bármely nyelvű tudósra nézve.

79. Dr J. C. A. HEYSE's *ausführliches Lehrbuch der deutschen Sprache*. Neu bearbeitet von Dr K. W. L. HEYSE, Prof. an der Univ. zu Berlin. Zwei Bände in 8-o. Hannover, bei *Hahn*, 1830—40. Ára 7 frt 21 kr e. p. — Jelen munka ötödik kiadása teljesen megfelel a' nyelvtudomány' mostani álláspontjának 's a' kor' kívánatinak, a' nélkül, hogy a' practicus czélt, melly által magát ezen kijelelt munka, már előbbi kiadásiban ajánlotta, szem elől elveszítse. Meg lévén szerző a' felől győződve, hogy a' nyelv' tudományos előadásának egyedüli bizonyos alapja, a' nyelv' története, a' nyelv' mostani állásának történeti kifejlésére különös gondot fordított 's ennél fogva a' német beszédmódokra nagy szorgalmat szentelt. A' szerző' nyelve a' grammatica' minden kívánatinak megfelel 's a' kitétel' pontosságát világosság és méltósággal köti össze, úgy hogy jegyzeteit a' nyelvről közönségesen, olly gyönyörrel olvassa az ember, mint a' német nyelv' 's grammaticai formáinak kifejlése' történetét különösen. Saját érdeket nyújt a' különbséle beszédmódok' állandó összehasonlítása, mellyről szerző más nyelvyomózók' szorgalmas gyűjtéseit 's gondosan használt eredményeit, magáival egyesítette, de az egésznek terjedelmes előadása mellett, az egyes dolgokat olly tudományosan rendezte el, hogy mindenki könnyen feltalálhatja azt, miféle magának felvilágosítást kíván szerezni. Mikor lesz nekünk egy Heysénk, egy Grimmünk, ki nyelvünket a' nyelvtudomány' jelen állásának megfelelőleg, olly terjedelemben, olly gondnal, 's olly gazdag esmeretettel dolgozza ki, mint ezek a' német nyelvet?

80. *DESCRIPTION de Médailles antiques, Grecques et Romaines, avec leur degré de rareté et leur estimation. Ouvrage servant de Catalogue et une suite de plus de vingt mille Empreintes en soufre prises sur les pièces originales; par T. E. MIONNET, membre de l'Institut etc. Supplément. T. VIII. Paris Debure, 1837. 523 l. és 23 réztábl. T. IX. 1837. 265 l. és 10 réztábl. Végre az öszves lajstrom 316. l. — A' pénztudomány' minden barátja örömmel veendi, hogy jelen híres munka be van végezve. Egy munka sem képes ennyire kitüntetni a' pénztudomány' előléptét, halhatatlan alapítója' Eckhel' óta, mint ez, melly a' világos rendezet 's teljességnél fogva, megbecsülhetlen segédszer nem csak a' numismaticai, hanem a' historiai, geographiai, mythologiai 's művészarchaeologiai studiumokra nézve is. Az egész munka már több mint 52,000 pénzt foglal magában, és még is már a' toldalekkötet' nyomtatása alatt annyira megszaporodtak az anyagok, hogy egy volume additionel' kiadása már előre kihirdettetett. Ezen két utolsó darab azsiai és afrikai pénzeket foglal magában.*

81. *ELEMENTS of Chemistry*, by Thomas GRAHAM. Illustrated with wood cuts. London *Baillière* 1837. 8-adr. Németül: *Lehrbuch der Chemie*. Bearbeitet von Dr. Jul. Orro, Prof. der Chemie am Collegio Carolino zu Braunschweig. Braunschweig 1840. Eddig megjelent hét szállítmány, melynek ára 5 frt 45 kr e. p. A' híres angol chemicus Graham, ki a' londoni egyetemenél 'Turner' helyébe lépett, olly munkát ad itt ki, mellynek a' tudomány' minden baráti előtt kedvesnek kell lennie. Az alatt míg ő minden eddig esmeretesből a' lényegest világos és könnyen áttekinthető előadásban nyújtja, egy elmés gondolkodó' 's szorgalmatos gyűjtő' tulajdon nézeteit adja a' nevezetesebb czikkelyekről. A' német kiadás nem csupa fordítás. Olly férjfiú vállalta ezt magára, ki mint ezen ismeretdús, dolog és nyelvértő hatalmas chemicus, dicséretesen ismeretes, ki nem csak híven fel tudja azt fogni, mit az angol szerző mond, hanem ott hol szükséges a' mondottat tökélyesíteni 's a' német chemia' állapotjához alkalmazni is tudja. Több szakaszoknál a' német dolgozó' érdeme a' kiegészítésben 's a' megfogatok' világos kifejtésében épen olly nagy mint az angol szerzőé. A' német kiadás egyébiránt a' papiros' és nyomtatás' szépsége, 's a' textusba nyomtatott fametszetek' csinoságára nézve az angol eredetit felülhaladja.

82. *LEHRBUCH der gesamten Mineralogie*, von Ernst Friedr. GERMAR, Dr. der Phil. u. Med. ord. Prof. der Mineralogie u. Director des akad. mineralog. Museums zu Halle u. s. w. Zweite umgearbeitete Auflage 1837. VI. u. 500 S. 8. Mit 10 Kupfert. Halle, bei Schwetschke u. Sohn. Ára 2 frt 15 kr ep. Minden mineralogiai kézikönyvek közt jelen munka, különösen egyetemi leczkékrei használhatósága' tekintetében, könnyen első helyet érdemel. — A' crystallographiát olly alakban adja a' szerző, melly teljesen megfelel az academiai előadások' kívánatinak, a' nélkül hogy a' hallgató' számolási ügyességét kívánná meg az egyes kristályalakok' lezármatatásában 's megjelelésében. A' physikai, chemiai és geognostikai jegyekről egy kevesse mostohán gondoskodott a' szerző, mivel alig érintette a' világtörés' és polarisatio', valamint a' chemiai öszveköttetések' 's hasonlaku savanyak' és basisok' kicserélésének törvényeit, holott az első viszonyok, minden bizonyos kristály alak nélkül szűkölködő érczek' meghatározásában 's a' hátulsók két egyén' ugyanazonosága' vagy különbözőzése' kérdésénél olly nagy fontosságuak. Egyébiránt a' szerző' azon nézete igen helyes, hogy egy tanító könyvben, csak a' geognostikai, technikai és chemiai tekintetben fontos érczek vétessenek fel. Igen czélirányos potolék, az érczek' geognostikai és geographiai tekintetbeni előjövételéről 's haszonvételéről szóló jegyzetek. Igen hasznos egy tanítókönyvre nézve az, hogy szerző a' geographia' és geologia' tanait egyesítette; de az oktatási

módszert igen könnyítette volna, ha szerző a petrographiáról bővebben értekezett 's a kövéváltakról tant a' geognosiának olly formán bocsátotta volna elébe, mint a' crystallographiát elébe bocsátá az érczek' tulajdonképi leírásának. Mind e' mellett is meg kell vallani, hogy szerző a' kövéváltakról tant, a' tudományok' mostani álláspontjának megfelelő alakban adja elő 's ez által magát különösen érdemesíté. Mind ezeket végre történeti áttekintése követi mind annak, mi e' tudomány' meggyében adatott, egyesítve a' literatúrával. Egy igen hív lajstrom neveli a' munka' haszonvethetőségét.

83. *CHARACTERE und Situationen.* Vier Bücher Novellen, Skizzen, Wanderungen auf Reisen und durch die neueste Literatur. Von Th. M. Wismar u. Leipzig, bei Schmidt u. v. Cassel 1837. 2 Theile. 8vo. I. 348 u. VIII S. II. 359. Ára 4 frt 30 kr ep. Jelen könyv' szerzője MUNDT Tódor, Berlinben. Az új literatúrai korszak' írói közt, az eszmeletesség' 's körültekintés' érdemével bír ő, 's noha nem bír Gutzkow' életteljes teljével, de érettebb Laubénál, 's mind kettővel osztozik az ügyes előadás', a' gyakran ragyogó stylus', 's a' jelenkor' irányzatibai behatás' és felfogás' elsőségeben. Jelen munkában szerző' célja az vala, hogy az egymásmellé sorzott poetai 's criticali dolgozatok által, a' literatúra' jelen állapotjának öszpontosított képét adja, mind a' teremtésben mind a' felizgatott véleményekben, 's igazságtalanság volna tagadni hogy ezt több darabjában el is érte. Legtöbb poetai erő 's nagyszerű humor mutatkozik az *életvarázslat* (Lebensmagie) című elbeszéléshben.

84. *REVISION der Lehre vom Galvano-Voltaismus mit besonderer Rücksicht auf Faraday's, De la Rive's, Becquerel's, Karsten's u. a. neueste Arbeiten über diesen Gegenstand.* Von Dr. C. H. PFAFF, k. dän. Staatsrath, Prof. der Med. u. Chemie an der Univers. zu Kiel, u. s. w. Mit einer Steindrucktafel, Altona, bei Hammerich 1837. XII u. 227 S. gr. 8-vo. Ára 2 frt ep. — A' híres szerző magára vállalta Gehler' physicali szótárának új kiadásában, azon czikkelyek' kidolgozását, mellyek a' galvanismusról tant tárgyazzák, 's mind a' *Galvanismus*, mind a' *Säule* című czikkelyekben, öszveállította a' legfontosb lettdolgokat, mellyeket több physicusok' gazdag tartalmú vizsgálódásukból nyertünk, valamint a' legnevezeteseb theoreticai nézeteket is, különösen Volta' theoriája' elemeit, mind bőven mind alaposan fejtegette. Hogy azonban *Ohm*' és *Fechner*' új theoriáit is, mellyek ezen tant azon czikkelyek' kidolgozása óta gazdagították, illőleg méltassa, jelen munkát irta a' szerző, mellyet minden physicus, mint előbbi munkáinak becses pótlékát örömmel fogadand, annyival inkább mivel abban egyszersmind saját próbatételeinek gazdag eredménysoara is foglaltatik. Szerző még e' mellett azon különös fáradságnak is aláveti magát, hogy Faraday' új kísérleteit ismételve 's igazolja.

Ezen ismételts mely az új voltai készüléttel történt, különösen azt eszközölheti, hogy a' physicusokat, ezen készülét' nagy gyakorlati haszonvehetőségéről meggyőzze. Ezen Faraday vagy tulajdonkép Have által talált készülét, minden eddig szokásban volt voltai készüléteket felyülmül egyszerűsége, olcsósága's a' velebánás' könnyűségére nézve. Ezen ismételtsből sikerült egyszerűs mind a' szerzőnek, bizonyos törvényeket hozni le, melyek eddig csak hozzávetések gyanánt tekintettek.

85. *Tesoro de Historiadores españoles* etc. (A' spanyol történetírók' kincse melyben foglaltatik: A' granadai háboru, *Mendoza* által. A' cataloniaiak' s aragoniaiak' expedíciója, a' görögök és törökök ellen, *F. de Moncada* által; a' cataloniai forradalom' elválás' és had' története, *M. de Melo* által; egy bevezetéssel, Don Eug. de *Ochon* által. Páris, Baudry, 1840. XXXVI és 460 l. n. 8-adr. Jelen kiadást igen ajánlja, mind a' kiadó' szorgalma, kiadását a' legjobb's legtükéletesb eredetiek szerint eszközölni, mind a' biographiai és critikai jegyzetek, mind végre a' szép correct kiadás's olcsó ár (9 franc!). A' spanyol nyelv's literatúra' baráti mind ezt örömmel haliandják. *Mendoza*' (mholt 1575.) Guerra de Granada-ja a' legjobb kiadás szerint (Valencia 1776 4-edr. melynek azonban 1795 u. o. egy octav kiadása is jelent meg, valamint 1830 új czímmel is egy), van nyomtatva, a' Prologoval's *Mendoza*' életével *Tribaldos*-tól. Egyébiránt a' kiadó' nézete, a' jó írók' munkái' új kiadásának szükségesvoltáról, teljes helyeslést érdemel, ennél fogva igen dicséretes a' szerző' vállalata, hogy következő izlésteljes gyűjteményeket adna ki: *Tesoro del teatro* esp. 5 vol. (50 franc). *Tesoro de los romanceros* 1 vol. (10 franc). *Tesoro de prosad.* esp. 1.vol. (10 franc). *Apuntes para unes bibl. de escr. esp. contempor.* 1 vol. (10 franc). *Colecc. de piezas* 1 vol. (10 franc).

A. B. P.

A' LITERATÚRA'

TÁRSASÁGI ÁLLÁSA ÉS JELENTÉSE

A' JELENKOR' NÉPEINÉL.

ELSŐ CZIKKELY.

Azon kétségbehozhatlan jelentés, melyet a' literatúra újabb időkben Európa' főbb országaiban nyert, szinte követelt, hogy, a' mennyire lehetséges, tarka és változatos tüneményeiben a' törvényszerűt, folyamában az állandót, a' magához hasonmaradót megtűzzük 's tisztába hozzuk; mert még e' mezőn is, mely látszólag leginkább önkényes, hol az egyedek gondolatokra és szeszélyből, hajlandóságaik' vagy talentumaik' és geniejök' mértéke szerint lépnek fel 's próbálják erejüket meg, még e' mezőn is, ha csak a' jeleneteket nem vesszük egészen egyenkint, ha nagyobb tömegeket foglalunk össze, ha az individualist és szeszélyest a' magát létszeresen kifejtőtől, az egyetemtől 's némineműleg szükségképitől elválasztani értjük, némi szabályt és törvényszerűséget vehetni észre, melyet talám még most azonnal egészen megfelelő formába nem önthetni, de megközeledve 's lassankint mégis hatalmunkba keríthetünk.

Csak igen korlátolt 's egészen rövidlátó nézet tekint és ítél meg minden könyvet egyedül mint egyest; az inkább philosophicus értelem arra törekszik, hogy azon szabályokat 's törvényeket fedezze fel, mellyek az egyetemes literatúrán vagy ennek egyes ágain és időszakain uralkodnak. Valóban úgy is mindenki, a' ki ítéletét a' literatúrának egyes termékeiről kimondja, habár öntudatlanul, mindég általánosabb, összehasonlító álláspontot veszen; megvizsgálja mit nyújt a' megítélt könyv más ugyanazon nem- és fajtabeli könyvekhez képest, ha haladást bélyegez-e, ha az értelmiségnek vagy szépnak kincstárát gazdagítja-e, milly viszonyban áll a' kor' vagy nép' erkölceihez 's gondolkozásmódjához, szóval minden egyes ítélet egy rendszert feltételez, melly szerint, vagy mellyből kimondatik vagy legalább kimondatnia kellene — egy áttekintést va-

lamelly nagyobb értelmi mező felett, mellyen minden egyes terméknek a' maga helye megvan, 's neki kimutatandó. Illy áttekintés és rendszer azonban nem gondolható, tapasztalás nélkül, 's annak, a' mi a' szabad kifejlésnek szellemi törvényei szerint lesz és alakul, tapasztalása: *történet*. A' literatúratörténet olly valami természetes és szükségképi, mint a' közönségesen úgynevezett történet, melly alatt közönségesen főkép a' politikai értetik, de annak írása kétségkívül még nehezebb mint ez utóbbié; 's midőn a' régiek a' történetírásban még most is felülhaladhatlan, talám elérhetlen mestereket mutathatnak fel, az újabb kornak vala sentartva a' literatúrai történetírás, mivel az őskorban a' literatúra' mai fogalma, vagy is inkább maga a' dolog nem volt meg. A' szellemi erők, mellyekből a' literatúra serked, szintúgy megvoltak ugyan az őskorban, mint jelenidőnkben, de hiányzottak a' feltételezvények, mellyeknek tulajdonképi befolyása alatt a' mai literatúra fejlett ki — a' nyomtató sajtó 's a' nyilván-életnek visszaszoríttatása az olvasó- és írószobába 'stb. e' félek. Azonban még magában az újkorban is, magasb értelemben véve 's termékenyebb előadását tekintve, jóformán új a' literatúratörténet' datuma, 's ámbár nem tekinthetnünk, hogy tudományosság 's 's elmeél már a' bennünket megelőzőt századokban is sok és becses anyagot gyűjtöttek össze 's dolgoztak fel, mégis csak a' legújabb évtizedek azok, mellyek az előbbiekhöz képest tetemes haladást tettek a' literatúratörténet' írásában akár általányban vegyük azt, akár egyes nemzetek' literatúráját illetőleg, még pedig következő okokból: mivel a' nagy és megrendítő világtörténetek' következtében az újabb kor' történeti értelme magát tetemesen kimívelé; mivel jeles és sokoldalú elmék, mint Herder, Wieland, Göthe, a' Schlegelek 'stb az izlés' korlátolt, philisteri egyoldalúságait legyőzték 's ösvényt törtek a' legkülönműbb népek' 's időszakok' literariai termékeinek méltánylására 's így tér nyeretett, valamint az idegennel egymásközi, úgy a' nemzetinek az idegennel hasznos összehasonlítására; mivel a' világosodás' és humanitas' emelkedtével a' literatúrai kincsekhez mind inkább férni lehet; mivel végre a' néhány emberkor óta kétségkívül erősödött 's az európai főbb népek között külön alakokban hathatósabban előlépett philosophicus szellem, melly Angliában Bolinbrocke-, Shaftesbury-, Chesterfield- és Hume-kat; Franciaországban Bayle-, Diderot-, Voltaire-, Montesquieu-, 's Rousseaukat; végre Németországban a' tulajdonképi értelemben vett speculativus philosophokat szálította hirdetőül 's képviselőül, — mivel e' philosophicus szellem a' tudásnak 's az életnek minden spharáiban egyetemesb 's terjedtebb, de másrésről élesebben felfogott 's szigorúbban húzott következmények, keresztülhatóbb törvények, világosabb iránypontok 's az okok' és hatások' kinyomozása után törekedett mindenben és minde-

nütt; mivel elkezdték, a' történet' szellemi factumait 's jelen-
 ségeit magasb szempontból tekinteni, mint a' külső, úgy szól-
 ván anyagi eseményeket. Bár milly hasontalanok voltak is az
 irányai, a' metaphysicai, erkölcsi és társas nézetei, a' valódi
 vagy magokat úgy nevezett philosophusoknak, bármilly egye-
 netlen a' bélyeg, mellyet a' tudományok' s névszerint a' tör-
 ténet' kidolgozására nyomtak — közvetve vagy közvetlenül még-
 is mind ők, mind tanítványaik 's követőik mindég odatöreked-
 tek, hogy a' lettdolgok' s tapasztalatok' tömegét elrend zték,
 összekössék, létszeresítsék. Már is fényes vagy legalább meg-
 örövendeztető dolgozatok fekszenek előttünk a' literaturatörté-
 netírásból, főkép németektől, kiknek munkáik főkép alapos-
 ság, a' nyomozás' élessége 's történetirói elfogulatlanság által,
 francziáktól, kiknek írásaik a' forma' elevensége 's szépsége
 által tűnnek ki. Milly nehéz legyen azonban a' tudományok'
 s műveltség' jelen álláspontja szerint tett követeléseknek, mely-
 lyek a' literaturatörténetirótól megkívántatnak, megfelelni,
 szembeszökik, ha meggondoljuk, a' műveltségnek milly sok-
 oldalú képességeivel 's elemeivel kell birnia az írónak, ki e'
 feladás' megoldását megkísérti. Először-is azon népnek vagy idő-
 szaknak, mellynek literaturatörténetét írni akarja, political
 történetét teljesen ismernie 's felfognia kell, még pedig sokkal
 nagyobb kiterjedésben és mélységben, mint közönséges törté-
 neti munkákból tanulhatni; nemcsak az udvarok' állapotját, a'
 fejedelmi személyek' életmódját kell ismernie, hanem, a' meny-
 nyire lehet, minden rend' s néposztály' erkölcsiségét, polgári,
 vallási 's erkölcsi állapotját tudnia, részint, mivel a' literatúra-
 történet' nevezetes személyei 's hősei majd ez' majd amaz osztá-
 lyból lépnek fel, részint mivel, legalább a' jelesebbek, ismét
 a' nép' egészére hatnak. Továbbá a' literaturatörténetben fel-
 lépő személyek' írásairól 's munkáiról szoros tudomásának kell
 lenni 's nem egyedül névszerintinek, hogy netalán a' könnynek
 csak tartalma felől tudósítson hosszabban vagy rövidebben, neki
 egyszersmind önálló ítéllettel, 's gyakorlott ízléssel is kell bir-
 nia, criticusnak kell lennie, mert egy puszta értesítő litera-
 turatörténet a' legjobb esetben egyes biographiák' gyűjteménye
 levén, habár gyűjtői szorgalom' s az adatok' pontossága által
 bizonyos tekintetben érdekes is, még nem érdemi a' történet'
 nevét. Egyébiránt véleményünk szerint egy tökéletes literatúra-
 történetben a' biographiai elemnek sem szabad elhanyagoltatnia,
 mert olly történet, mellyben egyedül kifejlésekről, irányok-
 ról, mivelődési epochákról, merő személytelenről hall és olvas
 az ember, élettelené 's unalmassá lesz; a' szerző' élettrajza
 gyakran legjobb 's legrövidebb commentárja műveinek 's több-
 nyire ellenedolgozik azon kedvező vagy kedvezőtlen előítéletek-
 nek, mellyekkel az ember valamely írónak, egyedül munkáival
 kötött ismeretségénél fogva, egész személyisége iránt lenni

hajlandó. A' történetírásban jóformán visszatértek már azon módtól, mellyel egyes uralkodók' vagy családok' tettei és sorsai vétettek fődolog gyanánt 's mint ilyen irattak le, a' népek' egyetemes kifejlését egy függelékben vagy jegyzékben röviden lekapván; jelenben országok', népek és nemzetek' történetei iratnak; nagy balság volna azonban azért azt kívánni, hogy a' fejedelmek, törvényhozók, hősök, kik koruknak csillagai 's tükrei voltak, kikben egyik vagy másik időszak' jó vagy rossz szelleme a' legelhatározottabban 's világosabban nyilatkozott, kiknek élete 's hatása a' legszebb fényben ragyog, egészen a' fenékszinre tolassanak 's csaknem szónélkül hagyattassanak. A' történetnek ennyire democratai írásmódja épen olly élénktelen 's hamis leendene, 's alkalmasint épen azok, kiknek a' kitünő személyiségek' illy mellőzésével hizelkedni akartál, fognak legkevesebbé illy antiaristocratailag egyengetett történeten kedvet találni. Minden a' mi emberi, személyes; lehet ugyan sőt kell a' történetírásban személyeket, 's személyiségeket gyakran mellőzni, de mindig ismét vissza kell térni reájok 's a' mezőt soha egészen el nem hagyni. Ez áll a' literatúratörténetről is; 's egyes írójának épen a' biographiai adat szolgáltatandja a' legjobb alkalmat egyik-másik időszaknak literariai characterét 's irányát a' történeti viszonyokkal 's állapotokkal a' legtermészetesb 's érdekesh módon összekötni, 's az értelmi factumok' 's kifejelek' kisség légszerű 's képzeménvi épületét a' valódi élet' szilárd alapjához kötni. Az, hogy a' külső történeti körülmények, a' biographiai 's személyeségi elem egy literatúratörténeti munkában könnyen legvonzóbb lehet a' közönség' nagy részénél, könnyen örvényvévő lehet az e' mezőn dolgozóknak, mivel, a' publicum' ebbeli izlését követve, bizonyára nemcsak nagyobb tetszést biztosít magának, de feladását is sokkal könnyebben oldja meg. Mert kétségkívül sokkal kevesebb nehézséggel jár, valamelly egyes szerző felett alaposan, tanúságosan 's szellemmel kiterjeszkedni, mint őt elődeivel, kortársaival 's utódaival szoros históriai összefüggésében méltányolni, élesen kijelelni, mit öröklött a' korábbiaktól; mit teremtett 's ébresztett újat kortársai' kölcsön és viszonyhatásában, mit font odább 's az érdemnek vagy hibának mennyiben részese mindegyik; mit készített elő 'stb.

A' mi továbbá a' literatúra' történetírója' feladását tetemesen sulyosítja a' politica' történetíróéval egybe hasonlítva, az, hogy ez utóbbi elbeszélése' fonalát szükségképp nyeri az uralkodók' egymásra következése, vagy fontos változások 's események, háborúk és békekötések vagy lázadások 's e' félek által; a' legkevesebb itélet nélküli historiograph sem fogja egykönnyen a' legfontosabb tüneményeket elkerülni, bár okaikat 's hatásait mennyire felreismerje is, mivel csaknem mindig igen szembe-ötölő, figyelemgerjesztő vagy megrendítő módon állanak be;

bomlások, háborúk, vagy uralkodói változások, országok' elpusztulásai vagy keletkezései által úgyyszólván kiemelvek. Egészen másképp van a' literariai kifejlésekkel és időszakokkal. Egy ítélet nélküli literatúrai történetíró a' literariai történet' fonalát, ha autoritásokat nem követ, a' mi egyebiránt legtöbbnyire úgy van, egészen elvetheti, 's történetét merő mellékfonalakon fonhatja odább, mivel egy magából keletkező szükség itt nem létezik, bizonyos neveket 's eseményeket vezérpontokká tevő. A' szellemi, a' literariai zendülések és viadatok nem mindég, legalább tulajdonképi eredetökben nem, olly világosan fekszenek előttünk, mint a' hasonló political események; egy régi és új irány' védnökei nem olly nyilván kelnek sikra egymás ellen, nem viselnek eldöntő 's olly csatákat, melyeknek eredménye felett már épen semmi kétség nem lebeghetne; viszontagos párthiveiket nem lehet megolvasni, mint valamely fejedelem' alattvalóit, vagy hadsereg' katonáit. Egy újan fellépő literariai hősnék uralkodása a' szellemek felett, egy új törvényadónak a' tudományokban vagy művészetben sok ideig problematicai, kétségbehozható marad; egyik rész őt még mindég bitorlónak tekintü, kinek országa tartós nem leend; a' másik rész már mint törvényes és felkent uralkodónak hódol neki, 's az ellenrészét megbukkottnak hirdeti. A' történetíró a' lettdologhoz tartja magát, az olvasóra hagyván, a' történet állapot' jogossága vagy jogtalansága felett szemlélődni; a' literatúra' történeteit írónak ellenben igen nehéz, azon hatásokra nézve, melyeket a' literatúrai notabilitások tesznek, az őket illető elismerés és hódolás felett, a' pártfelekezetek' erőssége felett a' lettdolgot csak közelítőleg is kinyomozni; és saját nézete, rendszere, melyek nélkül pedig alig lehet, nehogy minden támasz nélkül ide-oda ingadozzék gyakran legjobb akaratjának ellenére is, részrehajlatlannak lenni, roszul 's egyoldalú felfogásnak 's előadásnak teszik ki. Mindezen nehézségek azonban tehetséggel bíró 's szellemdús férfiakat kik hivatást érzének magokban a' literatúrára, nem fogja visszajeszteni 's habár a' tökéletes e' mezőn még mindegyre csak ideál marad, mégis azon becses munkák, melyeket a' legújabb időkben megjeleni láttunk nagy hállára 's a' publicumnak legmelegebb részvételére méltók. Kétségben lehetni, vallyon egy korábbi időszak' literatúratörténetét, vagy a' legközelebbiét, egészen be a' jelenkorba, volna-e nehezebb írni. Az egyiknek úgy mint a' másiknak megvannak saját nehézségei 's elsősegei. Egy korábbi időszak' literatúratörténete' előadásánál azt nyeri az író, hogy a' messzebb eső literariai kifejléseket vagy viadaloikat alkalmasabban és perspectívilag tekintheti át, hogy sok csekély és tartalmatlan, melly még a' maga korában bizonyos követeléssel lépett fel, vagy talán pillanatnyi sikert is nyert, hullott semmiségebe, 's a' szemet nem vonja el fontosabbaktól; hogy az ítélet mindinkább meg-

határozódott, hogy a' szenvedélyek, melyek a' literariai égen annyi zivatarokat okoznak 's azt elhomályosítják, elnémultak 's megnyugodtak. Ellenben nélküli azon sokoldalú elsőseget, melyeket saját nézet, vagy az azzal határos szóbeli hagyomány egy nem igen távol eső kor' és jelen' literatúrai történet-írójának nyujtanak; több, nem megvetendő forrás, melyet egy figyelmes és éleselméjű vizsgáló mindég méríthet, az idő' folytában kiapadt; elenyésztek a' szenvedély' villámai, melyek gyakran, habár kiáltó, de élesen jelező világosságot vetnek a' literariai tünetményekre, kifejlésekre 's vitákra, 's helyettük nem mindenütt a' tiszta napfény, hanem komor, az éles körrajzokat elfedő homály lépett be; nem egy fontos oklevél vesztetett el, 's az író, ki egy messzebb eső időszakot fest, bizonyára gyakran, ha nem akarva is, különös előszeretettel csatlakozik egy nem egészen részrehajlatlan tudósítóhoz, kinek szemüvegén át nézi az eseményeket. Egy közelebbi mult idő' vagy a' jelen' literatúratörténetét írónál a' viszony egészen megfordul; ő a' szemlélődésből meríthet, de ezen szemlélődésének könnyen még némi chaoticus bélyege lehet; nem igen felhetni, hogy előadásában kevés élet leend, de igen, hogy abban a' historiai elfogulatlanság 's részrehajlatlanság fel nem találta; anyagban nincs szűke, sőt igen is nagy tömegben gyűl meg körülötte tárgyainak sokasága, melyeket fáradtsággal 's komolyan kell elválasztania — olly munka, melyet más esetben már maga a' nagy criticus, az idő, legalább részben megtesz helyette — 's veszedelemben áll, bimbónak tekinteni azt a' mi gyümölcs, 's gyümölcsnek azt a' mi még csak bimbó; könnyen átmennek dolgozatába ohajtásai és reményei, vagy aggodalmi 's boszankodása; a' helyett, hogy Klio' szellemétől ihletetnék, Momus által sugaltatik; a' helyett hogy egy szenvedély nélkül képet festene, vádat vagy panegyricát ír.

Valóban, nem könnyű dolog magát a' jelen' literatúrájában irányozni. A' nehézség csaknem növekedni látszik azon irományok' növekedtével, melyek vezetőkül 's Ciceronik gyanánt ajánlkoznak e' tömkelegben. Az ez, a' másik ama' literariai notabilitást teszi tanja' végpontjául, 's olly nevek kiáltatnak ki, mint időszakot alkotók, melyek talám már husz év mulva elfeledvék. Az egyik a' jelen' literatúráját egészen egy szemlélynek, mások egészen egy rendszernek akarják alájaveni 's hozzá alkalmazni; ez mindent jogosnak ismer el, mindent megenged, egy jobbra térendő kifejlésnek belső szükségében bizván; amaz erőszakos ollóval mindenütt nyirbálni 's szelvelni akar. Az egyik gyalázza 's gáncsolja a' publicumot 's izlését, bizonyossá tevén, hogy azért tiszteli azt 's javát akarja; a' másik hizeleg neki 's dicséri helyes belátását, magas műveltségét, azon reményben, hogy majd egypár rossz könyvet, melyet kegyébe ajánl, nem fog megvetni. E' szerint ítéletet hozni a' jelen' literatúrájáról,

a' külföldről szintúgy mint a' honiról, bizonyára igen kétes dolog; nem is szándékunk itt e' merénynek netán próbáját adni, csak egy kis hozzájárulással akarunk lenni helyes felfogására azon viszonynak, melyben Európa' literariai főbb országainak literatúrája a' nemzetek' társas életéhez áll. Véleményünk szerint ez sem csekély momentuma a' literatúratörténetnek, még pedig olyan, mely a' jelenben legkönyebben 's legpontosabban vigyázthatatik meg 's controversiáknak legkevésbé van alája vetve, 's érdekes reflexiókra hasonlításokra mégis elég anyagot nyújt.

Hogy a' literatúra a' nemzet' szellemének, életének tükré, vagy nyilatkozása, sokszor ismételtetett már, 's egészben véve nem is fog kétségbe hozatni; de még ez állítás' foglalatja azért korán sincs tökéletesen szétfejtve 's kimerítve, 's még igen is sok nyújthatatik határozott utána mutatók által 's azon egészen általános állításnak egyes irányokrai alkalmazása által, melyeken e' vagy ama' nemzetnél a' literatúra eredett. Ama' tételt nemcsak azon korlátolt értelemben kell venni, hogy minden egyes nemzet' literatúrájában ennek characteristicai, főképp értelmi tulajdonságai, mint éles elme, észméltség, phantasia, elmésség, szenvedély, kedély, humor 'stb. nyilatkoznak ki, 's abból mintegy kimeríteni lehet azon jelességeket, melyek szerint egy nép' szellemét, mint egészet tekintve, előre meghatározni 's méltányolni lehet; nem! van annak még mélyebb jelentése, mert egy nemzet' literatúrája a' nemzet' sorsaiban, belső kifejlésében, külső fényében és dicsőségében is osztozik, a' szabadság' vagy szolgaiság' színét ölti fel, gyakran egészen sajátlag reflectál különböző népeknél eltérőleg idomult viszonyok felett; e' mellett azonban mégis megjegyzendő, hogy, éppen azért, mivel a' literatúra a' népnek nem egyedül eredeti szellemi hajlamaiból 's tehetségeiből fejlődik ki, hanem felerkentetésére 's virágozására a' külső körülmények' kedvező behatására is szorul, nem hagy valamely literatúra' állapotja és physiognomiája mindég helyes következtetést huznunk azon népnek geniúsára, szellemi characterére 's hajlamaira, mivel vannak esetek, melyekben egy a' természettől gazdagon megáldott népnél azon hajlamok, melyeknek műveléséből származik az irodalom, kevesebbé ápoltnak hogysem a' szellemi erők összpontosúlhassanak, hogy az elmésség, humor, képzelet a' közélet' közös java marad, és költői és regényes zománczot kap a' helyett, hogy valamely könyvben, vagy költeményben ütné fel sátorát; mivel továbbá már az éghajlat' befolyása, és az életmód' 's szokások' különbözősége egyik nép' irodalmának kivágó jellemet, kivágó állást és jelentést kölcsönöz, egyik a' másiktól. Így méltán elfogadhatni azon állítást, mikép Európa' déli népei, az izgékonyabb érzékiség, gyulékonyabb képzelőtehetség, hevesebb szenvedély, nagyobb élv utáni vágy, és az

élet' napi szükségének kevesebb fúradással való megszerzése mellett általában genialisabbak (angol értelemben vevén e' szót, miszerint azt a' szépíróról is mondják, és a' mellett ezen jelentése is van: *vidor, derült*) mint az éjszaki népek, de a' mivel nem azt akarjuk mondani, hogy lángész is többször és nagyobb mértékben találkozik a' déli nemzeteknél. Az éjszaki népek ellenben, — és ez irodalmukból is kitetszik — komolyságban és érzetmélységben felülmulják a' délieket; képzeletök különösen huz a' titkoshoz, jelképeshez és mysticushoz, míg az utóbbiak a' vidor ábrándozásban, comicumban, és a' heves szenvedély' rajzolásában találnak nagyobb kedvet. Ezeknél az alantibb irodalom inkább a' finomabb és nemesb életelvvvel, amazoknál inkább az élet' és tudomány' komolyságával függ össze.

Az irodalom' körét itt az által akarjuk kijelelni, hogy annak az úgy nevezett pontos vagy bevégzett (exact) tudományokat állítjuk ellenébe, és ezeket különböztetjük meg attól. Ezen bevégzett tudományok, mint a' mennyiség- és természettani tanulmányok, mindenhol könnyen megtelepülnek, ezek egészen világpolgárius természetűek, és ha az embernek módja van, és kellő okossággal cselekszik, tanítók¹ meghívása, tudományos intézetek' állítása, az elméleti tehetség' és érdem' serkentése által minden országban virágzásba hozható, feltéve hogy a' miveltség már némi kis fokon áll. Egy nagy Péter külföldi tanítók' behívása által könnyen felemelhette birodalmában ezen tudományokat, és M. Ali Egyiptusban rabszolgáit² könnyen oktattathatja azokban, 's könnyen teheti ügyes mathematicusokká, physicusokká, és csillagászokká, és földismerőkké 'sat.; de sem Péter, sem az egyiptusi alkirály nem tehetné hogy a' semmiből orosz vagy egyiptusi irodalmat teremtsen, mert ezen, hogy úgy szóljunk, az egész nemzetnek kell dolgoznia; tudósság, mások' hagyománya itt keveset vagy semmit sem használ; magának a' nyelvnek, melly az irodalom' anyagszere, 's orgánja 's ezzel szorosabban össze van fonódva mint a' bevégzett tudományokkal, először az érettség' kifejletség' és miveltség' bizonyos fokára kell jutnia, mielőtt irodalmi kísérletekre 's munkálatokra alkalmas lenne; és míg a' kívülről hozott ismertet a' szak-tudományokkal olly jó szolgálatot tesz, mintha benszületett volna, az idegenből hozott, átültetett irodalom inkább káros mint jótékony hatású a' nemzet' izlésére és mivelődésére, ha a' nemzeti irodalom annyira meg nincs erősülve, hogy az idegentől csak a' hozzá illőt fogadja el, nem pedig vaktában hagy magán uralkodni, 's utánoz mindent szolgálai módra.

Úgy hisszük nincs szükség további igazolásra, ha összehasonlításunkban csak a' német, angol és francia literatúrára leszünk figyelemmel. Végül azonban rövid megjegyzést teszünk az irodalom' társasági állásáról azon európai országokban is, mellyek most az összehasonlításból kirekesztetnek.

Az újabb időben Németország, Anglia és Franciaország egymást felváltva adtak hangot az irodalomban, vagy ha szabad úgy szólunk, e' három nemzet közt oszlik meg az elsőség' és felsőség' dicsősége az irodalom' különféle ágaiban és szakaiban. Így például az angol az elsőség' pálmáját bírja a' velős politikai szónoklatban, a' francia a' szelleműs és ügyes hirlapi dialectica és polemicában, a' német az alapos és tudós vizsgálódások' talpra esett feldolgozásában; a' francia dicsekszik ragyogó és könnyen folyó történeti műveivel, szépnyelvű regényivel, 's bájos vaudeville-jeivel; a' német a' mélyelmű philosophok' példányszerűleg irt munkáival, és kikialtott költeményei' kellemi és édességivel; az angol azon honfiai emlékét, kik a' beszélyben és költészetben új pályát találtak 's a't. A' három nemzet közül egyik sem tagadja meg egyesekben másiktól az elsőséget, habár talám mindenik igen természetes és megbocsátható önelégültséggel azt hiszi, hogy az egészre nézve az irodalomban versenytársai felett bírja az elsőséget, és annak legbizonyosabb jele, hogy ama' szűkkeblű féltékenységgel, mely az előbbi időszakot helyegezte, elenyészett, azon készségből, sőt buzgalom és mohóságból tűnik ki, mellyel egyik a' másik irodalmi szüleményét átveszi, és a' mennyire csak lehetséges fordítás vagy utánzás által sajátítani akarja. Azon szó, melly ma valamelyik angol vagy francia *journalista'* tollából folyt, nyolcz nap mulva talám a' német sajtó által is terjesztetik, és már gyakran megtörtént, hogy az új könyv francziául és németül, vagy angolul és németül egyszerre jelent meg. A' szellemi javak' közössége, az eszmék' élénk közlése és cseréje az irodalom' kölcsönös hatása olly erőre jutott, hogy várhatni, mikép a' divat ez a' zsarnok-istennő egész Európát villámschbellel átútazza és a' nemzeti köntösök' különbéleségét mindinkább keskeny és szűkebb körre szorítván, egy nyár alatt az egész finom világot maga egyenruhájába öltözteti, úgy hogy csakhamar az irodalomban is egész Európában egy egyen ruhát hoz be, melly német, francia és angol elemekből álló *mixtum compositum*. Már Németországban több ízben kijelentették a' *gallomania* és *anglomania* miatti aggodalmat, és az ellen óvakodásra intettek, és Angliában és Franciaországban szinte féltették az irodalmat a' külföldi ízle's és modor' berontásától; nem is tagadható, hogy azon törekvés által, miszerint az idegenből akarnak merítni, gyakran a' talpraesett helyett a' silányt, a' prófétai lélek helyett csak a' rongyos köpönyeget, az eredeti nyelv helyett a' nyavalyás modort, a' jelesség helyett a' rossz kinövést zsákmányolták át, és vásárt ütöttek a' torzképeknek. Meg kell még jegyezni, hogy azon törekvés inkább kalmári és nyerészkedési szempontból származik mint a' szellemi művelődés iránt viseltető tiszta érdekből. Mi azonban nem hihetjük, hogy a' három nemzet' irodalmában a' szellemi sajátságok' összekeverési-

nek (amalgamatio) veszélye oly komoly volna (veszélynek nevezzük, bár sokan azt mondják, hogy jövődöben haszon-is lenne belőle), mivel az által a' szellemi eredetiség fenyegetettik, és rá tompább bélyeg nyomatik; mivel akkor nem a' mélyből, nem a' töről fakadó ihletés, nem a' valódi termő földben foganó életerő működnek, hanem az oldalaslag, és levegőből kapkodott befolyás, mely által bizonyosan csak kérésztől szülemények jönének napvilágra.

Mind a' mellett hogy az említett nemzetek közt a' gyakori gondolatcsere és közlés által irodalmuk' ábrázatán mindinkább bizonyos hasonlóság mutatkozik, mint például a' politicalai és mulattató lapok', havi iratok', almanakok', színeztében és viteleiben mindinkább bizonyos hasonlatosság kezd lábra kapni, mind e' mellett az említett irodalmakban a' mélyebben fekvő, politicalai és társasági különbözőségtől feltételezett sajátosságok fenállnak és maradnak, és az entusiastáknak egyetemi irodalom iránti törekvései és álmodozásai, mely egy szép reggel felvirad, és mellynek hirmondóit felületes syncrétismusban, és kitünő nyelvvegyülekben akarják feltalálni, legalább ama' népeletben fekvő és gyökerező különbféleség miatt sokáig hajótörést fognak szenvedni.

Az irodalom Németországban, Angliában és Franciaországban mindenik máskép alakult társasági állást vesz magának. Az irodalom, mellynek köréből ha szinte kirekesztjük is a' bevégezett tudományokat és szorosan tudós munkákat, mégis oly roppant kiterjedésű, és az alak' ügyes választása és használása által a' tudás' mindenik mezéjére bevághat, és oly körökben is megtelepülhet mellyek úgy látszik be voltak előtte zárva, mint például a' legújabb időben egy híres csillagász az ég' csudáit is feltárta a' nép előtt, vagy pedig Hegel' egyik tisztelője a' Hegel-féle szemlélődés' majdnem még megfoghatatlanabbnak látszó titkait a' hölgyek' esze előtt is megfoghatóbbakká tette, az irodalom' hát nagy kiterjedése, és tárgyainak sokfélesége és képviselői miatt különbféle oldalról tekinthető; hogy a' szempont' egymástól egészen különbözőségét kijeleljük vagy úgy tekintjük az irodalmat mint *czélt magában* vagy mint *eszközt más czélok' elérésére*. Más szóval: az a' kérdés, vajjon egy nép' irodalmának legfőbb és utolsó jelentése abban áll-e, hogy az a' nép' szellemének képmása kifejlődése' különböző fokain hogy az a' nemzet' szellemi szerzeményét mutatja a' legkitünőbb vizsgálódók', gondolkozók' és költők' maradó nyelvemlékeiben, hogy az a' nép' kincse melly elidegeníthetetlenül fenmarad, mellyen a' nép' köztudalma erősül és emelkedik, és az utódokra nézve azon felszólítást zárja magában, hogy azon kincset ők is szaporítsák, hol bár az irodalom' jöltevő befolyási és munkalati elismertetnek és örömet fogadtatnak, de mégis csak alárendelt okokul tekintetnek, mellyeknek az irodalom' ama' nagy czélja'.

ellenében: a' nemzeti lélek' képviselője és teljes virága lenni, egészen háttérbe kell vonulniok; vagy: egy nép' irodalmának tulajdonképi rendeltetése abban áll-e, hogy az az életnek hajtson hasznót 's teremjen gyümölcsöt, hogy az a' köz miveltség' emeltyűje, a' társaság' mindenik osztálya' tanítása' és oktatásának eszköze, a' felvilágosodás', emberiség' és erkölcsiség' előmozdítója, hogy a' nemzetek' „nagy iskolamestere“ legyen és áldásai' bőségszaruját mindég szélesebben öntse ki. Ezen elmékedés' baráti sem tagadják az irodalom' sajátzerű méltóságát és tisztességét; de ők a' szellem' és tehetség' munkálatit főleg a' társaságra nézve hasznos vagy káros eredménye után itélik, és a' lángésznek legfőbb tiszteletadóul az emberiség' jóltevőjének czímet adják. Hogy az irodalom' jelentéséről ezen két nézet elsőseget érdemel egy harmadik előtt — mely valóban nem is nézet, hanem csak a' lélekpanágás', és a' zsibbadt élvkrság' hallgató, gyakran eszméletre jönni sem tudó előre feltevése — mely harmadik nézet ez: hogy az irodalom csak az unalom' elűzésének, az aesthetikai zablódók' és finom nyalakodók' inycsiklándozásának, a' kicsigázott világfiak' időörövidítésének, és mindkétnemű előbbkelő pórnép' botrányszeretetének köteles robotolni, mely nézet mellett szó sem lehet az irodalom' hasznáról, hanem csak azt kívánják tőle hogy tessék és gyönyörködtessen, és így bizonyos tekintetben önállását és függetlenségét elismerik, de más oldalról itt még sem beszélhetni az irodalom' valódi méltóságáról és önállásáról, sőt a' görösös csiklányoktól, a' divat' és idő' szeszélyétől, vagy az izlés' dolgában a' dictatúrát magának követelő pajtasságtól (clique) való gyalázatos függésre kárhoztatja — ez kétségen kívül van; azon azonban úgy látszik vitatkozni lehetne, melyik érdemel a' fellebb érintett két nézet közül elsőbbséget. De ezen kérdést itt eldönteni nem szándékunk, hanem csak annak megmutatását kísértjük meg, melyik kérdés mellé áll a' három nemzet közül egyik vagy másik; e' öször azonban még azon megjegyzést kell előre bocsátanunk, hogy sem egyik, sem másik nézetet nem lehetne egész pontossággal 's következetességgel átvinni, és az irodalom' minden szüleményire alkalmazni; mindkét nézet' követői a' gyakorlatban meglehetősen megközelíthetik és érthetik egymást ha az elvont elvek és motoszkák mellett meg nem baklatják magokat, ha az egyik fél a' purismusi 's pedant feleslegtől, másik pedig az aprócseprő 's anyagias utilitarismustól óvakodik amaz elismerheti az irodalom' legjelesb szüleményinek tovább tenyésző, tápláló, és jótékony erejét, a' nélkül hogy ártana a' lélek' eszményi, nem pedig való és gyakorlati felé fordult önálló méltóságának; és imez, a' nélkül hogy a' társaság' vagy emberiség' jóltevője szempontját elhagyná, teljes igazat adhat a' szellem' teremtményinek, ha csak azt nem feledí, hogy a' társaságra és emberiségre nézve jótékony erő' és jelenetnek nem

mindenike munkálkodik közvetlenül és láthatólag, hogy már gyakran az, mit eleinte szerfelett ártalmasnak és vészhozónak kiabáltak, közvetve, a' visszahatás' felébresztése által, legüdvösb következéseket húzott maga után.

Alig lehet ellenmondani, ha mi ama' kettős szempontot illetőleg az irodalom' jelentésére nézve, a' németek' irodalmának főleg az önállás' és öncél' nézetét tulajdonítjuk, az angolokénak pedig éppen az azzal ellenkezőt, miszerint az legfőbb rendeltetését az ismértek' terjesztése, a' társaság' és egyesek' érdekeinek előmozdítása által tölti be. A' gyakorlati, talpraesett, az életben biztos és nem szorongó, sokkép a' tevére és munkásságra felhívott angol, épületét a' szellemi világban is a' valóság' és tapasztalás' szilárd földjén építi fel, 's vezére 's tanácsadója az egészséges emberi ész, a' common-sense. E' körülmény mellett azt hihetné az ember, hogy az angol könnyen az érzék felettit megvető empirismus' és materialismus' karjába veti magát, de azt nem kell szem elől tévesztetni, hogy őt ettől visszatartóztatja az ellenkező irányban munkálkodó ragaszkodás a' meglevő és fenállóhoz. A' tősgyökeres angol olly szilárdnak, rendületlennek tartja a' fenálló egyházat dogmaival és intézvényivel, mint a' szigetet mellyen lakik, és ezen dogmák és intézvények által szemlélődése' elibe már ki van tűzve azon cél, mellyhez szükségesképen jutnia kell. A' milly kevésbé szereti és ad hitelt a' tudományokban, philosophiában és költészetben a' mysticusnak, olly kevésbé kételkedik, ha a' vallás, mezejére lép, a' titokban és csudálatosokban, és minden életrevaló és nyers egészséges emberi esze mellett sokkal jobb hívó mint az okoskodó és szemlélődő német, ki általánossági eszméjével az üres térben vesz magának állást, és onnan a' valóság' földjére igyekszik leszállni, ha csak jobbnak nem látja mindég feljebb és feljebb törekedni. Több évtized óta az *általános* lett a' jelszó Németországban, és az *általános szép* és *általános igaz* azon eszmény vagy bálvány, melly után törekednek, és mellyet imádnak. Ezen általános utáni törekvés, melly gyakran nehezen érthető szavak' és beszédmodok' sötét fellegébe van takarva, az angol és a' francia előtt is, kitünőleg mysticus és feleslegesnek tetszik, bár annak eredményei itt-ott arra mennek ki, mit ők kevésbbé kiképzett philosophiai nyelvökön, nem más-kép, mint scepticismus', eretnkség', hitetlenség', materialismus' nevével tudnak nevezni. De akármilyen is az eredmény, az irány mindég az általános felé törekszik, a' tudományos és költői műveket Németországban, legalább sok oldalról, a' critica' általános sinórmértékével mérik; a' német gondolkozók, egy magában bevégzett, előrefeltevés nélküli, a' világ' és szellem' mindenségét tisztán kifejező, és magába foglaló rendszert akarnak állítani, a' német költők örömet teszik a' poesist és költeményt fontos eszmék' vivőivé: a' történetirók és mytholo-

gusok nem elégszenek meg a' töredékekkel és lettdolgokkal, hanem mindenhol lehetőleg magába zárt, létszeres egésznek akarnak adni, és az anyagszereket gyanítgatásuk és eszméik által, melyeket természetesen szükséges eszméknek követelnek, igyekeznek megleveníteni és lelkesíteni. Szerintök a' szellem' kifejlése és kinyilatkoztatása szüli az irodalmat, melynek legjelesb' tüneményei stadiumait és perczeneteit képzik, és a' szigorú bírálata német criticus tulajdonképi becsét és jelentését csak annak ismeri el, a' mi az igaz' vagy szép' eszméjének keletét magán hordja, és ha a' könyv csupán csak hasznos, tulajdonkép már azért felig szánakozó becsmérése éri. Mert ő esküdt ellensége minden teleologicumnak; a' czél', hasznosság' mondományi (categoria) csak a' köznépnek valók, de nincs jelentésök az *istenekre* nézve, kikkel az általános igazást és általános szépért lelkesülő fia a' tudományoknak és irodalomnak mintegy azoníttatik. Egész másképp az angol, ki előtt legnagyobb dícséretül szolgál a' jó', czélszerű', hasznos' mellékneve; mint a' német lélekhajlam az általánoshoz hajlik, úgy hajlik az angol a' teleologicumhoz. Ha a' német kérdi: ez vagy amaz munka által előmozdítatik-e az igazság' tudása, a' szép' eszméjének kinyilatkoztatása, akkor az angol ezen kérdést teszi: van-e e' vagy ama könyvnek haszna, azaz támaszt-e felvilágosodást, jobbulást, épületességet, jótékony megindulást az olvasók' lelkében vagy érzésében? Természetes hogy e' két ítélet, bár különböző szempontból tétetik, mégis összehangzik egymással, mert az igaz és szép tulajdonkép nem ellenkeezhetik a' jó és hasznossal, és megfordítva a' valódi jónak szinte meg van nagya része az igazban és szépben; de gyakran a' szempont' különbözőségéből egymástól igen eltérő ítélet származik, és a' német idealismus, és az angol házi ész egymásnak nem igen nagy vigasztalására lehetnek. Úgy egyik, mint másik szempont' dícséretére és ocsárlására sokat lehetne beszélni, dícséretére válik a' németnek, hogy az irodalomról és tudományról olly magas képzettel vannak, és mindkettőnek tisztaságát a' földi salaktól meg akarják őrizni, de ezzel könnyen ferde állásba helyezik magokat az élethez, valósághoz, és pusztán ezen idealismusból a' munkás életre, az érzelm és cselekedetre nézve veszélyes közönyösségbe jutnak, mivel az nekik eszméik' magasságából letékvintve kisszerűnek, és hogy tudomásul vegyék érdekeikhez képest becstelennek látszhatnak, a' mi pedig a' gyakorlati élet' mérlegében nagy nyomossággal bír, és erkölcsileg közönyös nem lehet. A' hasznosság' elvének hódoló, és az erkölcsi sinórmértéket szeméi elől nem könnyen vesztő angol az irodalom' közönséges jeleneti felett többnyire ép, világos ítéletet hoz, azokat elfogulatlanul méltányolja és egyes saját-ságit, 's helyegit talán élesebben és pontosabban felfogja mint a' szemlélődő német; de azon szülemények mellett, melyek a'

közönséges mértéket meghaladják, gyakran igen szűk lesz látatára és rövid sinórmértéke, és sok tekintetben dicséretre méltó egészséges emberi és házi esze kissé istenadtásan és szorongva mozog, kivált ha még több ó-angol hagyomány és előítélet, melyet ő rendíthetetlen ténynek (axioma) tart, akad útjába. Nagyobb lélekszabadság', és merészebb értelmi gyakorlókör' (gymnastica) elsőségével alkalmasint a' német dicséketik.

Ezen különbség' oka ugyan bár részint a' két nép' jellemében fekszik, a' mint az idő' folyamában a' történeti viszonyok' befolyása alatt kiképződött; de ennek talán közelebbi okát is hozhatni fel, és illyent látunk mi az angol és német egyetemek' különböző szerkezetében, különböző jellemében; bár annak oka megint, hogy a' két országban annyira különböznek egymástól az egyetemek, a' lélek' hajlama' különbözőségében van.

(Folytatása következik.)

CRITICAI SZEMLE.

TÖRTÉNETTAN.

Histoire des doctrines morales et politiques des trois dernières siècles. Par M. D. MATTER, Inspecteur général des études, Correspondant de l'institut etc. *Paris* Abr. Cherbuliez et C. libraires. Tom. I. 1836. VIII és 431 l. 8-adr.

Matter ur, ki mint theolog, egyháztörténeti munkái által dicséretesen ismeretes, jelen munkájában az erkölcsi és politicalai theoriának 's praxisnak befolyását a' három utolsó századokban, akarja előterjeszteni, még pedig hét periodusokban, melyeknek szakai, 's mintegy kifejlési csomói e' következők: a' tudományok' újjászületése 1453-tól fogva, a' reformatio, Németalföld' elszakadása, az első revolutio Angolországban I Károly alatt, a' második orániai Vilmos alatt, az amerikai revolutio, 's a' francia első, és a' második úgy nevezett Julius revolutio. 'S e' szerint az egész főképen a' reformok' és revolutiók' okoskodó történetírása. A' szerző született német, de álláspontja, viszonzati, maximái, ábrázlásmódja általában francziások. A' németek talám hajlandóbbak 's képesebbek a' csendes előhaladást, a' reformáló elvet, a' képzetek' összefüggését az egészben megfogni, a' francziák ellenben az ugrásokat és szakadásokat a' történetben, szemléletre hozni. Mindénik módnak van jó oldala. Annál kevésbbé retteghetünk hát a' francia mív' bírálatát német álláspontból tenni meg.

Az előbeszédben legközelebb ezen munkának viszonyát egy hasonló neműhez, t. i. a' skót philosoph Dugald Stewart által irt metaphysikai, erkölcsi és politicalai tudományok' történetéhez a' 15. századtól fogva, jeleli ki. Míg t. i. a' skót író főképen azzal foglalatoskodik, a' mit franciaországban philosophiának neveznek, 's a' politicalát csak másodrendű tárgyként tekint, a' szerző a' politicalai tanokat akarja főleg vizsgálni az ő morálhozi viszonyjokban, és a' mellett nem annyira az iskolai theoriával, mint a' világ' theoriáival és maximáival, azaz a' kormányok' és népek' közvetlen erkölcsi és politicalai praxisok-

kal bajlódni. Iskola és világ — mond ő — viszonyhatásban, sőt harczban vannak egymással, 's épen e' harczot a' történetben előterjeszteti 's kimagyarázni az ő feladatja. Ohajtandó dolog lett volna, az iskola és világ közötti különbséget szorosabban meghatározni. Ezen viszony' szorosabb meghatározásainak hiánya az egész munkán szembetűnő.

A' bévezetésben szorosabban kifejti a' szerző a' vizsgálat' állópontját és maximáit. E' mellett tovább kell mulatnunk, mivel az egész könyv' szelleme és methodusa ebben tükröződik. Azt mondja a' szerző, hogy a' három utolsó századok az európai emberiségre nézve kétségkívül legragyogóbbak; ezek a' politicalai és erkölcsi emancipationnak idei, teljesek a' legdicsőbb szellemi hódítmányokkal, a' legbámulatosbb előmenetellel a' tudományban és társaságos intézkedésekben. Mindazáltal a' jelenkor oly nagy kifejeletek' resultatumaúl csak romlást, villongást, rendetlenséget, 's alászállást mutat. Ez oly talány, melylyet meg kell fejteni a' jelen idő' oktatására, 's a' jövőnek vigasztalására; a' megfejtés pedig ama' három századok' történetében fekszik, mellyből kell megismerni ezen időszak' czímerző elvét, miként származott az, miként harczolt, végre miért eddig sem tökéletesen sem tisztán ki nem fejelett. A' szerző az egész időszak' elvéül, axioma gyanánt teszi fel, hogy semmiféle politicalai haladás nem kívánatos, sőt nem lehetséges, ha természetesen vagy szükségesséppen valamely erkölcsi haladás által nem hozatik elő. Ez a' 13. l. szorosabban így határoztatik meg: *De tout gouvernement qui veut vivre — et les gouvernemens moraux ne vivent que des pensées de la raison publique, que des battemens de la conscience nationale, — de tout gouvernement, qui veut vivre, le principe de vie est dans la puissance de ses doctrines morales. La puissance des doctrines morales est dans leur pureté, cette pureté est dans leur indépendance, l'indépendance des doctrines morales est à l'ère moderne.* Így teszi a' szerző a' politicát a' moráltól függővé, ezt pedig általjában függetlenné a' philosophiától és vallástól; 's ostromolja az ellenes nézeteket, nem annyira megmutatván, mint állítván, hogy a' moral szintolly ősi mint a' philosophia és a' vallás, a' politicánál pedig ősi. Hajlik ugyan megengedni, hogy a' moral csak amazokkali egybeköttetésében bír teljes erővel, 's nem tudja, ha lehet-e amazok nélkül, de azt bizonynyal tudja, hogy mind a' vallás, mind a' politica és philosophia a' moral nélkül semmivé válik. Moral nélkül a' politica egy gyűlöletes járom, a' vallás egy gyalázatos álarcz, a' philosophia egy gyujtogató fáklya. A' moral a' más háromnak próbaköve, *csaknem* mindig, egy és ugyanaz, míg a' vallás, politica' és philosophia' rendszerei változékonyak az idő' éghajlat' és *erkölcsök'* különbfélesége szerint.

Rec. megvallja ügyetlenségét a' szerző' előadásmódjába könnyen bele és kiakadni; de sokkal nehezebb, sőt lehetetlen a' szerzővel mindenben megegyezni. Még a' bévezetésnek néhány fő pontjai ellen is protestálnia kell.

Minden további megmutatás nélkül felveheté a' szerző, hogy a' tudományos újjászületés' és vallási újítás' ideje, az egész újabb időnek és így a' jelenkornak is alapepochája. De ha az egész időszak' axiomái elvéül azt teszi, hogy semmi political haladás nincs erkölcsi nélkül, ez olly egyetemes elve és tanítmánya a' történetnek, hogy azt minden másidőszakon szintolly szemlélhetővé tehetni. A' szerző az újabb történet' czímerző elvét akarja kimutatni. Ha már azt akarta mondani, — a' minék egyedül van értelme, — hogy ez azon igazságnak egyetemesbb elismerésében és elméletes megállapításában áll, — tehát ezt határozottabban ki kellett vala mondania és historice a' történet' korábbi időszakai-val egybehasonlítás által jobban megerősítenie. Ha jól értjük a' szerzőt, ő az újabb történet' tulajdonképi elvét szintűgy találja a' politicának moráltóli függésében, mint a' morálnak a' vallástól — 's philosophiától emancipálásában. Az utóbbit olly erősen kifejezi, hogy a' moral' tisztaságát épen annak függetlenségén mondja épülni. De így a' szerző' állítása a' legméltóbb kifogásoknak van kitéve, mind históriai mind philosophiai oldalról. A' politica' elválhatatlanságát a' moráltól, — ki meri tagadni? de nem tudta-e ezt már Plató és Aristoteles is az újabb időnek minden revolúciói és reformjai előtt? sőt annyira tudták, hogy a' politica nekik épen csak az ethica' egy részének látszott. A' görög, sőt a' római státus is nem a' morálon épült-e? igaz, hogy a' görögök' és rómaiak' morálján; úgyde a' szerző a' morálnak semmi különös megkülönböztetését nem akarja megengedni; a' morál — mond ő — lényegesen mindég ugyan az. De épen ez csak igen szoros értelemben igaz. A' morál' élébbmenetelét, és pedig nem csupán theoriában, meg kell adni a' keresztyénségnek, 's talám a' szerző maga sem akarja azt ezen koronától megfosztani. Úgyde mióta a' keresztyén vallás a' világon van, és épen mint igaz vallás igényt formál mindenbe behatni, státusba és családba, tudományba és művészetbe, azóta nyilván van az az igazság is, hogy semmi valódi politica, semmi valódi státuskormány nincs a' keresztyén morál' alapja nélkül. Így az újabb történet' czímerzője, a' mint azt a' szerző meghatározta, egészen eltűnik. Ha pedig azt értette a' szerző, hogy azon tétel az újabb időszakban közönségebben elismertetett, és a' népek' eszméletébe élénkebben felvétel, úgy igaza van, de akkor ezen lépcsőnkénti különbözést szorosabban meg kellett volna határozni, és egybehasonlító történetvizsgálat által megmutatni és kimagyarázni. Politica és morál, mint theoriák, szükségesképen elválaszthatnak az iskolában, azaz a' tudomány' mezején, de épen azért, mivel

az életben örökös viszonyzatban állnak egymáshoz, köteles ismét a' valódi iskolai tudomány az érintő és egyesítő pontokat kimutatni, és ekképen a' különbözőnek magasb egységét felfogni igyekezni. Ez egy másik ponthoz vezet, melyben kéntelenek vagyunk a' szerzőnek általjában ellentmondani. Ha az emberi nemnek valódi előmenetele, életben úgy mint gondolatban, nem csupán az elkülönítésben, hanem az egyesítésben is áll, mivel amaz c' nélkül az élőnek szét tépése volna; a' keresztvénség pedig, és annak történetében a' reformatio az életnek valódi elébb menetele: tehát a' reformatói időszak' axiomai elve nem állhat csupán a' morálnak a' vallástól és philosophiától elválasztásában, hanem annak organicus összeköttetésében minden összevegyülés- és zavarodás nélkül. Ha a' vallás szintűgy tartozik az életre, mint a' morál és philosophia, 's ha az iskola' tudományának, ha valódi akar lenni, a' világ' életével meg kell egyeznie, tehát visszalépés volna, ha az újabb idő a' nyilvános élet' morálját a' vallástól elszakasztani, és ezt az egyénes szívnek és főnek nem tudom melyik szegletébe útasítani, 's annak az erkölesiségre minden befolyást megtiltani akarna. Hogy állíthatja hát a' szerző a' morál' függetlenségét olly értelemben, hogy szinte úgy látszik, mintha az csak úgy volna igazán tiszta, ha az isteni dolgokról semmit sem tud, vagy tudni nem is-akar? Isten mentsen illy erkölesi — political haladástól! Az épen olly borzasztó, mint a' vallásmorál nélkül és ellen. — A' szerzőnek egész bevezetésében olajtanánk, kivált a' morál' megfogatanak közelebbi meghatározását. Kétségkívül a' nyilvános morált érti. Két helyen nevezi azt les battemens de la conscience populaire, és összeállítja a' lumière vagy pensées de la raison publique-vel. De micsoda morál ez? ez-e az, melly lényegesen mindenkor ugyanaz marad, míg a' vallás és philosophia változik? Ha jól látok, az egyetemi ép ember-értelem' és a' közvélemény' morálját érti a' szerző. De ha ezek nem változnak, úgy semmi sem változik a' világon. Ezen az ingadozó deszkán, vagy inkább újságíveken, — mert csekk végre ezen morál' oklevelei, — épüljön-e a' valódi politica, ezen mai, vagy alig tegnapi változhatatlan kánonhoz szabja-e magát? Távol légven! Ez a' morál, mint a' szél és időjárás, — ugyanazon évtizedben kegyeskedő és istentelen, igazságos és igazságtalan egyszersmind. Ki tagadhatja, hogy a' néptömegben szintűgy van tévelygés és bűn, mint az egyes emberekben, az újságlevelekben és országgyűlésekben szintűgy dőreség és fonákság, mint az iskolai könyvekben, és a' fejedelmek' tanácsosiban? — egy szóval, mi a' mai időben semmi más szilárd és változhatatlan morált, mint a' politica' biztos alapját, nem ismerünk, a' keresztény morálon kívül, a' mint az a' szent írásban találtatik, és minden lényeges pontjaiban minden ép 's gondolkozó szellem által megértethetik és eljá-

títhatatik. Csak e' szerint ítélni lehetjük meg, vajjon a' nép-lelkisiméret' dobbanásai és a' nép-ész' gondolatai helyesek-e, vagy nem, a' közvélemény ábránd' szava-e vagy valósága? — Mind e' mellett a' szerző' véleményének valami igaz szolgál alapul; az pedig ez: az újabb időszak' fő charactera a' reformátiótól fogva a' critica a' szónak legtágasb értelmében, a' különbözőnek éles elválasztása és világos megkülönböztetése. De nem azért ébresztette és nevelte fel a' reformáció a' critica' szellemét, hogy a' dolgok' belső összefüggését, 's magasb egységét megtagadja vagy széttepje, hanem hogy a' dolgok' lényébe mélyebb helyesebb belátás, és az által egy valódi maradandó egyesítés hozassék elő az élet' legmélyebb gyökereiből. Így a' theológiában, így a' státusban és politicában! Az élet' minden erőinek és elemeinek szabad, természettel különböző és így saját kifejtésök, — és ennek következtében az egyház', a' státus', az iskola' és világ', politica' és morál', philosophia' és vallás' illőleg elkülönözött köreinek valódi harmoniás összeállítások és viszonyhatások, — ez az újabb idő' ideája és akaratja a' reformáció óta. Ekképen a' státusban, a' politicában semmi előmenetel nem lehet morál nélkül, az-az, az illőleg értett és az élet' különféle köreire alkalmaztatott evangyeliomi morál nélkül. Mivel ez a' valóban critica, de mindig ismét egyesítő szellem, az emberi túnyaságban és önzésben még mindig ellentállásra talál, azért követte a' valódi reformáció mellett ott, hol az ellentállás fő pontjára hágott, egyik revolutió a' másikat, és ezek meg nem szünendnek, valamig amaz teljesen le nem győztük.

Könnyebb a' szerzőt a' históriai előterjesztésben érteni és dicsérni. De itt rövideknek kell lennünk.

Az előttünk fekvő első rész csak a' három első időszak' történetét foglalja magában; az első 1453-tól a' tudományos újonszületéstől a' reformációig 1517-ben, a' második Németalföld' elszakadásáig 1565-ben, és a' harmadikét az első angol revolutióig 1641-ben.

Az első időszakban két férfiák jelettenek ki különösen, mint új tanok' alapítói, Pomponatius, azon idő' legnagyobb philosophja, ki az erkölcsi tanokat (inkább a' *philosophiát* általában, mert a' természetvizsgálatot is egykezett felszabadítani) a' vallástól, és Machiavelli, ki a' politikát mind a' vallástól, mind a' moráltól elszakasztá. — Mi az utóbbinak befolyását illeti, az épen olly tagadhatatlan, mint az ő fejedelemtől írt munkájának, mellyről itt főképen szó van, eredetisége. De az elsőbbet szellemének minden rendkívülisége mellett is, sem olly eredetinek, sem olly nagy befolyásának nem tartjuk. Már a' középkorban többek voltak, kik, mint Pomponatius, a' philosophiai és theologiai igazság közt különböztetést tettek, és ekképen a' philosophia' szabadságát megállapítani igyekeztek. Sokkal characteristicusabb Pomponatiusban

az antischolasticus és scepticus irányzat, 's ez az ő iratinak tulajdonképi kulcsa. Egyébként a' Pomponatus' characteristicája jól talált, de az irányzat, melyet vett, nincs elég pragmatikával kivéve, úgy hogy nem lehet világosan meg tudni, miként különbözik a' morálnak és vallásnak ezen minden esetre elválasztása, a' köztök lévő viszony' valódi meghatározásától, mind különbségökben, mind egységökben, a' mi teszi a' tulajdonképi reformációt.

A' kifejlődésnek ezen sorát is, mely egyedül vezet be közönségesen a' tudományok' egész újabb történetébe, elmelőzi a' szerző, és leginkább a' politicának a' moráltól és vallástól elszakadásával foglalatoskodik, melyet Machiavell alapít meg hires munkájával. Ez az elszakadás Machiavellnél épen olly tagadhatatlan, mint az ő politicájának absolutisticus characteré. De az ellenkezőnek gyakran igen erős látszata a' nagy Florentinainak munkáiban, a' szerző által inkább csak röviden érintve, mint meghányva 's kimagyarázva van. Ezen ellenmondásnak meg kell vala fejtetnie, hogy ama férjfit egészen megfoghassuk. Az pedig csak az ő tanja' Olaszország' akkori állapotjára való specialis practicus viszonzatának, a' keresztyénység' valódi lényéről belátás' és tapasztalás' hiányának, és az azon időkben az antic, classicus, és az új keresztyén világ között mindenütt-kezdődő harcznak feltevése által fejtethetik meg. Ha már azt a' belátást és tapasztalást valójában csak a' reformatio által lehet újra megnyerni, és ezt a' harczot is ugyan csak az által lehet valódi elválasztó és középtő pontjára vinni, önként következik, hogy a' reformációtól a' politica' más irányzatának kelle kijőni, mint a' Machiavellé. A' szerző iparkodik a' reformatio' elvét a' politicában közelebből meghatározni, de inkább a' külső jelenetek, és némelly formális, elvont tételek mellett marad. A' reformatio, mond ő, nem csak az egyház' külső hatalmát törölte el, hanem még a' gouvernement spirituel pour la religion-t is; igaz hogy más oldalról fejedelmet 's felsőséget az isteni sanctio (Isten' kegyelméből) védelme alá helyezett, de midőn az egyéni észnek, az egyéni lelkiismeretnek teljes szabadságot adott, lerontotta az auctoritás' összetartó (összekapcsoló) hatalmát. Ekként a' reformatio' politicája, valamint morálja, un mélange d'avantages et d'inconvéniens bien propre à suspendre et à diviser les esprits. A' külső látszat a' szerző mellett szöll. De mihelyt mélyebben behat az ember a' reformatio' tanjaiba és a' történetek' folyamatjába, tagadni nem lehet, hogy annak idejában volt, státust és egyházat az egymáshozí igazi viszonyba hozni, és egymásnak fel nem áldozni, nem különben a' gondolkozás' és cselekvés' egyenes szabadságát a' közönséggel és positívvel úgy összekötni, hogy egyik a' másikat hordozza és bevégezze. A' reformatio' valóságos státust akart, de keresztyénit, és valódi keresztyén egyházat, de

teljeset elő vallással státusban, családban, tudományban és művészetben. — Igaz hogy ez ideális feladat, de a' reformátorok felfogták azt, csakhogy nem mindenkor fejezték ki eléggé tisztán 's határozottan. Igaz, hogy annak közvetlen teljes feloldása a' praxisban szintűgy nem vala azon időben lehetséges, mint a' boldogtalan félreértések' és visszaélések' elkerülése a' paraszthadakban és anabaptistai nyugtalanságokban. Erasmus' munkájára, instit. princip. Christ. jövén a' szerző, melly ellenírat Machiavell' fejdelve ellen, dicséri azt általjában, de úgy találja, hogy azon időhez képest trop idéal, trop classique, hogy nagyon iskola és lámpa szagú, nagyon egyetemes és nem practicus volt, úgy hogy meglehet fejteni, miért tartotta magát Károly, kinek kedvéért az íratott, inkább a' maga Machiavelljéhez. De a' szerző igen kevésé különbözteti meg a' politicának technicus és ideális előterjesztését, melly által nyeretnek és állapítatnak meg egyetemes alaptételek. Kiténik, hogy mindkettő azon időben még igen távol állt egymástól, 's csak aprónként jöhetett össze. A' teljes reformáció pedig mindenkor csak az ideálból jöhet ki, és ott vallás és morál, morál és politica egymásban fekszenek. Azt azonban igen élénken és tisztán előterjesztette, miként épen V Károlytól fogva egy állandó harcز fejlődzik ki a' fejdelmek' machiavelli maximái, és a' reformátorok' ideái, 's az időkor' ideálja közt. Ez a' harcز fő momentumaiban igen élénken van rajzolva, 's ha bár egyes pontokban ellent kell is mondanunk, örömet követjük a' szerzőt egészben, miként most a' történetek' zivatarába belép, és az időkor' revolutióinak csiráit és kezdeteit, folyamát és következéseit rajzolja, majd visszamegy a' fejdelmek' és álladalmak' maximáira, 's azok' harczára, nevezetesen V Károly' politici instructióit fiához II Filephez, 's ezéit fiához III Filephez characterisálja, 's azokban az ideális theoria' és praxis' különvadását, a' képmutatásokat és titkolódzásokat kiemeli és megrovja. A' könyvnek ezen részeiben sok remek van, úgy hogy általjában azt kell itélnünk, hogy a' szerző annál szerencsésb és kielégítőbb, mennél inkább históriai lett-dolgokat ábrázol és fejteget, ellenben minél inkább bébocsátkozik egyetemes elméletekbe, annál kevésbbé kielégítő. Rec. úgy hiszi, hogy francia olvasók másként fognak itélni, 's nem-theologok talán egyebűt is; de egy theolognak lehetetlen a' könyv' alapzatait úgy elismerni, mint azokat a' szerző előterjesztette.

Götting. gel. Anzeigen 1837. (34—36 Stück) után.

A. R. S.

Geschichte des Hauses Habsburg, von dem Fürsten E. M. LICHNOVSZKY. Erster Theil, von den frühesten Nachrichten bis zum Tode Rudolph des I. Mit vier Kupfertafeln. Zweiter Theil, von dem Tode König Rudolph des I bis zur Ermordung König Albrechts. Mit drei Kupfertafeln. Wien, Schaumburg u. Comp. 1837. n. 8-adr. Ára 15 frt. ep.

Mint hogy 'Osztrákország' 's mellék tartományi' történeteihöz igen sok jeles kütfő-gyűjtemények vagynak, egyes tartományok is derek történetiratokkal dicsékelhetnek és mint hogy 'Osztrákország' fejedelmei olly kitűnő befolyást gyakorolnak Német-rszágra: nem lehet csudálni, hogy I-ső Rudolf maradékai' életirásaikkal kitűnőleg foglalkodott a' történeti irodalom. Ezek meg annyi előkészületek a' habsburgi ház' történetirásához, melly — több országokat, nyelvre, alkotmányra 's erkölcsökre különbözőket foglalván magában — a' történetirás' mezején legnéhezebb vállalatok közé tartozik. És csak olly szerencsés helyzetben lévő foghat belé, ki előtt minden levéltárak 's gyűjtemények nyitvák, csak így lehet a' különféle oklevelek' 's krónikák' egybevetése által a' kétségeket eloszlatni 's az igazságot felderíteni. Herczeg Lichnovszky illy szerencsés helyzetben volt. Munkájának célja, mint előszavában maga mondja: „Oklevelek 's korbéli írók után úgy adni elő a' történeteket, hogy mindeneket szoros vizsgálat 's bírálat alá vetvén, csak az maradjon meg, mit azok, mint lett dolgot adnak elő, az beszéltessék elő csak mi valósággal megtörtént, 's elhagyassék mind az, mit későbbiek tőnek hozzá. Mennyiben lehető, magok a' források szóljanak.“

Bíráló nem tartja, hogy a' szerző minden részben megfelelt volna a' maga által kitűzött feladásnak. Nem tagadhatni ugyan, miként némelly jó vagyon munkájában; némelly viszonyok és események, különösen mellyek magokat az Osztrák örökös tartományokat tárgyazzák, nagy szorgalommal fejtegettetnek, mások talám most először állíthatnak kellő világba. De hogy a' szerző megfeleljen céljának, először is nyílt szemmel pártatlanul kellett volna a' történeteket át tekintenie, 's másodszor a' kezénél lévő 's megnevezett kütfőket szoros bírálat alá vetnie. Tudva van, miképen a' szerző a' spanyol örökösödési kérdés' megfejtése körül egy rövid ideig tettleges részt vön. Nem akarjuk vizsgálni, hogy szerző a' Don Carlos' táborában mennyiben fordította figyelmét a' habsburgi ház' történetére, sem azt, valljon ennek dolgozásakor mennyiben ügyelt a' baski tartományokból érkező harczhírekre, csak az eredményekből tudjuk, mi szerint egyik vállalat sem felelt egészen meg céljának. Szerzőnek a' „megifjodott Európa“ felett kimondott ítéletében, bár milly vastag is színezése, bíráló is megnyugszik,

ha azon csekély számu embereket kívánja alatta érteni, kik le-
tapodva mind azt, mit erkölcsökre 's életre nézve isteni 's em-
beri törvények megszentelőnek, ezeknek romjain, egy erkölcsi
politikai bordélyházat kívánnak fellátani. De ezen ifjú Európa
's azok között, kik józanul kísérve az idők' történeti fejlődését,
a' nélkül, hogy a' régít csak azért mert régi, a' hit' 's orszá-
tan' mezején feltűnedező bármelly jelenetnek hirtelenkedve
feláldoznak, elfogadják azt mit jónak 's igaznak megismernek,
nem kevesebb köztér vagyon, mint ezen utóbbiak, 's azok
között, kik az újabb idő' eredményi előtt szemeiket bezárják,
's azonnal a' fennálló rend' elhomlását kiáltják, mihelyt azok
józan megvizsgálás után helyeslésre találnak. Ezen utóbbiakhoz
tartozik a' szerző is, ki Róma ellen semmi ellenszegülést nem
tűr, 's a' XIII-id század óta Európát kisebb nagyobb mérték-
ben megrázkódtatott mozgalmakat úgy tekinti, mint a' római
egyház' uraságátóli vétkes elszakadásnak következményit. Ennek
bizonyosságául szolgáljon 1-ső r. 47. lap. XI Fridrik 's a' Gibel-
linek felett ki mondott ítélete.

A' criticát illetőleg, úgy látszik a' szerző a' mértéken
túl halmozott jegyzetek', az általa használt kütfők' elősorolása
által minden kétségen túl akarta tenni lélekismeretes vizsgáló-
dását. De éppen ezekben tűnik ki szembetűnőleg vigyázatlansága.
Nem csak hogy olly forrásokat idéz melyek — mint ez egy az
osztrák birodalom' történetében jártas tudós által felvilágosít-
tatott — valamelly munkának soha meg sem jelent kötetében
vagyunk állítólag kinyomva; 's ollyan emberek' közleményére is
hivatkozik, kik arról mit sem tudnak, hanem egyes lettdolgokra
szóló bizonyítványokat minden megválasztás nélkül egymásra
halmoz a' nélkül, hogy ki mutatná az első 's valódi kütfőt,
vagy olly általánosak bizonyítványi, hogy ez által minden je-
téntőségeket elvesztik.

Götting. gel. Anzeigen (19. 20. St. 1839.) után.

B. T.

Histoire de France, par. M. MICHELET chef de la section histo-
rique aux archives du royaume, professeur a l'école normale,
tom III. Paris, imprimerie du Ducassois, Librairie de L. Ha-
chette, 1837. I kötet 8-adr. 529 lap.

Mintegy 25 éve van, mióta a' franczia irodalom' elparla-
gült mezején némelly politcai előitéletek' következtetésében kívá-
lólág a' történetírásra intézvék az írók' nagyobb részének fára-
dozásai. Az általános vágy, miszerint a' históriát újáteremteni,
's a' korábbi korszakok' dolgozataiban hiányzani látszott tökélyre
emelni igyekeztek, több históriai iskolákat szült a' szerint, mint

a' jó történetírásban megkívántató kellékeknek egyikét vagy másikat inkább vagy kevesebbé tűzé ez vagy másik író céljául. Hogy a' mostanában nagyon használt kifejezéssel éljünk, *van tudós és criticus iskola*, mely az eredeti adatoknak újabb megvizsgálása és rostálása által igyekezik a' már ismeretes tényeket nagyobb bizonyosság', világosság' és teljesség' fokára emelni, és ha lehetséges ki mutogatni, melyekre nem illenek e' tulajdonságok; — másik a' *festő iskola*, mely a' múlt időknek képeit kívánja a' képzelet' elébe elevenen elővarázsolni; — 's végre a' *philosophiai iskola*, mely nem annyira magokkal a' történetdolgokkal, mint azok' okaival, okozataival, szükséges lánczolatukkal, az institutiókkal, erkölcsökkel, eszmékkel, szóval a' polgarisodás' állásával, mely általok kifejezve van, a' törvényekkel, melyek azokat igazgatják, 's az általános elvekkel, melyekre vonatkoznak — foglalkodik. És az lenne a' tökéletes história, mely e' három iskolát egyesíteni tudná; nehéz vállalat, mely még is néhány jeles tehetségű írók által megkíséretett; ezeknek számban kitűnő helyet érdemel Michelet ur jelen munka' szerzője. Munkájának jelleme: *szorgalmatos firkészete a' kútfőknek*, miszerint legrégibb és különféle bizonyságokat keres fel, és pedig nem szorosan históriai bizonyságokat, hanem olyakat is, melyekkel a' történetírók, közönségesen nem sokat törődnek, például törvényhozást, irodalmat, művészeteket; — *eleven képzelődés*, miszerint nagy gondnal gyűjtött adatok' és személyes benyomások' segélyével, miket sok utazásaiban a' történetek' színhelyei' szemlélésével szerzett — élethű 's mintegy megtestesült képeket állt olvasói elébe; — *szerencsés tapintat*, minélfogva minden egyes ténynek saját jelentőségét és hatását, korszakok' jellemét, társaságok', sőt az emberiség' előmenetelét helyesen fel tudja fogni. Ehhez járul még szerkezeti modora, mely illy nehéz nemben nem mindennapi, i. e. az emberi cselekvények' ezer színű és vegyületű öszvegét egybefoglalva adja elő, nem darabolja fejezetekre, mint sokan szokták, különböző szempontok szerint osztályozván és ítélvén meg a' korszakokat. Ezek a' szerző' érdemei, melyeket néha erőtetve is vadász, 's azért néha téveszti is a' czélt túlhaladván rajta. Olvasmányainak különbfélesége gyakran váratlan, személyes, sőt képtelen eredményekre vezet; — bizodalmas és otthonos bánást erőtetvén, históriai személyeivel talám kevesebb tartózkodással 's nem annyi illedelemmel bának mint kellenék; elégnél többet foglalkodik olly aprólékos hibákkal, mik a' nagysággal gyakran párosítvák, 's miket az emberek' irigysége, mely előtt semmi nagy, semmi szent nincsen — szigorú gondossággal felkeresgél; — előadásait a' vidéktől és századtól, melyben a' történet játszik, kölcsönzött színezettel kívánván világosítani, a' színhely, a' játszó személyek és maga a' cselekvény között szellemi egybefüggéseket állít fel, melyek azonban

gyakran igen keresettek; — egyes körülményekből, melyeket éies elmével kifejtetget, némelykór nagyon általános követke-zéseket hoz le, némely általánosságok, melyekben a' tények' következményeit öszpontosítja, eleven képzelete által megsze-mélyesítve, lelket és arcot nyervén, mint valami természet feletti hatalmak magasodnak fel a' képzelet előtt a' régi költé-szet' csudás alakjaiként. Azonban e' csekély fogyatkozások, melyeket a' munka' sok jelességei mellett szeméremmel említünk meg, sokak előtt hibáknak sem látszattak; sőt ellenke-zőleg annak népszerűségét nevelték. A' harmadik kötet a' két elsőbbnek minden tökélyeivel bír a' nélkül, hogy amazok' meg-rovásait megérdemelné, kivált némely helyek, a' könyvek' és fejezetek' elein és végein, előszavak, ragyogó berekesztések olly lyrai hangon, olly allegorikai képekkel irvák, hogy bennök a' szerző több költészetet fejt ki prózában, mint sokan ver-sekben, és még is keveset találhatni bennök olyat, mit histó-riailag is a' szó legszorosabb értelmében még a' legszigorúbb bí-rák is jóvá nem hagynának.

A' 2-dik kötet sz. Lajos' életével végződött, ez, mely 110 évet foglal magában, 1270 — 1380-ig merész Filep' uralkodá-sával kezdődik, kinek igazgatása szomorú emlékezetben mara-dott fen tunisi szerencsétlen háborúja, és egy spanyolország-bani szinte keresztes hada miatt; — a' többi tizenöt év histó-riára nézve csak nem minden nyom nélkül tűnt el.

Szép Filep' uralkodása gazdagabb anyagot szolgáltat a' tör-ténetírónak; szerző több fejezetekben tárgyalja, melyek az egész kötetben a' legjobbak közé tartoznak. Michelet ügyesen és helyesen jellemzi szép Filep' uralkodását, fő érdeme t. i. abban áll: alatta alapított meg a' papi és hűbéri hatalmak' rová-sára a' királyi befolyás' emelésével egy jobb rend, és épen ezen törekvés volt oka, hogy Filepnek földek' szerzésével ellenségek-nek és szövetségeseknek fizetett segedelempénzekkel, Flandriaiak elleni szerencsétlen háborúk' költségeivel már is nagyon kime-rített kincstárát mindennemű csalárd, ármányos, erőszakos és kegyetlen eszközökkel, a' fiscalitás' meg annyi fogásaival kellett nevelnie, 's ez által ügyes és az ország' köz javát nagy mértékben előmozdító uralkodására árnyékot vetett. Évek' so-rán át mindig nevedő dühvel folytatott küzdés a' világi és lelki hatalmak' képviselői szép Filep' s VIII Bonifác között, melyet az ellenek' egyikének halála sem tudott megengesztelni, pénz miatti vitából eredett, az volt t. i. a' kérdés: vajjon a' király a' pápa' akarhatja ellen adót vehet-e fel a' papságtól? VIII Bonifác' utódja XI Benedek' botránkoztató hirtelen halála után (mely merész kifejezéssel Michelet a' királynak látszik tulajdonítani a' pápa' halálát) a' francia V Kelemen' jutott pápai székbe, hogy benne a' király inye szerinti pápára találjon ki a' pápaságot Rómából el, és franczthonba át téven, itt a' fogságban

a' francz királyi ház' javára dolgozzék. De a' legfőbb cél V Kelemen' pápavátételében, a' gyűlöletes alkubér, melyet kifizetni minden vonogatódzása', félénk ellenzései' daczára is kényszerítettett a' király által: eltörlesztése volt egy rendnek, melyet az idő kétségtelenül szükségtelemmé tön, alkotási célja elferdítettett, 's elforgattatott, kicsapongásaival botrányt, kevélységével ingerültséget, hatalmával rettegést okozott, de mely roppant gazdagsága által a' király' kincsszomját, azon királyét, kit tömérdék szükségei telhetetlenné, lélekismeretlenné, és könnyörületlenné tőnek — felizgatta. A' templomosok' pere nagy helyet fog el Michelet ur' munkájában, nagyon élénken és drámailag adatik elő, 's mi benne kétesnek látszik, mit a' critica kimagyarázni képes nem volt, azt ő nagyon csinosan fejt fel. Az eljárás' igaztalan, erőszakos menetelet, a' végrehajtás' borzasztóságát egy igével sem mentegetvén, Michelet ur' azt mondja, hogy csak ugyan nem mind volt az hamis, mivel a' templomosok vádoltattak. Hanem egyetlen egy körülmény volt, mi őket menthetetlenül elveszté. Nem erkölcsi romlottságuk az, hiszen az nem volt általános, másképen hogyan is lehetne feltenni, hogy a' templomosok legközelebb rokonaikat is be léptették volna a' rendbe? Nem eretnekség, nem gnosticus tanok voltak; hihetőleg a' lovagok nem sokat bibelődtek dogmákkal. Romlásuknak igazi oka volt, mely a' népet ellenök lázította, mely miatt annyi nemesi nemzetsgek közül, kikkel rokonsági viszonyban állottak, egyetlen védőjök sem találkozott, a' borzasztó vád, mi szerint a' keresztet megtagadták és reá pöktek. E' tényt Michelet ur' bizonyosnak állítja azon vallomások' nyomán, miket nem kánpad csikart ki, és magokban e' vallomásokban legnagyobb erősséget talál azon magyarázat mellett, mely a' többi között igaz, és mely nagyon valószínű is, t. i. ezen keresztmegtagadás a' hit' szent jelének csúfolásával egybekapcsoltan eredetben symbolicus tett volt, melynek értelme — későbbben lassanként elenyészett; ezen szertartás (mint a' tanúvallásokból idézett szavakban mondatik) szent Péter' példájának követésére történik, ki háromszor tagadta meg a' Krisztust. A' beveendő úgy tekintetett, mint bűnös, mint rosz keresztény, mint renegat — a' szerzetnek állott hivatásában ötöt új teremteni, és annival feljebb emelni, mennyivel mélyebb volt előbbi esése. Így az emberi balgaság még gyarlóságát, becsutelségét is áldozatul ajánlotta fel az egyháznak, melynek őt újaszúlni kellett. Illy alakoskodások, mik napról napra érthetlenebbek és veszélyesebbek lőnek, nagy mértékben botránykoztatták a' prósaí halgatóságot, mely csak a' betűt nézte, 's a' jelkép' jelentését fel nem fogta. De még más baj is volt benne, a' szerzet' kevélysége ezen szertartásnak némi istentelenség' színét adhatta; mert a' választott azt hihette, hogy őtet a' közönséges keresztényenségen túl, egy felségesebb vallásba, egyik

szenstésghől más még nagyobb szenstésghbe emeli fel a' szerzet.“
Ime ez egyik újság, melly e' könyvben vagyon; gyakorlatban könnyen gyanúsá lehetett az, mi elvében és eredetében ártatlan volt, időjártával pedig vétkeessé is, és az általános rosszakas, melly a' közvéleményben ellene nyilatkozott, a' vak buzgóság' ama' korszakában a' Templom' szerzetét szép Filep' fősvény és kegyetlen kezei közé játszotta.

E' király' és családja' 's általában szép Lajos' egyenes maradéakai alatti története Franczhonnak termékeny szomorú jelenésekben, siralmas eseményekben, mellyeket mind azáltal Michel sebes és élénk előadásával, melly a' színezetet híven megtartja — érdekessé tudott tenni Filep' nejének, e' gonosz asszony-nak ki a' flandriaiak ellen küldött hadvezérnek a' flandriaiak' meggyilkolásukat ajánlotta, ki ugyan a' népmonda szerint melly nem olly biztos, mint nevezetes — a' neslei torony' börtö-jaiban húja gyilkosokat lappangtatott — természetes, de akkor gyilkosság által eszközöltnek hitt halála, három szép leányinak a' királyi házat egy időben megfertőztető kicsapongásai, sok nyomozásokra, kivégezésekre, mellyek némelykor törvényelleniek is voltak, szolgáltatnak alkalmat; ezen eljárások a' templomos szerzet' rút történeténél semmivel sem kielégítőbbek. Filep korán elhalván, utánna következnek 3 fiai, Lajos, Filep és Károly, kiket mint attyokat az akkori közvélemény szerint Molay Jakab' és Bonifác' átka megfogott. Nővérök a' gyászos Izabella, forrása az angliai királyi család' francz trón iránti követelésűnek, melly a' két országot egy századig szerencsétlen háborúk' szövénycibe bonyolította, XI Eduárdnak szemtelen felesége, elég gyáva és istentelen volt, testvére' a' francz király' segedelmével férjét a' trónról letaszítani, 's azután gyilkosok által megöletni. E' közben a' szép Filep által erőszakosan behozott és zsarnokilag feltartott rend ügyetlen örökösei alatt a' hűbéri fejetlenség' lábrakapása által felforgatott, mint a' kormány' szükségei határtalanok, úgy a' zsarolások' 's a' szerencsétlen tartományok' insége végtelenek-lőnek, ezeken kívül még éhség és döghalál pusztítának, juhászok' dúlongó kóborlásai, és kiűzetésők; zsidók' és belpoklosok' mészároltatásai mind annyi áldozatok, miket kétségbe esés és tudatlanság a' köznyomor' enyhítésére áldozának. Mind ezt erőteljesen rajzolja a' szerző, szerkezete mesterileg van kivive, bár néhol hamis ízlés és fesz mutatkozik is; mint egy befoglalást — szegélyt — csinál a' nagy képnek, franczhon' polgárisodásának, melly bár lassan, bár tétovázva gyakran vissza is esve, még is halad előre a' dolgok' jobb rendje felé.

A' királyi hatalom szép Filep alatt rázta le magáról az egyházi és hűbérnöki békókat; fiai alatt, kik, a' leányok' kizárásával egymásután következtek mialatt a' hűbéri örökösödések bizonytalanul változtak, a' folytonos gyakorlat, újabban meg-

szentesítette a' száli törvényt; ez időkhben költ királyi rendeletek, szabályozások, szerződések — miknek indító okai ugyan kétségtelenül legtöbbször a' közjótól igen távol vannak és mik gyakran ravaszsággal és erőszakkal vitettek keresztül — királyi hatalomból kifolyó igazságszolgáltatás' megalapítására valának intézve, melly többé ne legyen egyházi, vagy uradalmi, hanem polgári, rendesebb és az elnyomott néposztályok' védje, egyenlőbb heligazgatást hozzon be még olly dolgokba is, mikben az egyformaság csak későn lőn elérve, u. m. pénzbe és mértékekbe. Itt van a' nemzeti élet' hajnala; — az 1302-ki karok és rendek, kikben szép Filep Ponifác ellen keresett támaszt, nem mint sz. Lajos alatt csak délről valának gyűjtve, hanem délről és éjszokról, nem csak a' papságból és nemességből, hanem a' városok' polgárjaiból is. A' társasági rend' új alakításának nagy munkájában legnagyobb részt vőnek az úgy nevezett legisták, u. m. ministerek, tanácsnokok, királyi ügyvivők. Ezen legistákat, kik — nem tagadhatni — tudományukat, eszközket gyakran eszközül engedték által a' királyi hatalomnak mások' elnyomására — méltatlanul tartják sokan csekély, szűkeblű embereknek, rövid eszűeknek; illy ítéllettel csak azok lehettek, kikkel harczoltak, 's kiken a' Michelet által hazafiúilag dicsőített győzelmeket kivívták. A' sz. oltalmába veszi őket eme' hübérnöki méltatlanságok ellen, 's mintegy visszahelyezi érdemlett állásukba; miután elbeszélte volna Enguerrand de Marigny' ítéletét és halálos büntetését, több hasonló jelenéseket felhord, 's ezen egész korszakot nagyon elménes jellemzi a' makacs viadal által, mellynek azok tanújelei: — — — — „Az mind semmit sem tőn úgymond, hogy Marignyt felakasztották, preslei Raoult tömlöczözték, Nogaretet megbuktatták, és mit később tőnek. A' legista több életerővel birt, mint a' bárók gondolák. Marigny minden uralkodás alatt újra feltámad, hiában ölik meg. Az elkorhadt rendszer a' rázkódások által megingatva mindég egy ellenséget temet el; már nagyon porhanyó. Ezen időnek minden históriája a' legistának báró elleni harczából áll. Minden új igazgatás szent Lajos' áldott régi szokásai, felelevenítése és a' volt uralkodás bünei' engesztelése, az új király a' hercegeknek és báróknak bajtársok lévén, uralkodását azzal kezdi meg, hogy mint *együgyű jó bíró* elődjének leghasznosabb szolgálát felakasztatja. Nagy akasztófa állíttatik, a' nép gúnykaczajjal kíséri ki saját és a' király' emberét, a' szégyen polgárkirályt, ki minden királyságnál annak büneiért áldozatul esik. Szent Lajos után Labrosse borbély, szép Filep után Marigny, hosszú Filep után Guete Gérard, szép Károly után Remy kincstárnok. — — — — Ő törvénytelenül hal meg, de nem igazságtalanul, beszennyezve egy még tökéletlen rendszer' undokságaival, mellyben több még a' rossz mint a' jó; de ha-

lálával a' királyságnak, melly ötet lesújtja, hatalomeszközöket, a' népnek, melly őt átkozza, rendet és békét hozó intézményeket hagy."

Journal des Savants, (Fevrier 1840.) után.

B. T.

Histoire des Sultans Mamlouks de l' Égypte, écrite en Arabe, par TAKI- EDDIN- AHMED- MAKRIZI traduite en Français, et accompagnée de notes philologiques, historiques, géographiques, par M. QUATREMÈRE, membre de l' Académie des inscriptions et belles-lettres. Tome premier, première partie. XIX és 253 l. Paris 1837 nagy 8-adr. (Ára 5 tall).

Az előbeszédben a' szintolly tudós, mint a' keleti kéziratokban igen olvasott kiadó úr Macrizinak többnyire saját munkáiból, mik közül a' párisi könyvtárakban codexek vannak, még néhány specialisabb tudósításokat nyujt annak életéből és munkái felől, és pedig előbb, mint sem az más források által Sacy- és Hamakentől történt. Macrizi kétségkívül egyik a' legjobb arabs történetírók közül, 's különösen ő Aegyptom' történetírója, mert több apróbb értekezéseken kívül négy nagy munkája van, minék tárgya „Aegyptom' története“, 's a' melly mintegy bizonyos nagy egészet képez. Az első 'Icd dschewâhir el-asfât a' korábbi idővel foglalkozik, 's tulajdonkép csak évkönyve Fostat városának; a második Itti-'adh el-honafa a fatimi chalifák' történetét adja elő; a' harmadik Kitáb el- Suluk li (vagy fi) ma'rifet dowl el- Muluk az előbbinek folytatása, az Ejjubitáknak, Mamlukoknak, Törököknek és Cserkeszeknek a' fatimák után következett dynastiák' történetét adja; a' negyedik végre el- Tarich el- Kabir el- mucaffa tulajdonképen életleírás; encyclopaediának kellendett lennie, melly mind azon férfiak' neveit betűsor szerint foglalja magában, kik Aegyptomban jelesek voltak. 24 kötetre volt számolva, de csak 16 volt meg közülök, és ezek sem tökéletesen kidolgozva, sőt a' sz. azokat nem is tisztázta; mert van még belőlök Párisban egy kötet, mellyet imitt amott benne tett igazítások és toldalékok miatt Macrizi' kéziratának kell tartanunk. E' négy munkának mintegy segédül szolgál egymás nem kevésbé becses el-Mewâ 'idh wel- i' tibâr bi dikr el- chitet wel- athâr nagy helyleírása Aegyptomnak, mellynek szerzését kortársa el- Schawi el akarja tőle perelni.

A' nevezett munkák' harmadika el- Suluk Aegyptom' és Syria' történetét tárgyazza Salah- ed- Din' uralkodása kezdetétől a' hedsira' 814-ik évéig, 1440-ig a' ker. szám. szerint, sz.

halála előtt egy évvel; 's ez az, minek pontosb munkálataival Quatremère úr több évek óta foglalkozott. Az első rész, mely az Ejjubiták' történetét adja, már hosszabb idő óta kész, 's csak azért nem látott még napvilágot, mivel olly írók' nagyobb gyűjteményének elosztását foglalja magában, kik a' keresztes hadakat irták, de a' miknek megjelenése különös körülmények által mindeddig akadályoztatott. Azért előbb a' második rész-szel fogunk megismerkedni, melynek feladata a' mamluk szultánok' tökéletes történetíratát adni; mert Q. úrnak célja nem csak Macrizi' munkáját kiadni, hanem a' történetíratot onnét, hol azt Macrizi végzi, más írók' segelmével azon időig folytatni, midőn a' mamluk szultánok' hatalma Szelim török szultán' győztes fegyvereinek meghódolt.

A' jelen első kötet csak 14 évek' eseményeit adja elő a' h. 648—662 évéig; Kr. 1250—64. 's hasonló arányban folytatott munkát mellett, az egész munkának felette nagy tömegűnek kellene lennie, ha 300 évi időközöt kell magában foglalnia. Egyenesen a' nézőhelyre vezetettünk, és a' mamluk dynastia' alapítójával ismerkedünk meg. Aibek, török származású és el-Malik el- Salih Nedsm ed- Din Ejjub szultán' szolgálatában, a' Dsaseukir magas hivatalra jutott, kinek a' szultán' elébe rakott eledeleket kell előbb megköstolni, őt meggyőzendő, hogy azok nincsenek megmérgezve. E' hivatalt annak fiánál és követőjénél, el- Malik el- Moaddhem Turansahnál is viselte, kinek megölésében hihetőleg munkás részt vett, miért is ennek anyja Sadser ed- Dorr által, a' ki ezen öszveesküvésre alkalmat adott, 's ekkor ifjabb fiának, Chalilnak nevében a' kormányt átvette, a' seregeknél Atabeknek, az az nagyemirnek vagy fő-tábornoknak nevezetett; későbbben ez őt férjül is vette. El-Motaszem chalifa azonban ezen nő-uralkodással nem volt megelégedve, 's az emireket tudósította, ha szükségök volna ügyes férjfiára, küldhet számokra. Midőn most egyszersmind ama hír 's megérkezett, hogy el- Malik el- Naszir Damaskust elfoglalta, is Aegyptusrai törekvését is eléggé kimutatta, az aegyiptomi emirek a' nálok nagy tiszteletben álló fő-tábornokot Aibeket el-Malik el- Moizz czimmal szultánná választák, 's Cahira' utszáin őt processióval kísérték a' várba. Minthogy pedig egyszersmind több trónkövetelők is támadtak fel, 's az általok vezérlett seregek' segítségével erős állást foglaltak el, az egyiptomi emirek a' jog' színét magokra öltendők, el- Malik el- Asraf Muzza eddig uralkodó család' sarjadékát, egy hat éves gyermeket a' szultánságra emeltek 3-k Dsomadában I. 648 (2. aug. 1250), 's e' szerint el- Moizz Aibeknél még is megmaradt a' korlátlan hatalom. Egy hónappal későbbben az aegyiptomi sereg, Syriából Rukn ed- Din Chasz-Turk emir alatt, ennek Gazából Szahliába volt visszatérésekor ellenszultánnak el- Malik el- Mogith Omart nevezte ki; két herélt, az idősb és ifjabb Schab ed-

Din Szalíhiából kiköltözött, de miután az ifjabbik elfogatott és Cahirába vitetett, seregeik elszéledtek, 's a' Szalíhiába hátramaradtaknak közönséges bűnbocsánat hirdettetett.

El- Malik el- Naszir az alatt Gazáig előre nyomult, 's az aegyiptomi sereg több osztályokban időnként Cahirából megindult, ellene menendő, miután előbb Sabán 19-kén (14. novemb.) Damiette' elpusztítása a' kormánytanács által összhangzólag elhatározottat, 's gyorsan véghez is vitetett; el- Moizz Dul Cada 3-kán (26 jan. 1251) a' seregmaradékkal utána menvén, az egész sereg Szalíhiában egyesült. Dul-Cada 10-kén (2. febr.) mind két sereg Kira várnál összejött, hol igen nevezetes csata történt; mind két részről egyegy szárny egészen megveretett, 's igen kergettetett, míg a' középcsata határozatlan volt, 's a' seregek egymás' ellenébe átlak. Mindazáltal már el-Moizz maga is Naszirt tartá győztesnek, midőn ettől hirtelen több emírek csapatjaikkal ő hozzá tértek által, így most ellenét megtámadá, ki egyébként is már Syriába szaladásra magát elhatározá; de a' seregek nyakasan ellentállván, Moizzt visszavonulni kényszeríték. Naszir a' futásból visszatérvén, ismét vezére lön seregének, de Moizz is újra összeszedvén a' magáit, új megtámadáshoz készült; e' pillanatban szinte több emírek mentek Moizzhoz által, 's Naszir ezen új elpártolás által bátorságát végkép elveszítve, hamar futásnak eredt, és Moizz a' syriai sereg' egyes osztályait lassanként felemészte. — Az aegyiptomi seregnek mindjárt eléinte megvert szárnya sebes futással másnap reggel Cahirába érkezvén, a' lakosok nem időztek, az általok győztesnek vélt Naszirt szultánná kikiáltani, 's elismerés' jeléül nevét a' nyilvános egyházi imádságba foglalni: mi alig történvén meg, a' bizonyos tudósítás is Moizz győzelme felől Cahirába megérkezett, ki maga is Dul- Cada 12-én a' városbai bémenetét ünneplé, mely az után is több napokon által fényesen megünnepeztetett. Sok kivégzések történtek, 's a' mamlukok Aegyptomban olly mértékben csapongtak ki, millyent a' keresztes vitézek sem vittek végbe.

Miután a' következő 649-ik évben az aegyiptomi hadsereg Faris ed- Din Aktai' fővezérsége alatt Palaestinábani táborozása után visszatért, 's ekkor el- Moizz által ismét Szalíhiába vezetett, minthogy el- Malik el- Naszir szinte ismét Aegyptom ellen indult, a' két sereg nem messze állott egymástól, 's az év alkudozásokkal tölt el, a' nélkül, hogy valami eldöntő történt volna. — A' 650-ik évbe csnek a' tatárok' első költözései Hula-ku' vezérlése alatt. — El- Moizz az ifju el- Malik el- Asrafot tömlöczbe vetteté, 's nevét a' szószéki imádságból kihagyatá, és így egyedül maradt szultán. Hatalmát megerősítendő, mamlukjai közül többeket emírekké, és Szeif ed- Din Kutuz emírt aegyiptomi alszultánná emelte; a' mamlukok mindegyre felfuvalkodottabbak és szemtelenebbek lettek. Az aegyiptomi és sy-

riai seregek előbbi állásukban maradtak, míg nem a 651-ik év elejéig (ápril. 1253). Nedsin ed- Din Abdollah el- Baderai' közbenjáró ügyessége által a' béke létesült; a' Jordán levén mindkét ország' határa. Felső-Aegyptomban a' vándor arabok' felázadása nevezetes veszteségekkel végződött, mire még nagyobb nyomtatás következett, mintsem elviselheték. Az alatt Faris ed- Din Aktai, Moizz' részéről veszedelmesnek mutatkozott; mint a' mamlukok' fővezérénel, kik neki feltétlenül engedelmeskedtek, minden hatalom nála volt, 's nála nélkül ki sem mert valamibe kapni. Midőn tehát azon volt, hogy őt láb alól eltegye, 's miután néhányat annak mamlukjai közül rábirt, hogy megölnék, Sabán 3-kán 652 (13. sept. 1254.) délben azt ízené neki, jőne fel hozzá a' várba bizonyos tanácskozás végett. Aktai e' kíváнатnak azonnal engedelmeskedvén, midőn a' várkapun belépett, ez utána betétetett, 's az őt követő mamlukoknak a' bemenet megtagadtatott; az előhelyen a' gyilkosok által megtámadtatott 's meg is gyilkoltatott. A' mamlukok a' vár előtt összesereglettek, de midőn vezérök' feje a' falon által közibek vettetett, elszéledtek, és Cahirá't különbféle csoportokban hagyák el, mellyek' egyike a' szénaárusok' kapujánál tüzet gerszett, miért is ez elégett kapu nevet nyert. A' legvitézesebb 's legjeleseb mamlukok parthiveikkel együtt el- Malik el- Naszirhoz és Ala ed- Dinhez, a' rumi szultánhoz mentek, kiknél Moizz't gyanúsá akarták tenni, de nem érték célzt; mindazáltal Moizz, seregeivel el- Baridába vagy Werradába, a' syriai-aegyptomi határra ment, azok' merényleteit szemmel tartandó; ekkor egyszersmind Asraf Muzát Görögországba száműzvé.

A' legközelebbi évben 653-n, Moizz ismét egy más arabs lázzadást kénytelenítetett Felső-Aegyptomban elnyomni. Miután ekkor el- Malik el- Naszir ismét olly sereggel ment Aegyptom ellen, mellyben a' legjeleseb mamlukok szolgáltak, a' kalifa 654-ben Baderai-t, az előbbi követet ismét elküldé, a' békekötést megújítandót; Moizz e' szerént a' syriai partokat nyéré; Naszir pedig a' mamlukokat bocsátá el, kik Karakba el- Malik el- Mugithhoz mentek; 's a' két szultánok' seregeikkel Damascus- és Cahirába vonultak. Ez időben Moizz követeket küldé Hamat és Mózul fejedelmekhez, számára mindeniktől leányát feleségül kérendőket; hitvese Sadser ed- Dorr, kivel már feszült állásban volt, ezen annyira megboszankodott; hogy ezentul öszveesküvést forralt ellene. Naszirnak ajánlotta kezét és Aegyptom' uradalmát, ki azonban ez ajánlatot nem fogadta el; Moizz't ellenben Mózul fejedeleme intette az íránt, hogy hitvese el- Naszirr'al titkon egyeségben áll. Mivel az alatt Sadser ed- Dorr az ország' minden ügyeiben határtalan hatalomra vergődött, 's el- Moizz megszokta minden ő rendeleteinek engedelmeskedni: szót fogadott meghívásának

is: és Luck' kéjkastélyiból, hol néhány napig tartózkodott, hitveséhez a' cahirai várba ment.

Moizz estve felé érkezett oda Rabi' 24-kén I. 655 (10. apr. 1257.) 's miután a' fürdőbe ment, az öszveesküdtek rajta estek és megölték. Sadser ed- Dorr még akkor éjjel Izz ed- Din Aibek el- Halebi nagyemírhez küldött, hogy foglalja el az országlást, de ez azt nem vállalta el; ekkor tehát azon hirt terjesztette, hogy Moizz hirtelen meghalt, és sirónóket hozatott a' várba. De a' mamlukok ennek nem adtak hitelt, hanem betörték a' várba, és a' rabszolgáktól 's nőktől kiesikarták azon vallomást, mi valósággal megtörtént, miért is Sadser ed- Dorrt és segédeit megfogák és a' vörös toronyba zárták. Ez még akkor, midőn magát elveszettnek látá, roppant mennyiségű drága köveket és gyöngyöket mozsárban tört össze. Miután más nap Moizznak más nejétől fia, el- Malik el- Mauszur Nur ed- Din Ali, 15 éves a' kormányra lépett, Sadser ed- Dorrt maga elébe vezetetté, 's úgy megvesszőzteté, hogy más nap meghalt bele; holt teste a' vár falán által az árokba vettetett, 's csak több napok után temettetett el. Moizz 33 (a' mi számolásunk szerint 110) nap' hiával hét évig uralkodott, 's mintegy 60 éves volt; okossága és vitézsége mellett vérszomjas jellemű volt.

A' történet ezen mód szerint folytattatik e' kötetben el- Malik el- Dhahir Bihar negyedik mamluk szultánnak ötödik kormányévéig, mit mi azonban továbbá nem folytatunk, mint-hogy olvasóink ezen mutatványból láthatják, Macrizi' munkájának becsét és pontosságát. Hanem itt csak a' főszemélyt érdeklő eseményeket közöltük kivonathban, mik természetesen a' nagyobb részt képezik; mind e' mellett még is Macrizi az Egyiptom' történetére nézve fontos eseteket elbeszélésébe befűzte, 's a' fő jeleneteket a' külső országok' történetiratóból évenként hozzáadta. Egyiptomra nézve még különösen a' Cadik' és Föcadi-k' változása, és a' Nilus' áradása fontos események voltak, 's minden év' végével az abban elhalt fő és tudós személyeket minden országból elszámolja, kik közt 648-n (1250) még II. Fridrik a' Hohenstaufi is megnevezetetik. — Ha a' kiadó' munkája felett is szükséges általánosan nyilatkoznunk, nem sokat mondunk, ha azt állítjuk, hogy mindeddig egyetlenegy arabs történetmunka, magát Reiske' Abul-Fedáját sem véve ki, a' czímlapon megemlített annyi tudományos jegyzetekkel nem gazdagított, mint a jelen.

Götting. gel. Anzeig. (17. 18. 19. St. 1840). után.
Perföldy.

BIBLIOGRAPHIA.

86. *POESIE filosofiche* di TOMASO CAMPANELLA, pubblicate per la prima volta in Italia da G. G. Orelli, Prof. all' Univ. di Zurigo. Lugano 1834. A' hires Campanella' munkái, eleitől fogva, németeknek köszönhetik megismertetésöket. Midőn még Campanella kesertien senyvedt a' nápolyi tömlöczben, mielőtt még nekie Franciaország szabadítást 's életbátorságot, Richelieu nyugalmat és lelki ápolást ígért, Adami, egy német, keletről visszatértében, vigasztalást hozott kínjaiban, 's dicsőséget szerze nekie több munkáit közzétévén némethonban. Másfél század mulva ismét egy német, Herder eleveníté fel az ő költeményeit. Ha valaki tele volt nemzeti hivatásával, — a' szellem' egy Romáját alapítani, mind azt mi szellem, annak megyéjévé tenni, az egyetlen világbirodalmat, melly szét nem eshetik, — úgy az Herder volt. Nagy szíve hozzáfordult Campanellához is, 's az Adami — gyűjteményből husz darabot közlött szabadon fordítva az Adrasteában. 'S ezen honfiához csatlakozva adja most Orelli ur először Campanella' philosophiai költeményeit. Campanella' philosophiai igyekezeteiről azt lehet mondani, mit költeményeiről. Mint a' philosophia' mezején inkább felgerjesztett mint teremtet, többet akart mint tett, mint őt mind annak forrongó ösztöne mozgatta, mit valaha nagyot tett az emberi nem, a' nélkül hogy a' véghetlen anyagnak képelő mestere lehetett volna; mint a' philosophiai mult' és jelen' minden elemei ő körülte mintegy felforrtak 's ő mégis a' philosophia' történetében csak egy kis helyet foglal el, — úgy költeményeiben is hibázik az alakzat' energiája, azon individualizáló erő, mi a' természet' és művészet' termékeiben a' sajáttságot teszi. Nem annyira a' művészi phantasia' teremtményei, nem a' szépség' tiszta vidám szüleményei azok, hanem inkább a' hatalmasan küzdő érzelem' kiömlései, egy magas szellem' emlékezetességei, gondolat-textus, egy már magában is melódias nyelvheni vers és rim által követve. Azonban minden esetre érdekesek, nagyszerűek és jelentők azok. Az ember, a' jellem az, mi részvétünket 's csudálkozásunkat különösen igényli. Azon fenséges látmány nyújtatik nekünk, egy szabad szellemet látni, ki isteni méltóságával 's eredeti erejével tele, hajthatlan, rendithetlen, benső valójában hozzáférhetlen, a' zsarnokság' minden rettentésein daczol,

's több mint husz évi harc után a' gonosz világ' dühével, győzelmesen áll elő. A' legfensőbb bátorság, a' legmagasb erő, az igazság' bátorsága 's a' tiszta akarat' ereje, az ő 'lelke' érveresei, 's a' véges idő' hatalmán 's gyalázatán magasan tulelve vitetik ő. Így énekel ő: (Herder' fordítása szerint).

„In Banden frei, nicht einsam und doch einsam,
Sitz' ich hier, stumm, doch meine Glocke klingt.
Der niedern Welt ein Thor, und doch dem Auge
Göttlichen Sinn's ein Weiser. Himmelwärts
Schweb' ich einpor mit Schwingen, die die Erde
Darniederdrückt; von aussen tief bedrängt,
Traurig gefangen; in mir frei und froh. —

Ein zweifelhafter Krieg bewährt den Muth,
Im Ewigen schwindet alle Zeit;
Die schwerste Last erträgt am leicht'sten sich. —

Mir auf die Stirn ist meiner Liebe Bild
Geprägt; sicher führet mich die Zeit
Dahin, wo ohne Worte man versteht.“

88. Th. THOMSON'S *Chemistry of Organic Bodies*. (Az életműves testek' chemiája. Növények). L. 1838. 1076 l. 8-adr. — Jelen munka' célja a' növénychemiát a' britt chemicusokkal, jelen állapotjában megismertetni. Ez annyival célirányosb, mivel Angliában alig kezdettek mind eddig figyelmet gerjeszteni az életműves chemiának csudálkozásra méltó előléptei. Thomson ur munkáját különös szorgalommal dolgozá ki.

88. FISCHER *aus Caschmir*, gesammelt und herausgegeben von Carl Freyherrn v. HÜGEL, beschrieben von Joh. Jac. HECKEL. Mit 12 Kupfert. nebst einem Anhang, die Beschreibung und Abbildung zweier Instrumente, zur mathematischen Bestimmung der Fischprofile enthaltend. Wien, bei den Mechitaristen, 1838. X és 112 l. 4-edr. Ára 4 ft. 30 kr. ep. Azon gazdag természethistóriai gyűjtemények közt, melyeket báró Hügel a' világ' három részéből hozott, vannak bizonyos számú édesvízi, 's borsóelben tartott halak is, a' Csilum folyóból, (a' régiek' híres Hidaspeséből) 's az ezzel összeköttetésben lévő tavakból. Ezen folyó a' Himmalaya' déli 's a' Pir Panjahl' éjszaki lejtőjén fakad, 's nyugalmasan vonul át a' tenger' felületénél csaknem 6000 lábnaál magashban fekvő, az európai természetvizsgáloktól még olly kevésbé látogatott Kasmir völgyén; hegyek közé szorulva, zúgva és tajtékozva omlik az, harmincz mérföldnyire, kösziklákon lefelé 's végre a' panjali lapályon az Indusba omlik. Hamilton ki a' Ganges' halait irta le, melyeknek nagy részét kétségkívül fel lehet találni az Indusban is, már gyanította, hogy ezen folyó' 's a' bele szakadó folyamok' eredete felé, az alpestetőkön, más fajok is lakhatnak. Ezen gyanítás a' Csilum' halai által,

mellyek mind kifejezett új formák, megerősítetik. A' mi közep-szerű 's legnagyobb magasságoni folyóinkat pisztrángok lakják; ezek Európa', Azsia' és Amerika' éjszaki részeiben laknak, de a' világ' legmagasb hegysorának lábainál, egy olly tartomány-ban mint Kasmir, mellynek egész állatvilága annyira hasonlít a' miénkhez nincsenek pisztrángok! Pontyok lépnek itt ezek' helyére 's mi elég különös ezek' egész külalakját magokra veszik. Ezen család kétséggel a' pisztrángokhoz csatlakozik, lakhe-lyére nézve. Így p. o. a' mi Phoxinusunk és Gobiónk, jó ma-gas helyekre követik a' mi pisztrángjainkat; ezeknek több fajai, az éjszak' folyóvizeit és tavait a' Cyprinusok' társaságában lak-ják; a' nilusban kevés, Surinam' és Brasilia' folyóvizeiben nincs egy cyprinus sem, de India' folyóvizeiben, hol a' pisztrángok' helyére lépnek, olly nagy számú fajaik vannak, hogy már magok, minden már ismertek' felét teszik. —

89. *THE ZOOLOGY of Captain Beechey's Voyage etc.* (Kap. Beechey' útjának állattana; a' kap. Beechey 's az expedítio' tisztjei' és természetvizsgálói' gyűjteményei és jegyzeteiből össze-szedve, egy a' csendes tenger és a' Behring szorosához uti alatt, ő Fge hajóján a' Blossom-on, Kap. F. W. Beechey' kormány-zása alatt 1825, 26, 27 és 28, J. RICHARDSON (szoptatós állatok), N. A. VIGORS (madarak), G. T. LAY (halak), E. J. BENNET (ha-lak), RICHARD OWEN (héjasok), John. Fl. GRAY (kétlakiak), W. BUCKLAND és G. B. SOWERBY (földtan) által. London, Bohn, 1839. VII és 180 l. 47 színelv képpel, 4-edr. Az itt leirt tár-gyak négyévi utazás alatt gyűjtettek; az utazók nagy számú állatfajokat gyűjtöttek össze különféle tájakról, mellyeket vagy igen ritkán vagy még soha sem látogattak meg a' gyűjtők. A' magokkal hozott szoptatós állatok, polusi róka (Amerika' éj-szaknyugoti partjáról, 's a' mienktől nem különböző), hiuz (*Felis rufa*, a' Columbia' partjairól 's éjszaki Californiából), *Lutra canadensis* (éjszaki Californiából egész a' Behring' útjáig), *L. marina* (Alaskától Californiáig) *Fiber zibethicus*, *Arctomys* Parryi. (Új Caledoniától egész a' jégfokig), *A. Beecheyi* (újon-nan felfedezett faj Francesco és Monterey által Californiában), *Sciurus Coliaei* (új faj Californiából). *Lepus glacialis* (éjszaki oroszországból) *Pteropus pselaphon* (Bonin szigetérol). Richard-son ur nem csak ezen állatokról szólott, hanem azon szoptató állatok' lajstromát is közlött, mellyek eddig a' Rocky-Mountains' bércei, 's a' csendes tenger közt, éjszaki Californiától, a' con-tinens' éjszaki végéig találtattak 's mellyek' száma 81-re megy. — A' szerzett madarak' száma sokkal nagyobb 's ezek közt több új fajok. — A' halak' életmódjáról több érdekes jegyzetek ta-láltatnak, p. o. a' repülő halakról. Lay ur az expedítio' ter-mészetvizsgálója' úgy találta, hogy az *Exocetus*' röpte, csupán egyetlenegy taszításból áll, mit ezen hal, nagy mellyűszószár-nyai által gyakorol a' viz' tükren; ez által felemelkedik a' hal

a' viz felett, 's rövid ideig itt marad nagy úszóhólyaga 's esernyő alaku úszószárnyai' segedelme által; csak hamar azonban ismét leesik a' nehézkes törvényeinél fogva, 's épen nem azért ereszkedik le, hogy úszószárnyait ismét megnedvesítse, vagy hogy a' vízben lélekzetet vegyen; nem is emelkedik soha a' hal feljebb vagy alább röptében, mint a' madarak. Collie ur ellenben, a' hajó' orvosa, megjegyzi, hogy az ő tapasztalatai szerint ezen halak képesek feljebb vagy alább emelkedni röptök alatt, a' nélkül, hogy a' vizet úszószárnyaik által megérintsék, hogy noha ők rendszerint egyenes irányban mozognak, ezen irányt még is röptök alatt, egy vagy más oldalra szabad tetszés szerint változtathatják, hogy ők minden irányban a' habokkal vagy a' széllel, vagy egyenes irányban, vagy azokkal különböző szögletekben repülnek; de hogy úszószárnyaikat testökhöz húznák, vagy eltávoztatnák, soha sem tapasztalta. Ha már egyszer mozgásban vannak, ritkán változtatják egészen meg eredeti irányokat 's felemelkedésük sohasem történik hirtelen, hanem csak lassanként 's csak csekély magasságig. — A' leirt többnyire új fajok' száma 31. — A' nagy részt új héjasállatok' száma 32. — A' kétlakúak' száma 15, ezek közt 4 új. — A' munka' legnagyobb részét a' puhányok (Mollusca) foglalják el, melyek közt sok új, de ismeretes ritka fajok is találhatnák. A' földtan szűken esett ki, mivel a' geologiai tárgyak' etiquette-jeit nagy részt eláztatta a' tengervíz. Noha ezen jelesen kidolgozott 's szép kiadású munka a' specialis állattanra nézve igen nyereséges, de közönséges természethistóriai eredményeket szűken ad, mivel a' Blossom sehol sem mulatott elég sokáig, hogy az előjövő állatokat teljes számmal összevüjthették 's életmódjokat kitanulhatták volna.

90. DIE ENTDECKUNG Amerikas im 10. Jahrh. Von C. Chr. RAFFN. Aus der dänischen Handschrift von G. MOHNIKE, Strals, und Löffler, 1838. S. 36. 8-adr. Ára 23 kr. ep. Igen érdekes kis munka. Hogy Amerika Izlandból indulva, Columbus előtt már rég fel volt fedezve, eléggé ismeretes dolog; de az arról tudósítások, még nem voltak olly terjedelmesen összevesszedve mint a' jelen munkácskában. Mit Snorri arról, nagy norvégiai történetében mond (a' 15-dik században) az itt más tudósításokból sokkal ki van pótolva.

91. LEHRBUCH der speciellen Technologie, vornehmlich zum Gebrauch auf Universitäten und höheren Lehranstalten. Nach dem jetzigen Zustande der Naturwissenschaften und den neuesten Erfindungen, bearbeitet von J. H. M. v. POPPE. Zweite verm. und verb. Auflage. Mit 6 Steindruckt. Stuttgart u. Tübingen, Cotta, 1838. 41 iv 8-adr. Ára 5 frt. ep. A' technologiai tanítókönyvek' kiadásában fáradhatlan szerző itt egyik legjeleseb munkájának új kiadását adja. Az egyetemek' számára van ugyan az dolgozva legközelebb, de bár kinek is oktatásul szolgálhat az,

ki az ipar' nagy munkálattal meg akar ismerkedni. Mint tudva van, Poppe' előadásmódja igen világos és népszerű.

92. *HANDELSGEOGRAPHIE und Handelsgeschichte der europäischen Staaten mit besonderer Berücksichtigung der einzelnen Länder des deutschen Bundes.* Ein Handbuch für Handels- Gewerbs- Real- und andere höhere Schulanstalten, so wie für Kaufleute, Geschäftsmänner etc. von Dr. NISCHITZ, Lehrer der Handelsgeographie zu Leipzig. 2 Thele. Leipzig 1838. Ára 4 frt. 45 kr. ep. — Ezen földleírásban elő vannak adva minden státus minden táj és városból, minden természetnyek 's minden kereskedési viszonyok. — Megtudhatni ebből hol készítettnek 's gyártatnak a' kereskedés' legfontosb tárgyai, hol vannak a' legjelesb gyárok, melyek a' kereskedés' legelső piaczei, 's az ipar' és kereskedésnek micsoda különös nemci uralkodnak itt vagy amott. A' gazdag anyagzat világosan van feldolgozva, az áttekintés könnyű. A' dologlajstrom czélszerűbben volna a' természetnyek' 's ipar- és kereskedés' ágai szerint kidolgozva.

93. *HERCULANUM und POMPEJI. Vollständige Sammlung der daselbst entdeckten, zum Theil noch unentdeckten Malereien, Bronzen und Mosaiken.* Gestochen von A. ROUX dem älteren und Ad. BOUCHAT in Paris. Mit erläuterndem Texte zum Gebrauch für Künstler, Gelehrte und höhere Schulanstalten. Deutsch bearbeitet von Dr. A. KAISER. Hamburg, Meissner n. 8-adr. Jelen szép munkából mind eddig 168 szállitmány jelent meg. 24 szállitmány' ára 7 frt. 30 kr. ep. — Túlhalad az olcsóságra nézve minden eddigi e' tárgyú munkákat, 's hűség, tisztaság és csinoságban is azokkal dicséretesen versenez. Mint tudva van a' Herculanium 's Pompejiban felfedezett régiségek, már sok nagy rézképes könyvben közöltettek; de a' jobbak ezek közül szörnyű drágák, 's e' mellett a' legjobbakban is nem mindenütt dicséretes a' metszés. Ki az eredetieket összehasonlítja a' képekkel, sokszor meglepőleg találandja, hogy a' lerajzolók az eredetinek bizonyos saját kecsét nem fogták fel. A' drága Antichità di Ercolano, 8 folio darabban, a' nem kevésbbé drága Museo Borbonico, 18 4-edr. kötetben, ezt több lapjaikon bizonyítják. Végre minden eddigi gyűjtemények tökéletlenek, mi természetes dolog, mert évről évre új 's igen érdekes felfedezések tétettek. Jelen munka' czélja azon világhírű régiségeket teljesen, pontosan, tisztán és csinosan lerajzolni 's az egésznet olcsó áron tenni közre. Minden szállitmány' ára 19 kr. ep. A' képek igen jók, a' rajzolatok élesek, világosak, tetszők, a' nyomtatás tiszta. Az eredeti képek' kelleme különös szerencsével van adva, mi a' régibb képekben hiányzik. A' művész, a' régi művészség' ezen munkáiban véghetetlen sok motívumot talál, kivált ékesítésekre, az épületek', szobák' és bútorok' izlésteljes czifrázatára, 's a' festő és kőfaragó a' kecses

mozgalom' legtokéletesb mustráit, találja itt fel. De nagy érdekekkel birnak azok a' tudósra nézve is, mivel megengedik, a' régiek' életébe vetni egy pillanatot, melly többet mutat nekie, mint mit a' könyvekben talál. És minden érzésteljes 's gondolkozó emberre nézve érdekes, megrázó és megillető ezen pillanat egy olly szép 's örökre eltűnt világba. Ki nem érzi mélyen megindulva keblét, midőn az ismét kiásott Pompeji' kapuiba lép, a' naptól süttő nyílt útszákra, a' kövezetre, melly még a' régi romaiak' kerekvágását mutatja, 's midőn Nápolyban egymásra halmozva látja a' nagy muzeumban mind azon ezer meg ezer tárgyakat, mellyek a' Pompeji házakban találtattak 's mellyek a' régiek' egész házi életét jelenvalóvá teszik? De hasonló érzés gerjed abban is, ki mind ezen dolgokat, jó rajzolatokban maga előtt látja.

94. Emmanuel KANT's *sämmtliche Werke*, herausgegeben von Karl Rosenkranz und J. Wilh. Schubert. Zehn Theile. Leipzig, L. Voss. 1838. n. 8-adr. Ára 33 frt. 19 kr. ep. Kant' munkáinak felette szépen nyomtatott pompás kiadása. — Kant' érdemeit rövidebb 's tömöttebben adni nem lehet, mint az Rosenkranz' ezen zárszavaiban foglaltatik: „Kant' észvállását sokban joggal megátadták. Megmutatták, hol mond ellent magának 's hol magyarázá felületesen a' szentírás' szavait 's a't. De meg kelle annak hagynia a' dicsőséget, hogy az erkölcsi valóság' magában véve egyoldalú álláspontját, az egyházi hit' positiv meghatározásával, mennyire csak lehetett a' legelmésebben 's tisztában egyesíté. És épen úgy mindég vissza kellett térnie egyetemeinkre nézve, az emberi lélek' tökéletesülhetésének gondolatára, a' tudomány' szabados — noha felügyelés alatti kifejlésének gondolatára, a' szabad gondolkozásból eredő szabad tanítás' gondolatára, melly magában a' tudományban találja fel korlátait, 's Kant' emlékének már csak azért is áldottnak kell lennie közöttünk, mivel még a' sir' szélén is mind ezt, a' facultások' vitájában olly erővel 's olly tisztán kimondotta.“ Ezen zárbeszédben, mesteréről Hegelről is szól Rosenkranz ur 's panaszkodik, hogy most ő is, mint egykor Kant cretnekítetik. De nem gondolja meg, mi nagy különbség van Kant és Hegel közt. Az *erkölcsi természet* volt azon vasmacska, melly körül forgott Kant' philosophiája, midőn ez a' kétségek' tengereben ingadozott. Az adta ezen philosophiának a' méltóságot, befolyást 's képességi népszerűséget. Kant nemzeti philosoph maradt, szentül megtartván az erkölcsi törvény iránti tiszteletet, melly a' német törzsökü népekkel velők született. Hegel ellenben az embernek olly szabadságot tulajdonított, melly őt, mindenre mit csak akar, képessé tegye, a' nélkül, hogy őt felelet' terhe alá vonná; az emberi lelket 's akaratot ugyanazonosítá ő az istenivel, 's mindenre nézve ki rendszerébe be-

avatva volt, a' jó és rossz közti ellentételt, mint a' gondolkodás-mód' mélyebb fokába tartozót eltörölte. 'S mint használták ezen tant tanítványi közül az ifjabbak? Mint támadák meg egyenesen a' keresztyéniséget, mit Kant 's tanítványi soha sem tettek, 's milly bacchusi kedvvel igyekeztek feloldani az erkölcs' minden fűszárait, mitől a' nemes lelkű Kant iszonyattal fordult volna el. — Nagy hát a' különbség Kant és Hegel közt, 's valóban méltó okokra találtak az utolsó ellen fordulni, mire Kant 's iskolája alkalmat soha sem adának.

A. B. P.

Preisfragen

der philosophisch-historischen Klasse

der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften

für das Jahr 1844.

Bekannt gemacht in der öffentlichen Sitzung am Leibnitzischen
Jahrestage den 8. Juli 1841.

Die Akademie hatte auf das Jahr 1841 in der öffentlichen Sitzung am Leibnitzischen Jahrestage den 5. Juli 1838 folgende Preisaufgabe gestellt:

„Die Formen der Kirchen- und Staatsverfassungen stehen in gegenseitiger Verbindung und Wechselwirkung; sie haben gleichzeitig oder abwechselnd die Thätigkeit der ausgezeichnetsten Geister in Anspruch genommen und das allgemeinste Interesse erregt. Im 18-ten Jahrhunderte ward vorzugsweise eine Erneuerung und Umgestaltung der Staatsverfassungen, im 15-ten der Kirchenverfassung versucht. Zwischen beiden Versuchen finden sowohl Aehnlichkeiten als Unähnlichkeiten statt; jedenfalls dürfte eine geschichtliche und kritische Darstellung und Vergleichung so anziehend als lehrreich sein. Die königliche Akademie hat es deshalb für angemessen gehalten, die Thätigkeit der Sachverständigen durch Aufstellung einer Preisaufgabe diesen Gegenständen zuzuwenden. Sie wünscht also: erstens eine geschichtliche Darstellung jener Versuche die Kirchenverfassung im 15-ten Jahrhunderte zu befestigen, zu erneuen oder umzugestalten. Mit Weglassung alles Theologischen und Dogmatischen würde also von den Gründen und der Art der Berufung der grossen Kirchenversammlungen, ihren Ansprüchen und Rechten, ihrem Verhältnisse zu Papst, Geistlichkeit und Laienwelt, ihrer Geschäftsführung, dem Abstimmen und Beschliessen, kurz von Allem zu handeln sein, was die zum Theil gleichartigen, zum Theil untereinander abweichenden Formen und Zwecke der Concilien von Pisa, Kostnitz und Basel betrifft. Rückblicke auf die früheren und Hinblicke auf die späteren Zeiten dürften zur gründlichen Erörterung des Gegenstandes beitragen. Mit dieser geschichtlichen Entwicklung ist zweitens eine Untersuchung der leitenden Grundsätze und eine Beurtheilung ihrer paktischen Anwendbarkeit zu verbinden. Von hier aus bietet sich drittens Gelegenheit dar zu einer Vergleichung jener Bestrebungen des 15-ten Jahrhunderts mit den staatsrechtlichen der folgenden Jahrhunderte, damit sich zuletzt ergebe, ob und was im Allgemeinen oder Besonderen für eine oder für alle Zeiten als Wahrheit und Fort-

1841. XI.

schritt, oder als Irrthum und Rückschritt zu bezeichnen, und welcher echte Gewinn der Wissenschaft und der Menschheit überhaupt daraus erwachsen sei.“

Zur Lösung dieser Aufgabe, für welche der gewöhnliche Preis von 100 Dukaten ausgesetzt war, ist keine Abhandlung eingegangen. Die Klasse hat daher beschlossen, da diese Aufgabe nicht minder wissenschaftlich bedeutend als zeitgemäss ist, dieselbe unabhängig von der Reihenfolge der von der Akademie zu stellenden Preisfragen unter Aussetzung desselben Preises noch einmal zu stellen. Die Frist für die Einsendung der Beantwortungen, welche in Deutscher, Lateinischer oder Französischer Sprache geschrieben sein können, ist der 1. März 1844. Jede Bewerbungsschrift ist mit einem Wahlspruche zu versehen und derselbe auf der äusseren Seite des versiegelten Zettels, welcher den Namen des Verfassers enthält, zu wiederholen. Die Ertheilung des Preises geschieht in der öffentlichen Sitzung am Leibnitzischen Jahrestage im Monat Julius des gedachten Jahres.

Aus dem von Herrn von Miloszewski gestifteten Legate für Preisfragen zur Untersuchung philosophischer Wahrheiten stellt die philosophisch-historische Klasse ausserdem als Aufgabe:

„Die genetische Entwicklung der Gegensätze des Nominalismus und Realismus nach ihren verschiedenen Stadien.“

Sie fordert die Bewerber insbesondere auf, die Bedeutung dieses Gegensatzes für die Geschichte der Philosophie im Mittelalter genau zu erforschen; den Zusammenhang, in welchem diese Richtungen mit der Geistesenthümlichkeit und den Systemen der Stifter und Repräsentanten der verschiedenen Schulen stehen, mit sorgfältiger Benutzung der Quellen darzustellen; diesen Gegensatz mit dem des Idealismus und Realismus, des Rationalismus und Empirismus zu vergleichen; die wahren und scheinbaren, die innerlichen und äusseren Ursachen davon zu erforschen, woher gerade diese Form des Gegensatzes die Geister des Mittelalters so viel beschäftigte; den Einfluss dieses Gegensatzes auf die philosophischen und theologischen Streitigkeiten und die grossen Geistesbewegungen des Mittelalters mit Unterscheidung des Nothwendigen und Zufälligen aus einander zu setzen.

Die Frist für die Einsendung der Beantwortungen dieser Preisfrage, welche ebenfalls in Deutscher, Lateinischer oder Französischer Sprache geschrieben sein können, und für welche in Rücksicht der Bezeichnung und des beizufügenden versiegelten Zettels dasselbe wie für die vorhergehende Aufgabe gilt, ist der 1. März 1844. Die Ertheilung des Preises von 100 Dukaten erfolgt in der öffentlichen Sitzung am Leibnitzischen Jahrestage im Monat Julius des gedachten Jahres.

A' LITERATÚRA'

TÁRSASÁGI ÁLLÁSA ÉS JELENTÉSE

A' JELENKOR' NÉPEINÉL.

ELSŐ CZIKKELY.

(Folytatás.)

Egy előttünk fekvő angol Review (The British and Foreign R.) egyik cikkelyében megjegyzésre méltólag szóll az oxfordi egyetemről 's belőle közöljük a' nevezetesebb helyeket; „Az elhatározott, és csaknem általános ragaszkodás azon nagy kérdések' egyoldalú felfogásához, melyeken Anglia' társasági élete nyugszik, a' hathatós, türelmetlen conservatismus nemcsak az Oxford és egyház közti szoros összeköttetésétől való félelem, sem nem éppen a' javítástól való közönséges visszaborzadás, mely mindazokat egyenlőn lelkesíti, kik mostani intézeteink' kezelésében részt vesznek. Nincs testület más az országban melyet általában elannyira egyetlenegy elv hevítne, lelkesítne. Oxfordban minden merészebb gondolat, minden újítás elnémíttatik, és azon erkölcsi szokás' komoly, ünnepélyes nyugalma és mozdulhatatlanságába süllyed, mely azt tartja, hogy az emberi gondolkozó és ítélőtehetség' szabad gyakorlása neki csak kárt okozhat, és a' mely minden fenálló' tökéletes bölcseségének elmélyedett vizsgálásában talál örömet. Illy közönséges rossz állapot' okának szoros összefüggésben kell lennie az ott divatozó tanítási rendszerrel; és merjük állítani, hogy ezen ok nem egyéb mint az oxfordi tudományosság' középszerűsége, korlátoltsága és csekélysége, és a' kitűnő emberekben való csaknem egész hiány. Oxfordban, inkább mint minden egyéb európai egyetemen hiányzik az igazság' nyomozásában való erős, egészséges haladás; a' tudománynak csak egy ágát is alig mívelik felvilágosult és körültekintő nézetekkel. Nincs benne semmi előrehaladás, kevés vagy semmi mozgás; a' szellemi élet megcsappant, és nyomorún, nyavalyogva teng; inkább a' múlt, mint azon reményteli, következménydús törekvés által táplálja magát, mely az új és erős táplálék' kincseit a' magasb kifejlő-

désre nézve megszerezné. Oxford a' helyett hogy előmenne, lassan félénken követi, nem mondjuk az európai, de még a' nemzeti irodalom' haladását. Majdnem egyedül a' vegy- és földtanban tart lépést a' többi Európával; de kikialtott emberei rettentő tudatlanok abban mi újabb időben a' tudomány és irodalom körül történt, annyival kevésbbé hát felfedezők. Azért van keblökben azon szorongó féltékenység, azon lelkisméretes, rettegő nyugtalanság, mellyel a' tudatlanság martalékit szokta gyötreni. Roger Bakont, vagy Galileit aligha bámulták olly babonás félelemmel és csudálkozással a' mult kor' tudatlan fiai, mint ma bámulnak egy német philosophust, theologust, vagy egy francia történetíró az oxfordi középszerűség' rettegős emberei. Nevezzenek bennünket a' jó', az erényes' rágalmozóinak, káromlóinak; mi meg felszólítjuk Oxfordot mutasson ha tud egy, nem Európában, de csak Angliában is isméretes és megállható philosophust. Oxford büszke azon becsüre és gondra mellyet az erkölcsi tudományoknak szentel, Azok, kik ez egyetemet egészen ismerik, méltán kétségbe hozzák, hogy volna csak egyetlen tagja is, ki az erkölcsi philosophiában mint egészben tökéletesen jártas volna. E' részben Aristoteles' ethica-jának rendes előadása egy oxfordi tutor' legnagyobb büszkesége. De hány tanuló tanulta Oxfordban Platót alaposan? Aristoteles tanulták csak, nem pedig az erkölcsi philosophiát; a' mit más irt, legyen régi, legyen új, vagy egészen megvetik, vagy csak alárendelt szempontból olvassák, hogy magyarázatára szolgáljon Aristotelesnek. Így az önálló vizsgálódást elakasztják, és nehezen van egyetem, hol az erkölcsi philosophia mint rendszeres tudomány elannyira ismeretlen volna, vagy olly sok akadállyal kellene küzdenie mint Oxfordban. Metaphysica és közönséges lélekphilosophia után hasztalan kérdezősködnél. Oxford továbbá történeti tudományosságával is dicsekszik. Római, görög történetet nagy tüzzel tanulják az iskolában. De kérdjük, van-e Oxfordban csak egy ember is, ki elmondhassa maga felől, hogy vagy egyikben vagy másikban alapos ismerettel bír? Van-e csak egyetlenegy példányszerű történeti mű a' tanulók' számára melly egy oxfordi tanító' munkája volna? E' részben szinte az a' hiba van, a' mi a' philosophiában, a' történet' egy kis szakasza nyeli el a' tanulók' egész figyelmét, mi mellett a' többit természetesen elhanyagolják.

A' hittudományi osztályban van valami mozgás, 's látszik azon törekvés, hogy mindég előre haladjanak; a' rostálgatás élénken terjed és olly könyvek adatnak ki, mellyekből némelyek teljes elismérést érdemelnek, De mégis milly kevés alapos, milly kevés maradó becsü munkát, millyen például a' Reliquiae sacrae, állított elő a' mostani oxfordi egyetem! És azt meg kell gondolni, hogy az oxfordi egyetem' népszerűségét csaknem kikeresztőleg egyházi emberek teszik! Azon nem csudálkozhatni

hogy olly-korollykor jó könyv jelenik meg, hanem azon hogy olly sok egyházi ember, és sok olly más, kik kirekesztőleg a' hittudományra szentelik magokat, egy nagy és széles befolyásu hittudományi iskolát nem alapítottak. Miért nem az Oxford a' minek lennie kellene, a' világosság' középpontja, melly vezérlő és világító sugárit az angol egyház felett kiöntené? Ha egy külföldi felszólítna bennünket, hogy mutatnánk meg neki egyházi irodalmunk' fészket, hol a' jeles emberekben a' tudomány' és bölcsesség' eleven forrásait feltalálja, útasíthatnánk-e őt Oxfordba? Fogna ő ott történeti, exegesis, dogmaticai iskolát találni, melly a' tudomány' mostani állásának megfelelne, és képes volna a' hittudományt azon fokra emelni, mellyet a' többi tudomány elért? Az olly embereknek, kik illyet kérdenének, kétség kívül gúnyosan azt felelnék: semmi új tanulni való nincs a' hittudományban, és minden hittudomány nem egyéb mint rationalismus és hitetlenség.

Azonban legújabbán egy theologiai iskola állott elő Oxfordban melly nevezetes világot vet ez egyetem' értelmi állapotjára. Ez iskola a' nagy buzgalom, a' régi egyházi oklevelek' szorgalmas tanulása, magabazárt, szorosan meghatározott, elmélet, 's bizonyos kijelelt irányban való eltökélt haladás által tünteti ki magát. Itt van szellemi élet, de milyen? Itt a' történet' alakjában nincs lelkesítő szellem, a' hüvelyben nincs mag, a' mult kori lettdolgok' kül jellemének és a' szavaknak tudásában nincs értelem, nincs lélek és critica, hogy tanulságul használhatnánk; a' jelen és jövőkor' szelleme gondolkozása szántszándékosan alá van vetve a' mult kor' gondolkozásának és nézetének, még pedig nem olly igen okos nemzedékének; itt a' történeti tanulmány annak összeszededetésére alacsonyittatik le, a' mit más, csak olly gyarló és tévedhető emberek mondtak mint mi; itt félnek a' szabad vizsgálódástól, és dühös ellenségeskedéssel viseltetnek az értelem' szabad használása ellen. Ezen iskola' kitünő bélyege az önhibából eredt, mély gyökeret vert tudatlanság a' történet' ereje és jelentésére nézve. Ez iskola büszke egyik fő apostola' újabb munkájára, az arianismus' történetére. Ezen munkára egy derék, kitünő kegyességű, és tehetségű külföldi azon megjegyzést teszi, hogy van benne catholicismus közönségesség nélkül, protestantismus szabadelműség nélkül, és állítólagos evangeliomi keresztyénség lelki érzelem nélkül.

„Az általános közészerűség mint valami felhő úgy függ az egyetemen. Két különböző cél az, mellyet az academiai intézetek által el akarnak érni: első az hogy az ifjúság' képzésében a' legutolsó és legnagyobb befolyásu iskola legyen: második hogy az ország tudományosságának középpontja legyen, melly a' társaságnak vezércsillagul szolgáljon a' lelki mivelődésben és tudományban. E' volt hajdan a' párisi egyetem, ez teszük ma

a' német egyetemek. Az egyetemekben, mint gyulponthan, kellene öszpontosulnia az ország' szellemi munkásságának, hogy onnan sugározzon ki a' theoreticus és gyakorlati élet' minden ágára. Ezen két feladat' mesterséges vegyülete által Oxford eddigelé háborítlan birtokában tudott maradni a' nemzet' tisztel-
letének. Azon nagy tisztelet, melyet nevelési feladata' pontos betöltése által szerzett magának, bekötötte a' közönség' szeméit magas rendeltetésit illető roppant fogatkozási iránt hogy t. i. az angol irodalom' vezére legyen. Az angol egyetemeket illeti azon dicsőség, hogy fiatalainknak a' legeriticusabb életszakban olly nevelést adnak, mellynek egész Európában mása nincsen. Méljebb, terjedelmesebb ismereteket szerezhetni a' német egye-
temben; de sehol sem találhatni egymásmellett olly nemes erkölcsi vezérlet, a' jellem' olly csudálatra méltó képzését az önuralkodásra, önbecsületre, és a' magasb tekintet alá való vetésre, az erkölcsi és vallási hang' olly felemelését, és az ismeretek után olly szellemi hathatóságot és törekvést mint Cambridgeben és Oxfordban. E' jellemképzés a' legdicsőbb és leg-
jellemzőbb bélége angol egyetemeinknek. De Oxfordnak többnek kellene lenni mint első nyilvános iskolának, és fejei 's elől-
járóinál a' magasb foku irodalmi kitünőség jól összeférne az ifjúság' ez erkölcsi képzésével. Minden tekintetben az e' leg-
nagyobb fontosságu, hogy a' tudományok utáni szabad, önálló törekvés Oxfordban hathatósan előmozdítottassék, és a' kérdésre kell komolyan megfelelni igyekezni, honnan van az hogy a' tu-
dós férfiak Londont, vagy akármelly más helyet e' világon tekintik inkább hazájoknak mint Oxfordot?"

Miután egy felvilágosult és előítélet nélküli angol' nézeteit közöltük az egyetemek' rendeltetése és céljáról, közlendjük röviden egy ellenpárti angol' nézetét, melly e' tárgy felett amazétól nagyon különböz, és miszerint az angol egyetem-
ben nagyon dicséretes hogy a' hasonló elveket lassu és örökös egymás után következésben ültetik át, mi által a' következő nemzedékbe csepegtettetik elődeik' véleménye, vagy más szó-
val, mit egy okos és becsületes ember sem szégyenelhet, *elő-
ítélete*.“ Az egyetemek' régi állapotjában leendő feltartásának ezen bajnoka főtételül azt állítja fel: „hogy az angol egyetemek azon igen bölcs elvre vagynak alapítva, miszerint az egyház
természetes és legalkalmasabb tanítója a' nemzetnek.“ Mivel tehát az angol egyetemek lényegesen függnek az egyháztól, 's
azzal a' legszorosabb kapcsolatban állnak, amaz elvnek a' leg-
jobban is megfelelnek, és Anglia' üdve függ attól, hogy az ifjúság' képzése és nevelése e' vallásos és egyházi jellemet híven megőrizze. — „Az emberi lélek' képzése, azaz: képesítése e'
világon levő legnemesb kötelességeinek betöltésére — nem csu-
pán ismeretekkel megtöme, vagy elméleti tudományok' fel-
találása a' nélkül hogy az ember' szükségeire és állapotjára al-

kalmaztatnék — végcélja az értelmi haladásnak, és a' mi a' lelket képezi, inkább a' tanító' szelleme, mint azon tanítvány és ismeret, melyet előad. Nem az igazságnak, hanem azon léleknek melly az igazságot hirdeti, kell az értelem' ismeretében és vallásban elsőnek lennie, miért mi imádkozunk. — Sok emberben ma azon képtelen eszme uralkodik, hogy az emberi értelem magában valami tökéletes, egész éretten jön életre, teljes jogu és elégséges bíró minden felett, és egészen független minden erkölcsi befolyástól; és ezen elmélet csakugy hizeleg a' tanító' fásultságának (indolentia) mint a' tanuló' hiúságának és önszeretetének. De semmi sem olly élet 's erő nélküli magában gyökeret verni, kicsirázni, mint az értelem' földébe vetett mezítelen, csupa igazság. A' szívet először természet szerű érzemény által kinyitni, a' tevékenység' rugóit erkölcsi érezhetés által, melly egész más valami mint az értelem, mozgásba hozni. Illy hajlandóság nélkül minden tanítás haszontalan.“ „Kétségkívül az egyetemek roppant fontosságu és tiszteletparancsoló (formidable!) testületek; és még inkább megdöbbentő fontosságuk, ha meggondoljuk, milly hatást gyakorolnak az egész nemzetre. Ezek azon középpontok mellyek az ország' minden részeiből a' társaság' magasb osztályai' tetemes, és nem sokára nagy befolyásra jutó részét évenként háromszor keblökbe fogadják és ismét elbocsátják. És bár sokan hajlandók is a' fiatalok' éretlen ítélését igen is csekélynek tartani, mégis ők nem kevésbbé mint az öregek munkás vezetői és terjesztői az elveknek és érzelmeknek.“

A' fenálló' változtatását lehetetlennek tartja a' szemleirő, részint mivel az újantalakításhoz nem lenne elegendő pénz, részint mivel ha az egyház szolgálival együtt nem pártolná az egyetemeket, nehezen találnának elég derék tanfőket: „Kevés, nagyon kevés ember foglalkozik a' tudománnyal csak a' tudomány' kedvéért, a' nélkül hogy az önzés ez vagy amaz alakban ne dolgoznék; és azok kik valósággal azt teszik, rendszerint olly félénk és nyomorgós jelleműek, hogy tetteik ritkán szolgálhatnak másoknak tanulságul. Mi jutalmakat akar a' világ alapítani, hogy azon szorgalmat felkeltse és fentartsa, melyet az egyház most annyi emberben táplál? Pénzjutalmak a' jobbakat és okosabbakat nem édesgethetik. Elég közhivatalt nem lehetne teremteni, és azokat is kényszerint osztanak. Bár a' társaság' köztetése és hízelgése úgy látszik főtőrekvés' tárgya az irodalmi dolgozatoknál, és meg kell vallani, az mindég nagy hatással volt; de az illy módon előidézett munkásság, a' helyett hogy a' becsületes lelkek' valóságos hasznu és áldáshozó műveinél nyugalmas, önhaszon nem vadászó dolgozás lenne, és a' legnemesebb kincseket napfényre hozná, hasonlít a' szinpadí fabáb-rángatáshoz 's ugráltatáshoz, vagy egy más művészet' még elferdítettebb vásottságához, melly a' gonosz hajlandósá-

goknak kerítő gyanánt robotol. Az nem fordul tanulmányival oda, hova néhány kevés szemeit függeszté, és nem fog könyvet kiadni, ha zajos kör nincs melly azt olvassa és magasztalja, — és a' mire a' kornak legnagyobb szüksége volna, soha sem állt elő olly igazságokat; mellyek magasabbak mint az ő alacsony repülése. Legnagyobb boldogsága: a' sokaság' tetszése, és azért az uralkodó vélemény igen is fogja követni, és erősíteni, de annak ellenszegülni soha sem fog. Az írók mások iránt szolgálai, gyalázatos hízélgéssel viseltetvén, hogy nekik mások viszont hízélgjenek, oda törekszenek hogy a' világot gyönyörködtessék, mint szegény, mástól függő ember czírogatja a' gazdag kegyur' vásott gyermekét. A' beszédek — nem az erkölcsi rajzolatok, hanem az élet' nyavalygó, csillogó és bűnös torzképei — a' hamis érzelmeskedés' (Sentimentalität) ártalmas tragoediái, vagy a' bohóczkodás' még ártalmasb tragicomoediái, mellyek minden igazt és jót a' könnyelműség' és komolyság' összevisszaságába vegyítnék — ezek azok mellyek szabad utat nyitnak a' hiábavaló bámuláshoz, és a' mellyek kivonati lesznek annak, a' mit irodalom gyanánt tartanak. Ha valaha a' jobb észhez kell szólni, szükséges leend természet elleni felhevülésbe jönni. Ha komolyabb tárgyakról leend szó, azokat úgy népszerűsítik, lehúzzák, és vonják be fénymázzal, hogy legkisebb megszorítás sem kell hozzá, és az olvasók mintegy bele csalogattatnak a' bölcsességbe, és akaratjuk ellen bölcsékké lesznek. De mivel mégis a' tudomány' színét mindég meg kell őrizni, a' tudás' és ismeret' minden zizezugából mindenféle ringyrongyot összecebsiborálnak; minden könyvet felnyitnak és egyet sem olvasnak, minden tudományba bele kapnak, de egyet sem tanulnak. És mivel az illy szétszaggatott és eldarabolt ismereteknek szükségesképen hervadniok és elszáradniok kell, mind a' mellett hogy olly roppant sok tudós ember látszik kelni mint a' birnami erdő, a' tudomány' igazi fája mégis tar és kopasz, és gyökerei kiszáradnak. A' mostani kor' irodalma erről bizonyosságot tesz — ezen irodalom, melly mint a' többi művészet, kierőtetett, dévaj, önhitt, épen olly felületes mint sokalaku, és épen olly hasztalan mint merénylő — a' nagy sokaság' érzelmeinek pusztá viszhangja, és csak ő angol jellemünk' és keresztényiségünk' jósága és dereksége óv meg bennünket, hogy az olly iszonyatos és semmirekellő nem lesz, mint Franciaország' irodalmi iskolái."

Még egy nevezetes helyet emelünk ki: „Minden külfényök mellett is talám az irodalom' és tudomány' fiai — azok t. i. kiknek az irodalmon és tudományon kívül semmi más gondolatjuk, semmi reményök és céljuk nincs — a' társaság' legszerencsétlenebb és legártalmasabb része. Még maga az igazság is, ha az ember csupán csak magáért keresi, először mindennapi kötelességeinktől és természeti érzéseinktől eltérít, aztán pedig,

kifáradva, és megcsalatkozva, csűrben hagy bennünket. Ha a' közönséges élettől elvonjuk magunkat, és sokat a' bár magában ártatlan szemlélődéssel foglalkozunk, csaknem mindég visszahatás áll elő, melly által a' test' jogait akarja ismét érvényesekké tenni, és bennünket úgy a' földre huz, mint az előtt magasra felemelkedtünk. — És még ha az oly emberek mentek is a' súlyosb bűnöktől, mégis van egy valódi, habár szigoru könyve az erkölcsiségnek, miszerint a' hirrevágyó ember' önhiűtsége, önkórsága és gögje nem kis bűn 's mit nem csekély büntetés fenyeget, még pedig legtöbbsnyire a' társaság' kezétől, mellynek tetszése után annyira sovárgott.“ — „Ha az ország azt gondolja, hogy van és lesz mindég elég olyan ember, ki saját belösztönéből az ismeretek' összegyűjtésén, és a' tudomány' előmozdításán dolgozik, és hogy ezen önkénytes ipar elegendő olyan kincs' szerzésére, mellynek a' nemzet közt ezen béresek által kell felosztatnia, — akkor az ország keservesen megcsalva látja magát, megcsalva ama szentetlen álzáradék által, melly most csaknem a' törvényhozás' sarkigazságának tartatik, hogy t. i. a' természet és gyűjtemény mindég arányban áll a tudakozódással, és a' tudakozódás mindég viszonyban van az emésztlök' valódi szűkségivel. Ugyan egészséges moral! ugyan derek philosophia! melly semmi különbséget nem ismer az ember' lelke és teste között, 's melly azt hiszi, a' tudatlan boldogtalannak érzi magát tudatlanságában, és a' vásott buslalkodik vásottsága felett, mint a' beteg érzi a' fájdalomat, és az éhes kenyér után kiáltoz. Legyünk meggyőződve hogy a' valódi és hasznos ismeretekben egy nemzet sem kívánta az oktatást, míg először rá nem tölték. Ne cseréljük fel azon nyomoru munkát, miszerint egy nép' képzelgésének kerítő gyanánt szolgálunk, ama' magas és fáradságos feladattal, miszerint azt az igazság' ösvényén nagyra visszük. Önzés, szeszély, hizelgés vagy pénz elég rabszolgát bérel amarra, de nem akad ember ki magát az utóbbi háladatlan és megvetett fáradságos munkáknak feláldozza, ha a' halhatatlanság' teljes reményét nem hordozza keblében.

Halljuk végre mit mond Bulwer az angol egyetemek felől, és mit kíván azokra nézve, illy czímű könyvében: „Anglia és a z angolok.“ Ő a' fenálló intézményeket sok részben igen ártalmasoknak, és elégteleneknek találja, és panaszkodik ugyan az egyetemek' aristocraticus rendezete miatt (miből kiviláglik hogy a' papság és egyház egészen a' nemességtől függ és annak kegyurasága alatt áll), mind azon, hogy bennök teljességgel nincs tudományos mozgalom és haladás. Nincsenek t. i. azokban tulajdonképi, 's a' státustól alapított tanítószékek, sőt jobbságérti versenyzés sincs a' tanítók között, hanem mindenik collegiumnak, magános tanítók alatt állván, meg van a' maga tanuló' száma, kik leczkéihez vannak kötve. Ezen bajon segítettő, hathatósan ajánlja Bulwer a' tanítószékek' alapítását,

melly körülbelől tanítóságok' alapítását tesz, mint az a' német és skót egyetemeken Edinburgban és Glasgowban fenáll, és ezen tanítók nem annyira az oktatás és tanítással, mint tulajdonkép a' tudományok' tovább képzésével foglalkoznak, mellynek eredményit aztán minden esetre az ifjúság' tanításában is éreztetik. Ő így szól: „Volnának nálunk tanítósági helyek vagy más hivatalok, mellyekre egyedül irodalmi és tudományos érdemikről ismeretes férfiak alkalmaztatnának, ekkor egyszeremiud olly férfiak' osztályának is kellene képződni, kiknek nevelésök eleitől kezdve azon hivatalok' elnyerésére czélolna. Ha sok olly hivatal volna, és vagyonihoz 's társasági ranghoz juttatna, akkor a' szép irodalom vagy tudomány tulajdonképi életnek tekintetnék, mi most nem történik. Franciaországban az illy országos intézetek tág mezőt nyitnak a' hecsületre vágyás előtt; Poroszországban az illy hivatalok' köre még nagyobb, és az ország' politicája, mint szinte a' király' személyes hajlandósága megöregbiti azon intézetek' hatását. A' tudomány mindkét országban életnek tartatik, és kik sikerrel adják rá magokat azok' jutalma becsületben és jövedelemben ritkán marad el.“ — „Tagadhatatlan, hogy a' szemlélődő tudás' köre nálunk szűk és korlátozott; e' bajon alkalmasint lehetne segíteni az alapított tanítószékek' szaporítása és jobban fizetése, és az ország' e' gyöngyei iránt viseltető azon tisztelet által, melly a' közvélemény' hangját nemesíti és emeli, a' tudományokkal való foglalkozást életnek teszi, és a' becsületvágyot annál erősebben köti hozzá, mivel neki kül méltóságot is ad.“ — „Az embereket meg kell hívni a' mivelődésre; kalmárkodó, 's kereskedési zajban élő nép előtt kevés ingere van olly tanulmánynak melly pénzt nem hoz be, kevés ingere olly tudománynak melly a' gypajzsákra nem emel, vagy a' városházon nem uralkodik. Az emberek' tömegét bizelgással kell megnyerni a' mivelődésnek. Alapítani kell collegiumokat és tanítói hivatalokat és a' tudományt személyben kell szeméik elibe állítani, akkor majd hozzá édesülnek. Az egyetemi alapítványok vetélkedést támasztanak az alsóbb rendű intézetekben, 's a' rendetlen tanulás' változási és szeszélyei közt szilárd ismeretöjtelt és állandó példányt állít fel. A' közönség soha sem fogja pártolni a' felsőbb tudományokat. Az ollyan országokban hol az egyetemek gazdagabbak az egyházaknál, az elsőbbség fényes példáit mutatják a' tudományos mivelődésnek. Hol ellenben az egyházak gazdagabban vannak adományozva mint az egyetemek, a' szónokszék elnyeli a' tanítószekek' tudományát. Innen van Angliában az egyházi személyek' kitünő miveltsége, Skóciában pedig a' tanítóké. Chalmers azt mondja: „a' skót kitünő írók' fele tanító. Vegyük ide még Németországot, hol alig van tanító, ki jó hírben is nem állna.“ (?) „Vessük meg korunk' ama' hamis szatócskodó szabadelműségét melly a' tudo-

mányok' magas fészket és műhelyét (honnan egy Kant, egy Smith Ádám származott) le szeretnék rombolni, és mindent, mi az általános megfoghatóságra vonatkozik, a' közönséges részvét' történetiségének martalékul adni. — „Az ismeretek' terjesztését a' tudatlanok közt mindenestre hatalmasan kell ébresztetni és gyámolítani, sőt arra kell ügyelni, ha nem kedvező befolyással lenne a' műveltségre a' miveltek közt; azért a' szellem' munkálkodásának útjába semmi akadályt sem szabad tenni, de a' magasan fekvő, messze vízfogókat más eszközök által kell megtölteni, hogy a' termékenyítő patakokat táplálja.“ — A' magános személyek' pártolását méltán tartja Bulwer foganatlannak és elégtelennek a' tudomány' és irodalom' felemelésére, nem tekintvén azt, hogy mint a' példák mutatják igen ártalmas befolyást gyakorol a' jellemre, és azt szolgálva teszi; és a' királyi társaság sokkal aristocrataibb és romlottabb szerkezetű, mint sem sokat lehetne tőle várni a' szellemi művelődés' ügyében.

Mind ezekből kitűnik a' német egyetemek' elsőbbsége, mert azokban a' tudomány a' legközönségesebb értelemben, és a' legnagyobb terjedelemben taníttatik. Az egyetemek összekötik a' különféle német tartományokat, mivel mintegy tudós szerzet gyanánt tekintetnek. Itt a' tanítók és tanulók szabadok; a' tanítók kiszabott tudományokon kívül taníthatják azt a' mi nekik tetszik; a' tanulók, kivévén a' főbb leczkéket, azt hallgathatják, mihez kedvök van. Ki tehetséget érez magában, ha a' vizsgálatot kiállotta, taníthat 's a' fizetési tanítókkal versenyezhet. A' philosophiai kar, üdvös 's hogy úgy szóljunk, ellenőrködő hatást gyakorol a' többi karra. A' szünteleni haladás' tudományos szelleme, melly életelve, lelke a' philosophiai kar' osztályába eső tudományoknak, melly nélkül semmi sem bir vonzalommal az ifjuság' lelke előtt, 's melly nélkül minden pangásba, tespedésbe süllyed, egyenlő lépéstartásra kényszeríti a' többi tanítókat és nem engedi a' csupán történeti tudósságban, az emlékező tehetséggel való kalmárkodásban és holt schematismushban elveszni. Az egyetemi tanítók' száma igen nagy, 's köztük néhány európai híru is akad meg, és itt megmagyarázhatni az angol' azon mondását hogy „Németországban leg-hatalmasb aristocratia az egyetemi tanítók,“ t. i. nagy hatással vannak az ifjuságra és így a' jövődőre, függetlenségben, kényelmesen élnek, az ország' legelső embereivel összeköttetésben vannak, tudományos hirlapokat szerkesztnek, és így a' közönségre közvetve és közvetlen hathatnak. Az egyetemi tanítóság eléleési módul is szolgál a' nagyesszü de szegény embernek ki az életben hivatalt nem kap, tisztas gyámolítást ad neki, és előmenetelét könnyebbíti.

E' tekintetben előtte áll Németország Angliának, de másban nem, mert Anglia olly serkentést és hasznót nyújt az irodalomnak, és olly állást ad, mellyet annak Németországban

nélkülöznie kell. Mindenek felett a' politica' és irodalom' összefüggése, melly az angol intézvények' és közlélek' kiképzése következtiben jött létre, igen kedvezőleg hat, legalább az irodalom' társasági állására, és ha ezen összefüggés' nem épen minden gyümölcsei jók is, mégis ezen összejövés és versenygés a' kevésbé tartalmas mellett sok talpraesettet is előállít. Az angol országos élet' nyilvánossága mellett a' politikai szónoklat, de általában a' szónoklat bizonyospályán nélkülözhetetlen tulajdonság, és már iskolában gyakorolják abban az ifjúságot. De a' szónoksághoz az írás, vagy előkészület, vagy csak ritkán hiányzik annak az utóbbi, ki az első birja. A' szónoklat' tanulása nem csak a' lélek' erejét ösztönzi a' leghatásosabb és összpontosítottabb erőködésre, nem csak a' gondolkozó tehetséget éleltsi, 's mutat segédforrást a' képzelőerőnek, és mintegy szárnyat fűz a' szellemi élet' sarkaira; hanem egyszersmind erőteli és sürgető felszólítás arra, hogy az ember magának mindenféle isméretet szerezzen, a' tudás' és élet' lehető legtöbb mezején magát otthonossá tegye, hogy aztán a' szónok sem a' tárgyra nézve, melléről beszélnie kell, korlátozva ne legyen, mind pedig a' példák' és szemléletek' tág köre mindenkor rendelkezésére készen álljon. Természetes, hogy a' szónoklati gyakorlás nem csak magoknak a' szónokoknak használ, hanem a' hallgatóknak és olvasóközönségnek is; a' ki hozzá van szokva, hogy a' szónok' szavát parlamentben, törvényszék előtt és fiókgyűlésekben (meeting) hallja, az a' szónokilag tartott, indultatos (patheticus) cikket is a' hírlapokban, melly talám egy szónok' tollából folyt mint beszédet, nem mint holt szavakat olvassa. Mi a' két nemzet' nyelvét illeti, a' politikai, társasági és vallási dolgok' tárgyalatásában, mint szinte az irodalmi tollesatákban és feladatokban, az angolnál a' szónoki, a' németnél a' tudományosan fejtegető hang az uralkodó, és az utóbbi majd semmi szemrehányástól sem fél inkább, mint a' szavalás' hiányaitól. Az azonban könnyen gondolható, hogy az angol' szónoki előadása, melly tárgyát a' legnépszerűbb, és legvilágosb oldalról igyekszik felfogni, mi által néha talám az alaposság veszít, sokkal nagyobb közönséget nyer, mint a' német' nehezenérthető és száraz következtetése; és így az angol író, ki a' politikával, vagy más, a' mivel emberek általános érdekes dologgal foglalkozik, nem tekintve azt, hogy Angliában az olly tárgyak' köre, és a' feletti beszélgetés' módja sokkal tágabb, és kevésbé korlátozottabb, sokkal nagyobb befolyással bír mint a' német. Ezen írókat, mint Bulwer mondja, maga a' közönség elismeri és jutalmazza, és ha a' szokás, vagy az előítélet a' gentle-mannak nem engedi is, hogy hírlapi cikkek' szerzőjének magát vallja, vagy épen nevét aláírja, mégis esmeri a' közönség a' szellemdús embereket, és a' hírlapokon kívül sok alkalom nyílik nekik, hogy a' közönséghez magok' nevében beszél-

jenek. Roppant fontosságuk a' szemlék. Ezen birálólág-tanító havi iratok, melyek nagyobb, áttekintő értekezésekben Anglia' napi ügyét, és általában az időt tárgyalják, és a' politicát, kereskedést, vallást, művészetet, tudományt, történetet, irodalmat körükbe huzzák, és a' melyek, ha bár az értekezés sok dologhozértéssel, belátással és alapos felfogással van is irva, mégis mindég azon szónoki zománczot viselik magokon, mely a' hangot eleveníti, és erősebb színt tüntet fel, mivel dolgozó-társakul Anglia' legkitünőbb fejeit és neveit birják, és a' sok tehetős és gazdag magános személynél, kiknek az irodalomban érdekök fekszik, vagy úgy mutatják, hihetetlen keletre talál-nak — (egy szemléből 10ezer példányt is eladnak) a' dolog' ily kedvező állásánál tehát a' szemlék a' közvéleményre nagy befolyást gyakorolnak, és a' dolgozótársaság ily első rendű havi iratnál, épen olly tiszteletes, mint jövedelmes. Hogy ezen szemlék political pártszínt vesznek magokra, a' vizsgálás' és ítélet' elfogulatlanságát gyakran akadályozza, és mindenféle rágalma-zásra, eretnekezésre, és rossz akaratu ráfogásokra vezet, — de neveli és öregbíti az érdeket a' szenvedélyek', rokon- és ellen-indulat' közlése által, és a' közönség' részvétét a' szép irodalom' szüleményi, és a' szerző' személye iránt a' political egy, vagy külön hitvallás által ingerli és ösztönzi. Azon költőknek és novellistáknak, kik igyekezeteik által a' nap' harczaín felül vannak emelkedve, együtt kell lejtüök a' political szenvedélyek' drá-májában és valóban sok jól meggondolva is teszi, és elhatározottan ez, vagy amaz párthoz csatlakozik. Ez szükségeskép jelentősé teszi társasági állását, ha szinte sokszor megtámadást von is maga után, mely nagyon keserű jutalma az irodalmi fáradozásnak.

Mi hát már most a' költők' és novellisták' illető társasági állása a' két országban? Mi közte a' különbség, mi a' hasonlatosság? Itt nehezebbnek látszik törvényre, szabályra utalni, ha szinte azon tételt szükségesképen el kell is esmerni: Poëta nascitur, non fit, mi máskép annyit tesz: hogy a' költő' láng-esze, vagy talentje nem függ a' kül viszonyoktól, és csak az egyén' természeti adományán nyugszik. Mi azonban nem tudjuk, mint fogott sok költő az íráshoz, kivéven Burns Robertet és Hogg Jakabot, a' nélkül hogy a' lángész' csirája bimbózni kezdett volna, ha szinte azt megengedjük is, hogy a' legnagyobb lángeszek áttörtek az őket gátoló korlátokon; és mi nem tudjuk, valjon némelly kormányfi és udvari ember vagy fejedelem nem aratott volna-e magának a' képzelődés' mezején borostyánt, ha neki illetlennek és így lehetetlennek nem tetszik, hogy azt keresse. Mivel okos szülék és nevelők fiokat vagy növendékje-ket soha sem szánják lantos vagy drámai költőnek vagy regény-írónak, habár mindenök van is hogy azon pályára legalkalmasabban képezhetnék, és egy okos fiatal ember sem tökéli el magát hogy arra lépjen, mi előtt jelét nem adta, hogy arra te-

hetsége van, és most az a' kérdés: mi kedvező körülmények ébreszthetik a' meglevő és magát érző tehetséget ereje megfeszítésére? mennyiben kedvező vagy nem kedvező továbbá a' közönség' érzelme, izlése vagy előítélete az irodalom' ezen ágának? mi haszon, mi állapot vár a' szerzőre ezen pályán?

Az ezen pályára lépőknek hivatalt, méltóságot az ország Angliában és Németországban tulajdonkép a' legjobb esetben sem ad, sem egyik, sem másik országnak nincs prytaeumum még az olly érdemes költők' vagy novellisták' számára sem, melyre Eton' gymnasistája vagy iskolása, ha első versét megcsinálta, vagy egy borzasztó anekdotát novellává galyabított, zsemeit büszke reménnyel függeszthette; csak Bécsben volt van egy udvari színházköltő hivatal és Angliában egy Poet Laureate-é hol a' költő mint ollyan, hivatalt fizetéssel kap; egyébirán a' világ' tetszésire vannak utasítva. Felhozhatni, hogy Angliában a' kitünő irodalmi személyek irodalmi érdemeikért, nagy évdíjt kaptak mint Moore Tamás és Lady Morgan, mire Németországban alig tudunk példát, hogy nemesi rangra emeltettek mint Angliában Walter Scott és Bulwer, Németországban Goethe és Schiller, de ez utóbbiaknál annak oka azon különös, szoros viszonyban volt, melyben ők egy kis udvarral és egy ritka lélekmiveltségű hercegi házzal állottak, és nem tekinthetni úgy, mint a' melly a' közvélemény' nevében és akaratjából történt. Goethe kényelmes és fényes kül állását a' herceg' személyes hajlandóságának és barátságának köszönhetette, ki őt körébe vonta, és egy fiatal ember, ki Goethe' lángeszét érezné magában, és birna is azzal, azért még korántsem lehetne reménye, hogy külsőkép épen olly kedvező és szerencsés futást tegyen Németországban. Annak bizonyosságára, hogy a' kitünő költői lángésznek a' kül szerencse nem lehet biztosítva, csak Schillerre kell emlékezni, kit bár korán elismert a' közönség, és élte' későbbi szakában egy hercegi ház segítette, mégis csaknem mindég háztartási szükséggel kelle küzdenie. Jean Paul, a' kis évdíj mellett, melly a' követségi tanácsos cím után járt, nagyon szűken volt, és Tieck nem utasítá vissza a' színház-felügyelői helyet. Csak egy újabb német regényíró tudunk, kinek tolla valóságos arany forrás lett, és kit a' dús képzelőtehetség, és egy igen nyomasztó, a' színeket vastagon és ragyogón kiemelő ecset olly állapotha helyheztek, hogy a' közönség' olvasási kedvét már több év óta nagy nyereséggel zsákmányolja. Azonban Németországban még a' legnagyobb tiszteletdíjak sem jöhetnek tekintetbe azok mellett, miket az angol leghíresebb és legkedveltebb költők vagy novellisták kaptak és kapnak. Walter Scott mindenik novellájáért egy kis vagyont (Németországban az nagy volna) kapott, Bulwer nem igen messze áll tőle, és Byron l. legjobban díjazott költeményinek soráért egy guineát, sőt többet is kapott. Ezen különbség ki magyarázható

Anglia' sokkal nagyobb gazdagságából, és a' fő és legfőbb ranguak' szép irodalom iránt viseltető szeretete és izléséből, mely jobban el van terjedve mint Németországban. Hány első rendű német kormányfőt láthatni idegen város' könyves boltjában, mint azt Peel Robert minden gondolkozás nélkül teszi? A' valóságos izléshez járul még a' divat, a' jó hang; a' ki a' műveltséget és előkelőséget igényli, ismeretesnek kell lennie az irodalommal 's arról beszélni tudnia, — legalább a' köztetszést nyert újdonságoknak, fényes almanachoknak asztalán kell állniok; a' fővárosi finom társaság, hova csaknem az egész belletristica összegyűl, adja a' hangot, és hoz a' szemlékkel együtt ítéletet, mely a' könyvnek fényes sikert és nagy kelendőséget biztosít. E' mellett a' könyvek' ára is sokkal magasb Angliában, és egy fényes könyvtár' tartására nagy summa pénz kívántatik. Az angol gazdagság még azt is eszközözi, hogy nem kevés iromány, kivált a' szép irodalom' körébe tartozó, a' szerző' költségén nyomtatik, és sok csak barátjai között osztogattatik el, nem pedig eladatik.

A' szép irodalom' kedvelése és a' közönséges becslés, mellyben az áll, még sokkal tetemesb hatást tesznek, mint a' legkedveltebb írók' nagy tiszteletdíjai, mert általuk (ha szabad úgy szólni) a' széplelkű írók' állása emeltetik, és nemesíttetik. Azonban Németországban sem szégyen vagy gyalázat, ha valaki költő vagy novellairó, épen nem; bizonyos fény övedzi ott is is azon műzسابarátok' fejét, kik a' költészet' mezejét némi sikerrel művelgetik; de azon tisztelet mellett, mellyel irántok viseltetnek, némi bizodalmatlanság, a' gyakorlati értelem' némi félelme is párosul, hogy közelebbi érintkezésbe jöjenek azon különös agyagból gyurt egyedekkel, kiknek munkáit olvassák, kiknek nevét tisztelik, de kiknek személyét örömezt távol tartják magoktól, ha szinte egy estveli társaságban egyszer kétszer nem átállanak is szemökbe nézni. Ez különösnek tetszhetik, de nem nehéz kimagyarázni. Talám egy országban sem ügyelnek olly szorongva a' méltóság', rang' és életnem' különbségére és fokozatára mint Németországban. — A' nemesség és polgári rend már a' születés által el vanuak egymástól választva; a' tisztviselőkar sok helyen ismét különös aristocrátiát képez, és nevelő 's képző rendszerünk olly természetű, hogy az alig tizenkét éves gyermek, már mintegy azon osztályhoz tartozónak tekint magát, mellynek tanulmányi és készületei által tagja leend. Kevés vagyon és a' szülék' 's nevelők' tanácsa egyesül, hogy az ifjat rábírja olly gyorsan és elhatározottan a' mint csak lehetséges, célra törekedni. A' kinek, hogy úgy szóljunk, biztosított állása, vagy elegendő vagyona nincs, azt a' megállapított társasági osztályok némi bizodalmatlankodással és kétkezdéssel tekintik; azonban sok, talám majd minden széplelkű írónál megtörténik, hogy a' meghatározott életnem' kijelelt vona-

lan átszöknek, a' rendből, szabott helyről kilépnek, és ellenzésbe tévén magokat a' német élet' ezen tiszteletes hatalmival, megesik hogy a' szokás, illedelem és erkölcsiség ellen feltámadnak, vagy mivel erős forradalom lakik keblökben, vagy a' lángész' gőgös hajhászásából. Innen van hogy e' kérdéses osztályba tartozó német író, még a' legkitünőbb is, bizonyos kalandor szint visel magán, mely őket a' finomabb társaságtól elidegeníti, főleg mivel a' finom világ nem mindég fogékony a' szellemi szép és nagy iránt, és csak az utóbbi időben kezd a' magasb szellemi társalgás, 's élénkebb eszmeközlés a' két nem közt lábra kapni. Ezen kivágás' és kalandorosság' színét viselték pályájok' kezdetén még legnagyobb embereink is, mint Lessing és Schiller, és attól talám Goethe sem igen távol volt szeles ifjúságában, de mégis mindég szilárdabból megmaradt a' polgári kényelmesség' földén, mint ama' nagy szellemek, kiknek először földet kelle kivívniok; a' kevésbbé hatályos szellemek, mint Müller, Lencz, és a' legújabb időben Grabbe, elenyésztek az illy kalandorosságban. Azonban nem állíthatni hogy Angliában a' szép szellemű írók nem birtak volna ezen kalandoros színnel; a' híres Goldschmithnek, a' Vicar of Wakefield szerzőjének élete' késő vénségeig folytonos kaland volt, és S. T. Coleridge-t a' híres lakistát, és Schiller' Wallensteinjának fordítóját, miután az az egyetemből megszökött; barátjainak kelle megszabadítani egy vasasezredbeli katonaságtól hova becsapott; de illy esetek ott sokkal ritkábbak mint Németországban, és úgyszólván kivételek. Főmértékben kalandorosnak lehet, az igaz, Byron l' és barátja' Shelley' eltét mondani, de e' két költőre nézve a' szív egész más jelentéssel bír; őket nem azon kalandorosság helyegzi mely szilárd földet, hazát keres magának, 's mely a' köz élet' szükségéből kivergődni törekszik, ő nálok a' kalandorosság daczos, szeszély és szertelen rajoskodás; ők kezdettől fogva gentlemanek voltak és maradtak. Általában mondhatni, hogy Angliában költői talentum, a' nélkül hogy egyéb viszonyaival vagy kötelességeivel összeütközésbe jőne sokkal könnyebben engedhet az ösztönnek mely őt teremtésre bírja, akár földolgvá akarja azt életének tenni, akár pedig csak darab ideig a' műzsa'knak áldozni. Az ifju angol, ha gazdag „tekintetes” családból való, rendszerint több időt fordíthat általános kiképzésére mint Németországban, kivéve azt, ha bizonyos életnemre készül; neki nem kell oly hamar életnemet választani magának, ő egyikből könnyebben mehet a' másikra át; az ifjak' utazásai közönséges szokásban vannak; ők néhány évre, hogy a' világban szétnézzenek, és magokat kiképezzék, hadiszolgálatba lépnek; szóval, ők gyakorlatilag és látás által a' kiképzés' elemeit oly korban szerzik meg magoknak, melyben a' német fiatalok életnemeik' sorompói közé zárva és szigetelve, kiképzésöket többnyire meglehetősen elzárják. Ők

nem ritkán üres idejüket, mielőtt valami pályára lépnének, szépirodalmi tollfuttatásra, költemény, dráma, novella vagy mulattató utazásleírásra használják; ők gyakorolják styljeket, lelkierőjüket, megismértetik magokat a' közönséggel és irodalmi nevet szereznek, mielőtt még azon igyekeztek volna, hogy hí-
rök 's befolyásuk legyen a' politicában, vagy jelentős állásuk a' társaságban. Angliában, hol a' legmagasb és legjelentősb körökben nem a' mélységes pedant tudósság és óriási tudás, hanem az éles ész és lélekjelenlét, a' villámló lángész, és tehetség, támogatva minden esetre az egészséges belátástól és sokoldalú műveltségtől, legtöbbet ér és legtöbbször becsülik, Angliában mondom, az oly műveket nem hasztalan előgyakorlásul tekintik az élet' komolyabb dolgaira, és a' nagyravágyás' küzdésre és semmi előítéletet nem támasztanak az író' deréksége mint politicus és mint hivatalnok ellen. Bár Addison korában nem a' legkitünőbb minister volt, mind a' mellett hogy Catót írta, de Canning megczáfoltatja azon előítéletet, hogy költő haszonvehetetlen az ország' és kormány' dolgaira nézve, és nem rég egy angol szemle több mostani minister' drámai, satyrai 's más efféle költeményit közöl mutatványul. Az ügyvivők, nagy tisztviselők nincsenek annyira irományaikhoz és ügyszobáikhoz bilincselve mint Németországban; a' hadsereg', tengerészet', kereskedőikar' tagjainak több idejük és kedvük van az irodalmi műveltségben részesülésre, melly, képviseltetve egy Shakespeare' és Milton' példányszerű régi remekművei által, és két későbbi, az egyik Sterne', másik Fielding' szinte elismert munkáik által, a' nemzeti élet', és nemzeti öntudat' lényeges elemét teszi. Így most is a' kitünőbb újabb költők közt, sok főtisztviselő', parlamenti tag', törvénytudós', szárazföldi és tengeri katonatiszt' neve találhatik, és Sheridan, Byron I. és Shelleyn kívül például csak W. S. Landort, Hope Tamást, Moriert, Peacockt, Talfourd-ot, Campbell-t, Grattant, Marryat és Chamier-t említjük, kikhez még sokat lehetne sorolni, és kikkel annyi, ugyanolyan rendű 's társasági állásu német író't nehezen lehetne szembe állítani.

Még nem említettünk egy jellemző tüneményét az angolok' szép literatúrájának t. i. a' sok nőíró't és költőt, kik annak kincseit öregbítni segítik. Ezen körülmény is összefügg azon nagyobb tisztelettel, mellynek a' szép irodalom örvend, még pedig már régóta örvend, holott a' német példányszerű irodalom alig félszázadnyi idős, és az aethetica műveltség a' társaságban csak most, kevés idő óta kapott bemenetelt. Mi állapotban volt a' társalgás és szép irodalom Németországban, midőn már Addison és Steele Angliában tatler-jöket (fecsegő) írtak? Németországban még az emberek faragatlanok és pedántok voltak, a' nők visszavonultak és félénkek, mikor már Angliában szellemdús saloni élet volt kifejtve, hol az elmes mulatság' in-

tézését a' hölgyek vitték. Bár az angolnak a' tudós és író asszonyokra nem igen szép szava, neve van (blue-stockings) mégis, már régóta megszokván ez irodalmi tüneményt, nincs olly kemény előítélettel a' nőiírók ellen, mint a' németek, kiknek az asszonyi költői genius' első kinyilatkoztatása, ha nem csatlakozunk Karschinban történt, kinek példáját aztán kisebb 's nagyobb szerencsével többen követték, mint Brachmann Luiza, Mereau Sophia, Huber Therez és mások, még végre a' legutóbbi napokban Bettinen' teljes fényü csillaga tetszett fel, ki első rendü lantos nőköltő, bár leveleit nem kötött beszédben írta. Mi még, azaz a' közönség' nagyobb része, olly barbarok vagyunk, hogy az írói tollat asszonykézben némi gyanuval és idegenkedéssel nézzük, minék okát aztán tovább nem nyomozzuk, a' mennyiben talám ezen érzelembe férjfiúi kevélység, hiúság és irigység is vegyül a' szép verseny miatt. Amaz érzelemhez talám a' feljebb említett körülmény is járulhat, hogy t. i. a' szép irodalmi írók gyakran kalandoros szint viselnek magukon, és hogy nekünk egy kalandoros asszony még kevésbbé tetszik, mint egy kalandoros férjfiu. Talám nem sokára eltagyadjuk már ez érzelmet, és a' szigetnépéét fogadjuk el, mi mellett a' nőírók' virágos kertje virágzik, kiknek műveit a' közönség' őszintén becsüli, és a' criticusok is általjában tisztelettel és szeliden szólnak róluk, ha szinte néha egy Mrs. Trollope kemény verést kap is, mikor a' politicában igen is fennhangon és szenvedélyesen hallatja magát. Néhányat előszámlálunk a' most élő, vagy kevéssel ezelőtti angol nőírók és költők közül, kik is ezek: Lady Blessington, Lady Morgan, Lady Ch. Bury, Lady Montague, Mrs. Shelley, Mrs. Norton, Mrs. Gore, a' két Miss Martineau, L. C. Landón, Edgeworth, Felicia Hemans, C. B. Barrett, Joanna Baillie, Mrs. Mary Howitt, Lady Caroline Lamb 's a' t. egy egész sereg, és őket az angol irodalomban nemcsak eltűrik, hanem igen nagyon is tisztelik, és közülök nemelylek a' gondolat' merészségére, és a' nyelv' tisztaságára a' férjfi írókkal versenyeznek.

A' szép irodalom Angliában nem csak divatszerűbb (fashionable) mint Németországban, hanem nemzetiebb és népszerűbb is. A' legnagyobb angol költő Shakespeare, drámái' egy részében nemzeti megemlékezéseket, Anglia' korábbi tetteit és nagyságát dicsőíti meg, W. Scott sok regényiben a' mult századokbeli angol és skót történet' képét idézi vissza; Sterne, Fielding és sok új novellista és humorista (a' legújabb Dickens Károly) az angol szokások' és dolgok' előadásával foglalkoznak, most a' magasb, majd az alsóbb osztályokéval, mellyek egyébiránt nagyobb érintkezésbe vannak egymással mint Németországban; a' dolgot isméretes névhez, helybeliséghez, és hagyományokhoz kötik, vagy munkáikba pártérdeket vegyitnek, mi azokat élesebbekké teszi; a' legújabb angol költők, a' tavi iskola' köl-

tői mint Moore Tamás, Campbell, Leigh, Hunt például egy-szersmind tüzes, ha egy részint nem egész következetes és szerencsés politicusok voltak is. A' szép irodalom' és a' nemzet' életének ezen áthatása nagyobb részint hibázik Németországban; aránylag milly ritkán a' mi novelláink', regényeink', drámáink' és költeményink' anyagja magasb értelemben nemzeti!

Ha Angliában a' magasb társasági osztályok élénkebb részt vesznek az irodalomban, úgy látszik más részről még mélyebben hat az az alsóbb néposztályra; ennek okát itt bővebben nem akarjuk fejtegetni, de azon jelenség kétségbehozhatatlan, hogy ott jelentősb, merészebb talentumok emelkednek ki az alsó néposztályból, mint nálunk, mint ezt R. Burns, J. Hogg, C. Elliott, A' Cunningham bizonyítják, mi ismét azon állítás' erősségére szolgál, hogy az angol szép irodalom nemzetibb elemet foglal magában, és az összes nép' szelleméhez hasonlóbb, mint a' német.

Következő cikkelyben a' francia irodalom' társasági állásáról és jelentéséről szólok és e' tekintetben párvonalt huzandok Francia- és Németország közt.

Blätter zur Kunde der Lit. des Auslandes (Nr 1—9 1839.) után

D. J.

CRITICAI SZEMLE.

TÖRTÉNETTAN.

Histoire générale de la civilisation en Europe depuis la chute de l'empire romain jusqu' à la révolution française. Par M. Guizot, quatrième édition 1840. XIII. és 435. lap. 8-adr.

Histoire de la civilisation en France depuis la chute de l'empire romain. Par M. Guizot, deuxième édition, revue et corrigée. 1840. tome I. 458. lap.

Az első munka, melly 4-dik kiadásban minden változtatás nélkül jelent meg, felolvasásokat foglal magában, miket Guizot 1828, 1829 és 1830-ban Párisban népes és fényes hallgatóság előtt tartott. A' külső alak, u. m. leczkékrei felosztás meg van tartva, sőt még a' tetszés' jelei is, mellyeket a' felolvasó halgatótól nyert, ki vagynak fejezve.

Ezen külföldi szorosan tudományos munka Angolhonban három féle fordításban is megjelent, mi méltán ajánlásául szolgálhat. Egyébiránt is a „Geschichte der Staatsumwälzung von Karl I. bis Vilhelm III.“ írójában olly férjfit ismer az olvasó közönség, ki olvasottsága, és vizsgálódásai bani józansága mellett, a' történeti adatok' felfogásában és előterjesztésében is Lacre-tellet és Capesiguet meghaladja. Taglalásunknak két észrevételt bocsátunk eleibe: az első az: hogy, midőn a' fentebb nevezett francia történetírók az események' benső összefüggését figyelemre sem méltatják, Guizot a' fejlődés' menetelét nagyon is rendszeresen kikerekíteni igyekezett, 's ezért, bár e' óadásai elmésen és mély belátással vagynak is kivíve, a' történeteket még is saját nézeteihez képest a' történeti hűség' rovására színezte. Másik észrevételünk, mi szerint a' kívántató elfogult-lanság hibázik. Guizot Franczországot tartja az európai polgárisodás' gyűlpontjának. Ha bár, így szól ő, ezen országot né-melly időpontokban, Olaszhon művészeti fényével, Angolhon politciai fejlődésével megelőzte is, még is mind annyiszor visz-szatudta csak hamar szerezni az elvesztett első helyet, minthogy lakóiban nagyobb életvidorság és rugósság létez, mint Európa'

többi népeiben. Egyébiránt is a' szerző' vizsgálódásai leginkább Franczthonból indulnak ki, és eredményeikben többnyire ott is állapotnak meg.

Nem akarván aprólékos históriai botlásokkal időt vesztetni, vagy általános következtetéseknek nem mindég elegendő megalapításokat kimutogatni; elégnek tartjuk a' munka' tartalmának rövid áttekintését, ezt is pedig csak az elsőét, minthogy a' második az első' egy részének részletes fejtegetése.

A' mivelődés' korábbi processusaiban úgy mond a' szerző az európai polgárisodás' ábrázatának rajzolása közben — általánosságot, egybehangzást találunk. Mindenütt látszik egy túlnyomó erő, egy parancsoló elv, legyen az demokratiai, hierarchiai, aristocratiai, monarchiai. Nem így új Európában, hol státúscsületet, hitet, 's irodalmat illetőleg legkülönneműbb elvek vegyülnek össze, egymást nyomják a' nélkül, hogy egészen elnyomnák. Ez a' jelleme a' már 14 századok óta folyvást haladásban lévő mostani polgárisodásnak, mely nem nevedett olly sebesen, mint a' görög, de soha meg sem állapodott. A' régi korban egy elvnek uralkodása szülte a' zsarnokságot, az új Európában pedig az elemek' különbfélesége 's a' lehetlenség, hogy egyik a' másikat egészen el nyomja, alapította meg a' szabadságot. Ezt a' különbféleséget tapasztaljuk a' római birodalom' bukása óta: Róma' élete a' városból áradott ki, a' sík földnek népességéről, mint mai korban, nem is tudtak. Midőn szerencsés beligazgatási és katonai rendszerek' hosszas ideig kedvező sikerrel küzdve a' kívülről és belőlről tovább tovább harapódzó romlottság ellen többé már a' vég pusztulást feltartóztatni nem tudták, némelly császárok egy képviseleti rendszer-nemű alkotmány' létesítésével kívánták a' bajt orvosolni. Erre mutatnak a' Honorius' leiratai, 's az ifjabb Theodoré a' galliai praefectusokhoz. De nem sikerült; erkölcsök és szokások ellenkezegültek. „L'Empire tomba parceque personne ne voulait être de l'Empire, parceque les citoyens ne voulaient plus être que de leur cité.“ Róma' miveltségéből csak a' városi élet maradt meg, melyet Róma' emelt fel, 's véle kapcsolatban az önkényes uralkodás' eszméje, az egy uralkodó' megszentelt felsége. Ekkor egy teljesen új elem állott elő, a' keresztyén vallás.

Minthogy a' papság szellemileg erős volt, uralkodnia kellett, 's nem sokára ő vezette a' városokat. A' berohanó népek' physikai hatalma a' keresztyénség' morális erején tört meg, ez azt megfékezte és szelídítette. Az egyház külön választotta a' lélek és világ' országát, a' gondolat' világa elkülönözve állott a' cselekedet' világtól, a' benső élet függetlenül a' külsőtől. Ekkor fejlett ki az egyházban a' theocraticai elv, már világilag is uralkodni kíván, 's e' végből gyakran kezdet fog a' világi hatalomkezelőkkel.

A' benyomuló idegenek többnyire mind germán származásúak és a' miveltségnek körülbelül egy fokán állók korlátlan függetlenségben éltek, minden egyed erejét és személyes szabadságát szabadon használta; ez a' régieknél szokatlan volt; ott minden törekvés politikai szabadságra vala irányozva, az egyed mindég csak az egész' tagjának tekintette magát. Ezen elem, valamint a' fegyveres bajtársaság, a' kíséret tartás (le patronage militaire) melly utóbbiban a' későbbi hűbéres aristocratiára ismerünk, a' germánok által behozatva vegyült a' többi elemek közé.

Minden hatalomnak alapja erőszak, ez mutatkozik ott is, hol a' hatalom szerződés' útján származott, ámbár minden hatalom örömetest tagadja, hogy erőszakon alapszik. Ennek folytában a' politikai legitimitásnak alapja jog és ész, vagy helyesebben morális hatalommal, vagy a' jog' eszméjével egybe kötött physikai erőszak. Erőszak alapította meg az uralkodásformát, de mindenütt át viszi világába az ember az erkölcs' ész' és jog' törvényeit. Ha valamely társasági állapot már hosszabb ideig fennállott, jogosan lehet következtetni, hogy abban valamellyes rendnek és jognak kellett alakulnia, mi olly mértékben gyarapodik, minőben a' társaság kifejlik, és öregbedik. Ekkor üti rá az idő pecsétjét. Maga az a' feletti vita, mellyik elv uralkodott a' fejlődő új Európában a' többi felett mutatja, hogy mindnyájan fennállottak egymás mellett. A' rendszerek' gyermeki kora — volt akkor, zavara minden elemeknek, állandó ingadozás, mi szilárd alakulását egyiknek vagy másiknak lehetlenítette. Ezen minden institutiók' forrása kezdetét vette a' római birodalom' esésével, végét pedig a' népek' hullámozása' csillapodásától kell mérni. Midőn az éjszaki népek' mozgalmak megállapodott, kezdődött az araboké, kik vallásukra térítésben egy a' germánok előtt ismeretlen elemet kötöttek egybe hódításukkal. Náluk nem mutatkozott a' világi és lelki hatalom' elválása, minden meggyőzöttekre saját bélyegöket ütöttek, 's innen van fejlődésökben tespedés. Ezen okokból, és más részről, mivel az embereknek csak egyediségök vetett a' latba, állandó társasági alakulás lehetlen volt. Alakokért küzdtek ugyan, de az indulatok' szilajsága nem adhatott azoknak tartósságot. Mindazáltal valami rendet, valami bizonyost ohajtottak; a' római miveltség' romjai előttök feküdtek, 's kénytetve érezték magokat azok' megmentésére. Elhez járult a' keresztyén egyház, melly elhatározta a' hódítókat meghódítani, végre nagy személyességek' feltűnése, kik hivatva valának a' bizonytalanak állandóságot adni. Nevezetes átmenetelül tekintendő, hogy a' a' germánok elkezdették szokásbeli törvényeiket írásba foglalni. Olaszthonban és déli Franczországban a' még nagyobb mértékben megmaradott rómaiság áthatotta a' foglalókat; Spanyolországban gyökeret vert a' papság; Nagy Károlynak egész ural-

kodása a' polgárisodás' fejtelenséggel harcának képe; hasonló irányt követett később Alfired Angolhonban. Így halt ki a' 10-dik századdal a' régi kor; a' népek' nyugtalansága lecsilapodott, határokat csináltak, a' még mozgásban lévőknek csak a' tenger maradt nyitva. A' barbarismus' romjain felépült a' hűbérnöki uraság.

Hogy ez utóbbi abban az időben szükséges volt, onnan megtetszik, mert általánosán el vala terjedve. Egyház, község, királyság kénytelen voltak a' hűbéri rendszernek engedni. Mind a' mellett is a' véle össze nem férő elemek le nem mondottak az életről, az egyház megtartá papurasági elvét, 's majd királysággal, majd papával, majd a' néppel kezét fogva küzdött ellene. A' királyság megtartá monarchiai, a' község demokratiai elvét. Az előtt a' városok birtak túlsúllyal, most az elkülönözve várakban lakó nemesek által a' vidék kapott túlnyomóságra. A' régi kor' nemességének volt ugyan közjogi jelentősége, de a' várúr egyedül állott, akarátja független, felette semmi törvény, hatalma addig terjedett, meddig ereje. A' patriárcha mindenben egyenlő életet élt nemzetsége' többi tagjaival; a' várúr' csak vezette embereit, 's alattvalói, kik nevét nem viselték, az ő számára dolgoztak. 'S minthogy csak övéinek körében élt, az asszony a' hajdankorban ismeretlen jelentőséget nyert, a' nép' gyűlölségét pedig e' rendszer felköltötte. A' hűbérés zsarnokság soha sem tudta megnyerni a' kedélyeket, mert benne csak személy' akarátjának urasága nyilatkozik, véle minthogy rend és szabadság kifejlését lehetlenítette, királyság és nép küzdének.

Az 5 és 6-dik leccze az egyháznak helyhezetét az 5 és 6-dik században rajzolja. Ezen időben (az 5-dik században) midőn az újabb műveltségnek minden elemei vagy romokban heverték vagy csecsemőkorban voltak, egyedül az egyház állott ifjú dús erőben, birt szilárd alakkal, szabadon és rendesen mozgott. Áttérvén a' szerző azon kérdések' fejtegetésére: mi volt az egyház benső lényegére és uralkodó elveire nézve? mi a' világi uralkodókhoz? mi a' népeklőzi viszonyában? a' papi zárt testület által képviselt keresztyén egyház' kárhooztatását hallgatói részokról a' positiv vallás' jellemével kívánja kikerülni. Sok gondolkodó fők a' vallást csupán egyedinek hívék. És ha a' vallást bizonyos ingadozó vallásos érzelmen, mi majd belülről fakad fel, majd a' külső tüneményekből, vagy költészetből vagy a' jövendő' szemléléséből veszi táplálékát, sarkaltatjuk, akkor igen is lehet egyedi. Ily alakban pillanatokig szolgálhat léleklapocsul, de nyilvános élet' alapjául nem. Miután Guizot a' vallás' fogalmát meghatározta, kifejti, miként a' keresztyén papságot kásztának nevezni nem lehet; minthogy a' Kásztá névvel az örökség' és kiváltság' eszméi vagynak egybekötve, a' keresztyén papság pedig mindent bebocsátott kebelébe; kásztában

tespedés, mozdulatlanság uralkodik; a' keresztyén egyházban pedig a' haladás félreismerhetetlen, és épen az egyenlőség' elvéből merítette akkor az egyház legnagyobb erejét. Midőn a' római birodalom lehanyatlott, a' római egyház szemközt az idegenekkel—kikkel semmi egybe nem kötötte—látta magát. Szükségképen meg kellett őket nyernie, 's ezen okból érzékiségökhöz, képzeletökhöz fordult. Így származott az isteni tisztelt' pompája. Még is kevés hatalmat gyakorlott az új hit a' megtérítetteken, 's hogy magát megóvja, felállította az egyház a' világi és papi hatalom' elkülönését; majd tovább nem csak a' gondolat, hanem erkölcs, személyesség felett uralkodni kívánt, világuraságot keresett. A' papoknak híveiktől függetlenségökből többféle visszaélések származtak. Magában a' papságban örökös mozgalmat, szüntelenvaló vitázásokat veszünk észre, a' papság és nép között azonban csend vala, 's midőn a' laikusok csak henye szemlélők voltak az uralkodóknak, nagyon korán megállapodott a' nézet, miként minden theológiára tartozó kérdések' megfejtése egyedül papot illet. Azt mondja tovább hogy nem igaz, miként a' rabszolgaság' eltörlését a' keresztyén vallásnak kell köszönni, mert sok ideig megmaradt a' keresztyén népek között, csak szűkebb térre szorítatott. Az egyház' befolyása az erkölcsök' szelídülésére mérhetlen. A' philosophiának és politicának minden kérdései theológiára vitettek vissza, majdnem az egész értelmi műveltség rajta feneklett.

Politikai tekintetben, az egyház mint a' theocratiai és római császári rendszer' barátja 's pártolója lépett fel. Minthogy minden vallás az isteni törvény' nevében az emberi természetet zabolázza, azért az emberi szabadságra való törekvésnek természetes ellensége volt. Nagy Károly császár alatt az egyház még egyszer szoros viszonyba lépett a' császársággal. Ezen uralkodó' halála után következett political zürzavarokból következik az egyház' hanyatlása is, mig nem VII. Gergely Pápa által papurasági-szerzetes alakot nyert. Gergely nagy reformátor volt, ő az egyházat 's általa a' világiakat vissza akarta vezéreni az erkölcsre, igazságra, rendre, igaz hogy mindezt a' szent szék által, 's annak javára;—a' világ az egyháznak, ez pedig a' pápának szolgálandott.

A' 7-dik lecke, mely a' városi élet' kiképzéséről értekezik, több tekintetből nagyon gyengének mondható: Nem ismerős a' szerző a' németek' e' nembeni terjedelmes előmunkálataikkal, kivéven Savigny' vizsgálatait. Az európai műveltség' történetét 3 nagyobb szakaszokra lehet osztani. Az alapvetés' szaka, midőn a' társasági élet' elemei a' zavarból kibontakoznak, a' 12-dik századig; a' küzdés' szaka, midőn a' külön elemek egymást keresik 's megtalálják a' 16-dik századig; 's végre a' 3-dik midőn az emberi társaság' kifejlődése határozott irányt követ. A' második szakaszban a' keresztes hadak teszik

az első európai nevezetességü tüneményt. E' mozgalom, melly keresztyén Európát, 's minthogy a' nemzetek' ifjú korába esett a' hősi szellemet felköltötte, a' néptől eredett, 's a' fejedelmeket később rántotta be. Midőn a' nép vissza lépett, semmi concilium, semmi egyházi beszéd nem lelkesíthetett új hadakra, jóllehet a' hitetlenek előre haladtak, és több eszközökkel birt Európa ellenök mint az előtt. Két ok egyik erkölcsi természetü, másik társas viszonyokból folyó, szolgált indítóul a' keresztes hadakra, egyik a' hit, melly az Izlam ellen már előbb megkezdett harcra lelkesített, és csak a' mező változott, másik a' népekben még ki nem aludottkalandok utánni vágy. Az első kronikusok a' inoslemeket csak vallásos gyűlölségi szempontból tekintik; későbbieknél már találunk közeledéseket a' két valás között, és tyrusi Vilmos néha a' muhammedán életmódot a' keresztyénnek rovására magasztatja is. A' keresztes vitézekkel a' történt, mi az utazókkal szokott, minden lépéssel vesztenek régi módjokból. A' görög és muhammedán világban két mivelt-ségi fokra bukkanak, mind kettő a' latinnál előbb állott. Kelet és nyugot itt találkoztak össze. Hit idézte elő a' keresztes háborúkat, de az utóbbiak megtörték az elsőnek kirekesztő uraságát az emberi lélek felett.

A' királyság' kiképzésére térvén át a' szerző a' 9-dik leczkében következőleg beszél. A' királyság 's az emberi természet között kell valami mély rokonságnak rejleni, minthogy évezredekben keresztül a' királyság legkülönneműbb viszonyok között mindég újra és újra kifejlett. Ebben nem egyedül erőszak az okfő, hanem más szellemi természetü sokkal hatalmasabb valami. A' királyság a' jog' felsőségének személyesítése, mellyet megillet, hogy az egyedek' akarátját vezérelje, mert felettök magasan áll. A' theocratiai rendszer a' királyokat úgy tekinti, mint Istennek képét a' földön; jogtudósok élő törvénynek tartják, a' királyság pedig magát a' közállomány' a' közérdek' személyesítésének adja ki. Alakulására kedvező időszak az midőn az egyedi erők kezdenek kifejlenni. E' szakasz' kezdetén a' germán királyság először Chlodvig alatt, a' császári Konstantin alatt mutatkozik, az első inegtartotta eredeti jellemét a' választás által, ambar ezen választás is már az örökséghez közel áll, minthogy egy nemzetségből nem mentek ki; a' római királyságban szemléljük a' státus' személyesítést, a' római nép' felségének örökösét, 's Konstantintól óta az Isten' helytartóját. Az előtt alulról ment a' hatalom fel a' fejdelemhez, most felülről száll alá, és Isten és király, király és nép között közbenjáró a' papság. Azon pontban, midőn Károly' nemzetségből az első trónra lépett, még a' germán királyság nyilatkozott a' választásban; de ugyanakkor a' vallásos elv is befolyást nyert, és már nagy Károly alatt ki fejlik a' római királyság, a' római birodalom egységét örömet szeretné felelészteni, még nem szolgál a' papságnak, ha-

nem él szolgálatjával. A' királyság' újabb jelentősége a' 12-dik századnál kezdődik.

Nemesség, papság és városok elkülönzött, de egymással gyakori érintkezésbe jövő testületek valának, csak ezeknek egybeolvadásukból állhatott elő az álladalom. A' 12-dik századtól 16-dikig megkísértett political rendszerek kétfélek: vagy három elemek' valamelyikét (papság, nemesség, városok) akarták túl nyomóságra vinni, vagy úgy igyekeztek e' hármat egybe olvasztani, hogy egyiknek is szabadságát 's political befolyását meg ne csonkítsák. Mi az elsőtti: erkölcsi és political túlsúlyára támaszkodó egyház a' különböző testületeket egyházi hatalomnak akarta alárendelni. Azonban ennek a' keresztyén vallás nagy akadályul szolgált, minthogy az nem erőszakon, hanem hiten alapul, és csak reábirás' erejével parancsolja a' lelkeket hódítani. A' római birodalom' bukása után az egyház a' győzöttek mellett állott, 's midőn a' győzöket megtérítette, a' hűbéres nemesség' kevélységére és ellentállására talált. Mindenütt hol theocratia volt megállapítva, a' papság házasodott, 's magából egészítette ki magát, holott itt a' nőtlenség miatt a' világiakból volt kénytelen tagjait választani, 's nagyon szorosan nem különözhette el magát tőlök. Végre theocratianak útjában állott az egyháznak magának belső egyenetlensége. A' másikat illetőleg, ámbár Lombardiában, Flandriában és déli Franczthonban a' democrátiai elem birt a' nemességgel, ez mégis elismerte a' városok' jelentőségét, 's a' kettő között bizonyos egyensúly képződött ki.

Ez által a' központosításra előlépések történtek, 's a' nemzetiség kifejlődhetett. Franczthonban a' válezi ház' kihaltával a' provinciális élet kitágult; állandó katonaság kezdett lábra kapni; egy XI-dik Lajos' ellenében, ki nem annyira erőszakos eszközökkel, mint politicalával és fortéllyal élt, merész Károly még a' régi időt képviselte. Spanyolhonban Granada lerontatik és Ferdinánd egyesíti 's megerősíti az országokat; Németországban az osztrák ház' hatalma megalapítatott; a' két rózsák' harczából a' tudor ház' hatalma nőtt ki. Mindenhol megtörik a' régi szabadság, minthogy az eddigi élet sem biztosítékot nem nyújtott, sem előhaladást nem eszközölt. A' 15-dik századtól fogva a' kormányok gyakoribb érintkezésekre jönnek; mindenütt egyiránt nyilatkozik az ohajtozás egyházi reformért, 's a' világi hatalom concordatumokat köthet. Régebben az egyházi reformok a' papságtól eredtek, most a' fejedelmek mozgatták, később népek tették magokévé. A' classicus régiség' élete feltámad, utazások, felfedezések, találmányok egymást érik. XVlik századbéli Európa' rajzolásánál (12-dik leczke) a' szerzön, ki mint protestáns, többnyire catholicus halgatókhoz szólott — bizonyos elfogultság észrevehető; inkább csak czélatatokkal elégszik meg, állása nagyon aggasztó. A' reformáció' élete úgy-

mond 1520 — 1648 között esik. Ez időszak után az országokat már nem vallás szerint osztályozzuk, és a' vallást többé nem külső politica határozza meg. Ez időszak alatt a' legtöbb nagyobb országokban a' monarchia győzött; Hollandban Európa' leghatalmasabb köztársasága áll fel, Angolhonban pedig az alkotmányos királyság nyeri el a' győzelmet. Egyházban a' szerzetes rendek elvesztik jelentőségöket; Baco és Cartéz által új életre születik a' philosophia. Az emberi léleknek munkássága mindenhol szembeötlő, mindenhol egyforma vágy haladásért. Ez következménye a' reformatiónak, ott is hol győztes nem lehet. Spanyol- és Olaszországokban korán elfojtatott, 's mind kettőben a' lélek előbbi restségébe vissza esett.

A' 13-dik leczkét legtartalmasbnak, és mindeniknél legjobban kidolgozotttnak mondhatjuk. Tárnya az angolhoni egyházi és politicalai változások a' 17-dik században. E' szakasz velős áttekintése az elvek' harezának, 's innen folyó következményeknek. Ezt követi Franczország' állapotja a' 17ik 's 18dik századokban. Angolhonban, hol egy elv sem uralkodott kirekesztőleg, előbb kifejelhetett rendezett és szabad alkotmány mint a' száraz földön. Spanyolhonban II. Filep alatt már győzött a' korlátlan királyság, holott Franczhonban csak XIV Lajos alatt kezdett kifejelni. Innen terjedett későbbben a' tiszta monarchia, 's véle a' szellemi élet' szabadsága egész Európában el. XIV Lajos' és udvarának az elméken gyakorlott uralkodása óta Franczhon volt az európai polgárisodás' vezére. E' túlsúlynak mélyebb okai vagynak, mint Lajos' uralkodása' fénye, hódításai és irodalma. Lajos' uralkodása eleintén úgy hatott mint később a' consulatús. Határoknál ellenek, belől visszavonás. Győzelmei által a' nemzeti becsület felköltetett, háborúi helyes politicából származtak; minden diplomatakat felülhaladtak a' franczok. A' király az egész ország' erejét egy pontra tudta egyesíteni, 's kívültre használni, mivel bent rend vala. Ha kérdjük: hogyan süllyedhetett olly hirtelen le ez ország, felelet reá; a' korlátlan hatalom miatt. Minthogy ez volt egyedüli alapja, franczhon nem tarthatta meg helyét; — minthogy semmi szabad institutiók nem voltak, nem volt a' hatalomnak gyökere. Nem csak XIV Lajos vénült és gyengült el, hanem véle az absolutismus is megvénült. Hol függetlenség hiányzik, ott nincsenek erős jellemek.

E' leczké' végeztével Guizot előtt nem volt más választás, mint vagy a' polgárisodás' történetének körülményesebb taglalásába kellett bocsátkoznia, mi egy iskolai folyamban nem volt lehető, vagy pedig a' nevezetesebb nemzetek' valamelyikének miveltségi fejlődésére kellett szoritkoznia. Az utóbbit választotta, hogy előadásában egység lehessen, részletességekbe bocsátkozhassék, és a' tárgynak inkább megfelelhessen. A' választás nem volt nehéz, Franczhonra esett az, minthogy úgy mond, ez tartatik Európa' legmiveltebb országának. Angol-

honban a' társasági állapotok' fejlődése uralkodó irány, 's itt a' nép nagyobb mint az egyed. Némethonban a' civilizáció' mene-tele nagyon lassú, itt az értelmi művelődés mindég megelőzte a' társaságít. Ötven év óta a' szellemi művelődés Némethonban csudás előmenetelt tett. Olaszthonban hibázik az angol gyakorlati irány, 's a' német szemlélődés, a' nyilvános és szellemi élet itt eltörpült, nem fogékonyság hiánya miatt, hanem mert nehéz iga nyoma a' népeket. Spanyolország gazdag nagy lelkekben, és nagy eseményekben; értelmiség és nyilvános élet gyakran legszebb fényben mutatkoztak, de mindég elszigetelten, mint pálmák a' pusztában. De Franczthonban a' társas és szellemi művelődés kezét fogva haladott, a' külföldnek minden nevezetes története, vagy gondolata határin belől viszhangra talált.

Guizot nem elégszik meg azzal, hogy leczkéiben a' tárgyra vonatkozó kül- és belirodalmi munkákra figyelemzetne, hanem midőn füzeteit rendbeszedte, számos kisebb és nagyobb idézeteket szent atyákból zsinatokból, néptörvényekből, szokásokból, királyi rendeletekből, szent Gergely', Bonifác', Hinkmár', Gerbert' és Suger' leveleiből, kronikásokból az Assises de Jerusalemből szőtt be a' textusba. Előtanulmányul ajánlja hallgatóinak Sismondi Franczhon' történetét, mint oly munkát, melyet a' maga nemében legjobbnak tart, habár a' belviszonyok' felfogásában nem mély is. Gallia' társasági állapotjának a' 4-dik szakasz' végén és az 5-dik' elején megértésére, Lezardiére (la theorie des loix politiques de la monarchie française) munkájára, saját Essais sur l'histoire de France és Savigny Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter és Henke' és Gieseler' egyházi történeteire út.

Mint feljebb is tevők, itt is csak a' munka' tartalmának előadására szorítkozzunk. Harmadiktól 7-dik leczkéig Gallia' egyházi állapota az 5-dik században tárgyalatik, 's először is az egyház' külső helyzete, itt alkalmat vesz az a' szerző az egyháznak a' közállományhozi viszonyáról különbféle időkben felállított nézeteket taglalni; majd áttér az egyház' belső elrendezésére. A' római státus eleintén nem tudott az egyházzól, 's azt saját belátása szerint hagyta cselekedni: midőn azonban a' státus keresztyéné lőn, életbe jött az elv, miként a' státus felette van az egyháznak. Azon mértékben, mellyben az ország hanyatlott, nőtt az egyház, 's az egész életet áthatotta, midőn mindenhol bomlás és romlás mutatkoztak, a' vallásos társaságban lelkesedett népet, 's erőteljes igazgatást látunk. Itt tűnnek elő és fejlettek ki népszerű munkásság' csirái, és láthatni, miként e' társaságra tettekben gazdag jövőndő vár. Ez áll különösen nyugotról, keleten az egyház mindég függő helyzetben maradt, mert itt a' státus fentartotta magát. Az első két keresztyén iskolákat Galliában 360 után Sz. Márton alapította, az 5-dik század' első felére esik a' legtöbb nagy kolostoroknak déli

Galliában építése. Midőn a' polgári irodalmat grammaticusok, rhetorok, néhány poéták mind nyomorú silány lelkek képviselték; akkor férjfiak, minő Trierben született Ambrosius, bordeauxi Paulinus, toulousei Sulpitius Severus, poitiersi püspök Hilarius uralkodtak a' gondolatok' országa felett, 's az emberi élet' legtitkosabb működéseit is igénylették. A' hajdankor' irodalmában a' forma mindég bámulásra méltó, még akkor is midőn a' tartalom középszerűsége túl nem emelkedik: ellenkezőleg a' középkorban a' forma nyers és torz, a' tartalom logícátlan, kicsapongó, de eredetiségben 's nagy gondolatokban gazdag. Ezen kívül még más érdekkel is bírnak az 5ik 's 6dik századbéli iratok. Bennök a' philosophiát kihalni 's a' theologiát születni, 's az elsőt mintegy a' másodikba átmenni látjuk; syst emákból dogmák, iskolákból felekezetek lesznek. Ez áll kiváltképen déli Galliáról, hol a' régi miveltség' sarjai a' keresztyénségbe hajtottak belé.

Hetedik leczkében a' mostani miveltségnek germán eleméről van szó. Legelől is megemlíti, miként nagyon nehéz a' germánok' életét a' támadás előtt helyesen felfogni, és kárhóztatva emeli ki a' német írók' azon tettét, mi szerint görög 's római írók' hagyományiból vándorlás utáni iratok-, oklevelek- és népmondákból merítették a' támadás' idejekori állapotok' rajzolatját, 's ezzel egy minden szilárd alap nélküli képet állítottak fel. Tacitusnál meg kell különböztetni, hol lettdolgokat ad elő, és hol elméleteket ragaszt utánnok, melyek azoknak saját színezetet adnak. Ámbár Tacitus után a' támadásig lényeges változások történtek, még is az Ammian képzetszegény, és azért semmivel nem toldott későbbi leírásában is ráismerünk a' fővonásokra. De újabb németek csak a' fénylő oldalát vették fel a' Tacitus által festett előkornak, sőt még ezt is honszeretethől szépitgették. Így Heinrich kétségbe hozza hogy a' germánok részegeseek voltak, Meiners pedig állítja, miként az asszonyok sehol tisztább életüek nem voltak, és sehol kedvezőbb helyzetök nem volt, mint a' germánoknál. Azon német írók' állitmányának, kik a' germánoknak állandó lakhelyeket adnak és szántóvetőknek teszik, ellentmond az örökös változás, melyben a' germán népeket nem csak a' határoknál, de azokon belül is szemléljük. Guizot' nézete következő: bizonyosan mutatkoztak a' 4-dik században némely német nép szövetségeknél (p. o. Szászok, Frankok) az állandó lakás' némely jelei. A' közzöttök levő ismeretes political osztályzatok már hódításra mutatnak. A' győzők (szabad emberek) nem dolgozták a' földet, ők törzsökönként vagy csapatonként kalandoztak imide amoda, míg mások honn maradtak. Így — mivel egy rész vándor élet mellett maradt, másik megtelepedett, ugyan egy nevű germán népekre találunk távol külföldön és Némethonban. A' németek csak az utóbbiakat tartják szemük előtt, a' franczokat

pedig az első közelebbről érdeklik. A' germánok' erkölcsi állásokat illetőleg, Guizot az amerikai vad népektől vont kedves hasonlatosságot veszi fel, s a' német historicusok' leírását össze veti a' Cooper' munkáival.

Miután a' szerző a' 8-dik leczkében Gallia' állapotját a' 6-dik század' másik felében, 's a' nyugoti góthok' burgundok 's frankok' miveltiségi állásokat, 's egymáshozzi viszonyukat leírta a' 9ik és 10dik leczkében tárgyalja a' száli, ripuári, burgundi és nyugoti góth törvényeket, 's a' száli törvény' idejét illető kérdésre nézve egészen a' Wiarda' nézetéhez csatlakozik. Arról, hogy a' római törvény Galliában a' germán népek között miként állott, szőlő vizsgálódásiban főképen a' Savigny' munkáját veszi alapul.

Ezután 4-dik szakaszban az egyház' állapotja Galliában a' 6-diktól a' 8-dik századik taglaltatik. Az egyház volt egyedül, melly egységét idő', hely', kormány', nyelvek' befolyásától függetlenül meg tudta őrizni, ez volt az egyedüli kapocs, melly a' római birodalom' enyészete után népeket 's országokat még egybe kötött. Miután a' következő szakaszokban ez időszaki irodalmat érintette, azon változás' okai' fejtegetésébe bocsátkozik, melly miatt a' Károly' háza trónra jutott, miként Austrásiából, hol Frankok sűrűbben laktak, mint Neustriában, hol csak a' Rajna választotta el őket a' régi hazától, 's így legtöbb nemzeti erőt tartottak meg, 's leginkább elvalának zárva római befolyástól, kellett a' revolúciónak származnia. Így jön az olvasó nagy Károlynak 4-dik leczkében tárgyalt uralkodása' történetére, kinek harczai úgy festetnek, mint pusztán védháborúk az új támadók ellen. Károly' birodalma' hanyatlása' előadásában, főképen a' Thierry Lettres sur l'histoire de France című munkájára támaszkodik.

A' 3-dik füzet az 5-dik századbéli római császári udvar' átnézésével kezdődik, 's ezután idősorozat szerint számolja elő az eseményeket, mellyek Gallia' külső és belső történetére az 5-dik századtól a' 10-kig kitünő befolyással voltak. Újra felveszi a' megszakadt történet' fonalát a' Capet házzal, midőn a' francz polgárisodásnak alapja megvetetett. A' 10-dik század' végén 's a' 11-dik' elején eltűnt a' political egység, melly Károly alatt fennállott, de helyette a' törzsökök' elegyülcse kezdődött meg, a' latin 's a' germán nyelvek' egybeolvadásából származott éjszak' és dél' román nyelve, 's a' nemzetiségi irány — mellyből későbbben political egység származott — teszi ez idő' jellemét. A' követő 6 leczkében a' hűbéri rendszer' története foglaltatik.

A' 4dik kötetben is ezen tárgy folytattatik, 's miután a' földmivelő népesség' állapotja az 5-dik századtól a' 14-kig megvitatott, a' királyság' kiképződése következik. Így jut az olvasó a' 16-dik leczkétől a' munka' végeig terjedő taglatatjára

a' „tiers état-nak“ a' közép rendnek. E' tárgy felett különös szenvedéllyel kiterjeszkedik, ismeri hallgatói' rokonszenvéket, a' juliusi revolutió háta megett áll.

„Nagyszerű tünemény, úgymond, miként egy hosszú idő' folyamán keresztül megvetett néposztály áthatatos haladás 's lankadatlan erőködés által felemelkedik, mindég nagyobb szilárdságot nyer, majd gazdagságot, tudományt és befolyást magához ragad, 's a' hatalomnak oly kitünő lépcsőjére lép, hogy elmondhatni, miként a' státust ő képviseli. Indiában a' gyakori foglalások' daczára is megmaradt a' kászai különbség, közülök egyik sem nyelte el a' másikat; Chinában nem csak egy uralkodó törzsök vagy népfaj volt, a' győző a' győzöttektől mindég mintegy elnyeletett, 's a' tespedés maradt az ország' jelleme. Egy ázsiai ország sem mutat hasonló példát, mint Európa' „tiers étatja.“ Rómában a' plebejusok' és patriciusok' harcza első tekintetre hasonlónak látszik. De ezen harcok a' republica' származásával egy idejük, nem lassú fejleménynek eredményei, hanem következményei 's mintegy folytatása a' hódító háborúi rendszernek. A' polgárságnak szolgaságból lassankénti kiszabadulása lényeges nemzeti eseménye Franczhonnak. Sehol sem fejtelt az ki oly teljesen és nagyszerűen, mint itt. Az olasz községekből híres köztársaságok, a' németekből szabad 's hatalmas városok saját történeteikkel nevedtek; az angol községek a' hűbéres nemességnek egy részével csatlakozván öszve, ezekkel együtt a' két ház' nagyobb befolyású egyikét, az alsó házat képzették. Községek mindenhol voltak egész Európában, de valóságos „tiers état“ csak Franczhonban tudott kifejlenni.

Götting. gel. Anzeigen (147. 148. St. 1840.) után.

B. T.

Muhammed's Religion nach ihrer inneren Entwicklung und ihrem Einflusse auf das Leben der Völker. Eine historische Betrachtung von Joh. Jos. Ign. DÖLLINGER, ord. Professor der Theol. an der Ludwig-Maximilians-Universität. Regensburg, Manz 1838. 147 l. 4-edr. Ára 1 frt. 54 kr. cp.

Az Ismael által, szinte mint a' zsidók, Ábrahántól származott arab népségek, a' legkorábbi időkben alkalmasint az Ábrahám' vallását is megtarták magok között, de majd bálványozókká 's csillag-imádókká lettenek, míg későbbben némelly egyes törzsökök ismét a' zsidó vallást követék, mások ellenben a' keresztyén hitet vevék-be; ezenkívül még a' zsidók, sőt a' keresztyének is több felekezetekre valának szakadva. Mind e' különböző felekezeteket egy vallásba összeolvasztani, több férj-

fiak' törekvése volt Muhammed' idejében, de csak neki sült az el a' legtekinteteseb' s leghatalmasabb arab törzsöknek a' Co-reischitáknak legelőkelőbb családjából származása és fegyverszerencse által, mely nagyobb részint csak az ő halála után, az ő vallásának Ázsiába's Afrikába bevitelét elhatárzá. Muhammed az Isten' egységét tanítá, kinek legnagyobb 's legutolsó prófétája ő; ezen ágazatról vallástétel elég volt az ő vallásába felvételre, a' többi tisztek, melyeket az parancsolt, koránt sem valának súlyosak, ellenben az ígéretek igen édesgetők. A' nemzeti büszkeség mellett, a' keresztyénnel és zsidókkal átellenbe egy nemzeti vallást nyerhetni, kiváltképen a' gazdag zsákmányra való kinézés volt az, mi az arabokat az islam' zászlói alá gyűjté, és a' fanaticusok még a' halált is áhitották az új vallásért, mely őket oly hirtelen a' paradicsomnak sokszerű éleleteihez juttatná. Igaz, hogy a' hadsereghez való szakadatlan tódulás által Arabia elnépetlenedett, és a' hadmenetek által, melyekhez az először meghódoltatott népségek magokat csatlani kénytelenek valának, némi népvándorlás állt-elő; de az Arabok mindenütt, valahova jutottak, ifjúi erővel teljes, 's minden nagy iránt fogékony és lelkesült népnek mutaták magokat.

A' Korán, hasonló a' pentateuchushoz arra nézve, hogy vallás- és törvénykönyv egyszersmind, és Muhammed, mint törvényadó, nagyon is a' nomád-arabok' erkölceihez 's szokásaihoz szabta magát, annyira, hogy az ő rendelkezései, mivel isteni tekintettel bírnak, 's ahozképest, változhatatlanok, a' szabad kifejlésnek nehezen áttörhető korlátokat tettek. Némely pontokban kijavítólag segítettek itt a' hagyományok, de azonban még a' legjobb ismerők által hiteleseknek nyilvánított muhamed-i mondások közt is sokakat nem tarthatni igaziaknak. A' Szunnitáknak egészen más gyűjteményök van azokból, mint a' Sítáknak, kik csak az Alihoz, a' Muhammed' vejéhez felvitteket tartják igaziaknak. Az itt felhozott példák helyett illőbb lett volna a' szerzőnek a' hat nagy hagyomány' gyűjtemény' szerzőit megnevezni, 's közöttök kivált Abu Abdallah Muhammed Ben Ismail *el-Bocharit*, ki szül. 194, mh. 256 e. Ez több mint ezer Mekkai, Medinai, Damaskusi, Bocharai, Merwi, Balchi, Herati, Nisaburi, Raii, Bagdadi, Wasiti, Basrai, Kufai, Misri és Dzsezirai tanítók' hagyományait gyűjtötte össze, 100,000 authenticus és 200,000 apocryphus hagyományt tudott könyv nélkül, és kitől hallotta azokat, 's az átszállítók' sorát; egész gyűjteménye pedig 600,000 traditióból állt, melyekből mindazáltal csak 7275-öt választott-ki *Corpus authenticuma'* számára; leczkéit e' munka felett 70,000, 's Hadzi Chalfa szerint 90,000 tanítványok hallgatták nála. — Ezek a' hagyományok, ámbár a' dogmaticát illető kifejezések csak kevés számmal jönek közöttök elő; mindazáltal az islam' ismeretére szintoly fontosak, mint maga a' Korán, mivel azon külső szertartások, melyeket

amaz olly szorosan meghatároz, a' muhammedánusoknál fő dolog. Rúbeszelés vagy meggyőzés és tanítás soha sem volt az ő dolgok, az ő vallások csaknem egyedül a' fegyver' hatalma által terjesztetett el, 's még az újabb kor is ismer példáit a' hitetlenek' legkegyetlenebb 's tervszerűleg munkába vett üldözésének. Önmagok közt ugyan gyakran jártak keltek egyes férjfiak, hogy más felekezetek' követőit pártjokra vonják, de missionáriusok a' nemhivók' megtérítésére soha ő közülök ki nem mentek. Azonban mind a' mellett a' törökök, 's a' mi még nevezetesebb, a' győzedelmes mongolok önkényt vették be az islamot, úgy hogy az e' szerint pogány népeket a' bálványozásból kiragadott és egy Isten' ismeretére vitt. Belső Afrikában is messze kiterjedt az a' négerék közt fegyverhatalom nélkül, 's úgy látszik mintha ez átmeneti lépcsőül szolgálndana a' keresztyén vallás' bevitelének.

Leghomályosb árnyoldalát képzik a' muhammedanismusnak a' házassági viszonyok felőli határozatok, midőn az a' másik nemet igen hátraveti és lealacsonyítja. A' házassulásra nem kíváztatik egyéb csak a' contractus' megkötése az imam mint magistrátusi személy előtt, 's a' férjfiu ura lesz az asszonynak, és szabad kéje szerint intézheti annak sorsát. Már az egész nevelés előre készíti az asszonyi nemet ezen alárendelt viszonyhoz, midőn az még csak rendes oktatást, mint szinte vallásbeli oktatást sem nyer, és ifjabb éveiben az isteni tiszteletben való részesülésből a' moséban ki van rekesztve, úgy hogy valódi vallásos élet ő benne épen nem fejlődik ki. A' polygamia meg van ugyan engedve, de mind a' mellett nem nagyon divatos, annál gyakoribb ellenben és még ártalmasb munkálattá a' rabnókkeli visszaélés; azonban mind a' kétféle viszonynak a' leggyűlöletesb szenvedéiyei, a' legdurvább vétkek és gonoszságok a' következtései. Miután az országoló családokban a' különböző anyák' fiai rendesen czivódtak az öröklés felett, és egyik csak mind a' többinek megölése által alapíthatá meg uralkodását, utóljára a' testvérölés még országtörvénnyé is emeltetett. Hogy ezen körülmények közt valamellyik asszony a' kormányt magához ragadta, megtörtént ugyan, de mindenkor az ő maga' és a' státusz' veszedelmére. — Az asszonyok' szomorú helyzete még rosszabbá válik az elválás' könnyű volta által, midőn az elválasztottak' pusztá kimondása a' férj' részéről elégséges arra, 's az ideigleni házasság' bevitel, mi szerint valamelly asszony alku szerint bizonyos meghatározott időre valamelly férjfiával egyesül, kimutatja az asszonyi nemnek teljes lealacsonyítását 's megvetését. Természetes, hogy illy viszony 's az asszonyok' kirekesztése a' társaságból a' férjfiakra is csak ártalmasan hathat; a' durvaságra és kicsapongásokra a' szellemi erők' kora kimerülése 's eltompulása következik; és még is egy

illy élet nem csak megállhat a' vallással, hanem a' Korán maga nyújt arra alkalmat.

Sokkal jobban gondoskodott Muhammed a' rabszolgákról, engedélyre és kímélésre int azok iránt és jutalmat nyerendő tett gyanánt ajánlja azoknak szabadon bocsátásokat; a' honnan sok rabszolgák uroknak különös bizalmával éltenek, de gyakran azok fölé is emelkedtek, lázadásokat indítottak, 's a' czirkassziai mamelukok egyiptomban még a' kormányt is magokhoz ragadták, és azt 128 évig megtartották. Ez azonban csak a' rossz kormányforma' következése volt, t. i. a' chalifáknak, valamint Muhammednek, egyesíteniök kelle magokban a' legfőbb vallási és political hatalmat, 's midőn az utóbbit a' szultánok' nevedő hatalmával elvesztették, hogy legalább a' szint megtarthassák, azok által adaták meg magoknak az uralkodási jogot státusaikon; ezenkívül pedig eleitől fogva hiányzott a' megszabott örökülési rend, úgy hogy végre azon elvnek kellett megalapítatni, hogy a' győztes a' törvényes uralkodó. Ellenben a' sűták imamjaiknak tulajdoníták a' legfőbb hatalmat, 's mint-hogy ezeket a' szunniták el nem ismerték, sőt inkább elnyomták és üldözték, tehát Isten elvére a' tizenkettedik imámot és láthatlanná tévé azt. Történt ez a' hegira' 265-dik évében, és azon idő óta a' sűták semmi uralkodót nem ismernek el törvényes fejöknek, ámbár a' persa királyok a' szofi dynastiából magokat épen az utolsó imam' helytartóinak adák ki. Valamint egykor a' chalifok, úgy most az ő hatalmok' örököse, a' török szultán tartja a' fő uralkodást minden muhammedánusokon, 's ha bár a' marokkoi királyok és más fejedelmek csak az ő lelki főségét ismerik is el, de sok mások mind ez ideig ő általa erősítetik meg magokat, és a' tatárok' függetlenségének nyilvánításában oroszország' részéről, hosszas ellenmondás után csak azon feltétel alatt egyezett meg végre a' szultán, hogy az ő neve czentül is folyvást megemlítsék a' templomi könyörgésben. Keresztyén uralkodók a' muhammedánusoktól soha sem tekintetnek törvényeseknek, hanem csak bitorlóknak, kiknek jarmát a' legelső kedvező alkalommal teljes joggal szabad lerázni.

A' lelki és világi hatalomnak ezen összeolvadásából és a' hódoltatáson alapult katonai uralkodásból származott a' muhammedánus országok' általán fogva despotai kormány formája, és a' szerint a' mint a' theocratiai vagy a' katonai-terroristicus elv fordul felül, a' despotismus szelidebb vagy keményebb; a' honnan a' persa királyok mindég kegyetlenebbek 's tyrannibbabbak voltak mint az osmanok, kiknél az ulemák' testülete elensúlyt képez a' szultán' hatalma ellen. — A' moslemi uralkodók' próbatétei közt, a' muhammedi vallással lényegcs változásokat tenni, legnevezetese az Akber császáré, mellynél neki bizonyly az vala szándoka, hogy muhammedánusokból és hindukból vegyült jobbagyait egymáshoz közelebb vigye; de bár

mennyire előment abban, 's hár mennyi követőket nyert is életében az ő tanítmánya, mindazáltal egyszerre elenyészett halálával. Nadir Schah' tervei is, hogy a' persákra a' szunniták' hitformáját tukmálja a' sütáké helyett, csak addig, míg ő élt, vitetődhettek ki erőszakkal, 's halálával visszatértek azonnal a' korábbi viszonyok. Ellenben több uralkodók léptek fel, mint reformátorok, azonban az ő javításaik nagyobb részint csak az eretnekek' legkegyetlenebb üldözéseiben álltak, hogy azokat ismét az islam' rendőri kénytető intézetébe vigyék, hol a' külső szertartások' nem-követése vagy megsértése a' legkegyetlenebben megbüntetik, és a' fejedelem a' vallás' nevében a' legönkényesebb rendőri parancsokat teheti. Ezen büntetésekben világosan mutatkozik, a' muhammedánusok' kevésre becsülése az emberélet iránt, és kedvtelésök az emberi testtel roszul bánásra 's annak elcsúfítására, minek alapja részint a' testi gyönyörnek az islamban foglalt kegyelésében van, de jelesül az elvvé tett vallási háborúkban, holott egészben véve a' korán szelidnek látszik, és a' kínzások 's kivégeztetések csak későbbben lettek sűrűbbekké. Fontos itt az a' körülmény is, hogy a' muhammedai vallás semmi tulajdonképi vallásos előké-születet a' halálhoz nem ismer, 's hogy annál fogva a' kimondott halál-ítélet azon pillanatban végre hajtatik, míg némi haladék mellett némelly felhevülésben 's bódultságban adott ölé parancs bizonynyal visszavétetett volna. A' muhammedánusok' egykedvűségét tyrannjaiknak illy kegyetlenségeik iránt kimagyarázhatni az ő praedestinációi hitökből, melly egyszersmind egyik oka az ő mély politikai és erkölcsi süllyedésöknek, és csillag-s' jegyekből jóslással jár együtt.

Vége ismét egy fénypontja tűnik fel a' muhammedanis-musnak: a' vendégszeretetnek, még a' hitetlenek iránt is, és az alamisnálkodásnak ajánlása; igaz, hogy itt igen is sokszor csak a' külszin mutatkozik, melly hijával van a' munkás felebaráti szeretet' belső szellemének, és az ösztön a' jótételre részint a' törvény, részint a' más világban ígért jutalmak. Azonban mind a' mellett a' moslem nemzet minden mecsetjeit, klastromait, iskoláit, academiáit, ispotályait és egyéb gyám-inté-zeteit egyes egyedül az uralkodók' vagy magános személyek' kegyes alapítványának köszöni, és az azokkal egybekötött tes-tamentumok' szentsége, a' tanítók', tanulók', betegek' és ügye-fogyottak' tartására, minden időkből elismertetett. Csak az egyiptomi basa húzta be néhány évek előtt a' mecsetek' javait, 's a' helyett egy szűk jövedelmet rendelt azoknak a' státus-pénztárból. — Ez a' szerzöt a' moslemi egyházi állapot' vizsgálatára vezeti. Az islam nem ismer semmi tulajdonképi papságot, mivel semmi valódi áldozattal nem bír; a' vallás-szolgák, predikátorok, felolvasók és könyörgés-mondók, kik azontúl nem ordináltak, az ulemákhoz tartoznak, és rangra nézve

a' birák közt állnak, kik ő közülök választatnak; a' községgel mint lelki gondnokoknak semmi dolgok nincsen, mivel semmi symbolumok és sacramentumok nincsenek; az isteni tisztelet a' korannak és bizonyos inádságformáknak felolvasásában áll. Képeket tartania a' mecsetekben teljességgel nem szabad, és a' pén-tek, mint a' hétnek a' muhammedánusoknál fő isteni tiszteletre szentelt napja, nem innep- vagy nyugalom-nap, hanem azon mindenféle foglalatosságok folynak, és a' fontosak örömet akkor kezdetnek. Az egyetlen évi innep, a' két naphól álló Beiram, melyek' elseje a' böjt megszűnésének, másika az Ábrahám' áldozatja' emlékének van szentelve, oly kevésbé bir tulajdonképi vallásos fontossággal, mint más csupán a' Sittáktól üllött innepek. Mivel a' koran és a' hagyományok öly kevés dogmaticumot foglalnak magokban, tehát régebben a' hitbéli dolgokban a' legfőbb tekintet a' chalifoknak tulajdonított, de kik közül némelyek eretnekség' hírébe jöttek, mint p. o. azok, kik a' koran' teremtetését állították annak örökké való-sága helyett. Négy felekezet tartatik igazhitűnek, majd hetven más felekezetek eretnekeknek, 's az elhatározó ítélet annál bajosabb, minél inkább belevegyül a' dolognál, mint közönségesen lenni szokott, a' politica a' játéka. Az osman birodalomban az ulemák a' legfőbb erkölcsi és political elhatározással bírnak, melyet maga a' szultán is nem könnyen mer feldönteni, mivel azok a' népnél oll nagy tekintetben állnak és az előtt nézeteiket a' nekik engedelmeskedő jancsárok által tetteges erővel is támogathatták; mindazáltal többnyire igen is örömet a' szultán' akaratjához szabták elhatározásokat. Persiában a' birák és vallás-szolgák nem állnak olyl fent, a' népnél mindazáltal olyl tekintetben, hogy azt némely esetekben az uralkodók' tyrannusága ellen védelmőkbe venni bátorzkodhatnak.

Miután a' szerző szóllott a' dervisek' különbféle társaságairól, és megmutatta azoknak tökéletes különbözését a' keresztyén szerzetesekétől, kikhez azok gyakran hasonlítottak, átnegyen iratának legbővebben kezelt tárgyára a' moslemi sectákról és eretnek pártokról: megmutatja először, hogy az egy anyaszentegyház és a' secták közötti ellentét az islamban tulajdonképen nincs meg, azután végig megy a' fő sectákon, hol egvszersmind a' nevezetesebb vetekedési pontokat is kiemeli 's némelyeknél a' keresztyén sectákkal hasonlatosságot és összefüggést kimutatja. — Utóljára egy tekintetvet vet még a' moslemi státustörténet' menetére és a' dynastiák' változására. Az első chalifok választattak, későbbben a' chalifaság örökös lett; ez által majd csak fejedelmek jutottak a' thronusra, kik a' hareme-
mekben bújonzókká és tyrannokká neveltettek, 's az Onmaidák közül többen ez vagy amaz eretnekséggel vádoltatnak. Az abbaszidák nem teheték ismét jóvá, a' mit amazok elrontottak, 's közülök is némelyek' eretneki tanítványok' nyilvános kegyelői

voltanak; tekintetök, valamint hatalmok mind inkább alább szállt, kivált miután török katonák' testőrségével vevék körül magokat. Ezek folyvást több hatalmat tudtak szerezni magoknak, úgy hogy végtére csaknem egy századon át ők határozták meg a' chalifok' kineveztetését, míg azok más dynastiától eltolattak. A' Bagdadtól távolabb eső tartományokban már korábban nem csak több helytartók szinte függetlenül uralkodtak, hanem magános emberek is a' nép' seprejéből uralkodókká emeltek fel magokat; így az első Szoffarida és az első Szamanida mindkettő útonálló volt; a' Gaznewidek után következtek a' Gauridák, kik, ismét a' Chowarezmschahok által tolattak el, míg Dzsingischán ezeket is meghódoltatta. Az afrikai státusok' s még inkább Persia' története egészen hasonló státus-felforgásokat mutat, és csak az osman birodalom teszen innen kivételt, midőn már 500 évek óta birta ugyanazon család a thronust; ennek alapja főképen azon mélyen gyökerezett hitben van, hogy a' nemzet' fenállása az osman dynastiához van kapcsolva, úgy hogy egy revolutió sem ment annyira, hogy az egész családot fenyegette volna. — Végre a' berekesztő elmélkedésben azon nézetet jelenti ki a' szerző, hogy isteni végzés szerint a' muhammedi vallás alkalmasint arra vala rendelve, hogy napkeleten a' keresztyén vallás' elformátlanításainak végét vessen, 's jobb időkre várva a' nyugoti népeket megfenyítse és álomkorságokból felrázza; megemlíti itt a' byzanti birodalom' fenyegettetését Othmán, franciaországát a' mókrok, olaszhonét az aglabiták s Konstantinápolyét a' szeldzsukok által. Immost az osman birodalom régen elvesztette hatalmát, fényét s önállóságát, az egykor virágzott tartományok elpusztultak, s minden vallásos és tudományos intézetek alászáltak; az islam' népeinek erkölcselenségéről és elfajultságáról irtóztatós képet lehetne rajzolni, és bizonynyal közel van az idő, mellyben az ő magok közt is elterjedett jövendülés teljesülni fog, hogy az ő birodalmok a' keresztyének által, az éjszak' fiai által fog elrontatni.

Nem tagadhatni, hogy ezen irat több jól talált jegyzeteket foglal magában, valamint hogy az itt általában adatott foglalat is mindenütt rá illő példákkal van világosítva; csak hogy a' szerző szembetűnőképen igen el van fogulva minden ellen, valami csak muhammedanismushoz tartozó.

Götting. gel. Anzeigen (1839. 86. 87. Stück) után.

A. B. S.

BIBLIOGRAPHIA.

95. Y-KING. *Antiquissimus Sinarum liber*, quem ex latina interpretatione P Regis aliorumque ex Soc. Jesu p. p. edidit Julius MOHL. Vol. I. cum 4 tabulis, 1830. 22½ ív. Vol. II. 1839. 37 ív n. 8-adr. Stuttgartii et Tubingae, Cotta. Ára 6 for. 15 kr. ep. — Y-King a' chinaiak' legrégibb könyve 's már annál fogva is nevezetesség. De tartalma is nevezetes már csak annyiban is, mivel benne egy philosophiai schema találtatik, melly a' német philosophia' legújabb szakában fontos szerepet játszott 's játszik jelenleg is, t. i. a' dualismus' legrégibb schemáját. Mit az új mathesis és philosophia † és — (plus és minus) jeggyel teszen ki, t. i. egy oldalt, a' positiv, tényleges, férjfiui, subjectiv, idealis ellentétet, más oldalt a' negativet, szenvedőlegest, asszonyit, tárgyilagost, realt 's a't. azt azon régi chinai könyv egy' egész, és egy középen megszakasztott vonallal jelel. Ezen két jegyben — — és — — van adatva a' dualismus, az ellentét, melly az egész világon átmegy 's mindennek alapját teszi. Minden egyéb csak ennek módosított örök ismétlése. A' dolgok' özves kifejlése megyen abból ki, és pedig — — Yang, a' férjfiui, atyai, — — Ya, a' női, anyai világelv. Ezek' elválásából 's egyesüléséből áll elő az idealis és realis világ, az egész számrendszer, a' látható világ; ég és föld 's minden teremtmények. Ki valamit tud a' német természetphilosophiai rendszerekből, azonnal megérti a' régi chinai mysticát, legalább alapzatában, mert mind kettőben ugyanazon törvény ismételtetik. A' két ősjel minden lehető összeköttetése által állanak elő ezen jelek — — — — —, — — — — —, — — — — —, — — — — — 's még aztán nyolcz jel, melyekben három három vonás van egymás felett, 's még több más jelek, melyekben még több vonás van egymás felett. Épen így fejjik ki az újabbaknál egy egész mathematicus világ a' † és — ből, 's a' subjectiv és objectiv-ből az egész természet-philosophia. Természetes dolog, hogy ha egyszer az ellentétek' schemájával birnak, azok alatt, minden lehető dolgok bennfoglatatnak. Nem hibáztak e' szerint Chinában sem a' magyarázatások; de az azokbani fényüzést mérséklé azon ön megszorítás és fényíték, melly a' chinaiaknak tulajdonok. Azon ősi természetphilosophiai magyarázaton kívül, melly szerint — — — — — Kien, a' *mennyet* vagy a' tényleges termékenyítő természet-

erőt, ellenben ≡ ≡ Kouen a' földet, vagy a' fogamzó természeterőt jelenti, melyek' öszvekötéséből kelnek ki az elemi erők, különösen szerettek egy erkölcsi-politicaí magyarázatmódot, miután Hoang-ti császár megparancsolá, hogy a' két ősjegy alatt egy részt az *uralkodó' erénye* (——) másrészt az *alatt valók' pietása* (——) értessék: Ezen magyarázatmód által az Y-King könyvből statusbölcseseg' compendiuma lett. A' sokszor oraculumszerű homályos mondatok, melyek a' 64 főjegyek' magyarázatául szolgálnak, jelen könyvben terjedelmesen fejtegettetnek. Nem tagadhatják azok meg a' chinai becületesség' mérsékletesség' és ravaszság' ősi jellemét.

96. *MEDICINISCHE Gymnastik*, von Dr. J. A. L. WERNER. Dresden und Leipzig. *Arnold*, 1838. Mit 100 Figuren erläutert. N. 8-adr. 15½ ív. Ára 4 fr. 30 kr. pp. — A' gymnasticában már soknemű érdemeket gyűjtött szerző, jelen munkában a' testi gyakorlatokat, különösen orvosi szempontból tekinti, orthopaediai tekintetből mint oly eszközt, melly által a' növést jó irányba hozni, elgörbüléseket, bénulásokat 's a't., sőt a' kancsalságot is meg lehet gyógyítani. Mit az okszerű orthopaedia eddig inkább nyugalom's álhatatos helyzet által igyekezett elérni, szerző inkább mozgás által akarja valósítani. Átaljában véve azonban mind kettő ugyan azon elven nyugszik, 's a' lovagjátéknemek az addigi orthopaediai intézetekben isgyakoroltattak. Jelen munkát szülék's nevelők egyaránt haszonnal's gyönyörrel olvasandják.

97. *SCHULE und Leben*, von Dr. G. F. C. GREINER, herz. Sächs. Altenburgischen Medicinalrath. Altenburg, *Dierer*, 1838. 6 ív 8-dr. Ára 30 kr. pp. — Jeleumunka, mint kétségtelen lettdolgot előre felteszi, hogy a' gyermekek' egészsége a' sok oskolázás által veszélyeztetik, megmutatja aztán physiologiai és psychologiai okokból, hogy a' sok, megszorított, elvont-tudományos tanitmányok's tanulások szükségeskép káros következeseket vonnak magok után. Az iromány' ezen része nagyon megérdemli az olvasást, kivált az mi az igen koráni komoly tanulásról mondatik, minek mind a' test mind a' lélekre káros eredményűnek kell lennie. Épen oly károsnak mondatik, még a' lélek' szerencsés kifejlésére nézve is, ha az iskolai munkák úgy egymásra halmoztatnak, hogy se kedv se idő nem marad a' szabad önfoglalkozásokra. Épen oly igazságosan megrovatik azon visszaélés, midőn a' szünnapok alatt annyi dolog adatik fel, hogy azok' célja t. i. a' lelki's testi megújulás el nem érődhetik.

98. *REISE durch Schweden im Sommer 1836*. Von Ferdinand von GALL. Zwei Theile. Bremen, *Kaiser* 1838. 28½ ív 8-dr. Ára 2 fr. 30 kr. pp. Ezen útazót ajánlja, a' szerénység; ezen nem gyakori tulajdonságok a' mostani touristáknak, egyszerű előterjesztése a' világosan felfogottaknak, azon hiu okos-

kodás, szájabolátlanság, önelégültség, hirszomjuság, millyekkel az útvázlók 's útnovellisták tuczet köteteket eltöltenek. — Gall ur Kopenhágán, Gothenburgon keresztül, 's a' gothacsatornán fel utazott, megnézte útközben a' világhírű trollhättai vizesét 's így a' szörnyűnagy Wenertón, Ocrebrón, Westerson és a' szigetteljes Mälartón keresztül Stockholmba ment. Mutatványul álljonfitt a' Trollhätta-esés' rövid rajza: „A' kőszikla, mellyen álltam, legmagasb pontján, valami 20 lábnyi magasságra emelkedett, egyenetlen köves medre felett, az odaomló vízfolyamnak, mellynek felingerült, 's mindég és mindég a' szilárd granithoz csapkodó habjai, tajtékos, gyöngyellő vizöket, a' szigeten messze elszórják. Ha a' hegy' teteje felé tekint az ember, látja miként az egész folyam, fehér mint most leesett hóvonal, felülről lefelé, bizonyosan 500 lábnyi távolságról, állóhelyünk' ellenébe omlik 's odaérvén, borzasztó, ugytetszőleg ellenálhatlan hatalommal csapódik a' merész sziklához, melly azonban, rendíthetlen nyugalommal teszi szilárd granittömegeit, a' dühösködő elemnek ellenébe 's készíti azt, vízhatalmát két ágra osztván, más irányt venni. Mind két ág, mellyek közül a' jobbik sokkal erősebb 's pompásabb, siketítő robajjal rohan most, a' kis sziget körül egyesülésök' ellenébe, mellynél az elem' legnagyobb harcza áll elő, mellyet csak gondolni lehet. A' két vízfolyam' némileg ívalaku irányzata által, víztömegeik, a' szikla alatt, úgy zuhannak egymás' ellenébe, hogy mind két hatalom ellenmunkálva találkozik össze. Látni itt világosan, miként az erősb, jobb ág' tajtékzó, bugyogó habjai, 's gyengébb, bal ág' szakadatlanul ellenébe rohanó vizeit, mesze visszahajintják, de a' melly a' kéméletlenül visszavetett habok' helyére, fáradhatlanul mindég új erővel rohan könyörületlen ellene felé 's az által, ha szinte ugytetszőleg mindég legyőzve is, az egyesülést mégis kivívja, miután a' vízfolyam a' sziklafeletti rohanó folyását, még sokáig folytatja. — Barátságos ezredésünk a' vizeséstől megmutatá a' sziklát, melly egy régi traditio szerént szabósziklának neveztetik. Egy szabó — így hangzik ez — ki sok vétkei miatt halálra ítéltetett, oly esdekelve könyörgött ifju életéért, hogy az élet' és halál' akkori ura, meglágyítani engedvén magát, megkegyelmezett a' könyörgőnek, oly feltétel alatt, ha a' sziklán ülve, a' mélység felé csüngő lábakkal, megvarr egy kabátot. Nem kis feladat vala ugyan az a' fiatal szabó szorongó szívének, de ez egyetlen eszköze vala élete megtartásának. Reszketve 's szepegve ült le a' veszedelmes helyre, kezébe vevé a' posztót és tőt 's vitézül dolgozott. Estve felé készen vala a' munka; felállt hogy megszabadított életének örüljön, de egyszerre oly nagy szédülés lepte meg, hogy lábai ingadozni kezdének 's ő az őt szétloccsantó hullámtorlásba zuhant le.“ — Gall ur, mint minden utazó, Stockholmot igen szépnek találta, a' tartományban is sok igen

szép tájakra talált, a' népet általában szépnek, erősnek, emberségesnek, csak hogy kevéssé nagyon is csendeskedélyűnek találta a' nyugtalan utazóra nézve. A' köznép nagyon a' pályinkaitalnak adta magát. — A' tartomány nem bővelkedik erdőkkel, pittoresk sziklák, 's vizesésekkel, mint Gall ur magának előre képzelé, hanem inkább bemunkált lapályok, nemfestői hal-mok, messzeterjedt köves rónák, gömbölyded inkább mint ágasbogas hegyekkel. Jó lovak 's utak előmozdítják az utazást, noha a' kocsik a' kereketörés' előleges izletét adják. A' svéd dámák' szépségéről nem tud eleget mondani, de sokszor a' férfiakat még szebbeknek találta 's megvallja hogy az utcán gyakran megállt, hogy egy hőstermet után nézzen, millyet a' keleti tengeren innen nem könnyen láthatni.

99. CATALOGUE *des principales apparitions d'étoiles filantes.* (A' nevezetesb futócsillag jelenetek' lajstroma.) A. QUETELET által. Bruxelles, M. HAYER 1839. — Azon kevés mit a' futócsillagok' olly különös tüneményéről tudunk egészen az újabb idők' figyeleteinek eredménye. Csak néhány esztendeje, hogy Quetelet ur a' futó csillagok' közép számát egy közönséges éjen át, kiszámolni kezdé. Ezen szám' meghatározása, nagy fontosságu lévén, jelen munkában számolásinak eredményeit elősorolja, követve az azóta több figyelők által tett becslések által. Közli figyeleteit a' futócsillagok' 's éjszaki fények' összeveséséről is. Lajstromában közli a' szerző mennyire lehetett, a' figyelőknek még kitételeit is, 's minden esetben előadja a' forrást melyből merített. Jegyzetekben, némely utasításokat nyújt azon korszakokról, melyekben a' légkövek 's éjszaki fények leggyakrabban jelentek meg; előadja, hogy egy tudós professor *Brandes* gondosan figyelmzetté a' tudósokat, azon nevezetes meteorjelenetekre, melyek aug. 10-dikén 1823 feltűntek, de a' mellyeket szemei elől elvesztett, hogy ugyan e' jelenetet már ő ugyan azon időszakban látta 1799. Az ilynemű tüneményeknek időszaki visszatérése, csak az által bizonyosulhatván be, ha azt még erősb lett dolgok víják ki, szükség vala hogy azon pompás látvány, melly ¹/₁₂ nov. 1832 éjjelén feltűnt a' tudósok' figyelmét feleébressze 's a' ¹/₁₂ nov. 1799-diki nem kevéssé rendkívüli tünemény' kialudt emlékezetét megújítsa. — Az első időszakban, t. i. 1832, Limoges-ban, a' vicune-eni hídon dolgozók, futó csillagokat pillantának meg az égen, mellyek őket eleinte igen mulattatták; de néhány óra mulva, ezen futó csillagok' száma annyira megszorodott, hogy a' nézők félni kezdenek, 's az ijedés olly nagy volt, hogy a' munkát elhagyák, hogy családaitól búcsút vegyenek, azt mondván, hogy a' világ' vége itt van. Egyhangulag állíták, hogy a' tünemény estve 11 órakor kezdődött 's reggeli 4 óráig tartott. Ezen meteort azok is látták kik a' gyorskocsin Saint Léonard-ból Limoges-ba mentek, valamint a' nemzeti gárda' őrszei is. Következő éjen át Angoulhonban, Francia-

ország' keleti részén, Hollandiában, Schweiczban, a' rajánál, Lipcsében, Berlinben és Rigában, s Pesten is nagy számú 's mindenféle nagyságu futó csillagokat láttak. Különösen Muszkaországban ébreszté fel az a' figyelmet. Hasonlókép láttatott az Móricz' szigetén, sőt mindenütt az égen, hol nem voltak fellegek, de különösen a' zenith felé nagy mennyiségű futó csillagokat láttak, mellyek az eget minden irányban átszegdelték; számok olly nagy vala, hogy megszámlálni lehetetlen volt; útjok nem ment egyenes vonalban, mint a' rendszerinti futó csillagoké, hanem mindennemű görbe vonalokat csináltak az égen. Ezen világló meteorók, magok után kékes világot hagyának, melly sokáig tartott még azután, hogy eltűntek. Voltak közöttök nagyok is, mellyek' világa észrevehető árnyékot hagyott maga után. Reggeli négy órakor legnagyobb erejében volt a' tűnemény. Ezen világló meteorok egész Európában láttattak. Inkább a' történet mint tudományos combinatiók által bizonyosult be egy lettolog, melly jövendőben olly fontos szerepet vív ki a' futó csillagoknak, planetai rendszerünkben. Így mind inkább inkább bizonyos lesz az, mint Arago ur megjegyezte, hogy van egy zóna, melly millió apró testekből áll, mellyek' pályája, a' nap-útjával azon ponton, mellyet a' föld évenként 11—13-d. novemberben elfoglal, öszvetalálkozik. Egy új planetai világ ez, melly előttünk fel kezd nyílni.

A. B. P.

MAGYAR BIBLIOGRAPHIA 1840-RŐL.

I. Hirlapok. Folyóíráások.

Hirnök. Szerkeszteti és kiadja Balásfalvi OROSZ JÓZSEF. Pozsonyban, Schmid Antal' bet. fol. Megjelenik minden hétfőn és csütörtökön. Félévi ára helyben 4 fr. e. p. postán 4 fr. 24 kr.

Századunk. (Egyveleges melléklet a' hirnökhöz). 4-edr.

Jelenkor. Szerkeszteti HELMECZY MIHÁLY. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. fol. Előfizetési ára, félévre 4 pfr. Hetenként kétszer jelenik meg.

Társalkodó. (Egyveleges melléklet a' Jelenkorhoz) 4-dr.

Erdélyi híradó. Szerkeszteti 's kiadja MÉHES SÁMUEL. Kolozsvártt, az e. k. intézetében. Megjelenik minden hétfőn és csütörtökön, fol.

Mellékletjái: A' Nemzeti társalkodó. 4-edr és a'

Vasárnapi újság, melyből hetenként egy ív jelenik meg 4-edr.

Mellékletjeikkel együtt díja félévre 5 fr. p. p. A' N. társalkodó külön 2 fr. Vasárnapi újság 1 fr. 30 kr. p. p.

Szion. Egyházi hír- 's encyclopaediai lap. Szerkeszteti GYARMATHY JÁNOS. Pesten, Beimel' betűivel. Megjelenik hetenként kétszer 1½ íven 4-edr.

Athenaeum. Tudományok' és szépművészetek' tára. Kiadó szerkesztők: SCHEDEL, VÖRÖSMARTY, szerkesztő társ BAJZA. Budán a' m. k. egyetem' bet. 4-edr. Megjelenik minden csütörtökön és vasárnapon 1 ív.

Figyelmező az egyetemes literatúra' körében. (Társlap az Athenaeumhoz. Minden kedden megjelenik egy ív). Ára a' ketőnek helyben 5 fr. 48 kr. félévenként.

Ismertető ösművészetben, gazdaságban és kereskedésben. Kiadó tulajdonos: BORSOS MÁRTON; szerkesztő társ Dr. RUMY KÁROLY. Budán, a' m. k. egyetem' bet. Megjelenik hetenként kétszer egy egy íven 8-adr. Ára 4 fr. p. p. félévre.

Rajzolatok. Politikai, tudományos, művészeti, mulattató és mindenféle jelentéseket hirdető hirlap. Szerkeszti 's kiadja MUNKÁCSY JÁNOS. Budán, a' m. k. egyetem' bet. Előfizetési ára félévre 4 fr. p. p.

Tudománytár. Kiadja a' magyar tudós társaság. Szerkesztetik LUCZENBACHER JÁNOS és Almási BALOGH PÁL. Budán, a' m. k. egyetem' bet. Megjelenik hónaponként egy füzet, előfizetési ára egy évi folyamatnak velin papirosan 5 fr. p. p. legfinomabb velinen 6 fr. 30 kr. p. p. Postán 1 fr. 30 kr. dragább.

Tudományos Gyűjtemény. 25-dik esztendei folyamata. Pesten, Trattner-Károlyi' tulajdona, 8-adrét. Minden hónapban 1 1841. XII.

- fűzet, előfizetési ára évenként 5 fr. 36 kr. p. p. postán 7 fr. 12 kr. p. p.
- Koszorú. (Szép irodalmi ajándék a Tudományos Gyűjteményhez) 18-dik évi folyamata. Havonként egy ív.
- Regélő. Szerkeszti MÁTRAY GÁBOR. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 8-adr.
- Honművész. (Melléklap a' Regélőhöz) 8-adr. színelvű dívatképekkel. Előfizetési ára félévre postán 6 fr. helyben 5 fr. p. p.
- Orvosi tár. Kiadják Dr. BUGÁT PÁL és Dr. FLOR FERENCZ. Új folyamata, 3-dik év. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 8-dr. Megjelenik belőle minden héten 1 szám. Ára félévre 3 fr. 30 kr. p. p.
- Gazdasági tudósítások. Kiadja a' gazdasági egyesület. Bizottsági ügyelés alatt szerkeszti KACSKOVICS LAJOS. Negyedik évi folyamata. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 8-adr. Megjelenik évenként 4 fűzet, melynek ára 2 fr. p. p.
- Nemzeti újság. Hazai 's külföldi tudósításokból. Alapítá KULTSÁR István, kiadja ÖZVEGYE. Szerkeszti Dr. NAGY PÁL. 35-dik év. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. fol. Hetenként 2 szám. Ára félévre 4 fr. p. p.
- Hasznos mulatságok. (Egyveleges melléklap a' nemzeti újsághoz.) Hetenként 2 szám.
- Sürgöny — a' Budapesti Rajzolatok' czíme megváltoztatván — Politicai tudományos, művészeti hírlap. Szerkeszti 's kiadja MUNKÁCSY JÁNOS. Budán, a' m. k. egyetem' bet. Előfizetési ára félévre 4 fr. pp. Megjelenik minden vasárnapon és csütörtökön.
- Literáriai Csarnok. (Melléklap a' Sürgönyhöz).
- Ifjuságot képző ismeretek' tára. Szerkesztik NAGY MÁRTON és ZIMMERMAN JAKAB. 1-ső kötet 1-ső fűzet. Bécsben, kiadták a' szerzők 1840. n. 8-adr. XII és 64 lap. Ára velinp. 12 kr. pp. Megjelenik havonként két fűzet.
- Az aradi tudakozódó intézet' hírlapjai; felsőbb helytartó tanácsi engedelemből. Minden szombaton egy szám jön ki fél íven, idei június 20-tól „Aradi Hirdető” czímmel 's mulattató résszel is. Aradon, nyomtatja Schmidt József. Félévi ára 2 fr. pp.
-
- Vereinigte Ofner-Pesther Zeitung, fol. Megjelenik hetenként kétszer.
- Gemeinnützige Blätter zur Belehrung und Unterhaltung. Melléklap az előbbihez. Félévi ára postán 4 fr. 24 kr. p. p.
- Pressburger Zeitung, fol. Kiadja SCHALBA.
- Pannonia. (Melléklap az előbbihez.) Welt- und Zeitgemälde zur Belehrung und Unterhaltung. n. 4-edr. Ára félévre postán 4 fr. 48 kr. p. p.
- Der Spiegel für Kunst, Eleganz und Mode. Kiadja WIESER FERENCZ. 8-adr. színelvű képekkel.
- Melléklapjai: Der Schmetterling. Ein Flugblatt zum Spiegel. Pesther Handlungszeitung, Commercial und Industrie-Anzeiger. Félévi ára 4 fr., postán 5 fr. p. p. — Az utolsó külön is kapható; ára postán küldve félévre 3 fr. 30 kr. p. p.
- Pesther Tageblatt. Zeitschriftliches Organ, für Wissen, Kunst und Leben. Második év. Szerkeszti Dr. S. SAPHIR. Heten-

- ként hat szám. Pesten, kiadó tulajdonosa G. Heckenast.
Ára postán küldve félévre 5 fr. p. p.
- Das Siebenbürger Wochenblatt, und die damit verbundenen Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde. Kronstadt, bei Joh. Gött und Wilh. Németh. 4-edr. Megjelenik minden csütörtökön. Ára postán félévre 2 fr. 40 kr. p. p.
- Der Siebenbürger Bote, mit dem Beiblätte: Transilvania. 4-edr. Hermanstadt, Verlag der M. Edlen v. Hochmeister'schen Buchhandlung. Félévi ára postán 2 fr. 48 kr. pp.
- Kais. königl. priv. Agramer politische Zeitung. Kiadó szerkesztők STAUDNER Ferencz és ROSENAU Ferdinand. Zágráb 4-edr. Luna. (Melléklap az előbbihez.) Mind a' kettőnek az ára félévre 4 fr. 48 kr. pp. postán szét küldve.
- Temeswarer Wochenblatt. Temesvár, Beichel József' bet. 1840. Megjelenik hetenként egyszer. Ára félévre postán 3 fr. pp.

Annales memorabilium orbis. cath. Redact. J. F. GYARMATHY. Annus Gregorii XVI S. P. IX Ferd. Imp. Hung. regis V. Eduntur quavis hebdomade feria IV et Sabbatho 4. Pesten, Beimel, József' bet. 1840. Félévi ára 5 fr. pp.

- Новий сербский Альфонс. Időszaki lap. Serb nyelven. Budán, a' m. kir. egyetem' bet. 1840. 8-adr. Minden évben megjelenik 4 füzet; egy egy füzet 10—11 ív.
- Ilirske narodne novine. — Illyr nemzeti újság. — Kiadja Dr. GAJ LAJOS. Zágráb, a' priv. nemzeti nyomt. műhelyében, fol.
- Serbske narodne novine. — Szerb nemzeti újság. — Kiadja PAVLOVICS TIVADAR, 1840. fol.
- Serbsky narodny list. — Szerb nemzeti hirlap, — melléklap az előbbihez. 4-edr. 1840. Ára mind a' kettőnek 1 évre 10 fr. pp.

Gazetta de Transilvania és Foaia pentru minte inima si literatura — oláh nyelven. Szerkeszteti BARICZ GYÖRGY. Brassó, Gött János' bet. 1840. megjelenik minden héten egy ív.

II. Hittudomány. Egyházi Beszédék. Ájtatos könyvek.

- A' szent misének becse, vagy tanítás az új törvény' állandó üldozatáról. Galura Bálint' német munkája után fordította és bővítve kiadá FENICZY JÁNOS. Pesten, Beimel J. bet. 1840. Ára 1 fr. pp.
- Templomban mondandó köznapi imádságok. Készítette PAP ISTVÁN. 1-ső rész VIII és 218 lap. 2-dik rész VI és 191 lap. Pápan, kiadja a' ref. fő iskola 1840. 8-adr. Minden résznek az ára 50 kr. pp.
- Az anyaszentegyház' ellensége, megczáfolva a' történetekből és legjelesebb protestánsok' nézeteikből. Németből fordította egy kalocsa-érsekmegyei miséspap. Pesten, kiadja Hartleben K. A. 1840. n. 8-adr. VI és 253 lap. Ára 1 fr. 20 kr. pp.
- Ugyan az. 2-dik újabb jegyzetekkel bővítet kiadás. U. o. U. a.

- Egy egész esztendőre szolgáló, eredeti köz érthető keresztyén prédikációk 's a' t. Készítette Edvi ILLÉS PÁL. 1-ső darab Adventtől fogva Exaudi vasárnapig VI és 154 lap. 2-dik darab Sexagesimae vasárnaptól Husvét után 6-dik vasárnapig. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1840. n. 8-adr. Minden kötet' ára 54 kr. pp.
- Ugyanaz III-dik darab. Pünkösdtől fogva sz. Háromság után XIII vasárnapig. Pesten, kiadták Trattner-Károlyi 1840. n. 8-adr. 147 l. Ára 54 kr. pp.
- A' keresztyén hit', remény' és szeretet' főelvei. Irta PARLAGHY FERENCZ János. Kassán, nyomt. Werfer Károly' bet. 1840. 8-adr. XVI és 272 lap. Ára 40 kr. pp.
- Ábrahám Igéret. Patriarchai szent epos egy énekben. Mutatvány a' szent hajdan' gyöngyeiből. A' Stuttgart- 's Tübingában 1834 legelsőben megjelent német eredetiből fordítá Kisfaludi Nagy ZSIGMOND. Egerben 1839-ben n. 8-adr. VII és 43 lap. Pesten, kiadta Beimel 1840. Ára 20 kr. pp.
- Egyházi beszédek. Irta SZILÁDY LÁSZLÓ. Kiadta a' pápai ref. főiskola. Pápán, a' ref. főiskola' bet. Szilády Károly által 1840. 12-edr. 206 lap. Ára 40 kr. pp.
- Arany korona, imádságos könyv kathol. keresztyének' számára 's a' t. Szerzette Óvári és szent Miklósi Pongrácz Eszter, néhai Aponyi Miklós ur' özvegye. Megbővített kiadás, 9 képpel. Pesten, 'Trattner-Károlyi' bet. 1840. 4-edr. 400 lap. Ára 40 kr. pp.
- Szeremlei' remekei 32 papi beszédben. Kiadta SOMODI János. Rozsnyón 1840. 8adr. 323 lap. Ára 2 fr. pp.
- Az Apostolok' 's négy Evangyelionu' írók' élete. A' sz. irás' nyomdoki után minden rendű keresztyén' lelki épülésére, leginkább a' házi ájtatosság' buzdítására összeszedve. Pozsonyban, kiadta Bucsánszky Alajos 1840. 8-adr. 224 lap 12 táblával. Ára velinpap. 24 kr. pp.
- Elegyes ünnepi és vasárnapi beszédek, mellyeket Varbón tartott PAPP FERENCZ. 5-ik és utolsó kötet. Pesten; kiadta Beimel József 1840. 8-adr. X és 269 lap. Ára 1 fr. pp.
- Miért vagyok katolikus? avagy mindegy-e akár valaki ezt, akár pedig amazt a' vallást kövesse? Népszerű beszédekben fejtegetve Schlör Alajos-tól. Magyar nyelven közre bocsátja WITMAN JÓZSEF. Pozsony, nyomt. Belnay' örökösseinél Landes József' bizományában 1840. 8-adr. 148 lap. Ára 30 kr. pp.
- Kalászkok a' religió' egyház' és tudományok' mezejéről. Szedvegyetve BÉKE INCZE KRISTÓF által. Pesten, kiadta Esztergomi K. Beimel József 1840. n. 8-adr 112 lap. Ára 30 kr. pp.
- Mózsás' öt könyve. Magyarra fordította, és jegyzetekkel felvilágosította Bloch Móricz. Heber és magyar nyelven ellenlappozva az eredetit és a' magyart 1-ső és 2-dik füzet. Budán, 1840. 8adr. 144 lap. Egy füzet' ára velinp. 24 kr. pp. nyomtató papiroson 18 kr. pp.
- Különbfele]predikációk 's ezekhez alkalmaztatott imádságok egy egész esztendőre, mellyeket 18²⁹/₁₀-dik esztendőben mint Vámosi predikátorságának első esztendejében elmondott PAPP ISTVÁN. II-dik rész 3-dik füzet. Veszprémben, kiadták Vázsonyi István és Totth János 1840. n. 8-adr. 208 lap. Ára 50 kr. pp.

Egyházi beszédek és imádságok a' lelkipásztornak kathedrai tanításokon kívüli vallásos foglalatosságaiban. Készítette PARISRVSÁN. Két rész. 1-ső rész, melyben a' templomban u. m. sakramentumok kiszolgáltatásakor, confirmációkor 's a' t. mondandó beszédek és imádságok vannak VIII és 190 lap. 2-dik rész melyben a' templomon kívül u. m. betegek, rahok- 's táborban a' hadisereg előtt mondandó beszédek és imádságok vannak. 227 lap. Pápán kiadta Szilády Károly 1840. n. 8-adr. Ára 48 kr. velinp. 1 fr. pp.

Világosító jegyzemények sz. Máté' evangyliomjára 's a' t. VÉGH ISRVSÁN által. Pesten, 1840. n. 8-adr. XX és 502 lap. Ára 2 fr. pp.

Reggeli és estvéli áldozat 's más énekek és egy toldalék. A' 20-dik bővített 's jobbított kiadás Witschel V. H. János után magyaritva Zeykfalvi id. ZEYK JÁNOS-tól. Kolozsváratt öz. Barra Gábornó' és Stein' tulajdona 1840. 12-edr. XX és 312 lap Ára velinp. 1 fr. 40 kr. pp.

Istenhez elmét, szívet emelő énekekbe foglalt reggeli és esti fohászok. Witschel után fordította P. SZAKÁCSI VITUS. Kolozsváratt, kiadták Tilsch és fia 1840. 12-edr. 264 lap. Ára 2 fr. 30 kr. pp.

Keresztyén énekes könyv, melly alkalmas igazításokkal és némely régi énekek helyett újakkal jobbítva, készítettett és kibocsátott az ágostai vallástételt tartó evangylikusoknak a' dunántul levő superintendenciája által. Kőszegen, Reichard' bet. és költségeivel 1840. 8-adr. VIII és 494 lap.

A' keresztyén katholica religio' tudománya, melyet az academiai ifjuság' számára deak nyelven irt Szaniszló Ferencz, mostan pedig a' második javított és bővített kiadás szerint magyarra fordította Szaniszló József. Budán a' m. kir. egyetem' betűivel 1840. Második kötet XXVI és 455 lap. Ára 1 fr. 20 kr. pp.

Magyar egyházi beszédek' gyűjteménye. Kiadja SZALAY IMRE. Budán a' m. kir. egyem' bet. 1840. 1-ső kötet XXII és 279 lap. n. 8-adr.

Útmutatás az idvesség' buzgó keresőinek számára Jamestől Hatodik kiadás szerint ford. angolból németre Thiel Henrik, németből magyarra * * * Budán a' m. k. egyetem' bet. 1840. n. 12-edr. VI és 217 lap fűzve 24 kr. pp.

Egyházi gyászbeszéd, melyet a' mohácsi vérmezőn, ama' szerencsétlen Iajos-csata' napján (aug. 29.) mondott CSAJÁGHY KÁROLY. A' bajai tüzkárosultak' segedelmezésére. Pesten, nyom. tatta Beimel József 1840. n. 8-adr. 23 l. Ára 10 kr. pp.

Beke Sámuel' Vasárnapi beszédei. Kiadta NAGY FERENCZ. Második füzet. Kolozsváratt öz. Barra Gábornó' és Stein' tulajdona 1840. 8-adr. 272 l. Ára 1 fr. 20 kr. pp.

Katechismus, vagyis kérdések és feleletekben foglalt tanítás a' keresztyén vallás' főbb hitcikkelyeiről a' hely. vallástételt követők' értelme szerint irta Z. BONOLA SÁMUEL. Második jobbított kiadás. M. Vásárhely, a' ref. colleg. bet. 1840. 8-adr. 192 lap.

Hatodik és hetedik esztendőre való nagy-bőjti szent beszédek, melyeket elmondott 's a' t. SZEPESY ALAJOS. Kassán, Hagen Károly' bizományában 1840. 8-adr. 216 l. Ára 1 fr. 20 kr. pp.

- Szent hangzatok. Imádságok, keresztyén katolikusok' számára. Szerzette Albach J. S. Fordította SUJÁNSZKY ANTAL. A' 6. dik eredeti kiadás után, Gaczmetszettel. Pesten, kiadta Mül-ler 1840. 12-edr. 381 l. Ára velinen 3 fr. 36 kr. pp.
- Kétszer ötvenkét Bibliái történetek, az oskoláknak és családok-nak számukra. A' 18-dik német kiadás szerint magyarra fordítva, és most másodszor kiadva. Képekkel. Kőszeg, Rei-chard Károly' bet. és kült. 1840. 8-adr. Ára 20 kr. pp.
- A' keresztyénség' védelme, vagy értekezések a' religióról, Frayssinous Dénes után, francziából magyarra fordította SUJÁNSZKY ANTAL. Pesten, kiadta Beimel 1840. 8-adr. 259 lap. Ára 1 fr. 20 kr. pp.
- Lelki kincs. Imádságos könyvecske. Budán, Gyurián és Bagó' bet. 1840. nyom. 3000 péld.
- HÜBNER JÁNOS Bibliái történetek. U. o. U. a. nyom. 2000 péld.
- Magyar kis Officium. Imádságos könyv. U. o. U. a. 12-edr. nyom. 2000 péld.
- Rózsás kert. Imádságos könyv. U. o. U. a. 8-adr. nyom. 3000. p.

-
- Jesus Christus in den Tagen seiner irdischen Vollendung. Ein Passionsbüchlein für denkgläubige evangelische Christen von FRANZ SAM. STROMSZKY. Pressburg, Verlag von C. Fr. Wiegand 1840. 8-adr. IV und 100 lap. Ára 20 kr. velinpap. 30 kr. pp.
- ALBACH F. S. heilige Anklänge. Gebete für katholische Christen. 6-te Original-Auflage. Mit 6 Stahlstichen. Pesth, Verlag der Müller'schen Buchhandlung. 1840. 12-edr. 415 lap. Ára 3 fr. 36 kr. pp.
- Neues Gesang- und Gebetbuch zum Gebrauche öffentlicher und häuslicher Andacht der evang. Berg- und anderer Gemein-den. 4 Abtheilungen. Neusohl, Verlag und Druck von Phil-ipp Machold 1840. Gebete 52 Seiten, und Anhang, enthal-tend Berglieder 31 S. n. 8-adr. Ára 1 fr. pp.
- Gott sei mit uns! Gebetbuch für katholische Christen. Heraus-gegeben von Freunden wahrer Andacht. Pesth, Verlag der Müller'schen Buchhandlung. 1840. Mit 2 Stahlstichen 12-edr. 237 l. Ára velinp. 1 fr. 20 kr. pp.
- Leben der Aposteln und der vier Evangelisten. Nach der h. Schrift verfasst etc. etc. Mit 12 lithog. Pressburg, Verlag von Alois Bucsánszky 1840. 8-adr. 128 l. Ára 30 kr. pp.
- Kirchenlieder. Oedenburg, gedruckt bei Kath. v. Kulcsar 1840.
- Kronstädter Gesangbuch. Kronstadt, gedruckt bei Joh. Gött. 1840. 32 iv 8-adr. nyomtatott 2000 péld.
- Lieder und Gebete, von KARL KRBECK. Pozsony, nyomt. Schmid Antal' bet. 1840. 16-odr. 48 lap. nyomt. 1000 péld.
- Verehrung der Geheimnisse des heiligsten Herzens Jesu, von KARL KRBECK. U. o. U. a. 12-dr, 47 l. nyomt. 1000 péld.
- Mittlere Himmelschlüssel. Gebetbuch. Budán, Gyurián' és Bagó' bet. 1840. 12-edr. nyomt. 2000 példány.
- Königliche Halszierde. Ein Gebetbuch für katholische Christen. U. o. U. a. 12-edr. nyomt. 1000 péld.
- Messbüchlein mit Bilder. U. o. U. a. 24-dr. nyomt. 2000 péld.
- Gebete und Lieder zur heiligsten Jungfrau Maria etc. von CARL KRBECK. Pozsonyban, Schmid Antal' Letűivel. 16-odr. 31 lap, nyomt. 1000 péld.

Ein kleines Gebetbüchlein. U. o. U. [a. 32-dr. nyomt. 200 o.
 Himmelschlüssel. Gebetbüchlein. U. o. U. a. 18-dr. nyomt. 1000. p.
 Baumgartl. Gebetbüchlein. U. o. U. a. 18-dr. nyomt. 1000. péld.
 Gesangbuch von Pater Jaich. Francise Quardian. U. o. U. a. 13 ív.
 Gebetbüchlein, Septennien von Klosterfrauen. U. o. U. a. nyomt.
 500. péld.

Сматриваѣ Дѣла Боттїа. Elmélkedés az Isten' munkálatiról. Szerb
 nyelven szerzette STAMATOVITS PÁL. Szegeden 1840. 8-adr.
 8½ ív nyomt. 1200 péld.
 Szerb predikációk. Kiadta HEGEDŰS. 3 Rész. U. o. U. a. 22 ív,
 nyomt. 500 péld.

Hora kalvarska. — Tót imádságos könyv. Budán, Gyurián és Bagó
 bet. 1840. 16-dr. nyomt. 2000 péld.

Pobožne Pisnek du chownemu Prospechu Wericich Dusi. Ájtatos
 énekek, tót nyelven. Kiadta NEMECSKAY ISTVÁN. Nagy-
 Szombat, nyomt. Jelinek ker. János. 12-edr. 48 l. nyomt.
 1000 péld.

Cesta do Krajin Ziwich, aneb Ponauč ná Modlitebna Knižka. Út
 menyországba, tót nyelven. Szerzette KNAPP ANTAL. Kiadta
 n. mélt. özv. Brunszvíck grófnő. Nagy Szombat, nyomt.
 Jelinek ker. János 1840. 8-adr. 309 l. nyomt. 500. péld.

Wlastenskich zákoně na zřebi roku 1830 držanem widanych čla-
 nek 1X o držaně w poradnosti poka. Ó testamentom tót
 nyelven. Pozsony, kiadta és nyomtatta Schmid Antal 1840.
 33 lap. 12-dr. nyom. 1000 péld.

Modlitba, S. Janu Jozef od Ktiza, a S. Pacifik za swatich ro-
 ku 1839 wihlassenich. Imádság tót nyelven. Kiadta a' Fe-
 rencziek' zárdája. Nagy Szombat, nyomt. Jelinek ker. Já-
 nos 1840. 8-adr. 2 l. nyom. 3800 péld.

Eduth Leisrael. Zsidónyelven. Pozsonyban, kiadta és nyomtatta
 Schmid Antal 1840. 4-edr. 48 lap. nyomt. 1000 péld.

Derech Emuna. Zsidó nyelven. U. o. U. a. 4-edr. 60 lap. nyomt.
 1000 péld.

Ramban. Zsidó nyelven. U. o. U. a. 4aedr. 319 l. nyom. 1000 p.
 Zohar Lebirján. Zsidó nyelven. U. o. U. a. 4-edr. 146 lap, nyom.
 1000 péld.

Imre Schefer. Zsidó nyelven. U. o. U. a. 4-edr. 37 lap, nyomt.
 1000 péld.

Még ezen kívül nyomtatott Budán a' magy. kir. egyetem' betűivel
 6 zsidó ájtatos könyv.

III. *Philosophia.*

Elvtan. Irta ELENYÁK GYÖRGY. Pesten, Trattner-Károlyi' betűivel
 1840. Ára 30 kr. pp.

IV. Törvénytudomány.

- Magyarhoni magányos törvénytudomány' elemei. Kövy Sándor után, újabb törvénczikkelyek- 's felső ítéletekkel és más bővítésekkel magyarul írta 's kiadta FOGARASI JÁNOS. Pesten, kiadják Eggenberger és fia 1840. n. 8-adr. X és 462 lap. Ára 3 fr. pp.
- Polgártükör vagyis a' honi polgárság' és sz. k. városok' jogait érdeklő oktatás. Szerző CHAPLY JÓZSEF ALAJOS, 2-dik füzet. Kiadja a' szerző. Pesten, 1840. n. 8-adr. 85 l. Ára 1 fr. p.
- Kerületi választmányi javaslat a' Váltótörvény könyv iránt. I-ső rész: anyagi váltójog. II-dik rész: váltói törvénykezés. III-dik rész: a' V. T. K. kidolgozására kiküldött kerületi választmány' javaslata 's a' t. A munka mint az országgyűlés' írásainak része, főcímmélkül jelent meg. Pozsonyban, 1840. fol. 90 l. Ára 1 fr. 10 kr. pp.
- A' váltóóvások. Írta CSÁSZÁR FERENCZ. Budán, m. k. egyetem' 1840. 8-adr. 148 lap a' váltójogi műszótárral. Ára velinp. 1 fr. 30 kr. pp.
- 1840-dik évi országgyűlésen alkotott Törvénczikkelyek. Kisebb ívrétű kiadás, magyar és deák hasábkobban 242 lap. Ára 2 fr. 40 kr. Nagyobb ívrétben tömöttebb betűkkel, szinte magyarul és deákul 130 l. Ára 2 fr. Nagy 8-adrétben egyedül magyarul 260 l. Ára 1 fr. 30 kr. pp. Pozsonyban, kiadták és nyomtatták: Weber, Wigand és Belnay örökösök, 1840.
- Urbéri értekezés, vagyis a' jobbbágy' általános jogainak fejtegetése. Az 1840-dik évi országos végzeményekkel bővítve CHAPLY JÓZSEF ALAJOS által. Pesten, kiadta a' szerző 1840. n. 8-adr. 87 l. Ára 40 kr. pp.
- A' magyar váltójog' kézikönyve. Készíté ECKSTEIN ADOLPH. Pozsony, nyomt. és kiadta Wigand, Károly Fr. 1840. n. 8-adr. VI és 159 l. Ára 1 fr. 30 kr. pp.
- 1840-dik évi országgyűlésen alkotott törvénczikkelyek. Pesten, kiadták Trattner-Károlyi 1840. n. 8-adr. 253 l. Ára 1 fr. p.
- A' magyar váltójog. Magyarázta K. CSÁSZÁR FERENCZ. Első kötet anyagi váltójog. Budán, kiadta a' szerző 1840. 8-adr. 214 lap. Ára 1 fr. 30 kr. pp.
- A' magyar váltójog. Magyarázta K. CSÁSZÁR FERENCZ. Második kötet, alaki váltójog. Budán, kiadta a' szerző 1840. 8-adr. VI és 774 l. Ára 1 fr. 30 kr. pp.
- Új törvény. 1840-dik évi országgyűlésen alkotott törvénczikkelyek. Egész rében mint a' Corpus Juris' 2-dik kötetének utolsó carabja. Budán, kiadja a' m. k. egyetem 1840. Ára velinp. 2 fr. 20 kr. köz. pap. 2 fr. pp.
- Pótlék a' magyarhoni magányos törvénytudomány' elemeihez az 1840-diki törvénczikkelyek után, némelly kijavításokkal együtt. Írta Alsóviszti FOGARASI JÁNOS. Pesten, kiadták Eggenberger és fia 1840. n. 8-adr. 35 l. Ára 15 kr. pp.
- Hiteltörvények, melyek az 1840-diki országgyűlésén a' váltó', kereskedés', gyár', társaság', fuvar', betáblázás', és csődület' ügyében hozattak. Elméletileg és gyakorlatilag fejtegetve Malthsteini Wildner Ignác által. Magyarra fordította JÁSZAY PÁL. Első kötet. Pesten, kiadta Heckenászt Gusztáv 1840. n. 8-adr. XIX és 202 l. Ára 1 fr. pp.

- Kerületi választmány' javaslata a' váltókönyv eránt. Pozsony, Bucsánszky Alatos' bet. 1840. fol. 28 l. Ára 1 fr. pp.
- Magyar kereskedési és váltófog 'sa't. írta 's kiadta A. FOGARASI JÁNOS. Budán, Gyurian és Bagó' bet. 1849. első füzetke n. 8-adr. 87 lap. 2-dik füzetke u. o. u. a. 3-dik füzetke u. o. u. a. 161—248 lap.
- Mezei rendőrség az 1839—1840-diki magyar országgyűlés IX törvényczikkelyé' rendeletei szerént. Pozsonyban, Schmid Antal' bet. 1840. 12-edr. füzve 6 kr. pp.

-
- Bürger-Spiegel, oder Uebersicht der Rechte des Ungarischen Bürgers und Reichsgenossen in den kön. Freistädten. Bearbeitet von J. A. CHAPLY. 3-ter Theil. Pesth, Verlag des Verfassers 1840. n. 8-adr. 56 l. Ára 1 fr. pp.
- Ungarns Wechselgesetz und die damit in Verbindung stehenden Gesetzartikel über Handel, Fabriken, Gesellschaften u.s.w. nach der Bestimmung des Reichstages 1840. Aus dem Ungarischen übersetzt von ERNEST HAUSSER. Pressburg, Verlag und Druck von Carl Fr. Wigand 1840. 8 adr. VI és 20 l. Ára 1 fr. 30 kr. velinp. 2 fr. pp.
- Gesetzartikel des ung. Reichstages 1839 bis 1840, nebst dem Wechselrechte und den übrigen Creditgesetzen für das Königreich Ungarn. Uebersetzt und mit den nöthigen Erläuterungen versehen von JOSEPH OROSZ. Pressburg, gedruckt bei A. v. Schmid 1840. n. 8-adr. 248 l. Ára 1 fr. 40 kr. pp.
- Ansichten über die neuen Creditgesetze Ungarn's in practischer Hinsicht, von ANTON OTTMAYER. Ofen, Verlag des Verfassers 1840. n. 8-adr. 36 l. Ára 24 kr. pp.
- Ungarisches Wechsel-Gesetzbuch sammt den Handelsgesetzen und der Concurs-Ordnung. In treuer deutscher Uebersetzung der Gesetz-Artikel XV bis XXII. Revidirt durch F. v. Pulszky. Nebst einer Beigabe von Wechsel-Formularien. Eperies, Verlag von Jos Benczur 1840. 8-adr. 206 l. Ára 2 fr. vepap. 3 fr. pp.
- Gesetzartikel des ung. Reichstages vom Jahre 1840. Aus dem Ungarischen übersetzt. Pressburg, Verlag von Carl Fr. Wigand 1840. 8-adr. 280 l. Ára 1 fr. 40 kr. pp.
- Wechsel-Gesetzbuch für das Königreich Ungarn und Nebenländer. Aus dem ungarischen Originaltexte getreu übersetzt durch ANTON OTTMAYER 3 Theile. Mit dem Portrait Sr. Majestät König Ferdinand V. etc. Ofen, Verlag des Uebersetzers, 1840. 8-adr. Ára 5 fr. pp.
- Gesetzartikel des ungarischen Reichstages vom Jahre 1840. Aus dem Ungarischen übersetzt. Ausgabe ohne das Wechselrecht und die damit verbundenen Creditgesetze. Pressburg, Druck und Verlag von Carl Fr. Wigand 1840. 8-adr. 92 lap. Ára 36 kr. pp.
- Theoretisch-praktischer Commentar der auf dem letzten ung. Reichstage zu Stande gekommenen Credits-Gesetze etc. Verfasst von DR. IGN. WILDNER. 1-ter Bd 1-tes Hft 1840.
- Der ungarische Wechsel-Codex, nebst den gesetzlichen Vorschriften über Handels- und Fabrikwesen etc. Uebersetzt und mit Erläuterungen versehen von HERMANN KLEIN. Pesth, Verlag von G. Heckenast 1840. n. 8-adr. 96 l. Az egésznek 3 füzetben ára 2 fr. pp.

- Die Feldpolizei nach den Bestimmungen des IX Gesetzartikels des ungrischen Reichstages 1839—1840. Pressburg, Verlag von Anton v. Schmid, 12-edr. 44 lap. Ára 6 kr. pp.
- Gesetzartikel des ungar. Reichstages 1840, mit Einschluss des Wechselcodex und der gesetzlichen Vorschriften über Handels- und Fabrikswesen etc. Pesten, kiadta Heckenaszt G. 1840. n. 8-adr. XII és 226 l. Ára 1 fr. fin. velinp. 1 ft. 30kr. pp.

Institutiones juris gentium naturalis, conscriptae per FRANCISCUM LÄNER. Zágráb, az érseki lyc. bet. 1840. 8-adr. VIII és 110 lap. Ára 1 fr. pp.

Serbsky prevod zakona ngarski od god. 1839—1840. Szerb fordítása az 1839—1840-ki magyar törvényeknek. Fordította POPOVICS PÁL ARSENIUS. Ára 1 fr. pp.

Načatki cerkovnago prava drevnija pravoslavnija hristianskija eerkeve etc. Egyházi törvénye a' keleti vagy görög egyháznak, szláveni egyházi és latin nyelven. Első kötet. Újvidéken, Jankovics Pálnál. Előfizetesi ára 2 fr. 30 kr. pp.

V. Történettudomány. Életleírás.

- Az ipar' és kereskedés' története Magyarorszáiban a' három utolsó század alatt. Irta HORVÁTH MIHÁLY. Budán, a' m. k. egyetem' bet. 1840. n. 8-adr. XIV és 390 lap. Ára 2 fr. 30 kr. pp.
- Unitária vallás' történetei Erdélyben. Összefüggve Erdélyben lakott, vagy lakó több népek' vallásaival, 's keresztyén felekezetekkel eredetétől kezdve időszakunkig. Irta Ar. Rákosi SZÉKELY SÁNDOR. Kolozsvárt a' kir Lyceum bet. 1840. n. 8-adr. 213 l. Ára 2 fr. pp.
- Történeti jegyzetek sz. kir. Pest városról. Irta PATACHICH JÓZSEF, magyar és német nyelven. Pesten, nyomtattatott Trattner-Károlyi' betűivel 1840. 4-edr. III és 62 lap. Ára 40 kr. pp.
- Cornelius nepos' életirásai latinul és magyarul, számos nyelvész, föld- és történetirati jegyzésekkel. Fordította CZUCZOR GERGELY, bevezeti és a' szerző' életét előre bocsátja SCHEDEL FERENCZ. Budán, a' m. k. egyet. bet. 1840.
- Magyarok' történetei. Az első ifjúság' használatára PEREGRINYI ELEK nevelőtől. Második bővített kiadás. M. Óváron, Czéh Sándornál 1840. 8-adr. VIII és 112 l. Ára 36 kr. pp.
- Közönséges historia gyermekek' számára. Irta Bágyi Török JÁNOS. M. Váráhely, a' ref. collegium' bet. 1840. 8-dr. 105 l.
- Néhai orvos Gecse Dániel' életrajza, emberszereteti intézete és annak felvilágosítása. M. Váráhely, a' ref. collegium' bet. 1840. 8-adr. XVIII és 56 l.
- Magyarok' története deák 's honi nyelven, előadta SCHIRKHUBER MÓRICZ. 2 kötet. Pesten, kiadta a' szerző, 8-adr. 91 és 68 lap, 1840. Minden kötet' ára 20 kr. pp.

- Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte, nach authentischen, bis jetzt unbekannten oder unbenützten Quellen und Urkunden bearbeitet von K. A. Kronstadt, gedruckt in Joh. Gött's Buchdruckerei 1840. 8 dr. VII und 59 S. Pränum. für 3 Hfte 2 fl. CM.
- Geschichtliche Notizen von der königl. Freistadt Pesth. Geschrieben durch JOSEPH PATACHICH. Pesth, gedruckt bei Trattner-Károlyi 1840. 4-edr. III és 62 l. Ára 40 kr. pp.
- Geschichte des osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven, durch JOSEPH von HAMMER-PURGSTALL. 2-te verbesserte Auflage, neue Ausgabe. In 4 Bden. 1ter Bd: von der Gründung des osmanischen Reiches bis zum Tode Selims I. 1300—1520. 820 lap két földrajzzal. 2ter Bd: vom Regierungsantritte Suleiman I. bis zur zweiten Enthronung Mustafa I. 1520—1623. 867 lap. két földrajzzal. 3ter Bd: vom Regierungsantritte Murad IV bis zum Frieden von Carlowitz 1623—1699, 950 lap két földrajzzal. 4ter Bd: vom Carlowitzer Frieden bis zum Frieden von Kainardsche 1699—1774, 952 lap két földrajzzal. Pesth, Verlag von C. A. Hartleben 1840. Ára mind a' 4 kötetnek 11 fr. 30 kr. pp.
- Erklärung des Stammbaumes sämtlicher dreiundfünfzig Könige von Ungarn, von dem ersten Könige Stephan dem Heiligen etc. etc. Von IGNAZ LENK von TREUENFELD. Wien, Verlag des Verfassers, in Commission bei Ignaz Klang 1840. n. 8-adr. 190 l. Ára 3 fr. 12 kr. pp.
- Geschichte der goldenen Horde in Kiptschak, d. i. der Mongolen in Russland. Von HAMMER PURGSTALL etc. Pesth, Verlag von C. A. Hartleben 1840. n. 8-adr. C83 lap. Ára 7 fr. pp.
- Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Herausgegeben durch G. JOS. KEMÉNY. 2-ter Bd. Klausenburg, Verlag von J. Tilsch und Sohn 1840. 8-adr. 309 l. Ára 24 kr. pp.
- Unterhaltungen aus der Geschichte Siebenbürgens. Erstes Heft, Hermanstadt W. H. Thierry'sche Buch- und Kunsthandlung. Gedruckt bei G. v. Closius 1840. 8-adr. VI és 42 l.
- Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungarn und der Pforte im XVI und XVII Jahrh. etc. von ANTON v. GÉVAY. Wien 1840. n. 4-dr. 123 lap. Ára 2 fr. 15 kr. pp.
- A. PAPON's vollständige Geschichte der franz. Revolution. Von ihrem Ausbruche im Jahre 1789 bis zum zweiten Pariser Frieden. Aus dem Franz. Zweite Auflage. 1. Bud. Pesten, kiadja C. A. Hartleben, 12-dr. Előfizetés az egész munkára, melly 9 kötetből fog állani 4 fr. pp.

Institutiones historiae ecclesiasticae, auctore N. J. CHERRIER 2 tomi. Pesten, Hartleben' költségen 1840. n. 8-adr. XVI és 520 lap. Ára 4 fr. pp.

De statu eccl. evangelico-reformatae in Transsylvania. Commentatio theologico historica, quam pro summis in theologia honoribus etc. consequendis, summe venerando theologorum in eadem academia Georgia Augusta ordini obtulit JOSEPHUS SALAMON: Claudiopoli et Lipsiae apud Fridericum Volckmar 1840. 8-adr. 196 l. Ára 1 fr. pp.

- Institutiones historiae ecclesiasticae n. foederis.** Cura et studio N. J. CHERIER. Tomus III complectens periodum III et IV. Aborigines et incunabula Magyarorum, ac gentium cognatarum populi pontici pontus. Disquisivit GEORGIUS FEJÉR. Cum 2 tab aeneis. Budán, a' m. k. egyetem' bet. 1840. 4-edr. 144 l. Ára 1 fr. 30 kr. pp.
- Compendium historiae imperatorum romanorum et regum Germaniae a Rudolpho I. usque ad Franc. II. ac regni Hungariae Ferdinando I. usque ad nostra tempora.** Concinnavit GYRGERIUS SPÁNYIK. Tomus II. Editio sexta auctior et emendatior. Pesten, Trattner-Károlyi' betűivel 1840. 8-adr. 137 lap. Ára 18 kr. pp.
- Pesten, Hartleben' költségén 1840. X és 516 l. Ára 4 fr. pp.
- Tentamen juris ecclesiastici Ev. aug. conf. addictorum in Hungaria, critice concinnatum auctore SAMUELE KLEIN.** Lipse, Weber J. J. költségén 1840. n. 8-adr. XII és 292 lap. Ára 3 fr. pp.

Syntomos Fera Istoria Ekklysiastiky tys Palaias kai neas Diathekys. Szerzette DIMITRIE NICOLAU. Brassó Gütt János bet. 1840. 102 l. nyom. 300 péld.

- Obrazi slavnih osobah naroda ilirskoga.** Hires ilyr származásu nemzetségek' rajzolása. Irta SAKRINSKI KUKULJEVIĆ JÁNOS. Zágráb, Šupan Ferencz' és Hirschfeld' bet. 1840. 8-adr.
- Novog Plutarch.** Új Plutarch. Irta IVANOVICS EOTYM. Zágráb, a' priv. ilyr nemzeti nyomt. műhelyében. IV. kötet, 8-dr. 1840.

VI. Régiség tudomány.

Régi magyar szavak, találta Dr. PETŐCZ MIHÁLY. Pozsonyban, nyomtatott Wigand K. F. betűivel 1840. n. 8-adr. 93 lap. Ára velinp. 1 fr. pp.

VII. Föld- és Helyírás. Utazások. Statistica.

- Magyarország' Tárcsó földképe.** 1-ső osztály magában foglalván Pozsonyt környékeivel. A' természet szerint felvéve 's leírva. Egy ívmagyságu rézmetszet 11/2 ív leírással. Irta PEROLD. Bécsben, 1840. Ára 1 fr. pp.
- Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja, statistikai és geographiai tekintetben.** 5-dik kötet. Irta FÉNYES ELEK. Pesten, Trattner-Károlyi' tulajdona 1840. n. 8-adr. 261 l. Ára 1 fr. 40 kr. pp.
- Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben.** 6-dik vagyis utolsó kötet. Irta FÉNYES ELEK. Pesten, Trattner-Károlyi' tulajdona 1840. n. 8-adr. VIII és 420 lap. Ára 2 fr. pp.
- Ferenczy János' közönséges geographiája.** 2-dik kiadás után, újabb változások szerint korunk' 's az oskolák, szükségéhez alkalmazta KÁNYA PÁL. Pesten, kiadják Eggenberger József és fia 1840. 8-adr. 342 l. Ára 1 fr. 30 kr. pp.

Hydrotechnikai jegyzetek és jelesen a' folyóvizek' és vidékjük' földjének természetéről's a't. Mérnökök' és választmányok' számára népszerűen előadta ERDÉLYI másként VEREBÉLYI JÓZSEF. Pozsonyban, Weber, S. Lajos' bet. 1840. n. 8-adr. 1 rajzollattal XVI és 101 l. Ára 1 fr. 20 kr. pp.

Útazás a' felső ausztriai sókamarai urodalom. Salzburg, Tyrol 's Bajorhonban. Debreczenben, nyomtatott Tóth L. által 1840. Ára 2 fr. pp.

Hármas Kis-Tükör, mely a' sz. histórián kívül a' magyar kir. birodalomnak és Erdélyországnak földleírását, mostani polgári állapotját 's a' magyar nemzetnek történetét tanuló ifjak' számára hiven ábrázolja. Magyar és Erdélyország' földabroszával. 9-dik megjobbított kiadás. Pesten, kiadta Trattner-Károlyi 1840. 8-adr. V és 202 l. Ára 20 kr. pp.

SZEMERE BERTALAN. Útazás külföldön. 1-ső kötet; Németföld. Franciaország 297 l. II. kötet: N. Brittanía 's Irland, Németalföld, Belgium, Rajnavidek, Helvetia 325 l. Budapest, kiadta a' szerző Heckenast Gusztáv' bizományában 1840. n. 8-adr. Ára 4 fr. pp.

Galett J. G. A. Allgemeine Weltkunde oder Encyclopädie für Geographie, Statistik und Staatengeschichte etc. 9-te Auflage umgearbeitet und vermehrt im geographisch-statistischen Theile von J. G. F. CANNABICH; im hist. Theile v. Dr. H. MEYERT mit 26 feinkolor. General- und Spezialkarten. Pesth, Verlag von C. A. Hartleben 1840. n. 4-adr. 1-te Lieferung 64 lap. Ara I füzetnek 40 kr.'s így az egész munkának előfizetési ára 5 fr. pp.

Panorama der österreichischen Monarchie, oder malerisch-romantisches Denkbuch ihrer schönsten und merkwürdigsten Gegenden der Gletscher, Hochgebirge, Alpenseen und Wasserfälle etc. Mit Stahlstichen von den vorzüglichsten englischen und deutschen Künstlern nach eigens aufgenommenen Originalzeichnungen. Pesth und Leipzig, Verlag von C. A. Hartleben 1840. fol. 8. Preis einer Lieferung mit 3 Stahlstichen und 1—2 Bogen Text 36 kr. CM. 24—27 Lief.

Panorama der österreichischen Monarchie, oder malerisch-romantisches Denkbuch etc. Mit Stahlstichen von den vorzüglichsten englischen und deutschen Künstlern, nach eigens aufgenommenen Originalzeichnungen. Pesth u. Leipzig, Verlag von C. A. Hartleben 1840. fol. 8. 28—30 Lief.

ACKNER M. und J. K. SCHULLER, der Hermanstädter Stuhl im Gross-Fürstenthum Siebenbürgen (Land der Sachsen) mit einer topograph. Karte und 5 Chromolithographien. Nach Originalzeichnungen des A. Trichtl. Wien, Verlag von H. F. Müller 1840. n. 4-edr. 38 l. Ára 3 fr. pp.

Das Zipser Comitat im Königreich Ungarn. Dargestellt von DAVID KUNZ, mit einer topogr. Karte und 5 Chromolithographien. Nach den Originalzeichnungen des J. Alt. Wien, Verlag von H. F. Müller 1840. n. 4-dr. 45 l. Ára 3 fr. pp.

Das Oedenburger Comitat im Königreich Ungarn; jenseits der Donau. Dargestellt von G. A. WIMMER, mit 1 topog. Karte und 5 Chromolithographien. Nach Originalzeichnungen von G. Scheth. Wien, Verlag von H. F. Müller 1840. n. 4-edr. 33 l. Ára 3 fr. pp.

- Siebenbürgens geographisch-, statistisch-, hydrographisch- und oreographisches Lexicon etc. etc. Von IGNAZ LENK v. TREUENFELD. Wien, gedr. bei Anton Strausz's Witwe 1840. n. 8-adr. 1-só kötet XIV és 392 l. II-dik köt. 456 l. III-dik köt. 423 l. IV-dik köt. 478 l. Ára 12 fr. pp.
- Historisch-genealogisch-geographischer Atlas, zur Uebersicht der Geschichte des ungrischen Reiches, seiner Nebenländer und der angränzenden Staaten und Provinzen. Zusammengestellt von JOS. BED. v. SCHARBERG. Brassó, Gött Ján. bet. 1840.
- Der walachisch-banatische Regiments-District in der Militärgränze. Von W. C. W. BLUMENBACH, mit 1 topogr. Karte und 5 Chromolithographien. Nach Original-Handzeichnungen von A. Trichtl. Wien, Verlag von H. F. Müller 1840. 36 l. n. 4.edr. Ára 3 fr. pp.
- Ungarn, durchreiset, beurtheilt und beschrieben von J. G. ELSNER. 2 Bände. 1-ter Band: IV és 315 lap. II-ter Bd. VI és 329 l. Lipcse, kiadta A. FROBERGER 1840. Ára 4 fr. 30 kr. pp.
- Länder-Gemälde des Orients, zum Verständniss der Begebenheiten unserer Zeit. Neue Ausgabe, 8 Theile, enthaltend: Gemälde von Egypten in alter und neuer Zeit. Aus dem Englischen des M. Russel. Pest és Lipcsében, Hartleben. 2 rész II képpel és egy földrajzzal Egyptusról. Ára 1 fr. 30 kr. pp.
- Palaestina oder das heilige Land etc. Aus dem Englischen des M. Russel, übersetzt von Dr. A. DIEZMANN. 2 rész 9 képpel és egy földrajzzal. U. o. U. a. Ára 1 fr. 30 kr. pp.
- Gemälde der Barbarei, oder Geschichte und gegenwärtiger Zustand der Staaten, Tunis, Tripolis, Algier und Marocco etc. Aus dem Engl. M. Russel übersetzt von Dr. A. DIEZMANN. U. o. U. a. 2 rész 11 képpel és 1 földrajzzal. Ára 1 fr. 30 kr. pp.
- James B. Fraser Esq. Historische und beschreibende Darstellung von Persien, von den ältesten Zeiten bis auf die neueste etc. mit Einschluss einer Beschreibung von Afghanistan und Beluchistan. Deutsch von J. SPORSCHIL. 2 rész 12 képpel és 1 földrajzzal. Ára 1 fr. 30 kr. Pestu és Lipcsében, kiadta Hartleben C. A. 1840. 12-edr. Ára mind a' 8 résznek 2 fr. pp.

VIII. Számvetés tudomány. Mathesis.

- A' könnyű és gyors számvető, vagy példákkal való útmutatás arra, mint kell a' gyermekeket a' főbeli és más gyakorlási könnyű számvetésben gyakorolni. Klaber után BITSKEY ISTVÁN által. 2-dik kötet. Pesten, kiadták Trattner-Károlyi 1840. 8-adr. 178 l. Ára 24 kr. pp.

Postremae praelectiones ex Algebra Adami Kraicsovics. Bresztyénszky Adalbert munkája' végszakaszának (de seriebus) bővebb és leczkealaku kidolgozása; hozzá járul 1 tabella logarithmorum naturalium ab 1 usque 1170. Nagy-Váradon, Tichy Alajos' bet. 8-dr. V és 78 l.

Compendium Matheseos, quod in usus Juventutis scholasticae conscripsit GABRIEL KOVÁTS MARTINY. Pozson, noym. Wiggand' bet. 1840. 8-adr. 338 l. nyomt. 600 péld.

Die kleine Kopfrechnung. Budán, Gyurián és Bagó' bet. 1840. 2½ ív, nyom. 1000 péld.

IX. Természettudomány.

A' Magyarországi szíkes vidékek természettudományi tekintetben. A' m. tud. társaság' jutalomtételére. Irta Dr. BALOGH JÓZSEF. Jutalmazott pályamunka. Budán, kiadta a' magyar t. társaság 1840. 8-adr. VIII és 120 lap 2 táblával. Ára velin-pap. 40 kr. pp.

Tiszta mértan' elemei. Természettani kézi könyvére bevezetésül írta TARCZY LAJOS. 36 fametszettel. Pápán, kiadta a' szerző 1841. 8-adr. VI és 145 l. Ára I fr. 20 kr. pp.

Gazdálkodási természethistória. Elemi iskolák' számára, a' tisztán inneni hely. hitvall. egyházkerületi fő kormány' rendeletéből. Irta Dr. SOLTÉSZ JÁNOS. Sárosnagypatak a' ref. colleg. bet. 1840.

Természettudományi pályamunkák. Kiadta a' magy. tud. társaság. Budán, a' magyar kir. egyetem' bet. 1840. n. 8-adr. 7¼ ív, nyom. 500 péld.

Naturhistorischer Bildersaal des Thierreiches. Herausgegeben von FRIEDR. TREITSCHKE. Mit Kupfern. 16—23 Lieferungen. Pesth, Verlag von C. A. Hartleben 1840. k. 4-edr. Preis einer Lief. von 3 Quartbl. mit 6 fein color. Abbildungen u. 12 S. Text 30 kr. 15 Lief. bilden 1 Bd.

Naturhistorischer Bildersaal des Thierreiches. Herausgegeben von FRIEDR. TREITSCHKE. Mit Kupf. 24—28 Lief. Pesth, Verlag von C. A. Hartleben 1840. k. 4-edr.

Jardine Sir William, naturgeschichtliches Cabinet des Thierreiches VIII Entomologie, oder Naturgeschichte der europäischen Schmetterlinge. 4-ter Theil: Tagfalter. Bearbeitet von FR. FREITSCHKE. Mit dem Bildnisse und der Lebensbeschreibung der M. Merian. Nebst 36 color. Abbildungen und 1 Vignette. Pesth, Verlag von C. A. Hartleben 1840. 8-adr. XIV és 188 lap. Ára 3 fr. 45 kr. pp.

Flora Comitatus Pestiensis in uno volumine comprehensa. Auctore JOSEPHO SADLER. Pesten, kiadta Kilian 1840. 8-adr. 499 l. Ára 2 fr. 48 kr. pp.

X. Orvositudomány.

A' terhesség', szülés', gyermekágy' 's gyermeki első kor' rajzalt életrendi szabályokkal 2 tábla melléklettel. Irta Sárospataki PATAKY DANIEL. Kolozsvárott, az ev. ref. főiskola' betűívei 1840. 8-adr. 133 lap. Ára 40 kr. velinp. 50 kr. pp.

Vízgyógy rendszer, vagy Útmutatás, miként kell használni a' friss vizet, mint gyógyszer embernek és baromnak nyavalaiban és sérelmeiben. A-tól Z-ig. Pozsony, kiadta Bucsánszky Alajos, nyomtatta Schmidt Antal 1840. 12-edr. 268 lap. nyomtatott 1000 péld.

- Medicinische Topographie der königl. Freistädte Pesth und Ofen. Eine von der löbl. medic. Facultät zu Pesth gekrönte Preisschrift. Verfasst von J. SCHLESINGER, nebst 4 Tabellen. Pesth, Verlag des Verfassers, in Commission bei Kilian et Comp. 1840. n. 8-adr. VIII és 173 l. Ára 2 fr.
- Ein Wort über animalischen Magnetismus, Seelenkörper und Lebensessenz, nebst Beschreibung des ideosomnambulischen Zustandes des Fräuleins Theresia B—y zu Vásárhely, im Jahre 1838, und einem Anhang. Beobachtet, geschrieben u. gegeben von FRANZ Graf v. Sz . . . v. Lipcsében, Brockhausnál 1840. n. 8-dr. Ára 1 fr. 30 kr. pp.
- Jahresbeitrag zur praktischen Medizin und Chirurgie in Kinderkrankheiten, vom Pesther Kinderspitale etc. etc. von AUGUST SCHÖPF. Budán, a' m. kir. egyetem' bet. 1840. n. 8-adr. 5¼ iv, nyom. 500 péld.
- Lehr- und Hebammenkunst von Dr. MÁTRAY. Budán, Gyurian és Bagó' bet. 1840. 11 és ½ iv, nyomt. 500 péld.
- Abhandlung von Kopfknochen-Zertheilung, von Dr. SÁRKÖZY. U. o. U. a. 3¼ iv, nyom. 500 péld.

Academiai értekezések.

- Értekezés a' hugykövekről. Orvos doctorrá igtatásakor, írta PÉTROVICH SIMON, szímesz. Pesten, Beimel József' bet. 1840. 8-adr. 44 lap.
- Értekezés a' szoralrul (strygium). Orvosdoctorrá igtatásakor, írta FEKETE KÁROLY. Pesten, 1840. 8-adr. 40 lap.
- Értekezés a' köszénhamagról. Írta KAJDACS ISTVÁN. Orvosdoctor és szemész mester. Budán, nyomtatott Gyurian és Bagó' bet. 1840. 8-adr. 42 lap.
- Orvosi értekezés a' tetszhalálról. Írta Dr. WALLA FERENCZ. Pesten Trattner-Károlyi' bet. 1840. 8-dr. 40 lap.
- Az élet' fenntartásáról értekezik SALY Imre. Pesten, Beimel József' bet. 1840. 8-adr. 66 lap.
- A' hályog' műtéteiről, értekezik GÁRDOS JÁNOS szülész. Budán, nyom. Gyurian és Bagó' bet. 1840, 8-adr. 24 lap.
- Vitázás az új szülött' neveléséről. Írta SCHALLER JÁNOS orvosdoctor és szülész mester. Budán, nyomtatott Gyurian és Bagó' bet. 1840. 8-adr. 32 lap.
- A' hidegviz' orvosi használatáról a' Tekintetes orvosikar' engedelmével értekezik IMHOF GYÖRGY, orvostanár. Pesten, Beimel József' bet. 1840. 8-adr. 27 lap.
- Értekezés a' hidegvizről életrendbeli 's orvosi tekintetben, melyet orvosdoctorrá létekor közre bocsátott Felsőkubinyi MESKÓ PÁL. Budán, nyomtatott Gyurian és Bagó' bet. 1850. 8-adr. 24 lap.
- Orvosi értekezés a' morrról. Melyet orvostudorrrá létekor irt ALGÖVER JÁNOS. Budán, Gyurian' és Bagó' betűivel 1840. 8-adr. 24 lap.

Diss. inaug. medicopharmacologica de arsenico, quam etc. publicae eruditorum disquisitioni submittit ALEXANDER KROMPACHER. Pestini, typis Trattner-Károlyi 1840. 8-dr. 20 lap.

- Castoreum; quam etc. scripsit JOSEPHUS ACKERL. Pestini, typis Trattner-Károlyianis 1840. 8-dr. 16 lap.
- Diss. inaug. medica de sulphure, quam etc. publicae eruditorum disquisitioni submittit CAROLUS FRANKA. Pestini, typis Ludovici Landerer 1840. 8-dr. 15 lap.
- Diss. inaug. medica de faemina respectu physiologico, quam etc. publicae disquisitioni submittit FRANCISCUS HORST. Budaë, typis reg. univ. hung. 1840. 8-adr. 39 lap.
- Diss. inaug. medico practica sistens casuum memorabilium LXXXVI in schola clinica annis 18³/₈ et ³/₈ observatorum, succinctam enarrationem, quam etc. publicat RUDOLPHUS BENE. Pestini, typ. Trattner Károlyianis 1840. 8-adr. 78 lap.
- Diss. inaug. medica de inflammationibus in genere, quam etc. pro doctoris medicinae laurea rite obtinenda eruditorum disquisitioni submittit FERDINANDUS FORTMAYER ophthalmologiae magister. Budaë, typ. Gyurján et Bagó 1840. 8-adr. 20 lap.
- Animalia vertebrata hungariae obtutu pharmacologico considerata. Diss. inaug. medica, quam etc. publicae eruditorum disquisitioni substernit ALEXANDER FEICHTINGER. Budaë, typis Joan. Gyurján et Mart. Bagó 1840. 8-adr. 32 lap.
- Dissertatio inaug. medica de itinere pedestri quam etc. publicae eruditorum disquisitioni submittit NICOLAUS BACH. Budaë, typ. Joan. Gyurján et Mart. Bagó 1840. 8-dr. 16 lap.
- Dissertatio inaug. medica de morbis primae infantiae quam etc. edidit MICHAEL HARTMANN. Pestini, typ. Jos. Beimel 1840. 8-adr. 35 lap.
- Zincum et ejus praeparata. Diss. inaug. chemico pharmacologica quam etc. concinnavit JOAN. LADISLAUS HANKE. Pestini, typ. Josephi Beimel 1840. 8-dr. 33 l.
- Dissertatio inaug. politico medica de nosocomiis quam etc. edidit JOSEPHUS LUTTER artis obstetriciae mag. Pestini. typ. Jos. Beimel 1840. 8-dr. 40 l.
- Dissertatio inaug. medica de nutrice quam etc. publicae disquisitioni submittit JOSEPHUS SALZER. Pestini, typ. Jos. Beimel 1840. 8-dr. 18 l.
- Emetica respectu therapeutico. Dissertatio inaug. med. quam. etc. edidit CAROLUS ORSOVENSZKY. Pestini, typ. Jos. Beimel 1840. 8-r. 20 l.
- Morbi lethales in clinico medico pestiensi annis scholasticis 18³⁸/₃₉ auctore THEODORO MARGO phil. et med. doctore. Pestini, typ. Trattner-Károlyianis 1840. 8-dr. 104 lap.
- Diss. inaug. pathologica de dispositione in morbos quam etc. scripsit FRIDERICUS LAMM. Budaë, typ. Joan. Gyurján et Mart. Bagó 1840. 8-dr. 24 l.
- De analysi urinae. Dissert. inaug. med. quam etc. publicae disquisitioni submittit STEPHANUS KOLLAROVICH. Pestini, typ. Jos. Beimel 1840. 8-dr. 16 l.
- Dissertatio inaug. medica de evacuatione sanguinis quam etc. publicae disquisitioni submittit MAURITIUS SCHULER. Budaë, typ. Joan. Gyurján et Mart. Bagó 1840. 8-dr. 31 l.
- Victus sanitati consentaneus. Specimen inaug. med. politicum quod annuente inclyta facultate medica pro doctoris medicinae laurea etc. publicae eruditorum disquisitioni submittit JOSEPHUS SCHRÖDER. Budaë, typ. Joan. Gyurján et Mart. Bagó 1840. 8-adr. 35 l.

XI. Mezei gazdaság.

Gyakorlati javaslatok a' birka tenyésztés' körében. Emlékeztetések a' birka ispán' számára 's a' t. Több évi gyakorlati tapasztalásból rendbe szedte és közre bocsátja BARTOSSÁGH JÓZSEF. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv 1840. Ára 1 fr. 20 kr. pp.

Kertészkönyv, új általános magában foglaló: a' konyhakerti zöldegek, gyümölcsfák 's a' t. a' komló és dohány-termesztésnek legújabb kezelési szabályait. Egy toldalékkal az angol kertek' elrendeléséről. Számos évi tapasztalás után kiadta egy kert barát. Második kiadás. Három kőre metszett táblával. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv 1840. 12-dr. 394 l. Ára 1 fr. 30 kr. pp.

Selyemről. Irta Gróf SZÉCHENYI ISTVÁN. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1840. n. 8-adr. 56 l.

Függelék gróf Széchenyi István' értekezéséhez a' selyemről. Sopron, Kulcsár Katalin' bet. 1840. 8-adr. 14 l.

A' finom dohánytermesztésre vezető oktatás, melyet önnön tapasztalásból, részszerint jelesebb könyvecskékből, a' nemes magyar éghajlathoz alkalmaztatva összevgyűjtött SZENTMÁRIA IMRE. Kassán, nyom. Werfer' bet. 1840. 8-adr. 70 l. Ára 30 kr. pp.

Beantwortung der für den Schafzüchtler und Oekonomen höchst wichtigen Frage: Ist es möglich dicht und schütterwollige Schafe, aus ein und derselben Race und Heerde zu erzeugen? Von C. F. Pesth, in Commission bei Gust. Heckenast 1840. 8-dr. 30 l. Ára 20 kr. pp.

Versuch einer Instruction für Herrschafts-Beamte. Von VINCENZ KÖLESY. Tyrnau, Verlag von Felix Wachter 1840. 8-adr. XVI és 287 l. Ára 2 fr. pp.

XII. Kereskedéstudomány.

Die kaufmännische Buchhaltung in allen ihren Systemen, ihren Zweigen und neuesten Formen. Nebst einem Anhang, wie die Bücher öffentlicher Cassen und landwirthschaftlicher Unternehmungen nach doppelter Weise zweckmässig einzurichten sind etc. Von JUL. EM. BIBANKO. 1-te Abtheilung. Pesth, Verlag des Verfassers 1840. n. 8-adr. 174 l. Előfizetési ára egész munkának 2 fr. 30 kr. pp.

Neuestes Comtoir-Handbuch, oder Schlüsselzahlen zur schnellen und leichten Erlangung nöthig kaufmännischer Rechnungs-Resultate. Von JUL. EM. BIBANKO. Ausgearbeitet durch Schüler der III und IV Commerzial-Classe. Pesth, Verlag des Verfassers 1840. 79 l. Ára 30 kr. pp.

XIII. Nyelvtudomány. (Philologia).

Elemi magyar nyelvtan, gyakorlatilag előadva SZÉCHI ÁGOSTON IMRÉTŐL. Pesten, kiadja Hartleben K. A. 1840. 8-adr. VIII és 135 l. Ára 36 kr. pp.

- Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai.** A' m. t. társaság' különös használatára. 4-dik kiadás. Budán, a' m. kir. egy. bet. n. 8-dr, VI és 40 l. Ára 10 kr. pp.
- Magyar és német beszélgetések' kézikönyve,** vagy is gyakorlati útmutatás a' két nyelven a' társalkodási ipar' és közélet' legkülönneműbb viszonyaiban helyes és ügyes kifejezésre 's a't. Szerkeszté GÁRAY JÁNOS. Pesten, kiadja Heckenast Guszt. 1840. XI és 240 l. Ára 1 fr. pp.
- A' latin nyelvtudomány' elemei magyar nyelven** 10—12 esztendőös tanuló fiuk' és ilyeneket oktatók' számára, a' magyar nyelvre való különös tekintettel 's a't. írta EDVI ILLÉS PÁL. Pesten, kiadja Eggenberger József és fia 1840. 8-adr. XII és 120 l. Ára 30 kr. pp.
- A' magyar nyelvtudománynak és nyelvphilosophiának a' Parthenon' magyar Gramatikájában felfedezett új elvei.** Egy toldalékkal a' magyar academia' orthographiai szabályiról. Nagy Enyed. Tilsch és fia kolozsvári könyvárosok' bizományában 1840. 8-adr. IV és 151 l. Ára 40 kr. pp.
- Magyar nyelvtudomány.** Kisdedek' számára. Írta STANCICS MIHÁLY. Pesten, kiadta Heckenast Gusztáv 1840. n. 8-adr. 48 lap. Ára 20 kr. pp.
- Magyar nyelvtudomány magyar-német nyelven.** Kezdők' számára. Írta STANCICS MIHÁLY. Budán, a' m. kir. egy. bet. 1840. n. 8-adr. 72 l. Ára 10 kr. pp.
- Romai Classicusok magyar fordításban.** Kiadja a' m. t. társaság. 4-dik kötet vagy is C. Julius Caesar' minden munkái. Fordítá és jegyzeteivel bővíté SZENCZY IMRE. 2-dik kötet, a' polgári alexandriai, afrikai és hispániai háborúról. Budán, a' magy. k. egyetem. bet. 1840. n. 8-adr. X és 384 l. Ára 2 fr. pp.
- Hellen classicusok magyar fordításokban.** Kiadja a' m. t. társaság. 1-ső kötet vagy is I. Ódipusz, a' király. Szophocles' színműve. 2. Iphigenia Auliszban. Euripidesz' színműve. Az eredeti hellenből fordította Guzmics Izsidor. Budán, a' magy. kir. egyetem' bet. 1840. n. 8-adr. 204 lap. Ára 1 fr. 12 kr. pp.
- Váltójogi műszótár.** Magyar idegen és idegen magyar. Írta Kolgyári Császár FERENCZ. Budán, 1840. n. 8-adr. 39 lap. Ára velinpap. 24 kr. pp.
- Gyönyörködtetve tanító magyar olvasókönyv,** különösen a' magyar nyelvet tanulók' számára. Készítette, részint pedig össze szedte MÁRTON JÓZSEF. Bécsben, kiadta Pichler Antal 1840. n. 8-dr. VII és 132 l. Ára 48 kr. pp.
- VAJDA PÉTER' magyar nyelvtana** (magyarul és németül ellenbe tett lapokon) 1-ső füzet: szónyomozás. Kiadta a' szerző. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 12-dr. 79 l. Ára 20 kr. pp.
- Ugyan az II-dik füzet: szókötés.** U. o. U. a. 8-dr. 4 és fél ív, nyom. 1000 péld.
- — magyar-német olvasótár a' magyar nyelvtanhoz. 1-ső füzet: szónyomozási gyakorlatok. Kiadta a' szerző. Pesten, 1840. 8-dr. 82 l. Ára 20 kr. pp.
- Német grammatika,** ahoz való gyakorlásokkal, német olvasó könyvel és szókönyvel együtt. A' németül tanuló magyar ifjúság' számára készítette MÁRTON JÓZSEF. Bécsben, kiadta Pichler. 1840. n. 8-adr. 362 lap. Ára 1 fr. 12 kr. (13-dik megjobbított kiadás.)

- A' magyar nyelvtudomány' első vonalai.** Több nyelvírók' munkái-ból a' kezdő tanulók' számára való kivonat. Irta Ocskovszky János, Nagy Szombat, kiadta Wachter Bódog 1840. 8-adr. 28 l. Ára 12 kr. pp.
- Ugyanattól.** A' gyakorló magyar, vagy is a' kevés idő alatt magyarul beszélni kívánók' számára összeszerkesztett szótár 's a't. Magyar, német és tót nyelven. U. o. U. a. 8-dr. 68 l. Ára 40 kr. pp. (Második megjobb. kiadás.)
- Segédkönyv a' deakul tanuló magyarnak könnyeségére.** 2-ik rész, harmadik a' műszavak' magyarázatával bővített kiadás. Pesten, kiadta Esztergami k. Beimel József 1840. 8-adr. 136 l. Ára 20 kr. pp.
- Magyar nyelvtudomány, kérdések és feleletekben nagyobb tanulók' számára (hangmértékkel).** Irta STANCICS MIHÁLY. Pesten, kiadta Heckenast Gusztáv 1840. n. 8-dr. XVI és 96 l. Ára 30 kr. pp.
- Parthenon, tanítmányok' tára. Magyar tanítók' 's tanulók' számára** kiadja SZÁSZ KÁROLY. III. IV. és V. füzet, vagy is a' Magyar Nyelvtudomány' II-ik kötetének 3—19 ívei, melyekkel ez befejezve van. Kolozsvárott 1840. Ára 12 füzetnek 4 fr. velinp. 6 fr. egyes füzetek' ára 30 kr. pp.
- Rövid oktatás a' magyar beszéd' részeiről.** A' nevendékek' közhasznára, kérdések és feleletekben. N. Váradon, Tichy Alajos' bet. 1840. 8-adr. 63 l.
- Stylistica avagy jóízlésü és szépírási írásmód.** Első osztály az írásmódnak közönséges tulajdonságairól. Irta IVÁNSZKY AN-TAL. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 8-dr. 2 és ¼ ív.
- Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai.** A' m. társaság' különös használatára. 5-ik kiadás. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. n. 8-dr. VI és 47 l. Ára 10 kr. pp.
-
- SZALAY EMERICH.** Leichtfassliche ungarische Sprachlehre, zur gründlichen Belehrung eingerichtet. 7-te verbesserte Auflage. Pesth, Verlag von Jos. Eggenberger et Sohn 1840. 8-adr. 157 l. Ára 40 kr. pp.
- Gründliche und kurzgefasste deutsche Sprachlehre.** Ein theoretisch-practisches Hilfsbuch, für Schulen und Privatunterricht, von S. EIBENSCHITZ. Pesth, gedruckt bei Jos. Beimel 1840. n. 8-dr. 104 lap. Ára 36 kr. pp.
- JOHANN GARAY.** Handbuch ungarisch-deutscher Gespräche, oder practische Anleitung in den beiden Sprachen über die verschiedenartigsten Verhältnisse sich auszudrücken etc. Pesth, Verlag von G. Heckenast 1840. 12-edr. XI és 240 lap. Ára 1 fr. pp.
- Ganz neuer Stufengang beim Unterrichte in der magyarischen Sprache, oder Elementar-Sprachlehre für Kinder und Erwachsene etc.** Herausgegeben von SALAMON NEUMANN. Ofen, gedruckt bei Gyurian und Bagó 1840. 1-tes Heft. n. 8-adr. 31 lap. Ára 10 kr. pp.
- Ungarische Sprachlehre (ungarisch-deutsch) für Anfänger** von MICHAEL STANCICS. Ofen, gedr. in der Universit. Buchdruckerei 1840. 8-dr. 72 l. Ára 10 kr. pp.
- Ungarische Grammatik** von PETER VAJDA. (Ungarisch u. deutsch auf entgegengesetzten Seiten). 1-tes Heft: Wortforschung. Verlag des Verfassers 1840. 12-dr. 79 lap. Ára 20 kr. pp.

- Ungarisch-deutsches Lesekabinet zu der ung. Grammatik des PETER VAJDA. I-tes Heft: etymologische Uebungen. Pesth, Verlag des Verfassers 1840. 12-dr. 82 l. Ára 20 kr. pp.
- Deutsche Sprachlehre zum Gebrauche der Militär-Gränzschen in Kroatien und Slavonien. Zágrábban, D. Gaj Lajos' kir. kiáltáságos illyr nemz. nyomt. intézetében 1840. 8-dr. 196 lap.
- Anhang zur Grammatik der Kroatischen Mundart. Neu bearbeitet und herausgegeben von IGNAZ KRIZTIANOVICH. Zágráb, Suppan Ferencz' bet. 1840 8-dr. 261 l.
- Tabellarische Darstellung der ungarischen Sprachlehre in XII Tafeln. Herausgegeben von JOSEPH V. MÁRTON. Bécsben, a' me-chitaristák' bet. 1840. Ára 2 fr. pp.
- Magyarische Vorlesungen eingerichtet für die Schüler der ersten öffentlichen Commerzialschulen zu Pesth. Von MORITZ ROSENTHAL. I. Grammatik II. Stilistik nach Bibanco. Budán, Gyurian' és Bagó' bet. 1840. 4-dr, 100 l- Ára 20 kr. pp.
- Kleines illirisch-deutsches Wörterbuch für die Jugend der Militär-Gränzschen. Bearbeitet von LADISLAUS SKROBOTH. Zágrábban, D. Gaj Lajos' kir. illir nemz. nyomtató intézetében 1840. 8-dr. 45 l.
- Zwei Lehrkurse für den öffentlichen Unterricht im Ungarischen und Deutschen etc. Herausgegeben von SALOM. NEUMANN. Budán, kiadta a' szerző 1840. 8-adr. 88 l. Ára 18 kr. pp.
- Lehrbuch der ung. Sprache nach einer neuen, leichtfasslichen, praktischen Methode etc. Bearbeitet von J. N. REMÉLE. Bécsben, kiadták Tendler és Schäfer 1840. n. 8-dr. VIII és 232 lap. Ára 1 fr. 20 kr. pp.
- Neueste und vollständigste ung. Sprachlehre für Deutsche etc. Von JOH. B. ÜRÜ. 2-te Auflage. Pesten, kiadták Kilián és társa 1840. n. 8-dr. XII és 297 l. Ára 50 kr. pp.
- Deutsche und ung. Gespräche. Kiadja Heckenast G. Budán, Gyurian' és Bagó' bet. 1840. 10½ iv- nyom. 500 péld.

Tabellae, sedecim, paradigmatum ad grammaticam linguae hungaricae. In usus scholarum elementarium, nunc altera vice editae. Eperjes, kiadta Benzur József 1840. 6 l. Ára 12 kr. pp.

Prawidla Zwého Ruzence. Szómondások—tót nyelven. Kiadta KRÉCEK KÁROLY. Pozsony, Schmid Antal' bet. 1840. 12-dr. 98 lap, nyom. 2000 péld.

Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike. Illyr' és latin nyelv- alapszati a' kezdők' számára. Irta MAŽURANIC ANTAL. Zágráb, Dr. Gaj Lajos' priv. illyr nemzeti nyomtató intézetében 1840. 8-adr. 128 lap.

XIV. Neveléstudomány.

Gondolkodástan kezdők' számára. Irta SZÉKELY MÓZSES. Kolozsvárott, kiadta a' szerző 1840. 8-adr. X és 182 lap. Ára 1 fr. 20 kr. pp.

Ludwig's Bürgerfreund zum Gebrauche der Bürgerschulen. Neu verbesserte und vermehrte Auflage. Pozsony, nyom. és kiadta Weber S. Lajos 1840. 8-dr. 248 l. nyom. 1000 péld.

XV. Szép irodalom.

- Emlény. Karácsonyi, új-esztendei és névnapi ajándék 1840. Negyedik évi folytatást 5 aczéllal metszett képpel. Kiadja Heckenast G. Pesten 1840. Selyemkötésben 5 fr. pp.
- Elmederítő, szívkepző 's characterfestő történetek' 's adatok' füzetére. Gyönyörködtetve oktató olvasókönyv. Minden rendnek, de főleg a' magyarságnak benyújtja HORVÁTH ZSIGMOND. I-ső kötet: 8-adr. IV és 222 l. 2-dik kötet: 196 l. Pesten, kiadja Eggenberger és fia 1840. Ára 2 fr. 20 kr. pp.
- Dalfüzer. Irta 's kiadja KUNOSS ENDRE. Pozsonyban 1840. 12-edr. X és 174 l. Ára 1 fr. pp.
- Árgyus Királyfi, tüneményes életkép négy rámában előrajzzal és utóábrázolattal. Irta NAGY IGNÁCZ. Budán 1840. n. 8-adr. 56 l. Ára 30 kr. pp.
- Az erény' ösvénye, 3 elbeszélés levelekben gyermekek' és gyermekbarátok' számára. Karácsonyi ajándékul. Németből fordította NAGY MÁRTON. Pesten, Beimel J. bet. 1840. 12-edr. 118 l. Ára 20 kr. pp.
- Honti irodalmi füzer. Irta PONGRÁCZ LAJOS. Budán 1840. I-ső füzet 8-adr. 63 l. Ára 30 kr. pp.
- Szentjóni SZABÓ LÁSZLÓ' költeményes munkái. Pesten 1840. 12-dr. 128 l. Ára 30 kr. pp.
- Honti irodalom füzer. Kiadta PONGRÁCZ LAJOS. II-ik füzet. Költemények. A' Magyarosodás' gátló okairól 's a't. Budán az egy. bet. 8-dr. 101 lap. Ára velinp. 30 kr.
- Budapesti árvizkönyv. Heckenast Gusztáv kiadó könyvtáros urnak baráti ajándékul írják többen. Szerkeszti B. EÖTVÖS JÓZSEF. 4-dik kötet. Pesten, kiadja Heckenast G. 1840. n. 8-adr. XVI és 259 l. Velinp. mind a' 4 kötet' ára 10 fr. pp.
- Nemzeti Almanach. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. (első év) 8-dr. 27 $\frac{1}{2}$ ív, nyom. 1250 péld.
- Szinmütár. Kiadja NAGY IGNÁCZ. 7-dik füzet: I-ső Károly és udvara, történeti dráma 5 felvonásban, írta KUTHY LAJOS. 4-dr. 24 l. Budán, a' m. k. egy. bet. Ára 40. kr. pp.
- — 8-dik füzet; Pazar fűsvények, eredeti vigjáték, írta GAAL JÓZSEF. 4-dr. 16 l. u. o.
- — 9-ik füzet: Pártfogolás (la Cameraderie). Vigjáték 5 felv. Scribe után francziából fordította ERDÉLYI. U. o. Ára 40 kr. pp.
- — 10-ik füzet: Bátori Erzsébet, eredeti történeti dráma 5 felv. írta GARAY JÁNOS. 4-dr. 18 l. U. o.
- — 11-ik füzet: Bánkban, eredeti történeti dráma 5 felv. írta KATONA JÓZSEF. 4-dr. 40 l. U. o.
- — 12-ik füzet: A' növendék, vigj. 4 felv. Amalia szász királyi hercegnő után fordította NAGY IGNÁCZ. 4-dr. 22 l. U. o. *Egriassz Gábor'* arcképével.
- — 13-ik füzet: Születésjog, dráma 5 felv. Bulver után. Angolból fordította NAGY IGNÁCZ. 4-dr. 50 l. U. o. U. a.
- — Kiadja Nagy Ignác. 14-dik füzet: Corday Charlotte, eredeti dráma 4 szakaszban, írta EÖRDÖGH ISTVÁN. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 4-dr. Ára 40 kr. pp.

- Szinmútar. 15-ik füzet: Semmi rosszat, vigj. 3 felv. Bon Ferencz után olaszból CSÁSZÁR FERENCZ. Lignorelles Luiza, dráma 5 felv. Dinoux és Legouve után TOMPA IMRE. 4-dr. 89—154 szeptet. E' kettős füzet' ára is 40 kr. pp.
- — 16-dik füzet: Szív és trón, dráma 3 napban 4 felv. Hugo Viktor után fordította NAGY IGNÁCZ. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 4-dr. 3 ív. Ár 40 kr. pp.
- Kölcsey Ferencz' minden munkái. 1-ső kötet. Versek Kölcsey' arcképével. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv 1840. 8-dr. 266 l. Előfizetési ára 6 kötetre 10 fr. pp.
- — Szerkesztik B. EÖTVÖS JÓZSEF, SZALAY LÁSZLÓ és SZEMERÉ PÁL. II-ik kötet: elbeszélések és vegyes beszédek. Pesten, kiadja HeckenastGusztáv 1840. 8-adr. 258 l. Ára 6 kötetnek ha előfizettetik 10 fr. pp.
- Műcsarnok. Kiadja KAZINCY GÁBOR. 1-ső füzet: Gazdag és szegény, dráma 5 felv. Souvestre Emiltől. Pesten 1840. 4-dr-52 l. Velinp. 30 kr. pp.
- Soproni estvék. Literatúrai egyveleg. Kiadja KIS JÁNOS. 2-ik füzet Sopron, özvegy Kulcsár Katalin asszony' bet. 1840. 8-adr. 252 lap. Ára köz. pap. 1 fr. velinp. 1 fr. 30 kr. pp.
- Budapesti szemle. Szerkesztik B. EÖTVÖS JÓZSEF, LUKÁCS MÓRICZ, SZALAY LÁSZLÓ, TREFORT ÁGOSTON. 1-ső kötet. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv. n. 8-adr. 267 l. Első és második kötet' előfizetési ára 5 fr. pp.
- U. a. Ugyan azok' szerkesztése alatt 2-dik kötet. U. o. U. a. n. 8-adr. Ára az első kötettel 5 fr. pp.
- Marino Faliero. Nagy opera 3 felv. írta Bidera János Eman., fordította JAKAB ISTVÁN. Kiadja a' fordító. Budán 1840. 12-dr. 52 l. Ára 20 kr. pp.
- Regények. 13. 14. 15-dik kötet, vagy is: Élet és Tündérhon. Kisebb regények. Írta JÓZSIKA MIKLÓS. 1-ső rész: Decebal; Mercur Vid XVIII és 210 lap. II-dik rész: Isten és ördög, Bájvirág; A' mohilok' gyöngye, 247 lap. III-dik rész: A' beudin' leánya. A' hűtlen hív; A' Szuttin. 254. 18-dr. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv. 1840. Ára 3 fr. pp.
- Remény. Zsebkönyv. Szerkeszté SZENTIVÁNYI MIHÁLY. Kolozsvártt a' kir. Lyceum' bet. 1840. 12-dr. II és 306 lap. Ára füzve 50 kr. Pompás kiadás velinp. két aczélna metszett képpel 1 fr. 30 kr. pp.
- Az írói tulajdon; philosophiai, jogi és literatúrai szempontból'sa't. Figyelem gerjesztésül írta DR. SCHEDEL FERENCZ. — A' Budapesti Szemle' első kötetéből. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv 1840. n. 8-adr. 85 lap. Ára 40 kr. pp.
- Mesék. Írta PRIMÓCZI SZENT-MIKLÓSY ALAJOS. Pesten, kiadja Beimmel József. 1840. n. 8-adr. XXII és 114 lap. Ára velinp. 1 fr. pp.
- VÖRÖSMARTY MIHÁLY' újabb munkái. 1-ső kötet. Versek. Budán, a' m. kir. egy. bet. 1840. 8-dr. 180 lap. Ára velinpap. 1 fr. 29 kr. pp.
- — II-ik kötet: Beszélyek és regék. U. o. u. a. 8-dr 209 l. Ára 1 fr. 20 kr. pp.
- — 3-dik kötet. Szinművek: Julius Caesar. Árpád' ébredése. Kincskeresők. U. o. U. a. 8-adr. 270 lap. Ára velinp. 1 fr. 40 kr. pp.
- — 4-ik kötet. Szinművek: Az áldozat- A' fátynol' titkai. U. o. U. a. 8-dr. 333 l. Ára 1 fr. 40 kr. pp.

- NEY FERENCZ' színművei. 1-ső és 2-dik kötet: Frankhón' alapítói színi költemény két részben. Első rész: Hilderik, dráma 5 szakaszban 120 lap. Második rész: Klodvig tragoedia 5 szakaszban, 123 lap. Pozsonyban, nyom. Schmid Antal 1840. 8-dr. Minden füzet 40 kr. pp.
- Külföldi Játékszin. Kiadja a' m. tud. társaság 18-ik kötet, tartalma: A' Hazudság, vigj. 5 felv. Federicitől. Olaszból fordította GALVÁCSY LÁSZLÓ. Budán, 1840. 8-dr. 141 lap. Ára velinpap. 24 kr. pp.
- Száz mese száz képpel. 1-ső és 2-dik füzet. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv 1840. 8-dr. 80 lap. 40 képpel. Előfizetés az egész munkára mely 5 füzetre terjedend. 4 fr. pp.
- Ugyan az. 3. 4. és 5-ik füzet. Pesten, U. o. U. a. Az egész munka 216 l. fol. 8-dr. száz angol fametszvényel. Ára 4 fr. pp.
- Korszerű szózat felsőkubinyi Mesko Gyurihoz és minden nemes magyar ifjához, az élet', hitvallás', tudomány', erény', és hazafiság' ügyében. Irta P. GASPARICH KILIT. Pesten, kiadta Beimel József 1840. 12-edr. 72 lap. Ára 20 kr. pp.
- Bánya. Az ifjúság' képzésére, kiadja PEREGRINYI ELEK. 1-ső füzet. Tartalma: Útazások. Történeti elbeszélések. Az ember. Népi ismertetés. Mesék. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 8-dr. X és 96 lap. Ára 30 kr. pp.
- — 11-dik füzet. U. o. U. a. 2 kótáblával. 8-dr. 97 l. Ára 36 kr.
- Emlénybimbók. Irta LAKNER SÁNDOR. Pesten, Beimel József' bet. 1840. 8-dr. 86 l. Ára 40 kr. pp.
- Dalkönyvecske. Kis honfiak' s leányoknak újévi ajándékul. Irta LUKÁCS PÁL. Pesten, kiadta a' szerző 1840. 8-dr. 83 lap. Ára velinp. 20 kr.
- Florián' novellái. Francziából fordítá ifjabb KISS JÁNOS. Sopron, kiadta a' fordító 1840. n. 8-dr. 281 l. Ára velinp. 1 fr. 12 kr. pp.
- Micbán' családja. Eredeti dráma 3 felv. előjátékkal. Irta SZIEGISTETI. Pesten, kiadta a' szerző 1840. 12-edr. 113 lap. Ára 1 fr. pp.
- A' hűségovó intézet. Eredeti vigj. 3 felv. Irta MARKHÓT IMRE. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 8-dr. 3½ ív, nyom. 500 p.
- Norma. Szomorú opera 2 felv. Irta ROMANI FELIX, muzsikáját Bellini. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840 n. 16-dr. 47 l.
- Zaardami polgármester. Vígdaljáték 2 felv. Irta Gillardoni Dom. Olaszból fordítá LENGEY. Zene szerző Donizetti Kajetán. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 12-dr. 58 l.
- A' Bubekek. Szomorj. 5 felv. Irta Fogarasi NAGY PÁL. M. Vásárhely 1840. 8-dr. 96 l.
- Pannonia. Virágfüzér az újabb magyar lyrai költészet' mezejéről. STEINACKER G. Lipcsében, Einhorn Vilmos' költ. 1840. n. 12-dr. XXIII és 257 l. Ára 1 fr. 8 kr. pp.
- JÓSIKA MIKLÓS' regényei. 6. 7. 8-dik kötet, vagyis: Az utolsó Bátor. Második kiadás 3-ik kötet. 1-ső kötet: IV és 314 l. 2-ik kötet: 316 l. 3-dik 335 l. Pesten, kiadta Heckenast G. 1840. 18-dr. Ára 3 fr. pp.
- Kisdud útazó. Irta LUKÁCS PÁL. Budán, kiadta a' szerző 1840. 16-dr. Ára 6 kr. pp.
- Eredeti játékszin, kiadja a' m. t. társ. 8-ik kötet: Negyedik László. Szomorú játék 5 felv. irta GYURMÁN ADOLF. 12-dr. 172 lap.

- — 9-ik kötet: Rózsa, vigj. 3 fely. Irta SZIGLIGETI EDUÁRD. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. Ára 40 kr. pp.
- — 10-ik kötet: Az életuntak. U. o. U. a. 8-dr. nyom. 800 péld.
- Napi eszmék. Irta NAGY ELEK. Tartalma: 1 drámai művészet 's hatás. 2. Költő és színész. 3. Journalistica és korunk. 4. A' franczia romantica. Racine. 5. Gondolatok a' nevelésről. 6. A' genie és theoria. Pesten, Landerer Lajosnál 1840.
- Beszélytár gyermekek' számára. Irta BEÖTHY ZSIGMOND. 2-dik füzet. Pozsonyban, kiadja Bucsánszky Alajos 1840. 12-edr 58 l. 1 képpel. Ára kötve 20 kr. vellup. 30 kr. pp.
- — 3-dik füzet. U. o. U. a. 12-dr. 57 l. Ára 30 kr. pp.
- — 4-dik füzet. U. o. U. a. 22-dr. 53 l. 1 képpel. Ára 20 kr. p.
- BEÖTHY ZSIGMOND' színművei. Második kötet: Jurista és kis lány, vigj. 1 felv. és Kóbor Istók, énekes bohózat 4 szakaszban. Pozsony. Bucsánszky Alajos' tulajdona 1840. n. 16-dr. 151 l. Ára 20 kr. pp.
- Munkálatai a' pesti nevendék papság' magyar iskolájának. 7-dik kötet, Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. n. 8-dr. XV és 328 l.

- Iris. Taschenbuch für das Jahr 1840. Herausgegeben von Fr. Gr. MAILÄTH und Dr. S. SAPHIR. Pesth, Verlag von G. Heckenast 1840. Im eleganten Seidenband 5 fl. Prachtausgabe 10 fl.
- Weiland J. E. Hilscher's Dichtungen. Originale und Uebersetzungen aus Byron, Moore, Goldsmith etc. Herausgegeben mit einem biograph. Vorworte von L. A. FRANKL. Mit dem Portr. des Dichters. Pesth, Verleger G. Heckenast 1840. 8-dr. 346 lap. Ára 2 fr. 40 kr. pp.
- CHOWNICZ JULIAN moderne Liebe. Roman. Pesth, Verlag von J. Beimel, 1840. 8-dr. XII és 263 l. Ára 1 fr. 50 kr. pp.
- Nikolaus Jósika sämtliche Werke. 9. 10. 11. 12. Band. Auch unter dem Titel: Die Böhmen in Ungarn. Historisches Gemälde aus dem Zeitalter Mathias des Ersten. Aus dem Ungarischen übersetzt von HERMANN KLEIN. Pesth, Verlag von G. Heckenast, 1840. 4 Bde. 8-dr. Ára 5 fr. 20 kr. pp.
- National-Palladium der Ungarn, oder Erinnerungen an Pesth und Ofen in 30 poetischen Bilden, von ANDR. BRECHT von Brechtenberg. Pesth, Verlag und Druck von Jos. Beimel 1840. n. 8-dr. 18 lap. Ára 20 kr. pp.
- Novellen und Erzählungen. Aus den hinterlassenen Papieren der Frau AMALIE BEZERÉDY. 2 Bde. 1-ter Bd. Die Pädagogen. Die Mädchenschule. Die Schicksalsschule, 497 l. 2-ter Bd. Die Brautschau. Musikalische Bekanntschaften. Cécilie. Pesth, Verlag v. G. Heckenast 1840. 12-dr. Ára velinp. 4 fr. pp.
- Pannonia. Blumenlese auf dem Felde der neuern magyarischen Lyrik in metrischen Uebertragungen von GUSTAV STEINACKER. Lipcsében, Einhorn Vilmos' bet. 1840. n. 12-dr. XIV és 130 lap. Ára 45 kr. pp.
- Stundenblumen der Gegenwart. Herausgegeben von der Redaction des Siebenbürger Wochenblattes. Kronstadt, gedruckt bei Joh. Gütt 1840. 32-dr. Ára 1 fr. nyom. 500 péld.
- Lyrische Gedichte und epigrammatische Streiflichter von JOH. FRIEDR. GELTCH. Kronstadt, u. a. 16 iv 12-edrét. Ára 1 fr. nyom. 500 péld.

- Smrt czara Uroscha.** 5-ik Uros császár' halála. Dráma 5 felvon. Szerzette STEPHANOVICS, kiadta KAULICZI. Budán, a' m. kir. egy. bet. 1840. 8-dr. 11¼ ív, nyom. 500 péld. Ára 1 fr. pp
- Лукіана Мущіакоу Стрхотворенія.** Poetai versek. Szerb nyelven, kiadta LUCIA MUSCHICZKY. U. o. U. a. 16¼ ív, nyom. 1000 péld.
- Опадици.** Elszakadtak. — Dráma Koczzebue munkája után Szerb. nyelve re fordítva. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 8-dr. 10¼ ív.
- Баспѣ А. HORISLAWA ŠKULTÉTYHO.** Költemények. Pozsony, 1840.
- Danica ilirska** (Ilyr reggeli csillag). Kiadja Dr. Gaj Lajos. Zágráb és Pozsony. Ára mind a' kettőnek 6 fr. pp.
- Bácka Vila.** Bácsi tündér. Irta Dr. JOANNOVICS PÉTER. Újvidék Jankovicsnál 1840.
- Národne serbske Pjesmo.** Szerb népdalok. Irta KARADŽIĆ STEFANOVIC. Új meg bővített kiadás. 1-ső kötet: Bécs, örmény monostor nyomt. intézetében. 8-dr. (400 dalt foglal magában). Ára 2 for. pp.
- Brodjanina:** Vitic. Knjiga I, II, III. Egyveleg versek. Irta MARJANOVIC ISTVÁN. Peesett, a' püspöki nyomtató intézetben. I. köt. 280. II. köt. 288. III. köt. 260 l. 16-dr.
- Pravda,** ili: Skerb Poglavarah za dobro podložnikah svojih. Pozluzalostni igrokaz u III činih. A' jog, vagy a' főnöknek gondja alattvalói' javára. Szomoruj. 3 felv. Irta MARJANOVIC ISTVÁN. U. o. U. a. 16-dr. 114 l.
- Utor** a knjiga Stehotvorenja pokojnog Episkopa LUKIANA MUSCHITZ KOC. Boldogult püspök Musiczky Lukian' költeményei' második könyve. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840.
- Mladić** kako trēba da se izобрази. Miképen az ifju magát kimivelheti. Irta NIKOLAJEVIC GYÖRGY. Zára Battara' könyvnyom. intézetében 1840. 8-dr. Ára 1 fr. pp.
- Novy serbsky Ljetopis** za god. 1840. Új szerb évkönyv 1840-dik évre. Kiadja PAVLOVICS TIVADAR XIV-dik évi folyam 1-ső köt. 160 l. 2-dik köt. 160 l. 8-dr. 1840.
- Pěsme i pripovědke.** VUKOTINOVIC LAJOS' költeményei 's elbeszélései. Kiadta Vraz Stanko. Zágráb, a' priv. ilyr. nemz. nyom. intézetében 1840. 8-dr.
- Juran i Sofia** ili Turci kod Siska, junácka igra u trih činih. György és Zsófia, vagy a Törökök Szlszekné, vitéz színj. 3 felv. Irta SAKCINSKI KUKULJEVIC JÁNOS. U. o. U. a. 8-dr. 106 l.
- Početak,** naprědak i vrědnost iliterature Lirske. Az ilyr literatúra' kezdete, jövődőkora és becse. U. o. U. a. 8-dr. 88 lap. Ára 30 kr. velinen 40 kr. pp.
- Serbska Pcsela** ili novi Czvjetnik za god 1840. Szerb méh, vagy új virág koszorú 1840-dik évre. Irta STAMATOVIČ PÁL. Új vidék, Jankovics Pál' nyom. intézetében 1840. 161 lap. Ára 30 kr. pp.
- Ogledalo Iliruma** etc. Tekintet Ilyriumra 's a't. Irta ŠVEAR IVAN. 4 kötet. Zágráb, Suppan Ferencz' nyomt. intézetében 1840. 1-ső köt: 117 l. 2-dik köt. 125 l. Ára mind a' 4 kötetnek előfizetve 4 fr. pp.

O mie shi una de napz. Ezer egy éjtszaka oláh nyelven. Fordította BARAK JÁNOS. Brassó, Gött János' bet. és költs. 1840. 11 és fél ív.

- Gitzenka. Reggeli csillag. Kiadta a' lőcsei szláv deák társaság prof. Hlavacsek Mihály' ügyelése alatt. Lőcsén, Werthmüller János' bet. 1840.
- Zora. Almanach na rok 1840. Hajnal—tót nyelven.—U. o. U. a. 12-dr. 10 ív, nyom. 500 péld. Ára 2 fr. pp.

XVI. Vegyestárgyaik. Apróságok.

- Vázolatok a' gyermeknevelés' az ifjúság' időszaka' és a' házasság' életköréből. Irta CSORBA ENDRE. Pesten, Beimel József' bet. 1840. 8-dr. 198 l. Ára 1 fr. pp.
- A' nagy magyar szótár' belső elrendelésének 's miképeni dolgoztatásának terve. Útastításul a' m. tud. társaság' tagjainak. U. o. U. a. 8-dr. 2 ív.
- Tiszteletes, Tudós Tüdös József hv. Lelkésznek. Rév-Komáromban urnapi elmélkedésére észrevételek. Kiadta egy k. katholicus pap a' szerencsétlen vakok' némi segedelmére. U. o. U. a. n. 8-dr. 1 és fél ív, nyom. 500 péld.
- Lehet-e a' vegyes házasságoktól a' beszentelést törvényesen megtagadni, vagy reversalist elfogadni? Irta ALAPI IGNÁCZ. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 8-dr. 14 l. Ára 10 kr. pp.
- Választmányi vélemény. Budán, Gyurián' és Bagó' bet. 1840. 4 ív nyom. 200 péld.
- Pótlék, Eggenberger Józseftől. U. o. U. a. 2 és fél ív, nyomt. 750 péld.
- A. B. Cz. és olvasó könyv jó gyermekek' számára. Színezett képekkel. Kassán, kiadja Hagen Károly. 8-dr. 32 l. Ára 30 kr. pp.
- Flori' könyve, sok szép képekkel, földrajzokkal és muzsika melléklettel. Irta BEZERÉDY AMALIA. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv 1840. n. 8-dr. 107 l. Ára velinp. fekete képekkel 2 fr. kifestett képekkel 3 fr. 20 kr.
- Magyar nemzeti szakácskönyv, magyar gazdaasszonyok' szükségéhez alkalmazva. Cziffray István után újra kiadta VASVÁRY GYULA. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1840. 8-dr. XXX és 599 l. Ára 1 fr. 50 kr. pp.
- A' Duna Pest, Bács és Csongrád alsó magyarországi három vármegye' fővénny tengerében, 's fő mellékfolyama a' Tisza iránti viszonyában. Honfias javaslat különösen Budapest 's a' városainak jövőre az áradásoktól megmentésére és előkészület ezen nagy folyam' szabályozására. Irta PETROVICS PÁL, cs. kir. kapitány. Budán 1840. 8-dr. Ára 20 kr. pp.
- Töredékes észrevételek a' Duna-szabályozás 's keleti kérdés iránt. Irta PULSZKY FERENCZ. Pozsonyban 1840 8-dr. 65 l. Ára 40 kr. pp.
- Pesti nemzeti játékszini zsebkönyv 1840-ik évre. Kiadták GILLYÉN Sándor és NAGY Ferencz sugók. Laborfalvi Róza k. a. és Fancsy ur' arczképekkel. Budán 1840. 12-edr. 175 l. Ára 1 fr. 20 kr. pp.
- A' Pestmegye' pártfogása alatt álló hazai első takarékpénztár' szabályai. Kiadja FÁY ANDRÁS. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1840. 8-dr. IV és 42 l. Ára 10 kr. pp.

- Új-esztendei, név- és születésnapj közszüntések, iskolai próbatételkorú üdvözlések 's más alkalmi versezetek. Kiadja WACHTER BÓDOG. Nagy Szombathán, 1840. 8-adr. 104 l. Ára 30 kr. pp.
- A' zsidókról. IRTA BLOCH MÓRICZ. Az előszó Vajda Pétertől. Pesten 1840. 8-adr. XX és 55 l. Ára 30 kr. pp.
- A' gyermekvilág, képekben és elbeszélésekben. Ünnepi, névnapi és újévi ajándék, jó fiúk' és leányok' számára. Glatz után magyarosítá SZIVOS MIHÁLY. Hat képpel. Pesten, kiadja HECKENAST G. 1840. 128 l. Ára fekete képekkel 1 fr. 40 kr. szépen színezett képekkel 3 fr. pp.
- Egy israhelita' érzeményei az 1840-iki dicsőséges országgyűlés' végzetével májusban. Pesten, Landerer Lajos' betűivel, 1840. n. 8-adr. 29 l. Ára 24 kr. pp.
- A' zsidók. Felvilágosító értekezés a' Gasparich Kilit urtól, nyár-elő 7-én a' Csarnokban közöltt hasonnevű czikknek visszajagazításául. IRTA Schwab Arszlán. Magyarul közöltte és előszóval 's jegyzetekkel bővítette BLOCH MÓRICZ. Budán 1840. VII és 56 l. Ára 24 kr. pp.
- Még egy szózat a' pesti magyar színház' ügyében VACHOT IMRÉ-
TŐL. Pesten, kiadja a' szerző 1840. n. 8-adr. 52 l. Ára 20 kr. velinp. 24 kr. pp.
- Magyarország' és Erdély nagy fejedelemség' posta intézete. Segéd-könyv levelezők' és postatisztviselők' számára. Egy posta földabrosszal. IRTA BENCZÉNY ZSIGMOND. Kassán, Werfer Károly' bet. 1840. n. 4-dr. 62 l. Ára 1 fr. pp.
- Dühös állatok' marását és veszettségét távoztató orvosi közbátor-sági rende etek. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 8-dr. 36 l. és egy tábla.
- Földesi estvék. Olvasókönyv az ifjuság' számára. IRTA BEZERÉDY AMALIA. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. nyom. 1000 péld.
- Ésketési beszéd melyet t. t. Szekács József budapesti ágostai hv. lelkipásztornak 'sa't. Veoreos Julia kisasszonnyal Győrött 1840. febr. 9 én történt egybekelésékor tartott D. TAUBNER KÁROLY. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1840. 8-adr. 8 l.
- Nyilatkozat egy testgyakorló iskoláról, mely részvény úton mind a' két nembeli ifjuság' számára Pesten, felállítattott. Pesten, Landerer Lajos' bet. 1840. n. 8-adr. 8 l.
- Könyvismertetés. Mező-Vásárhely, nyom. a' ref. collegium' bet. 1840. 4-dr. 12 l.
- Az erőslelkületű hölgy' képe, halotti beszédben mélt. özv. gróf Kálnoki Józsefnő szül. Maurer Julianna úrasszony ó nságá-nak gyászemlékül készítette és szavaltta F. KOVÁCS ANTAL. Brássóban, Gött János' bet. 1840. 8-dr. 28 l.
- Olvasó és tanító könyv a' dunamelléki hv. egyházker. fiu és leány iskolák' számára. IRTA WARGA JÁNOS. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1840. 8-dr. XII és 114 l. Ára 13 kr. pp.
- SZEMERE BERTALAN' terve egy papi özvegy 's árvatárról, és arról: mikép' lehet a' pap' sorsát biztosítani a' reformátusoknál? Közli R. A. ref. pap. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1840. n. 8-dr. 36 l.
- Szavalaстан, Heinsius' nyomain, nyelvünkhöz illesztve, szavalandó darabokkal együtt. N. Szombathán, Wachter Bódog könyv. áros' költségein 1840. 8-dr. VI és 138 l. Pozsonyban, Wigand Károly' bet. Ára 48 kr. pp.
- Érdemkoszoruk vagy is értekezés a' felséges ausztriai cs. és kir.

uralkodó házat illető jeles rendeokról, megtiszteltetésekről és jutalmazásokról 's'a't. Szerzte és kiadta Kisfaludi KRASICS IGNÁCZ. Bécsben, nyomt Hirschfeldi Stöckholzer József 1840. Királyi 8-dr. VII és 350 l. Ár 4 fr. 30 kr. pp.

Az aradi pénztár' alap szabályai. Aradon, Schmidt József' bet. 1840. 4-dr. 8 l.

Mácsai és Kis-Oroszi Nsgos Csernovics Pál urnak 's'a't. emlékére készített halottas versek. Irta VISER ÁDÁM. Aradon, Schmidt József' bet. 1840. 4-dr. 4 l.

Oda melyet Nméltóságu és Főtisztelendő Lonovics József ur ó excellentiájának 's'a't. midőn az aradi kir. iskolákat hivatalosan megvizsgálná, hódol az aradi gymnasium. Irta GAAL DAMASCEN. Aradon, Schmidt József' bet. 1840. n. 4-dr.

Beszéd, mellyel N. K. KÁROLYI GYÖRGY gróf ur a' csongrádmgye' közgyűlését megnyitá. Szegeden 1840. 4-dr. 1 ív, nyom. 500 p.

Hálaversezetek. Hertel. Hertel'endy Ignác torontáli főispán' tiszteletére. Szegeden, írta ARNOTH DEM. 1840. 4-dr. 1 ív, nyom. 150 péld.

Üdvöszolat dicsőségesen országló felséges Ferdinánd király' születése napján. Irta SIMONFALVAY GELLÉRT. Szegeden 1840' 4-edr. 1 ív.

Oda, dicsőségesen uralkodó felséges Ferdinánd király' születése napján. Irta FARRAS BERTALAN. Szegeden 1840. 4-edr. 1 ív, nyom. 350 péld.

Oda mságos és főtisztelendő Gink György urnak. Irta FARKAS BERR. Szegeden 1840. 4-dr. 1 ív, nyom. 350 péld.

A' pozsonyi löverseny' rendszabályai. Kiadta HAISZER ERNESZT. Pozsonyban. Schmid Antal' bet. 1840.

Tekintetes Nemes Somogy Vármegyének 1840-dik évi Boldogasszony hava 20-án tartott tisztújító szék' alkalmával Tettes Nagy Attádi Czindery László érdemtellyes első Alispánnak leléptekor mondott bucsuzó beszédek. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 4-dr. 3 ív.

Folytatása a' T. N. Temes Vmegyében felállított 's magyar oskolákra tett önkénytes ajánlati jegyzéknek. Budán, a' m. kir. egy. bet. 1840. 8-dr. ½ ív, nyom. 4000 péld.

Statuten der unter dem Schutze des Pesther Comitats stehenden ersten vaterländischen Sparkasse. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 1840. 8-dr. 42 l. Ár 10 kr. pp.

Versuch einer Theorie der Töne, nach der Ansicht Peroult's Carre's, de la Hire's u.a.m. und ihrer Anwendung zur Erklärung der Modification der Harmonie der Musik. Verfasst von JOS. KRIEGER. Pressbürg, Verlag von C. F. Wigand 1840. 8-dr. 96 l. Ár 1 figuratábl. 1 fr. pp.

Die wirthschaftliche israelitische Köchin, oder neues vollständiges Kochbuch für Israeliten. Ein unentbehrliches Handbuch für wirthschaftliche Frauen und Töchtern. Nach vieljährigen Erfahrungen herausgegeben von JULIE LÖW. Pressbürg, Verlag von Philipp Korn 1840. n. 8-dr. 227 l. Ár 1 fr. 20 kr. p.

Die Reise von Pesth bis Baja und die Braut auf der Donau. Humoreskes Reisebild von ANTON BENKERT. Pesth, Verlag des Verfassers 1840. n. 8-dr. 15 l. Ár 10 kr. A' tiszta jóvedelem a' megkárosult Bajaiaknak van ajánlva.

- Die wahre Kochkunst oder neuestes geprüftes und vollständiges Pesther Kochbuch. Enthält eine Sammlung von 820 Vorschriften etc. Nach eigenen vielfachen Proben deutlich und genau beschrieben und zum Besten sorgfältiger Hausfrauen herausgegeben von JOSEPHINE v. ST. HILAIRE. Siebente vermehrte und verbesserte Auflage. Pesth, Verlag von Jos. Eggenberger et Sohn 1840. n. 8-dr. 581 l. Ára 2 fr.
- Allgemein geprüftes Pesther Kochbuch, mit 1200 Vorschriften für die bürgerl. Küche, enthaltend eine Anweisung zur Bereitung der schmackhaftesten und gesündesten Speisen etc. Dritte, mit 100 Vorschriften, für Küche, Keller und Vorrathskammer vermehrte Auflage. Pesth, Verlag v. G. Heckenast 1840. n. 8-dr. XVIII és 552 l. Ára 2 fr. pp.
- Falknerklee, bestehend in 3 ungedruckten Werken über die Falknerei. Nämlich: 1. Basname, d. i. Das Falkenbuch (auf der Ambrosiana zu Mailand. 2. *εξαποστοφιον* d. i. die Habichtslehre (auf der k. k. Hofbibliothek zu Wien). 3. Kaiser Maximilians Handschriften über Falknerei (auf der k. k. Hofbibliothek zu Wien). Aus dem Türkischen und Griechischen verdeutscht und in Text und Uebersetzung herausgegeben von Jos. v. HAMMER-PURGSTALL. Pesth, in Commission bei C. A. Hartleben 1840. n. 8-dr. XXXII és 115 l. hozzájárul még $6\frac{1}{4}$ ív török textus és 1 kép. Ára 4 fr. pp.
- Das edle Whist, wie man es in den besten Gesellschaften spielt. Fassliche Anleitung zur leichten und gründlichen Erlernung des Whistspieles. Von J. S. EBERSBERG, 2-te verbesserte und vermehrte Auflage. Mit 8 lithog. Taf. Pesth, Verlag von C. A. Hartleben 1840. 12-dr. Ára 40 kr. pp.
- Kleines Pesther Kochbuch, enthaltend: die bewährtesten Anweisungen wohlschmeckender Fleisch- und Fastensuppen etc. Nach vieljähriger Erfahrung bearbeitet von J. M. HAUER. Pesth, Verlag v. G. Heckenast 1840. 12-dr. XVI és 214 l. Ára 40 kr. pp.
- Die erste Eisenbahn im Königreiche Ungarn: von Pressburg nach Tyrnau. Skizzirt von ADOLF NEUSTADT. 1. Fahrt von Pressburg nach St. Georgen mit einem Plan. Pressburg Verlag des Pressburger Zeitungs-Comptoirs, Buchhandlung von J. A. Schaiba 1840. 12-dr. 16 l. Ára 10 kr. pp.
- Ansichten über Schutzmittel gegen fernere Ueberschwemmungen der Donau, mit besonderer Rücksicht auf die königl. Freistadt Pesth. Dargestellt von S. JARISKA. Pesth, Verlag des Verfassers in Commission bei J. Eggenberger u. Sohn 1840. 8-dr. 32 l. Ára 15 kr. pp.
- Pia Desideria für Ungarn. Ergänzt und mit Noten versehen. Lipschen, Wigand Ottónál 1840. k. 8-dr. XVI és 90 l. Ára 1 fr. pp.
- Rede zur Gedächtnissfeier des Jos. Litsken etc. gehalten von GEORGE SCHWARZ ev. pred. zu Kronstadt. Kronstadt, bei Joh. Gött 1840. n. 8-dr. 14 l. Ára velinp. 12 kr. pp.
- Grundsätze der Arader Sparkasse. Herausgegeben von ALBERT BIRÓ. Arad, Schmidt József bet. 1840. 4-dr. 6 l.
- Theater-Journal zum Jahreswechsel vom Souffleur. Arad, Schmidt József bet. 1840. 8-dr. 15 l.
- Die Legende von dem ewigen Juden Ahasverus. Arad, Druck und Verlag von Jos. Schmidt 1840. 8-dr. 26 l.

- Die Mordmaschine. Arad, gedruckt bei Jos. Schmidt 1840. 8-dr. 8 lap.
- Aufruf in Betreff der Gründung einer Kleinkinder-bewahranstalt. Arad, Schmidt József bet. 1840. 8-dr. 8 l.
- Postbüchlein für das Jahr 1841, von dem Essegheer k. k. Postamts Briefträger. Esseg, 1840. 8-dr. 16 l. nyom. 250 péld.
- Stand des Oedenburger Musikvereins. Oedenburg, bei Katharina von Kulcsár 1840.
- Stand der Oedenb. Bürgergarde. U. o. U.
- Todtenverzeichniss der Liebesversammlung. U. o. U. a.
- Circularien fürs Comitat. U. o. U. a.
- Divisionsbefehl der Bürgergarde. U. o. U. a.
- Mauthzetteln. U. o. U. a.
- Tentamen publicum. U. o. U. a.
- Taufscheine. U. o. U. a.
- Strassenbau-Contract. U. o. U. a.
- Frachtbriefe. U. o. U. a.
- Partezzetteln. U. o. U. a.
- Preis-Courants. U. o. U. a.
- Speizzetteln. U. o. U. a.
- Rechnungs-Ausweis der Kranken-Anstalt. U. o. U. a.
- Tagzetteln. U. o. U. a.
- Drei Gedichte zum Concert des Herrn Liszt. U. o. U. a.
- Programm dazu. U. o. U. a.
- Holz- und Bortelzetteln. U. o. U. a.
- Essenzzetteln. U. o. U. a.
- Todtenscheine. U. o. U. a.
- Beichtzetteln. U. o. U. a.
- Fuhrspanns-Quittungen. U. o. U. a.
- Journals-Bogen. U. o. U. a.
- Abschied der Soufleurs. U. o. U. a.
- Abschied der Zettelträgerin. U. o. U. a.
- Lehrbriefe. U. o. U. a.
- Herrschaftliche Tabellen. U. o. U. a.
- Steinkohlen-Bolleten. U. o. U. a.
- Todtengedichte. U. o. U. a.
- Gedichte zur Leichenfeier. U. o. U. a.
- Currenzen fürs Comitat. U. o. U. a.
- Einladung zur Declamations-Uebung der ungarischen Gesellschaft. U. o. U. a.
- — — der deutschen Gesellschaft. U. o. U. a.
- Catalog für das Lyceum. U. o. U. a.
- Namenverzeichniss der deutschen ev. Schule. U. o. U. a.
- Classification der Normalschulen. U. o. U. a.
- Classification des Gymnasiums. U. o. U. a.
- Kurzgefasste Darstellung der Institute der Barmherzigen Brüder in Wien. Pozsony, Wigand Károly' bet. 1840. 8-dr. 17 l. nyom. 500 péld.
- Unterhaltungen für die elegante Welt, vom STEPH. HEINR. SCHREIBER. Pozsonyban, Schmid Antal' bet. 1840. 8-dr. I. köt. 156 lap. II. köt. 157 l. nyom. 800 péld.
- Weih Reden bei der kirchlichen Einsegnung der neuen Orgel, gehalten am 13. Oct. 1839 von FRANZ SAMUEL STROMSZKY. Pozsonyban, Wigand Károly' bet. 1840. 8-dr. 22 l. nyom. 500 péld.

- Pannoniens Erinnerung bei Beendigung des Reichstages im Jahre 1840. von einem Patrioten. Pozsonyban, Belnay' örökösénél 1840. 8-adr. 2 l. nyom. 500 péld.
- Dankgefühle meiner Nation, ihren edlen Beschützern unterthänigst gewidmet von ADOLPH LÖWY. Nagyszombatban, Jelinek János' bet. 1840. 8-dr. 16 l. nyom. 300 péld.
- Herzliche Wünsche zur Vermählungsfeier der Dem. Louise Löwy mit dem Herrn Ignatz Singer, gewidmet von MOSES EISNER. Pozsonyban, Schmid Antal' bet. 1840. 8-adr. 2 lap, nyom. 100 péld.
- Predigt, am jährlichen Buss- und Bettage, gehalten von CARL HEILER. Pozsonyban, Schmid Antal' bet. 1840. 8-dr. 23 lap, nyom. 500 péld.
- Pressburg-Tyrnauer Eisenbahn. Skizzirt von ADOLPH NEUSTADT. U. o. U. a. 12-dr. 16 l. nyom. 500 péld.
- Die Feldpolizey nach den Bestimmungen des IX Gesetzartikels des ung. Reichstages 18³⁴/₁₀₀. Pozsonyban, U. o. U. a. 12-dr. 44 l. nyom. 3000 péld.
- Statuten des Vereins der Pressburger freien Künstler und Sprachlehrer zur Unterstützung ihrer Witwen und Waisen. Pozsonyban, kiadta PRYBILA JÓZSEF. U. a. 8-dr. 16 l. nyom. 150 péld.
- Das Rheinlied von Becker. In Musik gesetzt von Anton Mackel. Kiadta HAIMER EDUARD. Pozsonyban, Belnay' örökösénél 1840. 8-dr. 2 l. nyom. 200 péld.
- Heiterer, launiger Neujahrswunsch für gute Freunde und alle Stände. Kiadta LIPPERT. U. o. U. a. 8-dr. 2 l. nyom. 500 p.
- Rede des Gr. Carl Zay von Csömör etc. Gehalten zu Pesth am 10. Sept. 1840 bei der feierlichen Einführung desselben als General Inspector sämmtlicher ev. Kirchen und Schulen. A. C. in Ungarn. Aus dem magyarischen übersetzt. Pozsonyban, Wigand Károly' bet. 1840. 4-dr. 4 lap. nyom. 500 péld.
- Theater-Almanach zum neuen Jahr. Kiadta ZWOCK MÁNÓ sugó. N. Szombatban, Jelinek János' bet. 1840. 8-adr. 8 l. nyomt. 250 péld.
- Die Donau in dem Sandmeere dreier Comitate Nieder-Ungarns, Pesth, Bács und Csongrád etc. Ein patriotischer Vorschlag von PAUL PETROVICS. Budán, a' m. kir. egy. bet. 1840. 8-dr. 1 iv, nyom. 300 péld.
- Confirmations-Rede, gehalten zu Lovasberény von SALAMON COHN. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 8-dr. 1 iv.
- Rede des Hochwürdigsten Herrn Plato Athanackovics Ofner Bischofs, gehalten in der Carlovicz-Cathedral-Kirche am Tage Seiner Einweihung. Aus dem Serbischen in's Deutsche übersetzt etc. von DIONYSIUS CSUPICS. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. n. 8-dr. 7 iv, nyom. 3000 péld.
- Ausweis über den Bestand der unter dem Schutze des löbl. Pesther Magistrats stehenden Leopoldstädter Kleinkinder-Bewahr-Anstalt. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840 4-edr. fél iv, nyom. 300 péld.
- Empfindungen bei der feierlichen Einweihung und Eröffnung des von dem hohen wohlthätigen Ofner Frauen-Vereine gegründeten Siechenhauses in der Christinenstadt zu Ofen. Ihrer k. k. Hoheit etc. Maria Dorothea etc. in tiefster Ehrerbietung gewidmet. U. o. U. a. fol. 1 iv, nyom. 300 péld.

- Die Forderung des neuen Tempels an die Gemeinde. Predigt, gehalten bei der Einweihung der neuerbauten Synagoge zu Palota. Von L. SCHWAR. U. o. U. a. n. 8-dr. 2 ív.
- Andachtsübung zum Gedächtnisz-Fest der feierlichen Heiligsprechung der seligen Bekenner Christi etc. U. o. U. a. 8-dr. ¼ ív.
- Ungarisch-deutsches Lesekabinet. U. o. U. a. 8-dr. 2 ív, nyomt. 475 péld.
- Theater-Journal für das Jahr 1841. von JOSEPH KESTNER Souffleur. U. o. U. a. 8-dr. 1 ív. nyom. 600 péld.
- Schutzmittel gegen die Ueberschwemmung von GAMRICSKA. U. o. U. a. nyom. 500 péld.

- Theses ex Universa theologia quas in R. Scient. univ. Pestiensis pro obtinenda S. S. Theologiae doctoris laurea propugnandas suscepit ALEXANDER EPERJESSY. Budán, a' m. kir. egy. bet, 1840. 8-dr. ½ ív.
- Theses ex universa theologia, quas in R. Scient. univ. Pestiensis pro obtinenda SS. Theologiae doctoris laurea propugnandas suscepit ALEXANDER EPERJESSY. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 8-dr. fél ív.
- Oratio honori ac memoriae Joannis Gross. Szerzette MICHNAY ANDRÁS DÁNIEL. Pozsonyban, Wigand Károly' bet. 1840, 8-dr. 22 l. nyom. 500 péld.
- Onomasticon festis honoribus A. R. Patris Pantaleonis Golessinyi. Pozsonyban, Belnay' örökösénél 1840. 4-dr. 2 l. nyom. 500 p.
- Principis Josephi Kopácsy literae encyclicae. Kiadta KREMPF. N. Szombathán, Jelinek János' bet. 1840. fél ív, 5 l. nyom. 110 p.
- Florilegium seu collectio carminum, quas elaboravit ANTONIUS FABER. Pozsonyban, Belnay' örökösénél 1840. 8-dr. 146 l. nyom. 300 péld.
- Rationes ecclesiae catholicae adversus matrimonia mixta irrestricta. Illustravit GEORGIUS FEJÉR. Ágostában, Kollmann Károly' költs. 1840. 8-dr. VI és 116 l.
- De matrimonio in ecclesia catholica. Auctore AUGUSTINO de ROSKOVÁNYI. (Tom. I. De potestate ecclesiae legislativa circa matrimonium). Tom. II. De indissolubilitate matrimonii. U. o. U. a. Ára 2 fr. pp.
- Opus deputationis in objecto pensionalis instituti in I. Comitatu de Verőcze etc. Ezzéken, Divald Lajos' bet. 1840. fol. 4 l. nyom. 250 péld.
- Onomasticon A. R. P. Dominico Kirchmajer etc. in tesseram sincera pietatis oblatum pridie nonas Augusti A. R. S. 1840. Concinnavit HYACINTHUS BÁDY. U. o. U. a. 1840. 8-dr. 7 lap, nyom. 200 péld.
- Praedicteron honoribus administratorum rei literariae in Regio Gymnasio Eszekiensi etc. in perennem pro impensis fatigiis gratitudinis tesseram cum fine anni scholastici 1840 nomine 2-ae humanitatis auditorum decantatum a JOANNE BARTSCH. U. o. U. a. 8-dr. 8 l. nyom. 200 péld.
- Praedicteron administris rei literariae R. Gymnasio Eszekiensis in perenne gratitudinis monumentum ac in tesseram sincere pietatis finito cursu scholastico 1840. Concinnavit JOSEPH. HEGEDUSSEVICH. U. o. U. a. 8-dr. 8 l. nyom. 200 péld.

- Classificatio studiosae juventutis R. Gymnasii majoris Posegani.**
U. o. U. a. 4-dr. 4 l. nyom. 200 péld.
- Juventus R. Gymnasii majoris Eszekiensis ord. S. Francisci prod. Capistranae e moribus et studiis semestrii posterioris in classes promerito relatae** U. o. U. a. 4-dr. 7 lap, nyom. 250 péld.
- Ordo scholarum nationalium capitalis Cath. Scholae L. Rque Civitatis Eszek. in classes distributa e totius anni progressu.**
U. o. U. a. 4-dr. 4 l. nyom. 200 péld.
- Ordo scholae trivialis allodialis L. Rque civitatis Eszek. in classes distributis ex totius Anni 1840. U. o. U. a. 4-dr. 4 l. nyom. 200 péld.**
- Carmen honoribus Illustrissimi Dni Comitis Caroli Zichy. Szerzette és kiadta BRITVECZ J. Pozsonyban, Weber Lajos' bet. 1840. 4-dr. 2 l. nyom. 500 péld.**
- Auditores juridicae et philosophicae facultatis in R. Scient. Acad. Poson. etc. anno scholastico 18⁹⁰o. Pozsonyban, Belnay' örököséinél 1840. fél év 6 l. nyom. 500 péld.**
- Juventus Archi-Gymnasii posoniensis O. S. Benedict. etc. Semestri altero Anno 1840. Pozsonyban, Schmid Antal' bet. 1840. 4-dr. 8 l. nyom. 500 péld.**
- Directorium officii divini pro Anno domini 1841 primo post bissextum ad usum fratrum minorum sancti patribus Francisci observantium etc.** Budán, a' m. kir. egy. bet. 1840. 8-adr. 7 év, nyom. 300 péld.
- Ode Rev. atque Clarissimo Dno Joanni N. Creschner etc. ad diem nominis a gratis discipulis oblata.** Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. 4-dr. 1 év.
- Ode Excel. ac Illustr. Dno Aloysio c. L. B. Mednyászy etc. dum I. commissionis literariae cum centrali censurae collegio junctae Praesidium capesseret.** U. o. U. a. 4-dr. 1 év, nyom. 500 péld.
- Oratio in anniversaria solennitate instauratae reg. scientiarum univ. hungaricae etc. dicta a FRANC. XAV. OSVALD etc.** U. o. U. a. 8-dr. 2 év.

Cyze Блаженной смерти Павла отъ Чарноевичъ, etc. Emlék Csarnovics Pál' halálára. Irta GROTJÁNSZKY JÁNOS szerb nyelven. Budán, a' m. k. egy. bet. 1840. fél év, nyom. 500 péld.

Makowčak pysneponi 'Djkčinenjza wrody zemské; a' házasságról, tót nyelven. Pozsonyban, Weber S. Lajos' bet. 1840. 8-dr. 4 lap, nyom. 100 péld.

Reč. kterauž Hrábě Karel Zay z Csömör etc. w Pesti roku 1840. dne 10 zány držel, z maďarského gazyku přeložená. Beszéd Csömöri Zay Károlyhoz tót nyelven. Pozsonyban, Wigand Károly' bet. 1840. 4-dr. 4 l. nyom. 500 péld.

Tillu Buchoglinde. Till Eulenspiegel—oláh nyelven. Brassó, Gött János' bet. 1840. Fordította BÁRAK JÁNOS, 76 l. nyom. 1500 péld.

XVII. Kalendáriumok. Névkönyvek. Almanachok.

Új oktató és mulattató Fillér-Kalendárium 1840 székő évre. Katholikusok', Protestánsok' és Görögök' számára. Negyedik

- év. Számos kőre metszett rajzokkal. Kassán, nyom. 's kiadja Werfer Károly. 4-dr. 96 l. Ára 30 kr. pp.
- Magyar hazai vándor 1840. Közhasznu kalendárium, minden rendű és rangu olvasók' számára. Szerkesztette KÁROLYY ISTVÁN. 10-ik év. 2 rajzollattal. Pesten, kiadja Trattner-Károlyi 4-dr. 172 l. Ára 1 fr. pp.
- A' magyar házi barát. Egy közhasznu házi 's gazdasági kalendárium 1840 szűkő évre. 7-ik év. Szerkesztte STAUT JÓZSEF. Kassán, nyomt. 's kiadja Werfer Károly. 4-dr. 218 l. Ára 1 fr. pp.
- Erdélyi házi segéd kalendárium 1840-dik szűkő évre. 2-dik évi folyamát. Kolosvártt, a' királyi lyceum' bet. 4-dr. 152 lap. Ára 44 kr. pp.
- Közhasznu honivezér, gazdasági, házi 's tisztii kalendárium 1840-dik szűkő évre. 9-ik évi folyamát. I című rézmetszéssel és 2 kőre metszett táblával. Pesten, nyom. és kiadja Landerer Lajos 4-dr. 288 l. Ára 1 fr. 36 kr. pp.
- Magyarországi orvosrend' névsora 1840-re. Kiadták PR. BUGÁR Pál és DR. FLOR. Első év. Kiadva az orvositár hivatal által. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 8-dr. 152 l. Ára 40 kr. pp.
- A' Bánya kerületi ágost. hitv. evang. Superintendenciájának egy-házi névtára az 1840-ik esztendőre. Szerkeszté SZÉKÁCS JÓZSEF. Pesten, Trattner-Károlyi' betüivel. 8-dr. 152 lap. Ára 30 kr. pp.
- Mezei naptár, gazdasági kalendárium a' nép' használatául. Kiadja a' magy. gazd. egyesület. Szerkeszti KACSKOVICS LAJOS. Budán, a' magy. kir. egyetem' betüivel. 4-dr. 10 ív. Ára 6 kr. pp. nyom. 15,500 péld.
- Magyar t. társasági névkönyv, astronomiai naplóval és kalendáriummal 1840re. Pesten, kiadja a' m. tudós társaság. 8-adrét 216 l. Ára velinp. 40 kr. pp.
- Liliom, naptár és almanach. 1 rézmetszettel. Pozsonyban, kiadja BUCSÁNSZKY Alajos. 16-dr. 165 l. Ára velinp. 2 fr. pp.
- Debreczeni kalendárium 1840-dik szűkő esztendőre. Nyomt. 5000p.
- Magyar és Erdélyországi kalendárium 1840re. Kassán, Ellinger, bet. nyom. 13,000 péld.
- Egyházi névtár 1840dik évre, a' dunántuli Evang. superintendenciájának rendelkezéséből. Kőszeg, Reichard Károly' bet.
- Nagy-Kanizsai kis nemzeti kalendárium. M. Óvár, Czéh Sándor' bet. Nyomt. 10,000 péld.
- Budai magyar kalendárium 1840dik szűkő évre. Budán, Gyurian' és Bagó' bet. Nyomt. 15,000 péld.
- Erdélyi magyar kalendárium 1840dik szűkő évre. Kolozsvárott, a' kir. lyc. bet. Nyomt. 6000 péld.
- Magyar és Erdélyországi kalendárium 1840dik szűkő esztendőre. Komárom. Nyomt. 50,000 péld.
- Magyar és Erdélyországi kalendárium 1840re. 37dik évi folyam. Szegeden, Grün János' bet. Nyomt. 2000 péld.
- Trattner-Károlyi' nemzeti kalendárioma 1840dik szűkő évre 26dik esztendei folyamát. Pesten, Trattner-Károlyi bet.

Bergkalender auf das Schaltjahr 1840. 2ter Jahrgang. Schemnitz ; Verlag von Mich. Stark, 4-dr. Ára 30 kr. pp.

- Pfennig-Kalender, neuer, belehrender und unterhaltender auf das Schaltjahr 1840, für Kath. Ev. und Griechen etc. 3ter Jahrgang. Mit mehreren lithogr. Bildertaf. Kaschau, Verlag von Karl Werfer. n. 4-dr. 96 l. Ára 30 kr. pp.
- Der vaterländische Pilger, von und für Ungarn und Siebenbürgen. Ein gemeinnütziger Haus- und Wirthschafts-Kalender auf das Schaltjahr, 1840 für Cameralisten, Advocaten etc. Mit mehreren Abbildung. und einem Wandkalender als Zugabe. Kaschau, Verlag von Carl Werfer. 4-dr. 232 l. Ára 1 fr. p.
- Der Pesther Stadt- und Landbote für das Königreich Ungarn. Ein allgemeiner Volks- und Geschäftskalender auf das Schaltjahr 1840. Pesth, Verlag von Ludwig Landerer. 4-edrét. 112 l. Ára 40 kr. pp.
- Pesther und Ofner Wegweiser, gemeinnütziger Kalender für alle Stände Ungarns, zugleich Adressenbuch für die königliche Freistadt Pesth auf das Schaltjahr 1840. Bearbeitet und herausgegeben von A. Blaskovics. Ofen, gedruckt bei Gyurian und Bagó. 5 Jahrg. 156 l. Ára 1 fr. 20 kr. pp.
- Der nützliche Rathgeber, ein Kalender für jeden Land- und Hauswirth in Siebenbürgen, Kronstadt, gedruckt bei Joh. Gött 4 iv, 12-dr. Ára 10 kr. pp. nyom. 2000 péld.
- Kronstädter Kalender. U. o. U. a. 2 iv, 16-dr. Ára 6 kr. pp. nyom. 4500 péld.
- Pressburger Wegweiser, gemeinnütziger Kalender für das Jahr 1840. 1-ter Jahrgang. Pozsonyban, Belpay' örököséinél 4-dr. 64 l. nyom. 2000 péld.
- Neuer gemeinnütziger und unterhaltender vaterländischer Hauskalender für Ungarn und Siebenbürgen etc. 15-ter Jahrgang. Kassán, Werfer Károly' bet. 4-dr. Ára 12 kr. pp.
- Ofner Schreibkalender auf das Jahr 1840. Budán, Gyurián és Bagó' bet. 4-dr. nyomt. 36000 péld.
- Schematismus von Diakovár. U. o. U. a. 6 iv, nyom. 300 péld.
- Directorium von Diakovár. U. o. U. a. 7 iv, nyom. 300 péld.

Schematismus inclyti regni Hungariae pro Anno 1840, continens calendarium in usum eccl. rom. catholicae et schematismum literarium, seu nomina eorum, qui per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas rem literariam procurant. Cum priv. S. C. R. A. Majestatis. Budán, a' m. k. egy. betüivel, n. 8-dr. XVI és 518 l. Ára 30 kr. pp.

Schematismus missionariae provinciae Bosniae Argentinae fratrum minorum observantium, cura A. R. P. STEPH. MARIANOVICH. Zágrábban, Dr. Gaj Lajos' nyom. intézet. 8-dr. 46 l.

Schematismus almae praviuciae S. Joannis a Capistrano, ordinis minorum S. P. Francisci regularis observantiae. Budán, a' m. k. egy. bet. 8-dr. 3 és fél iv.

Novi i stari kalendar slavonski za pristupno godishte 1840. Új és ó szlavoniai naptár az 1840-ki szökő évre. Kiadta FILIPPOVICS ÁDÁM. Eszéken, Divald Lajos' betüivel. 8-adr. 32 lap. Ára 3 kr. pp. nyom. 1000 péld.

- Ружца. Rózsa Kalendárium. Budán, a' m. k. egy. betűivel. 16-odr.
2 és fél ív, nyom. 5000 péld.
Domovnji kalendar za god 1841. Házi naptár 1841-dik évre. Új-
vidék, Kaulitz Konstantin könyvárusnál.
Sercesky Soko za godine 1841. Szerb sólyom 1841-dik évre. Pesten,
Pavlovics Tódor által.
Kalendárium szerb nyelven. Budán, a' m. k. egy. betűivel. 4-dr.
5 és fél ív, nyom. 1500 péld.
-

- Wetssy Zwasstegssi nowy y stari Kalendár na Rok Pani 1840.
Kiadja PALKOVICS. Pozsonban, Belnay' örökösseinél nyom.
1000 péld.
Nowy y stary vlastenský kalendář, na rok Páně 1840. Kiadta,
Fejérpataky Gáspár. Szent-Miklós Liptó vmegyében. 8-dr.
5 és fél ív.
-

Melly osztályban mennyi munka jelent meg, e' vagy ama nyelven mutatja ezen táblácska.

O s z t á l y.	Magyar	Deák	Német	Tót	Szerb	Oláh	Zsidó	Olasz	Összesen
I. Hirlapok. Folyóíráások . .	16	1	8	—	3	1	—	—	29
II. Hittudomány. Egyházi beszédek. Ajtatos könyvek.	35	—	18	5	2	—	11	—	71
III. Philosophia	1	—	—	—	—	—	—	—	1
IV. Törvénytudomány . . .	16	1	12	1	1	—	—	—	31
V. Történettudomány. Életírás	8	6	9	—	2	1	—	—	26
VI. Régiségtudomány . . .	1	—	—	—	—	—	—	—	1
VII. Föld- és Helyleírás. Utazások. Statistica . . .	8	—	14	—	—	—	—	—	22
VIII. Számvetés-tudomány. Mathesis	1	2	1	—	—	—	—	—	4
IX. Természettudomány . .	4	1	3	—	—	—	—	—	8
X. Orvostudomány	12	18	5	—	—	—	—	—	35
XI. Házi- és Mezei gazdaság	5	—	2	—	—	—	—	—	7
XII. Kereskedéstudomány . .	—	—	2	—	—	—	—	—	2
XIII. Nyelvtudomány. Philolog.	23	1	16	1	1	—	—	—	42
XIV. Neveléstudomány . . .	1	—	1	—	—	—	—	—	2
XV. Szép irodalom	62	—	9	2	17	1	—	—	91
XVI. Vegyes iratok. Apróságok	41	22	83	2	1	1	—	—	150
XVII. Névkönyvek. Almanachok. Kalendáriumok . .	20	3	12	—	5	—	—	—	40
Összesen	254	55	195	11	32	4	11	—	562

LITERATÚRAI MUTATÓ.

A.

- Abeken* (B.R.) Reliquien von Justus Möser, und in Bezug auf ihn 160.
Abercromby Trant (T.) Narration of a journey through Greece etc. 325.
A' Francia szinpad és költői 327.
Agassiz (L.) Histoire naturelle des poissons d'eau douce 122.
 U. a. Monographie d'échinodermes vivans et fossiles 122.
Airy (G.B.) Populäre Astronomie 242.
A' káponyatan' eredményei 367.
A' literatúra' társasági állása és jelentése a' jelenkor' népeinél 407. 449.
 Allgemeines Theaterlexicon etc Herausgegeben von *Blum* (A.), *Herloszohn* (K.), *Markgraff* (K.) 281.
A' magyar név' eredete. Magyarok a' mongolok közt 125.
 Angol literatúra 1838-ban 207.
 Áttekintete a' külföld' legújabb hadi literatúrájának, bevezetésül - egy pillanat a' mienkre is 127.
Auber (Peter). Rise and progress of the British Power in India 195.
Aubert (L.) Leçons élémentaires sur le calcul des probabilités etc. 203.
Auger (Hipp.) Physiologie du théâtre 164.

B.

- Babel publication de la Société des gens de lettres 124.
Balzac 6.
Barante 287.
Barbeau-Duboury. Chronographie etc. 285.
Bauer (Ludwig). Allgemeine Weltgeschichte für alle Stände etc. 205.
Baumstark (Eduard). Kameralistische Encyclopaedie etc. 374.

- Bayle-Mouillard*. Du progres social etc. 198.
Beaumont (Gustave de). L'Irlande sociale etc. 37.
Birago (Károly). Untersuchung über die europäischen Militär Brückenträns etc. 133.
Boid A description of the Azores, or Western Islands, from personal observation etc. 275.
Borghers (Alph.) Histoire de la littérature de l'Europe etc. 124.
Bowring (Dr. John). Bericht an das englische Parlament über den Handel, die Fabriken und Gewerbe der Schweiz 153.
Bravais (L. u. A.) Ueber die geometrische Anordnung der Blätter und der Blütenstände 261.
Bulard (A. F.) Projet de réforme sanitaire etc. 123.
 Bulgárok 167.
 Bulgár és Oláh literatúra 167.

C.

- Campanella* (Thomas). Poesie philosophiche 440.
Campbell Burns 299.
Carrel' irói tulajdona 58.
Chateaubriand 247.
Chevalier (Michel). Lettres sur l'Amerique du Nord 379.
Clinton (Henri). Fasti hellenici. The civil and literary Chronology of Grèce etc. 62.
 Criticai táborozások 367.

D.

- Davy* (Bart.) Memoirs of the Life 234.
De la mennais 8.
 Dictionnaire technologique etc.: par une société de savans et d'artistes 402.
Döllinger (Joh. Jos. Ign.) Muham-

med's Religion nach ihrer inneren Entwickelung und ihrem Einflusse auf das Leben der Völker 477.

Droysen (J. G.) Geschichte des Hellenismus 68.

Droz (J.) Histoire du règne de Louis XVI etc. 304.

Dubois de Montpereux (Fred.) Voyage autour du Caucase etc. 39.

Ducrotay de Blainville (M. H. M.) Osteographie, ou description iconographique comparée etc. 119.

F.

Ebel (Dr. J. G.) Anleitung auf die nützlichste und genuszvollste Art die Schweiz zu bereisen 206.

Eichhoff (F. G.) Histoire de la langue et de la littérature des Slaves etc. 120.

Ellis (Lord). Souvenirs d'un escroc du grand monde 163.

Endlicher (Steph.) Catalogus codicum manuscripturae Bibliothecae Palatinae Vindobonensis 78.

F.

Falkenstein (Dr.) Geschichte der Buchdruckerkunst in ihrer Entstehung und Ausbildung 203.

Falkmann (Ch. F.) Deklamatorik oder vollständiges Lehrbuch der deutschen Vortragskunst 206.

Fische aus Cashmir, gesammelt und herausgegeben von **Hügel** (Carl Freyherrn) beschrieben von **Hackel** (Joh. Jac.) 441.

Fischmeister (Joh.) Abhandlung über die Feldbefestigungskunst, den Angriff und Vertheidigung der Feldbefestigungen etc. 134.

Fondation de la Regence d'Alger, histoire de Barberousse etc. Par **M. M. Sander Rang** et **Denis** (Ferd.) 312.

Freese (A. G. F.) Statistik von Schweden nach öffentlichen Dokumenten 177.

Fregier (H. A.) Des classes dangereuses de la population etc. 199.

Frisch (Dr. Paul) Die brittischen Kolonien etc. 172.

G.

Gall (Ferd. v.) Reise durch Schweden im Sommer 485.

Germar (Ernst Friedr.) Lehrbuch der gesammten Mineralogie 404.

Geschichte, Grundidee und Verfassung der Freimaurei etc. 363

Graham (Thomas) Elements of Chemistry 404.

Greiner (Dr. G. F. C.) Schule und Leben 485.

Guizot Histoire générale de la civilisation en Europe 466.

U. a. Histoire de la civilisation en France etc. 466.

H.

Haacke (Moriz v.) Erinnerungen aus einer Reise durch das südliche Deutschland etc. 282.

Hammer-Purgstall. Gemäldesaal der Lebensbeschreibungen grosser moslimischer Herrscher der ersten sieben Jahrhunderte 246.

Harless. Die Literatur der ersten hundert Jahre nach der Erfindung der Typographie etc. 204.

Hauff (Herman). Fabeln und poetische Erzählungen von G. C. Pfeffel 283.

U. a. Moden und Trachten, Fragmente zur Geschichte des Costüms 341.

Havemann (Wilh.) Geschichte der Kämpfe Frankreichs in Italien, unter Ludwig XII 332.

Heintze (Jul.) Lieder und Balladen des Schotten Robert Burns etc. 83.

Herman (Dr. Karl Friedr.) Lehrbuch der griechischen Staatsalterthümer etc. 74.

Heusde (Ph. Guil.) Characterismi principum philosophorum veterum etc. 11.

Heyse's (Dr. I. C.) ausführliches Lehrbuch der deutschen Sprache 403.

Hoffmanns (S. F. W.) bibliographisches Lexicon der gesammten Literatur der Griechen 402.

Huber (J. B.) Histoire des Osmanlis et de la monarchie espagnole 40.

Hoskins (G. A.) Visit to the great Oasis of the Libyon Desert etc. 97.

Hugo (Victor), Les voies intérieures 365.

U. a. Ruy Blas. Drame 136.

Humboldt (Alexander), Examen critique de l'Histoire de la Géographie du nouveau continent, etc. 259.

U. a. Kritische Untersuchungen über die historische Entwicklung der geographischen Kenntnisse von der neuen Welt etc. 259.

Huot (J. J. N.), Nouveau manuel de géographie physique etc. 86.

J.

Jay. 294.

Julien (Stanislas). Le livre des récompenses et des peines en chinois et en françois etc. 157.

Julius (N. H.), Nordamerikas sittliche Zustände etc. 385.

K.

Kaiser (Dr. A.), Herculaneum und Pompeji 444.

Kannegiesser (Karl Ludwig). Abriss der Geschichte der Philosophie 363.

Kant's (Emanuel), sämtliche Werke 445.

Kehrein (Jos.), Die dramatische Poesie der Deutschen 280.

Kilian, Manuel législatif et administratif de l'instruction primaire etc. 37.

Koch (Dr. G. D. J.), Synopsis florae Germanicae et Helveticae etc. 200.

Krausz, Versuch die Staatswissenschaft auf eine unwandelbare Grundlage festzustellen 349.

Krüdener asszony 49.

L.

La chine, ses beautés et ses singularités 285.

Lafond (Gabriel). Quinze ans de voyage autour du monde 242.

Langerhans (Anton). Skizzen englischer Charaktere etc. 243.

Laple, Atlas universel de géographie ancienne et moderne 285.

Laube Henrik 300.

Lebensbilder aus beiden Hemisphären. Vierter bis sechster Theil.

Pflanzenerleben. Nathan, der Squatter-Regulator, oder der erste Amerikaner in Texas 91.

Lemontey 292.

Lenk (Ignác), Geographisch-topographisch-statistisch-hydrographisch- und orographisches Lexicon von Siebenbürgen 132.

Lichnovszky (E. M.), Geschichte des Hauses Habsburg 428.

Literáturai melyképek 3. 47. 247. 287.

Literaturnyja pribawlenija k ruskomu Invalidu na 1837 god. 230.

Littrow (C. L.), Atlas des gestirnten Himmels 242.

M.

Machiavelli's (Nicolo) sämtliche Werke 245.

Magnin (Charles), Les origines du théâtre moderne ou Histoire du génie dramatique etc. 144.

Malchus (K.), Die Sparkassen in Europa etc. 391.

Marcheaus, Voyage de Paris a Constantinople 165.

Marmier (X.), Lettres sur l'Islande 115.

Matter (M. D.), Histoire des doctrines morales et politiques des trois dernières siècles 421.

Mazuy (M. A.), Roland furieux 118.

Meissner (N. N. W.), Geschichte und erklärende Beschreibung der Dampfmaschinen etc. 244.

Mekliss (Dr. K. W.), Ueber Virulenz und Rejuvenescenz thierischer Körper 281.

Meyer (Guido), Reise durch die Schweiz etc. 364.

Michaud József 295.

Michelet (M.), Histoire de France 429.

Militärische Betrachtungen aus den Erfahrungen eines preussischen Officiers 130.

Mionnet (T. E.), Description de Médailles antiques etc. 403.

Mises (Dr.), Das Büchlein vom Leben, nach dem Tode 222.

Mohl (Julius) Y-King. Antiquissimus Sinarum liber etc. 484.

Montalcembert, Histoire de Sainte

- Elisabeth de Hongrie Duchesse de Thuringe 336.
Moore (Thomas), The poetical Works 82.
Mundt (Th.) Charaktere und Situationen 405.

N.

- Neumann* (J. W.), Ueber Gewerbe-freiheit und deren Gränzen im Staate 155.
Niboyet (Eug.), Le livre des jeunes Mères 284.
Nischitz (Dr.), Handelsgeographie und Handelsgeschichte der europäischen Staaten etc. 444.

O.

- Oláhliteratúra 169.

P.

- Paulin*. Les manuscrits françois de la bibliothèque du Roi, leur Histoire etc. 79.
Pfaff (Dr. C. H.), Revision der Lehre vom GalvanoVoltaismus etc. 405.
Pierquin. Traité de la folie des animaux etc. 38.
 Polgárisodás és literatúra mint ok és eredmény 87.
Poppe (J. H. M.), Lehrbuch der speciellen Technologie etc. 443.
Poujoulat. Toscane et Rome 166.
 Preisfragen der philosophisch-historischen Klasse der kön. Preussischen Akademie der Wissenschaften für das Jahr 1844. 447.
Prittvič (M. v.), Andeutungen über die Gränzen der Civilisation 397.
 Principles of political economy. M. *Mac Culloch* által, megrövidítve az iskolák' számára, jegyzetekkel 's egy bevezető értekezéssel kísérve M. *Pinheiro - Ferreira* által. Franziára fordította *Sadler* (M. P.) 121.
Preusker (Karl). Ueber Jugendbildung etc. 205.

Q.

- Quatremère*. Histoire des Sultans Mamlouks de l'Égypte 435.

- Quetelet* (A.) Catalogue des principales apparitions d'étoiles filantes 487.

R.

- Rafn*. Die Entdeckung Amerika's im 10-ten Jahrhundert 443.
Ramon de la Sagra (D.) Cinco Meses en los Estados unidos de la America del Norte desde el 20 de Abril, al 23 de Setiembre 1835. 108.
Reiffenberg. Souvenirs d'un pèlerinage etc. 243.
Rogniat. Essai d'une philosophie sans système etc. 85.
Rossi (M. P.), Cours d'économie politique 122.
Rödern (Philipp). Feldzüge des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden wider die Türken etc. 131.
Rudtorffer (Ferencz). Militär-Geographie von Europa 133.
Rüer (Wilhelm), Irrenstatistik der Provinz Westphalen etc. 362.

S.

- Šafarik* (Josef). Slovanské starožitnosti 224.
Šafarika (J. P.), Žurnal minister-svanarodnago prošuiščenija 228.
Sainte-Beuve (C. A.), Nouveaux portraits et critiques littéraires 231.
Samouelle (George). The entomological Cabinet etc. 82.
Sand George 3.
Sarlandière (J. B.), Traité du système nerveux etc. 202.
Savigny (Karl). Das Recht des Besitzes 316.
Schmidt (Eduard Dr.), Umriss zur Geschichte der Philosophie 211.
Schmidt (J. A. F.), Handbuch der Bibliothekwissenschaft, der Literatur und der Bücherkunde 205.
Schubert (Dr. F. W.), Handbuch der allgemeinen Staatenkunde von Europa 280.
Scribe 47.
Sigwart (Dr. H. C. W.), Der Spi-

- nozismus historisch und philosophisch erläutert etc. 26.
Simond. Voyage en Italie et en Sicile 285.
Smith (And.), Illustrations of the zoology of south Africa etc. 241.
Spruner (K. v.), Historisch-geographischer Handatlas 206.
 Suites a Buffon, formant avec les oeuvres de cet auteur, un cours complet d'histoire naturelle 326.
Thomsons (Th.) Chemistry of Organic Bodies 441.
Tipaldo (Emilio de). Biographia degl'Italiani illustri nelle scienze etc. 241.
Tounte-Cherbutier. Terre et eau. 119.
Turles (M. C.), La vie idéale 285.
 Two summers in Norway 82.

V.

- Vail* (Eugène E.), Notices sur les Indiens etc. 163.

W.

- Tamisiér* (Maurice). Voyage en Arabie etc. 197.
 Tesoro de Historiadores españoles etc. 406.
 The Modern literature of France: *George* (W. M.) *Reynolds's* a't. által 83.
 The zoology of Captain Beechey's Voyage etc. 442.
Thiele (J. M.), Leben und Werke des Dänischen Bildhauers Bertel Thorwaldsen 324.
Thierry Ágoston 253.
Thierry Amédée 250.
Webster (W. H. B.), Narration of a voyage to the Southern Atlantic Ocean etc. 323.
Werner (Dr. J. A. L.) Medicinische Gymnastik 485.
Wessenberg (J. H.), Die elementar-bildung des Volkes in ihrer fortschreitenden Ausdehnung und Entwicklung 364.
Wiegmann (Dr. A. F.), Die Krankheiten und krankhaften Mischbildungen der Gewächse 202.

